

RELATII INTERETNICE ÎN ZONA DE CONTACT ROMÂNOMAGHIARO-UCRAINEANĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA PÂNĂ ÎN PREZENT

INTERETHNISCHE BEZIEHUNGEN IM RUMÄNISCH-UNGARISCH-UKRAINISCHEN KONTAKTRAUM VOM 18. JAHRHUNDERT BIS ZUR GEGENWART

A ROMÁN, MAGYAR ÉS UKRÁN NÉPCSOPORTOK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA A 18. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

**SATU MARE - TÜBINGEN
1999**

RELAȚII INTERETNICE ÎN ZONA DE CONTACT ROMÂNOMAGHIARO-UCRAINEANĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA PÂNĂ ÎN PREZENT

INTERETHNISCHE BEZIEHUNGEN IM RUMÄNISCH-UNGARISCH-UKRAINISCHEN KONTAKTRAUM VOM 18. JAHRHUNDERT BIS ZUR GEGENWART

A ROMÁN, MAGYAR ÉS UKRÁN NÉPCSOPORTOK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA A 18. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

Lucrarea a fost tipărită cu sprijinul financiar al Guvernului României, Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale, Ministerului Culturii, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen și Muzeului Județean Satu Mare.

Diese Publikation erschien mit finanzieller Unterstützung der Rumänischen Regierung, der Direktion für nationale Minderheiten, Kultusministerium, des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen und des Kreismuseums Satu Mare

A kötet megjelenését a Román Kormány Nemzeti Kisebbségi Minisztériuma, Kulturális Minisztérium, Tübingenből a Dunai Svábok Történeti és Néprajzi Intézete és a Szatmári Megyei Múzeum pénzügyi támogatása segítette.

**RELAȚII INTERETNICE ÎN ZONA DE CONTACT ROMÂNNO-MAGHIARO-
UCRAINEANĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA PÂNĂ ÎN PREZENT**

**INTERETHNISCHE BEZIEHUNGEN IM RUMÄNISCH-UNGARISCH-
UKRAINISCHEN KONTAKTRAUM VOM 18. JAHRHUNDERT BIS ZUR
GEGENWART**

**A ROMÁN, MAGYAR ÉS UKRÁN NÉPCSOPORTOK EGYMÁSHOZ VALÓ
VISZONYA A 18. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG**

Coordonatori: dr.Hans Gehl și Viorel Ciubotă

*Editura Muzeului Sătmărean
1999*

Culegere computerizată: Ildikó Lihor, Claudia Ardelean, Andrea Tămășan

Tehnoredactare: Diana Luminița Vig

Design copertă : Sandro Zic

Traduceri: dr.Hans Gehl, Helga Arnold Fusyenecker, Erika Schmidt (germană), Speranța Pop, Laura Tăutu (engleză), dr. Laszlo Bura, Krisztina Kaltenecker, Peter Szőcs (maghiară)

Autorii răspund de conținutul lucrărilor și de grafia toponimelor

I.S.B.N. 973-98386-6-9

Tiparul a fost executat la Tipografia "Gedo", Cluj Napoca

CUPRINS - INHALTSVERZEICHNIS - TARTALOMJEGYZÉG

Prefață, Einleitung, Bevezető (Förster, Magyar)..... 11

Cuvânt înainte, Vorwort, Előszó (Ciubotă, Gehl) 14

Referat principal, Einführungsvortrag, Megnyitó előadás:

Camil Mureșanu: Procesul de modernizare al Imperiului habsburgic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea / Der Modernisierungsprozess des Habsburgerreichs in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts / A Habsburg Birodalom korszerűsítése a 19. század második felében 20

ISTORIE ȘI GEOGRAFIE ISTORICĂ / GESCHICHTE UND LANDESKUNDE/ TÖRTÉNELEM ÉS ORSZÁGISMERET

Structura așezărilor și structuri confesionale / Siedlungs und Konfessionsstrukturen / Települési és felekezeti struktúrák

János J. Varga: Politica de colonizare și confesională a guvernului habsburgic în Ungaria la trecerea spre secolul al XVIII-lea / Die Ansiedlungs- und Religionspolitik der Wiener Regierung in Ungarn an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert / A bécsi kormányzat telepítés és valláspolitikája Magyarországon a 17-18. század fordulóján 41

Viorel Ciubotă: Realități demografice în comitatul Ugocea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea / Die demographische Struktur des Komitats Ugocsa (Ugotscha) in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts / Demográfiai valóságok Ugocsa megyében a XVIII. század első felében 51

Ovidiu Ghitta: Un hotar între uniți și "latini": Sărbătoarea / Eine Grenze zwischen den Unierten und den Römisch-Katholischen: die Festzeit / Egy határ az egyesültek és a "latinok" között: az ünnepek..... 70

Údvari István: Datele parohiilor greco-catolice din comitatul Satu Mare din anul 1741 / Die Zusammenschreibung der griechisch-katholischen Pfarreien des Komitats Sathmar im Jahre 1741 / Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741. évi összeírása 95

Bujor Dulgău: Structuri confesionale în aria de contact româno-

- maghiaro-ucraineană la începutul secolului al XIX-lea / Das konfessionelle System des rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraumes am Anfang des 19. Jahrhunderts / A román- magyar - ukrán érintkezési terület vallási szerkezete a XIX. század elején 117
- Barbu Ștefănescu / Aurel Chiriac: Câteva considerații asupra evoluției comunităților românești din Ungaria în secolele XIX-XX / Betrachtungen zur Entwicklung der rumänischen Gemeinden in Ungarn im 19. und 20. Jahrhundert / Megjegyzések a magyarországi román községek helyzetéről a 19-20. században 128*
- Migrații: evreii și germanii / Migrationsbewegungen: Juden und Deutsche / Zsidó és német migráció**
- Anton E. Dörner: Evreii din comitatul Satu Mare în prima jumătate a secolului al XVIII-lea / Das Judentum im Komitat Sathmar im 18. Jahrhundert / Szatmár vármegye zsidósága a 18. században 133*
- György Haraszti: Evreii ortodocși din Satu Mare / Die Juden in Satu Mare (Sathmar) / A szatmárnémeti zsidóság 143*
- Adrian Basarabă: Harta etnică și confesională a județului Timiș / Die ethnische und konfessionelle Karte des Kreises Timiș / Temesch / Temes megye etnikai és vallási térképe 157*
- Naționalități, minorități etnice și stat / Nationalitäten, ethnische Minderheiten und Staat / Nemzeti és etnikai kisebbségek, állam**
- Gheorghe Iancu: Problema minorităților etnice din România reflectată în documente ale Societății Națiunilor (1919-1930) / The Problem of National Minorities from Romania in the International Context / A 'nemzeti kisebbségek kérdése Romániában nemzetközi összefüggésben 176*
- Rodica Porțeanu / Alexandru Porțeanu: Publicații periodice bilingve și trilingve din Transilvania, Banat și Bucovina, în primul deceniu după Marea Unire / Zwei- und dreisprachige Periodika in Siebenbürgen, im Banat und in der Bukowina im ersten Jahrzehnt nach der Vereinigung Rumäniens (von 1918) / Bilingual and Trilingual Periodical Publications in Transilvania, Banat and Bucovina, in the First Decade after 'The 'Great Union' 200*
- Dorin Dărăban: Deportarea șvabilor sătmăreni în U.R.S.S în ianuarie 1945 / A szatmári svábok deportálása a Szovjetunióba 1945 januárjában / Deporting of the German population of Satu Mare in*

the USSR, January 1945.....	217
<i>Lóránt Tilkovszky</i> : Şvabii sătmăreni între cele două războaie mondiale / Die Sathmarer Deutschen zwischen den zwei Weltkriegen / A szatmári németység a két világháború között.....	226
<i>Ernst Hauler</i> : Destinul minoritar al şvabilor sătmăreni în secolul al XX-lea / Das Minderheitenschicksal der Sathmarschwaben / A szatmári svábok kisebbségi sorsa a 20. században.....	247
<i>Volodimir Fenici</i> : Relații interetnice și confesionale în zona de contact ucraineano-maghiaro-română în secolele XVI-XVIII / Die interethnischen und konfessionellen Beziehungen im 16.-17. Jh. im ukrainisch-ungarisch-rumänischen Kontaktraum / A népek és felekezetek közötti viszonyok az ukrán-magyar-román érintkezési övezetben a XVI-XVIII. Században.....	262

Regiuni de frontieră și zone de contact / Grenzregionen und Kontakträume / Határvidékek és kapcsolódási területek

<i>Meinolf Arens</i> : Scurt istoric al Transcarpatiei ca regiune politico-administrativă și etnografică / Grundzüge der Geschichte der Karpatoukraine als politisch-administrative und ethnografische Region / A kárpátaljai politikai-közigazgatási és etnográfiai régió történetének alapvonásai	273
<i>Luca Calvi</i> : Particularitatea carpato-rusynă văzută ca un model de identitate frontalieră: câteva reflecții pentru cercetarea regiunilor în viitoarea Europă Centrală/ The Carpatho-Rusyn Particularity as a Model of Borderland Identity: some Reflections for going beyond the Nations and looking for Regions in Future Central Europe / A kárpát-ruszin sajátosság, mint határ helyzeti identitás modellje: néhány gondolat a jövő közép európa régióinak kutatásához	286
<i>Marina Cernicova-Bucă</i> : Euroregiunea Dunăre-Criș-Mureș-Tisa. Noi modalități de cooperare transfrontalieră / The Euroregion Danube-Kris-Mures-Tisa - desire and achievement / A Duna - Kőrös - Maros - Tisza Euróregió, mint a határmenti együttműködés új modellje.....	300
<i>Vasile Marina</i> : Româniile din Transcarpatia (Ucraina) în ultimele trei decenii / Die Rumänen in Transkarpatien in den letzten drei Jahrzehnten / A kárpátaljai románok az utóbbi három évtizedben.....	311

LINGVISTICĂ ȘI ETNOGRAFIE / SPRACHWISSENSCHAFT UND VOLKSKUNDE / NYELVÉSZET ÉS NÉPRAJZ

Contact lingvistic: interferențe, bilingvism / Sprachkontakt, Interferenzen, Zweisprachigkeit / Nyelvi kontaktus, interferenciajelenségek, kétnyelvűség

- Maria Kiraly / Valeria Nistor: Bilingvismul între teorie și practică în zona sud-vestică a României / Bilingualismus zwischen Theorie und Praxis. Einige Bemerkungen zum Bilingualismus im Südwesten Rumäniens / Kétnyelvűség elméletben és gyakorlatban. Néhány megjegyzés a kétnyelvűségről Délnyugat-Romániában* 321
- Richard Sârbu: Recurența sinonimică la vorbitorii bilingvi / Die Verwendung von Synonymen durch zweisprachige Sprecher / A kétnyelvűség szinoníma megfeleltetése* 331
- Sorin Vintilă: Familiarisme românești de origine maghiară / Rumänische umgangssprachliche Ausdrücke aus dem Ungarischen / Magyar eredetű köznyelvi kifejezések a román nyelvben* 339
- Tamás Knecht: Interferențe lexicale (din limbile română și maghiară) în graiul șvabilor din comunele Dindeștiu Mic și Petrești / Lexikalische Interferenzen aus dem Rumänischen und Ungarischen in den schwäbischen Dialekten von Bescheneed und Petrifeld / Magyar és román nyelvi lexikai interferenciák Kisdengeleg és Mezőpetri községek sváb nyelvjárásában* 345
- Csilla B Rácz: Bilingvism și transfer lingvistic la șvabii sătmăreni din Petrești / Zweisprachigkeit und Sprachwandel bei den sathmarer Schwaben am beispiel von Petrifeld / A Kétnyelvűség és nyelvcsere a Szatmár megyei sváboknál Mezőpetri példáján* 375
- Laura Claudia Tăutu: Împrumuturi lexicale din limba germană în graiurile românești din Transilvania / Deutsche Entlehnungen in den rumänischen Dialekten Siebenbürgens / Német nyelvi hatások az erdélyi román nyelvjárásokban* 392
- Olga Hvozdiak: Împrumuturi din limba germană în graiurile ucrainene din Transcarpatia / Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens / German Borrowings in Ukrainian Dialects of Transcarpathia* 404

Georg Melika: Considerații referitoare la relațiile interetnice în cuvintele de origine străină ale dialectelor germane din Transcarpatia / Widerspiegelung der interethnischen Wechselwirkung im Lehnwort der deutschen Mundarten der Karpaten-Ukraine / Reflection of the interethnic relations in the words of foreign origin of the Transcarpathian German dialects..... 423

Varietăți și uzanțe lingvistice / Sprachvarietäten und Sprachgebrauch Nyelvi változatok és nyelvhasználat

Hans Gehl: Situația și perspectivele graiurilor sătmărene și ale vorbitorilor lor / Bestand und Perspektiven der sathmarschwäbischen Dialekte und ihrer Sprachträger / A szatmári sváb nyelvjárások és beszélők helyzete és jövője 446

Csilla Szabó: Uzanța lingvistică actuală la Petrești / Der heutige Sprachgebrauch in Petrifeld / Mezöpetri mai nyelvhasználata..... 469

Alina Toma: Influența structurilor sociale asupra varietăților lingvistice în trei orașe bănățene: Caransebeș, Lugoj și Reșița / Der Einfluss sozialer Strukturen auf die deutschen Sprachvarietäten in den drei banater Städten Karansebesch, Lugosch und Reschitz / A társadalmi struktúrák hatása három bánáti város: Karánsebes, Lugos és Resicabánya nyelvi változataira..... 481

Contacte culturale în prezentarea muzeografică / Kulturkontakte in der musealen Präsentation / Kultúrák találkozásának múzeumi ábrázolása

Mihai Dăncuș / Ioana Dăncuș: Interferențe culturale în centrul geografic al Europei / Kulturelle Interferenzen im geographischen Zentrum Europas / Kulturális interferencia Európa földrajzi középpontjában..... 493

Marcela Semanákova / Soulas de Russel: Demitificarea imaginii germanilor carpatini în literatura slovacilor din Ungaria superioară (1800-1914) / Die Entmythisierung des (karpaten) deutschen Bildes im slowakischen Schrifttum Oberungarns (1800-1914) / La demythification de l'image des allemands (des Carpates) dans la littérature slovaque de haute-hongrie (1800-1914) 521

Ioan Horga: Strategii materiale în căsătoriile mixte din Crișana între 1860-1910 / From ethno-confessional determinations to socio-

professional determinations in the establishment of mixed marriages at the greek-catholic population in crisana and satmar at the beginning of the 20th century / A körösvölgyi és szatmári görögkatolikusok vegyesházasságainak vizsgálata az etnikai-vallási megközelítéstől a szociális-munkaköri szempontokig a 20. században 554

Elena Bărbuțiu / Imola Kiss: Pictura murală a bisericii din Corund între tradiția post-bizantină și influența barocului occidental/ Die Wandmalerei der Kirche in Corund - zwischen der postbyzantinischen Tradition und dem Einfluss des westlichen Barocks / Késő bizánci hagyomány és nyugati barokk a korondi fatemplom belsejének festményein..... 580

Daniela Oltean: De la arhaic la contemporan în cultura materială din ținuturile sătmărene. Reflectări muzeografice / Archaische und zeitgenössische Merkmale der materiellen Kultur des sathmarer Gebietes. museographische Darstellung / Az arhaikustól a modernig a szatmári anyagikulturában. Múzeológiai gondolatból..... 590

PREFAȚĂ

Conviețuirea popoarelor și etniilor în zone geografice apropiate prezintă atât posibilitatea unui schimb fructuos cât și de neînțelegeri, oferind științei obiecte multiple de cercetare, în deosebi în perioada modernă și până în prezent. Zonele de contact și relațiile interetnice conțin un potențial de tensiune care însă nu trebuie să conducă neapărat la conflicte ci să prezinte căi de cooperare ca premisă pentru procese de transfer. Forme importante de transfer cultural și au originea în zonele de frontieră în care etniile se întâlnesc și conviețuiesc în grade diferite de apropiere respectiv distanță. De-a lungul istoriei s-au ivit în Europa numeroase neînțelegeri și conflicte între popoare și etnii, dar au avut loc și contacte inevitabile și interferențe în domeniul cultural, lingvistic și al culturii materiale care au dus la înțelegere reciprocă și evoluții culturale similare.

Într-o epocă în care frontierele sunt în proces de dispariție, posibilitățile de comunicare se intensifică, depășind spațiul și timpul, iar încercările de integrare economică și politică au dus la apropierea cercetătorilor din Europa de vest și Europa central-răsăriteană care se angajează într-un dialog sincer și academic pentru a dezbate problemele de interes comun și a elabora soluții pentru rezolvarea problemelor contradictorii. Inițiativele de colaborare și temele de cercetare nu trebuie să pornească de la instituții centrale și direcții de cercetare. Organizatorii acestei Sesiuni internaționale de comunicări, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde din Tübingen, Muzeul Județean Satu Mare și Universitatea de Vest din Oradea s-au dedicat cercetării problematicii specifice pentru părțile bihorene și sătmărene și au convenit să dezbată teme istorice, culturale, lingvistice și etnografice care stau în centrul de interes al cercetărilor actuale.

Deși problematica complexă a zonelor de frontieră se prezintă prioritar prin prisma motivării politice, sesiunea își propune să depășească aspectele pur politice ale problemelor abordate și să promoveze dialogul științific, subliniind elementele comune. Prezentând și dezbătând în mod științific multiplele probleme de ordin istoric, social și economic într-un spațiu multiethnic, sesiunea va contribui la eliminarea nucleelor de tensiune existente și să găsească modalități practicabile de soluționare. Această optică este în interesul tuturor participanților la această Sesiune internațională și va deschide perspective de viitor într-o societate comună europeană, pe care ne-o dorim fără conflicte și tensiuni, cu posibilitatea colaborării pașnice și dezvoltării optime pentru toți membrii acestei comunități.

Prof. Dr. Dr. h. c. Horst Förster

Prof. Dr. Ing. Teodor Maghiar

VORWORT

Das Zusammenleben von Völkern und Ethnien in geographischer Nähe birgt sowohl die Möglichkeit von fruchtbarem Austausch als auch von Missverständnissen und war schon immer ein Forschungsobjekt der Wissenschaft. Das trifft besonders für die moderne Zeit bis zur Gegenwart zu. Kontakträume und interethnische Beziehungen enthalten ein Spannungspotential, das nicht unausweichlich zu Konflikten führen muss, sondern auch Möglichkeiten zum Austausch als Voraussetzung für Transferprozesse enthalten kann. Wichtige Erscheinungen des Kulturtransfers haben ihren Ausgangspunkt in Grenzregionen, in denen Ethnien aufeinandertreffen, mit- und gelegentlich nebeneinander leben. Im Laufe der Geschichte kam es zwischen den europäischen Völkern und Ethnien zu zahlreichen Missverständnissen und Konflikten, aber auch zu notwendigen Kontakten und zu Interferenzen im kulturellen, linguistischen und materiellen Bereich, die Verständnis füreinander und dauerhafte Gemeinsamkeiten schufen.

In einer Zeit, da Grenzen sich immer mehr öffnen, weltweite Kommunikationsmöglichkeiten die Schranken von Raum und Zeit überwinden und wirtschaftliche und politische Integrationsbestrebungen die Länder West- und Ostmitteleuropas einander näherbringen, erscheint es angebracht, dass sich Wissenschaftler verschiedener Länder zusammenfinden, um in ehrlichem Dialog über Fragen von gemeinsamem Interesse zu beraten und Lösungen für strittige Probleme zu erarbeiten. Die Initiativen für neue Forschungsansätze und Zusammenarbeit müssen nicht von zentralen Stellen ausgehen. Die Organisatoren dieser Tagung, das Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde in Tübingen, das Kreismuseum Sathmar und die neue Universität in Großwardein haben spezifische Fragen des Biharischer und Sathmarer Gebietes in zahlreichen Ansätzen erforscht und kamen überein, auf dieser Tagung historische, kulturgeschichtliche, linguistische und ethnographische Fragen zu erörtern, die im Brennpunkt ihrer Forschungsvorhaben stehen.

Wenn auch die komplexe Problematik der Grenzregionen meist politisch determiniert ist, soll die Tagung doch versuchen, von der Politisierung wegzukommen und durch Hervorhebung von Gemeinsamkeiten den Dialog voranzubringen. Durch das Aufzeigen wissenschaftlich fundierter Interpretationen historischer, sozialer und wirtschaftlicher Prozeßabläufe in einem multiethnisch geprägten Raum soll ein Beitrag zum Abbau bestehender Spannungspotentiale geleistet und gangbare Lösungsansätze aufgezeigt werden. Das liegt im Interesse aller Beteiligten dieser Internationalen Tagung und eröffnet die Perspektive des Voranschreitens in die Zukunft in einer gemeinsamen europäischen Heimat, die wir ohne Konflikte und Spannungen wünschen, um allen Mitgliedern dieser Gemeinschaft eine friedliche Zusammenarbeit und optimale Entwicklung zu gewährleisten.

Prof. Dr. Dr. h. c. Horst Förster

Prof. Dr. Ing. Teodor Maghiar

ELŐSZÓ

Különböző népek és népcsoportok egymás mellett élése - ami egyébként már hosszú idő óta számot tarthat a tudomány érdeklődésére - magában hordozza a gyümölcsöző összefogás, egyszersmind azonban a félreértések lehetőségét is. Mindez korunkban fokozott mértékben érvényes. A kapcsolódási területek és a népek egymással való érintkezése különböző feszültségek forrásaivá lehetnek, ezeknek azonban nem kell feltétlenül konfliktusba torkollniuk, hanem a kulturális cserére is lehetőséget nyújthatnak, hiszen az egymás mellett fejlődő kultúrák természetesen kölcsönösen formálják is egymást. A kulturális értékek átvitelére gyakran a határvidékeken kerül sor, ahol különböző népcsoportok együtt vagy egymás mellett élnek. A történelem folyamán Európa népei között gyakran alakultak ki félreértések és konfliktusok, szükségszerűen azonban kölcsönhatások is a kultúra, a nyelv és az anyagi kultúra terén, amelyek végső soron egymás megértéséhez és közös vonásokhoz vezettek.

Korunkban, amikor a határok mindikább megnyílnak, a kommunikáció új lehetőségei az egész világot behálózzák, legyőzve ezáltal tér és idő korlátait, Nyugat- és Kelet-Európa országait pedig mind szorosabb politikai integráció fűzi össze, helyénvaló, hogy az egyes országok tudósai egy találkozó keretében mindannyiunkat érintő kérdésekről párbeszédet folytassanak és a vitás kérdésekre válaszokat keressenek. A kutatás és együttműködés új útjainak nem kell szükségszerűen egy központi kezdeményezésből kiindulniuk. Jelen konferencia szervezői, a tübingeni Dunamenti Németek Történelmi és Országismereti Intézete, a Szatmárnémeti Járási Múzeum, valamint az új nagyváradai tudományegyetem, a bihari térség és Szatmár speciális kérdéseit több szempontból elemezték, és végül megállapodtak abban, hogy jelen konferencia napirendjére olyan történelmi, kulturtörténelmi, nyelvészeti és néprajzi kérdéseket töltsenek, amelyek ezen kutatásaik középpontjában állnak.

Annak ellenére, hogy a határvidékek komplex problémái nagyrészt politikai eredetűek, konferenciánknak lehetőség szerint el kell szakadnia a politikától és - a hasonlóságok kiemelésével - a népek közötti párbeszéd elősegítésére kell törekednie. E soknemzetiségű térségben zajló történelmi, társadalmi és gazdasági folyamatok tudományosan megalapozott elemzésével konferenciánk hozzájárulhat a meglévő feszültségek enyhítéséhez és a lehetséges megoldások kidolgozásához. Mindez eme nemzetközi konferencia összes résztvevőjének az érdekében áll, hiszen megnyithatja az utat egy közös, konfliktusoktól és feszültségektől mentes Európa felé, amelynek minden lakója békében élhet és dolgozhat.

Prof. Dr. Dr. h. c. Horst Förster

Prof. Dr. Ing. Teodor Maghiar

CUVÂNT ÎNAINTE

De la inițiativa Muzeului Județean Satu Mare, exprimată printr-o scrisoare adresată la 26.06.1997 Institutului de Istorie și Etnogeografie a Șvabilor Dunăreni din Tübingen, au trecut doi ani până la realizarea Sesiunii internaționale trilingve pe două secții: Istorie și Geografie istorică precum și secția de Lingvistică și Etnografie. Colaborarea celor două institute de cultură din Satu Mare și din Tübingen a fost sprijinită de către Ministerul Culturii al României și de Universitatea din Oradea, rezolvându-se astfel multe din problemele organizatorice și financiare ivite.

Astfel s-a putut desfășura în amfiteatrele acestei universități relativ noi din vestul României între 16-19 septembrie 1999 o sesiune internațională de mare anvergură, dezbătându-se tema: *Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Prin referatele prezentate și urmate de discuții s-au relatat numeroase interferențe româno-maghiaro-ucrainene-slovace-germane și evreiești în domeniul social, cultural, lingvistic, etnografic și artistic. Discutându-le s-au putut înlătura unele neînțelegeri în abordarea lor sau în terminologia folosită. De remarcat că discuțiile la sesiune au fost purtate într-un stil elegant, academic. Mai mult, s-au remarcat numeroase paralele și elemente comune în întregul spațiu carpatin, începând de la sistemele economice și stilurile arhitectonice până la contactele interetnice, căsătoriile mixte interconfesionale, interferențele lingvistice și etnografice în perioada cercetată.

Trebuie să remarcăm argumentația solidă teoretică a fenomenelor cercetate și grija multor referenți de a le verifica printr-o muncă extinsă pe teren, fie în arhive, fie prin explorarea obiectelor materiale pe teren sau realizând interviuri lingvistice cu informanți. Astfel s-au putut descoperi contacte interetnice în contradicție cu izolarea ordonată de sus sau purismul oficial. Multilingvismul firesc al etniilor din spațiul carpatin, cunoașterea și acceptarea vecinului cu particularitățile lui au dus la o imagine realistă, demitizată a diferitelor etnii, influențate de aceleași condiții geografice și sociale. Cu toate diferențele lor, etniile învecinate au reușit în majoritatea cazurilor să conviețuiască pașnic și să practice un schimb cultural intensiv.

Referatele urmate de dezbateri au subliniat importanța interdisciplinarității și a colaborării dintre diferitele domenii de cercetare care se completează în domeniul areal și tematic. În mod firesc, tocmai ca urmare a acestor constatări s-a formulat în discuțiile finale propunerea de a se elabora într-un viitor apropiat un *Atlas cultural al spațiului carpatin* în sensul unei regiuni europene cu caracteristici bine definite, ca o completare necesară a cercetării *Regiunii Dunăre-Criș-Mureș-Tisa* și a altor regiuni din Europa de vest cu o factură economică și culturală unitară. Pentru a se putea realiza acest proiect important este necesară o colaborare bine coordonată între oamenii de știință de diferite specialități cum ar fi istorici sociali și geografi, sociolingviști și lingviști de contact, etnografi și muzeografi, istorici de artă și altele. Cercetarea acestui centru geografic al Europei

pe malurile Tisei superioare este o sarcină importantă pentru generația schimbului de mileniu. Cu condiția că va fi coordonată și finanțată în mod corespunzător, cercetarea avizată va contribui la o mai bună înțelegere a vecinilor din aceste regiuni de frontieră, va face ca să-și concentreze forțele pentru a putea să facă față împreună marilor probleme de ordin economic și social ale epocii noastre.

Pentru realizarea concretă a proiectului comun pentru regiunea carpatină se cere ca în anii viitori să se ajungă la o cooperare strânsă între cercetătorii de specialitate din România, Ungaria, Ucraina, Slovacia, cu participarea unor sponsori și cercetători germani și din alte părți. E drept că în decursul sesiunii s-a arătat că statele naționale și națiunile s-au dovedit până în zilele noastre ca izvor al unor conflicte dușmănoase în regiunea lor, dar să nu uităm că pe lângă centralismul european din ce în ce mai pronunțat se vor mai păstra în multe părți ale Europei pe o perioadă îndelungată și particularități naționale și regionale (mai ales de factură lingvistică și culturală). Tocmai de aceea, cercetarea și păstrarea acestor particularități va mai rămâne pe o perioadă îndelungată una din sarcinile politicii culturale europene.

Referitor la *organizarea* sesiunii s-a constatat în unanimitate că această manifestare a fost concepută și pregătită din timp și cu grijă, încât nu era nevoie de improvizații. Referenții și oaspeții s-au bucurat pe toată durata sesiunii de o ospitalitate și îngrijire atentă. Marea majoritate a referatelor au atins nivelul științific al unei sesiuni de comunicări internaționale. Timpul de expunere oferit referenților, discuțiile după câte două referate legate tematic și pauzele prevăzute pentru continuarea bilaterală a schimburilor de păreri au mulțumit așteptările participanților. Translația simultană în trei limbi a expunerilor (de la caz la caz în română, germană, maghiară respectiv engleză) a fost realizată satisfăcător de tinerii traducători prevăzuți. Ca material ilustrativ binevenit s-au folosit proiecții și chiar un film documentar. Tematica multor referate, prezentate *in extenso* în volumul de față, poate fi extinsă la alte domenii de cercetare înrudite, solicitând astfel noi întâlniri ale oamenilor de știință și continuarea dezbaterilor științifice.

Considerăm binevenită propunerea ca rezumatele referatelor să fie făcute din timp și să fie înmânate tuturor referenților la sesiunile viitoare. Această măsură va ușura munca dificilă a translatorilor și va oferi posibilitate participanților să audieze referate în ambele secții, în funcție de interesul lor științific.

Colegiul de redacție mulțumește pe această cale tuturor referenților și participanților la discuții pentru interesul lor viu manifestat pentru tematica dezbătută, sperând în același timp la continuarea colaborării și a dezbaterilor științifice. Trebuie să remarcăm și seminarul de inițiere desfășurat înaintea dezbaterilor propriu zise, la care numeroși studenți din mai multe centre universitare românești au luat contact cu problemele de bază ale sesiunii. Sperăm că astfel li s-a trezit interesul pentru cercetarea în viitor a relațiilor interetnice în zone de contact cum ar fi și regiunea carpatină.

EINLEITUNG

Von der ersten Anregung des Kreismuseums Sathmar (Schreiben vom 26.09.1997) an das Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde vergingen genau zwei Jahre bis zur Realisierung der dreisprachigen internationalen Tagung mit zwei Abteilungen: Geschichte und Landeskunde sowie Linguistik und Ethnographie. Zahlreiche organisatorische und finanzielle Probleme konnten dank großzügiger Unterstützung durch das Kultusministerium Rumäniens und die Universität Oradea gelöst werden.

So fand in Vorlesungsräumen dieser verhältnismäßig neuen Universität in Westrumänien vom 16.-19. September 1999 eine gutbesuchte internationale Tagung zum Thema: *Interethnische Beziehungen im rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* statt. Zahlreiche rumänisch-ungarisch-ukrainisch-slowakisch-deutsche und jüdische *Interferenzen* in sozialem, kulturellem, linguistischem, ethnographischem und künstlerischem Bereich wurden aufgezeigt, analysiert und dabei Missverständnisse (etwa in der Terminologie und Sichtweise) beseitigt, wobei der akademisch-elegante Diskussionsstil während der Tagung hervorzuheben ist. Es zeigten sich viele Parallelen und Gemeinsamkeiten im gesamten Karpatenraum, angefangen von Wirtschaftsformen und Baustilen bis zu interethnischen Kontakten und konfessionellen Mischehen, linguistischen und volkskundlichen Interferenzen im untersuchten Zeitraum.

Hervorzuheben ist die solide theoretische Untermauerung der besprochenen Phänomene und ihre Absicherung bei vielen Referenten durch eine ausgedehnte Feldforschung, sei es in Archiven, durch Erforschung materieller Objekte vor Ort oder durch Interviews der Gewährspersonen. So konnten interethnische Kontakte aufgezeigt werden, die oft einer verordneten Isolierung und einem linguistischen Purismus entgegenstehen. Die natürliche Mehrsprachigkeit der Ethnien im Karpatenraum, das gegenseitige Kennenlernen und Akzeptieren des anderen in seiner Besonderheit führen zu einem entmythisierten, realistischen Image der anderssprachigen Nachbarn, die von denselben geographischen und sozialen Bedingungen geprägt sind und zumeist zu einem friedlichen Zusammenleben gefunden und einen regen Kulturaustausch gepflegt haben.

Die Referate und Diskussionen hoben die Bedeutung der Interdisziplinarität und der Begegnung verschiedener Wissenschaftsbereiche hervor, die sich inhaltlich und areal ergänzen. Es ist verständlich, dass gerade aus dieser Erkenntnis heraus in der Schlussdiskussion der Vorschlag unterbreitet wurde, in der nächsten Zukunft einen gemeinsamen *KulturAtlas des Karpatenraumes* im Sinne einer *Euroregion*, als notwendige Ergänzung der Donau-Kreisch-Marosch-Theiß-Region und ähnlicher, wirtschaftlich und kulturell einheitlich geprägter Regionen in Westeuropa zu erarbeiten. Um dieses wichtige Projekt durchzuführen, ist eine gut koordinierte Zusammenarbeit von Wissenschaftlern verschiedener Forschungsrichtungen wie Sozialhistoriker und Geographen, Sozio- und Kontaktlinguisten, Ethnographen und Museographen, Kunsthistoriker und anderer Forschungsbereiche erforderlich. Die Erforschung dieses geographischen Zentrums Europas an der Theiß ist eine große Herausforderung für die Generation der Jahrtausendwende. Wenn sie entsprechend

eingeleitet und finanziert werden kann, wird sie dazu beitragen, dass sich die Nachbarn in dieser Region besser verstehen und ihre Kräfte bündeln, um gemeinsam den großen wirtschaftlichen und sozialen Herausforderungen unserer Epoche gerecht zu werden.

Konkret ist in den kommenden Jahren für das gemeinsame Projekt der *Karpatenregion* eine enge Kooperation zwischen Forschern aus Rumänien, Ungarn, der Ukraine und der Slowakei mit der Teilnahme deutscher Wissenschaftler und Projektträger anzustreben. Im Verlauf der Tagung wurde zwar zurecht darauf verwiesen, dass Nationalstaaten und Nationen bis heute der Ursprung von feindseligen Auseinandersetzungen sind, doch darf nicht übersehen werden, dass sich neben einem angestrebten zentralistischen Europa auch nationale und regionale (vor allem sprachliche und kulturelle) Besonderheiten in vielen Gebieten Europas noch lange Zeit erhalten werden. Deshalb wird ihre Erforschung und Bewahrung ebenfalls noch lange Zeit eines der Ziele europäischer Kulturpolitik bleiben.

Zur *Organisation* der Tagung wurde einvernehmlich festgestellt, dass sie rechtzeitig geplant und vorbereitet wurde, so dass es zu keinen Improvisation kam. Durch die vorbildliche Betreuung der Referenten und Gäste verlief die Tagung zu deren Zufriedenheit. Die Referate entsprachen den Anforderungen einer internationalen wissenschaftlichen Tagung. Den Referenten wurde genügend Zeit eingeräumt, wobei nach jedem zweiten Referat genügend Diskussionszeit vorhanden war und auch für Pausen zur bilateralen Fortsetzung der Gespräche gesorgt wurde. Eine dreisprachige Übersetzung (rumänisch, deutsch, ungarisch bzw. englisch) der Ausführungen war von den einsatzfreudigen Übersetzern gewährleistet. Als willkommenes Anschauungsmaterial kamen Projektionen von Folien und ein Dokumentarfilm zum Einsatz. Viele der vorgetragenen Referate, die im Tagungsband in voller Länge nachzulesen sind, können auf neue Problemstellungen und weitere Arbeitsfelder ausgedehnt werden und verlangen eine Fortsetzung der internationalen Zusammenarbeit durch weitere Begegnungen der Wissenschaftler und eine Fortführung ihrer wissenschaftlichen Darlegungen und Diskussionen.

Der eingebrachte Vorschlag, im Vorfeld der Tagung Resümees der Vorträge zu erstellen und den Referenten vorzulegen, muss für spätere Tagungen berücksichtigt werden. dadurch könnte die schwierige Arbeit der Übersetzer erleichtert werden und die Teilnehmer hätten die Möglichkeit, Referate in beiden Sektionen je nach ihrem wissenschaftlichen Interesse zu verfolgen. Das Redaktionskollegium dankt auf diesem Wege allen Referenten und Diskutanten für ihr reges Interesse an der besprochenen Thematik und hofft auf eine Fortsetzung der Zusammenarbeit und der wissenschaftlichen Auseinandersetzung. Hervorzuheben ist auch das gutbesuchte Nachwuchseminar im Vorfeld der Tagung, bei dem Studenten aus mehreren rumänischen Universitäten mit den Grundfragen der behandelten Thematik vertraut gemacht und somit zu einer späteren Beteiligung an der Erforschung interethnischen Beziehungen in Kontakträumen angeregt wurden.

Viorel Ciubotă

Dr. Hans Gehl

BEVEZETŐ

Két év telt el a Szatmár Megyei Múzeum, 1997 június 26-án kelt, a tübingeni Dunamelléki Sváb Történeti és Néprajzi Intézethez írt szándéklevele és a háromnyelvű, történelem és történeti-földrajz, valamint nyelvészet és néprajz szekciókban zajló nemzetközi konferencia megrendezése között. A két intézmény együttműködését a Kulturális Minisztérium és a Nagyváradi Egyetem támogatta, ezért a szervezési és pénzügyi nehézségek könnyebben megoldódtak.

Így, észak-nyugat Románia ezen viszonylag új egyetemének amfiteátrumában, 1999 szeptember 16-19 között egy nagy méretű nemzetközi konferencia zajlott le, *Interetnikus kapcsolatok a román-magyar-ukrán érintkezési zónában a 18. századtól napjainkig* címmel. Az elhangzott előadások és a hozzászólások számos román, magyar, ukrán, szlovák, német és zsidó kölcsönhatást mutattak be a társadalom, kultúra, nyelvészet, néprajz és művészet területéről. A megbeszélések során, melyek egy elegáns akadémiai stílusban folytak, tisztázódott néhány terminológiai és módszertani félreértés. De ezen is túlmenően nyilvánvalóvá vált, hogy a tárgyalt időszakban, egy sor párhuzam és közös elem létezik a Felső-Tisza vidék etnikumainak gazdasági és építészeti stílusaitól a nyelvészeti és néprajzi kölcsönhatásokig.

Ki kell emelnünk a tárgyalt jelenségek alapos elméleti megalapozását és sok előadó áldozatos gondját, hogy állításait kiterjedt terepmunkával, levéltári kutatással, anyag gyűjtéssel és nyelvészeti interjúkkal támassza alá. Így olyan interetnikus kapcsolatok kerültek felszínre, amelyek ellentétben állnak a felülről irányított elzárkózással és a hivatali purizmussal. A Felső-Tisza vidék etnikumainak természetes többnyelvűsége, a szomszéd megismerése és minden sajátosságával együtt való elfogadása egy demitizált, reális kép kialakulásához vezetett, az azonos földrajzi és társadalmi körülmények által befolyásolt népcsoportokról. Minden különbözőségük ellenére a szomszédos etnikumoknak sikerült, az esetek többségében, békésen együttélniük és egy erőteljes kulturális kapcsolatot teremteni egymással.

Az előadások és az ezt követő hozzászólások aláhúzták az interdiszciplinaritás és különböző, egymást tematikailag kiegészítő, kutatási területek közötti együttműködés fontosságát. Természetesen, pontosan ezen megállapítások következményeként fogalmazódott meg az összefoglaló beszélgetések során az a javaslat, hogy készüljön el *A Felső Tisza-vidék Kulturális Atlasza* mint egy olyan, egységes gazdasági és kulturális jellemzőkkel rendelkező, térség kutatása, amely kiegészíti a Duna-Körös-Maros-Tisza régió és más európai régiók tanulmányozását. E fontos terv megvalósításához szükséges a különböző tudományágak szakemberei, mint például társadalomtörténészek és földrajzosok, a szociolingvisztika szakemberei és nyelvészek, néprajzosok, muzeográfusok, művészet-történészek és mások közötti együttműködés alapos összehangolása. A Felső-Tisza vidékének, Európa e földrajzi közepének, kutatása

fontos feladata az ezredforduló nemzedékének. Azonban a megfelelő koordináció és pénzügyi alap, elengedhetelen feltétel, hogy a minőségi kutatás a szomszédok közötti megértést segítse e határzónában és koncentrálja azokat az erőket, amelyek korunk nagy gazdasági és társadalmi problémáinak közös megoldásához vezetnek.

A Felső-Tisza vidék közös tervének konkrét megvalósításához elengedhetetlen a romániai, magyarországi, ukrainai és szlovákiai szakemberek szoros együttműködése, valamint a német és más szponzorok és kutatók részvétele. Való igaz, az előadások során is kiderült, hogy a nemzetek és nemzetállamok még napjainkig is számos ellenségeskedést szültek régióinkban, de ne feledjük, hogy az egyre hangsúlyozódó európai integráció mellett még hosszú ideig létezni fognak Európa számos részén a nemzeti és regionális sajátosságok (főleg nyelvi és kulturális értelemben). Pontosan ezért ezen sajátosságok megőrzése és kutatása még sokáig az európai kulturális politika alapvető eleme marad.

A konferencia szervezéséről egyhangúlag megállapították, hogy alaposan és jó időben elő volt készítve, nem lévén szükség az utolsó pillantban rögtönzésekre. Az előadók és résztvevők a teljes idő alatt figyelmes és gondos vendéglátásban részesültek. Az előadások nagy többsége elérte egy nemzetközi konferencia színvonalát. A rendelkezésre bocsátott előadási idő, a minden második dolgozat után tartott megbeszélés, valamint a párbeszéd kialakulására szánt szünetek kielégítették a résztvevők várakozásait. A háromnyelvű szinkron fordítás (esetről esetre románra, németre, magyarra vagy angolra) megfelelően sikerült a fiatal fordítók részéről. Mint illusztráció számos esetben alkalmaztak vetítéseket, sőt egyszer még egy dokumentumfilm vetítésére is sor került. Számos előadás, melyeket teljes terjedelmükben közlünk jelen kötetünkben, témája kiterjeszhető a rokon tudomány területekre, szükségessé téve a szakemberek újabb találkozóját és a párbeszéd folytatását.

Egyetértünk azzal a javaslattal, hogy a jövőben, az előadások anyaga idejében jusson el a résztvevőkhöz. Ez jelentősen megkönnyítené a fordítók munkáját, de a résztvevők is eldönthetik, hogy érdeklődésüknek megfelelően, melyik szekció ülésin vegyenek részt.

A szerkesztő bizottság szeretné megköszönni minden előadónak és résztvevőnek az élénk érdeklődést a konferencia témája iránt és reméli a kialakult párbeszéd és az együttműködés folytatását. Meg kell említenünk még a konferencia előtt lezajlott bevezető szemináriumot, amelyen számos, Románia több egyetemi központjából jött egyetemi hallgató vett részt és került kapcsolatba a konferencia alapproblémáival. Reméljük, hogy így felkeltődött az érdeklődésük a Felső-Tisza vidék, érintkezési zóna, interetnikus kapcsolatainak jövőbeni kutatása iránt.

Viorel Ciubotă

Dr. Hans Gehl

PROCESUL DE MODERNIZARE A IMPERIULUI HABSBURGIC ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CAMIL MUREȘANU (ROMÂNIA)

A considera Imperiul Habsburgic, până la încheierea existenței sale, ca pe o entitate politică prin excelență conservatoare și refractară progresului este un clișeu răspândit în istoriografia statelor ce sunt numite "succesorale", printre care cu o parte a ei se numără și România.

Nimeni nu se află astăzi care să ne facă să admitem că Imperiul Habsburgic de după 1848 a fost dimpotrivă un stat democratic și progresist. Cele două teze opuse sunt la fel de inexacte; istoricul are datoria să se elibereze de sugestiile politicului și de amintirile stereotipizate ale trecutului, pentru a așeza faptele și interpretarea lor pe o cale de mijloc, atribuind - cum s-a spus de multe ori - fiecăruia ceea ce i se cuvine.

Imperiul Habsburgic a rămas, indiscutabil și după 1848, un stat conservator. Dar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea termenul nu mai are conotația brutală din era Metternich, ci se apropie lent de înțelesul general pe care viața politică din Anglia a fost cea dintâi în a i-l conferi: acela de atitudine precaută și temporizatoare de înnoiri de reforme, fără însă a le exclude. Vrea doar să le selecteze și în de obște, să le aplice pe rând, în frunție de măsură în care se consideră că beneficiarii lor sunt pregătiți să le accepte. Ultimul criteriu a servit însă adesea ca pretext pentru o temporizare dorită de clasa politică dominantă.

Acest reformism, acționând cu încetinitorul, este fenomenul care, potrivit cu ritmul, cu intensitatea și cu deschiderea gamei sale, permite a se vorbi de modernizarea Imperiului Habsburgic. Nu trebuie să se aștepte de la el să pășească invariabil numai pe trepte ascendente. Uneori stagnează, alteori anumite măsuri de guvernare stârnesc proteste, fiind considerate un regres. În majoritatea cazurilor, reformele din Imperiul Habsburgic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt susceptibile a fi privite din puncte de vedere diverse, opuse chiar, conducând la judecăți de valoare diferențiate. Aceste puncte de vedere, reduse la cele mai importante, sunt: cel oficial, guvernamental, cel al opoziției reprezentate cu precădere de naționalități și în fine, cel extern, al istoriografiei și politologiei europene. Nici acesta din urmă nu este într-un totuț neutru, ci comportă curente angajate, unele favorabile, altele depreciative la adresa ultimelor decenii de existență a Imperiului.

Un exemplu al acestei ambiguități îl constituie scurta perioadă a neoabsolutismului, între 1850-1860. Ea a fost precedată de o semnificativă

încercare de conciliere pe cale constituțională, între centralism și federalism. Dieta de la Kremsier și proiectele sale de constituție, între care s-a optat pentru al germano-silezianului Kajetan Mayer, a mers până la a preconiza responsabilitatea ministerială în fața parlamentului (Reichstagului) și limitarea la un veto suspensiv a drepturilor împăratului în raport cu prerogativele acestei din urmă instituții. Trecând în extrema opusă, Viena a optat, după martie 1849, pentru măsuri severe de ordine interioară, cenzură, suspendarea constituțiilor promise și elaborate. Toate acestea au fost indicative categorice ale unui regim autoritar, ale unei rigidități politice aparent închise oricărei tendințe de modernizare.

Acest neoabsolutism pare a se fi dorit o întoarcere la absolutismul luminat, terezian și iozefin, fiindcă el n-a fost un regim închis, ci unul dominat de un suflu dinamic. În timpul lui s-a lucrat energic. S-a efectuat reglementarea raporturilor urbariale, prin patentele din 1853-1854, care cu toate insuficiențele lor au fost pasul inițial pe drumul încetării monopolului nobiliar asupra pământului, a încetării preeminenței marii proprietăți agrare. Țăranului, deși încă încorsetat de partea economică a acesteia, i se crează în peisajul social economic al structurii agrare a Imperiului, un teritoriu distinct, respirabil al micii sale proprietăți. Mai exact spus, e vorba de regiunile centrale și estice, care sunt aduse mai aproape de structurile părților apusene, de exemplu de Austria și Boemia.

Așa dar, o primă “reformă agrară” care, oricâte s-ar spune împotriva ei, a oferit țăranului o șansă de independență economică și Imperiului o tendință spre omogenizarea structurii proprietății agrare. Sunt semne clare ale unui spirit de modernizare. E adevărat că acesta este unul “defensiv”, deci unul dictat de conștiința necesității unor concesii, spre a evita noi zguduiri sociale de sorgintea celor din 1848.

Aceeași dublă semnificație a avut-o reforma administrativ-teritorială: s-au desființat provinciile și comitatele istorice și s-au arondat noi unități, precum și la un moment dat, fără a o aplica, s-a acceptat ideea eligibilității organelor comunale. Reforma era destinată să lovească în autonomismul nobiliar local deși a dus la întărirea centralismului administrativ-militar și a fost dictată tot de considerente conservatoare. Măsura reprezenta, chiar fără a se fi urmărit consecvent acest lucru, o înlăturare a unor anacronisme și o adaptare parțială a structurilor teritorial-administrative la stadiul dezvoltării economice și demografice.

Funcționăria numită în acești ani a fost mai cu grijă aleasă și instruită, fiind de o calitate și de o eficiență superioară celei din anul 1848. Reformele fiscale au îmbrățișat ideea impozitului unitar, pe proprietatea agrară și pe venit. Iar reforma școlară, începută de ministrul Leo Thun,

completată peste vreo douăzeci de ani, a marcat sistematic zona învățământului în trei trepte, având ramificații profesionale pe lângă linia sa teoretică. De asemenea a fost un pas însemnat către laicizarea lui, sub control de stat. Dar ca un semn al acelorași oscilații, tot ministrul Leo Thun a fost și autorul Concordatului cu Roma, din 1855, în care liberalii austrieci au văzut un triumf al clericalismului.

În fine, după 1850 Imperiul Habsburgic începe a investi mult în construcțiile de căi ferate și în comunicație, în telegrafie. Până la 1900, ritmul accelerat al dezvoltării căilor ferate, al șoselelor, al comunicațiilor telegrafice și după 1880, telefonice, a adus zonele apusene ale Imperiului, respective ale monarhiei dualiste, la un nivel nu prea depărtat de al occidentului european.

În acest capitol economic sunt de menționat investițiile în industrie, dezvoltarea sistemului bancar și a comerțului internațional: portul Triest a devenit unul din punctele importante ale activităților maritime, cel mai important terminus maritim al Europei Centrale, pentru liniile de navigație mediteraneene și transoceanice. Totuși procesul de modernizare economică nu a reușit să elimine vechea inegalitate a nivelurilor de dezvoltare provincială: vestul Imperiului - Austria și Boemia - rămân la distanță față de est, adică Ungaria la răsărit de Tisa, Transilvania, Galiția, unde agricultura este mai departe ramura economică de bază, alături de oarecare progrese și în celelalte sectoare.

Sectorul politic al vieții publice a Imperiului este acela în care se evidențiază, credem, cel mai mult caracterul "defensiv" al reformismului austriac de după 1848. Semnalul l-au dat cunoscutele diplomă și patentă din octombrie 1860 și februarie 1861. Ele au fost urmarea conturării unui iminent eșec al regimului neoabsolutist cât și înfrângerii suferite în războiul cu Piemontul și cu Franța în 1859. Așadar, o soluție de salvare dintr-o situație de criză.

Soluția preconizată de cele două acte cu caracter constituțional a avut din nou limite și imperfecțiuni, pentru care nici contemporanii, nici istoriografia n-au lipsit de a le critica. Dar în momentul emiterii lor, ea a fost primită cu mari speranțe de popoarele monarhiei. A fost respinsă însă de maghiari, care au refuzat renunțarea la programul proclamat și în bună parte înfăptuit de revoluția maghiară din 1848.

Suntem de părere că spiritul reformelor politice din 1860-1861 a fost, raportat la momentul respectiv, cel mai modern printre reformele care se vor mai încerca, până la începutul secolului al XX-lea. Aceasta pentru că el a deschis calea unei formule federaliste de guvernare și administrare a Imperiului, o formulă care presupunea, cel puțin în teorie, așezarea pe plan

de egalitate de drepturi a tuturor naționalităților. Dacă Viena ar fi stăruit în dezvoltarea și consolidarea formulei din 1860-1861, evitând aparența avantajării unilaterale a unei națiuni și a marginalizării politice a altor câtorva - cum se va întâmpla în 1867 - edificiul statal Habsburgic ar fi fost mai puțin vulnerabil. Legătura între spiritul de la 1860-1861 și conceptul și tendința de modernizare este simplu de pus în evidență. S-a recurs atunci la principiile electivă și reprezentativă ale organelor politice provinciale și centrale, la divizarea atribuțiilor între acestea două, la libertatea cuvântului, a întrunirii și a constituirii de organizații politice. Imperiul tindea către structura unei monarhii constituționale, cu note federaliste, dar repetăm, cu încă multe neîmpliniri care aveau să facă în viitor obiectul unor campanii politice de opoziție, din multe părți. Întreg sistemul înceta de a mai fi unul rigid: devenea, în principiu permeabil pentru viitoare reforme. E superfluu să mai revenim asupra problemei atât de cunoscute a perspectivelor pe care le-a deschis pentru românii din Transilvania, perspective care au marcat puncte de pornire importante în dieta de la Sibiu din 1863-1864.

Sistemul asupra căruia am insistat a fost o expresie a unui "liberalism" limitat, *sui generis* al Vienei. Liberalismul a fost, cum se știe, o doctrină specific modernă a secolului al XIX-lea, afirmată ca atare în occidentul european îndată după Congresul de la Viena. Ajungem la discutarea unuia din momentele controversate din istoria Imperiului Habsburgic: dualismul din 1867. Din nou un act defensiv, impus de forța boicotului desfășurat de corpul politic maghiar împotriva reformelor din 1860-1861. Indiferent de aceasta, Viena pare a se fi temut, mai ales după ce a intervenit și înfrângerea de la Sadova, de o descompunere a monarhiei, actul din 1867 n-a fost bine inspirat. El a instaurat o discriminare în conglomeratul de națiuni din Imperiu, proiectând în față pe cele austriacă și maghiară. A blocat speranța realizării unei egalități reale între națiunile din Imperiu și a colaborării lor pe această bază. În rândul clasei politice maghiare, a dat satisfacție unei părți însemnate a ei, dar n-a înlăturat opoziția, fidelă principiilor de la 1848, care se va considera purtătoarea veritabilă a idealurilor politice ale națiunii maghiare. Kossuth în exil a continuat să fie o personalitate cu o charismă superioară celei a politicienilor autori ai compromisului, oricât de remarcabili au fost aceștia, mai ales cei din prima generație de la 1867: Deák, Andrassy. Pe termen scurt, dualismul a salvat coeziunea monarhiei, dar pe termen lung a slăbit-o. În partea austriacă a monarhiei "era liberală" se consideră a fi inaugurată oficial de legile sancționate de împărat la 21 decembrie 1867. Ele priveau: organizarea puterii judecătorești, drepturile cetățenilor - specificându-se egalitatea lor, libertatea conștiinței, inviolabilitatea proprietății și proclamării că: toate

naționalitățile sunt egale și fiecare are dreptul imprescriptibil la păstrarea și cultivarea propriei limbi și a propriului specific național.

În continuarea acestora, legile din mai 1868 au dus de fapt la denunțarea concordatului, reglementând în spirit liberal relațiile interconfesionale, căsătoria civilă, laicizarea școlilor, cu singura rezervă că învățarea religiei era permisă și chiar recomandată. S-au format partide politice: liberal, conservator și național-german, ce vor fi urmate pe la 1890 de cel social-democrat și creștin social. S-a introdus votul direct, dar diferențiat censitar, cetățenii fiind cu statut electoral diferit, divizați în patru clase socio - profesionale (curii). Abia la 1897 s-a adăugat o a 5-a "curie" electorală, în cadrul căreia votau toți bărbați de la 24 de ani în sus (care nu aveau calificare pentru unul din primele patru curii). Această curie primea 72 de locuri de deputați din totalul de 425. La 1907 s-a făcut ultimul pas la votul universal pentru bărbați.

Viciul fundamental al structurii monarhiei a rezultat din menținerea poziției dominante politic a aristocrației, în timp ce se dezvoltau clasele de mijloc și muncitorimea. Printre aceste stări de fapt, politica guvernamentală nu putea fi decât oscilantă. Nici o grupare, nici un om politic nu se prezintă cu un program cuprinzător, hotărât și de perspectivă, care să traseze ferm linia de dezvoltare a statului pe întreg spectrul problemelor sale. Însuși caracterul său dual e un factor care împiedică adesea acest lucru, datorită concesiilor, acomodărilor și negocierilor devenite obligatorii, în multe probleme, între Viena și Budapesta. În problema națională, în care pentru austrieci punctul sensibil era Cehia, Viena apare de asemenea fără inițiative constructive în fața întezirii opoziției "tinerilor cehi". Guvernanții vienezi se plâng mereu de intransigența cehilor, dar nu o examinează îndeajuns de temeinic pe a lor. Antisemitismul și naționalismul lui Karl Lueger, la sfârșitul secolului al XIX-lea, e un alt semn al subminării monarhiei prin curente și tendințe contrarii, care se adaugă celor autonomiste și centrifuge, ale naționalităților în frunte cu cehii. Aceștia cereau un statut mai independent decât cel acordat maghiarilor în 1867, pretenții decretate de Viena ca o imposibilitate.

Desigur, pentru istoriografia noastră aspectul de interes major e oferit de evoluția părții maghiare, instituite ca o entitate aparte, prin pactul dualist. Asupra ei și a metodelor sale de guvernare, cu privire exclusivă la tratarea problemelor naționale s-a scris până la refuz și s-au abătut toate anatemele. Evident că și în acest caz întârzierea modernizării structurii sociale, în sensul lichidării marii proprietăți și diminuării influenței aristocrației, a fost răspunzătoare, în mare parte, de creșterea tensiunilor interne din cuprinsul teritoriilor coroanei Sf. Ștefan. Sentința nu ne aparține.

Toate grupările de idei, politice sau culturale, situate de la centru spre stânga, în Ungaria de dinainte de 1918, au pronunțat-o.

Totuși, fiindcă vorbim despre modernizarea monarhiei, nu putem ocoli constatarea că pentru Ungaria și provinciile pe care le-a deținut atunci, dualismul a marcat o perioadă de puternic avânt economic. Din nou dezvoltarea orașelor, în primul rând a capitalei (care dobândește în câteva decenii aspectul actual de metropolă), a industriei, băncilor, transporturilor feroviare sunt puncte de reper bine conturate.

Și apoi încercând să trecem peste clișeele dezvoltate într-un secol de istorie dominat de confruntări și patimi naționale, cu momentele lor uneori violente, avem totuși în vedere că, în linii esențiale, Austro-Ungaria de după 1867 - având niște inechități fundamentale în structura sa socială și politico-națională - s-a apropiat formal de imaginea unui stat de drept. Administrația și justiția au fost în general corecte, drepturile civile și politice respectate, excepțiile datorându-se mai mult unor abuzuri la niveluri inferioare.

Acest element de care se vorbește și la noi așa de mult în ultimii ani - statul de drept - este o trăsătură fundamentală a modernității. Prin el se vedește că modernizarea statului și societății în secolul al XIX-lea nu este decât un alt nume dat principiilor puse în practică de marea revoluție franceză, cu tot ce a proclamat ea, începând cu Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului.

N-a fost gândul nostru să exagerăm într-o anumită direcție și să aducem un elogiu postum monarhiei austro-ungare. Dacă ea a sucombat în fața Europei naționalităților și a statelor naționale, înseamnă că istoria a pronunțat asupra ei o sentință împotriva căreia nu mai are rost să se facă apel altfel decât dintr-o rațiune pur academică. Am dorit doar să evităm, așa cum istoricul e dator în fața oricărui procese pe care le examinează, de a vedea lucrurile numai în culorile alb-negru. Monarhia habsburgică a fost, indiferent de deznodământul existenței sale, un mare fenomen istoric în centrul Europei. Complexitatea istoriei sale a comportat nuanțe diferențiate gradat, pe care istoricul trebuie, la rândul lui să le clasifice nuanțat, alegându-și cu simț critic și cu răspundere judecățile pozitive și pe cele negative.

Am spune chiar, în încheiere, că istoria monarhiei habsburgice este un câmp excelent de exersare a istoricului în această știință a discernerii între pozitiv și negativ, între bine și rău, cunoscând că numai foarte rar, în istorie, un fenomen se încadrează în sfera unei singure valori dominante, că el este totalmente bun sau totalmente rău din perspectiva pe termen lung a dezvoltării societății. E potrivit să trecem peste ultimii 200 de ani și să

coborâm înapoi cu 2000 de ani, la acel inegalabil dicton al lui Tacitus: “Fără ură și fără părtinire”.

DER MODERNISIERUNGSPROZESS DES HABSBURGERREICHS IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichtsschreibung der meisten Nachfolgestaaten, darunter teilweise auch Rumänien, bewahrt die Vorstellung eines Habsburgerreiches, das bis zu seiner Auflösung konservativ und keinem Fortschritt aufgeschlossen war. Heute kann uns niemand davon überzeugen, dass das Habsburgerreich nach 1848 ein demokratischer und fortschrittlicher Staat war. Doch diese und auch die entgegengesetzte These sind gleichermaßen ungenau, und der Historiker ist verpflichtet, sich von politischen Druck und der stereotypischen Erinnerung an die Vergangenheit zu befreien, um die Ereignisse und ihre Interpretation ins rechte Licht zu rücken, um quasi jedem das Seine zu lassen.

Zweifelsohne bleibt das Habsburgerreich auch nach 1848 ein konservativer Staat. Jedoch in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts hatte dieser Begriff nicht mehr die radikale Bedeutung, die zuerst im politischen Leben Englands auftrat, nämlich einer Haltung der vorsichtig verzögerter Reformen, ohne sie ganz auszuschließen. Es ging darum, solche Reformen auszuwählen und einzeln durchzuführen, je nach der Bereitschaft ihrer Nutznießer sie anzunehmen. Das letztgenannte Kriterium diente freilich oft zum Vorwand für die herrschende politische Klasse, die Reformen hinauszuögern.

Dieser durch die Zeitlupe gesehene Reformwille ist eine Erscheinung, die uns entsprechend ihrem Rhythmus, ihrer Intensität und ihrer Tragweite berechtigt, von der Modernisierung des Habsburgerreiches zu sprechen. Dabei kann freilich keine ständig aufsteigende Tendenz erwartet werden. Die Entwicklung stagniert manchmal, bzw. erwecken manche Regierungsmaßnahmen Proteste und werden als Rückschritt gewertet. In den meisten Fällen können die Reformen des Habsburgerreiches in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts aus verschiedenen Blickwinkeln betrachtet werden und zu unterschiedlichen Bewertungen führen. Die wichtigsten Bewertungsstandpunkte sind: der offizielle Standpunkt der Regierung, der Standpunkt der Opposition, insbesondere der Nationalitäten und schließlich der außenstehende Blickwinkel der europäischen Geschichtsschreibung und Politologie. Doch auch diese verhält sich nicht neutral sondern ist Strömungen verhaftet, die einen positiven oder negativen Einstellung zu den letzten Jahrzehnten des Kaiserreichs vertreten.

Ein Beispiel für diese Zweideutigkeit ist die kurze Periode des Neoabsolutismus, von 1850-1860. Ihr ging der bemerkenswerte Versuch einer verfassungsmäßigen Vermittlung zwischen Zentralismus und Föderalismus voraus. Die gesetzgebende Versammlung von Kremsier und ihre Verfassungsprojekte, darunter das Projekt des Deutsch-Schlesiens Kajetan Mayer, ging soweit, die Verantwortlichkeit der Minister vor dem Reichstag und die keiserlichen Vorrechte bis zu einem aufhebenden Veto gegen die Gesetze des Reichstags zu beschränken.

Nach dem März 1849 verfiel Wien in die andere Extreme und ergriff Maßnahmen zur Festigung der inneren Ordnung, der Zensur und der Aufhebung der versprochenen und erarbeiteten Verfassung. Das waren eindeutige Beweise für ein autoritäres Regime, für eine starre, keiner Modernisierungstendenz zugänglichen Politik. Dieser Neoabsolutismus wollte eine Rückkehr zum theresianischen und josefinischen aufklärerischen Absolutismus, denn es war keine beliebte, sondern eine dynamische Herrschaft, während der energisch geschafft wurde. Durch die Patente von 1853-54 wurden die Urbarialverhältnisse reglementiert, welche trotz aller Schwächen den ersten Schritt zur Aufhebung des Monopols der Adeligen über den Grundbesitz und zur Eindämmung des Großgrundbesitzes waren. Obwohl die Bauernschaft noch durch die agrarische Wirtschaftsstruktur des Kaiserreichs gefesselt war, erhielt sie dennoch einen Freiraum für ihren Privatbesitz. Genauer handelt es sich um zentrale und östliche Gebiete, die an die Struktur der westlichen Gebiete wie Österreich und Böhmen herangeführt wurden.

Also ist es eine erste Agrarreform - was man auch dagegenhalten mag, die der Bauernschaft eine Chance zur wirtschaftlichen Unabhängigkeit und dem Kaiserreich die Möglichkeit zur Vereinheitlichung der Agrarstruktur bot. Das sind erkennbare Anzeichen eines Modernisierungsgeistes. Freilich ist er defensiv, durch die Notwendigkeit von Zugeständnissen ausgelöst, um neue soziale Erschütterungen wie jene von 1848 zu vermeiden. Dieselbe Doppeldeutigkeit hatte die Reform der Gebietsverwaltung: Die historischen Provinzen und Komitate wurden aufgelöst und neue Verwaltungseinheiten geschaffen, desgleichen wurde zu einer Zeit die Idee der Wählbarkeit der Kommunalverwaltung akzeptiert, ohne sie anzuwenden. Die Reform sollte die Autonomie des Landadels treffen, obwohl sie konservativen Motiven entsprang und zur Stärkung des administrativ-militärischen Zentralismus führte. Diese Maßnahme bedeutete -auch ohne es ausdrücklich zu wollen- die Beseitigung von Anachronismen und die teilweise Anpassung der teritoriellen Verwaltungsstrukturen an den wirtschaftlichen und demografischen Entwicklungsstand Westeuropas.

Die in dieser Periode ernannte Beamtenschaft war sorgfältig ausgewählt und ausgebildet, sie waren besser und effizienter als jene von 1848. Die Steuerreformen strebten eine Gesamtsteuer auf Grundbesitz und Einkommen an. Die von Minister Leo Thum eingeleitete und nach etwa zwanzig Jahren weitergeführte Schulreform systematisierte das dreistufige Unterrichtssystem, mit beruflichen Verzweigungen neben der theoretischen Hauptrichtung. Zugleich war es ein wichtiger Schritt zur Laisierung des Unterrichts unter staatlicher Kontrolle. Allerdings war Minister Leo Thum - als Ergebnis derselben Schwankungen- zugleich Urheber des Konkordats mit Rom von 1855, in dem die österreichischen Liberalen einen Triumph des Klerikalismus sahen.

Schließlich beginnt das Habsburgerreich nach 1850 stark in den Eisenbahnbau und in die Telekommunikation, genauer in die Telegrafie, zu investieren. Bis 1900 brachte die schnelle Entwicklung der Eisenbahn, des Straßennetzes, der Telegrafie und nach 1880 des Telefons, die westlichen Gebiete des Kaiserreichs, d.h. der dualistischen Monarchie, auf ein ähnliches Niveau wie es der Westen Europas besaß. In diesem Wirtschaftsabschnitt sind die Investitionen in die Industrie, in das Bankwesen und den internationalen Handel zu erwähnen: Der Hafen von Triest wurde zum wichtigsten Hafen Mitteleuropas für die Schiffslinien im Mittelmeer und nach Übersee. Dennoch konnte der wirtschaftliche Modernisierungsprozess die alte Ungleichheit des Entwicklungsstandes der einzelnen Provinzen nicht beseitigen; der Westen des Reichs - Österreich und Böhmen - behaupteten ihren Vorsprung vor dem Osten, d. h. dem Teil Ungarns östlich der Theiß, Siebenbürgen und Galizien, wo die Landwirtschaft weiterhin der wichtigste Wirtschaftszweig blieb und es nur geringen Fortschritt in den übrigen Wirtschaftsbereichen gab.

Unserer Meinung nach ist die Politik des Kaiserreichs jener Bereich des öffentlichen Lebens, in dem der "defensive" Charakter des österreichischen Reformismus nach 1848 am prägnantesten in Erscheinung tritt. Das Signal ging von dem bekannten Diplom von 1860 und dem Patent vom Februar 1861 aus. Sie folgten auf das drohende Scheitern des neoabsolutistischen Regimes und die Niederlagen in den Kriegen mit Piemont und Frankreich im Jahre 1859. Also sollte es ein Lösungsversuch in einer Krisensituation sein. Die in beiden verfassungsgebenden Dokumenten vorgesehene Lösung war nicht frei von Beschränkungen und Unzulänglichkeiten, die von den Zeitgenossen und der Geschichtsschreibung kritisiert wurden. Allerdings wurden diese Gesetze bei ihrem Erlass von den Völkern der Monarchie mit großen Hoffnungen aufgenommen, jedoch von den Ungarn zurückgewiesen, die nicht auf ihr

proklamiertes und zum Großteil von der Ungarischen Revolution von 1848 durchgeführtes Programm verzichten wollten.

Wir sind der Meinung, dass der politische Reformgeist von 1860-61 für seine Zeit der modernste aller bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts versuchten Reformen war. Dieser Geist befürwortete eine föderalistische Form der Regierung und Verwaltung des Kaiserreichs, die - wenigstens theoretisch - eine rechtliche Gleichstellung aller Nationalitäten befürwortete. Wäre Wien in der Entwicklung und im Ausbau dieser 1860-61 geplanten Regierungsform fortgefahren und hätte das Kaiserreich dadurch den Schein der Bevorzugung einer Nation und der Zurückstellung anderer vermieden - wie es 1967 geschah - wären die Grundfesten des Habsburgerreichs weniger verwundbar gewesen.

Die Verbindung zwischen dem Geist von 1860-61 und der Modernisierungstendenz ist leicht erkennbar. es ging damals um elektive und repräsentative Prinzipien für die provinziellen und zentralen politischen Gremien, um die Teilung der Zuständigkeiten zwischen diesen Gremien, um die Rede- und Versammlungsfreiheit und das Recht zur Gründung politischer Organisationen. Das Kaiserreich strebte die Schaffung einer konstitutionellen Monarchie mit föderalistischen Elementen an, doch - wie gesagt - mit vielen Unzulänglichkeiten, die später zum Angriffsziel zahlreicher und vielschichtiger Oppositionskampagnen wurden. Das ganze System verlor seine Starrheit: Es wurde im Prinzip für künftige Reformen durchlässig. Es ist müßig, noch einmal die bekannte Frage der Perspektiven anzusprechen, die sich für die Rumänen aus Siebenbürgen ergaben und die als wichtige Ausgangspunkte für die gesetzgebende Versammlung von Sibiu in den Jahren 1863-64 dienten. Das beschriebene System war der Ausdruck eines begrenzten Liberalismus Wiens. Bekanntlich war der Liberalismus eine besonders moderne Doktrin des 19. Jahrhunderts, die im europäischen Westen sogleich nach dem Wiener Kongress auftrat.

Wir kommen nun zur Besprechung eines der umstrittensten Momente des Habsburgerreichs, zum Dualismus von 1867. Wieder war es ein defensiver Vorgang, der durch die Boykottierung der Reformen von 1860-61 durch die ungarische politische Klasse hervorgerufen wurde. Obwohl sich Wien - vor allem nach der Niederlage von Sadowa - vor einem Zerfall der Monarchie fürchtete, war der Akt von 1867 unpassend. Er führte zu einer Unterdrückung des nationalen Gemisches im Kaiserreich, indem es die österreichische und ungarische Nationen bevorzugte. Somit blockierte er die Hoffnung auf eine reele Gleichheit zwischen den Nationen des Kaiserreichs und ihrer Zusammenarbeit auf dieser Grundlage. Dieser Vorgang befriedigte zwar einen Großteil der ungarischen politischen Klasse,

doch ohne die Opposition auszuschalten, die den Prinzipien von 1848 treu geblieben war und sich als die eigentlichen Vertreter der politischen Ideale des ungarischen Volkes betrachtete.

Selbst im Exil blieb Kossuth eine Persönlichkeit mit höherer charismatischer Ausstrahlung als die Kompromiss-Politiker, selbst die herausragenden Politiker der ersten Generation von 1867, Deák und Andrásy. Kurzfristig rettete der Dualismus den Zusammenhalt der Monarchie, doch langfristig schwächte er sie. Auf österreichischer Seite der Monarchie wurde die "Befreiung" mit dem Inkrafttreten der vom Kaiser am 21. Dezember 1867 sanktionierten Gesetze datiert. Diese umfassten: die Organisierung der richterlichen Gewalt, die Menschenrechte, d. h. ihre Gleichheit, die Gewissensfreiheit, die Unantastbarkeit des Eigentums, die Gleichheit aller Nationalitäten und ihr unverjährbares Recht, ihre eigene Sprache und nationale Eigenart zu erhalten und zu pflegen.

Im Anschluss daran führten die Gesetze vom Mai 1868 zur Aufkündigung des Konkordats und zur liberalen Regelung der interkonfessionellen Beziehungen, der zivilen Eheschließung und der Laisierung der Schulen, mit der einzigen Einschränkung, dass der Religionsunterricht erlaubt war und sogar empfohlen wurde. Es kam zur Gründung politischer Parteien, der liberalen, konservativen und deutsch-nationalen Partei, zu denen um 1890 die sozialdemokratische und die christlich-soziale Partei hinzukamen. Die direkte Wahl wurde eingeführt, jedoch nach Zensus differenziert. Die Wahlberechtigung der Bürger war verschieden, da sie in vier sozial-professionelle Klassen (Kurien) eingeteilt waren. Erst 1897 kam eine fünfte Wahlkurie dazu, die alle Männer über 24 Jahren umfasste, die nicht für eine der ersten vier Kurien qualifiziert waren. Diese fünfte Kurie erhielt 72 Abgeordnetensitze von insgesamt 425. Im Jahre 1907 wurde schließlich das allgemeine Wahlrecht für Männer eingeführt. Das strukturelle Grundübel der Monarchie war die Beibehaltung der politischen Vorherrschaft der Aristokratie, während sich die Mittelklassen und die Arbeiterschaft bereits entwickelten. Unter diesen Umständen konnte die Regierungspolitik nur schwankend sein. Keine Gruppierung und kein Politiker präsentierte ein umfassendes und klares Perspektivenprogramm, das eine entschiedene Entwicklungslinie des Staates für die Vielzahl seiner Probleme vorgesehen hätte. Selbst sein dualer Charakter verhinderte oft diese Möglichkeit, infolge der vielfältigen Zugeständnisse, Anpassungen und Verhandlungen, die nun zwischen Wien und Budapest nötig waren. Auch in der nationalen Frage, in der die Tschechei für Wien eine empfindliche Stelle war, entwickelte die Wiener Regierung keine konstruktive Initiative gegen die wachsende Opposition der

"jungen Tchechen". Die Wiener Regierung beklagte ständig die Unnachgiebigkeit der Tchechen, ohne ihre eigene Unnachgiebigkeit entsprechend einzuschätzen. Der Antisemitismus und Nationalismus von Karl Lueger ist Ende des 19. Jahrhunderts ein weiteres Indiz für die Aushöhlung der Monarchie durch entgegengesetzte Strömungen und Entwicklungen, die zu den Autonomiebestrebungen und zentrifugalen Kräften der Nationalisten, vor allem der Tchechen, kamen. Diese verlangten noch mehr Unabhängigkeit als die Ungarn 1867 erhielten, wobei Wien diese Ansprüche unmöglich erfüllen konnte.

Natürlich interessiert die rumänische Geschichtsschreibung vor allem die Entwicklung des ungarischen Teils der Monarchie, die im Dualismusvertrag zur selbständigen Einheit im Reich wurde. Über diesen Teil des Landes und die angewandten Regierungsmethoden wurde bereits bis zur Übersättigung geschrieben und endlos geschimpft. Auch in diesem Fall trug die verspätete Modernisierung der sozialen Strukturen, im Sinne der Auflösung des Großgrundbesitzes und der Verringerung des Einflusses des Adels, die Hauptverantwortung für das Anwachsen der internen Spannungen auf dem Gebiet der Staphanskrone. Dieses Urteil haben nicht wir sondern ein Großteil aller ideologischen, politischen und kulturellen Gruppierungen von der Mitte bis zur Linken Ungarns vor 1918 gefällt. Im Bezug auf die Modernisierung der Monarchie muss trotzdem festgestellt werden, dass der Dualismus für Ungarn und seine damaligen Provinzen eine Periode großen wirtschaftlichen Aufschwungs bedeutete. Die Entwicklung der Städte, vor allem der Hauptstadt, die innerhalb einiger Jahrzehnte zur heutigen Metropole anwuchs, der Aufschwung der Industrie, der Banken und des Eisenbahnverkehrs sind sichtbare Meilensteine dieser Entwicklung.

Und schließlich kommt Österreich-Ungarn nach 1867 - im Gegensatz zu den Leitbildern eines Jahrhunderts der nationalen Leidenschaften und Auseinandersetzungen, nicht selten auch von Gewaltausbrüchen - , und obwohl es in seiner sozialen und politisch-nationalen Struktur grundlegende Ungerechtigkeiten aufwies, im Wesentlichen doch dem Leitbild eines Rechtsstaates recht nahe. Die Verwaltung und Justiz waren im Wesentlichen korrekt, die bürgerlichen und politischen Rechte wurden respektiert, wobei die Ausnahmen vor allem den Übergriffen-niederer Ränge zuzuschreiben sind.

Das Element Rechtsstaat, von dem auch bei uns in den letzten Jahren so viel gesprochen wird, ist ein wesentliches Merkmal der Monarchie. Durch ihn wird deutlich, dass die Modernisierung des Staates und der Gesellschaft im 19. Jahrhundert bloß eine andere Bezeichnung ist für alle

von der großen Französischen Revolution angewandten Prinzipien, beginnend mit der Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte.

Wir hatten nicht die Absicht in einer bestimmten Richtung zu übertreiben und die Österreichisch-Ungarische Monarchie nachträglich zu loben. Da sie vor dem Europa der Nationalitäten und der Nationalstaaten unterging, hat die Geschichte ein Urteil über sie gesprochen, das nur mehr zu akademischen Zwecken diskutiert werden kann. Es ist jedoch die Pflicht des Historikers, billige Schwarzweiß-Malerei in der Analyse eines Prozesses zu vermeiden. Unabhängig von ihrem Untergang war das Habsburgerreich ein bedeutendes historisches Phänomen in Zentraleuropa. Die komplexe Geschichte der Monarchie enthält verschiedene Abstufungen, die der Historiker entsprechend einordnen und dabei die positiven von den negativen Werturteilen trennen muss.

Abschließend kann festgestellt werden, dass sich die Geschichte der Habsburger Monarchie als gutes Übungsfeld zur Trennung von Positiv und Negativ, von Gut und Böse anbietet. Es ist bekannt, dass in der Geschichte ein Phänomen nur äußerst selten einem einzigen Grundwert zugeordnet werden kann und aus der Perspektive der langfristigen Entwicklung der Gesellschaft absolut gut oder böse ist. Es empfiehlt sich daher, dass wir die letzten 200 Jahre überspringen und 2000 Jahre zurückgehen, bis zu jenem einzigartigen Ausspruch von Tacitus: "Sine ira et studio" (Ohne Hass und unparteiisch sein).

A HABSZBURG BIRODALOM KORSZERÜSÍTÉSE A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Történetírási klissé a Habsburg Birodalom utódállamaiban, melyek között területének egy részével Románia is szerepel, hogy a birodalom fennállásának utolsó pillanatáig rendkívül konzervatív, a haladással szembeszegülő, attól elzárkózó álláspontot képviselt. Ugyanakkor az sem állítható, hogy az 1848 utáni Habsburg Birodalom demokratikus, haladó elvű állam lett volna. Mindkét-egymásnak ellentmondó-tézis pontatlan; a történész feladata, hogy függetlenül a politikai befolyásolástól és a múlt sztereotipikussá vált képétől, valós színükben lássa az eseményeket és ekként értelmezze őket, megadva mindkét félnek azt, ami illeti.

Kétségtelen, hogy a Habsburg Birodalom 1848 után is konzervatív állam maradt. Csakhogy a 19. század második felében ez a fogalom már nem konnotálja a Metternich-korszak radikalizmusát, lassanként ahhoz a jelentéshez közelít, amelyet elsőként Anglia tulajdonított neki: óvatosságot és

megfontoltságot a reformokban, ami azonban nem jelenti ezek teljes elutasítását. A cél helyes megválasztásuk és sorjában való életbeléptetésük volt, annak függvényében, hogy e reformok haszonélvezői felkészültek-e már befogadásukra. Ez az utóbbi kritérium időnként az uralkodó politikai osztály érdekeit szolgáló időzítéshez szolgálhatott alapot.

Ez a lassú reformpolitika az, amely, tekintettel ritmusára, intenzitására és horderejére lehetővé teszi, hogy a Habsburg Birodalom modernizálásáról beszéljünk. Nem várható el tőle, hogy egyenletesen fokozódó tendenciát mutasson. Olykor stagnál, olykor a kormány bizonyos intézkedései regresszívnak ítéltetnek és ellenállást váltanak ki. Az esetek többségében, a Habsburg Birodalom reformjai a 19. század második felében különböző, esetleg egymással ellentétes szempontok szerint vizsgálhatók, s így különböző értékítéletekhez vezetnek. A leglényegesebbekre szorítkozva ezek a szempontok a következők: a hivatalos kormányzati, az ellenzéki amelyet főként a nemzeti égek képviseltek és végül a szélsőséges, az európai történetírás és politológia szempontja. Ez az utóbbi sem egészen semleges, a Birodalom utolsó évtizedeihez való pozitív vagy negatív viszonyulás hullámai váltakozva jellemzik.

Ezt a kettősséget példázza 1850 és 1860 között a neoabszolutizmus rövid időszaka. Az évtizedet a központosítás és federalizmus közötti közvetítésre alkotmányos úton tett kísérlet előzi meg. A kremsieri országgyűlés és alkotmánytervezetei közöttük a sziléziai-német Kayetan Mayeré, odáig mentek, hogy a miniszterek felelősségét a parlamenttel (a Reichstaggal) szemben, illetve a császárért a parlament törvényjavaslataival szemben vétő jogra korlátozták. A másik végletet követelte Bécs 1849 márciusa után, vagyis a belső rend szigorítását, cenzúrát, az ígért és kidolgozott alkotmányok felfüggesztését. Mindezek egy autoriter rendszer egyértelmű jelei voltak, a merev elzárkózásé mindenfajta politikai modernizálási kísérlettel szemben.

Úgy tűnik, ez a fajta neoabszolutizmus a felvilágosult, tereziánus és jozefinista abszolutizmushoz való visszatérést célozta, nem közkedvelt rendszer volt, hanem dinamikus, az energikus munka időszaka. Az 1853-1854-es pátensek szabályozták az urbáriális viszonyokat, s minden elégtelenségük ellenére ezek jelentették az első lépéseket a nemesség földre vonatkozó monopóliumának és a nagybirtokok felszámolásának útján. Megjelenik a paraszti magánbirtok, igaz meg a császárság agrárviszonyainak gazdasági szorításában. Pontosabban a központi és keleti

területeket a nyugatiak rendszeréhez próbálják közelíteni, például Ausztriához és Csehországhoz. Így tehát az első „agrárreform“, bármit is hozzanak föl ellene, a földművesek számára a gazdasági függetlenség lehetőségét nyújtotta, a Császárságnak pedig az agrárviszonyok szerkezeti egységesítését. Az újítás szellemének jelei világosan mutatkoznak. Igaz ugyan, hogy ez „deffenzív“, szükség diktálta, hogy az 1848-ashoz hasonló társadalmi megrázkódtatásokat kivédjék.

Hasonlóan kettős jelentősége van a közigazgatási-foldrajzi reformnak is: megszűntek az gykori provinciák és a vármegyrendszer, új egységek váltották fel őket, s egy adott pillanatban meg a helyi előjáróság megválasztásának gondolatát is elfogadták, igaz, gyakorlatba soha nem ültették át. A reform célja a nemesi autonómia korlátozása volt, jóllehet eredménye a közigazgatási-katonai központosítás lett, és konzervatív megfontolásokból indult ki. Bár ezt konzekvensen nem követték figyelemmel, az intézkedés bizonyos anakronizmusok eltávolítását jelentette, és a gazdasági és demográfiai helyzetnek megfelelő területi közigazgatási struktúrák részleges elfogadását.

Az ezekben az években kinevezett hivatalnokokat gondosan választották és képezték ki, így munkájuk jobb minőségű és hatékonyabb volt mint 1848-as elődeiké. Az adóreformok átfogták a közadó gondolatát, a földtulajdont és a jövedelmet. Az tanügyi reform, amelyet Leo Thum indított meg, és amelyet mintegy húsz éven át bővítettek, három lépcsőben rendszerszerűen határozta meg a tanügyi szférát, elméleti és professzionális szempontból. Ez egyidejűleg előrelépést jelentett a tanügy laicizálásának, állami felügyelet alá vonásának útján. A fent említett ingadozások újabb példája, hogy ugyancsak Leo Thum volt az 1855-ös római konkordátum szerzője is, amelyben az osztrák liberalisták a klerikalizmus győzelmét látták.

És végül 1850 után a Habsburg Birodalom egyre többet fektet be a vasúti és kommunikációs hálózat, a távírás fejlesztésébe. A vasút- és közúthálózat, a távírás és 1880 után a telefonhálózat gyors ütemű fejlődése a Császárság, illetve a Dualista Monarchia keleteti területei megközelítették a nyugateurópai színvonalat.

Ebben a gazdasági fejezetben említendők az ipari befektetések, a bankrendszer és a nemzetközi kereskedelem kibővítése, Triest a földközi-tengeri és tengerentúli hajózás szempontjából Közép-Európa legfontosabb kikötőjévé vált. A gazdasági modernizálódásnak mégsem sikerült megszüntetnie a fejlettségi színvonal régi területi egyenlőtlenségeit: a

birodalom nyugati részei - Ausztria és Csehország - megelőzik a keleti területeket, tehát Magyarországnak a Tiszától keletre eső területeit, Erdélyt és Galíciát, ahol a földművelés továbbra is a gazdaság alapvető ágazata, más szektorok bizonyos szintű fejlődése előtt. Véleményünk szerint a Birodalom közéletének politikai szférája az, amelyben az 1848 utáni osztrák reformpolitika „deffenziv“ jellege leginkább érvényre jut.

A jelet 1860 októberében illetve 1861 februárjában a jól ismert diploma és pátens adták meg. Ezek voltak a neo-abszolutizmus látszólagos csődjének és a Piemonttól és Franciaországtól 1859-ben elszenvedett vereség következményei. Következésképpen tehát a krízishelyzetből való menekülés útja. A kétfélt említett alkotmányos jellegű dokumentumba foglalt megoldásnak is voltak hibái és elégtelenségei, amelyeket a kortársak és a történelemírás egyaránt felróttak neki. Megjelenésük idején viszont a Monarchia népei nagy reményekkel fogadták őket. Elutasították viszont a magyarok, akik nem mondtak le 1848-ban megszabott és nagyrészt megvalósított programjukról.

Véleményünk szerint az 1860-1861-es politikai reformok, az akkori körülményekhez viszonyítva, a legmodernebb szelleműek mindazok között, amelyeket a század végéig próbálnak meg bevezetni. Ennek oka az, hogy ez a szellemiség nyitott utat a Birodalom számára egy federalista irányultságú kormányzat és közigazgatás felé, s ez feltételezte, legalább is elméleti szinten, minden nemzetiség egyenjogúságát. Ha Bécs kitartott volna az 1860-1861-es elvek kibővítése és megszilárdítása mellett, elkerülvén egyetlen nemzetiség előnyben részesítését, és a többiek politikai marginalizálását - ami 1867-ben következik be - a Habsburg állam kevésbé lett volna sebezhető.

Az 1860-1861-es szellemiség valamint a modernizálási tendencia összefüggése könnyen kimutatható. Ebben az időszakban éltetik a közponzi és helyi politikai egységek választott és reprezentatív voltának elvét s a hatáskörök megoszlását a kettő között, a szólásszabadságot, a gyülekezési jogot és a politikai szervezetalapítás elvét. A birodalom az alkotmányos monarchia strukturája felé közeledett, federációs vonásokkal, de hangsúlyozzuk, még számos hiányossággal, amelyek a későbbiekben ellenzéki kampányok tárgyát képezték. Megszűnt magának a rendszernek a merevsége, elvben képessé vált a jövő reformok befogadására. Főleges visszatérnünk arra a problémára, milyen távlatokat nyitott az erdélyi románok számára, , perspektívákat, amelyek az 1863-1864-es szebeni országgyűlés jelentős kiindulási pontjait k

épezték. Ez a rendszer egy korlátozott, sajátosan bécsi „liberalizmust“ képviselt. A liberalizmus, mint tudjuk, a 19. század sajátos, modern doktrínája volt, ami Nyugat-Európában közvetlenül a Bécsi Kongresszus után jelent meg. A Habsburg Birodalom történetének vitatott momentumához érkezünk: az 1867-es dualizmushoz. Újabb deffenzív jelenség, amelyet a magyar politikai testületnek az 1860-1861-es reformok ellen irányuló bojkottja kényszerített ki.

Úgy tűnik, hogy Bécs, különösen a sádovai vereség után, félt a monarchia szétesésétől, az 1867-es döntés mégsem volt szerencsés. Ez vetette meg a diszkrimináció alapjait a soknemzetiségű birodalomban, amely ezután egyedül az osztrákokat és a magyarokat támogatta. Meghiúsította a birodalom minden nemzetiségének egyenjogúvá tételét és együttműködésüket, amely erre az egyenjogúságra alapozódott volna. Kielégítette ugyan a magyar politikus réteg egy jelentős részét, de nem számolta fel az oppozíciót, amely hű maradt az 1848-as elvekhez, és amely a magyar nemzet politikai céljait hitelesen képviselő csoportnak tekinti önmagát. Kossuth karizmatikus egyénisége a száműzetésben is fölötte állt a kompromisszumot kötő politikusokénak, bármily figyelemre méltóak is voltak ezek, különöse az első generáció: Deák, Andrásy. Rövid időre a dualizmus megmentette a monarchia egységét, hosszú távon viszont gyengítette.

Az osztrák térfélen a „liberális éra“ hivatalos kezdetét a császár által 1867 december 21.-én kibocsátott törvények jelentették. Ezek szabályozták a bírói jogkört, az állampolgári jogokat, hangsúlyozva az állampolgárok egyenlőségét, a gondolat szabadságot, atulajdon háboríthatatlanságát és kimondták minden nemzetiség egyenlőségét, s hogy minden nemzetiségnek elvitathatatlan joga van saját nyelvének és nemzeti jellegének megőrzésére.

Mindezek folytatásaként az 1868 májusában kibocsátott törvények valójában a konkordátum visszavonását jelentették, liberális szellemben kezelvén a felekezetek közötti viszonyokat, a polgári házasságkötést, az ikolák laicizálását, azzal a kitéttel, hogy a vallásoktatás megengedett, sőt ajánlott volt.

Politikai pártok alakulatk: liberális, konzervatív és német nemzeti párt, amelyeket 1890 körül a szociál-demokrata és a keresztény-szociális pártok követtek. Bevezették a közvetlen szavazást, jöllehet cenzurális kötöttséggel, vagyis az állampolgárok választói státusa hem volt egyenlő: négy szociáli-professzionális osztályt alkotott. Csak 1897-ben csatlakozott ezekhez egy új

jabb választói csoport, ebbe tartozott minden 24 év fölötti férfi ha az első négy osztály egyikébe sem volt sorolható. Az összesen 425 képviselői helyből ez a csoport 72-őt tölthetett be. Az utolsó lépést a férfiak általános szavazati jogának terén 1907-ben tették meg.

A monarchia rendszerének legalapvetőbb hibája abból eredt, hogy megőrizte az arisztokrácia vezető szerepét, miközben a középréteg és a munkásosztály kifjlődtek. Ilyen körülmények között a kormánypolitika csakis ingadozó lehet. Egyetlen csoport, egyetlen politikus sem jelentkezik átfogó, határozott és előremutató programjavaslattal, amely világosan mutatná az állam fejlődésének lehetséges irányát minden problémakörben. Ebből a szempontból maga a monarchia dualista jellege jelentett gátló tényezőt, a Bécs és Budapest között nem egy esetben kötelező jellegű, engedmények, alkalmazkodás és alkudozások következtében. A nemzetiségi probléma tekintetében Ausztria legsebezhetőbb pontja Csehország volt, Bécs azonban semmilyen konstruktív kezdeményezéssel nem jelentkezik a fiatal csehek egyre erősödő oppozíciójával szemben. A bécsi kormányzat állandóan sérelmezi, hogy a csehek semmiféle kompromisszumra sem ahjlandóak, anélkül azonban, hogy saját konokságárfól számot adna. Karl Lueger antiszemitizmusa és nacionalizmusa a 19. század végén újabb jele a monarchia ellentétes áramlatok és tendenciák által való aláaknázásának, amelyekhez társulnak még , a nemzetiségeknek, különösen a cseheknek, autonómiára való, centrifugális törekvései. A csehek ugyanis olyan státust követeltek, amely annál is nagyobb függetlenséggel ruházza fel őket, mint amekkorát a magyarok kaptak 1867-ben, úgyhogy Bécs a követeléseiket teljesen kivihetetlennek ítélte. Persze történetírásunk szempontjából a magyar fél fejlődésvonala az érdekesebb, amely a dualista egyezménynek köszönhetően külön egységet képezett. Róla és kormányzati módszereiről, különös tekintettel a nemzetiségekkel szembeni állásfoglalásáról már könyvtárnyi anyagot, és vég nélküli bírálatokat írtak.

Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is a szociális struktúra modernizálásának késlekedése, ami a nagybirtokok felszámolását és az arisztokrácia befolyásának csökkenését jelentette volna, nagy mértékben tehető felelőssé azért, hogy a Szent Korona uralma alá tartozó területeken megnőtt a belső feszültség. Az ítékezés nem a mi dolgunk. Az ítéletet már kimondták az 1918 előtti Magyarországon képviselt politikai vagy kulturális, központi vagy baloldali elvek. Mégis, mivel a Monarchia modernizálásáról beszélünk, nem kerülhetjük el annak megállapítását, hogy az akkori Magyarorszá

gnak és provinciáinak számára a dualizmus komoly gazdasági fellendülést jelentett. Biztos támpont ebből a szempontból a városok fejlődése, különösen a fővárosé (amely alig néhány évtized alatt nyeri el a jelenlegi metropolisz arculatát), az iparé, a bankoké és a vasúthálózaté. S mindezek után, miután megpróbáltunk túljutni azokon a klisséken, amelyeket egy nemzrtiségi összetűzések és szenvedélyek által jellemzett század szült, amely olykor erőszaktól sem volt mentes, mégis azt kell szem előtt tartanunk, hogy lenyegét tekintve az 1867 utáni Osztrák-Magyar Monarchia - néhány szociális-politikai szerkezetét alapjaiban érintő elégtelensége mellett - formáját tekintve egy jogállam képéhez közelített. A közigazgatás és a törvénykezés alapjában véve helyes voltak, a polgári és politikai jogokat tiszteletben tartották, a kivételek általában az alacsonyabb szintű túlkapásokból eredeztethetők. A jogállamiság, az a vonás, amelyről az utóbbi időben nálunk is oly sokat beszélnek, a modernitás alapvető jellemvonása. Általa igazolódik, hogy az állam és a társadalom modernizálásaként a 19. században mindössze újnóven jelentkeznek a nagy francia forradalom által új tükra indított elvek, mindazzal együtt, amit ez a forradalom hangsúlyozott, kezdve az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatán.

Nem volt célunk semmilyen irányú túlzás, sem az Osztrák-Magyar Monarchia kései dicsőítése. Ha elbukott a nemzetállamok és a nemzetiségek Európája előtt, ez azt jelenti, hogy a történelem mondott ítéletet fölötte, s erről ma már csak akadémiai vita folytatható. Mindössze el akartuk kerülni, amint az a történész feladata minsen általa vizsgált folyamattal szemben, a dolgok fekete-fehérben való láttatását. A Habsburg Monarchia, függetlenül fennállásának végeredményétől, iemelkedő jelenség volt Közép-Európa történelmében. Összetett történelmét árnyalati különbségek jellemzik, amelyeket a történészek ennek megfelelően kell árnyaltan kategorizálnia, kritikusan és felelősségfel válogatván meg pozitív és negatív ítéleteit.

Azt is mondhatnánk, zárszóként, hogy a Habsburg Monarchia története kitűnő terepet biztosít a történész számára a pozitív és a negatív, a jó és a rossz közötti különbségtétel begyakorlására, miután jól tuddja, hogy a történelemben igen ritka az a jelenség, amely egyértelműen csakis egy értékkategóriához rendelhető, hogy hosszútávon maradéktalanul hasznos vagy maradéktalanul káros a társadalom fejlődése szempontjából. Léphetünk 200 évet előre és 2000 évet hátra a történelemben, Tacitus örök érvényű szavaival: „Sine ira et studio“.

ISTORIE ȘI GEOGRAFIE ISTORICĂ
GESCHICHTE UND LANDESKUNDE
TÖRTÉNELEM ÉS ORSZÁGISMERET

A BÉCSI KORMÁNYZAT TELEPÍTÉS ÉS VALLÁSPOLITIKÁJA MAGYARORSZÁGON A 17-18. SZÁZAD FORDULÓJÁN

VARGA J. JÁNOS (MAGYARORSZÁG)

Amikor Kollonich Lipót gróf győri püspök, a Magyar Királyság új berendezésének kidolgozásával megbízott udvari bizottság elnöke 1689 őszén a bécsi kormányzat elé terjesztette az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* című reformtervezetet, Magyarország felszabadítása a török uralom alól lényegében befejeződött. Badeni Lajos császári fővezér csapatai a sikeres balkáni hadjárat után már az Al-Dunánál rendezték be téli szállásukat, és a Temesköz várait nem számítva, mindössze három körülvárt magyarországi erősségekben várta sorsának beteljesedését ellenséges őrség.¹

Az új katonai és a Habsburgok örökös királyságának elfogadása (1687) után megváltozott politikai helyzetben szükségszerűen felvetődött a kérdés: hogyan alakuljon a Királyság élete a török kiűzése után? Kollonichék öt fejezetre tagolt, 500 kéziratoldalnyival tervezetükben a legsürgetőbb közigazgatási, jogi, vallásügyi, belpolitikai, katonai és gazdasági tennivalókat tárgyalták. Az emlékirat szerzői a dunai monarchia részének tekintették Magyarországot, s abból egyenesen következett, hogy a másfél évszázados török uralom idején mélypontra jutott Királyságot az örökös tartományok szintjére felemeljék. A *Politicum* című fejezet bevezető soraiban így vélekedtek erről: A "szorosabb értelemben vett belpolitika általánosságban olyan helyes országos és helyi politikai berendezkedés bevezetését jelenti, amely által a közjó, vagyis az egész közösség s külön-külön minden egyes ember java előmozdítható, károsodásuk pedig elhárítható; egyedi értelemben pedig a Magyar Királyságra és arra vonatkoztatva, hogy itt a jelenkorban mi mindent kell e tekintetben az égető szükség miatt és célszerűen bevezetni"². A monarchia érdeke - vélekedtek a

¹ KANIZSA, 1690. április 13-án, Várad 1692. június 5-én, Gyula 1695. január 12-én került a császáriak kezére.

² Magyar Országos Levéltár (MOL.) P 1568. Baranyai hagyaték 7. cs., az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* tördelt korrektúrája (K.) 61. A *Politicum* című fejezet Magyarország betelepítésére vonatkozó részletét magyarul l. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526-1790 II/2*. Szerk.: Sinkovics István. Budapest, 1968. 704-712. A teljes *Politicum* Kenéz Győző fordításában jelent meg: *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Szerk.: Csizmadia Andor. Budapest, 1979. 39-65. Az *Einrichtungswerk* további fejezetei: *Iustitiarium*, *Ecclesiasticum*, *Militare*, *Cameralia* mind ez ideig nem láttak napvilágot. A kiadásra előkészített kézirat megjelenéséig a fenti jelzeten szöveg-hiányokkal-hozzáférhető.

szerzők -, hogy valamennyi tagországa képes legyen eltartani önmagát, s arra a Magyar Királyság is alkalmassá váljék. A cél eléréséhez - a modern kormányzati eszközök alkalmazása mellett - az ország középső, elnéptelenedett területének, a korábbi Hódoltságnak - egykorú kifejezéssel az újszerzeményi területnek - az újratelepítését sürgették.

A paraszti telepések, akiket a javaslat készítői szerint "önkéntesen és szabadon kell behívni és befogadni az országba", nem örökös jobbágyok lennének hanem szolgáltató rendű lakosok, azzal a szabad költözési joggal, amelyet a magyarországi törvények előírnak. A pusztán maradt telket és tartozékait térítésmentesen és örökjogon, sőt az elidegeníthetés jogával kapnák meg, mert így elkerülhető, hogy a földesúr elfoglalja vagy elcserélje újjáépített házukat, megművelt földjüket. Talpon maradásukat a magyaroknak három, a távolabbról érkező idegeneknek öt évre szóló adó- és robotmentességgel kívánják előmozdítani.

A töröktől visszavett, egykori szabad királyi városok és mezővárosok betelepítése érdekében a polgári mesterségeket, mint a hús- és bormérést; a gabonaőrlést, a kenyérsütést, a sörfőzést, a hal-, az élőállat- és a mézkereskedést, továbbá a vendéglők kezelését kizárólag a polgárság számára tartanak fenn³. Az ipart idegen kézművesek behívásával, részükre polgárjog és céh kiváltság adományozásával, továbbá manufaktúrák alapításával lendítenék fel⁴.

A felszabaduló Magyarország népessége oly vészesen megcsappant az elmúlt másfél évszázadban a szomszédos országokéhoz és tartományokéhoz mérten,⁵ hogy a gyéren lakott vidékek spontán betelepülése, a törököt kiűző seregek nyomában szinte azonnal elkezdődött. Az egykori végvári vonalon túlra szorult magyar parasztokat vonzotta az Alföld síkságának és a Délkelet-Dunántúl szelíd dombjainak pihent és gazdátlan földje. S ahogyan a középső és déli területeket körülölelő országreszből egyre beljebb húzódtak, fokozatosan megüresedő helyükre, többnyire a volt

³ MOL. P 1568. Baranyai hagyaték 7. cs. K. 64-66.

⁴ A gyermekcipőben járó magyarországi manufaktúraipar reprezentánsa, a Szelepcsényi György által valószínűleg az 1670-es évek végén a Pozsony megyei Gombán alapított posztóműhely, legkésőbb Kara Musztafa és Thököly Imre 1683. évi Bécs elleni felvonulása idején megszűnt. Heckenast Gusztáv szíves közlése.

⁵ A 17. század végi Magyarország átlagos népsűrűsége nem haladta meg a 12 főt négyzetkilométerenként. Ugyanakkor a Német Birodalomé 28 fő/km², Franciaországé 34 fő/km², Németalföldé 40 fő/km², Itáliáé 80 fő/km² volt. Taba István: A XVII. század végének telepítéspolitikája. *Történetírás*, 1938 február, 84.; *Magyarország története 1686-1790 IV/1*. Szerk.: Ember Győző-Heckenast Gusztáv. Budapest, 1989. 28; Font Márta-Oborni Teréz-Ágoston Gábor-Varga J. János: *A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig*. Pécs, 1998. 58.

végvár vonal széléig nyomult előre a Kárpát-medence peremvidékének nem magyar nyelvű lakossága. Dél-délnyugat felől horvátok és szlovének jöttek, míg a viszonylag sűrű népességű nyugati tájakról az Ausztriával szomszédos vármegyék német nyelvű lakossága a határon túlról érkezettekkel gyarapodva terjeszkedett kelet felé. A Felföldről délre húzódó szlovákok a 17. század végén főképpen Nyitra, Bars, Nógrád és Kishont vármegye területén tolták ki etnikai határukat a magyarok rovására, s a 18. század elején folytatódó vándorlásuk tovább mélyítette ezt a folyamatot. A magyarok helyváltoztatásához ha sonlóan a horvátok és a szlovákok terjeszkedése csupán a népesség országon belüli kiegyenlítődését jelentette, de a mozgékony pásztor életmódot folytató rutének előrenyomulása északkelet felől, a Kárpátokon túlról már Magyarországra irányuló mozgást eredményezett. Fokozatosan érvényes ez a románokra: a korábban érkezettek egyre erősebb utánpótlást kaptak Moldvából és Havasalföldről, így az 1730-as években már mintegy 550 ezer főre becsülhető az Erdélyben és a Partiumban élők száma, de jelentős csoportjaik telepedtek le a Bánságban, Arad, Szatmár s kisebb számban Ugocsa megyében is.⁶ Az ország déli határát átlépő szerbek már a 15-16. században megjelentek: az akkor rácként emlegetett etnikum a törökök elől menekülve, illetve a nyomában járva érkezett a Magyar Királyságba. A folyamat a felszabadító háború eseményei következtében felerősödött. Amikor a császári csapatok a balkáni területeket feladva Üszkübt (a mai Skopjét), Ništ és Belgrádot elveszítve 1690 őszén visszavonultak, Arsenije Cernojeviæ ipeki (peèi) patriárcha püspökeivel, a belgrádi polgárokkal és a Szerbia különböző részeiből Belgrád környékén gyülekező, a török elleni, elbukott felkelésben részt vett híveivel - több ezer családdal - együtt Magyarországra menekült. I. Lipót király (1657-1705) lehetővé tette számukra a letelepedést és kiváltságlevélben biztosította (1691), hogy továbbra is ortodox egyházi és világi vezetőik irányításával éljenek. Fegyverforgató elemeikből szervezték meg 1702-ben az erdélyi határtól a Tisza és a Maros folyó mentén Szlavóniáig húzódó Szerb Határőrvidék katonai alakulatait.⁷

A természetes szaporodás és az önkéntes beköltözés sem hozhatta helyre a népesség számában a török uralom és a háborús évek során elszenvedett veszteségeket. A Habsburgok össz- birodalmi koncepciója viszont azt kívánta, hogy az ország lakossága a monarchián túlról, első-

⁶ Ember-Heckenast: i.m. 47., 60.

⁷ NAGY LAJOS: Rácok Budán és Pesten (1686-1703). *Tanulmányok Budapest Múltjából XIII.* Budapest, 1959. 62-64.; HÓMAN BÁLINT-SZEKFÚ Gyula: *Magyar történet IV.* Budapest, 1935. 258-262. HODINKA ANTAL: Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei. *Hadtörténelmi Közlemények* 1935. 159-213.

sorban a Német Birodalomból, célszerűen irányítva, szervezeten és mielőbb gyarapodjék⁸. Ezt sietett előmozdítani Kollonich Lipót, amikor 1689 augusztusában kibocsátotta, a később királyi megerősítést nyert betelepítési pátenst. A felhívás elsősorban a Birodalom nyugati tartományokban talált visszhangra: a Mainzi-, Trieri- és Kölni Választófejedelemségben, a Hessen-Darmstadti Hercegségben, a Svábföldön, Pfalzban, Elsaßban és Lotharingiában. Így már az 1690-es években érkeztek svábok Buda környékére, valamint Veszprém, Tolna és Baranya megyébe. Betelepülések a karlócai békekötés (1699) után is folytatódott, de csakhamar elakadt, sőt a Rákóczi-felkelés idején (1703-1711) a hadi események martaléka lett településeik java része⁹.

Kollonichék reformterve akkor jó időre feledésbe merült és csak a szatmári békekötés (1711) után éledt újjá szellemisége. A király (1711-től III. Károly) és a rendek kiegyeztek egymással, és az ország erőt az újjáépítés szolgálatába állították. Az 1712-1715. évi országgyűlés 12 reformbizottságot hozott létre. Az úgynevezett Systematica Commissióra¹⁰ bízta a később Systema politico-oeconomico-militare címen ismertté vált javaslat elkészítését. Forrásadatokkal ugyan nem igazolható, hogy a Bizottság felhasználta az Einrichtungswerket, de az bizonyos, hogy Csáky Imre bíboros, a Commissio elnöke kérte a tervezetet Bécsből, és annak számos gondolata megjelent az 1722 tavaszán-nyarán megfogalmazott Systemában¹¹, sőt továbbfejlesztve megvalósult az 1723. évi törvényekben.

A Rendszeres Bizottság a gyéren lakott területek benépesítését - a Kollonich-féle ajánlással megegyezően - vagy külföldi telepésekkel vagy az ország népesebb régióinak szétköltözteté-sével kívánta megoldani. Ennek megfelelően érkeztek svábok a Dunántúl délkeleti szegletébe (Schwäbische Türkei), és szlovákok Pest-Pilis-Solt megyébe, ahol általuk korábban sosem lakott területen hoztak létre település-szigeteket. Az idegenek megnyerésére hat évi állami¹² és megegyezés szerinti földesúri adómentességet helyeztek kilátásba, s minden módon igyekeztek elősegíteni boldogulásukat: a telepések gyakran műveltek 30 hold szántóföldet, nyolc kaszás rétet, olykor 16 kapás parlag szőlőt, s jutottak ingyen épület- és tüzifához, kölcsöntő-

⁸ Ember-Heckenast: i.m. 49.

⁹ SZILÁGYI MIHÁLY: Az újratelepülő Tolna megye 1710-1720. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből X.* Szerk.: K. BALOG JÁNOS. Szekszárd, 1983. 44-45., 48.

¹⁰ *Magyar törvénytár, 1657-1740. évi törvénycikkek.* Szerk.: MÁRKUS DEZSŐ. Budapest, 1900. 455.

¹¹ KÓNYI MÁRIA: Az 1715-22. évi rendszeres bizottság javaslata. In: *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve.* Budapest, 1932. 13-14., 17-18., 23., 28., 30.

¹² L. az 1723:103. törvénycikket, Márkus: i.m. 645.

kéhez, visszatérítendő vetőmaghoz, élelemhez, igavonó jószághoz és termelőeszközhöz a földesúri gazdaságból¹³.

Bécs állami telepítéspolitikája, a Bánság 1718-ban bekövetkezett visszavételétől, közvetlenül erre az uralkodói birtoknak tekintett területre összpontosult. Claudius Florimund Mercy gróf kormányzó irányításával 1722-től 1726-ig érkezett ide a katolikus német telepések első nagy hulláma, később csak kisebb csoportjaik vándoroltak be 1737-ig. Többségük megállta a helyét, s 53 faluban mintegy tizezren vertek gyökeret. A kormányzó a merkantilizmus szellemében fáradozott a reá bízott terület gazdasági fellendítésén: a földművesek mellett német iparosokat és bányászokat hívott be, sőt spanyolokat, franciákat és olaszokat is a rizstermelés és a selyemhernyó tenyésztés meghonosítására. Eredményeit azonban tönkretette az 1737-1739. évi török háború: a telepések többsége a harcok áldozatául esett vagy elmenekült. Helyüket hamarosan szerb határőrök és a határon túlról behívott román és bolgár lakosok foglalták el¹⁴.

Korszakunkban átmenetileg megenyhült a rekatolizáció korábban tapasztalt szigora. A vallási kérdésekben mindig keményszavú Kollonich olyannyira fontosnak ítélte a török kiűzése utáni újratelepítést, hogy hajlandónak mutatkozott befogadni a nem katolikus jövevényeket - az elismert felekezethez tartozó evangélikusokat és a reformátusokat, továbbá a megtértek közé sorolt görögkeleti, arianus, zwingliánus és anabaptista hívőket - is, holott 1674-ben, a pozsonyi törvényszék tagjaként gályarabságra ítélte a protestáns prédikátorokat: "A különböző vallásokat ... el kell tűnni - hangsúlyozta az Einrichtungswerkben - mert anélkül a benépesítést csak igen hosszadalmasan vagy egyáltalán nem lehetne elérni." Igaz, a nem római katolikusok nyilvános vallásgyakorlatát nem engedélyezné és katolikusokat "vegyítene" közéjük, sőt a vallási türelem is csupán a falvak népére vonatkoznék és "semmiképpen sem az erődített városokra", ahova kizárólag katolikus németeket telepítene be¹⁵.

A tolerancia elvének alkalmazásával egyidejűleg tehát folyt az államvallás bátyáinak megerősítése is. Az emlékirat szerzői úgy vélekedtek, hogy a római katolikus egyház régi tekintélyének és befolyásának visszaállítására egy sor intézkedést kell tenni, kiváltképp az egykori Hódoltságban. Mindenekelőtt az egyházmegyéjükből elmenekült püspökök székhelyének visszaállítását és anyagi helyzetük rendezését

¹³ Kónyi: i.m. 34.; Ember-Heckenast: i.m. 51.; Hóman-Szekfű: i.m. 254.

¹⁴ KALMÁR JÁNOS: A Kollonich-féle "Einrichtungswerk" és a 18. századi bánsági berendezkedés. *Századok* 1991. 5-6. sz. 489-499.; Ember-Heckenast: i.m. 53-54.

¹⁵ MOL. P 1568. Baranyai hagyaték 7. cs. K. 63-64.

szorgalmazták. Jövedelmüket 1200 forint évdíjban állapítanak meg, amelyet meghatározott földdarab és a bormérés haszna egészítene ki.¹⁶ A plébánosok létfeltételeit is javítanák, mert állapotukat méltánytalannak ítélték. Javasolták, hogy a töröktől visszavett területen 300 ház lakóit gondozza egy plébános, aki hivatalával együtt bírjon házhelyet, paplakot, 48 hold szántót, s jövedelmét egészítse ki a stólapénz¹⁷ és a dézsma tizenhatod része¹⁸.

A kormányzat keményvonalas tagjai az Einrichtungswerk ajánlásain is "túlléptek", amikor az 1691. évi Explanatio Leopoldinában úgy magyarázták az 1681-es és az 1687-es vallásügyi törvényeket, hogy az úgynevezett artikulás helyeken kívül tilos a nyilvános vallásgyakorlat. Az 1701-ben kiadott királyi rendelet pedig egészében félretette a reformterv betelepítést elősegítő egyházügyi javaslatát, megtiltva az újszerzeményi területen és a korábban végvárnak minősült helységeken a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Mindez erőteljes népességmozgáshoz vezetett, késleltetve az újratelepített országrészek életének megindítását¹⁹.

A hivatalos egyházpolitika képviselői nem korlátozták a katolicizmus megerősítését célzó intézkedéseiket a magyar etnikumra. Kollonich Lipót - 1695-től mint esztergomi érsek - a jezsuiták aktív támogatásával, kierőszakolta a görögkeleti rutének és románok egy részének unióját a római katolikusokkal. A Jézus Társaság nagy fegyverténye és Kollonich személyes sikere volt a görög szertartású katolikus (unitus) egyház létrehozása, mert Róma évszázadok óta a skizma felszámolására, az ortodox vallás híveinek uniójára törekedett. Kollonich 1704. januárjában kapott teljhatalmat a bécsi kormánytól a térítésre, jóllehet azt már korábban elkezdte²⁰. Munkáját kitűnően képzett egyházi emberek segítették, mint Benkovics Ágoston váradi püspök és leleszi prépost, Monasztelli Demeter szatmári és szabolcsi főesperes, valamint néhány jezsuita, közöttük Ravasz Ferenc, Szentiványi Márton és a nagy tekintélyű Hevenesi Gábor²¹.

¹⁶ Uo. 35-36.

¹⁷ Illeték a magánérdekű szertartások: esketés, keresztelés és temetés elvégzésért.

¹⁸ MOL. P 1568. Baranyai hagyaték 7.cs. K. 37-39.

¹⁹ *Magyarország története II.* Szerk.: H. Balázs Éva, MAKKAI LÁSZLÓ. Budapest, 1962. 331; HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország története VI.* Pest, 1872. 291.

²⁰ MOL. P 1568. Baranyai hagyaték. 7. cs. Személyek 42-48. - Az első - rövid életű - uniósi sikert Lippay György esztergomi érsek érte el a ruténeknél, amikor az I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől kinevezett Taraszovics Vazul 1642-ben, Egerben római katolikus hitvallást tett. Taraszovics azonban hamarosan elszakadt az uniótól. Hóman-Szekfű: i.m. 263-264.

²¹ HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története.* Budapest, 1910. 391-392., 414.; Acsády Ignác: *Magyarország Budavár visszafoglalásának korában.* Budapest, 1886. 255.; Lehoczky Tivadar: Kollonich alapítvány a Rákóczyak korából.

Az unió hívei első sikerüket a rutének között a munkácsi püspökségben érték el, amely 420 parókiát és 300 ezer lelket számlált²². Legfőbb gondviselőjük Method görögkeleti püspök - korábban a helyi bazilita²³ kolostor főnöke - volt, aki sok kárt okozott az unió ügyének, ezért Kollonich elmozdította a helyéről. Székébe - szintén Kollonich javaslatára - Joseph de Camelis, az orosz baziliták római prokurátora került. A kinevező pápai brevé 1689 novemberében a munkácsi egyházmegye és Magyarország valamennyi görög katolikusának apostoli helynökévé tette, I. Lipót négy hónappal később kelt oklevele pedig megerősítette őt vikáriusi tisztségében és a hozzá tartozó egyházi jövedelmek használatában²⁴. De Camelis működése során igazolta Kollonich bizalmát: 1690-1693 között 12 zsinatot tartott, 350 ortodox papot vezetett az unióhoz és ő sugallta a görög katolikus papnevelő intézet megalapítását Nagyszombatban²⁵.

Az erdélyi román ortodoxok egy részének unióját Baranyi Pál László jezsuita készítette elő. Álruhában bejutott Gyulafehérvárra, ott plébánosként működött, miközben megteremtette a tárgyalás feltételeit a Habsburg kormányzat és Teofil erdélyi vladika között. Munkáját Hevenesí Gábor és Szentiványi Márton segítette. Ők dolgozták ki az egyesülés feltételeit, nem hittételek elfogadásához, hanem a római pápa primátusának elismeréséhez kötve az ortodox hívők csatlakozását. Társadalmi és politikai távlatokat I. Lipót 1692. évi pátense nyitott az uniónak, amikor rendi kiváltságokat helyezett kilátásba a görögkeleti papság számára. Ezek után Teofil püspök kinyilvánította az 1697. évi zsinaton, hogy a gondjaira bízott erdélyi görögkeleti egyház egyesül a rómaival, ha papjai megkapják az ígért privilégiumokat. Hangsúlyozta, hogy a katolikusokkal azonos jogokban kívánnak részesülni, és nem megtértek, hanem a haza bevett fiai óhajtanak lenni. Utóda, Atanasie Anghelt az 1700. évi ünnepélyes egyházi tanács-kozáson, több mint 1500 pap jelenlétében bejelentette a csatlakozást. Azután az új görög katolikus püspök bécsi tanúságtételével és felszentelésével, majd gyulafehérvári ünnepélyes beiktatásával formálisan is létrejött az unió. Az új görög katolikus egyház, az "Ecclesia Catholica graeci ritus unitorum" jogállását I. Lipót 1701. évi dekrétuma szabályozta, kimondva, hogy a

---

Századok 1896. 438.; Hóman-Szekfű: i.m. 264.; Hóman Bálint: Kishevesi Hevenesí Gábor. A magyar történeti forráskutatás első szervezője. In: *Történetírás és forráskritika*. Szerk.: Hóman Bálint. Budapest, 1938. 341.

²² Hodinka: i.m. 1910. 410.

²³ Görögkeleti szerzetesrend, az alapító, Baziliosz bizánci egyházatya nevééről. Uo. 407-408.

²⁴ Uo. 398-399., 406-408., 413.; De Camelis József munkácsi püspök naplója. *Történelmi Tár* 1895. 700.

²⁵ Hodinka: i.m. 1910. 415-416., 593-595., 619., 765-766.; Hóman-Szekfű: i.m. 264-265.

román görög katolikus egyháznak és tagjainak a római katolikusokéval azonos jogokat biztosít, az unitus papokat pedig mentesíti a jobbágyi szolgáltatástól és az adófizetési kötelezettségtől²⁶.

Nem járt sikerrel Kollonichék térítő buzgalma az ország déli részén. Pedig Szlavóniában és a Szerémségben Jány Ferenc püspök több ízben megkísérelte unióra bírni a helyi és a dunántúli - székesfehérvári, döbröközi, simontornyai, ozorai és pécsi - szerbeket. Az 1690. évi rövid életű siker után Arsenije Cernojevics patriárcha közbelépésére valamennyien visszatértek az ortodox egyházba²⁷.

Sikerek és kudarcok a lelkekért folytatott küzdelemben, vallási türelem és rekatolizációs szándék váltakozva jellemezte I. Lipót uralkodásának időszakát. Hasonló vonások rajzolódtak ki - ám konszolidált körülmények között - a Rákóczi-felkelést követő évek egyházpolitikájának arculatán. III. Károly király (1711-1740) a szatmári békeokmányban ígéretet tett az ország vallásügyi törvényeinek tiszteletben tartására és a protestáns vallásgyakorlat biztosítására Magyarországon és Erdélyben egyaránt. 1714-ben mégis érvénytelenítette az egyházi vagyon birtoklása és a vallásgyakorlat terén a Rákóczi-felkelés időszakában bekövetkezett pozitív változásokat, ezért a protestáns iskoláztatás és a hitélet visszaszorult az artikuláris helyekre. Ebben a szellemben rendezte a vallásügyet az 1715-ben lezárult országgyűlés is. A protestánsok hosszú időre katolikus felügyelet alá kerültek: az illetékes megyéspüspök a protestáns gyülekezetekben is vizitálhatott. Közben a katolizálást minden eszközzel megkönnyítették, viszont a katolikusok csak súlyos feltételek teljesítése után térhettek át a protestáns hitre. A görög katolikus munkácsi vikáriust alárendelték az egri püspöknek, jóllehet függő helyzete ellenkezett a kánonjoggal²⁸. Ugyanakkor a kormányzattól támogatott, erőszakos térítésekre nem került sor.

Magyarország újratelepítése és a vallásügyi kérdések rendezése még évtizedekig elhúzódott. A kormány centralizációs törekvései és a nemesi alkotmány bástyái mögé húzódó rendek összeütközései fokozatosan veszítettek hevedésükből. A reformjavaslatok, a nyomukban megszülető törvények és az uralkodói dekrétumok hűen tükrözik az újjáépítés ellentmondásaitól nem mentes folyamatát, s utat nyitnak a 18. század második feléhez, amikor Mária Terézia (1740-1780) és II. József (1780-1790) felvilágosult gondolatok jegyében igyekezett a monarchiához kötni

²⁶ *Erdély története 1606-tól 1830-ig II.* Szerk.: Makkai László és Szász Zoltán. Budapest, 1986. 886-888.; MOL. P 1568. Baranyai hagyaték 7. cs. Személyek 42-48.

²⁷ Hodinka: i.m. 1910. 24-25.; Hóman-Szekfű: i.m. 267.

²⁸ Hodinka: i.m. 1910. 569-573.

Magyarországot, immár határozottabban, mint ahogyan Kollonich Lipót és munkatársai szándékozták a 17. század végén.

Politica de colonizare a Imperiului la începutul secolului al XVIII-lea ***Rezumat***

Conform planului de reformă "Organizarea Regatului Ungariei" realizat sub egida episcopului de Győr, Leopold de Kollonich între anii 1688-1689, colonizarea Ungariei a constituit o sarcină prioritară a guvernului de la Viena. Pe baza acestei reforme, țărani colonizați nu vor mai rămâne iobagi ci vor deveni locuitori liberi ai regiunii, fiind obligați să presteze anumite servicii, având totodată dreptul de liberă strămutare pe alte moșii. Noii cetățeni maghiari urmau să fie scutiți de impozite și de clacă pe o durată de trei ani, iar cei veniți de pe o moșie mai îndepărtată urmau să fie scutiți de aceste îndatoriri pe o perioadă de cinci ani. Producția meșteșugărească urma să fie încurajată pe de-o parte prin acordarea drepturilor civile meșteșugarilor, iar acordarea unor privilegii de breaslă urmarea înființarea de noi manufacturi.

Colonizarea spontană a început în Ungaria încă de la începutul secolului al XVII-lea. Stabilizarea coloniștilor a fost sprijinită atât de către nobilimea rurală cât și de măsurile de colonizare întreprinse de către stat. Printre acțiunile de stabilizare a coloniștilor în primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, cea mai însemnată este aceea a contelui Claudius Florimund Mercy, realizată cu succes în Banat. Coloniștii recrutați din Imperiul German din inițiativă imperială, au început o nouă viață, așezându-se mai ales în regiunea sudică și sud-estică a Transdanubiei.

Leopold de Kollonich (devenit în 1695 arhiepiscop de Esztergom), a promis (deși provizoriu) tolerarea coloniștilor protestanți. În același timp a început reorganizarea bisericii romano-catolice. Kollonich a depus eforturi pentru unirea ortodocșilor de naționalitate rutenă, română și sârbă. În această direcție el a avut cel mai mare succes între anii 1690-1700 în episcopia de la Munkács și printre românii din Transilvania. Colonizarea și eforturile pentru rezolvarea problemelor confesionale au fost continuate și în deceniile ce au urmat înăbușirii revoltei lui Rákóczi (1703-1711), uneori sub semnul toleranței alteori în mod vădit prin sprijinirea directă dar pașnică a catolicismului.

**Die Ansiedlungs- und Religionspolitik von Leopold von Kollonich an der
Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert**
Zusammenfassung

Nach dem Reformplan „Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn“, der unter der Leitung des Bischofs von Raab, Leopold von Kollonich in den Jahren 1688-1689 ausgearbeitet wurde, war die Besiedlung Ungarns eine der Hauptaufgaben der Wiener Regierung. Aufgrund dieses Reformplans sollten die angesiedelten Bauern keine Leibeigenen für ewigen Zeiten sein, sondern Bürger, die zu bestimmten Dienstleistungen verpflichtet sind, aber freies Umzugsrecht besitzen. Die neuen ungarischen Staatsbürger sollten durch dreijährige Befreiung von Steuer und Fronarbeit, die von entfernteren Gebieten Zugezogenen durch fünfjährige Befreiung gefördert werden. Das Gewerbe sollte einerseits durch Anwerbung ausländischer Handwerker, denen Bürgerrechte und Zunftprivilegien gewährt werden, ferner durch die Gründung von Manufakturen gefördert werden.

Die spontane Ansiedlung in Ungarn fing schon am Ende des 17. Jahrhunderts an. Den Neubeginn des Lebens förderten die sowohl von den Landadeligen als auch vom Staat durchgeführten Ansiedlungsaktionen. Der Siedlungsversuch des Grafen Claudius Florimund Mercy im Banat im ersten Drittel des 18. Jahrhunderts ist der bedeutendste davon. Die Einwanderer, die aus dem Deutschen Reich durch kaiserliche Anordnung angeworben wurden, fingen ein neues Leben vor allem im südöstlichen Teil Transdanubiens an.

Von Kollonich (der ab 1695 Erzbischof von Esztergom war) versprach sogar (obwohl nur provisorisch) Toleranz für die Religion der protestantischen Ansiedler. Gleichzeitig fing er an, die römisch-katholische Kirche neu zu organisieren. Er bemühte sich um die Union der orthodoxen Ruthenen, Rumänen und Serben. Dabei erzielte er den bedeutendsten Erfolg in den Jahren 1690-1700 im Bistum von Munkatsch und unter den Rumänen in Siebenbürgen. Die Ansiedlung und die Bemühungen um die Lösung der konfessionellen Fragen wurden auch in den Jahrzehnten nach der Niederlage des Rákóczi-Aufstandes (1703-1711) fortgesetzt, teils im Zeichen der Toleranz, teils im Zeichen der offenkundigen, jedoch gewaltfreien Unterstützung des Katholizismus.

REALITĂȚI DEMOGRAFICE ÎN COMITATUL UGOCEA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII -LEA

VIOREL CIUBOTĂ (ROMÂNIA)

Cel mai mic comitat al Ungariei de altădată, având o suprafață de 1213 kilometri pătrați, reprezintă indiscutabil un model perfect de cercetare, mai ales pentru studierea unui subiect ca cel de genul relațiilor interetnice în zona de contact româno-maghiară-ucraineană. Făcând parte dintr-o vastă arie geografică care se întinde din Slovacia, sudul Poloniei, Ucraina Transcarpatică, nord-vestul României și nord-estul Ungariei, Ugocea s-a integrat armonios în toate procesele economice, politice, culturale desfășurate de-a lungul secolelor pe acest vast areal, matrice spirituală pentru toate popoarele care au trăit în zonă. Lucrul acesta era remarcat încă în anul 1984 de cercetătorul Adrian Fochi, care a închinat și o carte acestui areal geografic și spiritual: "În jumătatea de nord a țării noastre, precum și pe teritoriul celorlalte state din zonă (Cehoslovacia, Polonia, Ucraina și Ungaria), de-a lungul secolelor, s-au manifestat cu putere o sumă de factori care au contribuit la unificarea culturală a zonei, conferindu-i o fizionomie proprie foarte marcată, care se definește prin caracterul "carpatic" al întregii zone... Contactele interetnice au fost vii și directe, de la om la om, și toate au contribuit la realizarea unei forme de cultură materială și spirituală identică sau foarte asemănătoare, fapt ce se cuprinde în noțiunea mai largă de "cultură carpatică"¹.

O cercetare demografică a comitatului Ugocea este facilitată de existența unui număr relativ important de conscripții fiscale, mai ales pentru primele trei decenii ale veacului al XVIII-lea. Ele, înscriindu-se în politica promovată de Curtea vieneză, aveau ca scop cunoașterea numărului exact de supuși, precum și a resurselor lor economice, lucru care era de altfel în totală contradicție cu viziunea nobilimii asupra problemei. Împăratul Carol al VI-lea (1711-1740) a fost animat în mod sincer de dorința ameliorării soartei țăranilor iobagi, ori fără o cunoaștere a numărului și situației lor materiale, orice efort de reglementare ar fi fost inutil².

---

¹ADRIAN FOCHI, *Paralele folclorice. Coordonatele culturii carpatice*, București, 1984. Aceeași idee este susținută de Nicolae Dunăre, *Civilizație tradițională românească în curbura carpatică nordică*, București, 1984. Ideea este reluată de VLADIMIR TREBICI și ION GHINOIU, *Demografie și etnografie*, București, 1981.

²cf. ACSÁDY IGNÁC, *A magyar jobbágyiség története*, Budapesta, 1944, p.345-347 și D. PRODAN, *Les migrations des roumains au-delà des Carpathes au XVIII-ème siècle*, Sibiu, 1945, p.28-30.

Iată de ce s-a încercat în 1715 și 1720-1721 realizarea unui recensământ general care din păcate, cu toate măsurile de precauție luate, este incomplet, existând atât omisiuni legale (categoriile sociale scutite de impozite) cât mai ales ilegale (declarații false), cum bine remarca un cercetător "... rata subînregistrării" devine "o adevărată constantă în cazul majorității covârșitoare a înregistrărilor din cursul secolului al XVIII"³.

Astfel că aceste conscripții trebuie privite cu multă circumspecție în ceea ce privește acuratețea înregistrărilor, iar datele lor trebuie coroborate în mod obligatoriu cu cele din alte documente contemporane, cum ar fi de exemplu conscripțiile efectuate de biserica catolică sau cea greco - catolică. Din păcate pentru zona noastră, abia spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea încep să apară conscripțiile ecleziastice, importante atât pentru stabilirea numărului populației dar și în ceea ce privește apartenența națională a acesteia⁴.

Pentru comitatul Ugocea s-au păstrat conscripții inedite, aproape complete pentru anii 1712, 1713, 1714, 1723-1725, 1723⁵ și incomplete pentru anii 1718, 1725, 1726⁶. La acestea se adaugă cele publicate de Acsády Ignác pentru anii 1715 și 1720⁷. De asemenea, avem conscripțiile efectuate de episcopul de Munkács în 1747 și de episcopul catolic de Eger în 1748. Deci o cantitate impresionant de mare de conscripții pentru prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Și cu toate acestea este foarte greu să obții un rezultat, cât de cât corect, în ceea ce privește realitățile demografice ale comitatului.

În primul rând există diferențe mari între rezultatele diferitelor conscripții, ceea ce nu poate fi explicat în nici un caz printr-o creștere naturală a populației sau prin venirea unor iobagi din alte comitate, deși nu se poate nega acest fenomen. Să luăm cazul orașului Nagyszöllős (Vinogradiv), unde în 1712 erau recenzați 22 de capi de familie, iobagi, în

³C.FENEȘAN, *Izvoare de demografie istorică*, vol. I Secolul al XVIII-lea Transilvania, București, 1986, p.7

⁴ vezi EMBER GYÖZÖ, *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészégeinek 1747 évi összeírása*, în "Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944 -1946", Budapest, 1947, p.103-104 și VIOREL CIUBOTĂ, *O vizitație canonică în comitatul Ugocea a episcopului catolic de Eger în anul 1748*, în "Relații româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate", Satu Mare, 1999, p.281-290.

⁵ *Arhivele Naționale Satu Mare, fond Tribunalul Satu Mare. Acte urbariale*, dosar 935/1712, 938/1713, 939/1714, 942/1723, 943/1723. (în continuare Arh. S M).

⁶ Arh. S M, 940/1718, 941/1718, 945/1725, 948/1725, 951/1726, 952/1726, 953/1726.

⁷ ACSÁDY IGNÁC, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21*, în *Magyar Statistikai Közlemények*", vol XII, Budapest, 1896, p.146-147 (în continuare Acsády, 1896).

anul următor 42 capi de familie, scăzând în 1714 iarăși la 24 capi de familie, ca dintr-o dată să crească brusc în anii 1723 -1725 la 74 capi de familie (vezi anexa I). La fel se întâmplă și în cazul altor localități: Veresmart, Alsókaraszló, Rákócz.

Conscripțiile nu cuprind toată populația, deoarece nu indică decât numele și numărul contribuabililor, sau mai precis a capilor de familie impozabili. Există un mare număr de absenți datorati atât unor omisiuni legale cât și arbitrariului conscriptorilor, dar și a declaranților.

În privința omisiunilor legale din majoritatea conscripțiilor, se păstrează pentru comitatul Ugocea conscripția dicală a magnaților și nobililor armaliști din anul 1713⁸. Din păcate lipsește prima pagină, dar cu toate acestea figurează aici nu mai puțin de 315 persoane, capi de familie! Dacă folosim doar indicele 4 pentru aflarea numărului de membri dintr-o familie, (deși în mod obișnuit pentru epocă se folosește 4,5-5 membri pentru o familie), ajungem la o cifră de-a dreptul impresionantă: 1260 persoane de origine nobilă!

La acestea se adăugau și alte categorii de scutiți care nu apăreau în conscripțiile obișnuite. Din 17 martie 1725 se păstrează Conscripția juzilor și scutiților domnilor de pământ pentru domeniile Halmeu și Nyalab⁹. Sunt înregistrate 168 de persoane din 23 de localități. Cei mai mulți scutiți sunt înregistrați în localitatea Kiralyháza, 31 persoane: 2 cojocari, 3 porcari, 2 vizitii, 5 mercenari, 2 rânđași, 2 bucătari, 4 juzi, 2 urmași, 1 geamgiu, 3 ciobani, 1 morar, 1 servitor, 1 argat, 1 olar. Dintre aceștia 16 aparțineau contelui Emeric Perenyi Senior, 3 baronului Andrei Perenyi, 11 baronului Paul Perenyi și 1 baronului Nicolae Perenyi. Tot în rândul scutiților sunt și juzii satelor (11 persoane).

Însă cel mai interesant fapt este atestarea în rândul scutiților a unor voievozi înregistrați în satele românești: 2 în Bătarci, aparținând unul baronului Paul Perenyi, iar celălalt comitatului, 2 în Tarna Mare, aparținând baronilor Andrei și Sigismund Perenyi¹⁰. Aceasta, după ce cu doi ani înainte în 1723 erau amintiți voievozi în Comlăușa (Iacob Paáll), 2 în Gherța Mică (Filip Fatyu și Teodor Turczy)¹¹. Ce rol mai putea juca această străveche instituție românească la începutul secolului al XVIII-lea în lumea satelor,

---

⁸ Se păstrează o copie în arhiva Muzeului Județean Satu Mare, neinv.

⁹ Arh. S M, 946/1725

¹⁰ Arh. S M 946/1725

¹¹ Arh. S M 943/1723. Numele acestor voievozi au fost publicate de BUJOR DULGĂU, *Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în sec. XVI-XIX*, în "Satu Mare Studii și comunicări", IX-X, 1992-1993, p.94-95.

acesta este un răspuns care nu constituie obiectul studiului de față¹². Tot în rândul scutiților erau trecuți jelerii (inquilini) și oamenii liberi (libertini). Înmulțind cele 168 de persoane scutite cu indicele mediu 4,5 pentru o familie, avem 756 de persoane, un număr însemnat care de obicei nu apărea în conscripțiile obișnuite.

O altă cauză a diferențelor dintre conscripții trebuie căutată și în marea mobilitate a populației iobăgești. O conscripție a iobagilor fugiți din comitatul Ugocea (nu știm cât de completă), datând din anul 1714, ne dă o imagine despre acest fenomen. Sunt înregistrate 202 cazuri din 22 localități: Rákócz cu 31 de cazuri, Salánk cu 24 cazuri, Fancsika cu 20, Komját cu 27 de cazuri¹³ (vezi anexa III). Sunt consemnați iobagi fugiți încă în anul 1683, însă cele mai multe cazuri de fugă sunt din anii 1700 (12 cazuri), 1708 (13 cazuri), 1710 (19 cazuri), 1711 (32 cazuri), 1712 (27 cazuri), 1713 (27 cazuri) (vezi anexa III). Este foarte interesant că deși anii menționați sunt plini de lupte și războaie care au traversat și comitatul Ugocea, fuga iobagilor s-a datorat în măsură covârșitoare altor cauze: 95 din cauza greutăților, 34 din cauza dărilor militare, 4 din cauza domnului, 3 din cauza lucrului domnesc, 1 din cauza vieții iobăgești, etc. Dovadă că războiul nu a constituit un motiv fundamental al fugii iobagilor este și faptul că, în marea majoritate, cei fugiți se așează în comitatele învecinate (Szabolcs - 54, Bereg -25, Satu Mare-26, Bihor-26, Maramureș-11, etc) sau chiar în Ugocea, pe alte moșii, 34 persoane. Foarte puțini își iau lumea în cap ajungând în Polonia (1), Transilvania (1), sau Slovacia (9) (vezi anexa III).

Această fluctuație nu este doar într-un sens, dinspre Ugocea înspre alte comitate. Se păstrează din 1725 o conscripție a jelerilor veniți în comitatul Ugocea. În cele 29 de localități recensate, s-au așezat un număr de 151 de jeleri. Cei mai mulți în localitățile Alsókaraszló -15, Komját - 13, Salánk -18, etc. (vezi anexa V).

Conscripția este cu atât mai interesantă cu cât se dau și anii de când acești "străini" erau așezați în comitatul Ugocea¹⁴. Perioada în care s-au așezat acești jeleri și străini în comitat diferă de la "mulți ani" (multis annis), în cazul a 4 străini așezați pe moșia lui Nicolae Apagyi din Sásvár, la 12 ani pentru 2 jeleri așezați pe moșia lui Alexandru Károlyi din Salánk, iar marea majoritate așezați de 1, 2 sau 3 ani în Ugocea. Dintre jeleri 8 erau așezați în Ugocea de 1 an, 10 de 2 ani, 3 de 3 ani, 7 de 4 ani, 2 de 5 ani, 4 de 6 ani, 1

¹² Despre rolul voievozilor români în această zonă vezi ÚJJ ANNA, *Adalékok az olah vajdák, az olah és az orosz kenézek intézményéhez hazánkban*, în "Hodinka Antal Emlékkönyv", Nyiregyháza, 1993, p.233-254.

¹³ Arh. S M, 937/1714

¹⁴ Arh. S M, 947/1725

de 9 ani, 1 de 10 ani, 3 de 12 ani , 4 de mai mulți ani și la 37 neprecizați anii. La "străini" (venetici), 8 erau așezați de 1 an, 9 de 2 ani, 9 de 3 ani, 2 de 4 ani, 1 de 5 ani, 2 de 6 ani, 3 de 7 ani, iar 7 nu aveau precizat anul așezării.

Între cei așezați în Ugocea găsim 4 constructori, 6 porcari, 1 cioban, 1 vizitiu, 2 olari, 1 bucătar, 2 constructori, 2 mercenari și 2 cerșetori.

O mare parte din cei veniți au nume maghiare: Molnar, Orosz, Fazekas, Huszti, Nemet, Csordas, Bordas, Izai, Szabo, Kövesdi, Puskas, Tót, Konya, Szuhai, Dienes, Orban, Ats, Rot, Veleti, Meszes, Nagy, etc. Nu lipsesc însă nici numele rutene: Mihailyka, Palloka, Pekalinas, Palicska, Krajnai, Lupák, Dimircik, Maruska, Olezár, Szakuta, Mitsko, Cserepko, Makszim, etc.

Printre cei veniți la Alsókaraszlo apare un Gregoriu Fejes, nobil din Maramureș.

Un alt factor, care a contribuit în această perioadă, la dislocări de populație, l-a constituit invazia tătară din august 1717, în urma căreia un număr însemnat de iobagi și nobili au fost luați captivi sau au fugit. Se păstrează o conscripție a captivilor din 22 septembrie 1717, publicată de Komáromy András¹⁵ și republicată de Szabó István în monografia sa închinată comitatului¹⁶. S-au păstrat de asemenea două conscripții, una a domeniului Nyalab din 24 octombrie 1718 și una a posesiunilor nobiliare din 19 octombrie 1718. Cea referitoare la anul 1717 cuprindea 42 de localități, cele 2 inedite recenzează 26 localități, din care 17 sunt comune în ambele conscripții.

O primă concluzie, care rezultă din datele pentru cele 17 localități comune, este că cifrele din conscripția din 1717 sunt cu mult mai mari ca cele din 1718. Care este explicația? După părerea noastră, deoarece conscripția din 1717 a fost efectuată doar la câteva zile de la evenimentul pustiirii tătarilor, ea nu avea cum să fie obiectivă . Multe familii fugite din fața furiei tătare, nu aveau cum să se întoarcă încă la locuințele lor. Probabil că mulți iobagi au folosit prilejul ca să fugă de pe moșiile stăpânilor abuzivi. Apoi să nu uităm și tendința, obișnuită în epocă, de a mări pagubele suferite, în speranța unor facilități din partea autorităților. Să luăm cazul a două localități despre care avem date suficiente în conscripțiile epocii. Din localitatea Mátyfalva au fost duși de tătari, conform statisticii din 1717, 36 de nobili și 105 de țărani, ori atât după datele conscripției dicale din 1713, cât și după conscripția din 1715, aici nu trăiau mai mult de 50 iobagi (vezi

¹⁵ Dr.KOMÁROMI ANDRÁS, *Levéltári kutatások*, în *Történelmi Tár*, 1903, 2, p.442-445.

¹⁶ SZABÓ ISTVÁN, *Ugocsa megye*, Budapest, 1937, p.206-207

anexa IV). La fel se întâmplă în posesiunea Péterfalva, unde în 1713 erau înregistrați 39 de capi de familie nobili (ceea ce înseamnă circa 175 de suflete). Conform conscripției din 1717, de aici au fost duse de tătari 177 persoane nobile¹⁷. Conscripția din 1718 găsea aici încă 22 de capi de familie nobili (circa 100 de persoane), 2 văduve și 2 capi de familie oameni liberi (libertini), consemnând alte 44 de persoane nobile în captivitate la tătari, precum și pagube pricinuite locuitorilor în valoare de 6.000 florini¹⁸.

Deci o diferență de 133 de persoane, ceea ce reprezintă foarte mult. Exemplele ar putea continua și la alte localități: Bökény, Csoma, Királyháza, Sásvár, Veléte, etc. Sunt câteva cazuri când cifrele sunt foarte apropiate între cele două conscripții sau sunt mai mari în cea din 1718: Feketeadó, Veréce, Tekeháza (vezi anexa IV).

Oricum este incontestabil că invazia tătară a produs pagube mari, conscripția din 1718 înregistrând și valoric unele dintre acestea. Astfel localitatea Sasvár a suferit pagube în valoare de 790 florini, Szirma de 2301 florini, Csepe de 600 florini, Forgolány 2440 florini, Bökény de 3240 florini, etc. (vezi anexa IV). Tot datorită conscripției din 1718 ne putem face o imagine asupra mărimii satelor în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Sunt sate mari ca de exemplu: Tarna Mare cu 44 case (12 pustii), Veléte cu 39 case (11 pustii), Kiralyháza cu 36 case (16 pustii) etc. Dar există și sate mici cum ar fi Valea Seacă cu 16 case (3 pustii), Bocicău cu 11 case, Kistarna cu 13 case, Sósujfalu cu 19 case (8 pustii), etc. (vezi anexa IV).

Revenind la conscripțiile comitatului Ugocea ne vom opri doar la 3 dintre ele și anume la cea din 1713, 1723-25 și la cea confesională efectuată în 1748.

Nu înainte de a ne opri la un document aparte, reprezentat de conscripția din 22 februarie 1712, care înregistrează pe lângă țărani iobagi, și meseriașii care se găseau în sate și care aveau același statut de iobagi¹⁹. Sunt înregistrați 11 constructori (molitor), Tiszaujhely (1), Fancsika (1), Nagyszöllős (1), Rakasz (1), Rákócz (2), Ólyvós (1), Nagycsongova (1), Salánk (1), Bătarci (1), Hetény (1). Există 8 olari: Rákócz (3), Salánk (3), Feketepatak (2). Mai este înregistrat un meșter lemnar la Verbóc și un fierar la Tămășeni. Șase localități n-aveau păduri: Tiszaujlak, Keresztur, Káracsfalva, Tiszaujhely, Fancsika, Szirma, Sásvár, Szöllősvégadó, Hetény. Ne putem forma astfel o imagine despre vechimea unor meșteșuguri

¹⁷ SZABÓ ISTVÁN 1937, 206

¹⁸ Arh. S M, 941/1718

¹⁹ Arh. S M, 935/1712

cât și de răspândirea lor geografică. Dar și aici nu putem fi deloc siguri că a fost conșcrisă totalitatea meseriașilor.

Conscripția dicală din anul 1713 este poate cea mai completă dintre toate înregistrările primelor decenii ale veacului al XVIII-lea, cuprinzând deopotrivă atât pe iobagi cât și pe nobili. Doar localitățile Cidreag și Felsőkaraszló sunt omise din această conscripție. În cea a țăranilor iobagi au fost înregistrați capii precum și membrii ați de muncă din fiecare familie (soția, fiii). Aceștia împreună totalizează 2464 de persoane, din care 859 sunt capi de familie. Dacă folosim doar indicele de 4,5 membri pentru o familie, obținem un total de 3865 de suflete de iobagi pentru anul 1713. La aceștia trebuie să adăugăm cei circa 315 capi de familie nobili. Dacă îi înmulțim doar cu indicele 4, obținem cel puțin 1260 de persoane nobile în comitatul Ugocea. Deci nobili și iobagi împreună ajungeau la 5125 de suflete, ceea ce nu este o cifră exagerată în comparație cu conscripțiile mai târzii.

Conscripției următoare²⁰ din păcate îi lipsește datarea, putând deduce anul comparând numele juzilor nobiliari înscriși în fruntea domeniilor (Ștefan Bay, Paul Toth Szabó și George Bogardi), cu lista pe care o dă Anton Szirmay în cea mai veche monografie a comitatului: 1723, 1724 sau chiar 1725²¹. Este o conscripție complexă care cuprinde atât tabelul sintetic al locuitorilor iobagi, cu bunurile lor (pământ, vite, etc.), precum și o descriere la fiecare comună a terenurilor, pădurilor, morilor, pășunilor, viilor, etc. Se dă la fiecare localitate chiar și numărul sesiilor pustii.

La sfârșit se dau tabele recapitulative. Aici însă lipsesc cu desăvârșire datele despre satele nobiliare: Péterfalva, Tivadar, Forgolány, Csoma, Csepe, Hetény, Verbócz, Fancsika, Tiszaujhely, Mátyfalva, Gödenyháza, Szöllősvégardó, Fertőszalmás, Dabóc, Karacsfalva. În cele 49 de localități conșcrise au fost înregistrați 741 iobagi veșnici (coloni haereditary) și 267 iobagi cu drept de strămutare (coloni liberae migrationis). Deci un total de 1008 capi de familie. Folosind același coeficient de 4,5 membri pentru o familie, avem un total de 4536 suflete. Între conșcriși apar notați și capii de familie evrei. La Rakasz evreul Hersl plătea arendă lui Alexandru Ujhelyi 15 florini ungurești. La Rákoc evreul Simon plătea 6 florini ungurești generalului Lövemburgh, iar Iacob Leba plătea 8 florini arendă. Mai sunt conșcrși câte un cap de familie evreu la Komjath și la Alsókaraszló. Din păcate nu avem date despre satele nobiliare

²⁰ Fotocopie în Arhiva Muzeului Județean Satu Mare, neinv.

²¹ ANTON SZIRMAY, *Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis*, Pestini, 1805, p.60 și Arh. S. M., 946/1725, unde apar ca juzi nobiliari LADISLAU BOGARDI și PAUL SZABÓ

și nici despre scutiții stăpânilor de pământ care trebuiau să fie în număr destul de însemnat, dacă ținem seama de conscripția din 1725 amintită mai înainte.

Tot așa de relativ ar fi să stabilim naționalitatea locuitorilor din comitatul Ugocea pornind de la numele de familie a conscrișilor, așa cum a fost tendința în istoriografia maghiară, tendință reprezentată cel mai bine de opera lui Acsády Ignác. Acesta, pe baza numelor de familie, găsea în 1715 în Ugocea 775 de maghiari, 206 slovaci sau ruteni și 1 sârbo-croat. Iar în 1720, 577 maghiari, 161 slovaci sau ruteni și 1 sârbo-croat²². Proportional, maghiarii ar fi reprezentat 78,08 % din populație, rutenii 21,79 % iar sârbo-croații 0,13 %. Românii nici nu apăreau la începutul veacului al XVIII-lea în Ugocea!

În ceea ce privește localitățile, Acsády găsea în Ugocea 18 sate curat maghiare și 21 mixte, cu majoritate maghiară.

Cercetările au scos la iveală o conscripție efectuată de episcopul Bárkoczi în comitatul Ugocea, în timpul vizitației canonice efectuate aici între 7 -10 iulie 1748²³. El audiază în această perioadă pe reprezentanții (în general preoți) a 72 de localități: 63 din comitatul Ugocea, 7 din comitatul Satu Mare, 2 din comitatul Bereg. Este un argument solid pentru veridicitatea informațiilor cuprinse în conscripție.

Din punct de vedere religios, populația comitatului se împărțea în 471 suflete romano-catolici (5,51 %), 2478 reformati calvini (29,01 %) și 5470 greco-catolici (64,08 %).

Nici situația populației pe naționalități nu este cu mult diferită : 4289 de ruteni (50,22 %), 2949 maghiari (34,53 %) și 1148 români (13,86 %).

La aceștia trebuie să mai adăugăm, după o statistică din 1743, cele 19 familii evreiești, ceea ce reprezintă aproximativ 76 de suflete, 37 țigani și 5 armeni²⁴.

Dacă folosim același indice de 4,5 membri pentru o familie și vom calcula, aproximativ, câte familii reveneau la un sat în 1748, vom observa că diferențele nu sunt așa de mari față de conscripțiile din primele 3 decenii. Aceasta demonstrează că sporul populației s-a făcut în limite normale și nicidecum pe calea unei migrări masive a rutenilor și românilor, așa cum greșit susținea istoriografia maghiară. În Veresmart, în 1713 erau 13 familii, 1720, 33 de familii, 1723-25, 31 familii, în 1747, 30 familii iar în 1748, 33 familii. La Rakasz în 1715 erau 16 familii, în 1723 23 familii, în 1747 27

²² ACSÁDY / 1896, 146-147

²³ CIUBOTĂ / 1999, 281

²⁴ SZABÓ / 1937, 257

familiei, ajungând în 1748 la 29 familii. La Salank în 1713 erau 59 familii, 1723-25, 50 familii, ajungând la 78 în 1748. La fel se întâmplă la Tiszaujlak, Szaszfalu, Porumbești, Turulung, Veréce, Tekeháza, etc.

Sunt într-adevăr localități unde se constată o scădere a populației. La Rakocz de la 58 familii în 1713 se ajunge la 39 familii în 1748. La Bătarci de la 49 familii în 1725 scade la 44 în 1748. Trebuie observat că datele statisticii din 1747 nu diferă mult, în ceea ce privește numărul de familii, de rezultatul la care am ajuns folosind indicele 4,5. Sunt câteva locuri unde se constată o creștere foarte mare a populației. În situația aceasta este Nagyszóllós, unde de la 74 familii în 1723-25, se ajunge la 187 familii în 1748. Aceasta se poate explica atât prin omisiunea conscrierii persoanelor nobile, a scutiților, a libertinilor, a meșteșugarilor, în 1723-25, dar și printr-o emigrare destul de însemnată a unor familii la oraș. Pentru că să nu uităm că în această perioadă de liniște și relativă prosperitate, se simte pe tot cuprinsul monarhiei un avânt al vieții urbane²⁵. La Turț numărul de familii crește de la 56 în 1725 la 133 de familii în 1748. La fel și la Veléte unde crește de la 77 familii în 1715 la 111 în 1748. Credem că aceste două cazuri pot fi explicate printr-o mai mare rată a natalității în aceste localități. În nici un caz nu poate fi vorba de o emigrare masivă de populație în aceste părți muntoase și lipsite de perspective de viață mai bună!

Izvoare documentare de prim ordin pentru studiul demografiei istorice, conscripțiile fiscale constituie fundamentul pentru studiul privind populația din comitatul Ugocea din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Este cu atât mai fericit cazul când aceste conscripții sunt completate în mod armonios de izvoare de genul celui al vizitației canonice a episcopului de Eger, din 1748.

Demográfiai valóságok Ugocsa megyében a XVIII. század első felében *Összefoglalás*

A szakemberek többsége által "konvergens kulturális" zónában elhelyezkedő Ugocsa megye, modelt jelent, amelyben az évszázadok során interetnikus viszonyokban éltek rutének, magyarok, románok, zsidók, stb.

A XVIII. század első felére vonatkozóan számtalan, többé-kevésbé teljes pénzügyi összeírás létezik, az osztrák állam ugyanis rendet akart teremteni egy alapvető fontosságú területen, ez azonban nyilvánvaló ellentmondásban volt a múltbeli állapotokkal, amelyekre visszaélések és a szabályozások hiányavolt a jellemző.

²⁵ Vezi pe larg KÁLLAY ISTVÁN, *Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában*, Budapeșt, 1972.

Az összeírások közül a szerző az 1713-ban, 1720-ban, 1724-25-ben keletkezettekkel foglalkozik. Valamennyiről a feljegyzések viszonylagossága állapítható meg, általában elég nagy társadalmi kategóriákat mellőztek. Ebből következően a XVIII. század első három évtizedéből származó, Ugocsa megye lakosságára vonatkozó bármely adat igen jelentős mértékben viszonylagos, nem képezhet végleges értékű véleményt. Ez a viszonylagosság még fokozottabb az összeírtak nemzetiségének megállapításakor. A magyar történetírásban létezett egy irányzat, amely ezzel a megyével foglalkozott (Acsády Ignác, Szabó István), amely az összeírt nevek alapján az övezetkben a magyar lakosság többségét feltételezte, aminek alapvetően ellentmond az egri püspök által végeztetett 1748-as összeírás, amely 21 ruszin, 10 magyar, 9 román, 15 (ruszin többségű) ruszin-magyar és 9 (magyar többségű) magyar-ruszin falut talált itt. E szerint, lélekszámukat tekintve ruszin volt 4289 (50, 22 %), a magyar 2949 (34,53 %), román 1484 (13,86 % lélek.

Die demographische Struktur des Komitats Ugocsa (Ugotscha) in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts
Zusammenfassung

Das Komitat Ugocsa (Ugotscha), das von der mehrheit der Fachleute als kulturelle Kontaktzone angesehen wird und in dem Ruthenen, Ungarn, Rumänen, Deutsche, Juden u.a. lebten, war in der modernen Geschichte ein Modell für interethnische Beziehungen. Aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts gibt es zahlreiche Urbarialkonskriptionen, denn der österreichische Staat wollte die früheren Unregelmäßigkeiten und Übergriffe in einem lebenswichtigen Bereich durch geordnete Verhältnisse ersetzen.

Von allen erhaltenen Urbarialkonskriptionen untersuchte der Verfasser jene von 1713, 1720 und 1724-25. Die Relativität dieser Verzeichnisse erlaubt keine Festlegung der sozialen Kategorien. Deshalb sind alle Daten über die Bevölkerung des Komitats Ugotscha aus den ersten drei Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts äußerst unverlässlich und erlauben keine sicheren Werturteile. Besonders unsicher ist die Festlegung der Nationalität der Registrierten. Die ungarische Geschichtsschreibung (Acsádi I, Szabó István) versuchte aufgrund der registrierten Namen das Übergewicht der ungarischen bevölkerung in diesem Gebiet zu beweisen. Diese Behauptungen wurden von den Konskriptionen des römisch-katholischen Bischofs von Eger von 1748 widerlegt, der hier 21 ruthenische, 10 ungarische, 9 rumänische, 15 ruthenisch-ungarische (mit ruthenischem Übergewicht) und 9 ungarisch-ruthenische Ortschaften (mit ungarischem Übergewicht) feststellte. Dabei betrug die Bevölkerungszahl 4289 (50,22%) Ruthenen, 2949 (34,53%) Ungarn und 1484 (13,86%) Rumänen.

Anexa I
 Conscripții ale comitatului Ugocea (1712 - 1748)

Nr. crt.	Localitate Denumire veche- denumire actuală	1712	1713	1714	1715	1718	1720	1723	1723-1725	1725	1726	1747	1748
1.	Péterfalva (Petrove)	- -	9 18*	- -	-	2 -	-	- -	- -	-	-	*	251
2.	Tivadar (Fedorove)	- -	- 10	9 10	-	2 -	-	- -	- -	-	3 -	-	22
3.	Forgolány (Gyivicine)	- -	- 16	15 16	2	6 -	-	- -	- -	-	3 -	-	181
4.	Csoma (Cioma)	- -	- 3	3 3	-	2 -	-	- -	- -	-	-	**	51
5.	Bökény (Bobove)	6 -	16 32	12 14	18	17 6	9	- -	9 1	-	12 5	20 familii	169
6.	Csepe (Cjepe)	4 -	8 16	6 6	14	6 -	-	- -	- -	-	6 -	-	126
7.	Hetény (Hetinya)	5 -	8 -	6 6	14	4 -	-	- -	- -	-	6 -	6 familii	120
8.	Sásvár (Trosnik)	6 -	18 36	13 14	21	19 -	9	- -	27 2	-	18 3	18 familii	94
9.	Szirna (Droinți)	4 -	4 8	7 7	8	8 2	-	- -	- -	-	6 -	-	47
10.	Farkasfalva (Vovcianske)	- -	10 20	6 6	5	9 5	-	- -	- -	-	4 -	-	55
11.	Nagy Szöllös (Vinogradiv)	22 -	42 93	24 26	48	- -	49	50 7	74 9	-	-	74 familii	845
12.	Alsósárad (Nyijnye Bolotne)	6 -	8 16	6 7	14	- -	13	9 1	12 2	-	-	10 familii	68
13.	Rákócz (Mali Rakovec)	12 -	12 23	12 14	58	- -	36	29 6	30 11	-	-	40 familii	176
14.	Ölyvös (Vilhivka)	4 -	10	5	10	- -	7	6 1	9 1	-	-	8	56

Anexa I
Censurii ale comitatului Ugocsa (1712 - 1748)

Nr. crt.	Localitate Denumire veche- denumire actuală	1712	1713	1714	1715	1718	1720	1723	1723-1725	1725	1726	1747	1748
			20	5						-	-	familii	
15	Felsőszarad (Siroke)	7 -	5 12	3 3	7	- -	4	5 3	5 1	-	-	***	20
16	Alsókaraszló (Zarečie)	7 -	10 23	7 7	5	- -	16	13 3	20 11	-	-	15 familii	83
17	Ilonokujfalu (Onok)	5 -	- -	5 5	7	- -	13	8 -	15 -	-	-	-	32
18	Nagycsongova (Horzavské)	7 -	8 20	6 6	9	- -	11	11 3	17 7	-	-	8 familii	56
19	Veresmart (Velika Kopanya)	- -	13 28	6 5	10	- -	33	25 9	31 13	-	-	30 familii	150
20	Rakasz (Rokosiv)	16 -	14 28	14 15	16	- -	15	23 7	21 2	-	-	27 familii	134
23	Kiskupány (Mala Kopanya)	7 -	6 12	5 5	7	- -	10	13 3	14 2	-	-	10 familii	54
24	Verbőz (Verbovet)	6 -	5 10	6 6	11	- -	-	8 2	- -	-	-	-	44
25	Feketepatak (Ciorni Potyik)	12 -	10 15	5 4	10	- -	11	12 2	18 3	-	-	-	94
26	Salánk (Salanki)	25 -	59 101	11 18	47	- -	19	21 5	50 5	-	-	-	354
27	Fancsika (Fancikove)	10 -	17 33	5 8	14	- -	-	12 2	- -	-	-	40 familii	261
28	Keresztür (Perchreszta)	10 -	13 23	10 11	10	- -	9	8 3	10 2	-	-	-	120
29	Tiszaujhely (Nove Selo)	5 -	8 16	6 6	11	- -	-	8 3	- -	-	-	*****	106
30	Tiszaujlak (Vilok)	11 -	8	6	21	- -	15	12 3	18 2	-	-	-	144

Anexa 1

Censurii ale comitatului Ugocsa (1712 - 1748)

Nr	Localitate Denumire veche - denumire actuală	1712	1713	1714	1715	1718	1720	1723	1723-1725	1725	1726	1747	1748
			16	8									
31	Mályfalva (Malyevce)	5 -	7	4	11	-	-	13	1	-	-	-	103
			14	4						-	-		
32	Egyes (Olesnik)	9 -	14	6	12	-	10	17	6	21	4	20	106
			28	7						-	-	familii	
33	Göndörháza (Hugya)	- -	-	-	-	-	-	16	-	-	-	*****	216
			-	-						-	-		
34	Szászfalu (Sasove)	8 -	10	9	18	21	14	13	3	24	7	15	153
			-	9	9	8				3		familii	
35	Szöllősvégvárda (Pridvinygrady)	6 -	10	5	12	-	-	13	3	-	-	21	100
			20	5						-	-		
36	Hahnai (Hahneu)	9 -	20	11	11	-	9	14	3	20	4	13	182
			44	13						3	4	*****	
37	Kékényesd (Pranombesti)	6 -	22	5	9	-	6	17	8	22	5	17	111
			57	7						7		4	
38	Hafai (Bratove)	- -	6	1	9	-	6	6	-	9	-	16	47
			12	1						-	-	familii	
39	Ferfősnádas (Zaboholtva)	- -	1	-	3	-	-	11	-	2	2	-	97
			2					3		1	1		
40	Tartarcsas (Tardung)	8 -	36	12	23	-	28	21	10	26	11	30	210
			70	17						15	12	familii	
41	Dabóc (Daboll)	- -	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	92
			-	13						-	-		
42	Akfi (Klinove)	5 -	10	5	12	-	11	8	-	10	2	8	52
			-	5						1	-	-	
43	Nevedentfalva (Djarkovo)	- -	7	5	8	-	10	11	1	11	3	11	81
			-	6						2		1	

Anexa I

Censurii ale comitatului Ugocea (1712 - 1748)

Nr. crt.	Localitate Denumire veche ² -denumire actuală	1712	1713	1714	1715	1718	1720	1723	1723-1725	1725	1726	1747	1748
44	Băbony (Băbești)	7 -	11 26	6 6	10	- -	9	12 2	11 2	12 1	10 2	-	64
45	Nagygyérec (Gherța Mare)	9 -	11 20	6 7	7	- -	11	14 10	12 3	20 4	14 5	16 familii	92
46	Kisgyérec (Gherța Mică)	15 -	40 82	11 11	23	- -	21	- -	30 9	37 6	24 8	26 familii	37
47	Tamasvaralja (Tămășeni)	16 -	- -	12 12	19	- -	13	12 7	13 4	18 6	9 4	-	52
48	Ture (Turț)	31 -	39 72	20 23	43	- -	43	52 21	34 6	56 15	31 9	67 familii	600
49	Feketeardó (Ciomotisiv)	15 -	9 16	19 19	22	30 6	23	25 2	32 3	31 3	- -	30 familii	268
50	Gyula (Gyula)	32 -	32 64	24 24	24	32 6	26	24 9	30 12	28 8	- -	-	100
51	Bătares (Bătarci)	28 -	37 77	21 21	32	34 9	25	33 5	28 3	49 8	- -	36 familii	200
52	Komlós (Comlăușa)	9 -	12 23	8 8	17	20 4	13	10 3	9 4	12 3	- -	-	30
53	Boeskó (Boicicâu)	7 -	4 8	5 4	8	11 3	5	10 1	10 -	9 -	- -	-	36
54	Százapatak (Valca Seacă)	8 -	7 14	7 5	10	13 5	6	9 2	10 -	11 3	- -	-	44
55	Nagytarna (Tarna Mare)	19 -	14 30	20 17	31	38 8	27	22 1	29 2	28 4	- -	30 familii	97
56	Kistarna (Hija)	10 -	8 16	10 10	8	13 2	7	12 3	10 -	15 3	- -	12 familii	48
57	Sósujfalu (Novoselița)	18 -	11 21	12 12	8	17 4	21	9 4	19 2	16 6	- -	10 familii	40

Anexa I

Conscripții ale comitatului Ugocea (1712 - 1748)

Nr. crt.	Localitate Denumire veche- denumire actuală	1712	1713	1714	1715	1718	1720	1723	1723-1725	1725	1726	1747	1748
58	Csamató (Cioma)	11 -	15 29	11 11	19	22 8	10	9 -	14 3	23 5	2 2	14 familii	56
59	Veléte (Veliatin)	22 -	46 92	19 19	77	58 9	313	41 4	34 7	54 7	6 2	40 familii	500
60	Kirva (Kriva)	3 -	3 7	3 3	4	8 -	4	6 -	16 2	- -	- -	-	-
61	Veréce (Veriața)	14 -	16 30	13 13	16	17 6	12	19 4	30 7	26 6	- -	13 familii	148
62	Tekeháza (Tekove)	9 -	26 -	14 14	23	27 2	16	20 2	29 3	30 2	4 -	25 familii	156
63	Kiralyháza (Koroleve)	- -	16 32	9 9	9	12 1	-	9 1	17 1	13 2	10 1	14 familii	109
64	Csedreg (Cidreag)				3		2	3 -	8 -	3 -	5 -	-	43
65	Felsőkaraszló (Hreblia)				7		9	8 5	8 5				
66	Karacsfalva (Karacín)				12		-	9 -	- -			10 familii	53
Total		557	859 1605	561 595	982	448 94	739	775 187	1100 196	594 124	243 64		

* Péterfalva împreună cu Farkasfalva și Tivadar aveau 20 familii greco-catolici.

** Csoma și Csepe aveau 15 familii greco-catolice.

*** Felsőszárad cu Felsőkászlo aveau 11 familii greco - catolice.

**** Kiscsongova împreună cu Ilonakujfaln aveau 13 familii greco-catolice.

***** Tiszaujhely și Mátyfalva aveau 40 de familii greco-catolice.

***** Gödényháza, Comlăușa, Valea Seacă și Bocicău aveau împreună 28 familii greco-catolice.

***** Halmeu și Cidreag aveau 16 familii greco-catolice.

a) Primul număr reprezintă capii de familie iar al doilea, numărul celor apți de muncă care trăiau într-o familie (fii, frați sau soții)

Anexa II
Conscripții ale nobililor din comitatul Ugocea

Nr. crt.	Localitatea	Nobili și magnati	Armașiți		Armașiți			
		1712-1713	1714		1718		1723	
1.	Gödönyháza (Hugya)	6	10	10	-	-	30	1
2.	Dobóc (Dabolt)	28	-	-	-	-	11	-
3.	Turterebes (Turulung)	3	-	-	-	-	-	-
4.	Akli (Klinove)	1	-	-	-	-	-	-
5.	Fertősalmás (Zabolotta)	14	14	18	-	-	16	-
6.	Tivadar (Fedorove)	22	-	-	8	3	-	-
7.	Farkasfalva (Vovcianske)	2	-	-	-	-	-	-
8.	Bökény (Bobove)	9	3	4	4	-	-	-
9.	Péterfalva (Petrove)	39	17	19	22	2	-	-
10.	Forgolány (Gyivicine)	21	-	-	7	-	-	-
11.	Csoma (Cioma)	11	-	-	10	-	-	-
12.	Csepe (Cjepe)	8	-	-	-	-	-	-
13.	Hetény (Hetinya)	2	-	-	1	-	-	-
14.	Feketeardó (Ciornotisiv)	2	-	-	-	-	-	-
15.	Halmi (Halmeu)	12	-	-	-	-	-	-
16.	Kökényesd (Porumbesti)	1	-	-	-	-	-	-
17.	Szirma (Drotinți)	5	-	-	-	-	-	-
18.	Tiszaujhely (Nove Selo)	8	3	3	-	-	3	-
19.	Keresztúr (Perehreszta)	6	2	2	-	-	5	-
20.	Mátyfalva (Matyieve)	10	2	2	-	-	1	-
21.	Karacsfalva (Karacin)	2	-	-	-	-	-	-
22.	Szöllősvérgárdó (Pidvinogradiv)	16	2	2	-	-	-	-
23.	Egres (Olesnik)	2	1	1	-	-	-	-
24.	Verbóc (Verbovet)	5	-	-	-	-	3	-
25.	Salánk (Salanki)	2	-	-	-	-	-	-
26.	Rákócz (Malii Rakovet)	4	-	-	-	-	-	-
27.	Rakas (Rokosiv)	3	-	-	-	-	-	-
28.	Nagy Szöllős (Vinogradiv)	9	-	-	-	-	-	-
29.	Fancsika (Fancikove)	30	6	7	-	-	10	-
30.	Tiszaujlak (Vilok)	6	4	4	-	-	4	-
31*	.....	5	-	-	-	-	-	-
32.	Szirma (Drotinți)	9	2	2	3	-	-	-
33*	.....	12	-	-	-	-	-	-
34.	Sásvár (Trosnik)	-	-	-	1	1	-	-
35.	Nevetlenfalu (Diakovo)	-	-	-	-	-	2	-
36.	Batares (Bătarci)	-	-	-	-	-	1	1

* Lipsă în text

Anexa III
Iobagi fugiți din comitatul
Ugocea (1683 -1713)

Nr. crt.	Localitatea	Fugiți
1.	Nagy Szöllös (Vinogradiv)	9
2.	Veresmart (Velika Kopanya)	3
3.	Rakasz (Rokosiv)	31
4.	Alsósárad (Nyijnye Bolotne)	7
5.	Nagycsongova (Borzavske)	18
6.	Ölyvös (Vilhivka)	14
7.	Ilonokujfáln (Onok)	4
8.	Kiscsongova (Zavadko)	2
9.	Salánk (Salanki)	24
10.	Szárazpatak (Valea Seacă)	5
11.	Verbőcz (Verbovet)	4
12.	Sásvár (Trosnik)	3
13.	Tiszaujlak (Vilok)	6
14.	Keresztúr (Perhrestza)	6
15.	Tiszaujhely (Nove Selo)	4
16.	Szirma (Drotinți)	1
17.	Mátyfalva (Matyieve)	1
18.	Karacsfalva (Karacin)	1
19.	Egres (Olesnik)	8
20.	Szöllősvégárdó (Pidvinogradiv)	6
21.	Fancsika (Fancikove)	20
22.	Komját (Veliki Komiat)	27
	Total	204

Numărul iobagilor fugiți din comitatul Ugocea
pe ani

Anul	Numărul fugarilor
1683	1
1685	1
1686	2
1692	1
1693	3
1694	4
1696	6
1697	5
1698	5
1699	2
1700	12
1701	8

**Numărul iobagilor fugiți din comitatul Ugocea
pe ani**

Anul	Numărul fugarilor
1702	3
1703	9
1705	3
1706	4
1707	9
1708	13
1709	4
1710	19
1711	32
1712	27
1713	27
făra an	4

Anexa IV

Tabel cu pagubele suferite de localități din comitatul Ugocea în urma invaziei tătare (octombrie 1718)

Localitatea	Case locuite	Case pustii	Cap-tivi Total	No-bili	Ță-rani	Gospodării păgubite	Totalul pagubelor Nobili	Țărani
Feketeardó (Ciomotisiș)	27	5	65	-	65	22	-	-
Szászfalu (Sasove)	15	7	12	-	12	19	-	-
Tekeháza (Tekove)	14	-	3	-	-	1	-	-
Királyháza (Koroleve)	12	16	28	-	-	-	-	-
Veréce (Veriata)	11	3	2	-	-	-	-	-
Kisesongova (Zavadko)								
Csarnató (Ciorna)	18	3	-	-	-	8	-	
Szászfalu (Sasove)	11	8	-	-	-	1	-	
Kistama (Hija)	13	-	-	-	-	-	-	
Veléte (Veliatin)	28	11	2	-	-	4	-	
Nagytarna (Tarna Mare)	32	12	-	-	-	-	-	
Bocskó (Boicâu)	11	-	-	-	-	-	-	
Szara/patak (Valca Seacă)	13	3	-	-	-	-	-	
Komlós (Comlâusa)	17	7	-	-	-	-	-	
Bátars (Bătarei)	35	-	-	-	-	-	-	
Gyula (Gyula)	30	8	-	-	-	-	-	
Sásvár (Trosnik)	-	-	26	-	26	-	-	790 Fl.
Szirna (Drotinți)	-	-	11	5	11	-	2100 Fl	201 Fl.
Hetyen (Hetinya)	-	-	15	-	-	-	-	296 Fl.
Csepe (Cjepe)	-	-	21	-	21	-	-	140 Fl.
Csoma (Cioma)	-	-	19	-	-	-	600 Fl	Fl.
Torgolány (Givivcine)	-	-	34	33	1	-	2200 Fl	240 Fl.

Anexa IV

Tabel cu pagubele suferite de localități din comitatul Ugocea în urma invaziei tătare (octombrie 1718)

Localitatea	Case locuite	Case pustii	Cap-tivi Total	No-bili	Ță-rani	Gospodării păgubite	Totalul pagubelor Nobili	Țărani
Tivadar (Fedorove)	-	-	-	-	-	-	-	-
Péterfalva (Petrove)	-	-	44	-	-	-	6000 Fl	-
Farkasfalva (Novcianske)	-	-	4	-	-	-	-	70 Fl.
Bökény (Bobove)	-	-	39	-	39	-	600 Fl	2640 Fl.

* 2 capi de familie au fost omorâți

Anexa V

Tabel cu jelerii și străinii veniți în comitatul Ugocea (1725 martie 19)

	Ingulinii	
Kiskupány (Mala Kopanya)	7	1
Vercsmart (Vclika Kopanya)	12	1
Rakasz (Rokosiv)	6	-
Rákócz (Malii Rakovc)	3	1
Rákócz (Malii Rakovc)	2	-
Nagycsongova (Borzavske)	1	-
Alsókaraszló (Zarecic)	15	-
Kiscsongova (Zavadko)	1	-
Komját (Vcliki Komiat)	13	1
Honokujfaln (Onok)	4	-
Salánk (Salanki)	18	1
Feketepatak (Ciomi Potyik)	7	-
Verbócz (Verbovc)	1	-
Tiszaujhely (Nove Selo)	1	-
Tiszaujlak (Vilok)	5	-
Keresztúr (Perchreszta)	2	-
Karacsfalva (Karacin)	3	-
Mátyfalva (Matyieve)	3	-
Szöllősvégardó (Pidvinogradiv)	4	-
Egres (Olesnik)	4	-
Nagy Szöllős (Vinogradiv)	4	-
Bökény (Bobove)	7	-
Tivadar (Fedorove)	5	-
Forgolány (Gyivicine)	3	-
Csoma (Cioma)	2	-
Csepe (Cjepe)	2	-
Hetény (Hetinya)	5	-
Sásvár (Trosnik)	8	-
Szirna (Drotinti)	3	-
Total	151	5

Un lucru este cert: nici documentul ce relatează episodul unirii de la Ujgorod (1646), nici celelalte înscrisuri păstrate din anii imediat următori nu se referă în mod explicit la "stilul" calendarului și la sărbătorile pe care greco-catolicii din nord-estul Ungariei erau datori să le respecte. Fiecare parte implicată în evenimente a rămas liberă să dea lucrurilor interpretarea conformă propriilor interese.

Astfel, chiar dacă poziția sacerdoților de rit bizantin din zonă (intrați sub autoritatea Suveranului Pontif) nu o găsim consemnată în actele de epocă, bănuim totuși - bazându-ne atît pe comparația cu cazurile similare petrecute în spațiul Europei centrale, cît și pe unele declarații și forme de rezistență ulterioare - că, în viziunea acestora, *succesiunea și organizarea timpului sacru trebuiau să rămînă pe de-a-ntregul conforme cu tradiția lor bisericească, dătătoare de identitate*. Dintr-o asemenea perspectivă, renunțarea la calendarul iulian sau introducerea unor sărbători diferite de cele rînduite de Biserica răsăriteană apăreau ca posibilități de neconceput¹.

Pe de altă parte, ierarhia ecleziastică "latină" din regat - mai precis conducerea episcopiei de Eger - și-a exprimat destul de repede dorința ca timpul sărbătorii să devină o expresie a comuniunii sacramentale depline în care se aflau romano-catolicii și uniții. Într-o primă instanță (pe vremea episcopului unit Petru Partenie), ea a cerut prin iezuiți ca vlădica greco-catolic să participe împreună cu clerul său și la celebrarea praznicelor romano-catolice, exemplul lor fiind așteptat să-i îmboldească la un pas similar și pe credincioșii ruteni². Din punct de vedere practic, strategia nu avea însă nici o șansă să impună o regulă. Aplicarea ei cu strictețe în comunitățile mixte (și nu numai acolo!) ar fi făcut ca noii catolici să țină două rînduri de sărbători - în conformitate cu cele două "stiluri" și sinaxare - în detrimentul timpului dedicat efectiv muncii³. Implicațiile întregii afaceri nu erau, deci, numai de ordin religios sau mental, ci și economic. Drept urmare, ierarhul de la Eger a ajuns să susțină deschis o alternativă radicală. Într-un document din martie 1692 - redactat în contextul relansării mișcării de unire bisericească în părțile septentrionale și răsăritene ale Ungariei - episcopul Fenessy György pretinse ca, "pro incolarum regni uniformitate",

---

¹ Vezi, în acest sens, și B. BOYSACK, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto-New York, 1963, p. 59.

² *Ibidem*, p. 58,

³ *Ibidem*, p. 59.

sărbătorile religioase decretate ("articulariter decreta") să fie celebrate în aceleași (și numai în aceleași) zile în care le prăznuiesc "latinii"; doar cu permisiunea episcopului ordinar (ceea ce Fenessy se considera a fi pentru uniții din zonă) și exclusiv în localitățile "curat" greco-catolice puteau fi celebrate anual și 2-3 sărbători specifice calendarului bisericesc răsăritean⁴. Prin aceasta, capul numitei dieceze romano-catolice își exprima cât se poate de limpede convingerea că intrarea foștilor schismatici în corpul "Bisericii Universale" trebuia să aibă neapărat ca efect *adoptarea de către ei atât a "stilului nou", gregorian, cât și a praznicelor importante din sinaxarul "latin"*.

Cît privește punctul de vedere oficial al monarhiei în problema calendarului bisericesc al noii denominațiuni catolice, el a fost precizat de-abia după aproape o jumătate de veac de la unirea perfectată la Ujgorod. Locul: patenta leopoldină din 23 august 1692. Mai precis, partea finală a acesteia. Acolo, poziția lui Leopold I față de respectiva chestiune se dovedi a fi profund influențată de menționatele considerații ale episcopului Fenessy. Ca dovadă, înscrisul comunica solemn dezideratul suveranului că sărbătorile religioase - fie "mobile" (adică cele a căror dată era stabilită în funcție de momentul serbării Paștelui), fie "articulare" ("pro dioecesium varietate ab ordinariis locorum instituta") -, "chiar și uniții de rit grecesc să le celebreze în aceleași zile în care latinii au obișnuit a le celebra";⁵ dacă greco-catolicii vroiau să mai serbeze niște sfinți, pe care doar Biserica răsăriteană avea obiceiul să-i cinstească, ei trebuiau să obțină mai înainte consensul episcopului ordinar. În sprijinul impetuoasei sale decizii aculturante, împăratul a invocat un motiv de ordin practic: evitarea oricăror supărări și dispute între stăpînii de domenii și supușii lor pe tema zilelor în care ultimii puteau (sau nu puteau) fi puși să presteze robota. Din subtext transpare însă și în cazul de față credința emitentului că uniții se cuvenea să-și marcheze apartenența la catolicism și prin preluarea calendarului revizuit, respectiv a praznicelor "latine", rînduite prin "articol"⁶.

Dar, în ultimul deceniu al veacului XVII, nu numai ierarhul de la Eger sau suveranul pledau în favoarea trecerii uniților la un nou timp al

⁴ A. HODINKA, *A munkácsi gör. szert. püspökság okmánytóra*, vol.I, Ungvár, 1911, doc. 260, p. 333.

⁵ "...etiam gr. r. uniti iisdem diebus celebrent, quibus Latini celebrare consueverunt": *Ibidem*, doc. 268, p. 349.

⁶ Considerăm că datorită acestui mesaj cuprins în patenta leopoldină din august 1692, clerul român din Transilvania a ținut să sublinieze apăsător în timpul sinodului de unire din octombrie 1698 dorința sa ca "posturile și cărindarul nostru să stea pre loc": S. DRAGOMIR, *Români din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, Cluj, 1990, p. 34.

sărbătorii. Însuși episcopul aflat atunci la Muncaci, Iosif de Camillis (format, să nu uităm, în ambianță romană)⁷, o făcea în paginile catehismului pe care-l întocmise pentru supușii săi ruteni și români.⁸ Într-un mod diferit față de ceilalți, totuși. Pentru arhiereul unit, "sinaxariul" grecesc era intangibil⁹. *Toată inovația urma să se rezume la acceptarea noului calendar; sfinții celebrați rămîneau, așadar, cei prăznuiți și în trecut. De ce "stilul" gregorian? Să-l lăsăm chiar pe ierarh să ne explice: "materia călindariului îi rînduiala sărbătorilor după vreme. Pentru aceea nu se poate chema eritic sau șizmatic cel ce ține încă călindariul cel vechi; însă cine are vrea să miargă drept într-acest lucru după porunca Sfinților Părinți are trebui să ție călindariul cel îndireptat a lui Gregorie Papa. Nice s-ar scorni pentr-aceasta în Beserica noastră cea grecească vreo amestecare sau învăluială; că de-am începe și noi a socoti zilele lunilor precum socotesc latinii, așa ca cîndu-i la latini zi întîia de ianuarie, să fie și la noi dintîiu și*

⁷ ATH. B. PEKAR, *Tribute to Bishop Joseph J. de Camillis*, în *Analecta O.S.B.M.*, s. II, ser. II, fasc. 1-4, Roma, 1985, p. 376-390.

⁸ *Catechismuş sau Învățătură creştinească în folosul neamului rusesc din Ţara Ungurească. Dat afară prin osîrdia și osteneala Mării Sale Domnului Ioan Iosif Decamilis*, Simbăta Mare, 1726.

⁹ Între paginile 167 și 170 ale catehismului, IOSIF DE CAMILLIS publică lista zilelor de sărbătoare religioasă din cursul anului, specificînd: "cele care-s însămnate cu cruce sînt din poruncă. Iară celelalte sînt sărbătorile Sfintei Beserici, care-s slobode ține-să-vor au ba sau îi slobod norodul sârba-le-va au ba. Și după sinaxariul cel grecesc să vor pune(...) Aceste sărbători să cheamă nemișcate, adecă stătătoare, că cad tot întru acele zile a lunii și trebuie să să sârbeze cu praznic în Sfinta Beserică, cîtînd Sfintele Canoane și Sfinta Liturghie. Sînt și alte sărbători ce să cheamă mișcate, adecă nestătătoare, că nu cad toate într-acea vreme ci, au mai curînd, au mai tîrziu, adecă după vremea Paștilor. Acestea sînt a doua și a treia zi după Paști, adecă luni și marți. Înălțarea D(om)nului H(risto)s la Ceriu. A doua și a treia zi după Rusalii. Iaste și Vinerea Mare, sau a săptămîinii cei mari de pe urmă a Păresimilor pentru rînduiala Sfintei Cuminecături și pentru pătîmirea și moartea D(om)nului H(risto)s Mîntuitorul nostru. În catehism sunt "însămnate cu cruce" următoarele "praznice nemișcate": 1.) Nașterea Maicii Preciste (8 septembrie), 2.) Înălțarea Sfintei Cruci (14 septembrie), 3.) Săborul Sfîntului Arhistratig Mihail (8 noiembrie), 4.) Văvedenia Preasfintei Născătoare de Dumnezeu (21 noiembrie), 5.) Sfîntul Nicolae arhiepiscopul de la Mirlicheia (6 decembrie), 6.) Nașterea Domnului Nostru Iisus Hristos (25 decembrie), 7.) Sfîntul Întîiul Mucenic Arhidiacon Ștefan (27 decembrie), 8.) Bogoevlenia sau Botezul Domnului (6 ianuarie), 9.) Trei Sfinți, Vasilie, Grigorie și Ioan (30 ianuarie), 10.) Strenenia Domnului (2 februarie), 11.) Blagoveșteniile Preasfintei Născătoare de Dumnezeu (25 februarie), 12.) Sfîntul Marele Mucenic Gheorghie (23 aprilie), 13.) Sfîntul Apostol și Evanghelist Ioan (8 mai), 14.) Nașterea Sfîntului Ioan Botezătorul (24 iunie), 15.) Sfinții Verhovnicii Apostoli Petru și Pavel (29 iunie), 16.) Săborul Sfinților Apostoli (30 iunie), 17.) Preobrajenia Domnului (6 august), 18.) Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu (15 august), 19.) Tăierea Cîstitului Cap al Sfîntului Ioan Botezătorul (29 august).

așa și de celelalte tocmai fără de nice o mutare și schimbare în cărțile noastre besericești, în rînd, în țărămonii și în rituș"¹⁰. Pedagog prudent, episcopul pare a ști prea bine că noul n-are șanse să fie acceptat de către o societate tradiționalistă dacă este marcat ca atare, prin contrast strident cu practica încetățenită. În consecință, mesajul indus de catehism nu conține raportări tranșant-negative la vechiul calendar; dimpotrivă, el relevă faptul că oamenii ce continuau să-l folosească nu trebuiau nicidecum incriminați pentru o asemenea opțiune. În plus, argumentele aduse de autor în sprijinul adoptării corecțiilor introduse de "Gregorie Papa" în măsurarea timpului subliniau și ele ideea de continuitate nesmintită cu trecutul: astfel, calendarul era doar "îndireptat" (deci nu era vorba de o schimbare radicală), adepții săi nu făceau altceva decît să urmeze "porunca Sfinților Părinți", iar "Beserica noastră cea grecească" nu suferea din toate acestea nici o "amestecare sau învăluială". După ce-și fortifică pledoaria cu atari argumente de principiu, de Camellis se referă apoi la preconizatele efecte modelatoare în plan social ale trecerii uniților la calendarul gregorian: "împreună cu ei (cu "latinii", s.n.) am sărba și Paștile și celelalte sărbători care-s nestătătoare și care-s stătătoare peste tot anul; și așa va fi mai mare libov și dragoste creștinească între noi și a încunjura multe lucruri necuviincioase și împrilejuri care să întîmplă celor ce lăcuiesc într-un sat sau într-o cetate cu latinii și celor care au muieri latinești, au slujesc Domnilor celor latinești"¹¹. Iată deci care era, în opinia lui Iosif de Camillis, marea menire practică a introducerii noului calendar: *edificarea unei relații fraterne între greco-catolici și "latini"*. Abandonarea de către primii a vechiului sistem de măsurare a timpului ar fi dus la înlăturarea unui important element creator de diferență între membrii celor două denominațiuni catolice. Sărbătorile religioase comune puteau fi cinstite deodată. Un mare motiv de raportare distantă la "papistași" ar fi dispărut astfel definitiv, lăsînd loc unui factor stimulatîv pentru dezvoltarea sentimentului de solidaritate și de comuniune spirituală cu cel de aceeași credință. Fragmentul citat mai învederează însă un lucru. Pe lîngă dorința de a spori "libovul" dintre membrii numitelor rituri, de Camillis o avea și pe aceea de a-și proteja coreligionarii, dovadă argumentația sa în sprijinul armonizării cronologiei sărbătorilor. Și el știa că, în așezările mixte sau pe domeniile stăpînilor de pămînt catolici, numărul zilelor festive pe care uniții trebuiau să le respecte (dacă rămîneau fideli vechiului calendar) se dubla practic, din această pricină ajungîndu-se deseori ca tocmai praznicele "răsăritene" să fie

¹⁰ *Catechismuș*, p. 384.

¹¹ *Ibidem*, p. 384-385.

sacrificate și transformate în timp de muncă. Are oare vreo semnificație faptul că episcopul și-a inserat întreaga pledoarie tocmai într-un catehism? Credem că da. El dovedea astfel că dorește să lase în seama catehezei sistematice - a duratei, deci! - dificila sarcină de a-i convinge pe rutenii și românii din nord-estul Ungariei (îndeosebi pe cei din generațiile tinere) de necesitatea acceptării corecturilor "gregoriene". Măsurile administrative categorice n-ar fi făcut decât să tulbure și să înstrăineze de ierarhul unit o lume prea puțin dispusă să accepte mutarea la o dată nouă a tradiționalelor sale sărbători religioase; așa se și explică de ce nici o altă categorie de surse rămase din vremea activității sale la Muncaci nu ni-l înfățișează pe Iosif de Camillis ca pe un luptător tenace pentru respectiva cauză. Reținem deci acest interesant demers catehetic, ce dezvăluie credința unui episcop greco-catolic (e adevărat, venit din Cetatea Eternă) în necesitatea adoptării calendarului gregorian de către supușii săi.

Prin urmare, la cumpăna dintre veacurile XVII și XVIII, trei instanțe (suveranul, episcopul romano-catolic de Eger și vlădica unit de la Muncaci) agreau ideea aducerii la zi a unui "timp" pe care popii de rînd și credincioșii greco-catolici voiau să-l păstreze întocmai precum fusese ordonat și în trecut. A fost, de altfel, prima și ultima dată cînd membrii acelei triplete sui-generis au nutrit în comun un atare gînd.

Cum era și firesc, în vremea mișcării anti-habsburgice conduse de Francisc R(koczi II, generalizarea folosirii calendarului gregorian n-a figurat printre chestiunile arzătoare. Vechiul plan fu readus în actualitate după înăbușirea revoltei, inițiativa aparținîndu-i ierarhului "latin". Profitînd de prelungirea disputei dintre Viena și Roma pe tema dreptului de numire a arhierului unit de la Muncaci, acesta a exercitat după pacea de la Satu Mare (1711) o tutelă tot mai apăsătoare asupra Bisericii greco-catolice din nord-estul regatului¹². Ea culmină în anul 1715 cu numirea iezuitului Ravasz Ferenc în funcția de vicar-general al uniților din numitul spațiu. În replică, Iosif Hodermarszky (cel desemnat de împărat pentru a fi consacrat episcop greco-catolic) și clerul aflat sub autoritatea sa se reuniră la Muncaci într-un sinod general, la 7 martie 1715. În scrisorile pe care le-au redactat atunci și le-au trimis atît Suveranului Pontif, cît și Congregației de Propaganda Fide, sacerdoții protestatari au solicitat confirmarea în funcție a numitului

¹² A. HODINKA, *A munkácsi görög-katolikus püspökság története*, Budapest, 1909, p. 582-585; J. BOTLIK, *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*, Budapest, 1997, p. 30; A. PEKAR, *The History of the Church in Carpathian Rus*, New York, 1992, p. 29; 45-46.

arhieru, reclamînd, totodată, presiunile făcute asupra lor de către "latini"¹³. La punctul doi al ambelor suplice ei precizau faptul că, în momentul unirii cu Biserica romană, predecesorii lor și-au rezervat în mod expres dreptul de a utiliza pe mai departe ritul grec; nimeni n-a făcut cu acel prilej vreo referire la obligativitatea celebrării simultane a sărbătorilor. În consecință, petiționarii cereau ca vechile prerogative și tradiția să fie lăsate neștirbite, pentru a nu se ajunge (din pricina inovației) la vreo răzvrătire populară. Se arătau, totuși, dispuși să renunțe la "stilul vechi", cu condiția ca Sfîntul Scaun să le pretindă și uniților din afara regatului Ungariei să treacă la calendarul gregorian; erau vizați, desigur, cei din Polonia sau Transilvania¹⁴. În rezoluția sa din 7 mai 1715, prefectul Congregației de Propaganda Fide nu s-a referit însă și la această problemă fierbinte, el precizîndu-și poziția doar față de intervenția clerului greco-catolic în sprijinul episcopului "ales", Hodermarszky: inexistența "de iure" a episcopiei de Muncaci îi dădea numai Suveranului Pontif dreptul de a numi acolo un ierarh, ca vicar apostolic¹⁵. Confruntat cu actul de insubordonare al preoțimii întrunite în pomenitul sinod, episcopul de Eger, Erdödy, nici n-a așteptat, de fapt, ca autoritățile romane să răspundă la sesizarea primită. La 17 aprilie 1715, cu acordul primatului Ungariei, el l-a desemnat pe Genadius Bizanczy vicar episcopal pentru catolicii de rit grec, susținîndu-l apoi cu consecvență în toate momentele premergătoare numirii ruteanului ca vicar apostolic, cu titlul de episcop de Sebaste (5 februarie 1716)¹⁶. Noul vlădică de la Muncaci trebuia să fie instrumentul așezării ferme a uniților din zonă sub autoritatea ordinară a episcopului romano-catolic; ceea ce implica, desigur, și trecerea lor la calendarul gregorian.

Prins la mijloc între intențiile aculturante ale lui Erdödy și conservatorismul lumii pe care o păstorea, "îndatoratul" Bizanczy a decis să se facă, totuși, avocatul coreligionarilor săi; el continua astfel linia de conduită impusă de Iosif Hodermarszky cu ocazia sinodului diecezan din 1715, dovedind cît se poate de limpede că promotorii "stilului nou" nu aveau un aliat în persoana întîistătătorului de la Muncaci. În explicarea resorturilor

¹³ A. HODINKA, *Okmánytára*, doc. 526, p. 651-654 (scrisoarea către Congregația de Propaganda Fide); doc. 527, p. 655-659 (scrisoarea către papa Clement IX). A. Welykyj, *Acta S. Congregazione de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia*, vol. III, Roma, 1954, doc. 939, p. 112-116 (rezoluția prefectului S.C. de Propaganda Fide - cardinalul Sacripantes - pe marginea celor două misive primite de la Muncaci).

¹⁴ A. HODINKA, *Okmánytára*, p. 653; 656-657.

¹⁵ WELYKYJ, *Acta S. Congregazione de Propaganda Fide*, vol. III, doc. 939, p. 116.

¹⁶ A. HODINKA, *Története*, p. 584-586; A. Pekar, *The History of the Church in Carpathian Rus*, p. 47-48.

acestei temerare luări de poziție să nu pierdem din vedere elementul de fundal: polemica ce tocmai se reaprindea pe tema calendarului gregorian nu era altceva decât una dintre formele de manifestare a competiției acerbe pentru deținerea controlului ierarhic real asupra clerului și a credincioșilor de rit bizantin, ce-i opunea acum pe arhierul Erdödy" și pe cel de curînd instalat la Muncaci. Primul - considerîndu-se îndrituit din punct de vedere canonic la calitatea de episcop ordinar al creștinilor de ambele rituri, existenți în zonă - a văzut, probabil, în promovarea cu tenacitate a calendarului corectat un necesar exercițiu de autoritate, menit să contribuie la modelarea rudimentarilor neofiți conform unei foarte rigorige paradigme catolice. Celălalt s-a postat în schimb de partea tradiției, știind prea bine că toată influența sa în rîndul poporului păstorit depindea de măsura în care apăra consecvent componenta confesională a patrimoniului identitar al acestuia. Dar să intrăm și în miezul evenimentelor. În urma unei reclamații depuse de Bizanczy, Congregația de Propaganda Fide a sugerat Scaunului Apostolic însărcinarea nunțiuului vienez Grimaldi cu misiunea de a-l convinge pe episcopul Erdödy să renunțe la ideea promovării calendarului gregorian, pentru a nu-i îndepărta de credința catolică pe cei ce o acceptaseră de curînd¹⁷. Riposta ierarhului "latin" la demersul întreprins de Genadius Bizanczy a fost promptă și dură. La 9 februarie 1718 el trimitea pe adresa numitei congregații un lung memoriu în care-și acuza fostul protejat de o serie de nereguli grave în administrarea Bisericii unite. Răspunzînd în acest mod plîngerii formulate de arhierul rutean, Erdödy voia să demonstreze la Roma că petiționarul n-are autoritatea morală să se semețească împotriva episcopului său ordinar sau să fie ascultat de către instanțele pontificale. În privința calendarului, poziția prelatului romano-catolic rămînea inflexibilă: greco-catolicii trebuie să se conformeze dispozițiilor cuprinse în patenta leopoldină din august 1692¹⁸. După ce a adus la cunoștința Congregației de Propaganda Fide marile minusuri ale activității lui Bizanczy, Erdödy trecu și la fapte. Vlădica de la Muncaci fu convocat la Eger, unde a semnat sub presiune un document prin care se angaja să corecteze lucrurile în sensul dorit de episcopul ordinar. Punctul întîi al "protocolului" îl obliga "să țină și să-și facă supușii să țină toate sărbătorile de poruncă ("di precetto"), și încă și pe celelalte, pe care le țin latinii"¹⁹. Iată o soluție cu mult mai radicală decât cea propusă odinioară de episcopul Fenessy sau împăratul Leopold I:

¹⁷ WELYKYJ, *Acta S. Congregazione de Propaganda Fide*, vol. III, doc. 976, p. 161-162; *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIII, Roma, 1973, p. 17.

¹⁸ J. DULIŠKOVICI, *Istoriceskija Certi ugro-russkih*, vol. III, Ungvár, 1877, p. 55; *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIII, p. 174.

¹⁹ WELYKYJ, *Acta S. Congregazione de Propaganda Fide*, vol. III, doc. 980, p. 167.

calendarul gregorian și întregul sinaxar "latin". Informată despre toate acestea de către nunțul de la Viena, congregația romană și-a exprimat, la 20 iunie 1718, poziția față de "scandalul" din Ungaria. Amendînd excesul de zel al lui Erdödy, ea își însuși, totuși, cea mai marea parte a punctului de vedere exprimat de ierarh, conform, de altminteri, cu o veche dispoziție a papei Clement VIII referitoare la "grecii" ce locuiau printre "latini": "Graeci servare teneantur Dies festos de praecepto Latinae Ecclesiae"²⁰. Doar sărbătorile "de poruncă", așadar²¹! Vom remarca însă că, dincolo de respectiva nuanță limitativă, era acesta un lucru pe care Congregația de Propaganda Fide nu ținuse să-l prescrie ca normativ nici uniților din Polonia, nici celor din Transilvania. Nici în cazul greco-catolicilor din nord-estul Ungariei n-ar fi ajuns, probabil, să o facă dacă nu era pusă în situația de a arbitra pomenita dispută. Cerînd o asemenea schimbare, ea dovedi că sprijină solidar interesele episcopatului romano-catolic din acele părți ale regatului maghiar, faptul echivalînd cu acceptarea complice a necanonicei subordonări decizionale a vicarului apostolic de la Muncaci față de atotputernicul și dominatorul arhiepiscop de la Eger. Pe linie ierarhică, Genadius Bizanczy primise deci un ordin categoric, anevoie de transpus în practică: el și turma sa trebuiau să-și dovedească apartenența la catolicismul aducător de imunități ecleziastice și prin trecerea la calendarul "latin" al sărbătorilor.

Neajutorat, episcopul se adresă atunci conducerii statului. La urma urmei, argumentul hotărîtor în demonstrația lui Erdödy l-a constituit o prevedere înscrisă în patenta lui Leopold I. Iar de la emiterea ei, monarhia nu se mai pronunțase în acea privință.

Demersul fu întreprins în anul 1720. El s-a concretizat într-un memoriu supus atenției Cancelariei aulice maghiare, în care vlădica expunea motivele ce făceau imposibilă transpunerea în practică a poruncii primite din partea superiorilor săi: a.) noul calendar n-avea nici o șansă să fie acceptat atîta vreme cît uniții din Polonia-Lituania (de la care rutenii din Ungaria își procurau cărțile de cult) nu-l foloseau; b.) dacă, totuși, cei de la sud de Carpații septentrionali ar trece la "stilul nou", acest fapt ar crea o foarte mare deosebire între rutenii din cele două regate, îndepărtîndu-i iremediabil pe unii de alții; c.) agitatorii schismatici vor putea da astfel o atît de puternică

²⁰ J. DULIŠKOVICI, *Istoričeskija Certi ugro-russkih*, vol. III, p. 60; *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIII, p. 178. Bula papei Clement VIII preciza: "Graeci existentes inter Latinos dies festos de praecepto eiusdem Latinae Ecclesiae servare teneantur": Welykyj, *Acta S. Congregatione de Propaganda Fide*, vol. III, doc. 980, p. 165.

²¹ Lucru subliniat și de B. BOYSACK, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, p. 63.

lovitură unirii, încît ea va înceta să mai existe; d.) introducerea corecțiilor gregoriene ar genera cu siguranță tulburări grave în rîndul ignorantului popor²². În esență, Bizancy ținuse să sensibilizeze conducerea statului față de cauza sa, relevînd cît de sumbre se întrevedeau perspectivele în cazul în care aceasta nu se opunea cu hotărîre planului de promovare în societatea greco-catolică a pomenitei schimbări. Pentru ca lumea supușilor săi să nu fie zguduită de puternice frămîntări confesionale - capabile a compromite atît solidarități tradiționale, cît și viitorul Bisericii unite în zonă -, brațul secular nu trebuia să recurgă decît la o soluție ce-i stătea la îndemîna: anularea clauzei înscrise în actul din 1692.

La 20 august 1720, Carol VI reconfirma împriuinata patentă a tatălui său²³; o mai făcuse o dată, la 21 iunie 1712²⁴. Împăratul reîntări "charta" imunităților ecleziastice ale clerului unit la rugămîntea episcopului Bizancy. Arhiepiscopul tocmai semnalase Curții abuzurile săvîrșite în teritoriu de către cei însărcinați cu întocmirea conșcripției fiscale generale a Ungariei. Spre deosebire de "ediția precedentă", textul documentului n-a mai fost republicat în întregime. Readucîndu-l în actualitate la modul general, emitentul s-a limitat doar la rezumarea acelor prevederi ale vechii patentei, de care conșcriptorii trebuiau să țină neapărat seama. Firește, în atari condiții, apare ca normală neincluderea dispoziției leopoldine privind timpul sărbătorii între cele pomenite în sinteză. Să fi fost oare interpretată în epocă această explicabilă carență a rescriptului ca un semn că monarhia nu susținea proiectul episcopului Erdödy²⁵? Greu de spus, în lipsa probelor. Constatăm însă un fapt extrem de semnificativ: începutul deceniului 3 al veacului al XVIII-lea marchează încetarea presiunilor exercitate de conducerea episcopatului de Eger asupra clerului și a credincioșilor greco-catolici cu scopul de a-i face să respecte calendarul gregorian și sărbătorile "latine" decretate; în mod cert, după respectiva limită cronologică, vîldiciei de la Muncaci nu s-au mai plîns c-ar fi fost constrînși de prelatul romano-catolic să consimtă la un asemenea pas. Ce a determinat, totuși, această bruscă schimbare de atitudine a ierarhului "latin"?

Nu este exclus ca și recenta atitudine echivocă a statului față de numita problemă să fi jucat un rol însemnat. De bună seamă, a cîntărit foarte greu în balanță și opoziția la schimbare manifestată deja de "purtătorii de

²² A. HODINKA, *Törtönetek*, p. 817.

²³ J. BASILOVITS, *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits olim Ducis de Munkacs*, vol. II, Cassovia, 1799, p. 152-155; J. Fiedler, *Beitrage zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nordungern*, Wien, 1862, p. 36-37.

²⁴ J. BASILOVITS, *Brevis Notitia*, vol. II, p. 191-200.

²⁵ B. BOYSAK, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, p. 65.

cuvînt" ai tradiționalistei lumii rurale vizate de proiectul aculturant; o lume hotărîită să repudieze violent inovația. Dar, motivul hotărîitor, credem că a fost altul. După cum arătam mai sus, polemica dintre cei doi ierarhi pe tema calendarului bisericesc fusese doar o formă de manifestare a disputei lor deschise pentru controlul ierarhic asupra catolicilor de rit grec din nord-estul Ungariei. Or, faza tensionată a raporturilor dintre episcopii Bizanczy și Erdödy s-a stins la începutul anilor 20. Atunci, și ca urmare a descurajantului semnal primit de la Roma, ruteanul a acceptat resemnat (așa cum o vor face, de altfel, și următorii doi vlădici de la Muncaci) restrîngerea prerogativelor sale ecleziastice în avantajul episcopului ordinar. Obținînd astfel serviciile unui vicar ritual obedient, și ierarhul "latin" a lăsat dintr-al său. În definitiv, renunțînd la intenția de a-i face pe uniți să folosească noul calendar, el nu făcea altceva decît să abandoneze un proiect incendiar; se pare că și pentru Erdödy devenise limpede că, a-l obliga pe arhiereul de la Muncaci să promoveze ideea schimbării printre ai săi, însemna a contribui decisiv la discreditarea autorității bisericești a unui subaltern extrem de necesar. Compromisul reușise, așadar, să îndepărteze o mare primejdie ce amenințase tînăra denominațiune catolică; vechiul gînd al episcopului Fenessy - de a-i integra deplin pe uniți în "timpul catolic al sărbătorii" - fu dat uitării de dragul păcii profesionale în dieceză. Odată cu aceasta, "filiera bisericească" a promovării respectivei schimbări deveni linie moartă²⁶.

S-a întors astfel cea din urmă filă în dosarul dedicat zilelor festive ale greco-catolicilor? Cu siguranță, nu. Din două motive. Mai întîi, fiindcă dispoziția leopoldină cu pricina nu fusese încă abrogată în mod oficial; în baza ei li se mai putea cere oricînd greco-catolicilor din regat să respecte calendarul gregorian și să celebreze praznicele "latine". În al doilea rînd, deoarece actul din 1692 ridicase o foarte serioasă problemă de ordin practic: cîte sărbători trebuiau să celebreze uniții ce locuiau fie împreună cu romano-catolicii, fie pe domeniul unui nobil "papistaș"?; sau, altfel spus, cîte zile de muncă mai rămîneau într-un an la dispoziția noilor supuși ai Suveranului Pontif? Faptul că statul nu se zbătuse să aplice soluția dată de patentă, dar nici nu oferise una nouă, n-avea cum să nu facă loc în teritoriu confuziei și abuzurilor. Dosarul chestiunii a rămas, prin urmare, deschis, noi piese fiind așteptate să limpezească împovărătoarele neclarități.

Un pas încărcat de semnificații se făcu la începutul deceniului 4 al veacului XVIII. Primii ani ai acelei decade reprezintă un moment aparte și

---

²⁶ Conducerea episcopiei romano-catolice de Eger a renunțat atunci doar la planul de a-i face pe uniți să adopte calendarul gregorian și întregul sinaxar roman. Precizăm acest lucru fiindcă ea n-a abandonat întru totul gîndul de a-i constrînge pe greco-catolicii din nord-estul Ungariei să celebreze anumite praznice, strict "latine". Vezi nota 51.

în sfera preocupărilor privind sărbătorile prăznuite în Ungaria, marcat de partizanatul catolic al noilor inițiative legislative ale monarhiei²⁷. La 9 ianuarie 1731, Consiliul Locumtenențial transmitea comitatelor porunca prea-înaltă ca duminicile și celelalte zile festive decretate să fie respectate cu strictețe, fiecare om avînd datoria de a dovedi că-i cinstește pe Dumnezeu și pe sfinți. Conotația anti-protestantă a hotărîrii era mai mult decît străvezie. De altminteri, actul îi încuraja deschis pe parohi sau mireni să-i denunțe magistratului local competent pe toți cei care nesocoteau voința suveranului²⁸. Probabil că și unii dintre destinatarii rescriptului s-au întrebat aidoma nouă: care erau "sărbătorile decretate" avute în vedere de Maiestatea-Sa? Răspunsul fu dat doi ani mai tîrziu. El este cuprins într-o nouă rezoluție regală, comunicată în teritoriu prin ordonanța din 27 ianuarie a forului de la Bratislava²⁹. Înainte de a face cunoscută lista praznicelor de celebrat, documentul preciza faptul că acestea trebuiau serbate *în orice loc, de către toți locuitorii țării, fără nici o deosebire sau excepție*. Cei ce n-aveau s-o facă urmau a fi penalizați financiar (nobilii) sau fizic (nenobilii): în cazul primei categorii de sancțiuni, cuantumul amenzii varia între 6 florini (pedeapsa mică) și 25 de florini (pedeapsa mare); cît privește corecția aplicată oamenilor de rînd, legiuitorul prescria 12 pînă la 50 de lovituri cu bastonul. Cum stabilirea pedepsei cădea în seama magistratului secular (comitatens sau orășenesc), rescriptul îi cerea acestuia să ia neapărat în calcul gravitatea faptei supuse judecării sale, "calitatea" inculpatului, precum și starea lui materială și de sănătate. Textul conține și o interesantă dispoziție privind destinația sumei provenite din aplicarea sancțiunilor: cu acordul episcopului ordinar sau al arhidiaconului, ea se va îndrepta către parohia sau filia romano-catolică de unde fusese făcută reclamația. Iată un bun motiv pentru ca sacerdoții "latini" să nu ezite a-i demasca pe cei ce nesocoteau zilele festive ale Bisericii lor. Aceasta fiindcă (nu mai era nici o surpriză!) emitentul înscrisului întocmise lista sărbătorilor "de poruncă" în conformitate cu calendarul bisericesc romano-catolic. Anexată documentului expediat de Consiliul Locumtenențial, ea enumera, în ordine, duminicile din cursul anului (poziția 1), 44 de praznice din pomenitul

²⁷ O.GHITTA, *An Unknown Source concerning the Greek-Catholic Church of Satu Mare County in 1734*, în *Historicke Studie*, 39, Bratislava, 1998, p. 142-143.

²⁸ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj (în continuare A.N.D.J.C.), *Fond Prefectura Județului Satu Mare, Acta Congregationalia.*, fasc.8, nr. 38.

²⁹ *Ibidem*, fasc. 10, nr. 7.; I. Kassics, *Enchiridion seu Extractus Benignarum Normalium Ordinationum Regiarum*, tom. I, Pesta, 1825, p. 119.

sinaxar³⁰ (inclusiv cele dedicate cinstirii regilor sfinți ai Ungariei: Ladislau, Ștefan și Emeric), și, la poziția 46, ziua în care fiecare biserică parohială își sărbătorea hramul³¹ Pentru ca importantul conținut al listei să ajungă a fi cunoscut de cât mai mulți dintre supușii suveranului, forul de la Bratislava le-a solicitat în mod expres autorităților comitatense să publice actul și în limbile vorbite de locuitorii aflați sub jurisdicția lor.

Hotărât lucru, rezoluția din anul 1733 dezvăluie un fapt deosebit: monarhia devenise dornică să ia sub control timpul sărbătorilor religioase. Cum? În mod hegemonic și nivelator, sufocînd diversitatea. Într-un regat neomogen din punct de vedere confesional, în care aproape fiecare mare denominațiune avea propriul său timp sacru, Carol VI a ridicat praznicele romano-catolice la rangul de sărbători oficiale, rînduite prin lege. Statul se interfera astfel într-un domeniu ce fusese pînă atunci apanajul ierarhiei ecleziastice³², asumîndu-și sarcina de principal promotor al unui program identic, în esență, cu cel susținut anterior de episcopatul "latin". Directiva era categorică: pretutindeni, toată lumea trebuia să respecte norma croită după calendarul bisericesc al religiei Casei domnitoare. *Zile festive urmau a fi de-acum încolo doar cele decretate de suveran.* Care fu oare scopul acestui impetuos demers aculturant, ce conținea și semne inconfundabile ale modernității? Considerăm că intenția de a impune *un timp unic al sărbătorii* - format dintr-un număr fix de praznice și ordonat conform calendarului

---

³⁰ 1.) Tăierea Împrejur a Domnului Nostru Iisus Hristos, 2.) Botezul Domului, 3.) Convertirea Sfîntului Pavel, 4.) Purificarea Sfîntei Fecioare Maria, 5.) Sfîntul Apostol Mathia, 6.) Sfîntul Iosif, 7.) Bunavestire, 8.) Vinerea Mare, 9.) Paștele (trei zile), 10) Episcopul și Martirul Adalbert, 11.) Sfîntul Martir Gheorghe, 12.) Sfinții Filip și Iacob, 13.) Descoperirea Sfîntei Cruci, 14.) Înălțarea Domului, 15.) Rusaliile (trei zile), 16.) Sfîntul Corp al lui Hristos, 17.) Nașterea Sfîntului Ioan Botezătorul, 18.) Sfîntul Ladislau, regele Ungariei, 19.) Sfinții Apostoli Petru și Pavel, 20.) Arătarea Sfîntei Fecioare Maria, 21.) Sfînta Maria Magdalena, 22.) Sfîntul Apostol Iacob, 23.) Schimbarea la Față, 24.) Sfîntul Martir Laurențiu, 25.) Adormirea Maicii Domnului, 26.) Sfîntul Ștefan, regele Ungariei, 27.) Sfîntul Apostol Bartolomeu, 28.) Nașterea Maicii Domnului, 29.) Înălțarea Sfîntei Cruci, 30.) Sfîntul Apostol și Evanghelist Matei, 31.) Sfîntul Arhanghel Mihail, 32.) Sfinții Apostoli Simon și Iuda, 33.) Sărbătoarea Tuturor Sfinților, 34.) Sfîntul Emeric, "ducele" Ungariei, 35.) Sfinții Episcopi Martiri, 36.) Sfînta Elisabeta, 37.) Sfînta Caterina, 38.) Sfîntul Andrei, 39.) Zămislirea Sfîntei Fecioare Maria, 40.) Sfîntul Apostol Toma, 41.) Nașterea Domnului Nostru Iisus Hristos, 42.) Sfîntul Ștefan, Primul Martir, 43.) Sfîntul Evanghelist Ioan, 44.) Sfinții Martiri Inocenți. La 2 aprilie 1743, Consiliul Locumtenențial le-a cerut comitatelor să introducă în listă și sărbătoarea Sfîntei Ana: A.N.D.J.C., *Fond P.S.M., Acta Publico-Politicorum*, fasc. 20, nr. 91.

³¹ O zi ce era foarte posibil să coincidă cu una dintre cele 44 "decretate".

³² T. NICOARĂ, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj Napoca, 1997, p. 65.

gregorian - poate fi interpretată ca o bună dovadă a preocupării brațului secular pentru zilele de muncă ale categoriilor sociale productive³³. N-a fost însă nici singurul, nici principalul țel al acțiunii monarhului. Prioritar, ea a vizat, de fapt, un alt obiectiv: întărirea catolicismului în Ungaria. Mai precis, atragerea de partea acestuia a celor ce nu se aflau sub autoritatea papalității³⁴. Directiva suveranului trădează din plin planul aulic de folosire a sărbătorii religioase ca un instrument al prozelitismului catolic³⁵. Dobândind statutul de "timp sacru oficial", timpul catolic al sărbătorii trebuia să le devină tot mai familiar necatolicilor. *Diferențele creatoare de distanță față de "latin" se puteau estompa astfel, încet-încet, făcând loc sentimentului de solidaritate cu acesta*. Odată atins respectivul prag, convertirea la religia romană ieșea, firește, pentru unii din categoria alternativelor de neconceput. Iată câștigul urmărit de prea-cuviosul monarh: coreligionari și supuși loiali.

Timpul scurs după publicarea rescriptului a dovedit însă cu prisosință că transpunerea în realitate a îndrăznețului deziderat al legiuitorului nu era deloc lesnicioasă. Să vedem, bunăoară, ce a îngreunat aplicarea cu succes a normativului în rîndul reformaților și al ortodocșilor. În cazul celor dintîi (fără îndoială, ținta principală a demersului regal), complicațiile s-au datorat felului în care erau așezate pe atunci raporturile de forțe din Ungaria. În circumstanțele politice ale vremii, nici numeroasa nobilime protestantă din comitate, nici predicatorii calvini sau luterani n-au riscat mare lucru nesocotind plini de îndrăzneală directiva suveranului, profund incompatibilă cu teologia lor lipsită de sfinți. Așa se face că - după ce Consiliul Locumtenențial s-a achitat la 29 iulie 1744 de sarcina readucerii rescriptului din ianuarie 1733 în atenția autorităților regionale³⁶ - la 27 mai 1746, Maria Tereza mai avea încă suficiente motive de reproș la adresa

³³ Pentru cazul Transilvaniei, vezi A. Răduțiu, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec.XVII-XVIII)*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985, p. 215-234.

³⁴ Să nu uităm că respectiva poruncă prea înaltă făcea parte dintr-un ansamblu de rezoluții elaborate la Curte (în primii ani ai deceniului 4) tocmai cu acest țel.

³⁵ O instrumentalizare a sărbătorii, așadar. Nu era nici pentru prima, nici pentru ultima dată că se întâmpla astfel: "De la Biserica reformatoare pînă la Robespierre și Saint-Just, de la oligarhiile municipale medievale pînă la Filosofi, sărbătoarea, dacă este modelată și canalizată de un dispozitiv ce o va face demonstrativă, este gîndită ca ceva ce poate manifesta, deci socializa, un proiect, fie că este de ordin religios, fie că este de ordin politic. De aici decurge rolul ei ca armă pastorală și ca instituție civică:" R. CHARTIER, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, București, 1997, p. 52.

³⁶ A.N.D.J.C., *Fond P.S.M., Acta P.P.*, fasc. 21, nr. 194; regestul ordonanței, la I. Kassics, *Enchiridion*, tom. I, p. 120.

neascultătorilor acatolici. Concret, la acea dată regina i-a amenințat cu o amendă de 12 florini pe pastorii reformați ce omiteau să aducă la cunoștința poporului ("ex cathedra") "sărbătorile decretate"³⁷. O săptămână mai târziu, forul de la Bratislava a transmis în teritoriu avertismentul suveranei, cerându-le totodată diriguitorilor comitatelor să facă iarăși public faptul că, "in Regno hoc Hungariae", sărbătorile de poruncă trebuie celebrate "per A catholicos non minus quam Catholicos indiscriminatum"³⁸. Cu ce efect, toate acestea? În mod sigur nu cu cel scontat de Carol VI în momentul emiterii decretului din 1733. Statul se dovede a fi în continuare lipsit de instrumentele capabile să-i impună deciziile în plan local, comitatens.

În cazul ortodocșilor, aplicarea riguroasă a directivei s-a izbit de obstacole de altă natură: numiții creștini respectau calendarul iulian și un sinaxar nici pe departe identic cu cel "latin". Prin urmare, promotorilor schimbării agreate de suveran le revenea sarcina ingrătă de a-i convinge să accepte două lucruri noi. Ceea ce era imposibil. În primul rînd, datorită normalei opoziții a "schismaticilor" față de o astfel de tentativă aculturantă, iar în al doilea, din cauza "privilegiilor ilire", sub a căror protecție aceștia se aflau. De altminteri, în temeiul respectivelor drepturi, la 26 aprilie 1732 (deci cu aproape un an mai înainte de emiterea rescriptului analizat mai sus!), Consiliul Locumtenențial aduse la cunoștința conducerilor comitatelor din Ungaria următoarea dispoziție aulică: fiindcă "națiunea iliro-sîrbească neunită" este obligată de calendarul grec să celebreze multe sărbători, ea nu se cuvine a fi constrînsă să le serbeze și pe cele romano-catolice, excepție făcînd marile momente festive (Crăciunul, Paștele și Rusaliile)³⁹. Precum se vede, actul nu sugera defel abandonarea de către neuniți a "stilului vechi" și a calendarului bisericesc răsăritean, singura noutate reprezentînd-o pretenția brațului secular ca ei să sărbătorească (și) împreună cu "latinii" pomenitele praznice. Dacă ar fi siliți la mai multe - continuă emitentul documentului -, ar ajunge de bună seamă să-și neglijeze problemele domestice și economice. Cîteva luni mai târziu, la 2 decembrie, numitul for a ținut să adauge, totuși, grijuliu: sîrbii care de mai mulți ani s-au obișnuit să celebreze toate sărbătorile alături de catolici - "aplecîndu-se unii spre alții - vor fi lăsați, desigur, să persevereze în acel bun obicei"⁴⁰. Pentru cei ce n-aveau însă de gînd să facă un asemenea pas, rămînea valabilă dispoziția anterioară. Cu mici adaosuri, ea a fost reiterată de către Cancelaria aulică maghiară la 5

³⁷ Magyar Országos Levéltár (în continuare M.O.L.), C 40, 190 cs., nr. 4-6, f. 12.

³⁸ A.N.D.J.C, *Fond P.S.M, Acta P.P.*, fasc. 23, nr. 109; regestul, la I. Kassics, *Enchiridion*, tom. I, p. 120.

³⁹ A.N.D.J.C, *Fond P.S.M, Acta P.P.*, fasc. 9, nr. 172.

⁴⁰ *Ibidem*, fasc. 9, nr. 366.

octombrie 1747⁴¹, faptul dovedind cu claritate că statul nu putuse să le impună "ad litteram" nici ortodocșilor decretul din anul 1733. În cazul acestora (așa cum o demonstrează cuprinsul noii "ediții" a rezoluției din 1732), singurele inovații rezultate din ambițiosul plan al lui Carol VI au fost: a. introducerea sărbătorii romano-catolice "Corpus Christi" în categoria celor mari, obligatoriu *de celebrat* alături de "latini"⁴² și b. precizările referitoare la conduita lor în celelalte "zile festive decretate", pe care aveau datoria să le respecte doar. În privința acestui din urmă aspect, prin actul din 1747 se interzicea categoric munca neuniților la câmp, îngăduindu-li-se în schimb să lucreze în casă, să-și deschidă atelierele sau să facă negoț. La 12 octombrie 1752, Consiliul Locumtenențial a revenit asupra chestiunii, decretînd: între orele 8 și 11 (adică în vremea cînd romano-catolicii asistau la Sfînta Liturghie), ortodocșii nu puteau întreprinde nici un fel de activitate lucrativă⁴³; ei aveau voie să-și vadă liniștiți de treburi de-abia după scurgerea celor trei ore, cu condiția să nu producă zgomote deranjante pentru "latinii" aflați în sărbătoare. Firește, pe durata celor patru mari praznice pe care neuniții trebuiau să le celebreze odată cu romano-catolicii (Crăciunul, Paștele, Rusaliile, Corpul lui Hristos), interdicția se extindea la întreg cuprinsul unei zile. Lămurind toate aceste detalii, emitentul rescriptului mai ținu să expliciteze un lucru (clarificat și în rescriptul din 1747), chiar dacă el reieșea oricum din subtext: porunca îi viza numai pe ortodocșii ce locuiau în Ungaria împreună cu romano-catolicii. În obiectiv se afla, așadar, o categorie foarte precisă de neuniți, formată cu precădere din tîrgoveți sau orășeni. La atît limitaseră realitățile din teren aria de manifestare a ambiției brațului secular de a-i face părtași și pe "schismatici" la sărbătorile "papistașilor".

Fără-ndoială, transpunerea în practică a prevederilor rezoluției din 27 ianuarie 1733 nu urma să aibă efecte modelatoare doar asupra îndărătnicilor denomițațiuni necatolice. Și din punctul de vedere al catolicilor de rit

⁴¹ M.O.L., *A 69*, 4 kt., p. 156; comitatelor li s-a adus la cunoștință acest lucru prin ordonanța Consiliului Locumtenențial, din 10 octombrie 1747: I. KASSICS, *Enchiridion*, tom. I, p. 120.

⁴² În prealabil, la 3 septembrie 1743, Consiliul Locumtenențial a interzis categoric organizarea unor tîrguri în timpul numitei sărbători: I. KASSICS, *Enchiridion*, tom. I, p. 119.

⁴³ *Ibidem*, p. 120; Cancelaria aulică maghiară - cea care a urzit, de fapt, textul comunicat atunci în teritoriu de Consiliul Locumtenențial - a solicitat "republicarea" poruncii la 18 decembrie 1758, 16 ianuarie 1759 și 17 iulie 1766: M.O.L., *A 69*, 4 kt., p. 156-157. Pentru decretul din anul 1752, vezi și G. BARIȚIU, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 407 sau A. RĂDUȚIU, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania*, p. 220.

bizantin, trecerea la "timpul sacru oficial" decretat de Carol VI presupunea efectuarea unor modificări notabile în sfera tradiției lor bisericești; mai exact, era vorba de aceleași schimbări la care, teoretic, ar fi trebuit să consimtă și ortodocșii. Așa stînd lucrurile ne întrebăm: au avut oare uniții din Ungaria de nord-est vreo reacție ostilă față de inovațiile pretinse prin respectivul decret? Nici una promptă, dacă e să ne luăm strict după ceea ce a rămas consemnat în documentele de epocă. Din cîte cunoaștem pînă acum, vreme de un deceniu și jumătate de la publicarea numitului act, liderul lor spiritual (ierarhul de la Muncaci) n-a adresat organelor de conducere ale statului nici o plîngere referitoare la domeniul sărbătorilor religioase. Era acesta un semn limpede că directiva regală fusese acceptată pînă la urmă de greco-catolici? Sau, dimpotrivă, nefireasca liniște din comitate se datora nepunerii în aplicare a poruncii de către factorii de putere locali. Să luăm în calcul și o a treia variantă: poate c-au existat, de fapt, serioase probleme și tensiuni în teritoriu, pe care conformiștii episcopi Simeon Olsavszky și Gabriel Blazsovsky n-au îndrăznit să le semnaleze din prudență suveranului, știind prea bine că, la urma urmei, ele nu erau altceva decît rodul punerii în practică a hotărîrii acestuia. În lipsa oricăror altor elemente de sprijin, vom căuta să lămurim necunoscuta apelînd la informațiile cuprinse în ordonanța din 17 septembrie 1748 a Consiliului Locumtenențial⁴⁴.

Actul comunica un lucru important: de curînd, episcopul greco-catolic de la Muncaci, Manuel Olsavszky, adusese la cunoștința Mariei Tereza faptul că *preoții și mirenii uniți ce locuiau în regatul Ungariei erau împinși cu forța (într-un chip jalnic) să celebreze atît sărbătorile ritului lor, cît și pe cele "latine"*. Din rațiuni multiple (pe care documentul elaborat de forul de la Bratislava nu le mai enumeră), petiționarul aprecia că acea situație nu mai putea continua, impunîndu-se cu necesitate absolvirea supușilor săi de obligația de a serba și praznicele romano-catolice. Rezultă de aici răspunsul la întrebările mai sus? Credem că da. Pomenita liniște așternută peste tabăra greco-catolică vreme de un deceniu și jumătate de la emiterea rescriptului din 1733 nu s-a datorat nici trecerii desemnate a uniților la "timpul oficial" al sărbătorii și nici neaplicării în teritoriu a normativului. Demersul episcopului Olsavszky tocmai dezvăluise, pe de o parte, că rutenii și românii din zonă nu abandonaseră între timp calendarul iulian și sinaxarul răsăritean, iar pe de alta, că unele autorități locale nu pregetau să solicite respectarea nesmintită a poruncii lui Carol VI. În astfel de circumstanțe e normal să presupunem existența unor divergențe locale pe tema sărbătorilor

⁴⁴ A.N.D.J.C., *Fond P.S.M., Acta P.P.*, fasc. 26, nr. 9.

religioase și mai înainte de momentul cînd arhiereul rutean le-a dezvăluit pentru prima dată. Așa încît nu ne rămîne decît să punem numita "tăcere" în seama timoraților diriguitori ai "eparhiei" unite. Ceea ce le-a lipsit greco-catolicilor din nord-estul Ungariei în răstimpul cu pricina a fost un arhiepiscop combativ, dispus să-și asume și sarcina ingrătă de a atenționa conducerea monarhiei atunci cînd transpunerea în practică a unor decrete prea-înalte îi afecta turma. Un asemenea vlădică se dovedi a fi Manuel Olsavszky. Cu abilitate, el n-a criticat deschis rescriptul carolin⁴⁵. S-a mărginit să incrimineze doar năravul unora de a le pretinde uniților să celebreze două rînduri de sărbători. Credem că, de dragul efectului retoric, episcopul a exagerat aici în chip vădit, căci nu ne putem imagina că vreo autoritate locală îi silea în epocă pe greco-catolici să-și serbeze cu scrupulozitate praznicele; pe-ale "latinilor", da. Punînd însă astfel problema, arhiepiscopul a stîrnit curiozitatea reginei. Intrigată, Maria Tereza a dorit să afle degrabă unde, de cînd și de ce se obișnuia să se dilate atît de contraproductiv timpul sărbătorii⁴⁶. În toamna anului 1748, porunca ei fu transmisă comitatelor prin sus-menționata ordonanță a Consiliului Locumtenențial.

Sătmărenii au dat răspuns cererii la-nceputul primăverii anului următor. De-abia atunci misiva expedită de forul de la Bratislava a putut fi publicată și dezbătută în cadrul congregației generale a comitatului⁴⁷. Ea s-a întrunită la Csenger, în martie 1749. Încercînd să satisfacă pe rînd doleanțele exprimate în rescriptul suveranei, diriguitorii Sătmarului și-au început expozeul cu o clasificare a sărbătorilor celebrate în mod tradițional de către greco-catolicii de acolo, întocmită în funcție de activitățile de la care aceștia obișnuiau să se abțină în zilele festive. Astfel - spune raportul -, existau sărbători în timpul cărora: a.) munceau în casă, nu și la cîmp, b.) munceau la cîmp, dar nu în casă, c.) nu puteau lucra nici pentru bani, nici pentru sine, d.) se admiteau, totuși, unele activități lucrative⁴⁸. Reguli complicate, cutumiare, a căror semnificație n-o mai înțelegea ușor - opinează autorii textului - nici poporul "grosolan și idiot", și nici preoțimea sa, de regulă analfabetă. Și asta nu era totul! În afară de diversitatea prolixă a obiceiurilor festive ale uniților, autoritățile sătmărene mai remarcară un aspect criticabil: sărbătorile bisericești ale celor de rit grec sunt nenumărate. În concluzie, două mari hibe în contul noilor catolici. Distanți, superiori și

⁴⁵ Reiterat în epocă - așa cum am subliniat mai sus -, la 29 iulie 1744. Vezi nota 36.

⁴⁶ Rescriptul reginei poartă data de 12 septembrie 1748: A. HODINKA, *Története*, p. 817.

⁴⁷ Fapt consemnat în procesul-verbal al ședinței din 11 martie a conclavului: A.N.D.J.C., *Fond P.S.M., Acta P.P.*, fasc. 26, nr. 4.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 205 (conceptul scrisorii adresate de conducerea comitatului Satu Mare Consiliului Locumtenențial).

malițioși - dovedind din plin că se raportau la lumea românească sau ruteană ca la una bizară, foarte impregnată de superstiții și străină lor datorită codurilor comportamentale specifice -, membrii adunării comitatense au ținut să transmită la vîrf (încă din start) imaginea unor neofiți ciudați și ignoranți, ce serbau anual, în chipuri curioase, o grămadă de praznice bisericești neînsemnate. Morala? Poate fi dedusă cu ușurință din subtext: nu celebrarea de către ai săi a unora dintre sărbătorile religioase ale "celorlalți" ar trebui să-l neliniștească, în primul rînd, pe episcopul rutean, ci numărul "nesfîrșit" de praznice tradiționale respectate de greco-catolici, precum și comportamentul rutinier al acestora în momentele festive.

După ce puseră respectivul accent, autorii scrisorii asigurară conducerea forului de la Bratislava că, în comitatul Satu Mare, "poporul unit" nu este silit să celebreze două rînduri de sărbători. Singurele praznice pe care el se cuvenea să le serbeze în plus față de propriile sărbători erau acelea rînduite prin mandat regal. Prin cel din 1733? Cu siguranță nu, căci ar fi fost atunci prea multe la număr pentru ca diriguitorii Sătmarului să mai poată vorbi cu seninătate despre inexistența fenomenului dublării zilelor festive ale greco-catolicilor. De altminteri, în afara acestui argument logic, certitudinea noastră că nu pomenitul rescript carolin reprezenta normativul după care se ghidau autoritățile de acolo se mai întemeiază pe ceva: misiva sătmărenilor releva în final faptul că numai uniții ce trăiau în așezări mixte (alături de romano-catolici ori calvini) sau în localitatea unde rezida stăpînul domeniului aveau obligația de a celebra sărbătorile majore ale "celuilalt". Era o precizare limitativă pe care directiva din anul 1733 n-o făcuse!

Ea se afla cuprinsă, în schimb (așa cum am constatat mai sus), în dispoziția din 5 octombrie 1747 a Cancelariei aulice maghiare, referitoare la ortodoxii din regat. Că respectivul act ajunsese a fi considerat de către conducerea comitatului Satu Mare drept referința juridică fundamentală în domeniul sărbătorilor bisericești ale greco-catolicilor o demonstrează și una dintre ciornele scrisorii trimise în 1749 Consiliului Locumtenențial. Spre deosebire de varianata finală, ea conține și numele marilor praznice pe care uniții trebuiau să le concelebreze cu romano-catolicii: Crăciunul, Paștele, Rusaliile, Corpul lui Hristos⁴⁹. Adică tocmai acelea numite în rescriptul ce-i vizase doar pe neuniții din Ungaria. Iată cum lipsa unor rezoluții dedicate în mod special "timpului de sărbătoare" al greco-catolicilor (asociată cu imposibilitatea aplicării în practică a nerealistelor dispoziții aulice din

⁴⁹ *Ibidem*, fasc. 26, nr. 36 (vezi a doua variantă a răspunsului). Nu știm în temeiul cărei înalte dispoziții autoritățile comitatense ajunseseră a le pretinde uniților să celebreze împreună cu "latinii" - pe lîngă praznicele sus-pomenite - anul nou (!).

august 1692 și ianuarie 1733) i-a constrâns pe diriguitorii unui comitat în care se afla o însemnată populație catolică de rit grec să recurgă la normativele elaborate de către organele centrale ale puterii exclusiv pentru teritoriile unde locuiau ortodocși. Un artificiu surprinzător, ce dezvăluia un fapt paradoxal: *"schismaticii" făcuseră deja obiectul unei legislații în domeniu (în general, favorabilă lor), în vreme ce uniții, nu. De ce? Vom pune și acest lucru pe seama lipsei de inițiativă a sus-amintiților episcopi ruteni. Dar mai există o explicație. Nici statul nu părea deloc decis să emită, în sfârșit, documentul prin care să le confere negru pe alb greco-catolicilor din Ungaria libertatea de a utiliza nestingheriți calendarul iulian și, respectiv, sinaxarul răsăritean. Nefăcînd respectivul pas, el ne lasă să bănuim că încă mai spera ca supușii spirituali ai Suveranului Pontif, indiferent de ritul practicat, să respecte în regat un singur timp al sărbătorii. Dacă la nivelul conducerii statului doar presupunem că se gîndea astfel, la cel al congregației generale a comitatului Satu Mare o știm cu certitudine. Procesul-verbal al ședinței din 11 martie 1749 a conclavului consemnează faptul că nobilimea reunită acolo a cerut deschis ca greco-catolicii din zonă să adopte calendarul gregorian dacă doreau să scape de povara celebrării în duplicat a unor sărbători bisericești⁵⁰; evident, pentru ea unirea românilor sau rutenilor cu catolicismul nu putea să se rezume doar la acceptarea adevărilor credinței.*

În concluzie, potrivit autorilor misivei adresate Consiliului Locumtenențial, fenomenul reclamat la Curte de episcopul Manuel Olsavszky nu se întîlnea și în părțile sătmărene. Dincolo însă de acest mesaj liniștitor (a cărui legătură cu realitatea din teren e imposibil de verificat), vom observa, totuși, că, privită din unghiul intereselor fundamentale ale Bisericii greco-catolice, situația dezvăluită de documentele elaborate în cadrul numitei congregații nu era una dintre cele mai fericite. Să recapitulăm: inexistența unui normativ referitor strict la timpul de sărbătoare al uniților (altul decît inoperanta hotărîre leopoldină cuprinsă în patenta din anul 1692) determinase autoritățile locale să utilizeze în practică o directivă prea-înaltă ce-i privea numai pe ortodocși; aceasta în condițiile în care ele trăgeau, de fapt, nădejde că noii catolici vor abandona la un moment dat "stilul vechi". O stare de lucruri împovărată de ambiguități absolut deranjante din perspectiva statutului privilegiat al tinerei denominațiuni catolice. Desigur, lipsa cadrului juridic protector nu atrăgea obligatoriu după sine, în fiecare loc, un cortegiu de neplăceri pentru crediciosul greco-catolic de rînd, dornic să-și

---

⁵⁰ *Ibidem*, fasc. 26, nr. 4.

celebreze în tihnă tradiționalele praznice. Dar nici nu era capabilă să stopeze înflorirea abuzurilor.

Cel mai mare dintre acestea - se pare, destul de frecvent în teritoriu - l-a determinat pe îndărătnicul episcop Olsavszky să se mai plîngă o dată la Curte de necazurile cu care se confruntau creștinii uniți în vreme de sărbătoare; demersul său era, în esență, o variațiune pe tema dublării numărului de zile festive, în prim plan aflîndu-se acum una dintre consecințele negative ale constrîngerii uniților *să respecte* (adică să nu desconsidere lucrînd la cîmp) praznicele ordinare ale romano-catolicilor. Făcînd bilanțul neregulilor constatate cu prilejul vizitației canonice întreprinse în anul 1751 în comitatele Abauj, Borsod, Szabolcs, Satu Mare, Ugocea și Maramureș⁵¹, arhiereul rutean i-a semnalat Mariei Tereza și

⁵¹ Pentru detalii, vezi O. GHITTA, *La visite pastorale de l'èveque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramures (1751)*, în vol. *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 1998, p. 238-253. În raportul înaintat reginei la încheierea respectivei etape a periplului său prin "diecează", episcopul rutean n-a alocat un capitol special sărbătorilor celebrate de românii sau rutenii din numitele locuri. A făcut-o o singură dată în acei ani, în actul ce-i prezenta Mariei Tereza bilanțul vizitației canonice efectuate în comitatele Zemplén și Saaros (1750). Potrivit documentului, creștinii greco-catolici ce locuiau acolo celebrau următoarele *sărbători nemișcate*: 1.) Tăierea Împrejur a Domnului Nostru Iisus Hristos, 2.) Boboteaza, 3.) Sfinții Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz și Ioan Gură de Aur, 4.) Purificarea Sfintei Fecioare Maria, 5.) Bunavestire, 6.) Sfîntul Martir Gheorghe, 7.) Sfîntul Apostol și Evenghelist Ioan, 8.) Nașterea Sfîntului Ioan Botezătorul, 9.) Sfinții Apostoli Petru și Pavel, 10.) Sărbătoarea Tuturor Sfinților Apostoli, 11.) Sfînta Ana, 12.) Schimbarea la Față, 13.) Adormirea Maicii Domnului, 14.) Tăierea Capului Sfîntului Ioan Botezătorul, 15.) Nașterea Sfintei Fecioare Maria, 16.) Înălțarea Sfintei Cruci, 17.) Sfîntul Evenghelist Ioan, 18.) Acoperămîntul Maicii Domnului, 19.) Sfîntul Arhanghel Mihail, 20.) Arătarea Sfintei Fecioare Maria, 21.) Sfîntul Nicolae, 22.) Zămislirea Maicii Domnului, 23.) Crăciunul, 24.) Sfîntul Iosif, 25.) Sfîntul Ștefan, Primul Martir. Arhiereul informa conducerea statului că, în cadrul aceleiași categorii de praznice, supușii săi îi mai celebrau (atunci cînd le venea rîndul, potrivit "stilului vechi") pe: 26.) Sfîntul Ștefan, regele Ungariei, 27.) Sfîntul Ladislau, regele Ungariei, 28.) Sfîntul Emeric, regele Ungariei, 29.) Sfînta Elisabeta. Cît privește *sărbătorile mobile*, acestea erau: Paștele, Înălțarea Domnului, Rusaliile, Sărbătoarea Sfintei Treimi și cea a Corpului lui Hristos (M.O.L., C 40, 182 cs., fasc. 30, nr. 971, f. 73v-74v). Să fi fost oare într-adevăr acestea marile praznice ținute cu sfințenie de greco-catolicii din sus-pomenitele două comitate? Punem o asemenea întrebare fiindcă am constatat un fapt semnificativ: 24 din cele 25 de sărbători imobile nominalizate de episcopul Olsavszky ca fiind celebrate în mod regulat de către supușii săi (n-am inclus aici la socoteală și zilele în care erau cinstiți cei patru "sfinți maghiari") se regăsesc întocmai și în lista praznicelor "nemișcate" - 27 la număr! - prescrite de marele sinod al uniților din Polonia-Lituania, ținut la Zamosc, în anul 1720 (vezi J.D.Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, tom XXXV, Paris, 1902, col. 1522-1523). Or, noi știm cu certitudine două lucruri : a.) începînd cu mijlocul deceniului 3 al veacului XVIII, conducerea episcopiei romano-catolice de Eger și-a făcut un scop din a-i

obiceiul scandalos al unor stăpîni de pămînturi de a-și obliga supușii greco-catolici să presteze munci servile chiar și duminica sau în celelalte zile de repaus ale "răsăritenilor", privîndu-i astfel de posibilitatea de a lua parte la Sfînta Liturghie. Ca urmare, la 10 martie 1752, regina ceru ca toți cei ce se făceau vinovați de o atare silnicie să fie depistați degrabă și pedepsiți cu asprime⁵²; șase zile mai tîrziu porunca fu transmisă comitatelor de către Consiliul Locumtenențial⁵³. Vom remarca din capul locului un lucru: faptul că suverana solicita într-o manieră atît de categorică rezolvarea cazului reprezenta, în sine, un cîștig pentru episcopul unit; dat fiind carențele legislative în domeniu, amenințarea așternută atunci în pagină în numele Mariei Tereza putea fi invocată, la o adică, ca o recunoaștere implicită a dreptului greco-catolicilor de a-și celebra nestingheriți sărbătorile. Există însă și un al doilea aspect de relevat aici: concepînd directiva în respectivii termeni, Curtea demonstra o evidentă lipsă de interes pentru aflarea și lichidarea cauzei ce generase abuzul reclamat de ierarhul de la Muncaci. În definitiv, silirea greco-catolicilor să lucreze și în unele dintre zilele lor de sărbătoare religioasă nu era un simplu act răuvoitor, lesne de descurajat prin măsuri punitive. Ea constituia soluția practică la care anumiți proprietari de domenii ajunseseră pornind de la o foarte complicată problemă ivită oriunde nobilul și supușii săi se ghidau după calendare diferite; o problemă veche, ridicată (după cum am constatat deja) încă din primele momente ale organizării Bisericii unite în Ungaria. Cum în asemenea locuri, și uniții și stăpînul de pămînt aveau pretenția ca în timpul propriu de sărbătoare să nu se efectueze nici o activitate lucrativă, cea amenințată să se restrîngă dramatic era, desigur, perioada dedicată efectiv muncilor agricole. Ori, acest lucru ar fi fost profund contrar intereselor economice ale proprietarilor funciari; o spune cît se poate de clar conducerea comitatului Bereg, în

---

constrînge pe greco-catolicii ce locuiau în nord-estul Ungariei să accepte ca normative deciziile aceluia conclav "latinizant" și b.) arhiepiscopul rutean a pornit în 1750 să-și viziteze turma, după ce, în prealabil, episcopul Barkoczy Ferenc îi imputase cu asprime (în calitate de episcop ordinar) și lipsa unei legislații diecezane unitare (O. Ghitta, *La visite pastorale de l'êveque Manuel Olsavszky*, p. 241-245). Coroborînd toate aceste elemente, ajungem inevitabil la concluzia că vîlădica de la Muncaci a prezetat atunci în fața conducerii monarhiei o "listă ideală", cuprinzînd atît sărbătorile agreate de ierarhul de la Eger, cît și cîteva dintre cele "decretate" de brațul secular, în 1733. În teren, situația era, de bună seamă, cu totul alta.

⁵² M.O.L., C 40, 182 cs., fasc. 30, nr. 971, f. 78-79.

⁵³ Conceptul adresei, la *Ibidem*, f. 16-17. Exemplarul primit de comitatul Satu Mare și publicat cu ocazia congregației generale ținută la Csenger, în 12 mai 1752, la A.N.D.J.C., *Fond P.S.M., Acta P.P.*, fasc. 29, nr. 63.

scrisoarea de răspuns la pomenita ordonanță a Consiliului Locumtenențial⁵⁴. Din punctul ei de vedere, delicata chestiune avea o singură rezolvare: dacă doreau să aibă parte de praznice bisericesti liniștite, în vremea cărora să nu fie obligați a munci la câmp, iobagilor greco-catolici de acolo nu le rămânea decât varianta adoptării calendarului de sărbătoare al stăpînului lor. Deci nu numai sătmărenii gîndeau astfel! Toată lumea trebuie să celebreze un singur rînd de sărbători - au decretat cu vehemență și diriguitorii comitatului Ugocea⁵⁵. La 10 mai 1752, cei din Zemplén adăugară: nici o lege din țară nu-l obligă pe nobil să-și scutească supușii de rit grec de la lucru în zilele lor festive⁵⁶. Și aveau perfectă dreptate. Acesta era miezul chestiunii. În zadar amenința cu pedepse dure Maria Tereza. Atîta vreme cît monarhia nu oferea printr-un normativ clar soluția acelei (demult întrezărite) probleme, regula era făcută în teritoriu de factorii de putere locali. În propriul avantaj, desigur, și cu conștiința faptului că numai timpul lor sacru se cuvenea a fi respectat. La urma-urmei așa gîndiseră odinioară și făuritorii patentei leopoldine din 23 august 1692.

Grija zilelor de lucru n-o purta în epocă doar nobilimea comitatensă. Atentă și ea la implicațiile economice ale "chestiunii sărbătorilor", Curtea de la Viena s-a dovedit a fi (la începutul deceniului 6 al veacului al XVIII-lea) adepta unei strategii diferite de cea agreată, bunăoară, de conducerile menționatei unități administrative. În opinia sfătuitoarelor aulici ai Mariei Tereza - ce judecau lucrurile în termeni cameraliști, la scara întregii monarhii -, cea mai profitabilă soluție era aceea ca însuși numărul de sărbători catolice să se reducă în avantajul timpului destinat muncii.⁵⁷ Cîștigul se întrevedea a fi dublu: nu numai "latinilor" urmau să le rămînă astfel mai multe zile lucrătoare la îndemînă, ci și celor care, pînă atunci, fuseseră nevoiți să le respecte inactivi praznicele. Evident, comparativ cu epoca lui Carol VI, conducerea monarhiei demonstra prin aceasta că se raporta într-un alt mod la problema sărbătorilor. Noul său demers în domeniu nu mai avea ca resort dorința fierbinte de a impune un timp unic al sărbătorii, nivelator și, în multe cazuri, profund aculturant, ci calcule pur economic.

⁵⁴ M.O.L., C 40, 182 cs., fasc. 30, nr. 971, f. 16. Expediată de la Beregszász (azi Beregovo), scrisoarea poartă data de 4 mai 1752. Analiza ei, la A. HODINKA, *Története*, p. 817-818.

⁵⁵ A. HODINKA, *Története*, p. 818.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ FRANZ A. J. SZABO, *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge University Press, 1994, p. 213. Tendința de reducere a numărului de zile festive a fost una generală în Europa, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: M. Lacko, *The Reduction of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII Century*, în *Slovak Studies*, IV, *Historica*, 2, Cleveland-Rome, 1964, p. 197.

Prozelitismul năvalnic cedase deja teren în fața pragmatismului. Ce efecte a avut asupra calendarului religios "latin" acțiunea Curții? În septembrie 1751, la rugămintea acesteia, papa Benedict XIV a degradat 24 de "sărbători de poruncă" la rangul de sărbători secundare⁵⁸; rămăseseră de celebrat, în mod obligatoriu, 19 praznice plus duminicile⁵⁹. Doi ani mai târziu, dispoziția - ce vizase în primă instanță doar provinciile ereditare ale Casei de Austria - fu publicată și în teritoriile aparținătoare coroanei Sfântului Ștefan⁶⁰. Și lucrurile nu s-au oprit în acest punct. În anul 1771, papa Clement XIV a mai eliminat trei sărbători din categoria celor "decretate", numărul lor scăzând, așadar, la 16⁶¹.

De abia după efectuarea respectivului pas, monahia ridică în mod deschis și problema reducerii numărului de zile festive ale "răsăritenilor" aflați sub autoritatea sa. Dacă în cazul uniților, ideea apropierei de standardul romano-catolic în domeniu fu acceptată fără mari rezerve de episcopii reuniți la Viena cu ocazia sinodului din anul 1773⁶², în cel al ortodocșilor, rezistența ierarhiei ecleziastice sîrbești a făcut ca lucrurile să evolueze extrem de anevoios⁶³. Nu vom intra însă în alte amănunte, evenimentele petrecute în deceniul 8 al veacului XVIII plasîndu-se dincolo de limita cronologică superioară avută în vedere aici.

Concluzia? Indiscutabil, momentele asupra cărora am zăbovit în paginile de față compun istoria unui eșec. Nici legea, nici strădaniile autorităților civile (fie centrale, fie locale) ori ecleziastice ("latine") n-au

⁵⁸ FRANZ A. J. SZABO, *Kaunitz and Enlightened Absolutism*, p. 213.

⁵⁹ M. LACKO, *The Reduction of the Number of the Feast Days*, p. 197.

⁶⁰ G. BARIȚIU, *Părți alese*, p. 398; A. RĂDUȚIU, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania*, p. 220. Consimțind la acest pas, Suveranul Pontif a ținut să precizeze faptul că, în zilele de sărbătoare decretată, creștinilor aflați sub autoritatea sa li se îngăduie să lipsească - fără excepție și fără vreun scrupul de conștiință - de la muncile servile, pentru a asculta Sfânta Liturghie (M.O.L., *A 69*, 4. kât, p. 156). Întărită cu acordul Mariei Tereza, directiva pontificală a fost comunicată în teritoriu prin ordonanța din 19 iulie 1754 a Consiliului Locumtenențial; sprisoarea forului de la Bratislva transmitea totodată dispoziția Maiestății Sale ca, în respectivele zile, stăpînii de pămînt din întreg regatul să nu cumva să silească "mizera plebe" la robote sau la alte sarcini iobăgești (A.N.D.J.C., *Fond P.S.M., Acta P.P.*, fasc. 31, nr. 233). Conform aceluiași prescripții pontificale, cu prilejul sărbătorilor secundare, credincioșii catolici erau datori să asiste la Sfânta Liturghie, fiind apoi liberi să muncească toată ziua (M. Lacko, *The Reduction of the Number of the Feast Days*, p. 198).

⁶¹ M.O.L., *A 69*, 4 kât., p. 157; M. Lacko, *The Reduction of the Number of the Feast Days*, p. 198.

⁶² M. LACKO, *The Reduction of the Number of the Feast Days*, p. 200-202; Idem, *Synodus Episcoporum Ritus Byzantini Catholicorum ex Antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, Roma, 1975, passim.

⁶³ Idem, *The Reduction of the Number of the Feast Days*, p. 203.

putut determina trecerea greco-catolicilor din nord-estul Ungariei la calendarul gregorian. Rezistînd presiunilor, ei au dovedit că n-aveau de gînd să sacrifice un element definitoriu pentru tradiția lor bisericească de dragul apropierii frățești de romano-catolici. Timpul sărbătorii pierdu astfel șansa de a fi pentru uniții din regat cadrul în care să se plămădească sentimentul că aparțin organic lumii catolice.

***Eine Grenze zwischen den Unierten und den Römisch-Katholischen:
die Festzeit
Zusammenfassung***

Weder das Dokument, das die Vereinigung von Učhorod (1646) darstellt, noch die anderen, aus den darauffolgenden Jahren bewahrten Aufzeichnungen nehmen eindeutigen Bezug auf den "Stil" des Kalenders und auf die Feste, welche die Griechisch-Katholischen aus dem nordöstlichen Teil Ungarns zu feiern hatten. Die beiden beteiligten Parteien hatten die Möglichkeit, die Situation den eigenen Interessen entsprechend zu interpretieren.

Die vorliegende Studie untersucht Schritt für Schritt die Versuche des römisch-katholischen Bischofs von Eger und der Monarchie, derer Ziel es war, den gregorianischen Kalender und die römisch-katholischen Feste von den Unierten anerkennen zu lassen. Im untersuchten Zeitraum (dem letzten Jahrzehnt des 17. Jhs. und der ersten Hälfte des 18. Jhs.) motivierten die beiden Parteien ihre Handlungsweise durch den Wunsch, dass die Festzeit die Ausdrucksform für die geheiligte Einheit wird, die die Unierten und die Römisch-Katholischen miteinander verbinden und auch durch ihr Ziel, die praktischen Probleme zu lösen, die dann entstehen konnten, wenn der Landesherr und die Untertanen sich nach verschiedenen Kalendern orientierten.

Die Verfahrensweisen waren natürlich nicht identisch. Die Prälaten waren der Meinung, dass die unierten Priester und Gläubigen ihrer geistlichen Jurisdiktion untergeordnet sind. Deshalb versuchten sie ihnen (bis zu den 30-er Jahren des 18. Jhs.), mit Hilfe des Pfarrvikars von Munkatsch den römischen Kalender aufzudrängen. Die Monarchie bediente sich ihrerseits gewisser Anordnungen und sprach in dieser Weise zweimal ihren Wunsch aus, dass die Griechisch- und die Römisch-Katholischen die gleiche Festzeit haben sollen: erstens durch das Leopoldinische Diplom vom 23. August 1692 und zum zweiten Mal durch die Resolution vom 27. Januar 1733 (welche die verordneten katholischen Kirchenfeste für alle Bewohner des Königreichs für verpflichtend erklärte). Doch all diese Akkulturationsversuche scheiterten. Weder das Recht, noch die Bemühungen der weltlichen (egal ob zentralen oder örtlichen) noch die kirchlichen römisch-katholischen Behörden konnten erreichen, dass die Katholiken griechischen Ritus aus dem nordöstlichen Teil Ungarns den neuen Stil

akzeptáltak. Sie widerstanden der Unterdrückung und bewiesen, dass sie nicht bereit waren, ein wesensbestimmendes Element ihrer kirchlichen Tradition weder für die Annäherung zu den Katholiken römischen Ritus, noch aus praktischen Gründen aufzugeben. Somit verlor die Festzeit die Möglichkeit, den entsprechenden Rahmen zu bilden, in dem das Gefühl der organischen Zugehörigkeit zur katholischen Welt Wurzeln hätte schlagen können.

Egy határ az egyesültek és a "latinok" között: az ünnepek Összefoglalás

Sem az ungvári egyesülést (1646) megörökítő, sem más közvetlenül ez után kelt dokumentum nem foglalkozik kifejezetten a, Magyarország észak-keleti részén élő, görög katolikusok által használandó naptár típusával és az ünnepekkel. Mindegyik érdekelt fél szabadon értelmezhetette a vonatkozó részt, érdekei szerint.

Jelen tanulmány lépésről lépésre elmezi az egri római katolikus püspökség és a monarchia erőfeszítéseit, hogy elérjék azt, hogy az egyesültek a gregorián naptárat és a római katolikus ünnepeket használják. Rendszerint mindkét intézmény a szóbanforgó periódusban (a 17. század utolsó évtizede és a következő század első fele) azzal indokolta ez irányú törekvéseit, hogy a) az ünnepek legyenek azok az időszakok amikor kifejeződik az egyesültek és a "latinok" szent egysége, valamint b) megoldják azon gyakorlati problémákat amelyek a különböző naptárt követő nemes és jobbágyságok között felmerültek. Természetesen a kivitelezési törekvések nem voltak egyformák. Az egri püspökök, a 18. század harmadik évtizedéig, abból indulván ki, hogy a papok és a hívők az ő egyházi joghatóságuk alatt állnak, a munkácsi vikáriuson keresztül megpróbálták bevezetni a latin egyházi naptárat. A monarchia a törvényes rendelkezéseket használta célja elérésére, két ízben is bizonyítva, hogy szeretné, ha a görög katolikusok és a "latinok" egy időben ünnepelnének. Először Lipót 1692 augusztus 23-án kelt rendeletében (diploma leopoldina) és másodszer az 1733 január 27-én kelt resolutio-ban (amely kötelezi a királyság összes lakóját az elrendelt római katolikus ünnepek megtartására).

Mindezen akulturalizáló törekvések kudarcot vallottak. Sem a törvény sem a polgári és vallási hatóságok (a központi, mind a helyi hatóságoké) erőfeszítései nem tudták rábírní az észak-kelet Magyarországi görög katolikusokat az új naptár átvételére. E nyomásnak ellen állva bizonyították, hogy nem hajlandók feladni egyházi hagyományuk egy alap elemét, sem a római katolikusokhoz való közeledésért, sem a gyakorlati haszonért. Az ünnepek időpontja így elvesztette azt a lehetőséget, hogy a királyság egyesültjei számára a katolikus világgal való szerves egységet jelentse.

SZATMÁR VÁRMEGYEI GÖRÖG KATOLIKUS PARÓKIÁK 1741. ÉVI ÖSSZEÍRÁSA

UDVARI ISTVÁN (MAGYARORSZÁG)

A Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák többsége 1823-ig, amíg 72 szatmári parókiát leányegyházaival együtt a nagyváradai egyházmegyéhez nem csatoltak, a munkácsi görög katolikus püspökség joghatósága alá tartozott. A parókiák egy kisebbik részét 1853/56-ig, a szamosújvári görögkatolikus egyházmegye felállításáig, találjuk a munkácsi püspökség kebelén belül, míg néhány szatmári egyházközség 1912-ig, a hajdúdorogi püspökség létrehozásáig állt munkácsi jurisdikció alatt¹ A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye első nyomtatott schematizmusa 1814-ben jelent meg². Az ezt megelőző idők népességstatisztikai, egyházigazgatási viszonyairól, a parókiák és filiák számáról, a parókusok neveiről stb. kéziratos összeírásokból tájékozódhatunk.

A közelmúltban egy 1741-ből származó Munkács-egyházmegyei összeírást tártam fel³. Ismereteim szerint ez az egyházmegye első, részletesebb összeírása. A hat vármegyére kiterjedő konskripciót idő híján részletesen feldolgozni nem állt módomban, így csak globális áttekintést nyújthatok róla. Mielőtt azonban erre rátérek, tekintsük át a munkácsi görög katolikus egyházmegyére vonatkozó XVIII. századi összeírásokat retrospektív módszerrel.

Rögtön előrebocsájtom, hogy az összeírások egy része, végeredményben a lelkészpénztárnak (cassa parochorum) nevezett, állami és egyházi hozzájárulással szervezett alapítvány számára készült. A katolikus vallás finanszírozására 1733-ban létrejött alapítvány támogatását a görög katolikus lelkészségek is élvezték.

A cassa parochorum összeíratta, számbavette a lelkészségeket, hogy tisztán láthassa az egyházközségek, templomok, papok és kántortanítók

---

¹ Erről részletesebben ld. LEHOCZKY TIVADAR: A Beregmegyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig. Munkács, 1904. 58-59; BENDÁSZ ISTVÁN - KOI ISTVÁN: A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994. 17-21.

² Erről részletesebben ld. SZTRIPSZKY HIADOR: Egyházi schematizmusaink és a helységnevek. Zorja-Hajnal. III.évf. Ungvár, 1943. 1-4-sz.206-228.

³ *Lelőhelye:* Esztergomi Primási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum Vetus. № 2100/1-9. 1741. Az összeírást Barkóczy Ferenc rendelte el egri püspöksége idején, s azt, nyilván fontossága miatt, esztergomi érseké történt kinevezése után magával vitte Esztergomba. Vö. BÓNIS GYÖRGY (szerk.): Útmutató az Esztergomi Primási Levéltárhoz. Archivum Ecclesiasticum. Levéltári leltárak. 24. Budapest, 1964. 20.

anyagi helyzetét, s ennek alapján a pénztár rendelkezésére álló összeget a legfontosabb, legszorítóbb szükségletek fedezésére fordíthassa. A *cassa parochorum* által elrendelt első jelentősebb Munkács-egyházmegyei összeírás éppen az 1741-es. Ez az első részletesebb összeírása a Szatmár vármegyei görögkatolikus parókiáknak is.

Az összeírás 1806-ban zárult le⁴. A 11 főesperességre és 60 alesperességre osztott püspökség 1806-os konskripciója a következő adatokat tartalmazza:

1. A lelkészek neve
2. Parochiák és filiák megnevezése
3. Egyházas vagyis templommal rendelkező filiák
4. A görög katolikus hívek száma
5. Gyónásra képes és képtelen hívek száma
6. A filiák távolsága negyedórán
7. Úrbéres hívek száma
8. A község egyéb vallásai
9. Házaspárok száma, részletezve a tiszta és vegyes házasságok

száma

10. Milyen nyelven hallgat prédikációt a görög katolikus közösség?
11. Folyik-e katekizáció?
12. Van-e görög katolikus népiskola?
13. Az 1805. év születettjeinek, megholtjainak és házasságot

kötöttjeinek száma

Az 1806-os grandiózus összeírás a szatmári főesperesség 10 esperesi kerületében (avasi, bükkaljai, erdődi, erdőszádi, felsőbányai, nagybányai, nagykárolyi, nyíri, szatmári, szinyérváraljai) 129 parókiát és 108 leányegyházat ölel fel⁵.

1792-ben ment végbe a megelőző összeírás⁶, melyben 127 görög katolikus parókiát 99 leányegyházat találunk Szatmár vármegyéből. Az 1792-es és 1806-os összeírások idején a munkácsi püspökség kiterjedése azonos volt, más szavakkal: a két jelentősen eltérő adatsor földrajzi alapja, igazgatási kerete teljes egészében megegyezik. Mindkét összeírásban feltüntetésre kerül a parókus család - és keresztnéve, a parókiák, a

⁴ Vö. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990; Ld. még. BOTLIK JÓZSEF: Hármass keresz alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. (1646-1997). Budapest, 1997.

⁵ Ld. uott. 79-84; 122-129.

⁶ Vö. BENDÁSZ ISTVÁN - KOI ISTVÁN: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994.

templomos és templom nélküli leányegyházak megnevezése főesperességek (vármegyék) és esperességek szerint, továbbá a lélekszám. A két egyházmegyei konskripcióból tehát ezek az adatok vethetők össze.

A XVIII. század nyolcvanas éveiben, II. József császár uralkodásának idején több konskripció készült⁷.

Az 1782-es Munkács-egyházmegyei összeírást a parochiarendezés szándékával készítették el. II. József egyházügyi reformjait megelőzően, országos népességösszeírás rendelt el. Az 1782-es összeírás eltér az évente végzett conscriptio animarum jellegétől⁸. A Hajdúdorogi Püspökség Levéltárában fellelhető Szabolcs megyei adatokat (az egyházi igazgatás szempontjából: a Munkácsi Egyházmegye dorogi esperesség, világi igazgatás szempontjából: dadai és nádudvari járások) adatait 1985-ben a Szabolcs-Szatmári Szemle hasábjain tettem közzé⁹. Az 1780-as népességösszeírás parochiasoros adatai az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található¹⁰.

Az 1751-es egyházmegyei összeírás Olsavszky Manuel püspök személyes irányításával tíz vármegye görög katolikus falvaira terjedt ki¹¹.

Az összeírás Vaszilij Hadzsega egyháztörténész fordításában ruszin nyelven folytatásokban, vármegyénkénti bontásban a két világháború között Ungvárott megjelent¹².

A munkácsi püspökség lelkészségeinek 1747. évi összeírását **Ember Győző** tárta fel, s mutatta be a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944-1945. évi összevont számában¹³.

⁷ Ezekről ld. Jegyzék a Máriapócs (Pócs) község, a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és a Nagy Szent Bazil Rend történetére vonatkozóan a Magyar Országos Levéltár különféle irategyütteseiben található iratokról. In. Máriapócs 1696-1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára. 1996. november 4-6. Nyíregyháza, 1996. 149-150.

⁸ Vö. KOSÁRY DOMOKOS: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest 1996³. 377-378.

⁹ UDVARI ISTVÁN: Adalékok Szabolcs megye történeti demográfiájához (1782). Szabolcs-Szatmári Szemle. 1985. 2 sz. 47-52. Vö. még uő: Ruszinok a XVIII. században. Vasvári Pál Társaság Füzetei 9. Nyíregyháza, 1994. 61-94.

¹⁰ Vö. Tabella exhibens distinctae religionis et status animarum numerum... elaborata pro anno 1780. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Vö. DÁVID ZOLTÁN: Az 1780. évi népszámlálás összesítő tabellájának adatai. Történeti Statisztikai Közlemények. 1957; ld. még KOVACSICS JÓZSEF (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest 1957. 8 tábla.

¹¹ Vö. Magyar Országos Levéltár. Acta Religionaria Fasc. 30. № 971. 1751. Vö. BASILOVITS J.: Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs... II. pars IV. caput XII. Kassa. 1804. 73.

¹²Vö. Naukovij zbornik Tovarisztva "Proszvita" v Uzshorogyi I-XII. Ungvár, 1921-1938.

A 84 Szatmár vármegyei görög katolikus parókiát bemutató 1747-es konskripció elsődrendű forrás az egyházmegye lelkészsegeinek helyzetére vonatkozólag a XVIII. század közepén. Leírja a templomok állapotát, felszerelését és jövedelmét, megnevezi a kegyurakat, feltünteti az anyaegyházakhoz tartozó leányegyházakat, a hívők családszámát. Az összeírás, funkciójának és rendeltetésének megfelelően ismerteti a lelkészek és kántortanítók jövedelmét.

Zemplén vármegye előljárói a joghatóságuk alá eső megye területén 1747-ben nem engedélyezték az összeírást, így az nem készült el. A következőkben bemutatott, a *cassa parochorum* számára készült, 1741-es conscripció értékét növeli, hogy Zemplén megye görög katolikus adatait is megtalálhatjuk benne.

Az 1741-es összeírás figyelemre méltó egyházigazgatási szempontból is. A vármegyénként tagolt forrásban feltüntetésre kerülnek az alesperesi kerületek, így e tekintetben összevethető az 1792-es és 1806-os egyházmegyei összeírásokkal. Forrásunkban *Ung, Abaúj, Sáros, Zemplén, Szatmár és Bereg* vármegyék görög katolikus lelkészsegeiről a következő adatokat találjuk meg:

- parókus neve
- a templom milyensége (fa vagy kő) és állapota
- az egyházi felszerelések állapota
- a parókia jövedelme
- a parókus jövedelme
- a parókia állapota
- parókiális kert megléte vagy hiánya
- parókiális szántó föld nagysága
- házak, pontosabban háztartások száma; gyakran a házatlan zsellérek számát is megadja
- a kegyúr neve
- stoláris jövedelmek
- a kántortanító jövedelme

A munkácsi egyházmegye első átfogó összeírását egyháztörténészek, a parókia – és iskolatörténet szakemberei, a névtan és családtörténet kutatói forgathatják haszonnal. Az összeírás demográfia információkat is tartalmaz.

¹³ EMBER GYÓZÓ: A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. 1944-46. Budapest, 1947. 95-117.

Egyházigazgatási tekintetben nagyon fontosnak tartom, hogy világosan láthatjuk az esperességek, parókiák, filiák számát.

Tekintsük át itt az esperesi kerületeket vármegyénként.

Ung megye :

- ungvári
- bereznai
- turjai
- szerednyei

Abauj megye :

- csereháti

Zemplén :

- zempléni vagy újhelyi
- homonnai
- zamagurai
- sztropkói
- varannói
- laborci

Sáros megye:

- sárosi
- cerninai

Szatmár megye:

- szatmári
  - nagybányai
  - felsőbányai
  - bükkaljai
  - krasznai
  - avasi
  - nagykárolyi
- Bereg megye* :*
- krajnai
  - rovnai

Ugocsa megye:

- veresmarti

Szatmár vármegyei görögkatolikus parókiák száma 1741-ben

№	Esperesi kerület	Parókiák száma	Filiák száma	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántortanító jövedelme	
					Forint	Denár	Forint	Denár
1.	Szatmári	15	4	419	468	74	124	95
2.	Nagybányai	12		263	234	48	19	50
3.	Felsőbányai	12	1	415	191	10	11	87
4.	Bükkaljai	13	1	195	206	36	29	72
5.	Krasznai	18		370	433	95	45	22
6.	Avasi	11		402	226	28	8	60
7.	Nagykárolyi	17	2	514	753	44	68	03
	Összesen:	98	8	2578	2514	35	307	89

* hiányos

SZATMÁR VÁRMEGYE

Szatmári esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Fília	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.	Sárközújlak	Kontos István	fa	-	40		89	10	92	Melezer János
2.	Berecs	Ardélyán Timót	fa	-	20	13	09	-	48	a jezuita atyák
3.	Józsefháza	Hvozdk Bazil	fa	-	23	16	50	4	73	Bánffy György
4.	Aranyosmegyes	Teliha Bazil	fa	Görbed	36	35	78	10	02	Wesselényi Ferenc
5.	Batiz	Petrás Demeter	fa	-	20	18	52	3	98	Eötves József
6.	Nagypeleske	Kéntusz Ignác	fa	Kispeleske Sásvár Lázár	50	50	22	13	71	Becsky György
7.	Szamostelek	Martin Kozma	fa	-	20	17	22	4	32	Perényi János
8.	Váralja	Rosanovics Bazil	fa	-	40	30	00	7	64	Kállay Ferenc
9.	Patóháza	Szoroka György	fa	-	30	25	72	5	82	Telcki László
10.	Údvari	Mitrik János	fa	-	40	33	15	11	24	Eröss László
11.	Szatmár	Szermák János	fa	-	20	54	76	20	86	Apostol Mihály
12.	Vetés	Bánik Illés	fa	-	35	32	95	8	37	Gyulaffy László
13.	Zsadány	Pák János	fa	-	20	29	50	5	82	a Serédi család

14.	Omóc	Márk Péter	fa	-	5	7	74	-	-	a/ Eötvös család
15.	Gilvács	Roska Nesztor	fa	-	20	54	70	17	04	Bánffy György
			Összesen:		419	468	74	124	95	

SZATMÁR VÁRMEGYE
Nagybányai esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Filia	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.	Tökés	Pintyc Péter	fa	-	30	17	96	-	84	a Szilágyi család
2.	Oláhkés	Mihos György	fa	-	23	23	10	-	-	
3.		Toud György	fa	-	15	18	68	-	72	Belényi János
4.	Feketeal	Gyerck Demeter	fa	-	16	18	38	2	42	Belényi János
5.	Alsóújfal	Horgass Konstantin	fa	-	17	17	90	2	42	Nagybánya városa
6.	Lénárdfal	Madalicz Péter	fa	-	34	25	56	5	64	Nagybánya városa
7.	Hidegkút	Gavril Pál	fa	-	40	25	28	1	04	Nagybánya városa

8.	Busák	Fónaj Basil	fa	-	30	18	94	4	80	Teleki Ádám
9.	Monostor	Tupicsa Pál	fa	-	20	43	68	-	58	Károlyi Sándor
10.	Kissikarló	Nikita János	fa	-	12	12	20	-	46	Teleki Ádám
11.	Nagysikarló	Czimerman Sámson	fa	-	16					Teleki Ádám
12.	Hloba	Czimerman Sámson	fa	-	10	12	80	-	58	Károlyi Sándor
					Összesen:	263	234	48	19	50

SZATMÁR VÁRMEGYE
Felsőbányai esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Filia	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.	Dombavica	Kupsenar Daniel	fa	-	24	20	32	-	48	a királyi kamara
2.	Giródtótfalu	Stanka János	-*	Felsőbánya	118	46	77	6	29	a minorita atyák
3.	Oroszfalu	Gavrincza Tódor	fa	-	30	15	90	-	72	a királyi kincstár
4.	Magyarkékes	Stephanucz János	fa	-	24	13	90	-	58	a Belényi család
5.	Lácfalu	Czora János és Koltc György	fa	-	50	13	82	-	-	a királyi kincstár
6.	Pusztatelek	Girasin Kornél	fa	-	12	4	21	-	36	a királyi

										kincstár
7.	Kisbánya	Román István	fa	-	40	16	36	-	92	Nagybánya városa
8.	Sándorfalu	Gyurca Konstantin	fa	-	12	6	36	-	-	a királyi kincstár
9.	Györkefalu	Monissan Jakab	fa	-	30	12	04	-	72	a királyi kincstár
10.	Sürgyefalu	Alexovicz Bazil	fa	-	40	20	88	-	84	a királyi kincstár
11.	Bajfalu	Poduez Zakariás	fa	-	15	10	84	-	48	a királyi kincstár
12.	Nyegrefalu	Horgass Gergely	fa	-	20	9	70	-	48	a királyi kamara
			Összesen:		415	191	10	11	87	

SZATMÁR VÁRMEGYE
Bükkaljai esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Filia	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.	Barlafalu	Miklóssy Simon	fa	-	7	33	81	-	46	Károlyi Sándor
2.	Lipó	Szinfalosi Konstantin	fa	-	18	10	27	2	90	Csomaközy Péter
3.	Borhid	Ardelyan Gergely	fa	-	14	8	47	2	58	Károlyi Sándor
4.	Mogyorós	Rath Gábor	fa	-	15	14	22	2	42	Károlyi Sándor
5.	Szinfalu	Zaba György	fa	-	11	34	77	-	-	Károlyi

										Sándor
6.	Veresmart	Huszár Demeter	fa	-	20	13	16	3	34	Petheó Mária
7.	Remetemező	Halmaczi János	fa	-	20	14	68	2	96	Szalontai Tholdy József
8.	Balotafalu	Goczeli György	fa	-	6	9	46	1	38	Szalontai Tholdy József
9.	Szakállosbikó	Balkos Gergely	fa	-	8	3	10	-	70	Károlyi Sándor
10.	Farkasasó	Bran Konstantin	fa	-	16	14	86	1	18	Percnyi János
11.	Papbikó	Petrusz Flórián	fa	-	8	6	40	-	-	Károlyi Sándor
12.	Tomány	Rusz Bazil	fa	Oláhújfal u	20	21	94	9	56	Haller Sámucl
13.	Erdőszáda	Hariton Gergely	fa	-	30	21	22	2	24	Haller Sámucl
		Összesen:			195	206	36	29	72	

SZATMÁR VÁRMEGYE
Krasznai esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Filia	Háztartás ok száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.	Szakaszi	Beltegan Tódor	fa	-	18	43	76	-	92	a Károlyi család
2.	Töketercebes	Roska Bazil	fa	-	60	81	00	2	52	Hochenpoch

										bárá
3.	Piskáros	Balaban András	fa	-	22	19	32	4	66	Károlyi Sándor
4.	Madarász	Bank Simon	fa	-	50	49	86	9	40	Károlyi Sándor
5.	Gyöngy	Juhász János	fa	-	40	49	16	8	36	Bánffy György
6.	Kegyefalu	Szamuelsik Tódor	fa	-	12	15	84	2	42	Bánffy György
7.	Felsőszopor	Halmaczi Nesztor	fa	-	8	11	48	1	60	Andrássy Ferenc
8.	Alsószopor	Onesa Illés	fa	-	7	11	63	1	4	Petriház Sándor
9.	Nandfalu	Halmaczi Mihály	fa	-	8	11	13	1	16	Károlyi Sándor
10.	Sándorfalu	Trucezer Elek	fa	-	10?	8	29	-	46	
11.	Oláhgyűrűs	Pantesech Demeter	fa	-	10	14	08	-	46	Károlyi Sándor
12.	Oroszlálva	Kozma Mihály	fa	-	18	17	45	1	82	Szatmár városa
13.	Alsóhomoród	Kopecz Elek	fa	-	22	21	05	3	20	Károlyi Sándor
14.	Szoldobágy	vacat	fa	-	11	7	50	-	-	a Károlyi család
15.	Középsőhomoród	Karapacz György	fa	-	20	15	42	-	46	Károlyi Sándor
16.	Réztelek	Förrey János	fa	-	20	10	79	-	58	Károlyi Sándor
17.	Pacafalu	Karapacz György	fa	-	16	14	79	2	88	Wessclényi Ferenc
18.	Ivaskó	Markoss János	fa	-	18	31	40	3	28	Komáromy Sámuel
			Összesen:		370	435	95	45	22	

SZATMÁR VÁRMEGYE
Avasi esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Filia	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.	Bikszád	Tatár Mihály	fa	-	50	30	54	1	40	a község nemesei
2.	Turvékony	Sova Mihály	fa	-	30	10	04	-	36	Károlyi Sándor
3.	Ráksa	Slomonics János	fa	-	40	17	12	-	72	Petheő Zsigmond
4.	Tartóc	Tartóczy Elek	fa	-	40	21	12	-	68	a Petheő család
5.	Terep	Stecz János	fa	-	30	23	38	-	84	Wesselényi Ferenc és a Komis család
6.	Bujánháza	Holdos János	fa	-	30	10	48	-	72	Wesselényi Ferenc és a Becskey család
7.	Kányháza	Kira János	fa	-	36	29	33	-	84	Eötvös József
8.	Avasújfalu	Csirtinszky András	fa	-	30	20	58	-	70	Eötvös József
9.	Komorzán	Kosztai Elek	fa	-	50	37	74	-	84	Károlyi Sándor
10.	Barlag	Illobai Mihály	fa	-	6	3	02	-	-	Horváth Ferenc
11.	Felsőújfalu	Szaplonczay Tamás	fa	-	60	22	93	1	50	Károlyi Sándor

			Összesen:		402	226	28	8	60	

SZATMÁR VÁRMEGYE

Nagykárolyi esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Filia	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.	Nagykároly rutén	Ferenesik Elek	kő	-	43	79	66	14	05	Károlyi Sándor
2.	Nagykároly román	Mikitka Simon	fa	-	49					Károlyi Sándor
3.	Mérk	Anhel Elek	fa	-	48	64	69	14	76	Károlyi Sándor
4.	Domahida	Horgas Illés	fa	-	9	38	10	-	48	Domahidi István
5.	Kaplony	Borota András	fa	Kálmánd	17	47	39	-	70	
6.	Vezend	Gyarfás István	fa	-	40	70	10	2	06	Károlyi Sándor
7.	Csomaköz	Csomaközy Mihály	fa	Berc	46	71	66	1	50	Csomaközy Péter
8.	Dendeleg	Dendeleky Simon	fa	-	50	63	91	1	04	az Irinyi család
9.	Reszege	Body György	fa	-	42	59	50	4	08	Jasztrabszky István
10.	Körtvélyes	Remiczky Tódor	fa	-	14	29	72	3	66	Guthy Sándor
11.	Endréd	Havrigl Gergely	fa	-	26	31	24	-	92	Eötvös József
12.	Fábiánháza	vacat	fa	-	20	29	04	6	70	Teleki Ádám
13.	Portelek	Dsures János	fa	-	30	43	66	0	92	Eötvös

										József és Irinyi István
14.	Genes	Anderko Bazil	fa	-	16	16	19	3	86	a Károlyi család
15.	Észtró	Orosz Konstantin	fa	-	20	33	78	5	26	Lincner Mihály
16.	Szentmiklós	Markolovics János	fa	-	28	41	24	5	00	Bánffy Dániel
17.	Vállaj	Kozák Ignác	fa	-	16	33	56	7	04	Teleki Ádám
			Összesen:		514	753	44	68	03	

A továbbiakban forrásunkkal való részletesebb ismerkedés céljából néhány parókia teljes leírásának fordítását adjuk.

SZATMÁR VÁRMEGYE

esperesi kerület

№	Parókia	Parókus neve	Templom	Filia	Háztartások száma	Parókus jövedelme		Kántor (tanító) jövedelme		Kegyúr
						Ft	Dénár	Ft	Dénár	
1.										
2.										
3.										
4.										

SZATMÁR VÁRMEGYE
Szatmári esperesi kerület

Nagypeleske

E helyütt a parókus adminisztrátor Kéntusz Ignác tisztelendő úr. Három leányegyháza van: Kipeleske, Sásvár, Lázári. Az anyaegyházban és Sásvár leányegyházban a templom fából van építve, javításra szorulnak. A hozzátartozó felszerelések az anyaegyházban közepes állapotúak, a leányegyházban pedig nyomorúságos állapotban léteznek.

Egyik templomnak sincs jövedelme.

A parókus jövedelme	Forint	Dénár
A parókiális telken van a papnak háza, kitűnő kertje van.		
– Négy szekér szénát termő kaszálója van, ami szekereként 1 Ft. 2 d.-t számítva, összesen kitesz:	4	8
– Egy nyomásmezőben 6 mérő szántóföldje van, ami közepes időjárásnál 12 mérő gabonát terem, ami 51 dénárjával kitesz	6	12
– Helyben és a filiákban összesen 50 család van, melyek mindegyike 1-1 mérő gabonát ad, ami pénzben kitesz	25	50
– A hívek által teljesített papinapszám átlagban évi	3	–
Az összes papi jövedelem:	38	70

A következő stólat kapja	Forint	Dénár
– Keresztelés és a szülőnő avatása 34 d.	1	36
– Esketés és az új asszony áldása 34 d.	-	68
– Nagytemetés 1 Ft.68 d.	3	36
– Kisebb temetés 34 d.	1	36
– Házszentelés 2 mérő gabona	-	24
– Fizetett nagymise 9 d.	1	80
– Oltárkenyér számára liszt 4 mérő	2	72
A jövedelem összege:	50	22

A kegyúri jog tekintetes Becsky György urat illeti.

A kántor jövedelme

Az iskolaépületet az egyházközség saját erejéből építette.

	Forint	Dénár

– Egyéb jövedelme nincs azon kívül, hogy minden háztartástól kap fél-fél mérő gabonát, ami összesen 25 mérőt tesz ki, s ez pénzben	12	75
– Stólát kap a nagytemetésektől 24 d., összesen	-	48
– Kistemetés után 12 d., összesen	-	48
Összesen:	13	71

Udvari

Az egyházközségek parókusa főtisztelendő Mitrik János helybéli, lelkész Fatemploma elég jó állapotú. A szükséges felszerelésekkel gyengén van ellátva. Földje, rétje vagy egyéb más jövedelme nincs.

A parókus jövedelme

A parókiális telken lévő paplak az egyházközség segítségével épült. Kis kert tartozik hozzá. Földje, rétje nincs.

	Forint	Dénár
– A parókiális hívek száma a zsellérekkel együtt 40 fő, akik egy-egy mérő gabonával tartoznak parókusuknak, ami 51 dénárjával számítva kitesz	20	40
– Fél-fél nap járnak papdolgába, melynek értéke	4	80
–		
Összesen:	25	20

Stoláris jövedelmek

	Forint	Dénár
– Keresztelés és szülőasszony avatása 34 d.	-	68
– Esketés 34 d	-	68
– Nagytemetés 1 Ft. 70 d.	3	40
– Kistemetés 34 d.	1	2
– Házszentelés	-	45
– Szentmisékért évente	-	36
– Oltárkenyérre való 2 mérő liszt	1	36
Összes jövedelem :	33	15

A kegyúri jog tekintetes Eröss László úré.

A kántor jövedelme

A tanító háza taksára kötelezett telken van. Semmi jövedelme nincs.

A parókiális hívek egyenként 1/2 mérő gabonát adnak, ami 20 mérőt tesz ki, s ennek értéke

Stoláris jövedelme

	Forint	Dénár
– Keresztelésből és avatásból semmi		
– Nagytemetés 34 d	-	68
– Kistemetés 12	-	36
Egyéb jövedelme nincs.		
Összesen:	11	24

Szatmár mezőváros

Az egyházközség parókusa főtisztelendő Szemák János helybéli lelkész. Fatemploma jó állapotú. A szükséges felszerelések megfelelően megvannak. Semmi jövedelme nincs.

Parókus jövedelme

Jó állapotban lévő paplaka van, melyet az egyházközség épített. Sem földje sem egyéb tartozéka nincs.

	Forint	Dénár
– Hús háztartás van, melyek évente gabonát adnak, melynek értéke	10	20
– E háztartások tűzifát adnak, melynek értéke	10	20
– E háztartások készpénzben adnak	30	-
Összesen:	50	40

Stoláris jövedelmek

	Forint	Dénár
– Keresztelés és szülőasszony avatása 34 d.	-	34
– Esketés 34 d.	-	68
– Nagytemetés 30 d.	1	30
– Kistemetés 34 d.	-	34
– Házszentelés	1	2

– Szentmisékért	-	68
Összesen:	54	76

A kegyúri jog tekintetes Apostol Mihály urat illeti.

Kántor jövedelme

A parókiális házban lakik, a háztartásoktól kap készpénzben. 12

-

Természetben 4 köből gabonanemű. 8

16

Stoláris jövedelmek

	Forint	Dénár
– Esketés 12 d.	-	24
– Nagytemetés 34 d.	-	34
– Kistemetés 12 d.	-	12
– Egyéb jövedelme nincs		
Összesen:	20	86

Nagybányai esperesi kerület

Feketefalu

Az egyházközség parókusa Gyerek Demeter helybéli lelkész. Filiája nincs. Elég jó állapotban lévő fatemploma van. Felszerelések, mint stóla, palást és mások nincsenek, kivéve a kehelyt, az óntányérkát és két könyvet. Az egyház javára földek, rétek nincsenek.

A parókus jövedelme

Vásárolt telken kényelmes paplak áll, mely az egyházközség saját költségén épült. Mellette közepszerű kert van házi szükségletekre.

	Forint	Dénár
– A parókiális telekhez nem tartozik szántó föld és rét. Vásárolt földek jövedelméből él. Parókiális hívek száma		

16. Tizenegy jobbágy ad 11 mérő kukoricát, ami készpénzben – a többiek a kántornak fizetnek – A 16 jobbágy fél-fél nap papdolgával tartozik, amit készpénzben 12 dénárjával megváltak, s egyébként összesen készpénzt fizetnek – Egyéb jövedelme nincs	3	68
	4	8

Stoláris jövedelmek

	Forint	Dénár
– Keresztelés és szülőasszony avatása 36 d.	-	72
– Esketés és új asszony áldása 34 d.	-	68
– Nagytemetés 1 Ft 70 d.	1	70
– Kistemetés 24 d.	-	48
– Evangéliumok olvasása	4	-
– Házszentelés	-	68
– Oltárkenyérre két mérő liszt	1	36
Összesen:	18	38

A kegyúri jog tekintetes Belomy János földesurat illeti meg.

Kántor jövedelem

Tanítóház nincs, a parókus házában lakik. Földje, rétje vagy ehhez hasonló jövedelemforrása nincs.

	Forint	Dénár
– Egyéb jövedelme az öt jobbágytól öt mérő kukoricát kap, melynek értéke Stólat kap	1	70
– Nagytemetésből 24 d	-	48
– Kistemetés 12 d	-	24
Egyéb jövedelme nincs		
Összesen:	2	42

Felsőbányai esperesi kerület
Láczfalu

Az egyházközséget két parókus adminisztrálja, főtisztelendő Czora János és Kolte György helybéli lelkészek. Leányegyháza nincs. Javításra

nem szoruló fatemploma van. Felszerelései: casula (palást), stola (epitrachelon), ing, kehely, óntányérka, két kézelő, terítők. Az istentiszteletek végzéséhez szükséges könyvek elegendők. Föld, rét, vagy más (telek)tartozék nincs.

A parókus jövedelme

Vásárolt telkeken az egyházközség saját költségén építetett paplakok vannak, melyekhez kis kertek tartoznak. Az egyházhoz tartozó földek, rétek nincsenek. Dézsmának alávetett földek jövedelméből élnek.

	Forint	Dénár
– A parókiás hívek száma a zsellérekkel együtt 50 fő, akik közül mindegyik évente fél nap jár papdolgára, ami készpénben	6	-
–	6	-
Összes jövedelem:		

Stoláris jövedelmek

	Forint	Dénár
– Keresztelés és szülőasszony avatása 36 d.	1	8
– Esketés és új asszony áldása 34 d.	-	34
– Nagytemetés 1 Ft. 22 d.	2	44
– Kistemetés 36 d.	-	72
– Házszentelés	1	20
– Oltárkenyérre három mérő liszt	2	4
Összesen stoláris jövedelem :	7	82

A kegyúri jog a királyi kincstáré.

Kántor jövedelme

Mivel e faluban két pap van – sem kántora, sem kántori jövedelme nincs.

Datele parohiilor greco-catolice din comitatul Satu Mare din anul 1741 ***Rezumat***

Majoritatea parohiilor greco-catolice au fost administrate de către dieceza greco-catolică din Muncaci până în 1823, când au trecut 72 de parohii sătmărene cu filialele lor la dieceza Oradea. O parte mai mică dintre parohii a făcut parte din dieceza Muncaci până în anii 1853/56, când s-a înființat dieceza de Gherla, iar alte câteva decanate sătmărene au rămas sub jurisdicția diecezei Muncaci până la înființarea diecezei Hajdúdorog în 1912. Primul schematism al diecezei greco-catolice din Muncaci a fost tipărit în anul 1814. Date despre statistica populației, situația administrației bisericești, numărul parohiilor, a filialelor și lista preoților din anii anteriori se află din însemnări rămase în manuscris.

Recent am descoperit un document din anul 1741 care pare să fie prima conscripție a administrației bisericești din regiune. Este împărțită pe comitatele Ung, Abaúj, Sáros, Zemplén, Satu Mare și Bereg, indicând și decanatele, încât datele cuprinse aici pot fi comparate cu cele din anii 1792 și 1806. Această prima conscripție completă a diecezei Muncaci poate să fie de un real folos pentru munca cercetătorilor din domeniile istoria bisericească, istoria parohiilor și istoria școlară, a onomasticii și a genealogiei, cuprinzând și informații demografice. Pentru istoria administrației bisericești e important că documentul conține date exacte privind decanatele, parohiile și filialele acestora.

Die Zusammenschreibung der griechisch-katholischen Pfarreien des Komitats Sathmar im Jahre 1741 ***Zusammenfassung***

Die Mehrheit der griechisch-katholischen Pfarreien des Komitats Sathmar gehörte bis 1823, als die 72 Sathmarer Pfarreien samt ihren Filialkirchen zur Diözese Großwardein übergingen, zur Verwaltung des griechisch-katholischen Bistums von Munkatsch. Ein kleinerer Teil der Pfarreien war bis 1853/56, als die Diözese von Szamosújvár eingerichtet wurde, ein Teil des Bistums Munkatsch, während ein paar andere Sathmarer Dekanate bis 1912, also bis zur Gründung des Bistums Hajdúdorog, unter die Rechtssprechung der Munkatscher Diözese stand. Der erste gedruckte Schematismus der griechisch-katholischen Diözese von Munkatsch erschien 1814. Über die Bevölkerungsstatistiken, die kirchlich-administrativen Verhältnisse, die Zahl der Pfarreien und der Filialkirchen sowie die Namen der Pfarrer können die handgeschriebenen Aufzeichnungen über die vorhergehenden Jahre Auskunft geben.

Kürzlich habe ich eine Zusammenschreibung aus dem Jahre 1741 entdeckt, das scheint die erste ausführlichere Zusammenschreibung hinsichtlich der kirchlichen Verwaltung des Gebietes zu sein. Sie ist nach den Komitaten Ung, Abaúj, Sáros, Zemplén, Sathmar und Bereg gegliedert und gibt die Dekanate an, sodass diese Angaben mit denen der Jahren 1792 und 1806 verglichen werden können. Diese erste übergreifende Zusammenschreibung der Munkatscher Diözese kann von Kirchenhistorikern und Forschern der Pfarr- und Schulgeschichte, der Onomastik und der Familiengeschichtsschreibung wirksam verwendet werden. Sie enthält auch demografische Informationen. Hinsichtlich der kirchlichen Verwaltung finde ich sehr wichtig, dass sie genaue Angaben über die Zahl der Dekanate, Pfarreien und Filialkirchen enthält.

STRUCTURI CONFESIONALE ÎN ARIA DE CONTACT ROMÂNNO-MAGHIARO-UCRAINEANĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

BUJOR DULGĂU (ROMÂNIA)

Demersul nostru investigațional se circumscrie, în principal, teritoriului comitatului Satu Mare, dar și cu scurte adnotări statistice vizând comitatele limitrofe, spre a avea termene de comparație și o imagine mai cuprinzătoare, zonală, asupra realităților confesionale și etnice din prima parte a secolului trecut.

Satu Mare, din punct de vedere politico-administrativ, era considerat ca făcând parte dintre comitatele vestice, din așa - zisul "Partium", fiind înconjurat de comitatele Bihor, Szabolcs, Bereg, Ugocea, Maramureș, Districtul Chioar, Solnocu de Mijloc și Crasna. Actualmente, înțelegând după 1918, județul Satu Mare se situează în partea de nord-vest a României, la frontiera de contact a Ungariei și Ucrainei. Societatea sătmăreană de la începutul veacului al XIX-lea se înfățișa ca una multietnică și pluriconfesională. Sub raport etnic ponderea o dețineau românii, urmași de maghiari, șvabi, evrei ș.a. Din punct de vedere confesional predominau greco-catolicii, urmași de reformați (calvini), izraeliți și ortodocși.

Vom încerca, în cele de urmează, să deslușim structurile confesionale ale credincioșilor din comitat, într-un cadru demografic evolutiv, ilustrat de rezultatele unor recensăminte și conscripții derulate de autorități începând cu perioada iozefină și terminând cu anul 1846. Recensământul, pe criterii confesionale, operat de autoritatea comitatensă în anul 1786 găsea 55.392 greco-catolici (66,76 la sută), 18.509 calvini maghiari (22,31 la sută) și 8905 romano-catolici (10,73 la sută)¹, deci un total de 82.806 credincioși (99,80 la sută).

Concomitent, Curtea din Viena inițiază, între 1784-1787, o amplă acțiune de recensare a populației, prima de acest fel, în vederea cunoașterii structurii demografice a imperiului și în consens cu principiile mercantiliste promovate de absolutismul iluminist, iozefin. Au fost conscriși cu această ocazie, în perimetrul comitatului Satu Mare, 134.559 locuitori².

Discrepanțe mai apar și între cifrele furnizate pentru începutul secolului al XIX-lea. Szirmay Antal, autorul unei cunoscute monografii a

---

¹ DORU RADOSAV, *Carte și societate în Nord-Vestul României (sec.XVII-XIX)*, Oradea, 1995, p.15.

² *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787*, Budapest, 1960, p.50-51 apud DORU RADOSAV, *op.cit.*, p.16.

comitatului, indică pentru anul 1804 o populație cifrată la 177.936 locuitori³. O altă monografie, publicată la un secol distanță de către Borovszky Samu, oferă cifra de 224.796 locuitori în 1805⁴. Conscripția confesională a Episcopiei greco-catolice rutene de Muncaci aprecia populația celor 274 de localități din comitat la 166.389 de locuitori în 1804⁵. Ludovicus Nagy publicată în 1828, la Buda, *Notitiae politico-geographico-statisticae incltyi Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*, în care avansează cifra de 225.808 locuitori⁶. În sfârșit, statisticile din 1846 consemnează în comitat 247.724 de locuitori⁷ (cifra corectă este 247.734 n. a.). Ultimele două cifre par a fi mai verosimile. Oricum, se poate constata o evoluție ascendentă în plan demografic, pe fondul unei stabilități politice și economico-sociale ce a premers convulsiilor sociale și naționale din 1848-1849.

Debutul secolului al XIX-lea găsea credincioșii *greco-catolici* sătmăreni, asemenea celor din Ugocea și Maramureș, sub jurisdicția Episcopiei greco-catolice de Muncaci. Potrivit conscripției din 1806, numărul credincioșilor greco-catolici era de 90.196, ceea ce reprezenta 54,21 la sută din totalul populației comitatului. Comunitatea greco-catolică se înfățișa, ca structură etnică, astfel: 74,61 la sută români, 8,59 la sută maghiari, 5,60 la sută ruteni, 11,30 la sută bilingvi și alte etnii⁸. În Ugocea învecinată, spre pildă, greco-catolicii reprezentau 71,39 la sută din totalul populației, iar 61,11 la sută dintre greco-catolici erau ruteni, 13,42 la sută români și 3,46 la sută maghiari⁹. Românii din Sătmăr și Maramureș nu agreau păstorirea episcopilor de Muncaci. Încă din 1790 aceștia vor cere cu insistență episcop de neamul lor și ieșirea din cadrele diecezei. În 1810 Consiliul Locotenențial Regal Ungar cere părerea episcopului unit de Oradea Mare, Samuil Vulcan, în chestiunea dezmembrării Muncaciului. În raportul trimis la 30 iulie 1810, S. Vulcan arăta că această episcopie acoperea un teritoriu foarte vast, alcătuit din 13 comitate, respectiv 730 de parohii. Propune, printre altele, ca în urma dezmembrării să rezulte un număr de 3 episcopii. Cea de Muncaci (440 parohii) și alte două noi: Eperjes (Preșov)

³ SZIRMAY ANTAL, *Szathmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérte*, I, Buda, 1809, p.31.

⁴ BOROVSZKY SAMU, *Szathmár vármegye*, Budapest, f.a., p.509.

⁵ *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, Nyiregyháza, 1990, p.60 (în continuare *A munkácsi püspökség*)

⁶ KÁVÁSSY SÁNDOR, *Ismertetések a régi Szathmárról*, în "Szabolcs - Szathmár megyei helytörténetírás", V-VI, Nyiregyháza, 1985, p.102.

⁷ BALOGH MARGIT, GERGELY JENŐ, *Egyházak az ujkori magyarországon 1790 -1992*, Budapest, 1992, p.152.

⁸ *A munkácsi püspökség*, p.60 și 64

⁹ *Idem*

cu 135 parohii și Baia Mare cu 394 parohii (155 din Maramureș și Satu Mare, 91 din districtul Chioar și 148 din comitatul Solnocu de Mijloc, ultimele aparținând canonic Diecezei unite a Făgărașului)¹⁰. Prin decretul din 6 februarie 1816 al Consiliului Locotenențial lua ființă doar Dieceza gr. cat. de Eperjes (194 parohii cu 158.615 credincioși), iar 72 de parohii sătmărene, din cadrul Vicariatului Satu Mare, înființat în 1776, situate la sud de cursul Someșului, erau trecute în componența Eparhiei unite Oradea Mare. Transferul a fost consfințit prin bula papală "Imposita humilitati Nostrae" din 9 iulie 1823¹¹. Cu preluarea actelor oficiale și împărțirea fondurilor diecezane a fost însărcinat și trimis la Muncaci protopopul Sanislăului, Basiliu Kövály¹². Ulterior preluării parohiilor sătmărene, episcopul S. Vulcan a depus diligențe în direcția înființării unui vicariat la Carei, dar fără sorți de izbândă¹³. Cele 72 de parohii totalizau 54.095 suflete. Dintre acestea, 51 de parohii (40.540 loc) erau curat românești, 11 parohii (6692 loc.) erau cu populație mixtă româno-maghiară, 5 parohii (3604 loc.) erau locuite de ruteni, 4 parohii (2832 loc.) maghiaro-rutene și 1 parohie (427 loc.) româno-maghiaro-ruteană¹⁴. Restul parohiilor sătmărene de la nord de Someș, precum și cele din Maramureș și Ugocea, au rămas și pe mai departe dependente de Muncaci. O parte dintre ele, adică 94 de parohii cu cca 60.000 de suflete, vor intra în componența Episcopiei gr. cat. Gherla, înființată prin bula papei Pius al IX-lea din 6 decembrie 1853¹⁵. În 1827 are loc un schimb de parohii între episcopiile din Oradea și Muncaci, prin care prima restitua un număr de 10 parohii, primind, în schimb, altele 9: Arieșu de Câmpie, Bozinta Mare, Bușag, Csegöld, Erkenéz, Nyiradony, Petea, Săsar și Szentgyörgyábrány¹⁶. Prin urmare, cele 72 de parohii transferate au devenit 71. Dieceza orădeană avea să cuprindă, conform șematismului din 1839, întocmit la moartea episcopului Samuil Vulcan, 169 de parohii și 395 de filii, 174 de preoți și 106.135 credincioși¹⁷. În sfârșit, numărul credincioșilor greco-catolici din comitatul Satu Mare, potrivit statisticii din 1846, era estimat la 101.819¹⁸, cea ce reprezenta 41 la sută din totalul populației.

¹⁰ IACOB RADU, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari*, Oradea, 1932, p.96.

¹¹ *A munkácsi püspökség*, p.60 și 64

¹² IACOB RADU, *op.cit.*, p.97

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *A munkácsi püspökség*, p.72

¹⁵ *Idem*, p.73

¹⁶ *Idem*, p.72

¹⁷ IACOB RADU, *op.cit.*, p.98.

¹⁸ BALOG MARGIT, GERGELY JENŐ, *op.cit.*, p.152

Calvinii maghiari sătmăreni erau subordonați din punct de vedere organizatoric districtului numit "Dincolo de Tisa", având reședința la Debrețin¹⁹. Practic, e vorba de teritoriul situat dincoace de Tisa, până la Piatra Craiului, de unde începea Transilvania istorică. Dacă în 1786 ponderea lor, în raport cu totalul populației comitatului, era de 22,31 la sută, în 1846 ea se cifra la circa 38 la sută (95.416 credincioși)²⁰. Statistica din 1846 consemnează și prezența a 1000 de *evanghelici*. Cine sunt aceștia? Cunoaștem că în localitatea Ciumești exista, în prima decadă a secolului al XIX-lea, biserică evanghelică²¹. Biserica evanghelică-augustană din Carei a fost sfințită în 1823²², iar în Baia Mare ea a fost construită la începutul veacului trecut²³.

Credincioșii sătmăreni de confesiune *romano-catolică* erau arondați, în primii ani ai secolului al XIX-lea, Episcopiei romano-catolice de Agria, aflată sub autoritatea Arhiepiscopiei de Strigoniu. Această episcopie avea jurisdicție asupra unui teritoriu extrem de vast și dificil administrabil: comitatele Abauj, Zemplén, Sáros, Heves, Borsod, Szabolcs, Ung, Bereg, Satu Mare, Ugocea, Maramureș, "Districtul iazigilor" și "Cumania Mare"²⁴. Încă din timpul împăratului Carol al VI-lea (1711- 1740) s-a născut ideea constituirii, prin desprindere, a unei noi episcopii cu reședința la Satu Mare sau Baia Mare. Ideea e îmbrățișată și reluată sub Maria Terrezia (1740-1780), dar fără succes, datorită Capitlului din Agria și a primatului Ungariei, care se opuneau cu îndârjire²⁵. Iosif al II-lea (1780- 1790) insistă în direcția înființării unui vicariat pentru parohiile situate la mare distanță de reședința episcopală. Consiliul Locotenențial a și fixat teritoriul de competență al acestui vicariat asupra comitatelor Bereg, Ung, Ugocea, Maramureș și Satu Mare, totalizând 60 de parohii și cca. 34.000 de credincioși. Acest proiect se stinge și el odată cu moartea împăratului reformator²⁶. Vacanța episcopală survenită în 1799, la moartea episcopului Eszterházy Károly, a creat premise favorabile transpunerii în practică a vechilor proiecte. Ca urmare, în 1804, Episcopia de Agria a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, luând naștere,

¹⁹ IOAN LUPAȘ, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ediția a II-a (introducere, note, comentarii de D. Radosav), Cluj - Napoca, 1995, p.221

²⁰ BALOG MARGIT, GERGELY JENŐ, *op.cit.*, p. 152

²¹ BUJOR DULGĂU, *Sigiliile instituțiilor sătmărene din secolele XVI-XIX*, Editura Muzeului Sătmăren, Satu Mare, 1997, p.258.

²² BOROVSZKY SAMU, *op.cit.* p. 190.

²³ *Ibidem*, p. 215

²⁴ *A szatmári püspöki egyházmegye emlekkönyve (schematismus centenariu) 1809 - 1904*, Szatmár, 1904, p.14.

²⁵ *Idem*, p. 12.

²⁶ *Idem*, p. 13.

concomitent, prin desprindere, două noi episcopii: Satu Mare și Cașovia. Episcopii romano- catolici de Satu Mare și Cașovia, precum și cei greco- catolici de Rozsnyó și Zips (Scepus, Szepes) au devenit sufragani ai arhiepiscopului de Agria. Episcopia româno-catolică Satu Mare avea autoritate, potrivit diplomei lui Francisc I din 23 martie 1804, peste parohiile din comitatele Bereg, Ungaria, Ugocea, Maramureș și Satu Mare. Ca dotație a fost înzestrată cu moșii din comitatele Heves, Borsod, Bereg și Maramureș²⁷. Printr-o diplomă separată, datată tot 23 martie 1804, lua ființă și Capitlul catedral Satu Mare, alcătuit din 6 canonici și dotat cu moșii situate în comitatul Heves²⁸. Între anii 1838- 1874 acest capitlu a avut statut de loc de adevărire (locus credibilis)²⁹. În 1804 numărul parohiilor romano- catolice existente în cuprinsul comitatului era apreciat la 25³⁰, fără a se preciza numărul enoriașilor.

Ceva mai târziu, în 1808, numărul credincioșilor era evaluat la 26.547,³¹ aici fiind incluși și cei din orașul Satu Mare. La nivelul anului 1846 aceștia erau estimați la 40.266³², adică 16 la sută din totalul populației comitatului. Dintre comitatele învecinate, număr mai mare de credincioși romano- catolici găsim doar în Szabolcs: 42. 536 (în Bihor- 29.184, Bereg- 9.138, Maramureș - 11, 617, Ugocea- 4.241, Districtul Chioar- 2.020, Sol- nocu de Mijloc- 4.123)³³.

Biserica *izraelită* nu era organizată pe principiul subordonării, comunitățile locale fiind autonome. În 1724 contele Károlyi Alexandru colonizează evrei în târgurile Carei și Ardud pentru revigorarea comerțului³⁴. În orașe privilegiate ca Satu Mare, Baia Mare și Baia Sprie nu se puteau stabili. Privilegiul din ianuarie 1721, acordat orașului Satu Mare, prevedea la modul expres acest lucru. Erau acceptați, tacit, doar în mediul rural³⁵. Astfel se explică de ce nu prea apar în recensăminte ori conscripții. Abia în statistica din 1846 îi regăsim, numărul lor fiind de 9.233³⁶, ceea ce înseamnă o pondere de 4 la sută. În număr mai mare s-au stabilit, potrivit unei situații din 1848, în Baia Mare - 1912, Carei- 1427, Seini- 267,

²⁷ *Idem*, p. 14

²⁸ *Idem*, p. 73

²⁹ *Idem*, p. 82; BUJOR DULGĂU, *Sigilii ale locurilor de adevărire aplicate pe documente sătmărene*, în " Satu Mare. Studii și comunicări ", XIV, 1997, p. 136.

³⁰ BOROVSZKY SAMU, *op. cit.*, p. 506.

³¹ *Ibidem*

³² BALOGH MARGIT, GERGELY JENŐ, *op. cit.*, p. 152.

³³ *Ibidem*, p. 151- 152.

³⁴ BOROVSZKY SAMUO, *op. cit.*, p. 493.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ BALOGH MARGIT, GERGELY JENŐ, *op. cit.*, p. 152.

Medieșu Aurit- 193, Mátészalka- 314, Csenger- 421, Livada- 177, Negrești- 176 ș.a.³⁷. În comitatul Maramureș erau, în 1846, 9.619 evrei, iar în Szabolcs 11. 355³⁸.

Considerați schismatici în evul mediu și nefiind incluși între religiile "recepte" din Transilvania și Ungaria, *ortodocșii*_români aveau statut de tolerați. Potrivit datelor statistice din 1790, existau în Ardeal și Partium 684.000 de ortodocși, ceea ce reprezenta 44,62 la sută din totalul locuitorilor³⁹, fiind confesiunea cea mai numeroasă . În comitatul Bihor figurau, în 1846, aproape 167.000 de ortodocși, în comitatul Arad 165.956, iar în Districtul Chioar 7.512⁴⁰. Deși necontabilizați, existau ortodocși și în cuprinsul comitatului Satu Mare în prima jumătate a secolului trecut, evident nu în număr mare. În interogatoriile prilejuite de controversele de posesie ale orașului Satu Mare cu familia conților Károlyi, ca și în actele de hotărnicie ale orașului, apare adesea, printre martori, supuși de religie ortodoxă⁴¹. În 1837 sunt interogați în târgul Medieșu Aurit 2 nobili români de confesiune ortodoxă⁴². Protocolul parohiei greco-catolice Ciumești cuprinde toate circularele episcopilor ortodocși ai Aradului, începând cu anul 1784 și până în primele două decenii ale secolului al XIX- lea⁴³, semn că în acest răstimp au revenit la ortodoxie. Borovszky Samu în monografia închinată orașului Satu Mare semnala, în 1815, prezența în acest centru urban a 21 de locuitori ortodocși⁴⁴. Ori, în statistica din 1846, la rubrica "ortodocși, apare doar o liniuță a inexistenței. Lucrurile se prezintă identic și în cazul comitatului Maramureș⁴⁵.

Deși nu prea concludente, dispunem de câteva date privitoare și la structura confesională a populației orașului liber regesc *Satu Mare*. La 29 decembrie 1712 târgurile regești Sătmar și Mintiu s-au unificat în baza unui acord alcătuit din 12 puncte. Prin Legea CIX/1715 votată de Dieta de la Pojon, Satu Mare obține statutul de oraș liber regesc. Unificarea și noul

³⁷ EUGEN GLÜCK, *The jewish population of Satmar around 1848*, în "Studia Judaica", V, Cluj- Napoca, 1996, p. 176.

³⁸ BALOGH MARGIT, GERGELY JENŐ, *op. cit.*, p. 152

³⁹ *Ibidem*, p. 149.

⁴⁰ *Ibidem*, p.152

⁴¹ D.J.A.N. Satu Mare, fond: *Primăria municipiului Satu Mare, seriile Procesele orașului cu familia Károlyi și Litterae metales*.

⁴² BUJOR DULGĂU, *Nobilimea românească în izvoarele arhivistice sătmărene*, în "Nobilimea românească din Transilvania", Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 262.

⁴³ D.J.A.N. Satu Mare, *Colecția de documente ale instituțiilor ecleziastic*, nr. 298/ 1782.

⁴⁴ BOROVSZKY SAMU, *Szatmár - Németi sz. kir. város*, Budapest, f.a., p. 253.

⁴⁵ BALOGH MARGIT, GERGELY JENŐ, *op. cit.*, p. 152

statut vor fi validate prin diploma privilegială din 2 ianuarie 1721 emisă de regele Carol al III-lea (ca împărat Carol al VI-lea). Comunitatea greco-catolică din oraș avea două biserici "Sf. Nicolae" din Mintiu, sfințită în 1690 de către episcopul de Muncaci, unde slujba se oficia, inițial, în limba greacă, apoi rusă, iar de prin 1860 în maghiară și biserica "Sf. Mihail," ridicată, între 1799-1803, de enoriașii români în partea de oraș numită Sătmar. Vicariatul greco-catolic Satu Mare, înființat în 1776, avea reședința în Mintiu. Cum în anii 1823-1824 parohiile sătmărene de la sud de Someș au intrat în componența Episcopiei unite Oradea Mare, încetează și vicariatul⁴⁶. Adesea a fost vehiculată cifra de 578 credincioși greco-catolici menționați în conscripția din 1798⁴⁷. Cifra se referă doar la cei din Sătmar, care s-au desprins de biserica din Mintiu, unde frecventaseră slujbele religioase până la ridicarea propriei biserici. În 1806 numărul credincioșilor va fi de 1607 (942 în parohi Sătmar și 665 în parohia Mintiu)⁴⁸. În 1815 a fost recențată populația orașului, estimată la cca. 12.000. Totuși, sub aspect confesional, sunt menționați doar 1240 romano-catolici împreună cu greco-catolicii, 23 luterani, 3.494 reformați și 21 ortodocși⁴⁹. Mai știm că în 1808 existau în oraș 1060 de credincioși romano-catolici⁵⁰. În conscripția regnicolară din 1828 Satu Mare e înscris cu 2211 case și 14.279 locuitori. După confesiune, apar 3.423 romano-catolici și greco-catolici, 10.856 evanghelici și reformați⁵¹. Mai plauzibile par a fi rezultatele recensământului din 1857, prilej cu care în Satu Mare au fost recențați 2.905 romano-catolici, 8.288 reformați și 2.309 greco-catolici⁵². De aici poate fi dedusă, cu oarecare marjă de eroare, și compoziția etnică a populației orașului.

Încercând a concluziona asupra celor prezentate, se poate lesne constata o evoluție ascendentă în plan demografic, într-un segment de timp scutit de convulsii sociale și conflicte militare în zonă.

Cifrele rezultate din conscripții și recensăminte trebuie privite cu suficientă circumscripție. Pentru același an sau ani foarte apropiați diferențele sunt prea mari. După cum am menționat la începutul lucrării, în 1786 populația comitatului e evaluată la 82.806 locuitori, timp în care recensământul general din 1784-1787 ofera cifra de 134.559. În jurul

⁴⁶ SARKADI NAGY MIHÁLY, *Szatmár- Németi szabad királyi városeyházi és polgári, Szatmár*, 1860, p. 99

⁴⁷ *Ibidem*, p. 95 TANKOCZI GYULA, *Monografia orașului Satu Mare*, Satu Mare, f.a., p.19.

⁴⁸ *A munkácsi püspökség*, p. 127.

⁴⁹ BOROVSZKY SAMU, *Szatmár- Németi*, p. 253.

⁵⁰ *Schematismus centenarius*, p. 125.

⁵¹ KÁVÁSSY SÁNDOR, *loc. cit.*, p. 83.

⁵² BOROVSZKY SAMU, *Szatmár- Németi*, p. 272.

conscriptiei din 1804-1805 au fost avansate trei cifre diferite: 177.936 (Szirmay), 224.796 (Borovszky) si 166.389 (Episcopia gr.cat. Muncaci). Acest lucru ar fi explicabil prin omiterea unor categorii sociale neimpozabile si chiar a populatiei orasului Satu Mare, care nu se subordona comitatului. Cunoastem ca în 1804- 1805 n-au fost conscrisi nobilii si vaduvele. Recensământul orasului Satu Mare din 1815 a lasat deoparte nobilii, preotii, soldatii, femeile si cei plecati temporar de la domiciliu. Conscriptia din 1828 a vizat doar masa contribuabililor, deci a supusilor. Refacerea vistieriei imperiale, secatuita de razboaiele napoleoniene, a constituit o prioritate. De aici politica populationista si rigurozitatea fiscala a Curții din Viena. Considerentele confesionale si etno-lingvistice au cazut undeva într-un plan secundar.

Statisticile confesionale prezinta, la fel, serioase lacune si inconveniente. Recensământul din 1784-1787 a evidentiat doar evreii izraeliti. În conscriptia din 1804-1805 greco- catolicii au fost conscrisi laolalta cu romano- catolicii. La fel în cazul orasului Satu Mare în 1828. În plus, calvinii reformati apar împreuna cu evanghelicii. Sa nu mai vorbim de calitatea recensământului din 1815, când în orasul Satu Mare, din cca.12.000 locuitori, au fost recenzati, dupa criteriul confesional, doar 4.778 credinciosi.

Din acest punct de vedere conscriptia din 1806 a Episcopiei gr. cat. de Muncaci ofera gama cea mai complexa si completa de date. Comitatul Satu Mare se situa, ca numar de populatie, pe locul doi între cele 11 comitate asupra carora avea jurisdicție dieceza, fiind depasit doar de comitatul Zemplén (222.889 locuitori)⁵³. Era comitatul cu cei mai numerosi credinciosi români. Acestia reprezentau 74,61 la suta din masa greco-catolicilor. În Maramures procentajul lor era de 35, 75 la suta, în Szabolcs 15, 53 la suta, iar în Ugocea 13, 42 la suta (concentrati mai ales în satele din Oas n.a.). La nivelul teritoriului administrat de dieceza Muncaciului, românii reprezentau 20, 89 la suta, respectiv 113.225 credinciosi⁵⁴. Satu Mare se înscrie ca fiind si comitatul cu cel mai mic procentaj de ruteni: 3,04 la sută din totalul populației și 5,6 la sută din masa greco-catolicilor, adică 5.054 locuitori⁵⁵.

Comparând rezultatele recensământului confesional din 1786 cu statisticile din 1846, putem constata un reviriment al romano-catolicilor, încurajați de Viena prin înființarea episcopiei în 1804, înregistrând o

⁵³ *A munkácsi püspökség*, p.60

⁵⁴ *Idem*, p.64.

⁵⁵ *Idem*, p.14

creștere de aproape 6 la sută. Procentajul calvinilor reformați crește cu 15 la sută, timp în care cel al greco-catolicilor cunoaște un regres de 25 la sută, fenomen explicabil prin convertirea acestora din urmă și, implicit, maghiarizarea lor. Trebuie însă avut în vedere și faptul că existau, pe lângă românii majoritari, și greco-catolici maghiari și ruteni, ultimii colonizați în veacul al XVIII-lea în localitățile Peleşu Mare, Lazuri, Livada, Agriș, Bercu, Nisipeni, Micula ș. a. Calvinismul a fost îmbrățișat masiv de populația maghiară din comitat, iar religia romano-catolică de o parte a maghiarilor, de coloniștii șvabi aduși în secolul al XVIII-lea și de slovacii din Livada. Considerăm că cei 1000 de evanghelici sunt coliniștii șvabi proveniți din zonele necatolice ale Germaniei, iar în cazul orașului Baia Mare e de presupus că ar fi vorba de mineri nemți.

În perioada supusă analizei mai poate fi sesizată, într-un context mai larg, un început de reorganizare în lumea bisericii catolice din sptiul central și sud-est european, pe criterii geografice și etno-lingvistice. Au fost vizate Episcopia romano-catolică de Agria și cea greco-catolică de Muncaci, care administrau teritorii imense. Astfel, în 1804, sunt înființate episcopii de Cașovia și Satu Mare, desprinse din Agria, ridicată la rang de arhiepiscopie. Dieceza de Muncaci a suferit modificări teritoriale succesive și de proporții, dat fiind faptul că păstora, la un moment dat, chiar peste 13 comitate. De aici s-a desprins în 1816 Eparhia greco-catolică Eperjes (Prešov), cuprinzând 94 de parohii din comitatele Abauj, Borsod, Sáros, Zips și Zemplen, pentru ca, în 1823, un număr de 72 de parohii sătmărene să fie arondate Episcopiei greco-catolice Oradea Mare. Procesul de restructurare va continua însă și, la 6 decembrie 1853, ia ființă Episcopia greco-catolică Gherla, alcătuită din 94 parohii ce ținuseră de Muncaci și cca. 60.000 de credincioși. Aici vor intra și 28 de parohii de pe teritoriul de astăzi al județului Satu Mare, printre ele și cea din Sătmar. Alte 70 de parohii din Muncaci vor fi dislocate în cadrele Episcopiei greco-catolice maghiare de Hjdudorog, înființată în mai 1912, care va anexa și 46 de parohii sătmărene (42 din eparhia orădeană și 4 din cea gherlană). Acest fapt va declanșa o ripostă virulentă din partea românilor, poate fără precedent, finalizată prin crearea Vicariatului Național Român din Carei la 18 noiembrie 1918, alcătuit, în principal, din cele 46 de parohii dezlipite de la Hajdudorog⁵⁶. La 29 iulie 1919 ele vor fi reintegrate, prin bula papală "Cunctis ubique pateat", Episcopiei greco-catolice Oradea Mare⁵⁷.

⁵⁶ Vezi pe larg în VIOREL CIUBOTĂ, *Vicariatul Național Român din Carei*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, passim.

⁵⁷ *Erdélyi magyar évkönyv 1918-1929*, Cluj, 1930, p.239

***Die Konfessionsstrukturen des rumänisch-ungarisch-ukrainischen
Kontaktraumes am Anfang des 19. Jahrhunderts
Zusammenfassung***

Das Untersuchungsgebiet dieser Arbeit ist in erster Linie das Komitat Sathmar, doch kürzere statistische Angaben beziehen sich auch auf benachbarte Gebiete, um vergleichbare Begriffe und ein umfassendes Bild von der konfessionellen und ethnischen Situation des 19. Jahrhunderts zu erhalten.

Sathmar zählte in politisch-administrativer Hinsicht zu den östlichen Komitaten Ungarns, war Teil des sogenannten Partium und grenzte an die Komitate Bihar, Szabolcs, Bereg, Ugotscha, Marmarosch, Középszolnok, Kraszna und Klausenburg. Heute, das heißt seit 1918, liegt das Komitat Sathmar im nordwestlichen Teil Rumäniens, an der Grenze zu Ungarn und zur Ukraine. Die Gesellschaft von Sathmar war vom Anfang des 19. Jahrhunderts an multiethnisch und plurikonfessionell. Die ethnische Mehrheit bildeten die Rumänen, gefolgt von den Ungarn, Schwaben usw. In konfessioneller Hinsicht weisen die Statistiken die Existenz einer griechisch-katholischen Mehrheit aus, zahlenmäßig gefolgt von den Reformierten (Kalvinisten), Israeliten und Orthodoxen.

Die vorliegende Arbeit ermittelt die konfessionelle Zusammensetzung der Bevölkerung des Komitats Sathmar, anhand der Angaben der Volkszählungen und offiziellen Zusammenschreibungen, von der josephinischen Periode (1780-1790) bis 1846. Der Verfasser untersucht getrennt alle konfessionellen Veränderungen im Bereich der Griechisch-Katholiken, Kalvinisten, Römisch-Katholiken, der Israeliten und Orthodoxen, wobei die Untersuchung am Ende des 18. Jahrhunderts einsetzt und im 20. Jahrhundert endet, mit besonderer Berücksichtigung der Situation in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts.

***A román- magyar - ukrán érintkezési terület vallási szerkezeté
a XIX. század elején
Összefoglalás***

Történeti körülményeink elsősorban Szatmár megye területére vonatkozik, de rövid statisztikai jegyzetekkel a szomszédos területekre is kitekint, hogy a tizenkilencedik század első felének vallási és etnikai helyzetére vonatkozóan összehasonlítható fogalmakkal, átfogóbb övezeti képpel rendelkezünk.

Szatmárt politikai- közigazgatási szempontból a keleti megyék közé sorolták, az ún. Partium része volt, Bihar, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Máramaros megye, Kolozsvár, Középszolnok és Kraszna megye vették körül. Ma, vagyis 1918 után Szatmár megye Románia északkeleti részén fekszik, a Magyarországgal és Ukrajnával szomszédos határszakaszon. A szatmári társadalom a XIX század elejétől soknemzetiségű és sokféle vallású volt. Etnikailag a többség román, őket követték a magyarok, svábok, stb. Vallási szempontból a statisztikák görög katolikus többséget mutatnak, őket követték a reformátusok (kálvinisták), izraeliták, ortodoxok.

Jelen tanulmányomban fejlődésében kívántam megvilágítani a megye hívo lakosságának vallási összetételét, demográfiai keretben, a népszámlások és hatósági összeírások adataival szemléltetve, a jozefinizmus korától (1780- 1790) 1846-ig. Sorra elemzem a feljegyzett vallási változásokat mind a görög katolikusok, mind a kálvinisták, a római katolikusok, zsidók, és ortodoxok vonatkozásában. Elemzésem a XVIII század végéről indul, különös tekintettel a XX század első felének viszonyaira; a vizsgálatok sorát a századeleji helyzet bemutatása zárja.

CÂTEVA CONSIDERATII ASUPRA EVOLUTIEI COMUNITĂȚILOR ROMÂNESTI DIN UNGARIA ÎN SECOLELE XIX-XX

BARBU ȘTEFĂNESCU, AUREL CHIRIAC (ROMÂNIA)

Mai întâi vrem să ne exprimăm satisfacția că Universitatea din Oradea are onoarea de a găzdui lucrările unui forum internațional cu o tematică atât de generoasă: relevarea varietății și specificității etnice și confesionale într-o zonă de interferență specifică Europei Centrale. Această varietate constituie, fără îndoială, o importantă zestre a Europei și ca atare ea trebuie cunoscută în vederea prezervării.

Rândurile de față se situează la capătul mai multor ani de cercetări de teren având ca studiu evoluția comunităților românești din Ungaria de astăzi. În anul 1991 Ministerele Culturii din România și Ungaria au inițiat un prim proiect de cercetare a comunităților cu populație mixtă, româno-maghiară, aflate de o parte și de alta a graniței dintre cele două state. Din partea română s-a ocupat de partea logistică, de alegerea localităților-pilot și de efectuarea celei mai mari părți a cercetării Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, în vreme ce din partea maghiară a făcut același lucru Muzeul din Szolnok. Echipe mixte au încercat să cerceteze împreună aspecte de ordin istoric, etnologic și sociologic privind aceste comunități, respectiv Apateu și Săcal aparținătoare județului Hajdu-Bihar din Ungaria, Remetea și Finiş în județul Bihor din România. În cele din urmă cercetările au fost efectuate de către fiecare echipă separat, respectiv echipa din România s-a preocupat mai mult de cercetarea aspectelor privind comunitățile românești din Ungaria, iar colegii maghiari de comunitățile maghiare din România, cu sesizarea de către fiecare a interferențelor inevitabile. În această formulă, cercetarea s-a derulat pe parcursul a trei ani, ea fiind urmată de o alta efectuată de Muzeul Țării Crișurilor și Universitatea din Oradea, pe de o parte, și Muzeul Deri din Debrecen, pe de altă parte. S-au schimbat și localitățile cercetate, încercându-se studierea, de o parte și de alta a graniței, a localităților situate în Valea Ierului, iarăși de o parte și de alta a graniței (în România satele situate între Sălard și Valea lui Mihai, în Ungaria, cele dintre Bedeu și Letavertes). Pentru echipa română s-a ivit posibilitatea studierii evoluției unor comunități greco-catolice, după ce cu prilejul cercetării anterioare fuseseră luate în studiu comunități românești ortodoxe.

Să subliniem spiritul colegial, chiar prietenesc în care s-au desfășurat ambele cercetări și să ne exprimăm regretul că rezultatele acestor cercetări nu s-au materializat, așa cum se prevăzuse inițial, într-un volum comun. După știința noastră partea maghiară a publicat parțial rezultatele primei

anchete, în vreme ce partea română nu a făcut acest lucru. Tocmai pentru a întregi și a finaliza aceste cercetări, tema a fost propusă de către Catedra de istorie a Universității din Oradea pentru concursul de Grant-uri pentru anul în curs și acceptat de Consiliul Național al Cercetării Științifice Universitare.

Cercetarea s-a vrut de la început cu un pronunțat caracter interdisciplinar, fapt pentru care în paralel cu ancheta etnologică și sociologică directă, s-a procedat la interpretarea statisticilor demografice dar și la studiul documentelor de arhivă. Spre bucuria noastră localitățile studiate de noi în Ungaria beneficiază de consistente arhive parohiale care ne-au fost puse cu amabilitate la dispoziție.

Desigur, nu ne propunem să analizăm aici toate aspectele care au stat în atenția cercetătorilor din România. Plecăm de la prima și cea mai importantă constatare făcută încă din debutul cercetării: despre comunitățile românești din Ungaria putem vorbi mai ales la trecut. Este o deosebire frapantă între recesămintele oficiale, efectuate de statul maghiar - la 1884 satul Săcal, de pildă, era acreditat cu 80% populație românească -, și realitățile actuale, când asistăm la derularea ultimelor faze ale unui rapid proces de pierdere a identității etnice a românilor din Ungaria. În același sat, nici un locuitor aparținând categoriei de vârstă sub 20 de ani nu mai vorbește și în cele mai multe cazuri nu mai înțelege românește. Între locuitorii grupei de vârstă cuprinsă între 20-40 de ani exista la Săcal un procent mic de cunoscători ai limbii române, în sensul că înțeleg, cu greutate pot chiar vorbi românește; limba utilizată curent în familie și în relațiile intercomunitare este însă maghiara. În cazul grupei de vârstă de peste 40 de ani numărul știutorilor de limbă română este mai mare, dar cu foarte mici excepții, limba utilizată în familie este cea maghiară. Această constatare de teren a fost comparată cu situația cimitirului satului împărțit după confesiuni: cimitirul ortodox domină prin dimensiuni pe cel reformat, ceea ce l-a determinat pe un coleg ziarist să scrie că la Săcal românii s-au mutat în cimitir. O a doua comparație - în afara celei statistice - s-a făcut în timp, regresiv, prin studierea registrelor de stare civilă de pe parcursul secolului al XIX-lea și care, cel puțin până la 1894 când se introduce obligativitatea căsătoriei civile, este foarte sugestivă pentru evidențierea forței vitale a comunității respective. Se mai impune o precizare: dacă la ultimul recensământ și-au declarat naționalitatea română în localitatea respectivă mai puțin de jumătate din locuitori, cu aceeași ocazie aproximativ 70 % din populația localității s-a declarat ortodoxă. Ultimul punct de sprijin al identității este și în acest caz confesiunea și nu limba. Acest lucru a putut fi constatat și în cazul orașelului Letavertes, unde populația a rămas în principal greco-catolică. Lucrurile diferă însă sub alt aspect: dacă în cadrul bisericii ortodoxe din Săcal sau

Apateu slujba se ține, chiar în lipsa preotului, în limba română, în cazul bisericii greco-catolice din Leta Mare slujba se face în limba maghiară.

Sigur ar fi multe aspecte interesante de abordat aici, dar am vrea să discutăm câteva dintre principalele cauze care au condus la situația actuală, aspect asupra căruia în cadrul simpoziunilor avute cu partea maghiară s-a insistat adesea. Asupra unor cauze punctele de vedere au coincis, asupra altora persistând puncte de vedere divergente, mai ales asupra celor ce țin de o politică deliberată de maghiarizare efectuată de statul maghiar în mai multe perioade pe parcursul unui secol.

Considerăm că principala cauză ține de consecințele trasării graniței româno-maghiare în anul 1920, eveniment în urma căruia localitățile cu populație românească din Ungaria au fost rupte de masivul românesc rămas de cealaltă parte a frontierei. Studiile de demografie istorică efectuate asupra satului Săcal au arătat că aria de contractare a legăturilor matrimoniale cuprindea anterior o zonă al cărui centru era situat pe teritoriul de astăzi al României, respectiv în satele românești dintre Oradea și Salonta. Or, prin trasarea amintitei granițe și prin tensiunea permanentă ce a presat asupra sa, date fiind relațiile încordate pe lungi perioade de timp dintre România și Ungaria, aceste legături au fost întrerupte, familiile românești fiind nevoite să contracteze tot mai mult căsătorii mixte. Dacă în anii '70 ai secolului al XIX-lea acestea erau foarte rare, în deceniile de după primul război mondial acestea se înmulțesc. Apoi, cea mai mare parte a elitelor intelectuale românești din aceste sate au preferat să trăiască în România sau, în urma unor măsuri administrative au fost nevoite să se repatrieze.

Presiunea administrativă în sensul desnaționalizării este certă, ea acționând asupra structurilor funcționale ce alimentau conștiința identității, cum au fost biserica și școala. Astfel, bisericii ortodoxe i-au fost tăiate, printr-un decret din 1923, legăturile ierarhice cu episcopiile de Arad și Oradea, ele fiind subordonate unei episcopii ortodoxe maghiare cu sediul la Budapesta. Pentru biserica greco-catolică exista cadru adecvat anterior tratatului de la Trianon, prin înființarea, înainte de primul război mondial, a Episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdudorog. Următoarea etapă, cu consecințe și mai dramatice este desființarea școlii confesionale, la nivelul anilor '30 ai acestui secol. Această presiune atinge cote maxime în anii celui de-al doilea război mondial, perioadă în care se introduce obligativitatea completării registrelor de stare civilă în limba maghiară. După cel de-al doilea război mondial, până la nivelul anilor '70 are loc un reviriment în viața comunității românești din Săcal, pusă în lumină și de mulțimea daniilor către biserică, daniile ce pot fi admirate și astăzi. Școala a rămas însă în limba maghiară, iar inscripția aflată astăzi pe clădirea școlii "Școală de

predare de limbă română" nu trebuie să ne inducă în eroare, pentru că ea se referă la faptul că limba română este obiect de învățământ ca și chimia sau muzica. Industrializarea a atras și populația românească spre marile centre, unde s-au pierdut în mare măsură în masa populației majoritare.

Nu vrem să lăsăm impresia că incriminăm doar statul maghiar de a fi promovat o politică de omogenizare etnică, știind că, în general, statele naționale, inclusiv cel român, au avut în existența lor puseuri de politică vizînd deznaționalizarea forțată. Dacă rezultatele nu au fost acelea de o parte și de alta a frontierei româno-maghiare, acest lucru se datorează faptului că minoritatea maghiară din România a avut o cu totul altă pondere cantitativă, un nivel cultural mai ridicat, care i-au permis să reziste atît în deceniile de după Unirea din 1918, cît mai ales, puternicei presiuni a regimului comunist totalitar condus de Nicolae Ceaușescu. Sub acest regim s-a reușit modificarea ponderii populației maghiare în orașele transilvănene ca rezultat al industrializării și într-o oarecare măsură scăderea numărului etnicilor maghiari în ansamblul populației prin încurajarea emigrării.

Pe de altă parte, trebuie să fim și noi de acord măcar în parte cu teza colegilor maghiari privind rezistența scăzută la deznaționalizare a unei bune părți a populației românești. În afara unor comunități românești vechi, trăiau în pusta maghiară foarte multi argați sau zilieri români de condiție socială modestă și care nu constituiau comunități propriu-zise. Pentru ei stăpînii și gradul lor de civilizație au constituit un exemplu demn de urmat, inclusiv în plan lingvistic și confesional, în condițiile în care legăturile cu celelalte comunități românești din zonă sau cu cele de origine erau slabe. Apoi, în societatea maghiară a avut o mare remanență în timp, am putea spune pînă astăzi, fiind în permanență alimentată dinspre sfera ideologicului, mentalitatea superiorității de civilizație a maghiarilor spre care tind, în mod firesc - susțin colegii unguri - toate grupurile aflate într-un stadiu inferior. Generații întregi de români, din Ungaria au fost amenințați cu expulzarea peste graniță, în România, unde li se spunea că lumea moare de foame, în cazul în care nu se dovedeau cetățeni model ai patriei maghiare, după cum ne mărturiseau oameni mai în vîrstă.

Toate acestea sunt constatări și reflecții asupra unui fenomen spectaculos prin consecințele lui: nu începe nici o îndoială că astăzi comunitățile românești din Ungaria trăiesc drama consumării ultimelor resurse de identitate. Rîndurile noastre au doar un caracter constatator, nu au menirea de a aduce învinuiri, de a da apă la moară naționaliștilor de oriunde, autorii acestor rînduri fiind promotori sinceri ai relațiilor culturale româno-maghiare cu convingerea că cele două etnii nu au altva mai bun de făcut decît să accepte fatalitatea conviețuirii și a vecinătății, pe baza prețuirii

reciproce a valorilor celeilalte, așa cum s-a întâmplat de veacuri în viața comunităților neatînse în mod cronic de politică.

***Betrachtungen zur Entwicklung der rumänischen Gemeinden in Ungarn
im 19. und 20. Jahrhundert
Zusammenfassung***

Im Jahre 1991 wurde ein rumänisch-ungarisches Forschungsprojekt zur Untersuchung der gemischten Ortschaften in Grenznähe gestartet. Forscher der Kreismuseen Oradea und Szolnok erforschten drei Jahre lang die historischen, ethnologischen und soziologischen Aspekte des Zusammenlebens dieser Gemeinschaften. Eine weitere Untersuchung wurde vom Kreismuseum und der Universität Oradea zusammen mit dem Museum von Debrecen durchgeführt.

Die Forscher stellten einen fast vollkommenen Identitätsverlust der Rumänen in Ungarn fest, der jedoch die kulturelle rumänisch-ungarische Zusammenarbeit nicht beeinträchtigt.

***Megjegyzések a magyarországi román községek helyzetéről
a 19-20. században
Összefoglalás***

Az 1991-es évben román-magyar kutatói program indult a határmenti vegyes községek vizsgálata céljából. Szolnoki kutatók és a nagyváradi Körös-vidéki Múzeum munkatársai három éven át kutatták ezekben a helységekben az együttélés történeti, szociológiai és etnológiai aspektusait. Egy másik kutatási tervet pedig a nagyváradi Körös-vidéki Múzeum és a debreceni múzeum közösen hajtott végre.

A kutatók a magyarországi románok körében szinte teljes identitásvesztést állapítottak meg, ez azonban nincs káros hatással a román-magyar kulturális együttműködésre nézve.

Activitatea de cercetare este legată indisolubil astăzi de existența unor surse de informare rapidă, precum: îndrumătoare, repertoare sau bibliografii. La acest izvoare primare face apel specialistul - dar nu numai el - în abordarea unei problematici anume. Cu regret, se poate constata că, pentru cei ce se arată interesați de istoria evreilor din Transilvania, asemenea posibilități de orientare curentă lipsesc aproape total, ceea ce fie descurajează, fie transformă munca cercetătorului într-o activitate de căutare, nu întotdeauna încununată cu succesul așteptat. De fapt, subiectul adus în discuție nu este de dată recentă. În urmă cu aproape o sută de ani, Eisler Mátyás, într-o parte introductivă a unui scurt studiu de al său intitulat *Din trecutul evreilor transilvăneni* - care, în treacăt fie spus, rămâne unul din puținele repere în peisajul bibliografic evreiesc transilvănean - afirma următoarele: "Istoria evreilor din Transilvania constituie un subiect care nu și-a găsit încă un prelucrător. O cauză constituie, pe de o parte, trezirea în evreimea transilvăneană a sentimentului istoric târziu, iar pe de altă parte, puținătatea izvoarelor istorice"¹.

Desigur, se găsesc destule explicații pertinente de ce nu a existat o preocupare mai intensă în domeniul istoriografic în acest secol: mai întâi, primul război mondial, urmat de deceniile perioadei interbelice cu problemele sale specifice, când se punea, în primul rând, problema supraviețuirii și, în fine, anii comunismului, când evreii sau fost transformați într-o monedă de schimb de regimul totalitar, iar actele privind trecutul lor au fost bine zăvorâte în arhive și biblioteci.

Aș fi rămas la această imagine îndeobște folosită în cercuri largi de specialiști, dacă nu aș fi avut curiozitatea să urmăresc același fenomen într-un spațiu geografic vecin, în speță, al Ungariei. Surpriza a fost totală. Luând în calcul aceeași unitate de timp de un secol, am putut, fără mare dificultate, depista: 18 volume de izvoare reunite sub titlul generic de *Documente ale evreimii maghiare*², un amplu lexicon evreiesc³, cât și o interesantă bibliografie a revistelor evreiești⁴, dar și multe monografii ale unor comuni-

¹ EISLER MÁTYÁS, *Az erdélyi zsidók múltjából*, în *Erdélyi Múzeum*, XVIII, 1, 1901, p. 95.

² *Magyar Zsidó Oklevéltár* (în continuare *M.Zs.O.*), I-XVIII, Budapesta, 1903-1980.

³ *Zsidó Lexikon*, Budapesta, 1929, 1988.

⁴ SCHEIDER SÁNDOR, *A magyar zsidó folyóiratok bibliográfiája 1847-1954*, Budapesta, 1990.

tăți locale din Budapesta, Bratislava, Ujpest, Pécs, Győr, Miskolc etc.⁵. Cele mai multe dintre materiale sunt însoțite și de documente, ceea ce denotă o preocupare intensă în acest domeniu. Prin urmare, întrebarea persistă: cum de s-au putut realiza toate acestea în Ungaria, iar în condiții geopolitice aproape similare, în Transilvania, nu ?

Nici investigarea altei supoziții, potrivit căreia problema evreiască a fost inclusă în monografiile generale ale comitatului Satu Mare, de exemplu, nu s-a confirmat. Parcurgând lucrările de referință, și aici mă refer la autori precum, Szirmay Antal⁶, Stern Mór⁷, Sardaky Nagy Mihály⁸ sau la și mai cunoscuta lucrare realizată sub redacția lui Borovszki Samu⁹, nicăieri nu apare un capitol, cât de restrâns, consacrat populației evreiești.

Profitând de o conjunctură politică favorabilă, în deceniul 9, o seamă de reprezentanți ai intelectualității evreiești au reușit să concretizeze o idee mai veche, de inițiere a unui corp de documente privind evreimea din România, volum axat mai mult pe reunirea unor date apărute deja în literatura istorică de specialitate¹⁰. Semnele unei redresări vizibile se pot constata, însă, după anul 1990, când cercetarea fenomenului cunoaște un reviriment deosebit. Încercări individuale apar în spațiile revistelor de istorie ("Anuarul Institutului de Istorie din Cluj")¹¹ sau în cele de tentă culturală ("Korunk")¹², dar, în special, în nou constituita "Studia Iudaica". O optică nouă se constată și în politica de carte, unde, alături de lucrări cu subiecte de istoria evreilor în general, se instituie și o interesantă serie intitulată "Bibliotheca Judaica", cu un prim volum de mult așteptat, respectiv *Istoria evreilor din Transilvania*¹³. Concomitent, și-a început activitatea un Institut de Iudaică, care, pe baza unei metodologii de investigație modernă, efectuează o cercetare sistematică a diverselor fonduri arhivistice, scoțând la

⁵MOSHE CARMILLY-WEINBERGER, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, 1994, p. 183-191. Vezi partea bibliografică a cărții.

⁶SZIRMAY ANTAL, *Szatmár vármegy fekvése, történeti és polgári eseményei*, I-II, Buda, 1809-1810.

⁷STERN MÓR, *Szatmári zsidók útja. Történeti tanulmány*, Satu Mare, 1931.

⁸SARKADY NAGY Mihály, *Zsatmár-Németi szabad károlyi város*, 1860.

⁹BOROVSZKI SAMU, *Szatmár vármegye*, Budapesta, 1908 și *Szatmárnémeti szabad károlyi város*, Budapesta, 1908.

¹⁰*Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* (în continuare: *Izv. și mărturii*), I, II, I, București, 1986, 1988.

¹¹Volumul XXXIV al seriei din anul 1995 conține sub genericul "Societatea românească și evreii în prima jumătate a secolului XX" comunicările unor profesori și cercetători ținute cu prilejul sesiunii științifice organizate de institutul clujean din toamna anului 1994.

¹²*Korunk. Kultúra. Haza. Nagyvilág*, 3-ik folyam, anul II, 1991 apar mai multe studii ale intelectualității de limbă maghiară referitoare la evreii din Transilvania.

¹³MOSHE CARMILLY-WEINBERGER, *op. cit.*, București, 1994.

iveală un material documentar extrem de interesant, care va schimba, cu siguranță, unele concepții preconceptuate perpetuate de secole. În acest context, se înscrie și studiul de față referitor la problema evreilor din ținutul Satu Mare în veacul al XVIII-lea, rol al unor cercetări de arhivă metodice¹⁴

Odată cu încheierea răscoalei rákocziene, autoritățile habsburgice iau măsuri grabnice de redresare economică a Transilvaniei. Printre acestea se situează și colonizarea în 1724 a șvabilor catolici din spațiul german în comitatul Satu Mare¹⁵, în mijlocul unei populații preponderent protestante. Neînțelegerile vor apărea aproape imediat, fapt ce va crea multe probleme autorităților comitatului. Reacția comitelui suprem, contele Alexandru Károlyi a fost imediată; profitând de expulzările evreilor din Polonia și de preocupările forurilor austriece de a restabili echilibrul economic al ținutului, aflat de multă vreme într-o situație dezastruoasă¹⁶, solicită Curții aprobarea de așezare a populației evreiești pe cuprinsul comitatului. Consiliul Regal Locumtenențial aprobă planurile contelui cu observația, ca autoritățile comitatense să aibă un tablou exact al tuturor celor așezați în teritoriul lor¹⁷. Întrucât numărul celor sosiți este relativ mare, Al. Károlyi reușește să le procure și un rabin necesar cultului mozaic¹⁸.

Prezența evreilor în spațiul geografic al comitatului Satu Mare nu este de dată recentă, ci avem de-a face, cu începere din vara anului 1725, cu o colonizare organizată. Informațiile statistice arată că în anii 1720-1721 locuiau deja în comitat 112 evrei, ceea ce reprezenta un procent de 0,27% din totalul populației comitatului¹⁹. Cu unii dintre aceștia încheie în 1723 contele Károlyi - care devenise între timp consilier intim al împăratului

¹⁴ Cercetarea a vizat doar seria actelor administrative ale comitatului Satu Mare (*Acta publico politicorum*), din care până la această dată a fost parcursă exhaustiv perioada 1690-1780.

¹⁵ *Szatmár vármegye*, p. 492.

¹⁶ Filiala Arhivelor Statului din Cluj-Napoca, fondul: Prefectura județului Satu Mare. Acte publico-politice (în continuare A.S.C.), anul 1724, fasc. 1, nr. 63. Asemenea acte sunt foarte multe și în anii următori.

¹⁷ A.S.C., anul 1725, fasc. 2, nr. 151: " ... et non absimiliter etiam, Catalogum Universorum im Comitatu hocce de praesentibus subsistentium Iudaeorum, cum specifica Declaratione in quo quis Loco moretur, annus, et quid ydem modofati in Comitatu isto subsistiterint, et contribuerint genuinam et Circumstantialiorem informationem, Consilio huicce Regio, qvantocyus submittera velint et non intermittant ..."

¹⁸ *Szatmár vármegye*, p. 493.

¹⁹ *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 39.

Carol IV - un contract privind drepturile și obligațiile lor pe domeniile sale, act reînnoit apoi ulterior²⁰.

În mare parte, concepția sa s-a adevărit. Un bogat material documentar confirmă contribuția evreilor pe meleagurile sătmărene. Printre ocupațiile primordiale au fost arendașia²¹, micul comerț²², fierberea rachiului²³, cârciumăritul²⁴ și, mai rar, agricultura²⁵. Ei comercializau singuri produsele. Efectuau transport de marfă, chiar și în regiuni mai îndepărtate ale Ungariei, Poloniei sau Moraviei. Nu rareori, activitatea este sprijinită substanțial de suveranii vienezi, Consiliul Regal Locumtenențial Ungar sau forurile locale. Astfel, la 11 septembrie 1758 Maria Tereza acordă în favoarea evreilor Mendl și Leidersdorffer dreptul de liberă circulație pe tot cuprinsul Ungariei cu mărfurile lor²⁶. Se solicită protecție sporită pentru ei și produsele pe care le transportau din partea forului comitatens sătmărean²⁷. Un alt privilegiu al autorităților centrale a fost și comerciantul Alexander Oesterreicher din Buda. Acesta primește la 29 ianuarie 1759 dreptul de a asigura necesarul de alimente trupelor habsburgice, motiv pentru care se apelează la funcționarii administrației de stat să acorde negustorului asistența necesară pentru îndeplinirea misiunii sale²⁸. De menționat că numitul ajunge peste puțină vreme în închisoare pentru neplata unor datorii, dar după soluționarea lor, reîntră în grația împărătesei care îl sprijină din nou în îndeletnicirea sa de neguțător²⁹. Să fie aceste raporturi pozitive o urmare a faptului că Oeserreicher era cel ce aproviziona Viena cu alimente în perioada războiului de 7 ani³⁰? Tot ce-i posibil. Cei înșirați făceau parte din elita comercială a imperiului austriac care aveau interese și în perimetrul comitatului Satu Mare. Existau însă și elemente evreiești care prin strădaniile lor au depășit granițele administrative locale implicându-se în marele negoț central european. Dintre aceștia se evidențiază cu deosebire, Kis Lázár Arschanal, iar ulterior fiul acestuia, Simon Lázár, personalitate de care se va vorbi în continuare. În anul 1771, forurile centrale intervin pe lângă autoritățile comitatense să acorde evreilor pașapoarte comerciale pentru

²⁰ *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 42-44 și p. 104.

²¹ A.S.C., anul 1726, fasc. 3, nr. 1.

²² A.S.C., anul 1726, fasc. 3, nr. 260.

²³ A.S.C., anul 1726, fasc. 3, nr. 260: "ott a sidó Pálinkás mellett".

²⁴ *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 43.

²⁵ A.S.C., anul 1730, fasc. 7, nr. 232 și 236.

²⁶ A.S.C., anul 1758, fasc. 35, nr. 282.

²⁷ A.S.C., anul 1758, Fasc. 36, nr. 45.

²⁸ A.S.C., anul 1759, fasc. 36, nr. 373.

²⁹ A.S.C., anul 1761, fasc. 38, nr. 148.

³⁰ A.S.C., anul 1762, fasc. 39, nr. 14.

transportarea pâinii de bună calitate³¹. Au fost reglementate și comerțul en gros cu piei crude³², tabac³³, grâu³⁴ etc.

Desigur, pot fi amintite și multe neîmpliniri ce vor marca configurația comunităților evreiești în veacul al XVIII-lea. Nici măcar contele Károlyi, care a sprijinit atât de mult venirea evreilor în comitatul Satu Mare, nu s-a putut achita în totalitate de anumite condiții contractuale. Cele 10 case de locuit promise evreilor din Carei încă în anul 1728 nu au fost ridicate, după cum nici sinagoga sau școala³⁵. Toate acestea îi determină pe unii evrei - de cele mai multe ori pe cei bogați - să plece pe alte meleaguri³⁶. De aici și dese solicitări în direcția revizuirii taxei de toleranță aplicate asupra lor de puterea centrală³⁷, dar și altor impuneri făcute de către diverși nobili³⁸. Cele mai multe dintre cereri sunt nesocotite de către destinatari, unele însă și-au găsit o rezolvare favorabilă. Astfel, de exemplu, contele Károlyi, în schimbul rămânerii pe mai departe a evreilor pe domeniile sale, le acordă, în anul 1731, dreptul de a ține un rabin, un învățător și un haham, iar ulterior și alte facilități³⁹.

Aproximativ din aceeași perioadă datează și prima conscripție a evreilor așezați în târgul Carei, piesă ce constituie cea mai veche conscriere a evreilor din ținutul Satu Mare⁴⁰. Domeniul cel mai bine reprezentat dintre toate activitățile economice ale evreilor din comitatul Satu Mare a fost arendașia. Un arendaș cunoscut al acestei prime perioade este Jacob Herskovits din Satu Mare. Acesta a încheiat o înțelegere cu un nobil din părțile locului pentru comercializarea rachiului și a berii cu butoiașul, chiar lângă podul de peste Someș. Arenda se ridica la peste 2.000 de florini pe anul 1747⁴¹, o sumă însemnată pentru vremea respectivă, dacă se are în vedere că, alături de bani, arendașii mai erau obligați și la alte sarcini.

Într-o lume a afacerilor rezervată aproape în exclusivitate bărbaților sunt și excepții. Întrucât soțul se afla în slujba comitatului, fiind un notar

³¹ A.S.C., anul 1771, fasc. 48, nr. 348.

³² A.S.C., anul 1736, fasc. 13, nr. 173.

³³ A.S.C., anul 1762, fasc. 39, nr. 176.

³⁴ A.S.C., anul 1772, fasc. 49, nr. 365.

³⁵ *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 57.

³⁶ *M.Zs.O.*, III, p. 656.

³⁷ A.S.C., anul 1732, fasc. 9, nr. 131. Act catalogat greșit la anul 1732, fiind de fapt vorba de un act al cancelariei maghiare din anul 1723.

³⁸ *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 57.

³⁹ *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 104-107 și p. 97-98.

⁴⁰ ANTON E. DÖRNER, *The First Census of the Jews in Carei Borough (1727)*, în "Studia Iudaica", VI, 1997, p. 205-208.

⁴¹ MOSHE CARMILLY-WEINBERGER, *op. cit.*, p. 72.

extrem de apreciat, Eva Perényi s-a văzut nevoită să conducă ea problemele economice ale domeniului, rezolvând - printre multe altele - și felurite afaceri cu un arendaș evreu aflat pe proprietatea familială⁴².

Un caz mai aparte este cel al arendașului Simon Lázár. Acesta s-a așezat pe domeniul contelui Károlyi din Carei, încă în deceniul trei, unde s-a remarcat atât ca negustor, cât și ca arendaș⁴³. Comitele suprem era extrem de mulțumit de el, semnând chiar un contract de cârciumărit: "În perioada arendășiei sale pe domeniul meu din Carei, a plătit periodic și punctual arenda stabilită, iar corectitudinea față de mine a considerat-o ca pe o datorie"⁴⁴. Cu siguranță că și datorită acestor raporturi pozitive, în 1736, contele Károlyi l-a numit ca jude⁴⁵, funcție pe care o va deține până în vara anului 1740, când va demisiona în favoarea lui Jacob Herschl⁴⁶. Lázár Simon era cunoscut și ca un bun negustor; stau mărturie în acest sens listele de cumpărături din anul 1738, de exemplu, când a importat din Nickolsburg pânză, mătase, nasturi de argint, zahăr, cafea, piper, chihlimbar, lămâi etc.⁴⁷ Ceva mai devreme, în 1736, a achiziționat, la târgul din Debrețin, îmbrăcăminte, postav padovan, ciorapi pentru copii, mirodenii, hârtie și ceară spaniolă⁴⁸.

La serviciile sale a recurs și armata, cu care a încheiat în anul 1758 un contract prin care se obliga să livreze un număr de 4.000 de cai⁴⁹, cifră extrem de mare pentru vremurile tulburi de atunci. Din actul din 30 iunie 1758 rezultă că valoarea totală a tranzacției se ridică la 38.000 de florini⁵⁰. Datorită războiului se urgentau mereu expedierile. Ritmul acestora este însă extrem de lent. Până în 1761 s-au livrat doar 2.500 de cai⁵¹, fapt care atrage nemulțumirea comisarului provincial Andreis Siskovits. Acesta îl reclamă la forurile centrale, iar în 1762 este pus sub acuzare⁵². În paralel, Lázár Simon trebuie să facă față și unui proces de fisc, fiind acuzat de evaziune fiscală⁵³. Derularea proceselor se prelungește mai mulți ani. Avem o informație, din 17 septembrie 1767, după care procesul a fost transferat la Viena, iar

⁴² A.S.C., anul 1726, fasc. 3, nr. 260.

⁴³ *Izvg. și mărturii*, II, 1, p. 67, 98.

⁴⁴ MOSHE CARMILLY-WEINBERGER, *op. cit.*, p. 71.

⁴⁵ *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 75.

⁴⁶ *M.Zs.O.*, III, p. 95.

⁴⁷ MOSHE CARMILLY-WEINBERGER, *op. cit.*, p. 71.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ A.S.C., anul 1758, fasc. 35, nr. 300.

⁵⁰ A.S.C., anul 1758, fasc. 35, nr. 202.

⁵¹ A.S.C., anul 1761, fasc. 38, nr. 12.

⁵² A.S.C., anul 1762, fasc. 39, nr. 4.

⁵³ A.S.C., anul 1767, fasc. 44, nr. 96.

judecătorii de scaun schimbați⁵⁴. Noua instanță îl găsește vinovat și aduce un verdict final. La 9 noiembrie 1768, Consiliul Regal Locumtenențial din Bratislava o înștiințează pe soția negustorului evreu, Eva Schlichter, despre încetarea acțiunii de urmărire penală împotriva soțului ei⁵⁵. Date asupra procesului aflăm mai pe larg dintr-un act ulterior; la 4 august 1770, împărăteasa Maria Terezia se adresează oficialităților comitatului Satu Mare, arătând că un oarecare Solomon Abraham a achitat în întregime datoria decedatului Lázár Simon față de autoritățile fiscale⁵⁶. Prin urmare, la acea dată, dotatul și inventivul negustor nu mai era în viață. Dar odată cu moartea acestuia nu s-a aplanat și cazul declanșat, apărând în prim plan văduva lui, Eva Schlichter, care contestă o serie de hotărâri, mai întâi la forurile comitatului⁵⁷, iar mai apoi la tribunalul din Debrețin⁵⁸. De menționat că procesul mai era pe rol în anul 1779⁵⁹.

Un număr însemnat de acte ale materialului cercetat se referă la fiscalitate. Modalitatea de percepere a impozitului diferă, în unele cazuri, de practica obișnuită. Astfel, evreii plăteau dare pe fiecare membru de familie. Dacă cei săraci nu puteau să-și achite obligațiile, acestea trebuiau soluționate de cei bogați. Alături de taxa de toleranță, specifică evreimii, ei mai suportau o impunere militară și o seamă de contribuții publice. Chiar la stabilirea lor în comitatul Satu Mare, ei au cerut eliminarea obligației din urmă, întrucât aportul lor fiscal se situa oricum peste cota celorlalți locuitori. Răspunsul primit în vara anului 1725 din partea Consiliului Regal a fost ferm: plata în continuare a dării publice⁶⁰.

Într-un tabel statistic elaborat de oficialitățile centrale din Bratislava la 24 august 1778 aflăm și volumul impunerii fiscale anuale a populației evreiești. Astfel, la un număr de 232 de familii, cât număra evreimea comitatului atunci, achita o taxă de toleranță de 1.034 de florini, la care se mai adăugau alți 632 florini pentru comerțul local (mercatura), 695 florini pentru negoțul general (qvaestura), 75 florini pentru practicarea unui meșteșug, 1.230 florini pentru activitatea de arendare și alți 1.414 florini pentru alte preocupări (extraserialibus)⁶¹.

---

⁵⁴ A.S.C., anul 1767, fasc. 44, nr. 250. Mutarea procesului s-ar fi datorat faptului că Lázár Simon ar fi avut domiciliul stabil în Viena: "evreul Simon Lázár care a locuit și a murit în nobila Austrie, în orașul Viena", vezi *Izv. și mărturii*, II, 2, p. 91.

⁵⁵ A.S.C., anul 1768, fasc. 45, nr. 28.

⁵⁶ A.S.C., anul 1770, fasc. 47, nr. 199.

⁵⁷ A.S.C., anul 1774, fasc. 51, nr. 364.

⁵⁸ A.S.C., anul 1777, fasc. 54, nr. 266.

⁵⁹ A.S.C., anul 1776, fasc. 56, nr. 89.

⁶⁰ A.S.C., anul 1725, fasc. 2, nr. 151.

⁶¹ A.S.C., anul 1779, fasc. 56, nr. 94.

Alături de sarcinile menționate, evreii mai achitau periodic și alte sume de bani nobilului pe proprietatea căruia se aflau, orașului Satu Mare, comitatului, Camerei Aulice și chiar bisericii catolice sau protestante. Cuantumul contribuției se fixa de dietă și se situa în jurul sumei de 400-500 de florini de persoană⁶². Bani trebuiau achitați, de cele mai multe ori, imediat după repartizare. Termenul mult prea scurt de plată a determinat, de repetate ori, întârzieri, restanțe, urmate de amenințări din partea factorilor responsabili. De aici și până la fuga evreilor de pe domeniul din fața impunerilor mereu în creștere nu mai era decât un pas.

Datorită și acestei fluctuații perpetue de populație - caracteristică întregului imperiu - autoritățile centrale s-au străduit să afle numărul exact al evreimii din întreg teritoriul Transilvaniei. Chiar în momentul stabilirii lor pe cuprinsul comitatului, consiliul regal din Bratislava a solicitat oficialităților comitatense să treacă imediat la conscrierea evreilor așezați aici⁶³. Timp de doi ani, forurile locale nu au întreprins nimic concret în acest sens. La solicitările repetate, congregația nobiliară din vara anului 1727 hotărăște aplicarea dispozițiilor regale privitoare la conscrierea evreilor⁶⁴. Însă o reușită nici acum nu se întrevede⁶⁵. Abia noua împărăteasă, cu energia ei recunoscută a făcut ca, în anii 1746-1748, să se treacă efectiv la acțiunea de conscriere⁶⁶. Prima conscripție a fost urmată apoi și de altele, parțiale, precum cele din anii 1752⁶⁷, 1753⁶⁸, 1768⁶⁹, 1787⁷⁰ sau 1794⁷¹. Ar fi de remarcat aici că tabelele întocmite nu au fost trimise întotdeauna forurilor fiscale imediat, constatându-se, uneori, întârzieri mari. Astfel, conscripția efectuată de comitat în anul 1768 a fost trimisă factorilor de răspundere abia în august 1771⁷².

Nu mi-a stat în intenție să abordez o temă extrem de incitantă: evreii din Satu Mare în perioada reformelor Mariei Teresia și Iosif al II-lea. Ea poate deveni subiect pentru un alt material. În prezenta comunicare, am dorit

⁶² MOSHE CARMILLY-WEINBERGER, *op. cit.*, p. 75.

⁶³ A.S.C., anul 1725, fasc. 2, nr. 151.

⁶⁴ A.S.C., anul 1727, fasc. 4, nr. 19.

⁶⁵ În anul 1740 se reușește conscrierea evreilor din târgul Carei, vezi *Izv. și mărturii*, II, 1, p. 92-97.

⁶⁶ A.S.C., anul 1746, fasc. 23, nr. 168, nr. 180, nr. 335, nr. 338; anul 1748, fasc. 25, nr. 297, nr. 298, nr. 299, nr. 300, nr. 301, nr. 302.

⁶⁷ A.S.C., anul 1752, fasc. 79, nr. 29.

⁶⁸ A.S.C., anul 1753, fasc. 30, nr. 127, nr. 262.

⁶⁹ *Izv. și mărturii*, II, 2, p. 81-86.

⁷⁰ *Izv. și mărturii*, II, 2, p. 324.

⁷¹ A.S.C., anul 1794, fasc. 68, nr. 134.

⁷² A.S.C., anul 1771, fasc. 48, nr. 405.

să reliefez faptul că printr-o cercetare sistematică, exhaustivă a unor fonduri arhivistice, se pot scoate la lumină informații care să demonstreze prezența și rolul populației evreiești din comitatul Satu Mare în configurația geopolitică a veacului al XVIII-lea, fapt ignorat aproape total de vechile monografii. Pe de altă parte, am intenționat să infirm vechea supoziție a lui Eisler privind lipsa de materiale documentare referitoare la evrei.

Das Judentum im Komitat Sathmar im 18. Jahrhundert ***Zusammenfassung***

Die Entstehung der vorliegenden Arbeit geht darauf zurück, dass die historische Behandlung dieses Themas bis zum letzten Jahrzehnt unzulänglich war und erst seit 1990 eine gewisse Entwicklung aufwies. Diese Arbeit stellt das Schicksal der Sathmarer Juden zwischen 1690 und 1780 aufgrund der Reihe Acta publico politicorum des Komitats Sathmar im Staatsarchiv von Klausenburg dar. Die Anwesenheit der Juden auf dem Gebiet des Komitats Sathmar begann 1725, infolge einer von Graf Alexander Károlyi durchgeführten Kolonisation. Die verfügbaren Statistiken zeigen, dass 1720 bis 1721 schon 112 Juden im Komitat lebten, d. h. 0,27% der Bevölkerung.

Die angesiedelten Juden beschäftigten sich hauptsächlich mit Grundpacht, Kleinhandel, Schenken und Branntweinbrennerei, seltener mit Landwirtschaft. Sie transportierten ihre Waren selbst und verkauften sie nicht nur in entfernteren Gebieten Ungarns, sondern auch in Polen oder in Mähren. Ihre Beschäftigung wurde nicht selten von dem Herrschern, vom königlichen Statthalter oder von der örtlichen Verwaltung unterstützt.

Selbstverständlich waren die angesiedelten Juden auch schlechter Behandlung ausgesetzt. Selbst Graf Alexander Károlyi hielt nicht immer Wort. Das führte in vielen Fällen dazu, dass die reicheren Juden weiterzogen. Die meisten von ihnen haben dennoch Wurzeln geschlagen und blühende Unternehmen gegründet, wie Jakob Herskowits, der sich mit der Herstellung und dem Verkauf von alkoholischen Getränken beschäftigte, oder Simon Lázár, der sogar für die Armee Waren lieferte.

Dieser Beitrag sollte feststellen, ob die systematische Untersuchung des Archivbestandes hinsichtlich der Geschichte des Judentums im 18. Jahrhundert zu bemerkenswerten Ergebnissen führen kann, die von den Monographien in vielen Fällen außer Acht gelassen werden. Andererseits wollten wir die alte Aussage von Eisler überprüfen, wonach es keine

historischen Quellen über das Judentum gäbe. Die vorliegende Arbeit hat das Gegenteil bewiesen.

Szatmár vármegye zsidósága a 18. században Összefoglalás

Jelen tanulmány igen indokol, mivel az utolsó évtizedig a téma történetírása sok kívánni valót hagyott maga mögött és csak 1990-tól mutatott némi fejlődést. Jelen tanulmány a Szatmár Megye, a kolozsvári állami levéltárban őrzött, fondjának Acta publico politicorum sorozata alapján szeretné bemutatni a megye zsidóságának történetét 1690-1780 között. A zsidóság jelenléte Szatmár vármegye földrajzi területén nem napjainktól kezdődik, hanem 1725-től, Károlyi Sándor egy szervezett telepítésével. A rendelkezésre álló statisztikai adatok azt mutatják, hogy 1720-1721-ben a vármegyében már 112 zsidó élt, amely a lakosság 0,27%-t jelentette.

A letelepült zsidók elsodleges foglalkozása a földbérlet, kiskereskedelem, a kocsmáltatás, pálinka főzés és ritkábban a mezogazdaság volt. Ok egy személyben árulták és szállították még Magyarország távolabbi területeire, de Lengyelország vagy Morvaország egyes vidékeire is az áruikat. Nem ritkán tevékenységüket jelentosen támogatta az uralkodó, a Királyi Helytartótanács vagy a helyi hatóság. Természetesen számos negatív hatás is érte a megyében letelepült zsidóságot. Még maga Károlyi Sándor sem váltotta be maradéktalanul ígéreteit ez számos estben a gazdagabb zsidók tovább vándorlásához vezetett. De túl nyomórészük meggyökerezett és virágzó vállalkozásokat alapított, mint például a szeszestál gyártással és árusítással foglalkozó Herskovits Jakab, vagy még a hadseregnek is szállító Lázár Simon.

Jelen tanulmánnyal azt szeretnénk bemutatni, hogy egyes levéltári fondok rendszeres kutatása révén látványos eredményeket lehet elérni a 18. századi zsidóság történetével kapcsolatban, amelyet számos estben figyelmen kívül hagynak a monográfiák. Másrészrol ellenorizni szeretjük volna Eisler azon régi állítását, mely szerint a zsidóságra nézve hiányoznak a történeti források. Tanulmányunk legyen a cáfolat.

A SZATMÁRNÉMETI ZSIDÓSÁG

HARASZTI GYÖRGY (MAGYARORSZÁG)

A több mint ezeréves múltra visszatekintő, a Szamos két partján elterülő Szatmár[németi] (románul Satu Mare, németül Sathmar, jiddisül Szátmer, vagy Szákmer) Szatmár megye közép-nyugati részében fekszik, a mostani román-magyar határ közelében. (A város 1918-ig, majd 1940-1944 között Magyarország része volt, 1919 után megyeszékhely.) A város keletről (a Kárpátokból) nyugatra (a Nagyvárad - Arad - Budapest útvonalon), illetve észak-nyugatról (Kassa) délkelet (Kolozsvár) irányába futó fontos kereskedelmi utak csomópontjában fekszik. A városi népesség fő bevételi forrása a második világháború végéig a mezőgazdaság és a könnyűipar. Lakosságának (1850: 13.000, 1910: 35.000) 80% 1918-ig magyar anyanyelvűnek vallotta magát, a második világháború végéig ez a szám a körülbelül 50.000 fős népesség 60%-ra csökkent.

A 16. század végéről hallunk először zsidókat említeni Szatmárról, Judkovics Jakabot és Ábrámovits Altert. A 17. század elején is megfordult a városban néhány zsidó, foglalkozásuk gyertyaöntő, papírgyártó, ékszerész, gombkészítő, kalapos, órás, bőrsz, mosószer előállító. Naplemente előtt el kellett hagyniuk a várost, java részük a szomszédos Nagyváradból jött. A 18. századi források is megemlékeznek sporadikusan a zsidókról. 1734-ban 11, 1735-ben 17, 1746-ban 19 zsidót írnak össze, tehát feltehetőleg volt hitközség is, de aztán a 18. század hátralévő évtizedeiben és a 19. század első harmadában Szatmárnémeti gyakorlatilag zsidómentes, mivel a III. Károly kegyéből (1721) kapott szabadalomlevél alapján a szabad királyi város rangjára emelkedő település polgárai hosszú időre (a görögökhöz és rácokhoz hasonlóan) kizárják a Mózes-hitűeket. Ebben az időben a környékbeli zsidók a szomszédos földesúri (Károlyi, Teleki, Vécsey, Wesselényi stb.) birtokokon laktak.

A 19. század első évtizedeiben a zsidók egyáltalán nem lakhattak Szatmáron, csak vásárokon és üzleti ügyekben tartózkodhattak itt rövid ideig. A helyzet csak 1830 körül kezdett enyhülni. Ekkor már több zsidó árendás lakott a városban. A megváltozott társadalmi-gazdasági légkörben 1841-től néhány zsidónak egyénenként engedélyezték a tartós letelepedést.¹

---

¹ Így például az 1841. évben „[...] kéri KLEIN JÓZSEF ungvári rézöntő mester is a telepedési engedélyt, kérelméhez egy 1838-ban kiállított erkölcsi bizonyítványt csatolva. Azonban a körültekintő tanács mielőtt döntene, azt is tudni kívánja, miként viselte magát a folyamodó az ungvári bizonyítvány kelte óta és ezért újabb hiteles bizonyítványt követelt. Miután pedig a folyamodó később bemutatta a kívánt bizonyítványokat a városi tanács

Amikor számuk 1842-re már elérte a minjánt a polgármester helyesnek látta, hogy saját ügyeik intézésére élükre zsidó bíró kerüljön, aki gyakorlatilag a későbbi hitközségi elnök funkcióit töltötte be.² (Ekkor a hitközségi előjárókat maguk a zsidók választották.) A zsidók kóserhús szükségletüket eleinte Nagykárolyból szereztek be, ahol a gróf Károlyiak védnöksége alatt tekintélyes hitközség működött. A megtelepedett zsidók, de még inkább a hetivásárra érkező kereskedők és kisiparosok, akik kötelesek voltak az est beállta előtt a város területét elhagyni, szükségleteinek kielégítésére 1844-ben már azt is megengedte a városi hatóság, hogy egy zsidó vendéglős, név szerint Kesztenbaum Sámuel, családotul megtelepedhessen és kóser vendéglőt üzemeltessen. A szatmári zsidók imaházukat eleinte magánháznaknál bérelt helységben tartották fenn. (Az első állandó imaházat, amely 1944-ig fennállott, az Iskola utcában létesítették.) Mivel Szatmár útelágazási pont volt az Osztrák-Magyar Monarchia északkeleti provinciái (Galícia, Bukovina), valamint a déli tartományok és az anyaország között, sok átutazó család a letelepedés mellett döntött. A negyvenes években megindult beköltözködés eleinte lassú, később az ötvenes évektől mind gyorsabb tempóban folyt. (Szatmárnémeti zsidó népessége: 1850 - 78, 1870 - körülbelül 1.500, 1880 - 2.855, 1910 - 7.194 [20%], 1930 - 11.533 [21%] 1941 - 12.960 [24.9%] fő)³ A zsidó negyed a főtér és a Szamos folyó között terült el. A gyülekezet első rabbija a mintegy 15-16 család⁴ által meghívott

---

tudomásul vette a letelepedést.” - Stern Mór, *Szatmári zsidók útja. Történeti tanulmány a szatmári zsidó község múltjából*, (Szatmár [Satu Mare]: szerző kiadása: 1931), 23. o.

² Az első szatmári „zsidó bíró” LEICHTMAN JÓZSEF volt, aki 1842-ben lett szatmári lakos). Őt 1852-ben, hatóságilag kinevezve, Steinberger Ábrahám (+1906 87 éves korában) követte, aki Beregsurányból költözött Szatmárra, és az 1898-as szakadás után is megmaradt az ortodox táborban. - Stern Mór, i.m., 99. o.

³ STERN MÓR, i.m., 67. o. A már régebben megtelepedett, nyugati területekről érkezett zsidóság mellett fokozatosan megszorodott a keleti típusú zsidó elem, amelynek Erdélybe való népes bevándorlása a Kárpátokból a déli területekre 1850 körül kezdődött. Ezeknek a bevándorlóknak eleinte nagy része Galiciából, Bukovinából, kisebb része pedig Lengyelország különböző részeiből érkezett. Utóbb a szomszédos megyék; Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros keleti eredetű zsidósága gyarapította leginkább a kevésbé asszimilálódott zsidók számát. A szatmárnémeti zsidó lakosság számadatait lásd KEPECS JÓZSEF (szerk.), *A zsidó népesség száma településenként (1840-1941)*, (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal kiadása, 1993), 32. o. A más Szatmár megyei településeken a zsidó népesség alakulása (1840 - 4.910 [2.9%], 1880 - 11.395 [5.7%], 1910 - 14.674 [5.7%], 1941 - 14.837 [5.0%] fő) - uo., 30. o.

⁴ A hitközség alapítói, egyben első előljárói MANDELBAUM FARKAS főrabbi (megh. 1897), STEINBERGER ÁBRAHÁM, TEITELBAUM SIMON, SCHWARCZ SALAMON, FREUND ÁBRAHÁM, KESZTENBAUM SÁMUEL, MARKOVITS ELEK, BENEDIKT LIPÓT, VEISZ MÓZES ÉS KLEIN SALAMON voltak. Az alapítók szigorúan hithű, askenáz pozsonyi tradíciójú

bonyhádi (Tolna megye) születésű Mandelbaum Zeév (Wolf, Farkas) Benjámint. Mandelbaum, aki Chátám Szófért pozsonyi jesivájában tanult, Batizból (ahova házasság útján került Nagykárolyból) jött Szatmárra. A gyülekezet olyan szegény volt, hogy a rabbi az első 15 évben nem kapott fizetést, apósa támogatta.

Hivatalosan a hitközség - más településekhez viszonyítva későn - csak a neoabszolutizmus kezdetén, valamikor 1849 és 1852 között jött létre. Egy kimutatás szerint 1851-ben 61 engedélyes és 26 engedély nélküli zsidó élt Szatmárnémetiben.⁵ Kötelesek voltak könyvelést és jegyzőkönyvet vezetni, de még mindig megtűrtnek számítottak. A *Chevra Kadisa* is működött már, de miután nem kaptak engedélyt a temető megnyitására, halottaikat Nagykárolyban vagy Batizon temették el. 1863-ban már volt *mikve*. Az első hitközségi jegyzőkönyv csak 1852-ből származik, korábbi iratok nem ismeretesek. Jóllehet hivatalosan már 1846-ban eltörölték, a türelmi adót, pontosabban annak hátralékát még 1852-ben és az után következő években is fizetni kellett a nagykárolyi hitközség mint megyeszékhelyi hitközség útján. Hasonlóképp éveken keresztül az iskola alapot is. Ebben az időben a hitközség vezetőségét kinevezés útján jelölték ki, csak a kisebb funkcionáriusokat választották. A hitközségi autonómia (a választás joga) csak 1864-től állt helyre.

A dokumentumok és visszaemlékezések szerint a szatmári kolóniát a belföldi származású, vallásos, de mérsékelt, nem a türelmetlenségig egzaltált középosztályú zsidók alapították: iparosok, kereskedők, bérlők, a németországi askenáz vallásgyakorlat és szellem alapján. Bár Mandelbaum főrabbi 1865-ben csatlakozott a szélsőséges nagymihályi rabbikonferencia határozataihoz a hitközség sokáig őrizte az oberlandi tradíciókat. Idővel azonban „A hitközségi tagok zömét alkotó askenáz, hithű, de liberális felfogású zsidók mellé bevándorlás útján [...] más felfogású zsidók is letelepültek, [...] akik a törvény erejénél fogva szintén hitközségi tagok

---

zsidók, többnyire a nagyobb történeli múlttal rendelkező nagykárolyi hitközség kebeléből, akik az askenazi rítus megőrzését az alapszabályokban is biztosították. - ÚJVÁRI PÉTER (szerk.), *Magyar Zsidó Lexikon*, (Budapest: 1929), Szatmár címszó 826. o.; Stern Mór, i.m., 101-104. o.

⁵ STERN MÓR, i.m., 39-40. o. Ebben az időben a „[...]” beadott tömegesebb letelepedési kérelmeket a tanács majdnem kivétel nélkül elutasította, amennyiben nem elégedett meg az eddigi gyakorlat szerint elfogadott erkölcsi bizonyítvánnyal, de tüzetes bizonyítékot kért a letelepülni kívánók mesterségéről, viseletükről és vagyoni helyzetükről. Vagy 15 kérelmet utasított el így a tanács. [...] Csak hogy az ilyen visszautasítás abban az időben már nem lehetett túlságosan komoly színezetű. Erről tanúskodik a belkapitányi jelentés, mely szerint letelepedési engedély nélkül is szép számmal laktak zsidók Szatmáron.” - Uo., 42. o.

lettek, nevezetesen a hászidikus ideológia felé hajló, tehát szélsőbb konzervatív irányú elemek, más részről pedig a vallásilag közönbösesek, akik a vallási gyakorlattal keveset foglalkoztak és a hitközséggel sem sokat törődtek.”⁶ Az első világháború előtt tartott utolsó népszámláláson a zsidók 90%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, dacára annak, hogy nagyrészüket szigorúan vallásos életet élt.⁷ Az aránylag fiatal hitközség gyors tempóban fejlődött, pár évtized alatt (az 1944 előtt működő mintegy 27 templomával és imaházával) egyike lett a régi Magyarország legnagyobb hitközségeinek. Olyan világi kiválóságokkal dicsekedhetett mint Szép Ernő, Kaczér Illés, vagy Markovits Rodion.

A szatmári zsidók mintegy száz éves története, amely a *soá* és az azt követő ötven éven át a kommunista szellemi holokauszt következtében visszavonhatatlanul lezárult, a közösség egymást követő vallási vezetői alapján - Mandelbaum Zeév (1842-1897), Grünwald Júda (1898-1920), Grünwald Lázár Dávid (1920-1928), Teitelbaum Joél (1934-1944) négy markáns periódusra osztható. Az első időszak az 1842/43-as évektől, az alakulástól Mandelbaum főrabbi haláláig (1897) terjed. A szatmári gyülekezet a főrabbi hatására ortodoxnak deklarálta magát és az 1868/69. évi egyetemes zsidó kongresszus után az ortodox szervezetet választotta.⁸ Ekkor épültek ki a hitközség intézményei: az első zsinagóga (1856-1858), a rituális fürdő (1863-tól), az elemi fiúiskola (1864), az új zsinagóga (1891-1892), az elemi lányiskola (1892), az új mikve (1894) stb.

Az első zsinagóga alapkövét 1856-ben rakták le. Az építkezés, részben a tagok önkéntes adományaiból, a Vécsey bárótól bérbe vett telken a Várdombon indult. 1891/92-ban ennek helyén épült meg az ortodox

⁶ STERN MÓR, im., 67. o.

⁷ 1941-ben Szatmárnémeti 12.960 zsidó vallású (+ 151 zsidónak minősített nem izraelita vallású) lakosából csupán 1.229 vallotta magát jiddis anyanyelvűnek. Ugyanez az arány a megye kevésbé modernizálódott egyéb településein 14.837 (+ 190) főből 3.253, tehát több mint kétszeres volt - KEPECS JÓZSEF, i.m., 20-34. o.

⁸ Az 1868/69-es kongresszus után „[...]a magyarországi hagyományhú zsidóságban a szakadási irányzat kerekedett felül. A szakadás olyan gyökeres volt, hogy a két tábor nemcsak templomban és iskolában, de a temetőben sem találkozott. Ahol két hitközség működött külön temetkeztek az ortodoxok, külön a neológok. A kongresszustól az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig eltelt 50 év alatt az ortodox zsidóság a szakadásban, illetve az elszigeteltségben látta léte, fennmaradása és jövője zálogát. A sűrűn hangoztatott példa a rohadt almáról szólt, amelyet el kell különíteni a többitől, különben valamennyi megromlik.” - SCHÖN DEZSŐ, *Istenkeresők a Kárpátok alatt*³, (Budapest: Múlt és Jövő Könyvkiadó1997), 6. o.

közösség ma is álló nagytemploma a nagyváradi Zárda (később Fuchs Mór) utcai ortodox templom mintájára. 444 férfi és 402 nő ülőhely volt benne.⁹

A korai hászíd befolyásról tanúskodik, hogy 1870-től a hitközség jegyzőkönyveiben nyoma van annak, hogy a hitközségi vezetőség írásba igyekszik foglalni fennállásának és fennmaradásának alapelveit. A jelek arra utalnak, hogy a fogalmakat az ultrakonzervatív, tehát az akkori túlfűtött hangulatban leledző hívek miatt, mondhatni velük szemben kellett tisztázni, mert ezek az egész hitközség életéből száműzni szerették volna a hagyományos askenázi szokásokat (például liturgiai kérdésekben). Még az országos ortodox szervezési szabályzat elfogadása és az országos ortodox közvetítő iroda működésének megkezdése előtt alkotta meg a szatmári hitközség az első statútumait (1871. április 30). Hosszas huzavona, a központi irodával való többszöri üzenetváltás és módosítás után csak 1887. április 17-én fogadta el a képviselőtestület a véglegesen megszövegezett 54 cikkelyből álló szabályzatot, amelyet a központi iroda 1889. április 26-án, a minisztérium pedig május 11-én erősített meg. Ez volt gyakorlatilag mindvégig a szatmári hitközség érvényes szabályzata¹⁰. Az alapszabályok egyike határozottan kimondja, hogy azon hitközségi tagok, akik szefárd - hászíd - ritus szerint akarnak imádkozni, saját költségükön fenntarthatnak hászíd imaházat, de a központi hitközségtől ehhez nem kapnak támogatást és a továbbiakban is kötelesek a hitközségi terheket viselni. (Rottenstein Sámuelnek tulajdonítják az első hászíd imaház megalapítását.) Idővel a hászíd imaházak, zsinagógák száma (legnagyobbikuk a Batori/Károly közben - ma Martirilor Deportăți utca - található) megszorodott. A hászídek - dacára a kis liturgiai különbségnek - külön imaházat tarthattak, tartottak fenn, de egyebekben minden intézmény fenntartásában részt vettek.

A Danzinger Ignác -ő kezdeményezte a hitközségi iskolát is - munkáját dicsérő korábbi magániskolák helyett hatósági nyomásra 1864 május elsején nyílt meg az elemi fiúiskola 3 tanítóval és külön hitoktatókkal a körülbelül 100 gyerek részére. Eleinte a fiúk és a lányok ugyanabban az épületben de külön osztályokban tanultak. (Középiszkola nem lévén a serdültebb diákok a katolikus és a református iskolákban tanultak tovább). Az oktatás anyagában hangsúlyosan szerepelt a magyar nyelv. 1880-tól az iskolát csak fiúk látogatták, a lányok a zárdai leányiskolában tanultak, persze hitoktatás nélkül. Csak 1892-ben sikerült az 1890-es határozat alapján 3 tanerővel önálló zsidó leány elemi iskolát felállítani. 1899/1900-

⁹ STERN MÓR, i.m., 57-58. o.

¹⁰ STERN MÓR, i.m., 68., 75-77. o.

ban 6-6 osztályra fejlesztették a 2 iskolát, utóbb ezeket a városi törvényhatóság államosította, miután már eddig is ők fedezték a fenntartás költségeit. (Ugyanez történt a más felekezeti iskolákkal is, csupán a katolikusok tartották meg saját iskoláikat a szatmári püspök adományából). Ténylegesen 1902-ben szűnt meg a zsidó iskola, mivel az 1898-as szakadás által is meggyengített zsidó közösség attól tartott, hogy az állami iskolák ingyenes népoktatásával szemben nem tarthatja fenn iskoláját a maga erejéből. Az utolsó tanévben a tanulók száma 272 fiú és 332 lány¹¹.

A második korszak kezdetét az első főrabbi halála és a szatmári hitközségben történt szakadás jelzi. Erre 1898-ban került sor. A hagyományhű és az időközben megerősödött reformszárny között kenyértörésre került sor. Míg azonban korábban a történeti Magyarország rohamosan modernizálódó, városiasodó vidékein általában a védekező pozícióban lévő ortodoxok kényszerültek az anyahitközség elhagyására, Szatmáron - jelezvén a magára talált ortodoxia növekvő erejét és a térség viszonylagos gazdasági elmaradottsága miatt a zsidó népességében a hagyományos életformához és különálláshoz szigorúan ragaszkodó elemek előtérbe kerülését, amelyet a folyamatos bevándorlás is erősített - ez fordítva történt.

A szakadás közvetlen előidézője az volt, hogy 1897 tavaszán a neológiára hajló, nem túlzottan hitbuzgó Teitelbaum Hermann bankigazgatót választották meg hitközségi elnöknek, de ezt a hagyományőrök nem fogadták el és mintegy 200 hitközségi tag tiltakozása után a budapesti központi ortodox iroda új választást rendelt el. Időközben az öreg rabbi (1897) meghalt és az ortodox szárny keresztülvitte, hogy 1898 február 22-én helyére a hászid irányzathoz hajló nagysurányi rabbit, Grünwald Júdát választották meg.

A két párt között újból kitört a harc, aminek eredménye az lett, hogy a haladottabb szellemű tagok, a modern társaság elitje, akik csaknem valamennyien a gazdag réteghez tartoztak, kiváltak a hitközségből. Ezek az emberek nem elleneztek, hogy az új főrabbi ortodox legyen, de Grünwald Júda személye túl bigottnak, túl hászid irányzatúnak tűnt a szemükben, Március 28-áig 210 hitközségi tag lépett ki (a sort Teitelbaum Hermann, akiből aztán az új hitközségben sem lett elnök, nyitotta meg) és április 10-én a disszidensekből új, *Status quo ante* hitközség alakult élén Csengery Mayer Károllyal. Bár a szétválás személyi ellentétekből indult, oka mélyebben rejlett: a csak nagyon lassan modernizálódó ortodox tábornak nem kellett az új életformák felé nyitott neológ vezetés, míg a haladóparti tagoknak nem

¹¹ STERN MÓR, i.m., 60-65. o.

felelt meg az új túlon túl ortodox főrabbi által képviselt elzárkózó életfelfogás. A szakadás következtében, amely a szatmári zsidó intelligencia és a vagyonos osztály jelentős részét¹² elsodorta a hitközség kebeléből, az ortodox hitközség kurzusa a szélsőbb konzervatív irányba fordult. A hagyományhű tábor egyik legkiemelkedőbb tagja Freund Ezékiel terménykereskedő volt, 1878-tól a hitközség gondnoka, 1886-1887-ben a hitközség elnöke. (Ezidőtől fogva állandóan a vezetőségben szerepelt, 1897-ben a Mandelbaum főrabbi halála körüli időkben ismét elnöki pozícióba lendült.) Az ő nevéhez fűződik a hitközség megoszlása és vallásosabb irányba való terelése egyúttal egy olyan vallásos atmoszféra megteremtése Szatmáron, amely a hászídikus irány térhódítását vonta maga után. 1906-1912 között ismételten a hitközség elnöke volt¹³.

A 19. század vége óta küzdelem folyt a hászídizmus támogatói és a hagyományos rabbinikus ortodoxia között is. A felnövekvő újabb nemzedékek - mint a hászíd világnézet felé orientálódott ultraortodoxok - arra törekedtek, hogy e világnézetet uralkodóvá tegyék az egész hitközségben, ami állandó - és különösen a rabbiválasztásokkor kiéleződő - küzdelem színterévé tették az egész gyülekezetet. R. Grünwald Júda¹⁴ megválasztásával Szatmár a tóran tanulás központjává lett. Az ortodox

¹² Az új, magát status quo ante-nak deklaráló hitközség, miután 1901-ben egyezsége jutott az ortodox hitközséggel, gyorsan kiépítette intézményeit. Hamarosan megszervezték saját Chevra Kadisájukat, temetőt is szereztek maguknak. Nagytemplomuk 1902-1904 között épült az akkori Eötvös/Kossuth utca sarkán (1965-ben lebontották helyén ma a rendőrség főépülete áll.) A gyülekezet hívei világi tudományokban is jártas rabbit akartak. Először KLEIN IGNÁC (Jicchák) talmudtudós személyében dájánt alkalmaztak, aki a Sulchán Áruchra alapozta tevékenységét, jesivát is alapított és ortodox képesítésű saktereket alkalmazott. 1903-tól dr. JORDÁN SÁNDOR (Sámuel) volt fogarasi megyés rabbit választották meg rabbijuknak (1903-1932), akinek nagy talmudi és világi tudása volt. Dr. Jordán cionista volt, ő alapította meg az ország első héber nyelvű óvodáját. 1932-től utóda dr. FRIEDMAN JÓZSEF korábbi hevesi főrabbi lett. - HÁRÁV NÁFTÁLI STERN (szerk.), *Emlékezz Szatmárra. A szatmári zsidóság emlékkönyve*, (Bné Brák: Lipe Friedman nyomdájá, 1984), 28-29. o. Az első elnök, Csengery MAYER KÁROLY 18 évig állt a hitközség élén, őt követte 1916/17-ben BÁRÁNY SAMU, utána pedig egészen a deportálásig PRINCZ ÁRMIN volt a hitközség vezetője. A status quo hitközség az 1930-as években körülbelül 300-400 tagot számlált, családtagjaikkal együttesen a szatmári zsidó népesség mintegy egyötödét. - *Magyar Zsidó Lexikon*, 826.

¹³ STERN MÓR, i.m., 105. o. FREUND EZÉKIEL veje, FRANKL MIHÁLY ugyancsak terménykereskedő (a hitközség elnöke 1921-ig) a magyarországi ortodoxia egyik legrepresentatívabb egyénisége, GRÜNWALD LÁZÁR DÁVID főrabbi támogatója. 1920-ban a legszigorúbb ellenzéke volt a Teitelbaum Joel-féle rabbipártnak. - Uo., 106. o.

¹⁴ A második főrabbi, Grünwald Jehuda (* 1849 Brezova) a balassagyarmati, szasszini majd Ktáv Szófér pozonyi jesivájában tanult. Szobotiszt - Bonyhád - Nagysurány - Szatmár rabbipályafutásának állomásai. - NÁFTÁLI STERN, i.m., 42-43. o.

hitközség második rabbija jeles vallási írónak számított, Magyarországon és Erdélyben nagy gáonként volt közsismert. 1898-tól 21 éven keresztül Talmud-Tóra egyesületet és jesivát tartott fenn Szatmáron, az utóbbi egyike volt a leghíresebbeknek és legnagyobbaknak Magyarországon. Az első zsidó nyomda is alatta (1903-ban) létesült. Ugyanakkor az ő idejében szűnt meg a zsidó elemi iskola és jelezvén a szomszédos megyékből folyamatosan bevándorló, kevésbé asszimilálódó elemek növekvő súlyát jött lére a németii hászid imaházegyesület, amely eltért az askenáz hagyományoktól¹⁵.

Mint már említettük az első zsidó letelepülők nagy része kereskedő és kisiparos volt. A gazdasági élet felvirágzásával jelentős pozíciókra tettek szert. Egymás után nyíltak meg a zsidók által vezetett bankok. Gyárakat alapítottak. Textilt, gépeket, zománcos edényt, szeszt, bútort, élelmiszert állítottak elő, áruikat külföldre is exportálták. Mind a status quo ,mind az ortodox hitközség tagjai aktív szerepet játszottak Szatmár ipari és kereskedelmi életében, a szabad foglalkozásúak között és a helyi magyar sajtóban¹⁶. Hamar megjelentek Szatmáron az első cionista szervezetek is, amelyek aztán a két háború között jelentős szerephez jutottak¹⁷.

R. Grünwald Júda halálával, amely közel egybeesik az első világháborút követő impériumváltással, kezdődik a hitközség harmadik korszaka. 1919 után a korábbi hivatalnokok százai települtek át Magyarországra, ezzel egyidejűleg megszorodott a zsidók száma a tömeges bevándorlás miatt. Ezek a zsidók, zömében a háború menekültjei, messzi vidékekről jöttek. Az 1919-es fordulat sok zsidó - főleg az újonnan bevándoroltak - megélhetésének romlását idézte elő¹⁸. A növekvő szükségleteket jelzi, hogy

¹⁵ STERN MÓR, i.m., 89-91. o.; NÁFTÁLI STERN, i.m., 55. o.

¹⁶ A zsidók fontos szerepet játszottak a gyáripárban, 1910-ben a gyárak 20%-a zsidó kézben volt, közülük került ki az ügyvédek 40 és orvosok 50 %-a. A szatmárnémeti zsidóság társadalmi struktúrájáról, gazdasági szerepéről a kiegyezéstől 1944-ig általában lásd CSÍKI TAMÁS, *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon* című könyvének (Budapest: Osiris Könyvkiadó, 1999) megfelelő fejezeteit.

¹⁷ A cionista szervezetek munkáját megkönnyítette, hogy a status quo ante hitközség főbőbbija 1902-től a cionista szellemiségű dr. JORDÁN SÁNDOR volt. A századfordulót követően a vallásos cionisták, a Mizrachi hívei is igen aktívak voltak. Ők 1920 után közel egy évtizedre - mutatván a zsidóság útkeresését - vezető pozíciókhoz jutottak az ortodox hitközségben.

¹⁸ 1919 után nehéz volt az átállás, jóllehet a román politika igyekezett a zsidóságot megnyerni. Sokan katonai megbízásokat kaptak és a konjunktúra morzsái eljutottak a szegényebb rétegek asztalára is. A gyakori kormányváltások (liberális, nemzeti parasztpárt, stb.) megrázkódtatásai, és az antiszemita intézkedések elleni védekezés leghatásosabb eszköze a megvesztegetés volt. Társadalmi szempontból voltak zsidók, akik nem tudtak az impériumváltás utáni új helyzetbe beilleszkedni. Magyarok tartották magukat, továbbra is a magyart tartották anyanyelvüknek: Tagjai lettek a megalakult

a megnövekedett hitközség a Status quo gyülekezettel összefogva (2/3 - 1/3 arányban) 1927-ben kórházat épített¹⁹.

A főrabbi halála (1920) után újból fellángoltak a minden rabbiválasztással együtt járó belső küzdelmek. Míg korábban a modern és a hagyományhű tábor összecsapása, most a hagyományos ortodox és hászíd illetve az egyre erősebb sátoraljaújhelyi-máramarosszigeti neohászíd irányzat küzdelme volt a viszály előidézője. Egyelőre még a hagyományos ortodox irányzat győzedelmeskedett mivel Joél (Jajlis) Teitelbaum beregilosvai rabbi jelölését nem fogadták el és 1920 október 17-én Grünwald Lázár (Eliézer, Eleázár) Dénes (Dávid) felsővisói főrabbit választották meg. (Elődjének csak névrokona.)

Az 1921. évi hitközségi tisztújítás - nem kis mértékben az Erdélyben megindult zsidó reneszánsz hatása alatt (rendszer váltás, új berendezkedés) - új világi vezetőket állított a gyülekezet élére. Önálló erőként jelentkezett a szatmári Mizrahi (vallásos cionisták) csoportja, amely a különböző hászíd csoportokkal is együtt működve azok szálláscsinálója és a végén - a hagyományos ortodoxokkal együtt - alattvalója lett. A másik egyre erősödő irányzat a Teitelbaum-hászíd párt világi mozgalma, amelynek vezéralakjai Freund Chájim, Erdély legnagyobb textilgyárának tulajdonosa és Grósz Dávid szalmakalap-gyáros volt. Grünwald Lázár főrabbisága alatt a hitközség - jelezvén a zsidó entitás diaszpórabeli önálló fennmaradásának beszűkülését²⁰ - tovább tolódott a szigorúbb, elzárkózóbb vallásosság

politikai magyar pártnak. A város sajtója is magyar maradt. A 'Szamos' című napilap volt az az orgánus, melynek szerkesztősége nagyrészt zsidó volt, DÉNES SÁNDOR főszerkesztővel az élén. A korszak rövidege (1919-1940) miatt a zsidók túlnyomó többsége között megőrződött a magyar nyelv primátusa. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a második világháború után Izraelben megjelent, a partiumi és erdélyi hitközségeknek emléket állító mártírkönyvek a héber és angol mellett szinte kizárólag magyar nyelvűek.

¹⁹ NÁFTÁLI STERN, i.m., 31. o.

²⁰ „Az első világháború után a cionista zászlóbontással egyidejűleg [ez volt a zsidó entitás megőrzésének másik lehetséges útja - H. Gy.] a hitközségi életben is erjedési folyamat indult meg. Olyan helyeken ahol a háború előtt hírből sem ismerték a strájmilit és a kaftánt, egymás után nyíltak meg a hászíd rítusú imaházak. Ez az új aktív elem tudatosan tört előre és kezdte követelni a maga abszolút jogait. A magyar ortodoxia az őselem, amelynek irányát a konzervativizmus és a higgadság jellemezte, riadtan és felkészületlenül torpant meg e fiatalos, hódító harci lendület előtt. Rövidebb-hosszabb csatározás után a régi rend hol az egyik, hol a másik hitközségben ingott meg. A húszas évek vége felé a folyamat helyenként valóságos vallásháború képét öltötte, függetlenül attól, hogy rabbiszék, sakter, K[eren]K[ajemet]L[ejiszráel]-snóderolás, mikve vagy pászkasütési jog körül folyt a harc.

Míg jó fél évszázaddal előbb az ortodox zsidóság az önálló szervezkedési jogért, a hitközségi autonómiáért harcolt, a neohászíd utódok a vezető szerepért küzdöttek. Ez

irányába. Személyét tekintve Grünwald Lázár²¹ is jeles vallási szerző volt, alatta a zsidó világban világhírű szákméri jesiva tovább virágzott. 1926-ban

alkalommal nem új szakadást, hanem hatalmi fölényt akartak. Azzal a jelszóval mentek harcba, amelyet Herzl adott híveinek: 'Erobert die Kultusgemeinden!' (Hódítsátok meg a hitközségeket!). Előbb Erdélyben, később a magyar nyelvterület legtöbb részén, ahol egy kicsi rebbe vagy akár csak egy-egy hászid zsidó vetette meg a lábát, ott a hászidizmus új sejtje keletkezett. Ezek a sejték életképesek voltak, mert az új talajba oltott palánta magában hordta a növekedés és terjeszkedés csíráit. [...]

A neohászidizmus vitorlát azonban más oldalról is duzzasztották a szelek.

A szelekciós rendszer természetrajzához tartozik ugyanis, hogy időről időre újabb szelekcióra van szüksége. A híres példánál maradva a halomban minduntalan rohadt almák tűnnek fel, és ilyenkor az egészet újból át kell válogatni.

A kongresszustól a monarchia összeomlásáig eltelt 50 évben az ortodoxia is mélyreható változásokon ment át. Az alapítók fia és unokái közül sokan tértek le a Sulchán Áruch vonaláról. A dolgok odáig jutottak, hogy a legtöbb ortodox hitközségben akkor sem zárták ki az embert a tagok sorából, ha az illető nyíltan megszegte a szombatot. Az 'ortodox' fogalom abban az időben új értelmezést kapott: nem a tagokra, hanem a hitközségre vonatkozott. Az a hitközség számít ortodoxnak - mondta az új meghatározás - amely az intézményeiben megfelel a Sulchán Áruch követelményeinek' Ez a liberális felfogás lehetővé tette a status quo és neológ hitközségek egész sorának az ortodox szervezethez való csatlakozást. Az ortodoxia szószólói elismerték, hogy a cionizmus kedvező hatást gyakorol a vallástól elrugaszkodott zsidóra. A cionizmust azért a bibliai vörös tehén ('*pára ádamá*') hamujához hasonlították, amely tudvalevőleg a tisztátlan ('*támé*') embert tisztává, míg a tisztát ('*Táhor*') tisztatlanná teszi. A neológ Karánsebesen és Lugoson - mondták az erdélyi ortodoxia vezetői - szükség lehet a cionizmusra, az ortodox Szatmár és Magyarlapos számára azonban komoly veszélyt jelent."

A cionizmustól idegenkedő és a belső asszimiláció veszélyeitől remegő szigorú ortodox zsidó úgy kapaszkodott a hászidizmusba, mint a fuldokló ember a feléje dobott kötélbe. Igaz, a nagyapja nem ismerte a hászidizmust. Viszont nagyapja más világban élt. Ezért vallotta: aki azt akarja, hogy gyermekei és unokái szigorú ortodox értelemben vett zsidók maradjanak, annak a hászid táborban van a helye. [...]

A neohászid roham a szatmári rabbiszék körül dúló hétéves háborúban érte el a csúcspontját. Ez a háború, amely komoly milliákat emésztett fel, botrányos kicsengéseivel évekig foglalkoztatta a közvéleményt. A hadakozó felek önálló sajtóval, ügyvédekkel és a minisztériumi kijárók légijával rendelkeztek, és a harcmodorukat kölcsönösen kényszerítették egymásra." - SCHÖN DEZSŐ, i.m., 6-7. o. Az északkelet-magyarországi hászid világra általában lásd Schön Dezső már idézett könyvét. Ugyanezen térség és problémakör elfogult nacionalista, rasszista beütésektől sem mentes ábrázolása: BARTHA MIKLÓS, *Kazárföldön*, (1901) [Új kiadása: (Budapest: Magyar Fórum Könyvek, 1996). Érdekes összehasonlítási lehetőséget nyújt a cseh író, IVAN OLBRACHT ábrázolása, aki az 1920-as évek elején tudósít erről a vidékről. Lásd Olbracht, *Kárpáti trilógia*, különösen: *Hegyek és századok*, (Budapest: Európa Kiadó, 1987).

²¹ GRÜNWARD ELIÉZER DÁVID (*Csorna) huszti és mattersdorfi [nagy martoni] (Chátán Szóférnél) jesivákban tanult. Erősen hászid irányú volt (a belzi és a sinovai rebbe befolyása alatt). Sopronkeresztúr - Felsővisó - Szatmár rabbija volt. Pályafutását erős cionistaellenesség jellemezte. - NÁFTÁLI STERN, i.m., 40-42. o.

újra megnyílt 5 tanerővel a hitközség elemi iskolája is. A főrabbi 1928 május 20-án bekövetkezett halála jelzi a hitközség története harmadik szakaszának végét.

1927-ben a Teitelbaum féle irányzat összefogva más hászid csoportokkal és anticionista irányzatokkal a vallás tisztaságának megőrzése jelszavával megbuktatták a mizrachista-askenázi hitközségi koalíciót. Ebben az időben a hitközség anyakönyvi kerületéhez 25 község tartozott. Az anya- és leányhitközségek lélekszáma körülbelül 20.000 fő volt, a családok száma mintegy 2.000, adót 1300-an fizettek. A családfők foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt: 100 nagy-, 400 kiskereskedő, 40 gyáros, 250 munkás, 400 iparos, 50 földbirtokos, 40 vállalkozó, 64 magán- és négy köztisztviselő, 75 magánzó, 9 művész és újságíró, 10 ügyvéd, 10 orvos, 10 tanító, 4 mérnök, 120 közadakozásból élő, 150 munkanélküli, és 200 egyéb²². (Az utóbbi három hátrányos csoport és a kerekedők, vállalkozók csoportjának jelentős hagyományörző része adta a Teitelbaum-féle hászid irányzat társadalmi bázisát.)

R. Grünwald Eliézer Dávid halála után újabb ortodox hászid háborúra került sor a szatmári autonóm ortodox hitközség két számbelileg is majdnem egyenrangú pártja: az úgynevezett askenázok és az egész erdélyi ortodox zsidóságot befolyása alatt tartó, minden kompromisszumot elvető anticionista Teitelbaum Joél rabbi hászid hívei között. Az új rabbi megválasztásáért folytatott elkeseredett küzdelem hat éven keresztül tartott a hitközségben mivel az askenázi párt és velük együtt a városban élő más irányzatú hászidok Frankl Mihállyal az élen nagy erőfeszítéseket fejtettek ki az 1928-ban puccsszerűen megválasztott Teitelbaum Joél nagykárolyi főrabbi²³ beiktatása ellen. Teitelbaum megválasztását az ellenpárt óvása ellenére a besztercei központi ortodox iroda által kiküldött rabbi-bizottság 1929 elején megerősítette. A hitközségi vezetők újabb óvása miatt 1929 őszén a dési választott bizottság a főrabbi beiktatását 2 újabb évvel elhalasztotta. A hosszú évekig elhúzódó küzdelem során hol ez, hol a másik párt került uralomra (persze hatósági segédlettel). A harc 1934-ben ért véget miután a besztercei ortodox központi iroda Bét Dinjének döntése alapján

²² *Magyar Zsidó Lexikon*, 827. o.

²³ JOÉL (JAJLIS) TEITELBAUM (* 1886 Técső, + 1979, Monroe [USA]), Jom Tov Lippe Teitelbaum fia. Máramarosszigeten nevelkedett, kora ifjúságától fogva élesen cionista ellenes volt és élete végéig az is maradt. Apja halála után Szatmárra költözött, ahol akkor R. GRÜNWARD JÚDA volt a rabbi és a hitközség a legszigorúbb askenázi rítus szerint működött. R. Grünwald Júda halála után még nem választották meg. Helyette Beregilosván lett rabbi. 1925-től Nagykároly főrabbija lett és erős harcot folytatott a cionizmus ellen.

végül 1934 márciusában Teitelbaumnak sikerült végre elfoglalnia a rabbiszéket. Ezt követően a helyzet lassan-lassan lecsillapodott. A vesztes ellenpárt is kezdett megbarátkozni az új helyzettel. De facto elismerték Teitelbaum főrabbit, aki mindenkivel megkedveltette magát, működése 1944-ig, a deportálásig tartott²⁴.

Az általa vezetett nagy jesivában közel 400 növendék tanult, a városban emellett még néhány kisebb jesiva is működött. Szatmár több mint egy évtizedre Magyarország és Románia jesiváinak központjává vált. Teitelbaum főrabbinak a városba való bevonulása után nagyon megváltozott a szatmári zsidó élet arculata. Szatmáron (amely azelőtt is hászid központnak számított) a hászid bázis még jobban megerősödött. Rengeteg hászid özönlött a városba. Az ortodox hitközség szervezete hásziddá vált: a városban több újabb hászid rabbi telepedett le²⁵, így reb Eliézer Fisch, a bikszádi rabbi is, aki valóságos csodarabbi számba ment; bölcs tanításait sokan vették igénybe, amelyek még betegségek esetében is hatásosak voltak. A változás sok helyi szegény zsidó anyagi helyzetét javította meg: bérbe adták a vendégeknek szobáikat, élelelről gondoskodtak számukra és a rebbe jótékonykodását (adományok, szegény lányok kiházásítása stb.) is élvezték.

Szatmárra, ahol a két háború között - Románia más részeivel ellentétben nem voltak jelentősebb antiszemita megmozdulások - 1940 szeptember 5-én vonultak be a magyar csapatok. Rövidesen megkezdődtek a zsidóellenes intézkedések: állampolgársági felülvizsgálat, munkaszolgálat, zsidótörvények életbe léptetése. Mivel az 1940. évi oktatási törvény eltiltotta a zsidókat az állami és városi középiskolák látogatásától (ez a felekezeti iskolák - katolikus, református - látogatására nem vonatkozott) a Status quo

²⁴ R. TEITELBAUM JOÉL. 1944-ben a Kasztner-vonat tagjaként Bergen Belsenbe került és onnan a második csoporttal télidőben Svájcba. Néhány hét után Palesztinába utazott, majd onnan az USA-ba költözött. Főhadiszállását New Yorkban (Williamsburg) illetve a szomszédos Monroe-ban állította fel. Szinte rögtön hozzáfogott intézményei újjászervezéséhez. Az évek során többször a Szentföldre látogatott, itt is felállította Tóra és jótékonyági intézményeit. Több helyen (Jeruzsálem, Bné Brák, Haifa stb.) lakónegyedeket építtetett amelyek a Szakmer nevet viselik. Az általa irányított közösség évek során az egyik legbefolyásosabb hászid csoportosulássá nőtte ki magát, az úgynevezett szatmári hászidoknak az ultraortodox táborban az egész világon vannak hívei. R. Teitelbaum 1979-ben halt meg. - NÁFTÁLI STERN, i.m., 44-47. o.

²⁵ A legfontosabbak: R. Jizachar Ber Laufer, a nadvornai (+ Szatmár), utóbb templomát veje 1944-ig R. Meir Rosenbaum vezette; R. Eliézer Fisch a híres bikszádi rabbi; R. Áháron Róth (+ Jeruzsálem); R. Chájem Halberstam (+ Szatmár) a cánzi Halberstammok közül; R. Hersle Halberstam (+ Auschwitz); R. Chune Hersch (1944 előtt elment Szatmárról). Fentiek mind templomot vezettek saját imaházukban. Jelentősebb hászid rabbik voltak még: R. Fisch Lázár (+ Auschwitz); R. M. D. Winternach (+ Auschwitz); R. Ávrám Chanut Friedman (+ Auschwitz). - NÁFTÁLI STERN, i.m., 24-26. o.

hitközség 1940-1944 között az Eötvös u. 20. szám alatti Mizrachi épületben egy 4 osztályos fiú- és egy 4 osztályos leány középiskolát működtetett. A megpróbáltatások ellenére is kitartó szatmári zsidó közösség pusztulása 1944 tavaszán-nyarán, (*púrim*-tól *sávuót*-ig) a német megszállás után következett be. 1944. április 4-én elrendelték a sárga csillag viselését, május 6-án felállították a gettót, és május 17 és 31 között 6 transzportban Auschwitzba deportálták a 19 ezer Szatmárnémeti-i és (az ugyancsak ide koncentrált) környékbeli zsidót.

A háború végeztével 1945 nyarán a visszatérő szatmári és bukovinai zsidók közül körülbelül 500-an telepedtek le a városban. Megalakult a Demokrata Zsidó Népközösség és a Chevra Kadisa, majd újjászerveződött az ortodox hitközség, sőt feltámadt a Status quo ante hitközség is. (Ennek vallási vezetője dr. Klein Ernő főrabbi, R. Jicchák Klein dáján fia volt, aki utóbb Torontóba vándorolt ki. A Status quo hitközség körülbelül 1950-ig működött.) a zsidók száma 1947-re más települések túlélőivel és visszatérőivel együtt 5.000 nőtt, újra működött a 4 rabbiból álló ortodox rabbitanács és a szociális intézmények, 8 zsinagóga és imaház szolgálta a hívőket. Nem tudjuk, csak sejtethetjük, hogy hogyan alakult volna a szatmári gyülekezet sorsa, folytatódott volna a magába zárkózás, vagy megtörtént volna - a modernizáció és asszimiláció előrehaladtával - a zsidó népesség betagozódása a többségi társadalomba, netán sajtáságai megőrzésével, mivel a gazdasági élet ellehetetlenülése és a minden zsidó kezdeményezést szellemi holokauszttal fenyegető kommunista hatalomátvétel miatt a legtöbben elmenekültek²⁶, 1949/50-től egyre fokozódó kivándorlás indult meg Izraelbe és Észak-Amerikába. 1970-ben már megint csak 500 zsidó volt Szatmáron, 1982-ben Szatmár utolsó rabbija Náftáli Halpert is alijázott. A nyolcvanas évek elején Szatmáron hivatalosan még 230 zsidó élt, de a valóságban nem több mint néhány tíz. A többi véglegesen elmerült a vegyes házasságban. A zsidók száma azóta tovább csökkent. A régi zsidó negyedek lerombolták, a Status quo irányzat gyönyörű temploma eltűnt a föld színéről. Még áll az ortodox nagytemplom és mellette a lévő imaház, de már szombaton sem lehet egy minjánt összehozni. A még élő néhány idős hívő Nagyváradra jár át a nagyünnepekre.

²⁶ Románia zsidósága, amely a harmincas években meghaladta a 800.000 főt, a kilencvenes évek elejére húsz ezer alá csökkent.

Evreii din Satu Mare**Rezumat**

Autorul, în baza documentelor din secolele trecute se preocupă de apărarea, apoi de stabilirea evreilor în orașul Satu Mare. Timpul istoric de circa un secol îl împarte în patru perioade corespunzător, funcționării celor patru rabini șef.

Tratează valurile de stabilire a evreimii, luptele religioase între curentul ortodox tradițional și curentul hasid, sciziunea de la sfârșitul secolului al XIX- lea, împărțirea comunității în comunitate ortodoxă și neologă. Ia în seamă construirea bisericilor, formele învățământului religios, înființarea școlilor confesionale, se preocupă de limba maternă a evreilor, de identitatea lor etnică.

În ultima parte a studiului arată împrejurările deportării, reântoarcerea supraviețuitorilor, curentul de imigrare care a început în anul 1949 /50, în sfârșit arată comunitatea mică din prezent.

Die Juden in Satu Mare (Sathmar)**Zusammenfassung**

Aufgrund von Urkunden vergangener Jahrhunderte untersucht der Beitrag die Abwehrhaltung gegen die Juden und ihre spätere Ansiedlung in Sathmar. Nach der Wirkungszeit der vier Chefrabbiner aus Sathmar wird die Siedlungszeit der Juden in vier Perioden eingeteilt.

Die Arbeit behandelt die Siedlungswellen des Judentums, die religiösen Kämpfe zwischen der traditionell orthodoxen Strömung und dem Chassidismus, die Spaltung der Glaubensgemeinschaft Ende des 19. Jahrhunderts in eine orthodoxe und eine neologische Gemeinschaft. Dargestellt werden der Bau der Synagogen, die Formen des religiösen Unterrichts und die Gründung der konfessionellen Schulen. Weiterhin stehen im Blickpunkt die Muttersprache und die nationale Identität der Juden.

Der letzte Abschnitt untersucht die Umstände der Deportation der Juden, die Rückkehr der Überlebenden, die 1949/50 einsetzende Aussiedlungsbewegung und beschreibt schließlich die heute noch bestehende kleine jüdische Gemeinde in Sathmar.

HARTA ETNICĂ ȘI CONFESIONALĂ A JUDEȚULUI TIMIȘ

ADRIAN BASARABĂ (ROMÂNIA)

1. Introducere

Județul Timiș are o populație de 700 033 de locuitori (la 7 ianuarie 1992), ocupând un teritoriu de 8690 km². Prin numărul de locuitori și suprafață este unul din cele mai mari județe ale României. Este situat în partea de vest a României, în provincia istorică Banat, având ca vecini județul Arad în partea de nord, Ungaria în partea de nord-vest, Iugoslavia în partea de vest și sud-vest, județul Caraș-Severin în partea de sud și sud-est și județul Hunedoara în partea de est. În privința organizării administrativ-teritoriale localitățile județului Timiș se împart în: două municipii (Timișoara și Lugoj), cinci orașe (Sânnicolau Mare, Jimbolia, Buziaș, Făget și Deta) și 80 de comune.

Dincolo de realitatea geopolitică - importantă, firește - este legătura cu modelul cultural central european dată și de structura populației județului Timiș pe naționalități și confesiuni, similară întrucâtva cu cea a "spațiului cu geometrie variabilă" reprezentat de Europa Centrală. Aceasta a fost prezentată și în studiul meu "Dinamici socio-demografice și identitate central europeană", în curs de publicare în revista "A treia Europă".

Astfel, la nivelul județului Timiș avem următoarea structură pe naționalități:

Naționalități	Ponderi
Români	80.13
Maghiari	8.97
Germani	3.79
Rromi	2.12
Slovaci	0.32
Sârbi	2.45
Ucrainieni	0.92
Bulgari	0.92
Alte	0.38
<i>Județ total</i>	<i>100.00</i>

și următoarea structură pe confesiuni:

Confesiune	Ponderi
Ortodoxă	77.96

Biserica ortodoxă de stil vechi	0.22
Romano-catolică	13.29
Greco-catolică	1.07
Reformată	2.34
Baptistă	1.21
Penticostală	2.72
Alte	1.18
Județ total	100.00

O hartă etnică și confesională a spațiului investigat nu a mai fost realizată de foarte mult timp. Am pornit de la premisa că realizarea ei permite o bună cunoaștere a repartiției populației aparținând minorităților și confesiunilor de pe teritoriul județului Timiș, putându-se transforma într-un instrument de lucru util atât a organizațiilor nonguvernamentale, cât și organelor administrației publice locale: Consiliul Județean, Prefectura, Inspectoratul Școlar, Inspectoratul pentru Cultură; nu în ultimul rând, ea poate fi un instrument la fel de util pentru toți cei care doresc să studieze complexa problematică a relațiilor interetnice și interconfesionale în spații de răspântie culturală, asemănătoare județului Timiș.

În realizarea practică a reprezentării grafice a repartiției teritoriale am optat pentru un număr de trei hărți, atât pentru a reprezenta principalele grupuri etnice cât și pentru a reprezenta principalele grupuri confesionale. Aceasta deoarece gradul de eterogenitate specific județului, conlucrat cu condițiile tehnice de realizare a hărților nu permit o distinctivitate, acceptabilă în cazul reprezentărilor tuturor grupurilor etnice, respectiv grupurilor confesionale, pe una și aceeași hartă.

Datele pe baza cărora s-a făcut reprezentarea grafică sunt cele înregistrate la ultimul recensământ din România, cel din anul 1992. Totodată, aceste date au fost coroborate cu date strânse de pe teren, de la diverse instituții și organizații nonguvernamentale, pe parcursul practicii de vară a grupului de Sociologie Politică din cadrul Programului "A treia Europă", practică sprijinită de Fundația pentru o Societate Deschisă, fapt pentru care aduc mulțumiri colegilor mei participanți la strângerea datelor cât și coordonatoarei programului din partea Fundației, doamna Eva Szabó. Realizarea acestor hărți implică, în afară de timp - nu puțin - și o muncă de un anumit tip: una presupunând acribie și minuțiozitate. În ducerea ei la bun sfârșit mi-a fost de un mare ajutor colegul meu, Petru Vârgă, pentru care țin să-i mulțumesc în mod deosebit. Este posibil ca, între timp, realitatea de pe teren să fi suferit doar mici modificări. Ele se încadrează între limite general

acceptate ca ne semnificative într-o cercetare de tip statistico-demografic. Menționez, de asemenea, că am încercat să îmbin cercetarea de tip statistico-demografic cu procedee oferite de geografia politică.

2. Considerații teoretice: rezultatele "lecturii" hărților

Deși extrem de utilizat de diverse științe sociale, termenul *minoritate* rămâne, încă imprecis și ambiguu. O soluție menită să diminueze efectele perverse ale impreciziei și ambiguității termenului în cunoașterea socială și în orientarea politicilor sociale legate de problematica minorităților este dată de practica teoretică a însoțirii termenului de minoritate de un adjectiv care să precizeze tipul de identitate al minorității. De abia adjectivul însoțitor este cel care este capabil să delimiteze *natura* minorității: minoritate *lingvistică*, minoritate *națională*, minoritate *etnică*, minoritate *religioasă*, minoritate *rasială*, minoritate *ocupatională*, minoritate *sexuală*, minoritate *politică*, minoritate *culturală*, etc. Utilizat fără adjectivul însoțitor, termenul crează confuzii în planul teoretic și practici inadecvate în planul opțiunii social-politice.

În demersul de față am fost orientat spre minoritățile etnico-lingvistice și spre cele religioase, ele conferind specificitate județului Timiș în ansamblul județelor țării.

Dar, indiferent de adjectivul însoțitor, termenul de minoritate desemnează, în primul rând, sub aspect sociologic: grupurile umane aflate în poziție de *inferioritate numerică*. Este motivul pentru care cercetarea de față insistă asupra *ponderilor* grupurilor etnico-lingvistice și religioase existente pe ansamblul județului Timiș și în fiecare din comunitățile urbane și rurale care îi conferă structura; se insistă, de asemenea, pe *repartizarea*, răspândirea teritorială a acestor ponderi în spațiul considerat.

Dacă utilizăm drept criteriu de tipologizare a minorităților etnico-lingvistice răspândirea lor teritorială (nu trebuie uitat că teritoriul constituie un element de bază în constituirea sensibilității etnice și naționale și a identității în general) s-ar putea obține două mari tipuri, fără ca vreunul din ele să fie tip pur:

- a) minorități teritorial compacte
- b) minorități dispersate teritorial.

Desigur, datorită proceselor de urbanizare, industrializare, datorită creșterii stocului de învățământ, toate minoritățile etnico-lingvistice și religioase se află, într-o măsură mai mare sau mai mică, răspândite pe întreg teritoriul; dar, unele dintre ele au o prezență mai compactă în anumite

puncte geografice ale județului Timiș, în anumite structuri locale ale acestuia. Pe cele din urmă le apreciem ca minorități compacte.

În prima categorie, a minorităților compacte, la nivelul județului Timiș pot intra: ucrainenii cu o răspândire preponderentă în sud-estul județului, slovacii cu o răspândire mai mare în câteva comune din centru județului, bulgarii răspândiți în principal în nord-vestul județului și parțial sârbii cu răspândire ceva mai mare în sud-vestul județului.

În cea de a doua categorie, a minorităților dispersate teritorial, intră maghiarii, germanii și românii care prezintă ponderi mai mari în diverse zone ale județului.

Nu doar realitatea de ordin cantitativ se impune a fi luată în considerare. Minoritățile etnico-lingvistice și religioase sunt grupuri ai căror membri sunt legați prin descendență comună (reală sau imaginată), prin limbă comună, credințe specifice, obiceiuri, tradiții, ierarhii valorice specifice. Din toate acestea rezultă sentimentul că grupul este diferit față de majoritatea celorlalți indivizi dintr-o entitate politică. Pe această conștiință a inferiorității numerice, pe de o parte, și a diferenței culturale, pe de alta, minoritățile își întemeiază diferite revendicări politice: de egalitate cu majoritatea, de tratament special bazat pe recunoașterea acestor diferențe, de autonomie culturală și, în unele cazuri extreme, chiar de separare. Prin urmare, în tipologizarea minorităților pot interveni și alte criterii decât cele ale ponderii lor legate de modul în care ele își *construiesc diferența* față de “ceilalți”, legate de modul în care își legitimează construcția identitară.

Ca rezultat al celor anterior menționate se poate considera că abordarea problemelor minorităților etno-lingvistice și religioase poate fi făcută luând în considerare și alte dimensiuni precum: *dimensiunea temporală* (durata de constituire a unei minorități și geneza, originea minorității respective); *impactul minorității asupra spațiului* prin constituirea și conservarea pe perioade mai lungi sau mai scurte a unor teritorii preponderent minoritare sau a regionalismelor; dinamica mișcărilor, a mobilității sociale din care pot rezulta noi “izolate” minoritare.

Originea minorității este factor important al diferențierii lor. *Colonizarea* poate produce o minoritate (cazul germanilor din Banat); *exodul* din motive politice sau religioase într-un spațiu “mai primitiv” (cazul bulgarilor) poate produce o minoritate; *realcătuiri de granițe statale* ale unei regiuni pot și ele produce o minoritate (cazul maghiarilor). Specific acestor cazuri (la care pot fi adăugate și minoritățile sârbă, croată, ucrainiană, slovacă, cehă) este că în afara spațiului în care trăiesc există o *organizare statală distinctă* (statul german, maghiar, bulgar, etc.) funcționând ca “țară-mamă” pentru cei mai mulți membri, excepție făcând totuși bulgarii care se

consideră și se identifică masiv ca "bulgari din România" și nu "bulgari, bulgari". Suprapunerea, în acest caz, a etnicității cu religia catolică poate fi o explicație. Există și minorități care nu au în afara statului român o organizare statală "de origine": românii sunt minoritatea cea mai semnificativă numeric sub acest aspect, fără a fi, însă, singura (de exemplu lipovenii).

În privința impactului minorităților asupra spațiului județului Timiș se poate spune că diversitatea acestuia, prezervarea regionalismului de tipul bănățenismului este rezultatul coexistenței acestor minorități. Dacă luăm în considerare mobilitatea socială și capacitatea acesteia de a crea noi "izolate" minoritare se poate afirma că în județul Timiș aceasta a întărit sau a slăbit ponderea diverselor minorități, fără a duce la dispariția vreunui grup minoritar. În perioada actualului deceniu ca rezultat al unei migrații economice, în primul rând, sunt în curs de constituire grupuri semnificative noi: arabi, chinezi, ș.a. de care însă cercetarea de față nu s-a ocupat.

Cercetarea de față a avut în vedere *cetățenii* statului român, locuitori ai județului Timiș. Grupurile etnice și religioase se pot însă constitui și în afara sferei cetățeniei și, mai devreme sau mai târziu, realitatea lor provoacă politicile naționale și culturale ale unei zone.

Să analizăm acum, pe scurt, repartitia teritorială a principalelor minorități naționale și grupuri etnice din județul Timiș:

- populația majoritară, românii prezintă cele mai mari ponderi, în principal în comunele din estul și nord-estul județului; există 7 comune în care ponderea românilor este de peste 95%; acestea sunt: Pietroasa (99,66%), Secaș (99,65%), Curtea (97,94%), Bara (97,66%), Belint (97,05%), Fârdea (96,40%) și Margina (96,31%); în ceea ce privește localitățile cu cele mai scăzute ponderi ale românilor acestea sunt: Dudeștii Vechi (31,14%), Știuca (40,42%), Dumbrăvița (43,71%), Tormac (51,31%), Denta (54,06%) și Beba Veche (55,26%).

- minoritatea maghiară are cele mai mari ponderi în Dumbrăvița (53,54%), Tormac (45,14%), Beba Veche (39,38%), Uivar (33,16%), Balint (30,18%), în alte 13 comune, 3 orașe (Deta, Jimbolia, Sânicolau Mare) și în municipiul Lugoj ponderea maghiarilor depășind 10%; este de remarcat ponderea mai mare a maghiarilor din municipiul Lugoj (oraș tradițional românesc) față de municipiul Timișoara (care la recensământul din 1930 avea o pondere a românilor de 26,4%);

- minoritatea germană cu o scădere dramatică în ultimele decenii (în special datorită emigrației masive) mai prezintă ponderi semnificative în următoarele localități: Lovrin (11,04%), Nădrag (9,69%), Jimbolia (9,38%),

Deta (9,27%), Lenauheim (6,68%), Victor Vlad de la Marina (6,61%), Buziaș (6,42%) și Sânandrei (6,14%);

- minoritatea romilor cunoaște o creștere masivă în ultimele decenii datorită imigrației din alte județe și a sporului natural foarte ridicat, prezentând o pondere semnificativă în special în localitățile care în trecut erau “fiefuri” ale germanilor; localitățile cu cele mai mari ponderi ale romilor sunt: Comloșu Mare (17,43%), Sânpetru Mare (16, 51%), Lenauheim (14,33%), Cenad (11,28%), Chevereșu Mare (11,09%), Periam (9,10%), Cenei (8,14%) și Cărpiniș (6,62%);

- sârbii au ponderi mai mari, în general, în localitățile din apropierea graniței cu Iugoslavia: Peciu Nou (24,64%), Sânpetru Mare (18,54%), Cenei (15,50%), Giulvăz (13,46%), Cenad (10,05%), Foeni (10,01%), Topolovățul Mare (9,27%), Giera (7,90%) și Recaș (7,72%);

- ucrainenii sunt grupați în câteva localități din sud-estul județului în care dețin ponderi foarte semnificative: Știuca (55,16%), Bârna (29,80%), Criciova (16,23%) și Victor Vlad de la Marina (12,25%);

- bulgarii sunt grupați în două comune: Dudeștii Vechi (56,69%) și Denta (22,25%), slovacii sunt grupați tot în două comune: Brestovăț (21,74%) și Chevereșu Mare (8,77%), iar celelalte naționalități au ponderi de peste 2% tot în două comune: Racovița (3,97%) și Becicherecu Mic (3,08%).

Să trecem acum la analiza repartiției populației județului Timiș după religie:

- ortodocșii reprezintă grupul confesional majoritar în aproape toate localitățile județului Timiș, cu următoarele excepții: Dudeștii Vechi (28,26%), Dumbrăvița (39,54%), Știuca (42,51%) și Tormac (49,47%), excepții care sunt generate de ponderea scăzută a românilor în aceste localități; aparent surprinzător însă, localitățile cu cele mai mari ponderi ale ortodocșilor nu se regăsesc în general printre acelea cu cele mai mari ponderi ale românilor, lucru datorat “cuceririi” de către religiile neo-protestante (în special pentecostali) a acestor localități; localitățile cu cele mai mari ponderi ale ortodocșilor sunt: Găvojdia (95,30%), Secaș (95,76%), Racovița (95,03%), Sânpetru Mare (94,90%), Belinț (94,83%), ele fiind destul de dispersate în cadrul județului;

- ortodocșii de stil vechi sunt grupați în 3 comune, în care au ponderi de peste 10%: Știuca (32,37%), Giera (11,24%) și Criciova (10,09%); aceste ponderi sunt datorate populațiilor de naționalitate ucrainiană (Știuca și Criciova) și de naționalitate sârbă (Giera) care mențin calendarul iulian (ceea ce reprezintă principala diferență față de biserica ortodoxă);

- romano-catolicii, a doua religie ca pondere în populația județului, sunt răspândiți cu ponderi semnificative în mod relativ uniform pe tot teritoriul analizat; în ceea ce privește aceste ponderi se detașează net Dudeștii Vechi (69,25%), urmat de Beba Veche (42,03%), Uivar (39,29%), Denta (36,65%), Deta (34,84%) și Jimbolia (32,05%); de asemenea cu ponderi de peste 10% avem încă 21 de comune, 2 orașe și cele 2 municipii (Lugoș și Timișoara); este de remarcat că aceste ponderi mari se datorează în primul rând “agregării” în jurul religiei romano-catolice a majorității bulgarilor, germanilor, maghiarilor și slovacilor ca să amintim doar pe cele mai importante etnii ce o “compun” și în al doilea rând se datorează stabilității în fața “asaltului” religiilor neo-protestante;

- reformații, fiind în marea lor majoritate persoane de etnie maghiară, au ponderi semnificative în unele localități în care această etnie este numeroasă; cu cele mai mari ponderi se remarcă: Tormac (38,23%), Dumbrăvița (25,92%), Balint (24,18%) și Dumbrava (18,33%);

- greco-catolicii au ponderi relativ reduse, fapt datorat interzicerii acestei religii de regimul comunist vreme de peste 40 de ani, remarcându-se însă: Brestovăț (6,93%), Jamu Mare (6,83%) și Boldur (4,97%);

- pentecostalii se remarcă între religiile neo-protestante ca a treia religie ca pondere în populație județului, fiind răspândită uniform pe întreg teritoriul și având ponderi mai semnificative în principal în localitățile din estul județului, care reprezintă o zonă cu o densitate foarte mare a populației de naționalitate română; se remarcă cu ponderi mai mari următoarele localități: Pietroasa (21,27%), Știuca (19,35%), Sânmihaiu Român (11,28%), Făget (10,32%), Bethausen (9,83%), Moșnița Nouă (9,40%), Traian Vuia (9,40%) și Curtea (9,12%);

- bapțiștii, a doua religie neo-protestantă, se remarcă cu ponderi mai mari tot în localitățile din estul județului în care populația de naționalitate română deține ponderi foarte mari; astfel reținem cu ponderile cele mai mari localitățile: Criciova (7,95%), Pietroasa (7,46%), Margina (5,22%) și Firdea (5,13%);

- persoanele aparținând altor religii dețin ponderi mai semnificative în Bârna (8,52%) și Chevereșu Mare (4,29%).

Considerațiile expuse până acum ne ajută să înțelegem repartitia teritorială a grupurilor etnice și a celor confesionale în județul Timiș. Pentru o mai bună cunoaștere însă este necesară folosirea a doi indici care reflectă într-o mai mare măsură atât mărimea grupurilor etnice, respectiv confesionale, cât și numărul acestora. Astfel, fragmentarea etnică a unei unități administrativ-teritoriale poate fi calculată și comparată cu ajutorul *indicalui de diferențiere etnică*:

$$IDE = \sum_{i=1}^k n^2 / N^2 \times 100$$

unde: k = numărul grupurilor etnice,

i = grupul etnic,

n = mărimea grupului etnic,

N = populația totală a unității administrativ-teritoriale.

Cu cât valoarea indicelui este mai mică, cu atât diferențierea etnică este mai mare, omogenitatea perfectă fiind realizată atunci când indicele este egal cu 100. Acest indice a fost introdus de R. Muir, iar pe baza aceleiași formule s-a putut calcula și *indicele de fragmentare religioasă*, notat cu IFR.

Calculând valorile acestor doi indici pentru localitățile județului Timiș au rezultat două grupări ale localităților județului (una în funcție de valorile indicelui de diferențiere etnică, iar alta în funcție de valorile de fragmentare religioasă).

3. Gruparea localităților județului Timiș în funcție de valorile indicelui de fragmentare religioasă

O primă constatare privitoare la cei doi indici în privința județului Timiș, este că la nivelul întregului județ având IFR = 62,71 și IDE = 65,28 Timișul se plasează în primele 10 județe ale țării din punct de vedere al eterogenității.

De asemenea, comparând cei doi indici pe totalul comunelor, respectiv pe totalul municipiilor și orașelor se constată că din punct de vedere religios populația este mai eterogenă în mediul urban, iar din punct de vedere etnic populația este mai eterogenă în mediul rural. Faptul că din punct de vedere etnic avem o eterogenitate mai mare în mediul rural poate părea surprinzător, știindu-se faptul că orașele aveau în zona de vest a țării un grad de eterogenitate foarte ridicat; explicația pentru această schimbare trebuie căutată în politica de industrializare din perioada comunistă în care grupuri mari de populație de naționalitate română, în special din Moldova, au emigrat în orașele din vestul țării.

În privința grupării localităților județului Timiș în funcție de indicele de diferențiere etnică se constată următoarele:

- cu cel mai ridicat indice, deci cele mai omogene din punct de vedere etnic sunt comunele: Pietroasa (99,32), Secaș (99,30), Curtea (95,96), Bara (95,42), Belinț (94,23), Fîrdea (92,97), Margina (92,80), Boldur (90,75) și Ohaba Lungă (90,32); în toate aceste comune, foarte omogene etnic, românii dețin ponderi de peste 94% din populație, deci nu există așa-numitele “enclave etnice”, adică localități cu populație aparținând în majoritate unei minorități etnice care să fie foarte omogene din punct de vedere etnic;

- dimpotrivă localitățile în care românii au cele mai scăzute ponderi prezintă un IDE foarte scăzut ceea ce arată o eterogenitate accentuată și implicit un multiculturalism specific atât spațiului bănățean cât și celui central-european; cele mai eterogene localități sunt: Denta (36,18), Cenad (39,04), Deta (40,55), Variaș (40,77), Cenei (41,12), Giera (41,39) și Dudeștii Vechi (42,42), eterogenitate pe care dacă am fi luat ca indice doar ponderea populației majoritare nu am fi surprins-o la fel de bine.

Să vedem și care este situația în privința indicelui de fragmentare religioasă:

- cu valorile cele mai ridicate se remarcă comunele în care ponderea populației de religie ortodoxă este de peste 94%; acestea sunt: Secaș (91,83), Găvojdia (90,90), Racovița (90,38), Sânpetru Mare (90,13) și Belinț (89,99); se remarcă valorile mai scăzute ale omogenității religioase decât în cazul etnicității și faptul că persoanele aparținând altor religii decât cea ortodoxă nu se regăsesc în localități cu o omogenitate ridicată din punct de vedere religios;

- cele mai scăzute valori ale IFR se înregistrează în comunele: Dumbrăvița (30,90), Știuca (32,48) și Tormac (39,99), eterogenitatea fiind generată de ponderile mari ale reformaților (Dumbrăvița și Tormac) și respectiv ale ortodocșilor de stil vechi (Știuca); această eterogenitate arată caracterul pluriconfesional și toleranța religioasă în spațiul bănățean, în care religii care își “segmentează” foarte strict teritoriul în alte zone ale țării conviețuiesc aici foarte bine împreună.

Bibliografie

1. Bodocan V. - Geografie politică, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997
2. Colțescu G. - Societăți politice și probleme naționale în volumul “Tineretul și dimensiunea sa valorică”, Helicon, Timișoara, 1995
3. Colțescu G. (coord.) - Vocabularul societății plurale, Fundația pentru o Societate Deschisă, Timișoara, 1998

4. Muir R. - Modern political Geography, macMillan, London, 1981
5. *** - Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, vol. 1, Populație - Structura Demografică, Comisia Națională de Statistică, București, 1994

A N E X E

Anexa 1

Distribuția populației județului Timiș după etnie (%)

Județ/Municipiu/oraș/comuna	Populație stabilă	Total (fără alte)	Ro-mâni	Ma-ghiari	Ger-mani	Ți-gani	Ucrai-neni	Sârbi	Slo-vaci	Bul-gari	Alții
Municipiile+ Orașe TOTAL	425129	99.55	80.82	9.96	4.42	1.21	0.37	2.11	0.21	0.44	0.45
Municipiul Timișoara	334115	99.49	82.14	9.50	3.92	0.80	0.22	2.32	0.20	0.39	0.51
Lugoj	49742	99.96	81.14	10.97	5.37	0.87	1.41	0.20	0.00	0.00	0.04
Maguri	825	100.00	15.15	0.97	0.00	80.73	3.15	0.00	0.00	0.00	0.00
Tapia	372	100.00	98.92	0.27	0.00	0.00	0.81	0.00	0.00	0.00	0.00
Municipiul Lugoj	50939	99.73	79.83	10.68	5.22	2.15	1.43	0.20	0.21	0.01	0.27
Buziaș	5682	99.79	84.35	5.88	4.80	3.77	0.21	0.12	0.63	0.02	0.21
Silagiu	935	100.00	98.93	0.75	0.21	0.00	0.11	0.00	0.00	0.00	0.00
Bacova	1424	99.79	73.46	3.09	16.92	3.72	1.26	0.14	1.19	0.00	0.21
Oraș Buzias TOTAL	8041	99.81	84.12	4.79	6.42	3.32	0.39	0.11	0.66	0.01	0.19
Deta	6489	99.97	57.17	22.17	10.36	2.67	0.33	7.28	0.00	0.00	0.03
Opâțita	632	100.00	95.57	2.22	0.63	1.11	0.00	0.47	0.00	0.00	0.00
Oraș Deta TOTAL	7121	99.80	59.33	19.91	9.27	2.47	0.29	6.52	0.20	1.81	0.20
Jimbolia (Oraș)	11830	99.70	66.67	16.58	9.38	5.87	0.14	0.52	0.29	0.25	0.30
Sânicolaul Mare	13083	99.95	73.44	10.61	5.89	1.96	0.28	4.58	0.10	3.11	0.05
Faget (Oraș)	7722	99.84	89.20	5.66	1.46	1.05	2.41	0.03	0.04	0.00	0.16
Comune TOTAL	274904	99.74	79.07	7.45	2.82	3.52	1.77	2.97	0.48	1.67	0.26
Balint	1849	99.95	68.14	30.18	0.27	1.35	0.00	0.00	0.00	0.00	0.05
Banloc	4649	100.00	72.81	5.98	3.31	5.66	6.28	5.85	0.00	0.11	0.00
Bara	427	100.00	97.66	2.11	0.00	0.00	0.23	0.00	0.00	0.00	0.00
Beba Veche	1625	99.94	55.26	39.38	1.17	2.89	0.12	0.37	0.06	0.68	0.06

Bechiche- recu Mic	4581	96.92	81.82	1.24	4.08	5.22	1.42	2.93	0.20	0.02	3.08
Belint	3055	99.97	97.05	1.51	0.56	0.79	0.00	0.03	0.03	0.00	0.03
Bethausen	2909	100.00	94.29	2.44	1.75	0.14	1.24	0.10	0.00	0.03	0.00
Biled	6108	99.90	87.30	4.03	5.80	2.34	0.07	0.13	0.11	0.13	0.10
Barna	1691	100.00	70.14	0.00	0.00	0.00	29.80	0.06	0.00	0.00	0.00
Bogda	578	99.48	89.27	2.25	3.98	0.17	3.63	0.17	0.00	0.00	0.52
Boldur	2594	99.85	95.22	2.31	0.15	0.77	1.39	0.00	0.00	0.00	0.15
Brestovat	851	99.88	69.92	1.18	3.17	0.00	0.00	3.88	21.74	0.00	0.12
Cărpiniș	7089	99.69	83.71	4.67	4.42	6.62	0.07	0.11	0.06	0.04	0.31
Cenad	3991	99.97	57.73	18.39	2.08	11.28	0.10	10.05	0.00	0.35	0.03
Cenei	4903	98.37	60.68	10.65	2.83	8.14	0.43	15.50	0.08	0.06	1.63
Chevereșu Mare	2029	99.95	68.85	10.00	0.39	11.09	0.64	0.20	8.77	0.00	0.05
Ciacova	7457	99.89	77.82	9.51	4.08	5.34	0.46	2.62	0.03	0.05	0.11
Comloșu Mare	4664	99.94	73.58	1.18	5.51	17.43	0.09	0.47	1.59	0.09	0.06
Costeiu	3662	99.92	82.06	15.76	0.37	1.54	0.05	0.08	0.05	0.00	0.08
Criciova	1774	99.89	83.09	0.45	0.06	0.00	16.23	0.00	0.06	0.00	0.11
Curtea	1459	100.00	97.94	0.21	0.14	1.58	0.14	0.00	0.00	0.00	0.00
Darova	3031	100.00	91.16	0.66	1.15	0.16	6.73	0.03	0.10	0.00	0.00
Denta	3187	99.91	54.06	12.21	1.32	2.48	1.07	6.50	0.03	22.25	0.09
Dudeștii Vechi	6409	99.92	31.14	5.91	0.89	4.76	0.22	0.17	0.14	56.69	0.08
Dumbrava	2799	100.00	76.99	21.97	0.25	0.64	0.11	0.04	0.00	0.00	0.00
Dumbrăvița	2400	99.92	43.71	53.54	1.33	0.08	0.33	0.88	0.00	0.04	0.08
Firdea	2164	99.77	96.40	0.51	0.00	2.13	0.69	0.05	0.00	0.00	0.23
Foeni	1639	99.94	66.69	22.51	0.12	0.55	0.00	10.01	0.00	0.06	0.06
Gavojdia	3189	99.78	91.03	0.56	0.19	0.00	7.93	0.00	0.06	0.00	0.22
Gataia	8524	99.85	73.00	14.37	2.78	1.29	0.60	2.11	5.66	0.04	0.15
Ghizela	1311	100.00	93.29	4.12	1.68	0.08	0.69	0.08	0.08	0.00	0.00
Ghiroda	4908	99.86	90.16	6.93	0.96	0.57	0.06	0.65	0.47	0.06	0.14
Giarmata	5162	99.81	94.30	2.03	1.65	0.95	0.21	0.45	0.21	0.00	0.19
Giera	1228	100.00	58.55	24.67	3.50	5.21	0.16	7.90	0.00	0.00	0.00
Giroc	3951	99.95	92.26	3.24	2.43	1.42	0.08	0.40	0.08	0.05	0.05
Giulvaz	2813	99.87	78.76	1.62	2.98	2.76	0.19	13.46	0.00	0.10	0.13
Jamu Mare	3487	98.37	83.83	9.18	3.27	1.58	0.14	0.14	0.14	0.09	1.63
Jebel	5238	99.81	91.87	1.62	1.57	4.39	0.08	0.23	0.00	0.06	0.19
Lenauheim	5123	99.75	76.97	1.29	6.68	14.33	0.10	0.12	0.23	0.04	0.25
Liebling	3606	99.94	89.66	5.44	1.58	2.77	0.06	0.06	0.25	0.14	0.06
Lovrin	8560	99.80	76.30	3.86	11.04	5.90	1.38	0.35	0.21	0.77	0.20
Margina	2469	99.88	96.31	1.74	0.53	0.28	0.49	0.08	0.45	0.00	0.12
Masloc	3913	99.90	82.67	3.99	2.15	1.07	9.81	0.20	0.00	0.00	0.10

Mănăștiur	1741	100.00	89.37	9.53	0.34	0.52	0.17	0.06	0.00	0.00	0.00
Moravița	2470	99.80	81.46	6.60	5.43	3.00	0.12	2.87	0.08	0.24	0.20
Moșnița Noua	3941	99.80	81.22	16.77	0.51	0.84	0.05	0.10	0.28	0.03	0.20
Nădrag	3634	99.70	83.54	4.27	9.69	0.03	1.24	0.41	0.52	0.00	0.30
Nitchidorf	1555	99.87	90.74	1.35	3.79	0.00	3.54	0.00	0.45	0.00	0.13
Ohaba Lunga	1347	99.78	94.95	0.15	0.07	0.59	4.01	0.00	0.00	0.00	0.22
Orțișoara	4105	99.85	89.31	4.95	3.63	0.49	1.17	0.17	0.07	0.07	0.15
Peciu Nou	4871	99.96	68.40	2.24	2.57	0.60	1.44	24.64	0.02	0.06	0.04
Periam	6572	99.91	82.59	2.39	4.93	9.10	0.14	0.59	0.05	0.12	0.09
Pietroasa	1166	100.00	99.66	0.09	0.00	0.17	0.09	0.00	0.00	0.00	0.00
Pischia	2932	99.83	92.12	2.97	0.85	1.77	1.43	0.48	0.00	0.20	0.17
Racovița	3399	96.03	92.50	1.24	0.26	2.00	0.00	0.00	0.03	0.00	3.97
Recaș	8665	98.73	73.10	12.49	2.56	2.53	0.14	7.72	0.20	0.00	1.27
Remetea Mare	3289	99.97	91.33	4.13	0.40	3.71	0.15	0.09	0.06	0.09	0.03
Sacosu Turcesc	3037	99.93	86.47	7.57	0.99	4.74	0.03	0.07	0.07	0.00	0.07
Satchinez	4362	99.93	87.71	1.01	2.45	7.27	0.11	1.17	0.07	0.14	0.07
Sacalaz	5926	99.87	90.48	1.87	1.28	1.03	0.05	4.94	0.07	0.13	0.13
Secas	283	100.00	99.65	0.00	0.35	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Sanandrei	4773	99.73	86.91	2.91	6.14	1.57	1.51	0.59	0.10	0.00	0.27
Sanmihaiu Roman	3911	100.00	92.25	4.01	2.10	1.05	0.08	0.26	0.23	0.03	0.00
Sânpetru Mare	5724	99.91	62.63	0.94	1.00	16.51	0.12	18.54	0.02	0.16	0.09
Sag	4006	99.93	76.39	13.68	5.82	1.52	0.05	2.10	0.20	0.17	0.07
Stiuca	1628	99.75	40.42	0.43	3.69	0.06	55.16	0.00	0.00	0.00	0.25
Teremia Mare	3871	100.00	82.87	8.52	4.44	2.71	0.41	0.46	0.10	0.46	0.00
Tomesti	2888	99.72	94.67	2.46	2.11	0.17	0.21	0.07	0.00	0.03	0.28
Topolovatul Mare	3150	99.78	82.13	2.25	0.95	0.86	0.89	9.27	3.40	0.03	0.22
Tormac	2705	99.93	51.31	45.14	0.55	0.52	0.37	0.00	2.00	0.04	0.07
Traian Vuia	2404	99.92	93.76	3.04	0.08	2.87	0.17	0.00	0.00	0.00	0.08
Uivar	4324	99.40	61.12	33.16	1.97	2.82	0.02	0.30	0.00	0.00	0.60
Varias	6059	99.70	59.76	10.98	2.48	2.82	4.79	18.65	0.13	0.10	0.30
Victor Vlad De La Marina	2889	99.97	76.43	1.97	6.61	1.21	12.25	1.49	0.00	0.00	0.03
Voiteg	2399	99.96	83.08	8.55	5.84	1.46	0.33	0.46	0.00	0.25	0.04

Anexa2
Distribuția populației județului Timiș după confesiune (%)

Județ Municipiu Oraș	Popula- ție stabila	Total (fără alte)	Orto- doxă	Biserica ortodoxă de stil vechi	Româ no- Cato- lica	Greco- Cato- lică	Refor- mată	Bap- tistă	Penti- costal- ă	Alta
Jud Timiș	700033	98.82	77.96	0.22	13.29	1.07	2.34	1.21	2.72	1.18
Municipii și orașe	425129	98.67	77.34	0.14	13.99	1.32	2.62	1.30	1.95	1.33
Municipiul Timișoara	334115	98.55	78.64	0.16	12.74	1.36	2.48	1.27	1.91	1.45
Lugoj TOTAL	50939	98.97	75.88	0.05	13.09	1.46	4.66	2.12	1.70	1.03
Lugoj	49742	98.95	75.37	0.05	13.40	1.49	4.77	2.16	1.71	1.05
Maguri	825	99.88	97.58	0.00	0.61	0.00	0.12	0.24	1.33	0.12
Tapia	372	100.0	95.97	0.00	0.27	0.81	0.00	0.81	2.15	0.00
Buzias TOTAL	8041	99.28	82.71	0.01	11.70	0.42	1.48	0.61	2.34	0.72
Buziaș	5682	99.35	83.84	0.00	11.53	0.32	1.43	0.56	1.67	0.65
Silagiu	935	100.0	97.97	0.00	0.43	1.39	0.21	0.00	0.00	0.00
Bacova	1424	98.53	68.19	0.07	19.80	0.21	2.53	1.19	6.53	1.47
Oraș Deta TOTAL	7121	99.52	61.52	0.38	34.84	0.55	0.74	0.42	1.07	0.48
Deta	6489	99.48	58.22	0.42	37.96	0.60	0.80	0.46	1.02	0.52
Opatita	632	100.0 0	95.41	0.00	2.85	0.00	0.16	0.00	1.58	0.00
Oraș Jimbolia TOTAL	11830	99.11	61.34	0.04	32.05	0.92	1.67	0.39	2.69	0.89
Oraș Sânicolaul Mare Total	13083	99.11	69.55	0.05	23.03	1.16	0.98	0.78	3.57	0.89
Oraș Făget	7722	97.86	76.33	0.00	6.15	0.09	1.85	3.12	10.32	2.14
Comune TOTAL	274904	99.05	78.93	0.36	12.21	0.69	1.89	1.08	3.90	0.95
Balint	1849	98.97	68.20	0.00	5.14	0.76	24.18	0.65	0.05	1.03
Banloc	4649	99.68	87.57	0.00	11.53	0.04	0.15	0.09	0.30	0.32
Bara	427	99.53	93.68	0.00	0.70	0.00	0.00	0.70	4.45	0.47
Beba Veche	1625	100.0 0	54.40	1.17	42.03	1.11	0.80	0.00	0.49	0.00
Bechichercu Mic	4581	99.19	88.26	0.11	7.68	0.41	0.11	0.31	2.31	0.81
Belint	3055	99.57	94.83	0.00	1.28	0.13	0.65	0.79	1.90	0.43
Bethausen	2909	99.31	82.54	0.00	5.57	0.00	0.52	0.86	9.83	0.69
Biled	6108	99.41	78.68	0.16	13.46	0.51	1.21	0.43	4.96	0.59
Barna	1691	91.48	87.17	0.00	0.12	0.06	0.00	0.77	3.37	8.52

Bogda	578	98.79	91.18	0.00	5.88	0.35	0.17	0.52	0.69	1.21
Boldur	2594	98.57	88.63	0.04	2.51	4.97	0.15	0.69	1.58	1.43
Brestovat	851	99.53	65.22	0.00	25.15	6.93	0.35	1.18	0.71	0.47
Carpinis	7089	99.05	73.34	0.01	15.15	1.28	1.83	0.44	7.00	0.95
Cenad	3991	99.70	72.61	0.00	24.35	0.93	0.65	0.25	0.90	0.30
Cenei	4903	99.59	82.01	0.12	15.15	0.51	0.53	0.82	0.45	0.41
Cheveresu Mare	2029	95.71	77.33	0.00	16.12	0.20	0.20	0.00	1.87	4.29
Ciacova	7457	99.69	82.14	0.01	14.60	0.12	0.47	0.21	2.13	0.31
Comloșu Mare	4664	99.94	85.08	0.00	9.65	1.37	0.24	0.21	3.39	0.06
Costeiu	3762	97.26	76.77	0.00	4.78	3.32	10.50	0.66	1.22	2.74
Criciova	1774	99.89	77.85	10.09	0.62	0.00	0.00	7.95	3.38	0.11
Curtea	1459	99.45	88.97	0.00	0.27	0.00	0.00	1.10	9.12	0.55
Darova	3031	98.58	87.36	0.03	2.44	0.46	0.07	2.87	5.34	1.42
Denta	3187	99.65	59.18	0.00	36.65	0.25	0.06	1.47	2.04	0.35
Dudeștii Vechi	6409	98.89	28.26	0.00	69.25	0.14	0.70	0.22	0.33	1.11
Dumbrava	2799	97.89	67.52	0.00	3.57	0.14	18.33	3.75	4.57	2.11
Dumbrăvița	2400	98.54	39.54	0.00	29.08	1.17	25.92	0.25	2.58	1.46
Firdea	2164	99.91	92.33	0.00	0.32	0.09	0.09	5.13	1.94	0.09
Foeni	1639	99.82	76.39	0.00	22.33	0.00	0.61	0.00	0.49	0.18
Gavosdia	3189	100.3	95.30	0.00	1.13	0.03	0.13	1.00	2.45	-0.03
Gataia	8524	97.00	69.73	0.00	19.65	0.21	1.87	0.69	4.85	3.00
Ghizela	1311	99.69	88.63	1.53	6.56	0.84	0.38	0.92	0.84	0.31
Ghiroda	4908	99.57	80.01	0.06	7.91	0.53	0.77	2.20	8.09	0.43
Giarmata	5162	98.99	88.98	0.46	4.78	0.43	0.46	0.31	3.56	1.01
Giera	1228	99.59	59.53	11.24	27.44	0.16	0.81	0.33	0.08	0.41
Giroc	3951	99.57	86.99	0.00	4.56	0.58	0.68	2.51	4.25	0.43
Giulvaz	2813	98.36	88.20	0.00	5.69	0.18	0.18	0.07	4.05	1.64
Jamu Mare	3487	98.57	71.38	0.14	16.43	6.83	0.49	2.98	0.32	1.43
Jebel	5238	98.95	86.69	0.00	2.90	0.67	0.11	2.04	6.53	1.05
Lenauheim	5123	99.53	75.72	0.18	19.44	0.53	0.66	0.23	2.77	0.47
Leibling	3606	97.98	85.58	0.00	5.55	1.00	0.17	1.50	4.19	2.02
Lovrin	8560	99.63	70.36	0.14	21.33	0.26	0.71	0.95	5.88	0.37
Margina	2469	98.50	85.22	0.00	3.00	0.00	0.36	5.22	4.70	1.50
Masloc	3913	99.51	91.46	0.03	5.70	0.31	0.36	0.84	0.82	0.49
Manastir	1741	98.74	79.90	0.00	3.10	0.00	7.47	0.29	7.98	1.26
Moravita	2470	99.80	73.81	0.45	18.54	2.79	1.09	0.49	2.63	0.20
Moșnița Nouă	3941	99.75	71.78	0.03	8.91	0.05	9.29	0.20	9.49	0.25
Nădrag	3634	98.98	76.39	0.00	17.12	0.30	1.46	2.34	1.38	1.02
Nitchidorf	1555	99.10	90.48	0.00	6.37	0.06	0.71	0.39	1.09	0.90
Ohaba Lunga	1347	99.11	87.45	0.00	0.22	0.00	0.00	3.19	8.24	0.89

Orțișoara	4105	99.51	85.94	0.00	8.11	0.66	0.90	0.17	3.73	0.49
Peciu Nou	4871	99.43	90.37	0.00	5.26	0.43	0.96	0.04	2.36	0.57
Periam	6572	99.15	83.92	0.00	8.87	0.56	0.29	1.40	4.11	0.85
Pietroasa	1166	99.91	71.10	0.00	0.09	0.00	0.00	7.46	21.27	0.09
Pischia	2932	99.62	93.89	0.00	4.84	0.14	0.17	0.17	0.41	0.38
Racovița	3399	99.41	95.03	0.00	2.59	0.56	0.24	0.32	0.68	0.59
Recas	8665	99.24	74.26	0.00	17.60	0.15	0.65	1.13	5.45	0.76
Remetea Mare	3289	98.84	90.48	0.00	4.99	0.09	0.15	1.40	1.73	1.16
Sacosu Turcesc	3037	98.85	88.74	0.00	7.80	0.59	0.40	0.40	0.92	1.15
Satchinez	4362	99.70	90.39	0.07	3.60	0.25	0.11	1.51	3.76	0.30
Sacalaz	5926	99.56	88.29	0.00	3.43	0.47	0.46	0.66	6.26	0.44
Secas	283	99.65	95.76	0.00	0.35	0.00	0.00	3.53	0.00	0.35
Sânandrei	4773	97.78	82.30	0.00	9.45	3.04	0.90	0.63	1.47	2.22
Sânmihaiu Roman	3911	98.64	79.95	0.00	5.47	0.59	0.36	1.00	11.28	1.36
Sânpetru Mare	5724	99.46	94.90	0.00	1.50	0.16	0.16	0.52	2.22	0.54
Sag	4006	99.50	73.76	0.00	19.02	1.05	1.35	0.50	3.82	0.50
Stiuca	1628	99.39	42.51	32.37	4.36	0.31	0.18	0.31	19.35	0.61
Teremia Mare	3871	98.66	79.70	0.03	14.57	0.26	1.99	0.67	1.45	1.34
Tomesti	2888	99.55	85.60	0.00	3.67	0.76	1.66	1.66	6.20	0.45
Topolovatu Mare	3150	99.65	85.78	0.13	7.08	2.19	0.29	0.16	4.03	0.35
Tormac	2705	99.70	49.57	0.04	8.69	0.55	38.23	0.55	2.07	0.30
Traian Vuia	2404	99.79	83.40	0.00	2.20	0.00	0.58	4.20	9.40	0.21
Uivar	4324	98.27	54.07	0.00	39.29	1.50	0.97	0.07	2.36	1.73
Varias	6059	99.57	81.65	0.00	13.81	0.28	0.87	0.78	2.18	0.43
Victor Vlad De La Marina	2889	99.27	85.67	0.00	8.86	0.10	0.28	2.18	2.18	0.73
Voiteg	2399	99.42	81.91	0.00	16.05	0.25	0.46	0.00	0.75	0.58

Anexa 3

Indicele de fragmentare religioasă și de diferențiere etnică pentru localitățile județului Timiș

Județ/Municipiu/Oraș/Comuna	Indicele de Fragmentare Religioasă	Indicele de Diferențiere Etnică	Județ/Municipiu/Oraș/Comuna
Jud Timiș	62.71	65.28	Județul TIMIȘ
Municipii și orașe	61.92	66.57	Municipii și orașe
Municipiul Timișoara	63.60	68.59	Municipiul Timișoara
Municipiul Lugoj	59.61	65.21	Municipiul Lugoj

Oraș Buzias	69.87	71.52	Oras Buzias
Oraș Deta	50.01	40.55	Oras Deta
Oraș Jimbolia	48.02	48.43	Oras Jimbolia
Oraș Sânicolaul Mare	53.83	55.75	Oras Sânicolaul Mare
Oraș Faget	59.87	79.98	Oras Faget
Comune TOTAL	63.99	63.43	Comune TOTAL
Balint	52.63	55.56	Balint
Banloc	78.01	54.54	Banloc
Bara	87.96	95.42	Bara
Beba Veche	47.29	46.15	Beba Veche
Bechichercu Mic	78.54	67.57	Bechicherecu Mic
Belint	89.99	94.23	Belint
Bethausen	69.41	89.02	Bethausen
Biled	63.99	76.76	Biled
Barna	76.48	58.07	Barna
Bogda	83.49	80.04	Bogda
Boldur	78.90	90.75	Boldur
Brestovat	49.36	53.88	Brestovat
Carpinis	56.63	70.92	Carpinis
Cenad	58.68	39.04	Cenad
Cenei	69.57	41.12	Cenei
Cheveresu Mare	62.54	50.41	Cheveresu Mare
Ciacova	69.65	61.96	Ciacova
Comlosu Mare	73.45	57.53	Comlosu Mare
Costeiu	60.45	73.71	Costeiu
Criciova	62.37	71.68	Criciova
Curtea	79.99	95.96	Curtea
Darova	76.77	83.57	Darova
Denta	48.52	36.18	Denta
Dudestii Vechi	55.94	42.42	Dudestii Vechi
Dumbrava	49.45	64.11	Dumbrava
Dumbrăvița	30.90	47.80	Dumbrăvița
Firdea	85.55	92.97	Firdea
Foeni	63.34	50.54	Foeni
Gavosdia	90.90	83.50	Gavojdia
Gataia	52.79	55.81	Gataia
Ghizela	79.04	87.23	Ghizela
Ghiroda	65.36	81.79	Ghiroda
Giarmata	79.54	89.01	Giarmata
Giera	44.24	41.39	Giera
Giroc	76.13	85.30	Giroc
Giulvaz	78.29	80.30	Giulvaz
Jamu Mare	54.21	71.27	Jamu Mare

Jebel	75.72	84.64	Jebel
Lenauheim	61.20	61.75	Lenauheim
Leibling	73.77	80.78	Liebling
Lovrin	54.42	59.95	Lovrin
Margina	73.22	92.80	Margina
Masloc	84.00	69.53	Masloc
Mănăștiur	65.14	80.79	Mănăștiur
Moravița	58.07	67.26	Moravița
Moșnița Nouă	54.09	68.80	Mosnita Nouă
Nădrag	61.38	70.94	Nădrag
Nitchidorf	82.30	82.63	Nitchidorf
Ohaba Lunga	77.27	90.32	Ohaba Lungă
Ortisoara	74.67	80.15	Ortisoara
Peciu Nou	82.01	53.00	Peciu Nou
Periam	71.40	69.35	Periam
Pietroasa	55.63	99.32	Pietroasa
Pischia	88.40	85.01	Pischia
Racovița	90.38	85.77	Racovita
Recaș	58.57	55.73	Recas
Remetea Mare	82.18	83.73	Remetea Mare
Sacoșu Turcesc	79.38	75.57	Sacosu Turcesc
Satchinez	82.01	77.55	Satchinez
Sacalaz	78.47	82.18	Sacalaz
Secas	91.83	99.30	Secas
Sânandrei	68.77	76.04	Sânandrei
Sânmihaiu Roman	65.52	85.32	Sânmihaiu Roman
Sânpetru Mare	90.13	45.41	Sânpetru Mare
Sag	58.21	60.62	Sag
Stiuca	32.48	46.90	Stiuca
Teremia Mare	65.72	69.68	Teremia Mare
Tomesti	73.85	89.73	Tomesti
Topolovatu Mare	74.29	68.50	Topolovatul Mare
Tormac	39.99	46.75	Tormac
Traian Vuia	70.67	88.09	Traian Vuia
Uivar	44.77	48.48	Uivar
Varias	68.63	40.77	Varias
Victor Vlad De La Marina	74.28	60.43	Victor Vlad De La Marina
Voiteg	69.68	70.11	Voiteg

Die ethnische und konfessionelle Karte des Kreises Timiș / Temesch Zusammenfassung

Der Kreis Temesch zählt eine Bevölkerung von 700.033 Einwohner (am 7. Januar 1992) und hat eine Oberfläche von 8690 km². Nach der Einwohnerzahl und Oberfläche ist er einer der größten Kreise Rumäniens. Dieser Kreis liegt im Westen Rumäniens, in der historischen Provinz Banat und grenzt im Norden an den Kreis Arad, im Nordwesten an Ungarn, im West-Südwesten an Jugoslawien, in Süd-Südosten an den Kreis Karasch-Severin und im Osten an den Kreis Hunedoara. Nach ihrer administrativ-territoriellen Einteilung bestehen die Ortschaften des Kreises Temesch aus zwei Munizipalstädten (Timișoara/Temeswar und Lugoj/Lugosch), in fünf Städte (Sănnicolau Mare, Jimbolia, Buziaș, Făget und Vega) und 80 Gemeinden.

Der Bezug zum mitteleuropäischen Kulturmodell wird nicht nur durch die - sicherlich wichtige - geopolitische Struktur hergestellt, sondern auch durch die Bevölkerungsstruktur des Kreises Temesch nach Nationalitäten und Konfessionen, die in etwa einer Region mit variabler Geometrie in Mitteleuropa entspricht. Diese Region habe ich in einem Aufsatz ("Dinamici socio-demografice și identitate central europeană") in der Zeitschrift "A treia Europa" (Drittes Europa) vorgestellt. Daraus geht hervor, dass der Kreis Temesch folgende Nationalitätenstruktur aufweist: 80,13% Rumänen, 8,97% Ungarn, 3,79% Deutsche, 2,12% Roma, 0,3% Slowaken, 2,45% Serben, 0,92% Ukrainer, 0,92% Bulgaren, andere 0,38%. Im selben geographischen Gebiet tritt folgende konfessionelle Struktur auf: 77% Orthodoxe, 0,22% Orthodoxe nach altem Stil, 13,29% Römisch-Katholische, 1,07% Griechisch-Katholische, 2,34% Reformierte, 1,21% Baptisten, 2,72% Pfingstler, andere 1,18%.

Eine ethnische und konfessionelle Karte für dieses Gebiet wurde seit langer Zeit nicht mehr angefertigt. Deshalb ging ich davon aus, dass ihre Erarbeitung die Verteilung der Bevölkerung im Kreis Temesch nach ethnischen Minderheiten und Konfessionen übersichtlich darstellt und zugleich als nützliches Arbeitsinstrument sowohl für verschiedene private Organisationen als auch für die lokalen öffentlichen Verwaltungsorgane dienen kann.

Temes megye etnikai és vallási térképe Összefoglalás

Temes megye lakosainak száma 700.033 (1992 január 7-én), területe 8690 km². Lakosainak számát és területét tekintve egyike Románia legnagyobb

megyéinek. Az ország nyugati részén fekszik, a történelmi Bánát területén, északon Arad megye, északnyugaton Magyarország határolják, nyugat-délnyugaton Jugoszláviával, dél-délkeleten Caraș-Severin megyével, keleten pedig Hunyad megyével határos. Területi-közigazgatási elrendezését tekintve Temes megyének két municipiuma van, (Timișoara/Temesvár és Lugoj/Lugos), öt városa (Sănnicolau Mare, Jimbolia, Buziaș, Făget és Vega) és 80 községe.

A geopolitikai adottságokon túl - amelyek jelentősége nyilvánvaló - a kapcsolatot a közép-európai kulturális modellel Temes megye lakosságának nemzetiségi-vallási szerkezete is meghatározza, ez a „változó geometriájú térség“ szerkezetéhez hasonló, amelyet Közép-Európa képvisel. Ezt mutatta be „Szocio-demográfiai mozgások és a közép-európai identitás“ című írásom is, amelyik az „A treia Europă“ (A harmadik Európa) című folyóiratban jelent meg.

Temes negye nemzetiségi összetétele a következő: románok (80,13%), magyarok (8,97%), németek (3,79%), romák (2,12%), szlovákok (0,32%), szerbek (2,45%), ukránok (0,92%), bolgárok (0,92%), egyéb nemzetiségűek (0,38%). Ugyanennek a területnek a vallási összetétele a következő: ortodoxok (77,96%), régi stílusú ortodoxok 80,22%), római katolikusok (13,29%), görög-katolikusok (1,07%), reformátusok (2,34%), baptisták (1,21%), püünkösdisták (2,72%), egyéb vallásúak (118%).

Etnikai és vallási térkép erről a területről már hosszú idő óta nem készült. Ezért indultunk ki abból a feltevésből, hogy egy nemzetiségi-vallási térkép elkészítése lehetővé tenné Temes megye kisebbségek szerinti nemzetiségi és vallási szerkezetének alaposabb megismerését, s hasznos munkaeszközzé válhatna mind a nem állami szervezetek, mind a helyi közigazgatási szervek számára.

PROBLEMA MINORITĂȚILOR ETNICE DIN ROMÂNIA REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTE ALE SOCIETĂȚII NAȚIUNILOR (1919-1930)

GHEORGHE IANCU (ROMÂNIA)

Anul 1918 a fost în cele din urmă un an fast pentru români. România Mică de la 1859 a devenit, prin unirile succesive ale Basarabiei (9 aprilie), Bucovinei (29 noiembrie) și Transilvaniei (1 decembrie), România Mare. Suprafața țării a crescut de la 137.000 km² la 295.049 km², iar populația a ajuns de la 7,7 milioane de locuitori în 1914 la 18.052.890 în anul 1930. Aceste uniri, înfăptuite prin eforturile proprii ale poporului român, într-un context internațional favorabil au avut ca fundament juridic de drept internațional principiul naționalităților; cu corolarul său - dreptul la autodeterminare. Fiind majoritari în aceste provincii româniei au decis în funcție de interesele lor vitale, național-politice.

În virtutea adevărului istoric desăvârșirea uniții politice a românilor n-a fost un cadou al Conferinței de Pace, ci a fost o recunoaștere a finalului unui lung proces desfășurat în rândurile românilor din Regatul România și a celor din provinciile aflate sub dominație străină, austro-ungară și rusă.

Literatura dedicată lucrărilor Conferinței de Pace, a diferitelor ei organisme este imensă.¹ Tocmai de aceea noi ne mărginim să reamintim că la

---

¹ Apariția lucrării *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*, Herausgegeben von GERHARD SEEWANN und PÉTER DIPPOLD, Band I-II, München; R.Oldenbourg Verlag, 1997, 1450 S., de o excepțională valoare științifică pentru tematica minorităților etnice ne scutește de a prezenta o listă lungă a titlurilor referitoare la minorități. Mai ales pentru cititorii români prezentăm câteva. În studiul nostru: Protecția minorităților etnice în perioada interbelică, În: Transilvania între medieval și modern, Partea I-a, Cluj-Napoca, 1996, la p.103 se găsesc mai multe asemenea lucrări. Vezi și Gheorghe Iancu, Informations concernant le probleme des minorités nationales de Roumanie dans les documents de la Société des Nations (1923-1926), *Transylvanian Review* (Cluj-Napoca), 1992, nr.1, p.29-55; Idem, Vorläufige Betrachtungen hinsichtlich Rumäniens und die Frage der nationalen Minderheiten (1918-1928), *Transylvanian Review*, 1992, nr.2, p.63-81; Idem, Problema minorităților din România în organizații internaționale (1918-1940). În: Transilvania între medieval și modern, Partea a II-a. Coordonator Camil Mureșanu, Cluj-Napoca, 1997, p.37-45; Idem, Chestiunea minorităților etnice din România în context internațional (1919-1933), "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, 1997, 36, p.159-176; Marie Renée-Mouton, La Société des Nations et la protection des minorités. Exemple de la Transylvanie (1920-1928), Grenoble, 1969, 420 p. + Anexe; Sherman David Spector, România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I.C.Brătianu, Iași, Institutul European, 1995, 383 p.; Viorica Boteni, Les minorités en Transylvanie, Paris, 1938, 276 p.; Sándor Biró, The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940. Distributed by Columbia University Press, New York, 1992, 744 p.; Othmar Kolar, Rumänien und seine nationalen

1 mai 1919 s-a înființat, în cadrul Conferinței de Pace, Comisia statelor noi și a minorităților, pusă sub președinția lui Philippe Berthelot și formată din reprezentanții Franței, Marii Britanii, Statelor Unite ale Americii, Italiei și Japoniei. Ea a elaborat așa-numitele Tratatate ale minorităților. Primul a fost semnat de Marile Puteri cu Polonia la 28 iunie 1919, tratat pe care istoricul polonez Marian Drozdowski l-a numit "Little Treaty of Versailles"². El va constitui modelul și pentru celelalte semnate ulterior. Cehoslovacia, Grecia și Polonia l-au semnat la 10 septembrie 1919 o dată cu Tratatul cu Austria. Iugoslavia l-a semnat la 5 decembrie, iar România la 9 decembrie 1919.³

În fața Comisiei amintite, la 10 mai, delegațiile evreiești au prezentat un amplu Memoriu, privind drepturile minorităților etnice în general, având succinte referiri concrete la evreii din România. Se apreciază că demersurile diferitelor organizații evreiești pe lângă Conferința de Pace au contribuit, în mare măsură, la elaborarea sistemului de protecție a minorităților. Aceste inițiative, deși foarte importante, nu trebuie însă absolutizate. Protecția minorităților ar fi fost oricum impusă, ca o rezultată a ideilor wilsoniene și a principiului naționalităților. Marile Puteri intenționau să evite în timp declanșarea unor conflicte interstatale care ar fi avut printre cauze și aspecte minoritare. Ele își bazau opțiunea în primul rând pe aportul hotărâtor în obținerea victoriei finale și în al doilea rând pe numărul relativ mare al minoritarilor etnici în state nou create sau care și-au extins suprafața⁴. Cehoslovacia (34,6%), Polonia (31,2%) și România (28,8%) erau în această

Minderheiten, 1918 bis heute, Böhlau Verlag, Wien-KÖLN-WEIMAR, 1997, p.9-153; JÓZSEF GALÁNTAI, Trianon and the Protection of Minorities, Corvin, Budapest, 1992. Ne surprinde titlul acestei lucrări bine documentată. Cei neinițiați ar putea crede că Trianonul ar fi fost punctul nodal în problematica minorităților la Conferința de Pace, ceea ce este departe de adevăr. Tratatul de la Trianon cuprinde doar câteva referiri la protecția minorității maghiare. În plus el a fost semnat după elaborarea și semnarea tuturor tratatelor pentru minorități. Rămâne doar *obsesia* Trianonului; CAROL IANCU, Les juifs en Roumanie (1918-1938). De l'émancipation á la marginalisation, E.Peeters, Paris, Louvain, 1996, 431 p.; ARTHUR DE BALOGH, Die internationale Schutz der Minderheiten, München, 1928; GEORGE SOFRONIE, Protecțiunea minorităților de rasă, limbă și religie sub semnul Societății Națiunilor, Oradea, 1930.

² The National Minorities in Poland in 1918-1939, Acta Poloniae Historica (Varșovia), 1970,22, p.226 și următoarele.

³ JÓZSEF GALÁNTAI face o prezentare pertinentă a etapelor parcurse de fiecare tratat, a conținutului lor, a punctelor comune și a diferențelor dintre ele în privința conținutului.

⁴ În Tabelul I din Ibidem, p.14-16 sunt înșirate următoarele țări, cu procente de minorități și cu numărul lor în fiecare țară: Finlanda (11,3%), Estonia (12%), Letonia (26%), Lituania (19,8%), Danzing (4,1%) Polonia (31,2%), Cehoslovacia (34,6%), Austria (3,3%), Ungaria (10,4%), România (28,8%), Regatul sârbo-croato-sloven (20,7%), Albania (8,8%), Bulgaria (16%), Grecia (7%), Turcia - zona europeană - 20,2%.

ordine țările în care procentul minoritarilor era cel mai mare. România se afla cu un procent de 5,2% mai mare decât media tuturor statelor incluse în Tabel (23,6%). În privința numărului unei minorități dintr-o țară primele două locuri sunt ocupate de ucrainenii (4.000.000) și evreii (3.006.000) din Polonia, maghiarii din România situându-se pe locul 3 (1.900.000). Prin Tratatul din 9 decembrie 1919, România se angajează ca o parte din prevederile lui, și anume art. 2-8, să fie recunoscute ca legi fundamentale și că nici o dispoziție internă să nu vină în contradicție cu tratatul.⁵

Pe scurt, conținutul Tratatului era: statul român se angaja să asigure protecția vieții, a libertății, liberul exercițiu al credinței; să recunoască ca cetățeni români orice persoană domiciliată în țară, născută (unguri și austrieci), precum și pe evreii de pe întreg cuprinsul țării care nu se puteau prevala de altă cetățenie; egalitatea în fața legii etc. Articolul 11 se referea la acordarea autonomiei în ce privesc chestiunile religioase și școlare comunităților sașilor și secuilor.

Constituția României din anul 1923 prevedea o deplină egalitate pentru Români - în sensul de cetățeni români - indiferent de origine etnică, de limbă sau religie în toate compartimentele sociale, economice, politice, culturale și religioase. Problema minorităților din România s-a plasat, deci, în contextul acestor acte juridice fundamentale interne și externe la care s-au adăugat legile speciale adoptate de statul român, ca și dispozițiile Consiliului Ligii Națiunilor cu privire la procedura de rezolvare a tuturor categoriilor de petiții, cereri, informări sau scrisori adresate forului internațional.

O chestiune extrem de importantă prezentă masiv în documente ale Ligii și care a generat o stufoasă literatură istorică, a constituit-o procedura în materie de minorități, George Sofronie, Nicolae Dașcovici, Arthur de Balogh au elaborat și ei lucrări valoroase în domeniu.⁶ Tratatul au consacrat chestiunilor de procedură puțin spațiu. În esență se conferea Consiliului Societății Națiunilor și Curții Permanente de Justiție Internațională de la Haga misiunea de a asigura executarea dispozițiilor înscrise în tratate.* Reglementări

⁵ C.DAȘCOVICI, Principiul naționalităților și Societatea Națiunilor, București, 1922, p.175-177.

⁶ Ne oprim asupra unui singur titlu: Société des Nations Protection des minorités de langue, de race ou de religion par la Société des Nations. Resolutions et extraits de proces-verbaux du Conseil, resolutions et rapports adoptés par l'Assemblée, relatif a la procedure a suivre dans les minorités. Deuxieme édition, 1931.

Componenta Secției Comisiilor Administrative și de Minorități, țara de origine și data la care au fost încadrați funcționarii:

Comisia Administrativă; Erik Colban, director, norvegian, iunie 1919. E.U.Harris, secretara Secției, englezoaică, august 1919. Helmer Rosting, danez, mai 1920. V.Miselj, iugoslav, iulie 1921. Comisia pentru Minorități Pablo de Azcarate y Florez, spaniol, octombrie

ulterioare, care s-au succedat până în anul 1929 s-au constituit în ansamblul dispozițiilor în materie. Noi evidențiem doar faptul că prin Rezoluția Consiliului din 25 octombrie 1920 s-a instituit Comitetul de 3, prima instanță în "procesul" care se constituia între Consiliu și statul cu minorități.⁷ El studia atât petițiile minorităților cât și răspunsul statului interesat și făcea recomandări Consiliului.

În istoriografia română sunt foarte puține cărți și studii dedicate problematicii minorităților etnice din România în dezbaterile de la Societatea Națiunilor. În epoca comunistă chestiunea minorităților etnice din perioada interbelică a fost ceva aproape tabu. Astfel că și în scrieri dedicate raporturilor statului român cu forul internațional de la Geneva aceste chestiuni sunt eludate. Considerentele de ordin politic au impus această "tăcere" a istoricilor cu privire la fapte și evenimente de o atât de mare anvergură și complexitate.

După 1989 un impediment care nu a fost întrutotul depășit este situația încă nerezolvată a unor fonduri arhivistice interne care centralizează o paletă vastă a problematicii în discuție.

Ceea ce ținem să subliniem, pe baza cercetărilor făcute la București, Geneva, Londra și Budapesta, este că raporturile guvernelor române cu Societatea Națiunilor în acest domeniu au fost strânse, fără vreo urmă de reținere sau de neglijare a sesizărilor sau nelămuririlor care parvneau de la Liga Națiunilor. Ele s-au exprimat în numeroasele întâlniri ale reprezentantului României, Nicolae Petrescu-Comnen, pe lângă Ligă⁸, ale altor oficiali români, în special Nicolae Titulescu și I. G. Duca, cu funcționari de la forul din Geneva, în noianul de documente pornite de la Geneva și București. Un loc aparte l-au ocupat călătoriile de informare efectuate în

1922. U.A.Céspedes, columbian, martie 1925. E.R. de Haller, elvețian, aprilie 1926. A.H.Hekimi, iranian, august 1926; 18.200. R.N.Kershaw, australian, ianuarie 1924; 16.100. W.O.Sullivan Molony, irlandez, iunie 1925. G.Lippestad, norvegiană, aprilie 1920. C.B.Oppenheimer, olandeză, august 1919. Sursa: Marie-Renée Mouton, p.104.

⁷ În cazul României s-au constituit 57 Comitete de 3, informație preluată de noi din: GUDRUN STAEDEL-SCHNEIDER, Rumänien und der Völkerbund. In: Minderheit und Nationalstaat. Siebenbürgen seit dem Ersten Weltkrieg. Herausgegeben von Harald Roth, S.80. Între timp lucrarea din care a citat Gudrun Staedel-Schneider, elaborată ca teză de doctorat de Joost Herman, la Universitatea din Utrecht, în 27 mai 1994, intitulată *De Volkenbond en het te fezicht of de volkenrechtelijke bescherming van nationale minderheden in Oost-Europa. Een interdisciplinaire benadering mi-a parvenit prin amabilitatea profesorului universitar din Utrecht, Albert van Goudoever. Medicul Mihai Netea, plecat din Cluj-Napoca, rezident în Olanda, mi-a tradus paginile referitoare la România, fapt pentru care îi sunt îndatorat.*

⁸ Numire adusă la cunoștința lui N. Petrescu-Comnen de către I. G. Duca, ministrul Afacerilor Externe la 8 august 1923. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, București, fond Geneva, vol.2, f.156.

România, la invitația guvernelor române, de președinții Secției administrative și a minoritaților, Erik Colban în anii 1923, 1924, 1926 și Pablo de Azcarate în anul 1930.⁹ Dacă soluțiile oferite de guvernele române nu s-au bucurat întotdeauna de aprecierea celor de la Geneva sau a a minoritarilor care s-au adresat Ligii, două lucruri nu se pot însă contesta: 1. preocuparea constantă a Societății Națiunilor și a guvernelor României de a pune într-o concordanță cât mai firească prevederile Tratatelor minorităților, ale Rezoluțiile Societății cu privire la minoritățile etnice și la starea lor concretă; 2. dialogul, uneori eficient, al autorităților române cu reprezentanți ai minorităților.

În cazul punctului 2 avem în vedere, de pildă, consfăturile între cele două părți amintite pe tot parcursul elaborării legilor învățământului primar (1924) și particular (1925), soldate cu rezultate notabile¹⁰. Hans Otto Roth, deputat, într-o discuție cu I. G. Duca, preluată de consulul britanic la București, Herbert Dering, după adoptarea primei legi, i-a declarat că, deși nu era pe deplin mulțumit cu prevederile ei, sublinia: "but had been reminded it that the Minorities had got 95% of their demands and that thus might therefore concede the remaining 5%. This had been realized and further opposition had been withdrawn and the Bill had been passed"¹¹.

Minoritarii din România, ca și din celelalte state, și-au prezentat, în principal, punctele de vedere față de statutul lor prin intermediul petițiilor trimise la Geneva¹². Cele mai multe petiții au fost trimise de comunitatea germană din Polonia și anume 100, în timp ce maghiarii din România au redactat după unele surse 40 de petiții¹³. În afara maghiarilor, din România au mai ajuns la Ligă și petiții ale ucrainenilor, rușilor, rutenilor, bulgarilor și germanilor.

⁹ Călătoriile lui Erik Colban din anii 1923-1924 sunt prezentate în lucrarea lui MARIE RENÉE-MOUTON. Cea din 1926, neconsemnată de Mouton am publicat-o noi. Vezi Gh. Iancu, Informations ... Textele complete ale călătoriilor lui Colban le vom publica într-o carte bilingvă.

¹⁰ Vezi pe larg MOUTON.

¹¹ The Archives of the Minister of Foreign Affairs, London, 371/1997, f.101-102.

¹² Despre numărul petițiilor pe perioade, pe țări, pe comunități etnice, Vezi: HERBERT V. TRUHART, Völkerbund und Minderheitenpetitionen. Ein Beitrag zum Studium des Nationalitätenproblems, Wien-Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1931, 181 S.; Gustave Köver, Histoire d'une trahison: le calvar des minorités nationales et la Société des Nations, Geneva, 1939, 212 p.; Idem, Non, Geneve ne protege pas les minorités nationales, Geneve, 1939, 234 p.; THEODOR VEITER, Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert, Band I, Kapitel II, S.20-35.

¹³ Die siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens, Budapest, 1940, S.231-232.

Ele au fost trimise de partide politice, instituții laice și bisericești, de persoane private aparținând minorităților. În urma cercetărilor noastre am reușit să le depistăm. Cunoaștem astfel conținutul lor, emitenții, observațiile guvernelor pe marginea lor și deciziile finale ale organismelor Ligii privind soluționarea lor.

Problematica petițiilor a fost diversă, ea exprimându-se în chestiuni:

- școlare (legi școlare, închideri de școli, preluarea unor imobile care au aparținut minorităților de către statul român, ca succesori al statului maghiar; chestiunea bacalaureatului, a numărului de ore de limba română în școli de stat sau particulare minoritare, insuficiența suportului financiar oferit de statul român aceluiași școli);
- bisericești (exproprierea pământului deținut de bisericile minoritare);
- agrare (aplicarea reformei agrare, prevederile legii agrare, exproprierea de pământuri arabile sau de păduri);
- libertăți individuale;
- chestiuni legate de naționalitate;
- mișcări și tulburări antisemite;
- revizuirea proprietății în Dobrogea de Sud;
- interzicerea apariției unor publicații maghiare.

Prezentarea și analiza lor ar depăși cu mult cadrele comunicării noastre și de aceea acum nu ne propunem așa ceva. Publicarea și interpretarea lor într-o relație necesară cu surse interne credibile ar însemna un pas înainte spre configurarea unei imagini cât mai autentice despre statutul minorităților etnice din România din perioada interbelică. Astfel, patima, falsurile, răstălmăcirile, omisiunile, exagerările de orice natură ar fi ele și din orice parte ar veni ar fi silite să bată în retragere, până la estompare. Ar rămâne doar considerațiile istorice veritabile. În fondul Comisiei minorităților din Arhivele Societății Națiunilor din Geneva am întâlnit și alt gen de documente, de mai mică întindere, care se referă la aceeași tematică și din care vom prezenta, în ordine cronologică câteva, spre exemplificare.

În iunie 1921 s-a desfășurat la Budapesta "Conferința reprezentanților diplomației din principalele Puteri aliate". La 9 iunie "Asociația națională a femeilor maghiare" cu sediul în Budapesta a prezentat președintelui conferinței, Gaetan Castagneto di Caracciolo, o scrisoare de protest față de tratamentul dur al autorităților române față de patru fete maghiare din Salonta. Scrisoarea, plină de nostalgie față de Ungaria milenară, "cherchant justice -, începea scrisoarea -, l'âme profondément attristée nous envoyons la lettre ci-

jointe, document des souffrances et des persécutions qu'ont a subir nos soeur arrachés de leur patrie...

La 15 iulie 1921 prințul Castagneto i s-a adresat lui Eric Drummond, Secretarul General al Societății Națiunilor. Fără să avem firul complet al mersului hârtiilor, a procedurii care s-a aplicat, cu siguranță opinia Secretarului General, direct sau prin secția Minorităților, a ajuns la guvernul român, fiindcă, în opinia "Asociației femeilor maghiare" acțiunile românești ar fi însemnat o încălcare a prevederilor Tratatului minorităților.

Răspunsul guvernului român, datat 6 noiembrie 1921, lămurea lucrurile. Cele patru fete maghiare fuseseră reținute pentru timp scurt fiindcă ele încercaseră să trimită în Ungaria, printr-o persoană care fusese arestată la graniță, scrisori "contenant des insultes a l'Armée et a Etat Roumain"¹⁴. La 6 ianuarie 1923 E. Colban era informat de unul dintre funcționarii Secției despre o întâlnire avută cu ministrul Afacerilor Externe al României, I. G. Duca. Tema centrală a discuției a fost cea a minorităților ("The main point discussed was that of Minorities"). Ministrul român a accentuat că statul român va promova o politică liberală față de minorități, pentru că doar "in such a way that they would become attached to Roumainain rule". El a adăugat că nu erau probleme în raporturile cu germanii și cu rutenii. "That left the *Jews* and the *Hungarians*". Statul român a întreprins multe în favoarea evreilor.

În privința maghiarilor, I. G. Duca afirma că trebuie făcută o distincție clară între populația rurală și urbană. "The first of these was contented, since owing to the Roumanian Land Reforms, they had now received, or were receiving, full proprietar-ship of the lands which they cultivated". În cazul orășenilor, susținea Duca, guvernul maghiar îi instiga mereu, îi îndemna să se adreseze Ligii Națiunilor. Duca s-ar fi bucurat dacă Colban ar face o vizită în România, pentru a vedea la fața locului situația, fapt care s-a și petrecut în acel an¹⁵. Este vorba de un dosar care cuprinde documente agrare, provenind de la G. Cipăianu și considerații ale lui Azcarate și C. Colban cu privire la realități din agricultura României. Sunt preponderente informațiile cu privire la stadiul aplicării legii de reformă agrară la începutul anului 1924, și mai ales referirile la aspecte privind minoritarii și reforma agrară din România¹⁶.

În parlamentul român se dezbătea, în februarie 1924, legea cu privire la naționalitatea română. Printr-un text din 26 februarie 1924 care purta însemnul de confidențial, Azcarate îi făcea cunoscut lui Colban faptul că deputatul maghiar Joseph Sándor, a declarat în Cameră că această lege vine în

¹⁴ Archives de la Société des Nations, Geneve, 41/15692/12285, Boîte: R 1661 (În continuare: ASDN ...)

¹⁵ ASDN, 41/25529/1481, Boîte: R 1625.

¹⁶ ASDN, 41/40416/1481, Boîte: R 1626.

contradicție cu Tratatul minorităților din 9 decembrie 1919. Conform presei din țară "cette déclaration a provoqué un vif incident". Românii - continua Azcarate - spuneau că minoritarii n-au nici o obiecție față de această lege, dându-l ca exemplu pe Kiss, pe care cei doi îl cunoscuseră la Cluj. Azcarate îi sugera lui Colban să-i solicite lui Comnen un exemplar al legii.

La 1 martie 1924 Colban îl asigură că în călătoria pe care o va întreprinde în România în mai, va avea posibilitatea să cunoască conținutul legii. În aceeași zi de 1 martie 1924, Azcarate revine, considerând că i-ar fi mai util lui Colban să citească, să cunoască legea "avant votre voyage en Roumanie, ce que vous permettra de discuter avec. M. Duca les questions qu'elle puisse éventuellement soulever". Colban l-a ascultat pe Azcarate, astfel că textul legii le-a parvenit. La 18 martie, după citirea Legii, Azcarate nota: "J'ai étudié la Loi en question dans le Moniteur officiel de la Bibliothèque. Je n'ai rien trouvé qui puisse être considéré comme constituant une infraction au *Traité des Minorités*" (sublinierea noastră - Gh. Iancu). Și tot Azcarate, la 14 aprilie 1924, discuta conținutul Legii și mai ales chestiunea *domiciliului* și a *indigenatului*.

Pe aceeași pagină pe care notase, la 18 aprilie 1924 "I agree to your conclusions", după întoarcerea din România, la 9 iunie 1924 Colban adăuga: "Nobody mentioned this question to me during my conversation with representatives of the Minority in Roumania in May last, I did not want to bring it up, as I had to concentrate on the School question"¹⁷.

Basile Dutczak, avocat în Cernăuți, a trimis Secretariatului General al Societății Națiunilor un memoriu privind contradicțiile existente între Tratatul minorităților (art. 3, 4, 6, 7) și Legea română din 23 februarie 1924 (art. 56, 67), în chestiunea naționalității, firește în opinia lui. Memoriul a fost trimis guvernului român care și-a făcut cunoscute opiniile pe marginea lui printr-o scrisoare din 30 noiembrie 1924. Textul Memoriului cuprinde 3 pagini, iar răspunsul guvernului român semnat de N. Petrescu-Comnen, era de 8 pagini.

La 11 decembrie 1924 Secretarul General le-a înaintat membrilor din Consiliu. La 6 februarie 1925 directorul Secției juridice, Van Hanel, a întocmit o *Notă juridică privind naționalitatea în noile teritorii ale României*. În prima parte el rezuma obiecțiile lui Dutczak, care se refereau la condițiile necesare dobândirii naționalității: indigenatul sau domiciliul administrat ori pur și simplu domiciliu. Indigenatul era ceva mai mult decât domiciliu. El se exprima prin obligația de a fi făcut parte dintr-o comună administrativă față de care să fi plătit mai mulți ani impozite.¹⁸

¹⁷ ASDN, 41/34625/1481, Boîte: R. 1626

¹⁸ ASDN, 41/40757/1401, Boîte: R. 1626.

La începutul lunii aprilie 1924, Zoltan Baranyi, Directorul Secretariatului maghiar de pe lângă Societatea Națiunilor, i-a trimis confidențial, apoi în 24 aprilie și oficial, un Memoriu al evreilor din Oradea, semnat de dr.Feld, secretar, dr. Konrad, președinte și dr. Leopold Kecskeméti, rabinul-șef din Oradea. Documentul se referea "în exclusivitate" la Ordonanța nr.5555/1922 a guvernului român, potrivit căreia nu se recunoștea limba maghiară ca limbă maternă a evreilor din Transilvania în învățământ, ea putând fi ebraica, idiș sau româna. La 8 februarie, Azcarate îi făcea cunoscut, în esență, lui E.Colban acest memoriu. În timpul călătoriei lui Colban în Transilvania, Colban a putut constata personal această nemulțumire a evreilor pentru care ebraica era doar limbă de cult.

La 19 aprilie Colban nota că aceste aspecte le va discuta cu prilejul unei noi călătorii în România. Semnatarii actului își manifestau loialitatea față de statul român, insistând însă pentru recunoașterea limbii maghiare ca limbă de învățământ. Ei se considerau evrei - vorbitori de limba maghiară, cetățeni români. Ei fuseseră pe acest teritoriu înainte de unirea cu România *evrei unguri* și nu evrei "din Ungaria", ei fiind complet maghiarizați atât în limbă cât și în cultură ("in tongue and in culture alike"). Ordonanța permitea folosirea limbii ebraice, dar o interzicea pe cea maghiară. "Înaltul guvern dă ceva cu o mână și ia altceva cu altă mână... El redă ebraica ca limbă maternă și ne ia ceea ce este un principiu vital pentru viața noastră spirituală - ne ia limba noastră maternă". Domeniul în care se impunea - în opinia lor - cel mai mult să fie folosită limba maghiară, drept limbă maternă - era școala.

Dincolo de sufletul general evreiesc ei se considerau vorbitori de limbă maghiară și solicitau, în spiritul prevederilor Tratatului minorităților, recunoașterea de către guvernul român a acestei stări de fapt. În condițiile în care limba maghiară era exclusă din învățământ pentru evrei, acestora le rămânea să aleagă între ebraică, idiș sau limba română. Aceasta ar lăsa să se înțeleagă că evreii naționaliști vor adopta ebraica, în timp ce evreii asimilați ioniști - româna. Insistența lor nu înseamnă că luptau împotriva limbii de stat, care era româna. Ei afirmau că viața însăși îi obliga să învețe românește.¹⁹

La 20 iunie 1924 Azcarate îl informa pe Eric Colban despre vizita pe care i-o făcuse Zeni Aberson "reprezentantul Comitetului delegațiilor evreiești" în cursul căreia i-a prezentat situația școlilor evreiești din Basarabia. El aprecia că dispoziții ale guvernului ar fi urmărit introducerea limbii române, ceea ce era în contradicție cu prevederile Tratatului minorităților. El a vorbit și despre o eventuală petiție cu acest subiect. În 19 iunie - scria Azcarate - G. Oprescu l-a vizitat pentru a se informa despre "situația legală a

¹⁹ ASDN, 41/35268/1401, Boîte: R. 1626.

evreilor în România și mai ales despre faptul că populația evreiască putea fi considerată ca o minoritate. În opinia lui Azcarate evreii trebuiau considerați ca formând o "minoritate religioasă și de rasă și, de asemenea, o minoritate de limbă".

În după-masa aceleași zile, Z. Aberson a avut o nouă întrevedere cu Azcarate, pe care l-a înștiințat că vorbise cu Oprescu și că urma să plece la Paris să-i pună la curent cu această chestiune pe membrii Comitetului Central Evreiesc, sugerându-le să trimită o Misiune în România, de informare, care să ia legătura și cu comunitatea evreilor din România. Eric Colban nota după lectura observațiilor lui Azcarate, tot în 20 iunie 1924: "Foarte interesant". Această *minută* putea fi un document în Registrul, în același dosar cu scrisoarea sa către Duca, referitoare la limba în bisericile din Basarabia.

La 25 iunie 1924 I. G. Duca, ministru de externe îi scria lui Colban ("Cher Monsieur Colban") despre informația primită de la Titulescu potrivit căreia Comitetul Delegaților israeliți de la Paris intenționa să depună la Societatea Națiunilor o petiție ("une protestation") în chestiunea școlilor primare. Pe această temă I. G. Duca îi comunica lui Colban:

1. Proiectul legii învățământului primar nu conținea nici o dispoziție privitoare la israeliți sau la școlile lor. Deci, petițiunea nu putea viza acest proiect ("Donc la protestation ne peut viser ce projet").

2. Probabil "la protestation" viza dispoziția potrivit căreia examenele în școlile israelite trebuiau să se facă conform Regulamentului școlilor private, adică pentru fiecare clasă. Dar, în urma unei întrevederi a lui Bercovici cu ministrul instrucției publice, s-a căzut de acord ca acel Regulament să se aplice școlilor israelite abia în anul următor, Ministerul trimițând o Circulară în acest sens.

La 1 iulie 1924 P. Azcarate îl informa pe Secretarul General al Societății Națiunilor despre conținutul scrisorii lui I. G. Duca. În plus, conform unei scrisori a lui L. Wolf către Colban din 25 iunie se părea că Organizațiile israelite de la Londra nu intenționau să prezinte o petiție la Societatea Națiunilor, agreînd mai mult o înțelegere cu guvernul român. Eric Colban nota, în 1 iulie 1924, scurt și concis: "I agree"²⁰.

În timpul unei noi vizite a lui Colban în România (octombrie 1924), la 31 octombrie s-a deplasat la Camera Deputaților pentru a se întâlni cu deputatul sas - Hans Otto Roth - președintele fracțiunii germane în Cameră. Colban i-a mărturisit că simte o îmbunătățire a situației din România în chestiunea minorităților față de anul 1923 când făcuse ultima lui vizită în România.

²⁰ ASDN, 41/36999/1401, Boîte: R 1626. Vezi și 41/36966/1481.

Roth recunoștea că în anumite privințe "that was quite true" amintind o recentă întâlnire a reprezentanților minorităților interesate cu I. G. Duca, C. Angelescu și Gh. Tătărescu la care s-au discutat unele chestiuni "which had been left more or less open when the State School Bill [Legea învățământului primar] had been voted two month ago". În multe privințe discuția a fost utilă. O chestiune controversată a fost aceea că declarația părinților era decisivă în hotărârea care se lua din partea autorităților de stat, pentru a fi incluși în categoria celor "maghiarizați, rusificați sau germanizați". Reprezentanții minorităților au solicitat ca și învățătorii din regiuni în care trăiau minorități să provină din minorități. Angelescu, în opoziție cu I. G. Duca și Gh. Tătărescu, a susținut că învățătorii din școli minoritare puteau fi și români, afirmând că-și prezintă mai bine demisia decât să renunțe la acel punct ("he had said he would rather resign than give in"). Roth a mai menționat că situația din Basarabia și Bucovina în domeniul învățământului "being particularly unsatisfactory". O altă chestiune a fost aceea a predării istoriei și geografiei în limba română.

În final, Dr. Roth s-a referit la reforma agrară "which, in his opinion, was carried through in a way contradictory to the most elementary claims of justice". El i-a înmânat lui Colban un text al cărui original fusese înaintat primului-ministru român în mai 1924 și care este anexat acestei Minute. În aceeași zi, Hans Otto Roth i-a trimis lui Colban textul în limba germană, referitor la reforma agrară. "Ich gestatte mir in der Beilage eine kurze Denkschrift über die Gesetzesverletzungen der Agrarreform in Siebenbürgen Wunschgemäß zu übermitteln". Îi reamintea să nu piardă din vedere și situația nesatisfăcătoare pentru germani din învățământul din Bucovina.²¹

În aceeași zi de 31 octombrie 1924 E. Colban a avut o întrevedere și cu Gh. Tătărescu, Subsecretar de Stat la Ministerul de Interne, însărcinat în special cu probleme privind minoritățile. Ei au abordat o gamă variată de probleme. Minuta acestei întâlniri a fost semnată de Colban la 31 octombrie 1924. Tătărescu i-a explicat că este singurul Subsecretar de Stat de la Ministerul de Interne - un post desființându-se -, astfel că el nu se putea ocupa doar de chestiunea minorităților ("It was thus a misconception to believe that he was only in charge of minorities questions"). La întrebarea lui Colban cu privire la atitudinea minorităților față de statul român, Tătărescu a afirmat că se putea colabora cu reprezentanții germanilor, Hans Otto Roth, de pildă, fiind un om politic rezonabil. Nu același lucru se putea afirma cu privire la maghiari. Lipsa lor de colaborare era de fapt, în detrimentul minorității maghiare. Presa maghiară din Transilvania, adăuga Tătărescu "had for some

²¹ ASDN, 41/40418/1481, Boîte: R 1626. Vezi și 41/40416/1481.

time rather provoking", el fiind rugat să o suspende. N-a acceptat această sugestie fiindcă ar fi fost considerată de partea maghiară "as an act of oppression".

S-au mai discutat chestiuni privind:

a) numirea unor funcționari pe lângă prefecturi care să se ocupe cu chestiunea minorităților; b) componența Consiliilor municipale; c) limba în administrație; d) școlile confesionale; e) reforma agrară²².

La 5 decembrie 1924 Eric Colban îi făcea cunoscut lui P.Azcarate un memoriu primit de la Budapesta de la un prieten, care nu era maghiar, rugându-l să refereze asupra lui. Memoriul, în limba engleză, era intitulat: "The Struggle of the Hungarians [Magyars] Forming one of the Minorities in the Kingdom of Roumania to Maintain their National Culture (1919-1924) (Lupta, strădania maghiarilor (ungurilor) care formează, constituie una din minoritățile din Regatul România pentru menținerea, păstrarea culturii lor naționale). Documentul, nesemnat și redatat "se referă la aspecte din învăță mânt, presă, are 19 p. inclusiv table și se încheie cu *Note explicative*, în nr. de 11. Citind documentul, P.Azcarate a pus pe margine eventualele subtitluri.

George Oprescu, primind *Memoriul*, își expune, pe scurt, opiniile, în limba franceză, la 13 ianuarie 1925. El considera că tonul *Memoriului* nu era al unuia "obiectiv și imparțial" că datele statistice - din care rezulta că statul român ar fi închis, în intervalul de timp precizat cca 2000 de școli primare și secundare maghiare erau inexacte - sugerând ca textul să fie trimis la București, pentru a se cunoaște opinia factorilor responsabili români (... "si vous voulez savoir l'autre ton de cloche ne seront il pas mauvais d'envoyer officiellement une copie de ce document á Bucarest").

La 16 ianuarie 1925 Azcarate considera că în lipsa lui Colban n-ar fi fost utilă trimiterea lui la București, sintetizându-și apoi opiniile după cum urmează. Ca preliminarii, Azcarate considera că documentul cuprindea "informații destul de interesante, dar majoritatea cuprinzând puncte care le erau deja cunoscute", continuând apoi cu prezentarea și comentarea textului:

1. El se referea la un oarecare număr de Ordonanțe din domeniul școlar care făcuseră în ultimul timp obiectul observațiilor membrilor *Secției pentru minorități*. În opinia lui "nu era nimic nou în ele care să merite un studiu special".

2. În *Memoriu* se făcea referire la art.8 și 159 din *Legea învățământului primar* din 24 iulie 1924. Primul îi avea în vedere pe elevii ai căror părinți erau de origine română, dar care, de-a lungul timpului, și-au pierdut uzanța folosirii limbii române, fiind maghiarizați sau germanizați și

²² ASDN, 41/40417/1481, Boîte: R 1626.

care, în noile condiții politice de după 1 Decembrie 1918, trebuiau să frecventeze școli în care limba română să fie limba de învățământ. Prin această dispoziție care pretindea verificarea numelui s-ar fi comis abuzuri din partea autorităților române.

Cel de-al doilea articol menționat avea în vedere crearea unei zone culturale românești, în locuri cu populație mixtă, în care funcționase așa-zisa "zonă culturală maghiară", teritoriu în care fuseseră desființate multe școli românești. Învățătorii și profesorii români care urmau să activeze în acea zonă beneficiau de avantaje materiale. Memoriul considera aceste dispoziții ca pe un factor indirect de românizare. Teritoriul zonei culturale române cuprindea și teritoriul locuit de secui, pentru care *Tratatul minorităților* prevedea o autonomie culturală. Asupra acestei chestiuni P. Azcarate referase la 27 august 1924.

Potrivit unui Tabel statistic, referitor la anii 1919-1924, guvernul român ar fi închis 2392 de școli ungurești și o parte din instituții școlare superioare, academii, școli tehnice, teatre, cluburi.

În Memoriu se contesta veridicitatea Recensământului român din anul 1920, care ar fi adus prejudicii populației maghiare în plan școlar. Nemulțumirile referitoare la învățământul secundar aveau în vedere suprimarea dreptului de publicitate pentru multe școli maghiare. Azcarate menționa că acest aspect a fost dezbătut de mai multe ori, neajungându-se la o concluzie definitivă și că el era în legătură cu situația și caracterul școlilor confesionale. Azcarate readucea la cunoștința lui Colban că guvernul român pregătea legea învățământului particular. În Memoriu erau inserate și motivele care duceau la închiderea școlilor maghiare, precum și un Tabel cu date referitoare la școlile închise, la localitățile unde s-au petrecut asemenea evenimente (215 localități). Azcarate considera că dacă aceste date erau reale, ele erau "de o mare valoare informativă".

La 30 ianuarie 1925 Colban îl întreba pe Azcarate dacă merita să se ia în considerare propunerea lui G. Oprescu sau să se trimită guvernului român doar tabelul cu școlile închise. La 4 februarie 1925 Azcarate îi comunica lui Colban că guvernul român trimisese deja mai multe materiale care făceau obiectul principalelor puncte din Memoriu. I s-ar fi putut, eventual, trimite Tabelul mare cu școlile închise.

La 8 februarie 1925 Colban nota că nu e oportună trimiterea la București a unei părți din Memoriu. El preferă să aștepte lucrarea Comitetului American care urma să apară curând.²³

²³ În anul 1924 Comitetul American pentru drepturile religioase ale minorităților (The American Committee on the Right of Religious Minorities) a trimis o nouă Comisie de

La 13 februarie 1925 Azcarate a avut o întrevedere cu reprezentantul României pe lângă Societatea Națiunilor "care era informat despre existența *Memoriului* dorind să afle ce s-a hotărât cu privire la transmiterea lui guvernului român. Azcarate i-a comunicat lui Comnen că Secția nu va face în această chestiune nici un demers pe lângă statul român. În aceeași zi, Colban consemna că el nu discutase cu Comnen acest memoriu.

Credem că lucrurile au rămas definitiv în acest punct²⁴.

N.P.Comnen îi trimitea Secretarului General al Societății Națiunilor, la 23 ianuarie 1925, "a titre documentaire, le texte d'une lettre par laquelle le Président du Parti des Swabes de Transylvanie (Allemands) donne l'adhésion de son groupe au Parti National-Libéral de Roumanie.

Ce document m'a semblé digne d'attention, car il démontre de manière éclatante, combine les accusations d'intolérance formulées contre le Gouvernement roumain sont contraire a la verité. Comnen ruga ca acest text să fie adus la cunoștința membrilor Consiliului. De la Secretarul General textul a ajuns la Secția Minorităților, care a decis să urmeze sugestia lui Comnen²⁵.

Secției minorităților i s-a adresat o lucrare elaborată de Mr. Munziger-Hohenheim, fostul director al Societății "Motocultura", societatea anonimă agricolă din Salonta și publicată în revista "Mitteilungen der deutschen Landwirtschaft-Gesellschaft", XXXIX, Jahrgang, Stück 8, Februar, 1924 (Communications de la Société Allemande d'Agriculture, 39 Année, No.8, 23 Février 1924]. Textul aflat aici în limba franceză: *La réforme agraire roumaine en Transylvanie* numără 18 pagini, cu tabele în interiorul textului.

P. Azcarate a studiat articolul, sintetizându-l, la 16 aprilie 1925, pentru E.Colban. Acest material nu putea fi socotit ca o critică a legii agrare românești, ci o discuție a ei, formulându-se teze și principii care puteau contribui la un mai bun mers al agriculturii românești. El sesiza strădania statului român de a plasa cât mai mulți țărani români la granița de vest a țării și faptul că, după primul an de aplicare a reformei agrare, producția agricolă a scăzut constant, ajungându-se ca această scădere să fie de 16% în 1925. Printre propunerile lui se înscriau intensificarea propagandei culturale printre țărani, ca și sprijinul material care trebuia să li se acorde. Depistarea acestei

---

informare în România. Rezultatul acesteia a fost apariția, în anul 1925, a cărții: *The Religious Minorities in Transylvania*. Vezi pe larg, Gh.Iancu, *Chestiunea minorităților etnice din România în context internațional*, p.165-171.

²⁴ ASDN, 41/40864/1481, Boîte: R 1626.

²⁵ ASDN, 41/41885/1481, Boîte: R 1627.

lucrări constituie o contribuție la bibliografia dedicată reformei agrare din România.²⁶

La 12 mai 1925 P. Azcarate îi oferea lui Colban o Notă a unei întrevederi cu V. Clark, care se întorsese de curând dintr-o călătorie în Basarabia și Transilvania. El vorbea curent germana și destul de bine româna și rusa. Referindu-se la situația din Basarabia, Clark o considera "tres satisfante". El considera că populația română și rusă "vivaient dans une bonne harmonie". Rușii aveau școli în care limba rusă era limba de învățământ. "En ce qui concerne la Transylvanie, M. Clark a exprimé une opinion tout a fait favorable a la politique du Gouvernement". El văzuse personal în mâinile unor elevi maghiari, manuale care fuseseră utilizate și înainte de război, ceea ce denota toleranța guvernului român. "Sur la réforme agraire, M. Clark a déclaré que c'était une mesure nécessaire, étant donné la situation en Roumanie et qu'elle était appliqué dans les memes conditions aux minorité qu'a la majorité".

Întrebat de Azcarate ce părere are despre raportul Comisiei americane din acel an, Clark a afirmat că-i cunoaște foarte bine pe membrii comisiei și că este sigur că n-au putut obține "des informations objectives", ei fiind foarte influențați de elementele maghiare²⁷.

La 14 mai 1925 cele trei biserici maghiare din Transilvania au adoptat "unaniment la Résolution suivante". Rezoluția cuprinde 10 puncte care relevă incompatibilitatea unor prevederi din proiectul de lege privind învățământul particular cu interesele bisericilor maghiare. După această enumerare se formulau mai multe capete de acuzare în același domeniu.

Se pare că Rezoluția a parvenit lui Colban prin intermediul lui Zoltán Baranyi. Acest fapt l-a făcut pe Colban să exclame, la 30 mai 1925, într-o informare adresată Secretarului General: "Je me permets d'attirer votre attention sur cette lettre qui demontre encore une foi la liaison tres étroite qui existe entre les autorités du Gouvernement hongrois et les activités des minorités hongroise en Roumanie". N. P. Comnen îi spusese "într-o convorbire avută de Colban în 30 mai 1925 "que le Gouvernement hongrois était pour quelque chose dans les deriere pétitions adressées a la Société des Nations par la minorité hongroise"²⁸.

Note asupra broșurii emanată de la "Asociația ungaro-secuiască din Budapesta" cu privire la raportul profesorului Ruysen din 19 iunie 1925

²⁶ ASDN, 41/43530/1481, Boîte: R 1627.

²⁷ ASDN, 41/44028/1481, Boîte: R 1627.

²⁸ ASDN, 41/44332/1481, Boîte: R 1628.

Originea acestei broșuri trebuie căutată în raportul prezentat de Th. Ruysen, Secretarul General al "Uniunii Asociațiilor pentru Societatea Naționale" ²⁹ în fața Secției Minorităților din cadrul uniunii, în iulie 1926, raport care conținea câteva observații ale lui în urma călătoriei în țări balcanice. Raportul lui Ruysen a fost discutat, în detalii, la ședința Secției din octombrie 1926 la Salzburg, prilej cu care delegația maghiară a declarat că nu este de acord cu opiniile lui Reyssen privind minoritatea maghiară din România și Iugoslavia. Pentru a-și sprijini afirmațiile făcute "s-a ajuns la elaborarea broșurii, trimisă Societății în numele Asociației maghiaro-secuiești din Budapesta".

Céspedes a consultat ambele documente, făcându-și cunoscute opiniile lui Eric Colban. În privința raportului lui Ruysen, Céspedes a constatat că Ruysen avea impresia că deși plângerile minorității maghiare erau numeroase "elle ne sont pas dénuées de passion ni de partialité". În acest sens el evidenția că: 1) în timpul călătoriei sale în Transilvania el n-a primit nici o plângere din domeniul religios, minoritatea maghiară având o deplină libertate. 2) Școli de stat, în limba maghiară funcționau pretutindeni unde populația maghiară era majoritară. În plus, școlile confesionale erau mai numeroase decât cele de stat. Legislația școlară era destul de satisfăcătoare ("serait pleinement satisfaisante"), aplicarea ei suferind însă ("serait souvent arbitraire"). Se părea că Ruysen avea unele nedumeriri cu privire la faptul că elevii puteau urma o școală după confesiunea lor sau numele de familie și nu după confesiune.

3) Folosirea limbii maghiare era autorizată, printr-un permis de la poliție, la reuniuni, conferințe, reprezentații teatrale, taxa plătită fiind mai mare decât a românilor (25% față de 16%). Minoritarii maghiari foloseau rar asemenea solicitări de teama șicanărilor autorităților române. Céspedes nota că toate opiniile lui Ruysen au fost rectificate "dans les observations de l'Association hongroise", punctându-le, în continuare:

- prezența mitropoliților și episcopilor români ca senatori de drept, fie ei ortodocși sau greco-catolici, în timp ce cultele minoritare aveau fiecare dreptul doar la un senator;
- despăgubirile primite de bisericile maghiare ca urmare a aplicării reformei agrare erau în sume mici, cca 40% din valoarea reală și nici nu se plățiseră încă; În plan școlar, nemulțumirile erau mai numeroase și se refereau la:
- numărul școlilor primare și secundare indicat în raportul lui Ruysen n-ar fi fost cel real. Astfel, numărul școlilor primare de stat și confesionale era

²⁹ GHEORGHE IANCU, Problema minorităților din România în organizații internaționale ..., p.40-43.

de 806 în loc de 1278; 8 școli normale, în loc de 13; 37 de școli secundare în loc de 85; 18 licee în loc de 39; în total 869 față de 1415.

- constituirea "zonei culturale" în ținuturi locuite de maghiari, încadrate cu învățători și profesori care nu știau ungurește
- limba română era obligatorie și pentru studierea istoriei și geografiei României;
- obligativitatea cunoașterii de către învățători a limbii române, ei fiind supuși la examen de limbă;
- modul de desfășurare a bacalaureatului era nepotrivit;
- legea învățământului particular ar împiedica evoluția culturală normală a populației maghiare etc.

Comisia minorităților, întrunită la Salzburg, aflându-se în fața a două opinii diferite, cu privire la minoritatea maghiară din România a decis să lase la latitudinea celor două Asociații (română și maghiară) pentru Societatea Națiunilor să discute și chestiunile relevate. Din informarea făcută la 31 ianuarie 1927 de către Asociația maghiară rezulta că o asemenea discuție n-a avut loc. Asociația română bazată pe art.2 al Regulamentului de procedură interioară a Uniunii care nu prevedea o rezolvare a unor opinii diferite, dialogul dintre două Asociații, a refuzat convorbirile cu cea maghiară.

Raportul lui Ruysen, aflat în dosar, conține și alte date privind populația României pe grupuri etnice. Parcurgând mai multe statistici, el aprecia că "plus d'un quart de la population roumaine est de nationalité allogene".

Peste 3 pagini le sunt dedicate bulgarilor din Dobrogea. El n-a călătorit prin Dobrogea, dar s-a informat la Sofia, la Russe și în comune situate de-a lungul frontierei, unde el a luat cunoștință despre un mare număr de familii bulgărești care părăsiseră Dobrogea de Sud, așezându-se în Bulgaria. El se străduiește să-și explice acest fenomen, mai ales că se întâlnește cu o parte din aceștia. El nu vizitase nici acea parte din Transilvania unde locuiau sașii, dar a avut o lungă conversație cu un deputat sas. "Il ressort de ces entretien que la situation de la minorité allemande est, au total, satisfaisante". Situația germanilor era mai bună decât sub vechiul regim și în Banat și în Basarabia. De pildă, numărul școlilor particulare a crescut cu cca 120 în Banat și cam tot atâtea în Basarabia.

Deputatul i-a subliniat doar două situații care-i nemulțumeau pe sași:

1. Faptul că nu dispuneau de o autonomie școlară, conform art.11 din Tratatul minorităților;
2. Faptul că la bacalaureat se cereau răspunsuri în limba română și pentru istorie și geografie. Ruysen o socotea pe cea din urmă "fără importanță": "Du moment ou la langue officielle de l'État est obligatoirement enseigné

dans les écoles, ainsi qu'il est naturel, il est normal aussi que l'emploi de cette langue soit obligatoire, a titre de contrôle, pour certaines matières". Bisericile germane se găseau într-o situație satisfăcătoare și se bucurau de o deplină libertate. O situație asemănătoare se întâlnea și în administrația publică în care erau mulți funcționari germani.

În final, parcurgând referirile la maghiarii din Transilvania din Raportul lui Ruysen, mai adăugăm câteva din constatările lui, făcute după ce a stat de vorbă la Arad "avec une demi-douzaine de représentants qualifié de la minorité hongroise". El admitea că s-au înființat în Transilvania mai multe școli în limba română în locul celor ungurești, dar acest fapt se explica prin faptul că deși legea maghiară a naționalităților prevedea funcționarea și de școli în limbile română și germană, în locurile unde aceștia erau în majoritate, erau doar școli în limba maghiară. El arată că statul român susținea financiar "472 școli primare maghiare, 1 școală normală pentru învățători și învățătoare; școli secundare - 20, licee - 8. Statistica indica că numărul școlilor confesionale era mult mai mare: 806 - primare, 12 - normale, 65 - secundare, 33 - licee"³⁰.

Documentul se referă la scrisoarea doamnei Branislava Klein, domiciliată în Germania, din 20 septembrie 1925, cu privire la exproprierea unei posesiuni de-a ei în județul Soroca. Actul prezintă suprafața de care a dispus, valoarea lui, în ruble și în dolari (1907), exproprierea lui și suma primită ca despăgubire, pe care petenta o considera "comme dérisoire". Scrisoarea se încheie astfel: "La question étant générale (mon cas n'est pas le seule) et internationale, j'en appelle au Conseil de la Société des Nation, dans l'espoir que le dernier voudra bien prendre l'initiative de l'étudier afin de remédier l'injustice".³¹

Ministrul român din Elveția înștiința, la 30 septembrie 1925, Secția de Minorități, despre o anchetă efectuată în cinci orașe din Transilvania în care locuiau și sași, referitoare la numărul funcționarilor sași și români, publicată în ziarul din Brașov "Carpați" în nr.281 din 7 iunie 1925. Cifrele obținute erau concludente, în sensul că din 226 de funcționari folosiți în primăriile acelor orașe (locuite de 44.985 sași și 3.099 români) 206 erau de origine săsească și abia 20 de origine română. Acest articol i-a fost trimis Secretarului General al Societății Națiunilor, cu rugămintea de a-l face cunoscut celorlalți membri ai Consiliului³².

³⁰ ASDN, 41/58075/1481, Boîte: R 1630.

³¹ ASDN, 41/46590/1481, Boîte: R 1629.

³² ASDN, 41/46876/1481, Boîte: R 1629. Document prezentat și analizat de CORNELIUS R. ZACH în articolul: Der Völkerbund und die Minderheitenschutz in Rumänien. 1920-1939, Siebenbürgische Semesterblätter (München), 1991, 5, Heft 1, S. 44-46. Ne-am oprit și noi

La 31 octombrie 1925 prințesa Alexandrina Cantacuzino i-a trimis Directorului Secției minoritaților o scrisoare în care-l informa că în zilele de 25 și 26 octombrie 1925 s-a ținut la București, sub auspiciile Consiliului Național al Femeilor Române, un Congres la care au participat și 65 de delegate ale Asociațiilor feminine ale minorităților, în număr de peste 600, din Transilvania, Banat și Bucovina. În scrisoare se manifesta speranța unei destinderi interetnice în România, la care contribuia și recentul Congres ținut. În loc de petițiuni, de data aceasta se îndreptau o activitate comună în planurile asigurărilor sociale și culturale. La scrisoare era adăugată și lista asociațiilor feminine minoritare care participaseră la Congres.

În ședința de închidere a lucrărilor Congresului din 26 octombrie Calypso Botez, președinta Consiliului Național al Femeilor Române, a subliniat că acest forum și-a propus să arunce o punte de legătură, de respect și stimă, între femeile din România, indiferent de rasă, limbă și religie. În acest sens - declara Botez - *Le Conseil National de Femmes Roumaines écrit en ce moment avec votre concours une des pages plus belles de son histoire*". Primind scrisoarea E.Colban și-a exprimat satisfacția pentru ținerea Congresului și a obiectivelor de colaborare pe care și le-a propus, sperând, în viitorul apropiat, la atingerea obiectivelor propuse. Această scrisoare, cu anexele menționate, este un alt exemplu de legături între Secția minorităților de la Societatea Națiunilor și diferite instituții din România.³³

---

asupra acestui document pentru a reliefa și nemulțumiri ale sașilor, în condițiile în care ei n-au trimis decât o petiție la Ligă și pentru a discuta succint articolul în ansamblul lui (S. 41-49). Sub un titlu atât de "generos" se găsesc, de fapt, doar 2 documente, unul la care ne-am referit și un al doilea care este raportul șefului Secției de minorități din cadrul Societății Națiunilor, lucru nespecificat în articol. Pablo de Azcarate, în urma călătoriei de informare în România, în anul 1930. Acest document este prezentat trunchiat, după o idee preconcepută a autorului.

N-am fi dorit ca realitățile să fie văzute în roz, dar credem că s-ar fi convenit să se facă referiri și la acea parte din text, care surprinde opinia românilor cu privire la demersurile internaționale ale minoritarilor și care sună astfel:

"J'ai eu nettement l'impression qu'une des causes principales des difficultés actuelles en ce qui concerne la question des minorités en Roumanie est: qu'a tort ou a raison, le gouvernement, les autorités et, je pense, aussi l'opinion publique, considèrent que les campagnes et les activités de quelques une des minorités, et notamment de la minorité hongroise, visent, non pas a obtenir une amélioration de la situation de la minorité, ou des minorités, en question, mais plutôt a maintenir un état d'agitation, d'inquiétude et de mécontentement, afin de produire l'impression que le statut territorial actuel ne peut pas de conserver, et qu'il faut, par conséquent songer a une révision des frontieres".

³³ ASDN, 41/47867/1481, Boîte: R 1629.

La 1 decembrie 1926 Céspedes îi detalia lui E.Colban conținutul unui memoriu trimis de minoritatea germană din România - gen de memorii sau petiții destul de rare.

Printre nemulțumirile ("les griefs") minorității germane erau amintite:

1. Chestiunea bacalaureatului;
2. Aproape imposibilitatea tinerilor germani care terminau liceul de a urma școlile de ofițeri. În țară era în curs o anchetă ministerială în această chestiune;

3. Insuficiența fondurilor acordate de stat bisericii evanghelice săsești;

4. Nemulțumirea crescândă care era printre germani generată de "l'application ilégale, dans un grand nombre de cas, de la réforme agraire".

5. Chestiunea folosirii limbii germane, oral și în scris, în administrație și în relație cu autoritățile.

6. Punctele 6 și 4 nu se includeau în cadrul prevederilor Tratatului minorităților, ci se refereau la nemulțumirea sașilor provocată de faptul că Banca Națională oferea credite mai mari instituțiilor industriale și comerciale românești prin comparație cu cele ale minoritarilor.³⁴

O altă modalitate prin care Societatea Națiunilor și Secția pentru minorități au luat la cunoștință aspecte privind minoritățile etnice din România a fost și aceea a unor întrevederi între reprezentanți ai Secției și diferite personalități religioase sau politice din afara României. Așa de pildă, la solicitarea lui S.Balizer, marele rabin al comunității israelite din Geneva, acesta a avut o întvedere cu P.Azcarate în care s-a discutat despre situația evreilor din România, discuție consemnată de Azcarate la 24 ianuarie 1928. Balizer a făcut referiri la incidentele care avuseseră loc în mai multe orașe din România în decembrie 1927. Marele Rabin era purtătorul de cuvânt al tuturor comunităților evreiești din Elveția.

El a regretat incidentele a căror victime au fost evreii din România și i-a solicitat lui Azcarate cel puțin o declarație liniștitoare din partea Secției de minorități, cum că aceasta din urmă va face demersurile cuvenite pe lângă autoritățile românești. Azcarate i-a explicat că un asemenea demers nu se putea face numai dacă se redacta o petiție în problema respectivă, gest pe care Balizer n-a considerat oportun să-l întreprindă. În cursul discuțiilor i-a arătat lui Azcarate un număr din ziarul "Paix et Droit", organul Uniunii israelite internaționale în care erau descrise evenimentele din România. Din datele de care dispunem nu putem afirma că cele discutate au fost aduse la cunoștința reprezentanților României la Geneva.³⁵

³⁴ ASDN, 41/55320/1481, Boîte: R 1701.

³⁵ Vezi și CAROL IANCU, p.226-232.

Am mai aduce în discuție doar două chestiuni.

Prima, a fost oare o legătură concretă între demersurile maghiarilor din România și guvernul de la Budapesta?

Și o a doua, care ni se pare interesantă. Printre documente din Arhiva Foreign Office am depistat și adrese ale unor comunități etnice din România, de pildă a evreilor din 1924, adresate autorităților române. Să fie un caz izolat sau era o chestiune de lobby.

Unii autori sau reprezentanți ai minorităților au considerat activitatea Societății Națiunilor în acest domeniu drept un eșec, sau o serie de discuții teoretice, lipsite de o aplicabilitate practică, menită să corespundă intereselor unei minorități sau alteia. Cine se apleacă cu obiectivitate asupra activității Adunărilor Generale, a Consiliului Ligii, a diferitelor Comisii de lucru (a minorităților, juridică sau politică), asupra actelor de o diversitate extraordinară, ajunge la alte concluzii mai realiste. Numărul impresionant de petiții, sesizări, informări, lucrări cu tematică minoritară care au trebuit să fie citite, să se refereze asupra lor, să se constituie Comitetele de Trei care să le analizeze, corespondența cu petenții, cu guverne sau ministere interesate, publicitatea care trebuia să li se facă, după anul 1929, călătoriile de informare, dialogurile verbale cu reprezentanți ai celor două părți, ne face să afirmăm că ansamblul activităților forului de la Geneva a fost impresionant³⁶.

A nemzeti kisebbségek kérdése Romániában nemzetközi összefüggésben Összefoglalás

Az egész világ zsidó közösségeinek képviselői az egyenjogúságért folytatott hosszas küzdelmük során, együttműködve a Békekonferencia amerikai küldöttségével, elsősorban Wilsonnal és House tábornokkal, szorgalmazták a kisebbségekre vonatkozó tárgyalások eszméjét. Élvezték Lloyd George, Clemenceau, Orlando támogatását, így megalapoztak bizonyos egyezményeket.

Az egyezmények aláíróit kötelezték, hogy szavatolják az élet és szabadság korlátlan és teljes biztonságát, minden megkülönböztetés nélkül. Biztosítaniuk kellett az új állam határain belüli lakosok nemzetiségét, kivételt képeztek azok, akik úgy döntöttek, hogy máshová távoznak, biztosítaniuk kellett számukra a polgári és politikai jogokat, a jogot, hogy vallási, társadalmi és oktatási intézményeket tartsanak fenn, amelyekben

³⁶ JACOB ROBINSON în lucrarea: *Were the Minorities Treaty a Failure?*, New York, 1943, 349 p. subliniază activitatea prodigioasă a Ligii în domeniu, fără a trece cu vederea nerealizările ei.

anyanyelvüket használhatják. A kisebbségek anyanyelvükön működő magániskolákat létesíthettek, használhattak anyanyelvükön működő állami iskolákat, az államnak kötelessége volt a nevelés és a kultúra számára szükséges alapokat biztosítani. Ezen törvények eredményeképp a nemromán lakosok állampolgári jogokat kapnak, ugyanakkor az egyezmények az állam védelmét, pártfogását is célozzák.

A kisebbségeknek együtt kell működnie az állammal, tagadták az elkülönülő állami- politikai csoportosulásokat. Nem kerültek szóba a kollektív jogok, amelyek veszélyeztették volna az állam egységét és a nemzetközi békét. Ugyanakkor azonban a kisebbségek védelme nemzetközi szabályzatot kapott. Alkotmányos és nemzetközi garanciákat kaptak.

A kisebbségekre vonatkozó egyezményeket a Népszövetség Tanácsának ellenőrzése alá helyezték, a garanciák elégségesek voltak a nyelv, a kultúra, az etnikum, a gazdasági pozíciók megőrzésére. A Tanács tagjai, az államok, a kisebbségek a Nemzetközi Bíróság Állandó Tanácsához fordulhattak. 1920. október 25-én, egyrészt a Tanács, másrészt az államok között, melyeknek kisebbségei vagy kérelmezői voltak, létrehozták a Hármak Bizottságát, mint "első fellebbviteli bíróságot". Románia esetében egyetlen kérelmet sem oldottak meg teljességében a kérelmező javára..

1918 után a román hatóságok a volt Osztrák-Magyar Birodalom tartományaiban az oktatást egyeztették a demográfiai és etnikai összetétellel és az új politikai helyzettel. A két világháború közötti időszak kezdetén azonban új helyzet állt elő. A magyar egyházi hierarchia egy sor felekezeti iskola létesítésébe kezdett, amelyek, az állami iskoláktól eltérően könnyen megszabadulhattak az állam ellenőrzése alól.

A romániai kisebbségek nagy többsége a két világháború közti időszakban nem volt elégedett a törvényes engedményekkel és a román kormány nemzeti politikájával.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a Román Külügyminisztérium folyamatosan kapcsolatot tartott a Népszövetségnél működő román képviselőkkel és a kisebbségek szabályzatáért felelős hivatalosságokkal. Románia gyakorlatilag beilleszkedett a Népszövetség szerkezetébe, folyamatos és őszinte erőfeszítéseket tett mindazon kérdések megoldására, amelyekkel szembesült.

The Problem of National Minorities from Romania in the International Context

Summary

Owing mainly to the efforts of the representatives of Jewish communities, from all over the world, who had behind them long-standing emancipation activities and worked, in collaboration with the American delegation at the Peace Conference, especially with Wilson and Colonel House, the

Americans insisted on the conclusion of minorities treaties. They got the support of Lloyd George, Clemenceau, Orlando and their aids, and the drafts of the treaties came into being.

The minorities treaties obliged the signatories to guarantee to the minorities unlimited and absolute "protection of life and liberty", without discrimination as to birth, language, religion, all being entitled to freely exercise their rights. Nationality was to be granted to all residents within the boundaries of the new state, except the ones who would choose to go elsewhere, assuring to them civil and political rights, the right to establish and operate religious, social and educational institutions, in which they could use their language of choice. The minorities were entitled to create private schools in their languages and to be educated in their mother tongues in state school, and the state was to provide the necessary funds for education and culture.

Under the minorities treaties, the non-Romanian inhabitants of Romania got citizen rights and rights for collectivities, i.e. for denominations, but the treaties aimed at protecting the states as well. The minorities were supposed, under the treaties, to sincerely collaborate with the state, and it was denied the status of distinct political state groups. There was no talk about collective rights, which would have put in jeopardy state integrity and international peace. But, at the same time, minorities protection got international status. The guarantees were constitutional, as certain clauses became incorporated in the fundamental law, and international, as the clauses could not be altered by the action of the state only.

The observance of the minorities treaties was placed under the control of the Council of the League of Nations and the guarantees were sufficient for the safekeeping of language, culture, ethnicity, economic position. Members of this Council, states, minorities, individuals, could refer matters to the Council, or to the Permanent Court of International Justice. On the 25-th of October 1920, the Committee of Three was set up as a "court of first instance" between the Council on the one hand, and the state with minorities or the petitioners on the other. In the case of Romania, not one petition was entirely resolved in favour of claimant.

After 1918, Romanian authorities brought education in the former Austro-Hungarian provinces in accord with the demographic-ethnic composition and with the new political situation. But, at the beginning of the interwar period, a new, unexpected situation appeared. The Hungarian Church hierarchies began creating again a plethora of confessional

schools, which, as opposed to the state ones, were expected to be better escape the supervision of the state.

The main minorities of interwar Romania were not satisfied with the legal and practical arrangements made by the Romanian Government under the treaties for minorities .

It is hardly necessary to underline that in minorities affairs the Romanian Minister for Foreign Affairs kept up a permanent correspondence with the Romanian representative at the League of Nations and the Offices and inspectors on minorities status. Romania got effectively integrated within the structures of the League. There were close relations between her Government and the Committees and high officials of this international body. Constant and sincere efforts were made by both the League and the Romanian Government to find solutions for the different problems they were faced with.

PUBLICAȚII PERIODICE BILINGVE ȘI TRILINGVE DIN TRANSILVANIA, BANAT ȘI BUCOVINA, ÎN PRIMUL DECENIU DUPĂ MAREA UNIRE

RODICA PORȚEANU, ALEXANDRU PORȚEANU (ROMÂNIA)

Istoria minorităților etnice și a relațiilor interetnice preocupă istoriografia română ceva mai stăruitor după 1989¹, deși în proporții mult mai reduse în comparație cu interesul deosebit pentru acest domeniu, care se manifestă în cercetările din alte discipline, în special din sociologie și politologie.

Privind situația de ansamblu din istoriografie, se pot observa două tendințe – adeseori disimulate - care limitează cunoașterea științifică și înțelegerea corectă a realităților istorice. Prima constă într-o anumită înclinație predispusă a înfățișa în mod preponderent sau exclusiv aspectele pozitive ale istoriei situației minorităților și relațiilor interetnice. Cea de a doua, deși mai puțin manifestă în mod explicit, aparținând reprezentanților minorităților, vădește o anumită preferință spre evidențierea și chiar exagerarea aspectelor negative, din care se trag uneori concluzii pripite referitoare la natura discriminatorie a unor situații. Metodele de lucru întrebuițate deopotrivă în ambele cazuri, sunt cele îndeobște cunoscute, constant în special în prezentarea trunchiată a documentelor și faptelor la care acestea se referă, în scoaterea din context sau în schimbarea sensului datelor istorice. Influențarea sau chiar manipularea politică a acestor tendințe este evidentă. Epoca istorică asupra căreia operează aceste procedee deformante este desigur epoca contemporană și în mod deosebit perioada interbelică.

Din aceste motive fundamentale de ansamblu și din altele de ordin specific, asupra cărora nu putem insista aici, considerăm că ar fi *necesară organizarea sistemică* a domeniului cercetării științifice a istoriei minorităților și relațiilor interetnice, prin structurarea, dezvoltarea și *instituționalizarea* sa². Vastitatea și complexitatea acestui domeniu,

---

¹ *Bibliografia istorică a României*. VIII. 1989-1994. Editura Academiei Române, 1996, p.235-236. Capitolul VIII al părții referitoare la istoria României, având cea mai mică întindere din întreaga lucrare, conține doar 43 titluri.

² Institutele și centrele de cercetare științifice în domeniul istoriei, deși încadrează un număr de cercetători – unii chiar eminenți – cu preocupări de specialitate, nu au și nu pot avea posibilitatea de a asigura cercetarea corespunzătoare a întregii istorii a minorităților și relațiilor interetnice, a tuturor componentelor și aspectelor lor. În toamna anului 1991, în calitate de coorganizator al Simposion internațional pe tema *Spiritul european și minoritățile etnice* de la București, am susținut deasemeni necesitatea organizării cercetării în acest domeniu (v. "Cotidianul" din 23 sept.1991). Sponsorul acelei reuniuni, *Professors World Peace Academy*, a manifestat un interes real pentru un program cuprinzător în

importanța sa deosebită pentru întreaga viață socială, scot în relief tot mai mult faptul că abordarea lui destul de întâmplătoare încă, sub forma preponderent colocvială, iar din punct de vedere tematic cu totul insuficientă, trebuie depășită spre stadiul superior al tratării complete, cu mijloacele și metodele științei contemporane.

Tema pe care o supunem atenției în cele ce urmează credem că ilustrează – fie și parțial – aceste considerații

*

Integritatea României realizată în 1918 prin unirea provinciilor istorice locuite în majoritate de români (Basarabia la 27 martie, Bucovina la 28 noiembrie, la 1 decembrie Transilvania, împreună cu Banatul, Crișana, Maramureșul) cu vechiul Regat al României, a creat o situație nouă și în ceea ce privește chestiunea minorităților etnice și raporturilor interetnice. După cum se știe, această chestiune a fost tratată în mod corespunzător, în spirit democratic, în actele fundamentale ale “Marii Uniri”, asupra cărora nu stăruim.

Noile realități politice, naționale, sociale, culturale au generat și unele inițiativă interesante în scopul unei bune funcționări a relațiilor respective, între acestea înscriindu-se și acelea referitoare la înființarea unor publicații bilingve și trilingve, care *nu au fost cercetate până acum*.

Presa de toate categoriile, care apărea sau lua ființă în fiecare din limbile vorbite de populația majoritară și de cele minoritare, a funcționat în mod corespunzător misiunii, programului și posibilităților fiecărui organ. Ideea creării unor canale de comunicare interetnică sub forma plurilingvă prin presă a apărut destul de timpuriu, în mod aproape spontan, rezultând din însăși necesitățile de bază ale vieții cotidiene. Conținutul principal al acestor publicații avea cu precădere un caracter practic, de informare, sau cultural. Problemele politice cele mai importante ale momentului – de exemplu, în 1919-1920 Conferința de pace, iar ulterior desfășurarea vieții politice sub toate aspectele sale concrete – erau dezbătute în principalele publicații, în special cotidiene, care apăreau în mod distinct în limbile română, maghiară, germană, exprimând orientări proprii nu numai din punct de vedere național, ci mai ales politic. Publicațiile bilingve și trilingve reprezintă desigur numai o mică parte din volumul presei perioadei menționate. În cadrul acesteia, presa minorităților etnice a avut o activitate importantă sub aspect cantitativ și calitativ³, iar presa românească din

---

domeniu, dar din păcate, nu s-a reușit și realizarea lui efectivă.

³ SILVIU DRAGOMIR, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques, Bucaresti, 1934; Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, două volume, București, 1929.

provinciile care s-au unit cu Țara a cunoscut, așa cum era de altfel firesc, o dezvoltare pronunțată. Problemele specifice ale minorităților etnice erau dezbătute mai ales în presa ce apărea în limbile acestora și mai puțin în publicațiile plurilingve care se preocupau în primul rând de relațiile interetnice. Organele de presă bi- sau trilingve erau inițiate de obicei de ziariști sau editori aparținând uneia din cele trei expresii lingvistice sau – în unele cazuri mai puțin numeroase, dar de semnificații deosebite – în formule mixte, bipărțite sau tripărțite, toate fiind însă destinate publicului cititor cel mai larg, accesibile în limbile respective.

Cercetarea publicațiilor bilingve și trilingve întâmpină o serie de dificultăți a căror conștientizare poate contribui la depășirea lor. O primă constatare, oarecum surprinzătoare, este *că nici una din listele acestor publicații*, alcătuite sau publicate în epocă, *nu este completă*, deși era în vigoare regimul depozitului legal al publicațiilor. Colecțiile acestora sunt răspândite în diverse biblioteci și alte instituții din țară și din străinătate, în numeroase cazuri ele fiind incomplete. Unele dintre ele au dispărut pur și simplu în cursul atâtor împrejurări istorice vitrege, sau nu au ajuns în colecțiile în care le era locul, putând fi descrise doar din mențiuni indirecte. Destul de probabil că există și altele care au rămas complet necunoscute până în prezent.

Din aceste motive și din încă altele, *numai cercetarea bibliografică de specialitate*, care tinde realmente spre exhaustiv, este singura în măsură să ofere punctul de pornire corect al studierii temei pe care o abordăm. În stadiul actual al preocupărilor de specialitate, aceste cercetări au ajuns numai până la anul 1924⁴, urmând a apare un volum care va ajunge până la 1929. Chiar și așa, *numărul publicațiilor bilingve și trilingve depistate de noi este mai mare decât cel menționat anterior în diverse surse*. Volumul lor îl estimăm a se situa la *circa 200 de publicații de acest tip*⁵. Diferența, în unele privințe considerabilă provine din extinderea criteriilor formale (în special precizarea în titlu a caracterului bi- sau trilingv) la cele de fond, din includerea unor publicații ocazionale s.a. Textele pot fi astfel integral sau parțial bilingve sau trilingve, paralele sau succesive, în ediții separate sau contopite, unele prescurtate pe întreaga perioadă de apariție sau numai o parte a acesteia etc. Chiar dacă nu pot fi considerate ca aparținând categoriei bilingve, din această cercetare nu pot fi omise în întregime o serie de periodice de diferite profile – nu tocmai puțin numeroase, iar unele chiar

⁴ *Publicațiile periodice românești. Tom. III. 1919-1924*. Editura Academiei, București, 1987, 1095 p.

⁵ *Ibidem*, p.1092 (Postfața), se consideră că numai 24 publicații din întreaga țară erau bi- sau plurilingve.

importante – care au publicat unele texte în altă limbă (de cele mai multe ori în română), decât cea originală. Situația înfățișată în cele de mai sus explică în bună măsură și relativitatea aritmetică a estimării cantitative precum și limita cronologică a demersului nostru. Va fi desigur necesară cercetarea întregii perioade interbelice, precum și tratarea aceluiași teme cu referire la Basarabia, Dobrogea sau alte zone ale țării care o pot ilustra și pe care nu le abordăm în prezenta comunicare numai din cauza tematicii reuniunii noastre, circumscrise zonelor precizate. Din toate acestea rezultă – sperăm ca suficient de limpede – caracterul *preliminar* al studiului și observațiilor noastre.

Sintetizând datele referitoare la publicațiile periodice bilingve sau trilingve apărute în Transilvania, Banat și Bucovina în primul deceniu după “Marea Unire”, constatăm că marea lor *majoritate erau bilingve (peste 90)*, iar dintre acestea, cele mai multe erau româno-maghiare sau maghiaro-române, (peste 60, urmate de aproape 20 româno-germane sau germano-române, circa 10 maghiaro-germane sau germano-maghiare și numai câte una româno-ucraineană și maghiaro-ebraică). Publicațiile *trilingve însumau peste 60 de titluri*, restul de aproape 40 având elemente insuficiente spre a putea fi încadrate cu precizie în categoriile menționate. Examinând periodicitatea apariției lor, vom observa că *marea majoritate (aproape 100) erau săptămânale sau bilunare*, peste 50 erau lunare, foarte puține erau bisăptămânale sau cu 3 apariții săptămânale; doar 3 ziare propriu-zise (cotidiene de limba maghiară) au publicat câteva texte în limba română, iar un număr important – aproape 30 – aveau apariții ocazionale, neregulate sau neprecizate.

În ce privește locul lor de apariție, rezultă că *cele mai multe erau situate la Cluj (peste 60)*, ceea ce exprimă și persistența unei anumite optici “centraliste”; Timișoara, care avea mai multe valențe plurilingvistice, urma cu numai jumătate din cifra clujeană (adică cu peste 30), iar apoi veneau Oradea, Aradul și Cernăuții (cu câte 11-15 publicații), Brașovul, Sibiu și Târgul Mureș cu câte 6-10 titluri, etc. Numărul total al acestor *localități era de aproape 30*, cea mai mică dintre ele fiind Periam, din Banat. Se observă că această categorie de publicații, în special bilingve, au apărut și în zone locuite în proporții mai importante sau majoritare de maghiari, inclusiv la Miercurea Ciuc, Odorhei sau Sf. Gheorghe. Totodată, se pot formula și unele constatări referitoare la *lipsa publicațiilor sârbești sau slovace, a celor șvăbești, din Sătmar, a celor ucrainiene din Maramureș* – ceea ce făcea imposibile și formulele bilingve sau trilingve – precum și insuficiența publicațiilor germano-române în zone ca Sibiu sau Bistrița, cvasiabsența celor ucrainiano-române în Bucovina, s.a.

O eventuală diagramă a cronologiei acestor publicații relevă faptul că după debutul lor în 1919, în condiții de oarecare incertitudine, a urmat o proliferare remarcabilă în anii 1922-1926, iar apoi o relativă descreștere după 1928-1929, care va continua în anii următori. Desigur că situația politică internă, externă și internațională a influențat aceasta evoluție în măsură importantă, dar nu decisivă. Este incontestabil ca în perioada interbelică, considerată în ansamblul ei, a apărut – treptat – o anumită neconcordanță între dezvoltarea și consolidarea internă a României (în special în plan economic și cultural) pe de o parte și apariția, apoi amplificarea factorilor externi, care vor afecta în sens negativ situația internațională a țării pe de alta parte. Această evoluție externă nefavorabilă, ce va deveni evidentă în deceniul al patrulea, culminând cu anii premergători conflagrației mondiale, nu a afectat în mod esențial situația minorităților etnice din România, nici aceea a presei publicate în limbile lor, care a continuat să apară și chiar să se dezvolte. În aceste condiții, relativa descreștere numerică treptată a publicațiilor bilingve și trilingve se poate explica, după opinia noastră, nu atât prin factori de conjunctură, ci ea poate fi considerată mai degrabă ca un indiciu al faptului că publicațiile plurilingve se apropiau de momentul unui bilanț istoric, acela al îndeplinirii – în linii esențiale cel puțin – misiunii pentru care ele au fost create.

Apropiindu-ne de reliefaarea unor aspecte de conținut ale temei noastre, trebuie să subliniem faptul că publicațiile bilingve și trilingve din Transilvania, Banat și Bucovina în perioada considerată au fost ilustrate de contribuția definitivă a unor remarcabile personalități culturale, publicistice sau ale vieții publice cum au fost: Camil Petrescu, Sextil Puscariu, Valeriu Bologa, Tiron Albani, G. Bacaloglu, Emil Isac, M.G. Samarineanu, Victor Braniște, Ioan Flueraș, Leonard Paukerow, Iosif Jumanca, Iosif Ciser, Emil Dandea, Jakabffy Elemer, Franyo Zoltan, Benedek Elek, Bitay Arpad, Kristof Gy, Jordaky Lajos, Oskar Netoliczka, Lutz Korodi și alții. Redacțiile multor publicații minoritare sau bi(tri) lingve aveau redactori speciali pentru limba română, numeroși colaboratori români și se preocupau în mod deosebit de publicarea traducerilor din literatura română.

*

Începutul publicațiilor bi- sau trilingve s-a făcut încă de timpuriu, la 1/14 decembrie 1918, când a apărut “Gazeta Oficiala – publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și al părților românești din Ungaria”, editată la Sibiu (apoi la Cluj, din 8 nov. 1919), având ca redactor responsabil pe Teodor V. Păcațian. Încă de la apariția sa, a fost publicată și o

ediție prescurtată în limba germană, precum și unele texte în limba maghiară; o ediție prescurtată în limba maghiară a apărut începând din 19 aprilie 1920 la Cluj, ca organ al “Comisiei regionale de unificare”. În afara de acestea, Consiliul Dirigent a coordonat și publicarea gazetelor oficiale locale ale județelor din Transilvania. În ordine cronologică, acestea au apărut în 1919 la Zalău, pentru județul Sălaj (3/16 mai), Sighișoara – Târnava Mare, Diciosânmartin (Târnăveni) pentru județul Târnava Mică (prima publicație trilingvă), Oradea – Bihor , Carei pentru județul Satu Mare. În anii următori, vor apare câte o “Gazetă oficială” în județele Cojocna (la Cluj), Trei Scaune, Ciuc și Odorhei, un “Monitor oficial al județului Arad”, o foaie oficială a județului Brașov. Toate aceste 11 publicații oficiale județene erau bi- sau trilingve, iar apariția lor va continua și după încetarea activității Consiliului Dirigent, cu unele variații sau adaptări în titluri, subtitluri sau alte date specifice. În afara de gazetele oficiale menționate, care formau o familie de publicații funcționând potrivit normelor administrative ale Consiliului Dirigent, au apărut și alte câteva cu caracter similar , de îndrumare juridico-administrativă, inițiate de persoane, asociații sau instituții de profil, la Oradea, (“ Legi, Decrete, Publicațiuni juridice și economice”, din aprilie 1921), Cluj (“Administrația Română Organul Reuniunii notarilor comunali și cercuali din Transilvania, Banat și părțile ungurene alipite “, începând din 1921; “Administrația” 1922, “Ordinea” 1927, s.a.), Tg. Mures (“Orașul Gazeta oficială pentru interesele sociale și financiare ale administrației urbane, 1923), toate acestea fiind bilingve. Caracter de îndrumare în probleme de organizare și administrare proprie a unei instituții bisericești avea “Foaia ordinaciunilor Consistoriului arhiepiscopesc în afacerile Arhidiecezei Ortodoxe – orientale a Bucovinei”, care a apărut la Cernăuți din februarie 1919, fiind singura publicație româno-ucraineană.

Asupra conținutului acestor publicații oficiale preponderent administrative, considerăm că nu e cazul să insistăm.

Tot destul de timpuriu, imediat după “Marea Unire”, au apărut și câteva publicații profesionale bilingve sau trilingve, dintre care amintim în ordinea cronologică a apariției lor, pe cele ale frizerilor (1 ian. 1919, Tg. Mureș), comercianților (Brașov-Cluj), Uniunii muncitorilor minieri și topitori (Sibiu-Cluj), asociației similare a tipografilor (Cluj) și “Ceferiștilor din Ardeal” (Sibiu-Cluj), toate acestea începându-și apariția în 1919. În același an, au apărut și câteva publicații cu caracter mai general sau unele nuanțe politice, cum a fost “Deșteptarea. Ziarul demnității și Libertății Omului” (Timișoara; ediția germană cu subtitlul “Pentru liberate și umanitate”, ambele cu înclinații socialiste). Tot la Timișoara, în iulie 1919

apărea un supliment româno-maghiar al publicației “Înainte Organul P.S.D. din Banat”, iar la Deva, în martie același an, o ediție specială trilingvă a ziarului local maghiar “Deva es Videke” (Deva și împrejurimile).

Exprimări clare, de semnificație deosebită, ale unor adevăruri și principii fundamentale pentru noua societate românească în ansamblul ei, au început să fie prezente în publicațiile bilingve și trilingve odată cu apariția unor organe de presă de orizont politic mai larg. Astfel, “Unirea. Revista săptămânală pentru consolidarea politică și culturală a tuturor cetățenilor Bucovineni.”, ce apărea la Cernăuți în toamna anului 1919 în ediție bilingvă română și germană, publica un remarcabil articol de fond la 24 decembrie 1919, intitulat “Răspunsul edificator...”, în care se sublinia valoarea declarațiilor reprezentanților minorităților etnice făcute în ședința Camerei Deputaților de la București, din 12 decembrie 1919. Exprimând adeziunea clară la actele fundamentale ale “Marii Uniri”, aceștia afirmau “că doresc să rămână fii credincioși ai României Mari”. Redacția gazetei bilingve “Unirea” aprecia că aceste declarații reprezentau “pecetluirea definitivă a hotarelor României Mari cu voința și dorința naționalităților conlocuitoare”⁶. Gazeta publică și o fotografie – rămasă mai puțin cunoscută – înfățișând aducerea la cunoștința mulțimii, în istorica zi de 28 noiembrie 1918, a actului Unirii Bucovinei, prin citirea lui din balconul Primăriei Cernăuților de către primarul orașului, într-o atmosferă de însuflețire generală⁷.

Față de asemenea declarații de însemnătate politică fundamentală, o notă aparte, disonantă în fond, făceau două publicații, una bilingvă de la Târgu Mureș, iar cealaltă trilingv de la Timișoara, ambele de expresie original maghiar, care, în titulatura lor, în subtitlu, afișau încă formulări anacronice, depășite, neconforme adevărului și noilor realități politice⁸, neputând aduce în acest fel contribuții efective la progresul cunoașterii reciproce a majorităților și minorităților etnice.

⁶ “Unirea” Cernăuți. An I, nr. 7-8, din 24 dec. 1919, p. 1.

⁷ *Ibidem*

⁸ Astfel, “Fodraszok Lapja” (Gazeta frizerilor) care apărea de la începutul anului 1919 la Tg. Mures, numai în limba maghiară se subintitula “A magyaroszagi borbelyok ... orszagos heti szaklapja” (foaia săptămânală de specialitate pe țara a frizerilor din Ungaria !); în anul următor apare fără subtitlu, iar în octombrie 1921 adauga titlul în limba română “Gazeta frizerilor ... din România”, iar în februarie 1922 modifică subtitlul în limba maghiară referindu-se la “teritoriile anexate (orig. asatolt) din Ardeal și Banat”. Tot astfel la Cluj, în iulie 1919 apărea publicația trilingvă “Tipograph. Organ oficios al Uniunii tipografilor din

Un impuls deosebit de eficient a imprimat procesului istoric de apropiere între popoare, remarcabila publicație inițiată și condusă de valorosul scriitor și publicist Camil Petrescu, intitulată “Limba Română. Foaie pentru limbă, artă și literatură”, care a apărut la Timișoara bisăptămânal cu texte paralele în limbile română, germană și maghiară, între 22 ianuarie – 19 iunie 1920. Fondatorul publicației arată chiar în fruntea primului număr că se adresează unui public cititor din cele mai largi categorii sociale. Cititorilor români li se aminteau stăruitoarele eforturi ale lui Titu Maiorescu, din urmă cu o jumătate de secol, care combătea energic “monstruoasa germanizare în expresii” a stilului gazetăresc român al epocii. Cititorilor aparținând minorităților etnice, Camil Petrescu le-a destinat o rubrică specială pe probleme de vocabular, pronunție s.a, care s-a bucurat de un mare succes, determinând – în urma numeroaselor scrisori și cereridublarea spațiului pentru începătorii în studierea limbii române. Rubrica “Îndrumări pentru noii cetățeni” oferea recomandări practice pentru formularea unor petiții și acte uzuale în relațiile cu administrația publică. De un larg interes se bucură rubrica intitulată “Cum scriu autoritățile” în care se aduceau exemple concrete de greșeli lingvistice în actele emise de unele organe administrative locale, pentru înlăturarea lor în viitor, inclusiv “limba schiloadă a gazetei oficiale și a unor ordonanțe publice” (emise în limba română – n.n.). Mai mulți cititori au cerut lămuriri asupra modului cum s-a format limba română, a istoriei acesteia, ceea ce i-a oferit lui Camil Petrescu o excelentă ocazie pentru expunerea sintetică, clară a problemei, care la rândul ei a contribuit la cunoașterea atât a formării limbii române, cât și implicit – a însuși poporului român, incluzând unitatea și continuitatea sa. O altă rubrică căreia i s-a acordat spațiu consistent se intitula “România de azi”, făcând ample prezentări ale presei bucureștene, vieții politice, partidelor, campaniilor electorale s.a. Prezentarea “Istoriei literaturii române” de M. Dragomirescu și Gh. Adamescu, precum și cea a turneului Teatrului Național din București la Timișoara s-au bucurat de același interes deosebit al cititorilor. În general Camil Petrescu a acordat o atenție specială accesibilității publicației, motiv care l-a determinat, de exemplu, să evite expunerea aridă ale unor probleme ale limbii, în special a celor gramaticale⁹. După încetarea acestei publicații, Camil Petrescu trece la redacția gazetei timișorene “Țara. Organ popular independent”, unde reușește să introducă, în decembrie 1920 o rubrică de știri și informații în

⁹ “Limba Română” Timișoara, an I, nr.1, din 22 ian. 1920; nr. 2, din 27 ian., p. 5; nr. 5, din 20 martie; nr. 8, din 17 aprilie, p.1; nr.12, din 15 mai p. 3; nr. 18, din 19 iunie, p.2,3.

limba germană¹⁰. Prin toate acestea, activitatea menționată a lui Camil Petrescu a îndeplinit și o funcție de pedagogie și educație socială în spiritul ideilor democratice ale epocii.

În același spirit, un cotidian româno-maghiar este proiectat pentru apariție în octombrie 1921, la Oradea, sub denumirea “Bihorul Românesc. Român Bihor”, sub direcția farmacistului George Pacala, cu mențiunea ca “nu va face politică”¹¹; proiectul nu a ajuns să fie realizat.

Anii 1922-1924 au fost cea mai rodnică perioadă pentru editarea unor deosebit de valoroase publicații consacrate cultivării relațiilor interetnice, în special în publicații bi- și trilingve.

În ianuarie 1922 apărea la Timișoara revista “Săptămâna. Politică, socială, economică”, publicație bilingvă, cu texte paralele în limbile română și germană. În articolul “Aportul minorităților”, I. Peltz sublinia ca “acest aport este cel mai de seamă factor care va înfrăți ... pe toți locuitorii României. Noi nădăjduim în aportul pozitiv, uman, fecund, în aportul unor suflete atrase de suflete”. Sub titlul “Minoritățile din România”, se făceau referiri la revista franceză “La Democratie”, care releva ca “situația lor nu e numai acceptabilă, dar chiar proprie unei dezvoltări pașnice și de folos pentru țara”, citând în acest sens opinia unor personalități ale vieții internaționale¹².

Progresele efective înregistrate în relațiile dintre populația majoritară românească și minoritățile etnice din prvinciile istorice reunite cu Țara, au făcut posibilă trecerea de la planul general al relațiilor politico naționale, interetnice, la aprofundarea acestor relații în domenii și sectoare mai concrete ale vieții sociale, înregistrându-se chiar un început de specializare, inclusiv în privința publicațiilor bi- și trilingve. Domeniul predilect, chiar privilegiat, al acestor manifestări încurajatoare, a fost desigur cultura.

“Voim ca locuitorii de orice neam și orice limbă din această țară să se simtă ca frați și aceasta nu poate s-o facă politica, ci numai cultura” – se declară în articolul inaugural al publicației clujene bilingve româno-maghiare, “Culisele. Revista bilunară ilustrată de teatru, muzică, arte”, la 15 noiembrie 1922¹³. Într-un paralelism aproape perfect, apărea la Oradea și “Cortina. Revista teatrală”, de asemeni bilingvă, tot în noiembrie 1922, dar săptămânală, în schimb cu o apariție mai scurtă decât a celei clujene, înrudită nu numai ca profil. Apreciatul publicist M.G. Samarineanu sublinia cu satisfacție efectele turneului Teatrului maghiar din Cluj la Oradea cu “O

¹⁰ “Țara” Timișoara, an I, numerele apărute între 2-12 decembrie 1920.

¹¹ Conform “Luminătorul”, Cluj, an III, nr. 35, din 24 septembrie 1921, p. 2.

¹² “Săptămâna. Die Woche” Timișoara an I, nr.4, din 17 februarie 1922, p. 8-12, 21-22.

¹³ LEONARD PAUKEROW Director An I, nr.1, p. 2.

scrisoare pierdută” de I.L.Caragiale, sub titlul semnificativ “Începem să ne cunoaștem”¹⁴.

Una dintre cele mai valoroase publicații culturale bilingve româno-maghiare a fost revista săptămânală “Aurora. Literară, artistică, teatrală, socială”, care a apărut la Oradea, între 24 decembrie 1922 – 15 iunie 1923, sub direcția lui G. Bacaloglu, cu o redacție grupând publiciști remarcabili români și maghiari, promotori ai bunei conviețuirii și înțelegerii interetnice. În “Scrisoare deschisă către scriitorii și intelectualii români” redactorii maghiari ai “Aurorei” declarau că maghiarii din România doresc “să fie oameni și să devină fii buni ai Patriei române ... Fraților, luați învățătura din greșelile noastre. Pronunțăm “mea culpa” în fața severei judecăți a istoriei dar vă rugăm să nu cădeți în aceeași greșeala din care noi ne-am trezit atât de zdrobiți”¹⁵. Revista publica o interesantă anchetă printre scriitorii români și maghiari pe tema “Părerii despre apropiere” neocolind dificultățile care apăreau în calea apropierii româno-maghiare subliniind însa caracterul lor subiectiv¹⁶. Revista publică scrisoarea lui N. Bălcescu către Ion Ghica, din 19 mai 1849, ca pe un memento necesar înțelegerii între cele două popoare¹⁷.

O contribuție mai concretă referitoare la cunoașterea problemelor minorității maghiare din România au adus-o cele trei publicații care au apărut la Lugoj sub direcția lui Jakabffy Elemer care pot fi considerate în esență ca fiind aproape unitare în conținut, de expresie bi- sau trilingvă :”Magyar Kisebbség” (Minoritatea maghiară) – ediția de baza, a cărei apariție bilunară a început la 1 septembrie 1922, urmată de “Glasul minorităților. Organ minoritar maghiar”, de la 20 iunie 1923, lunar, cu unele texte diferite, iar de la 1 iulie 1923 de “Minorités hongroises”, bilunar, cuprinzând rezumatul ediției maghiare¹⁸.

În planul publicațiilor locale sau regionale, cu caracter educativ cultural sau social, mai menționăm “Viața cercurilor culturale. Revista de educație și învățământ. Foaie oficială a secției județene a Asociațiunii învățătorilor, a cercurilor culturale și revizoratului școlar din jud. Ciuc” (bilingvă, româno-maghiară, Miercurea Ciuc, lunară, octombrie 1922-iunie 1923) ¹⁹“Fulgerul. Revista independentă”, bilingvă, româno-germană,

¹⁴ “Cortina” Oradea, an I, nr. 4, din 3 decembrie 1922, p. 2.

¹⁵ Nr. 6, din 28 ianuarie 1923, p.1-3.

¹⁶ *Idem*, nr. 8, din 15 februarie 1923, p.12-13; vezi și numerele următoare.

¹⁷ Nr.14, din 15 iunie 1923, p. 4-5.

¹⁸ *Publicațiile periodice românești Tom III ...*,p. 427-428. Pentru JAKABFFY ELEMER vezi și VALERIU BRANIȘTE, *Amintiri din*

Cernăuți, bilunară, 19 ianuarie-31 martie 1924²⁰. "Curierul de luni" (Oradea, 1925), "Gazeta Odorheiului (1926), "Dacia" (Miercurea Ciuc, 1926-1928), "Ținutul secuiesc" (1931), "Harghita" (1929-1939), toate bilingve.

Cea mai valoroasă și importantă revistă de cultură din categoria celor examinate în lucrarea noastră, considerăm că a fost cea de la Cluj, intitulată chiar "Cultura. Sciences, lettres, arts", care a apărut în perioada ianuarie-iunie 1924, o dată la două luni. Directorul ei era profesorul Sextil Pușcariu, secretar de redacție era doctorul Valeriu Bologa, iar comitetul de redacție era format din Yves Auger, pentru partea franceză, Lucian Blaga pentru partea română, Kristof Gyorgy pentru partea maghiară și Oskar Netoliczka pentru cea germană. Revista publică așadar studii și articole în aceste patru limbi sub semnătura unor eminente specialiști, universitari clujeni, dar și mari oameni de cultură din București, Sibiu și altele, la cel mai înalt nivel cultural științific dintre toate publicațiile examinate aici.

Cuvântul introductiv, prezentat fără titlu și fără intenții de program, preciza: "Notre revue est née d'un accord entre plusieurs savants et lettres roumains, hongrois et allemands, et elle est destinée a creer un trait d'union entre trois consciences ethniques differentes dans leur essence intime, mais unies par les nombreux et nobles interes communs..." Printre autorii prezenți în paginile revistei menționăm pe Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Al. Borza, G. Vâlsan, G. Oprescu, C. Daicoviciu, Fr. Teutsch, Makkai Sandor, Adolf Schullerus, Roska Marton, Egon Hajek, C. Siegel, Bitay Arpad, Janovics Jenő, Lutz Korodi, Konrad Nussbacher și alții, precum și – firește – membrii redacției. Temele abordate tratau opera lui D. Cantemir, lupta comună antiotomană; aniversările Saguna, Petofi, Madach, Marlin; probleme de istorie, arheologie, filosofie, etnografie, artă; bogată activitate științifică și culturală a Clujului, dar și din alte zone (Banat, Brașov, Sibiu), instituțiile culturale, traduceri din marii poeți și scriitori ai popoarelor respective, cronica vieții culturale și artistice. Majoritatea articolelor înfățișau diferitele aspecte ale istoriei relațiilor culturale româno-maghiaro-germane, rolul benefic al acestora în viața socială din trecut și din actualitate²¹.

Toate publicațiile bi- sau trilingve menționate au contribuit – fiecare în felul său – la punerea unor baze sănătoase, solide, atât pentru ansamblul relațiilor interetnice, iar în acest cadru – pentru însăși dezvoltarea presei și publicisticii consacrate acestor relații.

²⁰ *Ibidem*, p. 372. Încă din primul număr, revista combatea "Ațățarea urei contra naționalităților".

²¹ "Cultura", Cluj, nr. 1-4, ianuarie-iulie 1924.

La începutul deceniului al treilea al secolului al XX-lea are loc o extraordinară diversificare a publicațiilor bi- și trilingve din România, în special în Transilvania. Din punct de vedere numeric cele mai multe aveau profil economic. Dintre cele cu caracter economic menționăm: Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad și al celei din Cluj, “Ardealul economic” (Cluj), “Revista financiară” (Oradea, cu un interesant subtitlu în limba germană “Rumanische und Mitteleuropaische Handels-Industrie u.Finanzwelt”), “Revista industrială. Organul Uniunii industriașilor transilvăneni” (Brașov), “Gazeta industriașilor” (Cluj – Timișoara), “Curierul. Industrial, comercial, financiar” (Cernăuți), “Industria” (Oradea), “Lloydul Banatului” (Timișoara), “Consum” (Cluj), “Hermes” (Sibiu). Mai menționăm “Curierul comercial și industrial. Revista economică pentru orientarea consumatorului român asupra pieții polone” (Cernăuți, cu texte paralele în limbile română, polonă și germană) o revistă pe probleme de vamă și tarife vamale (Cluj), “Vestitorul economic. Revista de anunțuri pentru industrie, comerț și meserii” (Medias) ș.a., în total circa 30 publicații bi- și trilingve cu profil general economic²². Acestea li se adaugă alte circa 40 de publicații economice, tot bi-sau trilingve, specializate pe ramuri, cum ar fi industria lemnului, construcțiile, metalurgia, industria textilă, tipografică, pielăria, diferite meserii sau servicii (croitori, ceasornicari și bijutieri, frizeri, hornari, pompieri, hoteluri, restaurante ș.a.), publicații referitoare la transporturile feroviare, organe de informare, publicitate și reclama economică. Publicațiile din domeniul agriculturii și ramurile ei, inclusiv cele conexe, erau și ele fie cu profil general (“Curierul agronomic” ș.a.), fie specializate (morărit, horticultura, fauna, viticultura, stupărit, industria alimentară, a cărnii, spiritului, asigurări agricole ș.a.).

Urmează apoi o categorie de publicații cu caracter economic social, profesional sau sindical. Considerând ordinea cronologică a apariției lor ca un criteriu mai relevant decât altele (pe ramuri, locale și centrale etc.) pentru aprecierea fenomenului și a evoluției sale, vom observa că – după primele publicații de acest fel din 1919, menționate mai sus – în 1920, la Timișoara apărea o gazetă bilunară maghiaro-germană editată de Consiliul sindicatelor din Banat²³, urmată - în același an- de publicațiile trilingve “Metalurgistul” (Cluj), “Muncitorul pielar” (Arad) iar în 1921 “Foaia Compactorilor” (Cluj), care erau organele oficiale ale “Uniunii muncitorilor” din ramurile respective, din Ardeal și Banat, sau pe țară. Acest tip de publicații sindicale

²² Vezi datele bibliografice ale acestor titluri în Publicațiile periodice...*op.cit.*

²³ “Szakszervezet” – “Gewerkschaft”.

trilingve pe ramura vor continua cu “Muncitorul îmbrăcăminteii” (Cluj, 1922), “Muncitorul în alimentație” (Cluj, 1923), “Ferarul”, (1924) s.a. Lor li s-au adăugat treptat organele generale ale presei sindicale și muncitorești, cum au fost “Viața sindicală” (1921 și 1924, București-Cluj”, organul central al mișcării sindicale din România”), “Meseriașul” (1925, Timișoara)²⁴ și alte câteva, cu preocupări pe anumite teme specifice²⁵. Înrudite cu cele sus menționate pot fi considerate “Facla. Organul funcționarilor din Ardeal și Banat” (Cluj, 1920), “Constructorul” (Cluj 1922), “Montanistica și metalurgie” (Petrosani, 1922), “Funcționarul forestier” (Cluj, 1922) ș.a. Pentru îndrumarea profesională și apărarea intereselor personalului din domeniu, la Lugoj a apărut în 1922 revista “Posta – Telegraf – Telefon”, iar la Cernăuți, în 1920 “Foaia Ordinilor” (Direcția regională PTT). Existau chiar și publicații ale asociațiilor fotografilor (Cluj, 1922). Domeniul sănătății, al activităților medicale și conexe, este ilustrat cu o serie de publicații de interes profesional și social, în special cel farmaceutic (“Farmacia”, Cluj, 1920, “Revista farmaciei”, “Buletinul farmaciei”, Cluj, 1921; “Pharmaco – Courier”, Cluj, 1922, “Drougeria”, Cluj, 1923, “Drogheria și industria chimică” Cluj, 1923), apoi “Revista stomatologică” (Cluj, 1923), “Revista medicală” (Cluj, 1928) și chiar “Revista moașelor” (Brașov, 1921)²⁶.

De interes social mai larg erau unele publicații bilingve locale ca “Democratul” (Cernăuți, 1920), “Curierul Valea Jiului” (Petroșani, 1922), “Șomesul Nou” (Satu Mare, 1923), “Adevăruri” (Cernăuți, 1923), “Hermannstadter Mittelungen” (Sibiu, 1927) ș.a. Destinația informativă, pragmatică a unor publicații speciale, le asigură eficiența și reușita comercială. Astfel, gazeta trilingvă timișoreană “Banater Anzeiger” (1921) a editat o serie întreagă de buletine informative conținând date de largă utilitate publică cu caracter de ghid local, deosebit de apreciate de utilizatori (“Călăuza străinilor”, “Conducătorul prin Timișoara”, “Informatorul adreselor” – instituții, firme, servicii, birouri avocațiale s.a.)²⁷, iar la Sibiu apărea în 1927 publicația de informații “U.E.S. (Uzinele Electrice Sibiu) “.

²⁴ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, 1918-1928. București, 1929, vol. II, p. 1292-1303.

²⁵ Menționăm câteva: “Munca. Foaie de propagandă și informațiuni muncitorești”, Sighetul-Marmației, 1922; “Organul oficial al Reuniunii de invaliditate și pensie a muncitorilor din Banat și Ardeal” Timișoara, 1922; “Munca. Organul cooperativelor muncitorești din Valea Jiului”, Petroșani, 1922; “A Somer”, Târgu Mureș, 1924.

²⁶ Publicațiile periodice ..., *op.cit.*, titlurile specificate.

²⁷ *Ibidem*, p. 60. La Brașov apărea lunar și mersul trenurilor (*ibidem*, p.168)

Desigur însă că de un interes mult mai larg se bucurau publicațiile bi- și trilingve cu caracter preponderent informativ, în special din domeniul vieții culturale, al spectacolelor teatrale și cinematografice, destul de numeroase în epocă²⁸. Mai apăreau un “Buletin muzical” la Oradea (1920), un “Jurnal ... (al) Societății profesorilor de dans” de la Brașov (1921), iar cunoscuta editura muzicală “Moravetz” de la Timișoara publică un buletin trilingv de literatură muzicală, în special partituri (1920). “Bursa cărților” avea apariție lunară la Rădăuți, în Bucovina, din 1921, în limbile română, germană și franceză²⁹.

Un domeniu relativ nou al vieții sociale și publicistice, inclusiv cel al publicațiilor plurilingve a fost sportul, care a prilejuit câteva publicații de profil apărute la Cluj și Timișoara, din 1921³⁰.

Viața religioasă a generat o bogată literatură a domeniului, pentru fiecare din cultele existente în Transilvania, în fiecare din limbile naționale ale acestora. În acest cadru se înscriu și publicațiile periodice bilingve sau trilingve. “Semnele Timpului”, publicată la București din 1908 de societatea “Cuvântul Evangheliei”, deschide o filială la Sibiu în 1921, care scoate edițiile în limba germană, apoi și maghiară ale revistei. La Arad, în 1919 (apoi la Brașov, 1920 și București 1921) apărea “Păzitorul Adevărului. Lecțiuni biblice”, editată de cultul adventist de ziua a șaptea, cu ediție prescurtată în limba maghiară. La Reșița apărea, în limbile germană și maghiară, revista “Licht” – respectiv “Vilagossag”, publicată de cultul evanghelic (protestant) și de cel reformat (calvin) local. În fine, la Cluj, din august 1920, apărea “Turnul de Veghere și Vestirea Prezenței lui Cristos”, cu o varianta în limba maghiară, care erau traduceri ale revistei americane “The Watch Tower” din Brooklyn (New York). Dintre publicațiile cu profil divers reținem “Cronica lumii cu ilustrațiuni, revista săptămânală pentru cultură, literatură și artă” (Timișoara, 1922), cu ediții separate, germană și maghiară, care se bucură de difuzare și în Iugoslavia, Cehoslovacia, Austria, apoi “Der Banater Philatelist” (Timișoara, 1920, lunară), cu unele articole în limba română și anunțuri în engleză și franceză; “Jocuri aritmetice” (Cernăuți, 1923), “Revista voiajorilor” (Oradea, 1925), “Rapoarte de moda” (Cluj, 1928)³¹ ș.a.

²⁸ Cele referitoare la spectacole de teatru și varieteu erau inițial maghiaro-române și apăreau la Oradea (1920), Timișoara, Arad, Cluj, iar cele cinematografice în aceleași orașe, plus la Alba Iulia, *Op.cit.* p. 175-177, 197, 346-347, 640, 845, 920-921, 924, 992-993.

²⁹ *Ibidem*; în ordinea menționată vezi p. 129, 461-462, 523, 625, 160.

³⁰ *Op. cit.* p. 234, 888, 892. Numărul publicațiilor din domeniu era mai mare, apărând în fiecare din cele trei limbi.

³¹ În ordinea titlurilor menționate vezi Publicațiile periodice ..., p. 206, 61, 515;

În sfârșit, avem o serie de publicații cotidiene sau săptămânale, unele importante, majoritatea în 1919, în limbile maghiară (inclusiv cu titulatura secuiască), germană (inclusiv evreiești) și chiar polonă, care au publicat în mod ocazional diferite materiale în limba română³², fără a avea un caracter bilingv propriu zis, dar prezentând – în unele cazuri – aspecte sau chiar considerații ce ar merita cunoscute. Trebuie precizat și faptul că – mai ales în cazul unor publicații cu caracter economic, social, profesional, sindical, sportiv, religios ș.a. – apar unele interesante interferențe redacționale peste Carpați, cu forme de activitate ale aceleiași publicații atât în Transilvania, Banat sau Bucovina, cât și la București sau chiar în alte orașe din Vechiul Regat, fără să mai insistăm asupra ariei foarte largi din care proveneau colaboratorii. România avea notabile tradiții proprii în ceea ce privește apariția unor variate publicații plurilingve, pe care le va continua și amplifica după 1918 în toate provinciile istorice care s-au reunit cu Țara, inclusiv Basarabia, dar și în centre, zone sau localități din Vechiul Regat (București, Dobrogea, Iași, Brăila, Ploiești, Craiova ș.a.) care a constituit nucleul istoric al formării României întregite în 1918.

Se poate aprecia că Marea Unire din 1918 a reprezentat factorul principal care explică în mod fundamental și fenomenul social – cultural al apariției și înfloririi remarcabile a publicațiilor plurilingve. Este suficient în acest sens să observăm, comparativ, faptul că în aceleași provincii istorice asupra cărora s-a oprit cercetarea noastră – Transilvania, Banatul, Bucovina –, care au oferit întotdeauna un mediu deosebit de favorabil activităților interculturale, situația existentă înainte de 1918 în acest domeniu al publicațiilor plurilingve era cu totul nesatisfăcătoare chiar ne semnificativă. În special limba română era slab reprezentată în peisajul publicisticii, din cauza regimului discriminator sau chiar oprimator practicat de Imperiul austro-ungar. Fără nici o tendință de a “înfrumuseța” realitatea, problemele complexe (obiective sau subiective) ale relațiilor interetnice din România după 1918, trebuie subliniat faptul că publicațiile bi- și trilingve au îndeplinit funcții social culturale importante, deopotrivă pentru români, maghiari, germani și celelalte naționalități.

ÎN CONCLUZIE, aceste publicații au adus o contribuție trainică, de seamă în viața publică, în cunoașterea reciprocă și apropierea dintre categoriile etno-lingvistice respective, în progresul general al societății din

---

Transilvania, Banatul ... p. 1292-1303.

³² Dintre acestea amintim: “Nagyvaradi Naplo” (Oradea), “Szamos” (Satu Mare), “Szilagysag” (Zalău), “Szekely Naplo” (Târgu Mureș), “Szekely Kozelet” (Odorhei), “Uj Kelet” (Cluj, cu o variantă maghiaro-ebraică), “Burger-Zeitung” (Periam), “Neue Zeit” (Timișoara), “Gazeta Polska” (“Glos Ludu” – Cernăuți), “Zsalvolgyi Naplo” (Petroșani).

România în toate domeniile, care se constituie într-o pagină valoroasă, sau chiar într-un capitol distinct al istoriei moderne și contemporane a României.

Zwei- und dreisprachige Periodika in Siebenbürgen, im Banat und in der Bukowina im ersten Jahrzehnt nach der Vereinigung Rumäniens (von 1918)
Zusammenfassung

Es ist notwendig, die historischen Ereignisse im Hinblick auf die ethnischen Minderheiten und die interethnischen Beziehungen in Rumänien zu untersuchen. Die zwei- und dreisprachigen Periodika als wichtige interethnische Kommunikationsmittel erschienen und vermehrten sich rasch nach der "großen Vereinigung" Rumäniens im Jahre 1918.

Zuerst wird die Quellenlage dieses neuen Forschungszweigs dargestellt und dabei diese periodischen Publikationen auf etwa 200 geschätzt. Die meisten davon sind zweisprachige Wochen- oder Monatsblätter, die hauptsächlich in Cluj (Klausenburg) und Timișoara (Temeswar), jedoch insgesamt in 30 Ortschaften von zahlreichen kulturellen, politischen und publizistischen Persönlichkeiten herausgebracht wurden. Die zwei- und dreisprachigen Periodika können eingeteilt werden in: offizielle, allgemein informative, kulturelle, wirtschaftliche, soziale, professionelle, sportliche, religiöse, gemischte und sporadische Publikationen. Diese Untersuchung zeigt auch Schwachstellen dieser Blätter wie: das Fehlen von regionalen sprachlichen und interethnischen Aspekten, obwohl sie in der Zwischenkriegszeit und auf dem ganzen Staatsgebiet Rumäniens (einschließlich Bessarabien) erschienen sind. Allerdings ging ihre Anzahl nach 1928 erheblich zurück. Bemerkenswert sind verlegerische Überlagerungen, da einige der Blätter zugleich in mehreren Städten Siebenbürgens, des Banats und in der Bukowina, in Bukarest und anderen Städten des erschienen sind.

Die Untersuchung stellt fest, dass Siebenbürgen, das Banat und die Bukowina für interkulturelle Aktivitäten aufgeschlossen waren. Dennoch konnten mehrsprachige Publikationen unter der diskriminatorischen Regierung des österreichisch-ungarischen Kaiserreichs nur selten erschienen. Dagegen war die Vereinigung der historischen Provinzen Rumäniens von 1918 der entscheidende Faktor für das Erscheinen zahlreicher mehrsprachiger Blätter, die eine große sozio-kulturelle Bedeutung für die Rumänen, Ungarn, Deutschen und die übrigen Nationalitäten Rumäniens hatten.

Die mehrsprachigen periodischen Publikationen leisteten einen wichtigen Beitrag im öffentlichen Leben, zum gegenseitigen Kennenlernen und zur

ethno-linguistischen Annäherung. Zugleich waren sie ein wichtiges Kapitel in der modernen und zeitgenössischen Geschichte Rumäniens und trugen zum allgemeinen Fortschritt der rumänischen Gesellschaft bei.

Két- és háromnyelvű kiadványok Erdélyben, a Bánátban és Bukovinában a Románia egyesülése (1918) utáni első évtizedben
Összefoglalás

Romániában a történelmi események az etnikai kisebbségek és az interetnikai kapcsolatok szempontjából is vizsgálандók. A két- és háromnyelvű időszak kiadványok Románia 1918-as egyesülése után jelentős interetnikai kommunikációs eszközökként jelentek meg és gyors ütemben terjedtek el. E kutatási terület forrásainak bemutatása után a kiadványok számát mintegy 200-ra becsüljük. Legtöbbjük kétnyelvű heti- vagy havilap, amelyek elsősorban Kolozsváron és Temesváron, összesen pedig 30 helységben jelentek meg, a kulturális, politikai és publicisztikai élet számos személyiségének kiadásában. A két- és háromnyelvű kiadványok hivatalos, általános informatív, kulturális, gazdasági, szociális, vallási, sport- és szaklapokként, vegyes tartalmú és sporadikus jellegű kiadványokként osztályozhatók. A kutatás e lapok gyenge pontjaira is rámutat, mint például a regionalis nyelvi és interetnikai aspektusok hiányára, jöllehet ezek a lapok a két világháború közötti időszakban Románia egész területén (Besszarábiát is beleértve) megjelentek. Számuk azonban 1928 után jelentősen visszaesett. Fontosak a kiadási átfedések, néhány e lapok közül egyidejűleg jelent meg Erdély, a Bánát és Bukovina városaiban, Bukarestben és egyéb városokban.

A vizsgálat kimutatja, hogy Erdély, a Bánát és Bukovina nyitottak voltak az interkulturális tevékenységekkel szemben. Az Osztrák-Magyar Monarchia kormányzata idején többnyelvű kiadványok azonban csak ritkán jelenhettek meg. Így az 1918-as Egyesülés adta a döntő lökést számos többnyelvű lap megjelenéséhez, amelyek a románok, magyarok, németek és egyéb romániai nemzetiségek számára nagy szocio-kulturális jelentőséggel bírtak. A többnyelvű időszak kiadványoknak jelentős szerepe volt a közéletben, nagy mértékben hozzájárultak a kölcsönös megismeréshez és az etnikai-nyelvi közeledéshez. Ugyanakkor a modern és jelenkori román történelem fontos fejezetének tekintendők, hozzájárultak a román társadalom általános fejlődéséhez.

1. Atitudine și comportament în lagărele de muncă sovietice

O dramatică măsură luată împotriva etnicilor germani din România a reprezentat-o deportarea unor masive grupuri de populație în ianuarie 1945. Motivele aduse erau acuzațiile de colaboraționism și pericolul ce-l reprezentau pentru spatele frontului sovietic. Deportările s-au făcut în condiții grele, în plin război, iarna, fiind deportați nu numai bărbați ci și femei sau copii. Germanii trebuiau să dea seama ca un popor învins, creându-se un precedent periculos prin deportarea cetățenilor unei țări cu care se încheiase un tratat de armistițiu. Majoritatea măsurilor au fost impuse de la Moscova prin intermediul administrației militare sovietice. Prin ordinul 031 al Comisiei Aliate de Control se cerea Consiliului de Miniștri ca în perioada 10-20 ianuarie să se facă mobilizarea la muncă a etnicilor germani din România. La 18 ianuarie 1945 Consiliul de Miniștri dă un comunicat în care se ordonă mobilizarea la muncă a bărbaților între 17-45 de ani și a femeilor între 18-30 de ani. Cei mobilizați trebuiau să aibă asupra lor îmbracaminte de iarnă, bocanci, lenjerie de pat, obiecte sanitare și de uz casnic, hrană pentru 15 zile, greutatea bagajului să nu depășească 20 kg. Cetățenii mobilizați vor avea dreptul de a scrie scrisori și de a primi colete poștale iar cei care se vor sustrage de la mobilizare vor fi aspru sancționați. Se cerea totodată organelor locale întocmirea unei liste cu cei care merita a fi scutiți, care urma să fie înaintată Comisiei Aliate de Control.

Printr-o acțiune nocturnă, bine organizată, șvabii sătmăreni au luat calea lagărelor de muncă sovietice. În lagăre, deportații erau confrunțați cu efortul mare, supradimensionat în care zilele de repaos sau de sărbătoare erau aproape necunoscute. Nepregătiți pentru o astfel de muncă, fără un instructaj sau echipament adecvat erau introduși direct în mină. Prestau o muncă rudimentară fiind la discreția totală a autorităților lagărului. Din relatările deportaților se desprind câteva lucruri comune privind munca în mină: impactul cu atmosfera subterană, efortul mare depus, mulțimea de accidente etc. Bărbații relatează cu mai multă detașare evenimentele nedorite spre deosebire de femei care au trăit mai puternic spaima și emoțiile acestora. Condițiile grele de muncă și cvasi gratuitatea ei erau argumentate prin motivul reparării pagubelor de război pricinuite de armata germană.

Din relatările deportaților se poate observa dramatismul situației lor, pierduți în inima Ucrainei, la mii de kilometri depărtare de casă și de cei

dragi, la care se gândeau cu durere și cu teamă că nu o să-i mai vadă niciodată. Ca și pondere, în aceste relatări, pe primul loc se află descrierea condițiilor grele de muncă urmată de lipsa hranei și de iarna extrem de friguroasă. Procedul înfometării, specific universului concentraționar, a marcat în sensul cel mai profund conștiințele colective și cele individuale, aducând ființa umană într-o stare de disperare. Frigul, foamea și disperarea sunt componente cotidiene ale realității unui lagăr fiind și instrumente de anulare a eventualilor inamici. Donbasul a asociat acestei doctrine a înfometării o realitate izvorâtă din sărăcia sovietică postbelică.

Lipsurile mari la care a fost supusă întreaga populație din acest spațiu. Starea de disperare ca rezultată a condițiilor grele devine un laitmotiv dramatic și uneori tragic în cadrul lagărului. Încă de la sosirea în lagăr deportații observă puținătatea hranei, destinată doar a menține limita subzistenței umane. Ei încearcă obsesiv și permanent să-și completeze hrana precară primită în lagăr, recurgând la o varietate de procedee cum ar fi furtul, culegerea rămășițelor de legume de pe câmp, prestarea a diferite munci la localnici sau cerșitul. Relatările cu privire la procurarea hranei sunt de cele mai multe ori povestite detaliat deoarece erau marcați de riscurile unor asemenea fapte ca și de satisfacția reușitelor. Starea permanentă de foame a stârnit imaginația și ingeniozitatea celor deportați, cerșitul rămânând o soluție extremă care depindea de generozitatea localnicilor. Furtul de hrană era un fapt destul de frecvent fiind folosit orice moment prielnic pentru procurare. Din cauza foametei oamenii coborau din planul umanului în zona animalității, luând forme aberante în comportamentul oamenilor, realitatea depășind orice imaginație. Se găsesc în mărturiile celor deportați pagini cutremurătoare privind lupta cu spectrul foamei.

Moartea, bolile și nașterile de copii au articulat desfășurarea zilnică a vieții în lagăr, deportații adaptându-și viața în funcție de noile condiții. A fost o lume care a încercat să supraviețuiască asumându-și fatalitatea destinului. Adversitatea condițiilor în care au trăit s-a repercutat în mod negativ asupra sănătății oamenilor, cazurile de îmbolnăviri fiind evenimente cotidiene în comunitatea celor deportați. Clima extrem de friguroasă și inaniția au determinat multe îmbolnăviri încă din primul an în Donbas. Moartea datorită lagărului a fost o prezență inerentă fenomenului deportării. Majoritatea celor care au murit fiind în floarea vârstei, confirmând, încă o dată, lagărul ca un spațiu cu conotații tragice fiind asociat iremediabil suferinței umane. Memoria individuală a reținut și încercările de evadare din acest spațiu al suferinței umane, deși șansele de reușită erau extrem de mici. S-a încercat prevenirea actelor de evadare prin efectuarea de apeluri atât seara cât și dimineața, folosirea de gardieni înarmați, împrejmuirea cu sârmă

ghimpată. Mulți deportați n-au putut nici scrie și nici să primească scrisori de acasă. Dorul de cei rămași acasă și neputința de a mai suferi de foame și frig i-a făcut pe mulți să evadeze. Cei prinși erau bătuți de autorități și apoi mutați în lagărele disciplinare unde condițiile erau foarte grele.

O lumină în sufletul celor deportați era adusă de sărbătorile creștine, nerecunoscute de autoritățile sovietice și substituite cu sărbători comuniste. De multe ori, deși erau obosiți sau bolnavi, se opreau pentru câteva clipe și se rugau cu speranță la Dumnezeu de unde așteptau izbăvirea. Cel de Sus rămânea unica lor speranță că vor scăpa din acel chin și își vor revedea locurile dragi, de unde au fost smulși de vitregia vremurilor. „A fost o dramatică reîntoarcere la timpurile de început a creștinismului sau o decădere din timpul ce părea imoral”¹. Evenimentele dramatice din viața lagărului au fost atenuate de nașterea unor copii, cu toate condițiile vitrege existente, expresie a vieții care triumfă în orice loc. În marile spații concentraționare componenta umană se grupează, în limitele posibilului, în sensul apărării propriei existențe în fața adversităților de orice fel. Suferința unește de multe ori destinele și pune în evidență compasiunea, înțelegerea și întraajutorarea atât în interiorul comunității celor deportați cât și-n raporturile cu lumea sovietică din afară. Sovieticii erau marcați și ei de o mulțime de privațiuni atât în timpul războiului cât și după aceea, fiind și ei integrați procesului de reconstrucție. În raporturile cu populația sovietică s-a manifestat în general înțelegere și compasiune reciprocă în acei ani de teroare totalitară. Încă de la deportare deși atitudinea sovieticilor venea de pe poziții de adversitate, din necesitatea de a executa un ordin primit, cei deportați au găsit puțină înțelegere în rândul soldaților sovietici, care lăsau pe cei rămași acasă să aducă cele necesare drumului lung care se prefigura. În lagăre conflictele au apărut datorită încercărilor de evadare și a furturilor de alimente de la soldații sovietici. Au existat conflicte și între deportați din cauze diferite. Iată în acest sens o mărturie: "Puțini erau generoși cu ceilalți, iar zilele treceau monoton și resimțeam dureros lipsa celor dragi de acasă. Visam cu ochii închiși la clipele eliberării din lagăr. Rușii întâlniți pe stradă nu erau comunicativi și se îmbrăcau întotdeauna gros deoarece nu știau când ar putea fi ridicați și duși în Siberia. Femeile îmbătrâneau repede, după 25 de ani iar copiii creșteau singuri fără nici o educație, părinții fiind nevoiți să muncească toată ziua. Omul era considerat o adevărată mașină, munca era adevărata religie și totul se învărtea în jurul ei. Plutea parcă în aer teroarea deoarece poporul îl ura pe Stalin. Lumea era împărțită între condamnați și paznicii lor. Am observat că rușii nu erau așa cum fuseseră reprezentați de

¹ RADOSAV DORU - DONBAS. *O istorie deportată*. Editura Ravensburg, 1994, pag. 57.

propagnada noastră și se purtau destul de bine cu noi, neconsiderând c-am fi vinovați pentru ce au suferit în război"².

De multe ori cei din lagăr își completau cele necesare cumpărând, cu puținul care-l aveau, hrana necesară de la bazarul din apropierea lagărului. Viața și munca în lagăr au consolidat relații apropiate cu populația locală. „Prietenia întru suferință ca formă evoluată a solidarității umane rămâne o confirmare că dincolo de împrejurări oamenii de diferite naționalități găsesc colaborarea ca un fapt firesc și inseparabil de condiția umană"³. Raporturile umane exclud ideologiile și adversitățile conjuncturale pentru că în orice parte a lumii și în orice anotimp, comunitățile umane în virtuțile lor pozitive funcționează în modul cel mai firesc și doar seisme de ordin politico-militar pot afecta pentru un timp mai lung sau mai scurt aceste raporturi"⁴.

2. Mărturiile deportaților din perspectiva discursului memorialistic

„Am fost oameni pașnici care n-am păgubit pe nimeni și n-am făcut rău nimănui. Și totuși am fost tratați ca niște criminali periculoși, o armată de muncitori în spatele sârmei ghimpate. Fiecare trebuia să presteze munca cerută conform repartizării indiferent de calificarea avută."⁵

„Sunt lucruri pe care mi le amintesc ca pe ceva de neînțeles, pe cât de îndepărtate pe atât de absurde"⁶. „Chinul fizic era la limita suportabilității dar mai greu de îndurat era cel moral. O stare de apatie și disperare punea stăpânire pe majoritatea oamenilor - era normalitatea unei vieți îngrădite de sârma ghimpată"⁷.

„Am fost pedepsiți în spiritul unei culpabilități generale și colective. Suferințele la care am fost supuși sunt de nedescris și numai cei care au fost deportați știu prin câte au trecut, mărturiile supraviețuitorilor sunt zguduitoare. Au fost condamnați să repare distrugerile pe care alți germani le-au provocat."⁸

„Să conștiți suflete nevinovate în scopul deturnării lor de la legile firii, în numele atotputerniciei impuse cu orice preț, intră deja în sfera

² Szatmári Friss Újság - decembrie 1992, art. VÖRÖS FÉNY - GEIGER VIKTOR.

³ RADOSAV DORU - DONBAS. *O istorie deportată*. Ed. Ravensburg, 1994, pag.76.

⁴ *Ibidem* - pag. 77.

⁵ Anale nr. 2 - *Instaurarea comunismului între rezistență și represiune*, Ed. Academia Civică, 1995, pag. 417.

⁶ *Ibidem* - pag. 420.

⁷ *Ibidem* - pag. 423 -424.

⁸ *Ibidem* - pag. 428.

incredibilului și absurdului"⁹. „Cei îmbolnăviți în lagărul muncii libere și etichetați ca irecuperabili, mureau înainte de soroc în ochii acelor care stăteau la pândă."¹⁰

„Aici în lagăr obiectul răzbunării concrete nu există și este înfiorător să fii strivit, zdrumicat și nici măcar să nu ai habar cine sau ce reprezintă cauza desființării tale. Și nimic nu este mai cumplit în această dezarmantă debusolare, în teribila rătăcire care absorbea resursele până la ultima fibră decât singurătatea. Paradoxal, unul lângă altul ca picăturile în ocean dar fiecare cu înstrăinarea lui, cu tragicul său destin, deportații erau sub semnul nepăsării și indiferenței generale"¹¹.

„În lagăr masacrul avea resorturi ascunse, era disimulat adeseori cu o diabolică subtilitate dar nu mai puțin eficient. Înhumarea cadavrelor se făcea în deplin anonim, intrase în reflexul supraviețuitorilor temporari să ducă până la capăt o obligație minimă, care s-a transformat cu timpul într-o corvoadă greu de suportat mai ales prin anodinitatea ei"¹².

„Evadarea devine puerilă, o ipostază a autoflagelării. Dincolo de inutilitatea și ridicolul traversării sârmei ghimpate ce te întâmpina? Veninul sfârșitului prin epuizare fizică și morală răspândit până la ultima celulă a ființei"¹³. Și din alte mărturii ale celor deportați se desprind condițiile inumane în care au trăit în acei ani grei.

„Am călătorit în mizerie, frig și întuneric cu vagoane de marfă până în Rusia. Iarna era foarte frig în lagăr, cădea întotdeauna zăpadă multă și era viscol. În mină era greu de muncit și la sfârșitul lucrului ne întorceam în lagăr uzi și murdari. În zilele libere trebuia să lucrăm la întreținerea lagărului. Cei care au încercat să fugă sau cei care nu respectau regulamentul erau pedepsiți. Au murit mulți din cauza distrofiei și tifosului, bolile de multe ori se sfârșeau cu moartea, medicamentele nu existau și rezistau doar cei mai robuști. Sărbătorile comuniste erau impuse de autoritățile lagărului și erau sărbătorite prin suplimentarea normei de lucru"¹⁴.

„În mină a căzut o stâncă de cărbune peste mine și mi-a rupt 2 degete de la o mână. Am fost obligat să lucrez în continuare. Am scris scrisori acasă dar mai târziu am aflat că n-au ajuns niciodată la destinație. În anii de deportare nu am primit nici o scrisoare"¹⁵.

⁹ DANESCU MULLER TRAIAN - *Sub dictatură*. Ed. S incron, 1993, București, pag. 85.

¹⁰ *Ibidem* - pag. 91.

¹¹ *Ibidem* - pag. 95.

¹² *Ibidem* - pag 102

¹³ *Ibidem* - pag. 106.

¹⁴ Mărturie - BULBUC MARIA.

¹⁵ *Idem* - POP MARGARETA.

„În mină am avut un accident, a căzut rocă peste mine și abia am putut fi salvat și dus la punctul sanitar. Numai faptul că eram tânăr m-a salvat și am reușit să mă înțărămez și nu tratamentul primit”¹⁶.

„A avut loc o explozie de metan în care au murit 17 oameni, mulți alții fiind răniți. Din luna mai 1945 au fost aduși 800 de germani din Silezia din care au mai supraviețuit doar 17 restul fiind răpuși de tifos. Datorită vieții foarte grele au început să moară din ce în ce mai mulți oameni, lucru care ne-a impresionat mult. O mângâiere a fost faptul că de Crăciun am reușit să împodobim un brad și să cântăm colinde cu gândul la cei dragi rămași acasă. După întoarcerea acasă au fost cazuri de deces a unora care nu s-au putut obișnui cu noua alimentație mult mai bogată”¹⁷.

„Am avut legături proaste cu populația rusă din împrejurimile lagărului, datorită răutății lor. Ne-am înțeles bine cu ceilalți deportați, de sărbători ne aduceam aminte cu cântece creștine și cu plânsute de cei de acasă. Acolo au murit și 2 prieteni de ai mei pe care îi regret foarte mult. Când am ajuns acasă am crezut că visez așa de emoționantă a fost revederea cu cei dragi”¹⁸.

„În lagăr măncarea era foarte slabă și ne chinuiau în plus ploșnițele și păduchii. Am evadat din lagăr împreună cu o prietenă dar după un timp ne-au prins. Pe mine m-au bătut așa de rău încât nu am mai putut avea copii după aceea. Am ajuns la bătrânețe să fiu singură fără nici un ajutor. Localnicii ruși ne urau și când mergeam la lucru aruncau cu pietre în noi, unei prietene i-au scos un ochi din această cauză”¹⁹.

„Cei mai frumoși ani din viață i-am petrecut în asemenea condiții dar mă bucur că am reușit să scap de acolo cu viață. Am lucrat la mina de cărbuni de la Kistekova și după ce ne întorceam obosiți de la lucru ofițerii ruși aruncau apă în interiorul bărcilor pe care eram obligați s-o curățăm având mai puțin timp la odihnă în noaptea respectivă. În bărci intra zăpada viscolită și ne era foarte frig deoarece ne vândusem hainele mai groase pentru fasole și porumb la ruși”²⁰. La Crăciunul anului 1946 era cu noi și un preot care într-o cameră dărăpănată ne-a ținut un fel de slujbă religioasă la care au participat și paznicii, uimiți de fervoarea religioasă. Datorită rezistenței mele am scăpat cu viață dar mi-a rămas reumatismul și boala de inimă de care sufăr și acum.”²¹

¹⁶ *Idem* - FISCHER EUGEN.

¹⁷ *Idem* - STEINBINDER MAGDOLNA.

¹⁸ *Idem* - PÜSPÖK JÁNOS.

¹⁹ *Idem* - HELTAI ROZALIA.

²⁰ *Idem* - ERLI ISTVÁN.

²¹ *Idem* - MOLNÁR MÁRIA.

„Cei mai frumoși ani i-am trăit în mari greutăți și numai Dumnezeu m-a ajutat să mă întorc cu bine de acolo. La intrarea în lagăr am fost cazați într-o clădire fără geamuri și uși, unde dormeam pe jos. Rușii erau săraci, nu aveau ce să mănânce dar se purtau bine cu noi. Le vindeam haine și bucăți de lemn pentru hrană. În 1947 a fost o secetă mare, au murit mulți oameni din cauza distrofiei. Din cauza foamei am ajuns să-i despăduchez pe ruși pentru a primi hrană. M-am îmbolnăvit foarte rău, eram aproape de moarte cu o temperatură de 40 grade și numai organismul meu tânăr a reușit să reziste acestei încercări”²².

„Am lucrat o vreme la bucătărie unde erau așa de mulți șobolani că intrau în mâncare. Am lucrat și-n mină unde mi-am zdrobit piciorul între 2 vagoneti. Sanitarul dorea să mi-l amputeze dar nu l-am lăsat s-o facă. Aproape 2 ani de zile abia puteam să merg dar și așa am fost supravegheat de soldați. Noaptea ne trezeau la curățat zăpada inclusiv în sărbătorile creștine. De multe ori n-am știut decât de Anul Nou. Într-un an a izbucnit epidemia de tifos, mureau 15 oameni pe zi, în spital bolnavii dormeau pe paie deoarece nu aveau loc. Nu ne înțelegeam bine cu localnicii deoarece considerau că le mănăcăm pâinea puțină pe care o mai aveau și ne atacau pe stradă. Nici între deportați relațiile nu au fost întotdeauna dintre cele mai bune, unii chiar au înnebunit iar alții s-au sinucis”²³.

„Cu rușii ne-am înțeles destul de bine, aveau aceleași greutăți ca și noi. Din cauza epuizării nu credeam că o să ne trezim și-n dimineața următoare. Ne dădeau aceleași ciorbe de varză și castraveciori murați. La biserică nu aveam voie să mergem și doar sufletul ne rămase liber pentru că nu-l putea lua nimeni”²⁴.

„În timpul liber ne-au dat voie să lucrăm la localnici ruși în schimbul mâncării. Am ajutat o bătrânică căreia i se părea că seamăn cu fiul ei mort pe front. Ea m-a ajutat moral când eram disperat și credeam că nu o să mă întorc acasă. Mă uitam la starea mea disperată și observam că începuseră să-mi cadă dinții, îmi degeraseră o mână și-un picior și vroiam să mă sinucid. Abia reușeam cu îngropatul morților iar hainele erau împărțite între cei rămași. Am împodobit un pom de Crăciun dar am fost loviți de soldați care ne-au amenințat că ne împușcă dacă colindăm”²⁵.

„Supravegheatorii, mai ales cei de origine evreiască, s-au purtat foarte dur cu noi; în rest relațiile au fost destul de bune”²⁶.

²² *Idem* - SFAT IOSIF.

²³ *Idem* - KOCSIS MAGDA.

²⁴ *Idem* - LUDESCHER KATALIN.

²⁵ *Idem* - PFAU LAJOS.

²⁶ *Idem* - FOGEL PAVEL.

3. Concluzii

Si din alte mărturii se desprind aceleași condiții îngrozitoare în care au trăit sau au muncit cei deportați. Nicio dată nu era destul cât au muncit deși mâncau de multe ori cartofi și sfeclă crudă. Cei care mureau erau îngropați fără sicriu, preot sau cruce. Lucrau într-un ritm alert din cauza frigului pătrunzător deși erau slăbiți și înfometati. Im mină cădeau stropi de apă, lucrau de multe ori cu picioarele în apă fiind uzi încă de la începutul schimbului. Nu existau medicamente nici doctori calificați din această cauză rezistau doar cei tineri și puternici. Cei care își depășeau planul de munca erau recompensați cu vodcă și slanină sărată. Soldații nu aveau câini de pază deoarece nu le ajungeau nici lor mâncarea. Uneori era așa de multă zăpadă încât nu se făcea apelul și nu erau trimiși la muncă. Au existat cazuri când deportații au mâncat ovăzul cailor din mină, frunze verzi, pisici fierte, plăcintele cu coji de cartofi constituind o delicată pentru acele timpuri. S-a întâmplat că unii au evadat dar s-au întors singuri înapoi deoarece nu au găsit nimic de mâncare. Când încercau să protesteze, datorită lipsurilor alimentare sau a normelor grele de muncă, erau adunați în curtea lagărului unde stăteau în frig sau li se retrăgea porția de mâncare și numai așa se linișteau. Din cauza foamei fiecare fura ca să aibă ce mânca, cei prinși de soldați erau ținuți în carcere o perioadă de timp drept pedeapsă. Unii mai ingenioși încercau să prindă cu capcane diferite animale sălbatice alții mâncau semințele care ar fi trebuit semănate pe câmp. Cei care mai aveau mâncare de acasă o țineau bine ascunsă. Când am fript o bucată de carne au venit mai mulți ca să simtă măcar mirosul cărnii pe care nu-l mai știau. Toți vorbeau numai de mâncare, când plângeam mai uitam de foame. Nimeni nu făcea concesii, toți erau invidioși pe alții dacă erau mai curați sau mai îmbrăcați. Am pierdut toate elementele civilizației și toată ziua căutam în gunoaiile de la cantină ca să găsim ceva de mâncare. Mulți au crezut că dacă nu vor mânca și vor slăbi pentru a nu putea munci vor fi trimiși mai repede acasă. Dar cruntă a fost deziluzia pentru c-au ajuns doar la spitalul din localitate²⁷.

Fenomenul deportării și anii de lagăr rămân în conștiința supraviețuitorilor și a posterității ca și momente dramatice care au marcat puternic atât evoluția unei comunități cât și viața individuală. Istoria trăită rămâne în primul rând o sursă de reconstituire istorică pentru o anumită perioadă istorică. Mărturiile deportaților abordate din perspectiva discursului memo-

²⁷ Szatmári Friss Újság - octombrie 1994, art. Kollektív pokoljárás - GALLIGER JOLÁN

rialistic dezvăluie măsura în care viața lor a stat sub semnul fatalității, sunt expresia unor amintiri adânc înrădăcinate în sufletul lor.

Șvabii așteaptă și azi recunoașterea injustiției colective la care au fost supuși ca o compensație cinstită pentru pierderile îndurate de cei mai mulți pe nedrept.

A satmári svábok deportálása a Szovjetunióba 1945 januárjában ***Összefoglalás***

Romániát az 1944 szeptemberi Fegyverszüneti Egyezmény kötelezte a német nemzetiségű lakosság deportálásár. Ugyanez történt Lengyelországban, Magyarországon, Jugoszláviában és a Szovjetunióban is. Az akciót télvíz idején, a háború teljében kellett lebonyolítani. Indokként a német hadsereggel való kollaborálást jelölték meg. A deportálás megállítására tett erőfeszítések nem jártak eredménnyel. A német nemzetiségű emberek még mindig várnak a jóvátételre az igazságtalanul elszenvedett sérelmekért és az elvesztett életekért.

Deporting of the German population of Satu Mare in the USSR, ***January 1945*** ***Summary***

The deporting of the German population is placed in the time when Romania was forced to obey to the stipulation of the Armistice Convention. The same thing happened in Poland, Hungary, Jugoslavia and Soviet Union. The action was done in the hard time of the winter. The reason is cooperation with the German Army. The steps made on different levels had no results

A trianoni határhúzás eredményeként a szatmári németiség egész településterülete – három falu kivételével – Románia részévé lett.¹ Ez a két évszázaddal ezelőtt Magyarországra, túlnyomóan magyar népességu környezetbe szigetszerűen telepített viszonylag kisszámú német népesség, amely olykor lakhelyein is kisebb-nagyobb mértékben magyarokkal is élt együtt, a folyamatosan érvényesült erős asszimilációs hatások folytán, de a legutóbbi évtizedekben különösen felerősödött céltudatos asszimilációs törekvések következtében is, oly igen nagy mértékben elvesztette már anyanyelvét és németnépi öntudatát, hogy szinte teljesen magyarrá, vagy legalábbis "magyarérművé" vált. E most a trianoni magyar-román határ közvetlen közelébe került kis német néprésznel bizonyos továbbélését lehetett észlelni ennek a "magyarérműségnek"; egyelőre csak kisebb mértékben voltak olyanok, akik megkönnyebbüléssel fogadták a magyar asszimilációs törekvésektől való szabadulás lehetőségét, sőt, sokan attól tartottak, hogy azokat most románosító törekvések fogják felváltani.

A román politikát nyugtalanította, hogy a Trianoni-Magyarország részéről nyomban megkezdett irredenta propaganda – a kisebbségi sorsra jutott magyar népesség befolyásolására irányuló törekvései mellett – az általa már magyarnak tekintett szatmári németiség felé is az impériumváltozásba bele nem nyugvásra, tiltakozásra és ellenállásra buzdított, a magyar uralom elobb-utóbb bekövetkező visszatérését hirdetve.² A román politika ki akarta vonni a szatmári németiséget e befolyás alól, s ezért kész volt hathatósan támogatni minden olyan törekvést, amely a már-már elveszett német identitásuk visszaszerzésére jelentkezett. Kész volt arra, hogy elősegítse ennek az eddig elszigeteltségben élt néprésznek kapcsolatba kerülését a Romániához csatolt – korábban magyarországi – területek nagyszámú és öntudatosabb német népcsoportjaival: a bánáti svábokkal és az erdélyi szászokkal. A szatmári németiség körében szerény kezdetek után kibontakozott, úgynevezett népiségi munkának (Volkstumsarbeit) az

¹ STEFAN SCHMIED: Die deutschschwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben von 1918 bis 1940. Kempten-Leubas, 1976.

² Feljegyzés a német külügyminisztériumban: Rumänien. Die politische Lage in den neuangegliederten Gebieten. Berlin, 1919. október 28. – PA AA, Pol. Abt. II. Rumänien. Politik 6. K 114875. – A bukaresti román követ (Freitag) 1923. január 18.-i jelentése: Ungarische Irredenta in Rumänien. – PA AA Pol. Abt. II. Politik 2. Ung. 177. – A budapesti német követség (Wiede) 1923. február 17.-i jelentése: Ungarische Irredenta in Siebenbürgen. – PA AA, Pol. Abt. II. Politik 2. Ung. 276.

adott nagyobb lendületet, hogy ez a német néprész az 1920-as évek közepétől szerves része lett a Német-sváb Népközösségnek (Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft, Gau Sathmar), s számíthatott a Románia politikai életében jelentékeny szerepet játszó német parlamenti képviselő támogatására.³

1920-ban Nagyszebenből látogatott át az erdélyi szászok egy tudós szakembere, Dr. Rudolf Spek, hogy tanulmányozza a szatmári svábok helyzetét és német népiségi öntudatosításuk lehetőségeit, megnyitva ezzel az efajta tájékozódások és törekvések egész sorát. Az 1921-ben a bánáti Temesváron Kaspar Muth vezetésével megalakult Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft titkára, Erwin Schiller, 1923-ban már úgy járt be tíz szatmári német települést, hogy közülük ötben létrehozta e "Német-sváb Népközösség" első helyi csoportjait, amelyek a németnépi öntudatosítás gócai lettek ezen a vidéken. A bánáti svábokkal való kapcsolatok elmozdítására, amelytől a szatmári svábok öntudatosulásának előrehaladását remélték, egy 50 fős csoportjukat utaztatták Temesvárra a németek 200 éve történt ottani letelepülése évfordulójának ünnepségeire. E szempontból azonban főleg attól várhattak számottevő eredményt, hogy jelentékeny számú szatmári sváb munkanélkülinek a Bánátban szereztek huzamosabb időre munkalehetőséget, ahonnan visszánémetesedve fognak hazatérni.⁴ Az említett helyi csoportok tevékenységének összefogott irányítására később, egy 1925 decemberében a sváb Josef Nischbach prelátus és a nagyszebeni kulturhivatalt vezető szász Dr. Richard Csaki által a szatmári sváb tanítók részére Nagyváradban rendezett tanfolyam végén, Nagyvárad székhellyel, megalakult a Német-sváb Népközösség keretében a Gauamt Sathmar, amely egy szatmári sváb – Fritz Winterhofen – vezetésével működött. A szatmári svábok megnyerése és a köztük folyó öntudatosító munka kiterjesztése szempontjából nagy jelentőségű volt továbbá, hogy 1926 februárjában fiókot nyitott Nagyváradban, a szatmári svábság e központjában, a nagymértékben szász tokéire támaszkodó temesvári Schwäbische Bank. A romániai német parlamenti párt erdélyi szász és bánáti sváb képviselői is, mint Rudolf Brandsch és Franz Kräuter, támogatták ezt a szatmári sváb mozgalmat.

A szatmári svábok eddig kizárólag magyar tannyelvet alkalmazó népiskolái közül 15-ben német tanítási nyelvet írt elő 1920-ban a román tanügyi kormányzat. Az iskoláikat fenntartó katolikus egyház vezetése

³ OTTO BOELITZ: *Das Grenz- und Auslandsdeutschum*. München-Berlin, 1926. 77-78. I. – GOTTFRIED FITTBOGEN: *Was jeder Deutsche vom Grenz- und Auslandsdeutschum wissen muss*. München-Berlin, 1938. 160-163. I.

⁴ A temesvári német konzulátus 1923. május 16.-i jelentése.– PA AA, Pol. Abt. II. Rumänien, Politik 6. K 114981.

azonban, Boromisza Tibor szatmári püspökkel az élen, tiltakozó akciót szervezett e rendelkezés ellen, s a következő évben, 1921-ben, egyetlen szatmári sváb község kivételével mindenütt a magyar tannyelvhez ragaszkodó állásfoglalást sikerült elérnie. A román tanügyi kormányzat azonban a következő években folyamatosan gyengíteni tudta ezt az ellenállást azáltal, hogy a német anyanyelven történő oktatást egyházi befolyásra elutasító iskoláktól megvonta a nyilvánossági jogot, egyes iskolákat be is záratott, másrészt néhány helyen román állami iskolát létesített.⁵ Ezt elkerülendő, a népiskolákat fenntartó katolikus egyház kényszeredetten mindinkább engedett a német tanításnyelvre irányuló követeléseknek, ám azokat, akik annak szószólói voltak, változatlanul elítélte, s küzdött ellenük. Boromisza püspök 1926 áprilisában pásztorlevélben óvta híveit az eféle "hamis próféták"-tól; az egyházmegye papsága nevében pedig ugyanakkor – számos aláírással – into szózatot intéztek "a katolikus sváb néphez". Johann Straubinger stuttgarti Charitas-vezető a külföldi katolikus németek ügyeivel töredő németországi társadalmi szervezet nevében hiába próbált a szatmári püspöknél közbenjárni. Az agg Boromisza püspök hamarosan bekövetkezett halálával megüresedett szatmári egyházmegyében az irányítást átvevo Szabó István vikárius nem is kívánt szóba állni a "békétlenekkel és bajkeverekkel". Ezért a Német-sváb Népközösség szatmári Gauamtja 1928 szeptemberében XI. Pius pápához intézett memorandumban tett panaszt a Szentszéknél, s ezt 1929 áprilisában megismételte, hangsúlyozván, hogy a szatmári németiség a maga német népiségéhez és katolikus kereszténységéhez (Volkstum und Christentum) egyaránt ragaszkodik. 1930 januárjában a "magyaron" (= magyarérzelmu sváb) Lang Ferenc kanonok körlevélben szólította fel a lelkészeket, jelentsek, milyen veszedelmes agitációt tapasztalnak, mit tesznek, illetve javasolnak leküzdésére. A magyar közvélemény pedig rendkívül felháborodott azon, hogy a Vatikán felé "denunciálják" ezeket a "jó magyar" egyházi vezetőket. Az anyanyelvi jogok érvényesítésével szembeni makacs ellenállás oly elkeseredést keltett, hogy a Német-sváb Népközösség vezetőinek, így a temesvári Franz Blaskovics kanonoknak is gondot okozott, hogy ne fajúljon az egyházellenességgé.⁶

⁵STEFAN SCHMIED: Das Sathmarer deutsche Schulwesen seit 1919. – Südostdeutsche Vierteljahreshefte, 15. évf. (1966), 4. sz. 203. s köv. l.

⁶ZENOBIOUS PÁCLFANU: Deutsche und Magyaren. Der Entnationalisierungskampf gegen die Sathmarer Schwaben. Bukarest, 1942. 23-44. l. – FERDINAND FLESCHE: Die katholischen Donauschwaben in Sathmar (1918-1945) In: Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918-1945. Stuttgart, 1980. 82-101, 366-375, 407-409. l.

Az 1918 előtt teljesen elszigetelt helyzetben lévo szatmári németség kapcsolatba hozása a Trianon következtében magyar uralom alól Romániához került területek nagyobb lélekszámú és öntudatosabb német néprészeivel azzal a fontos következménnyel is járt, hogy míg az itteni, korábban kizárólag már csak magyar tannyelvu népiskolákból kikerülő szatmári sváb gyermekek esetleges továbbtanulására elszigeteltségük folytán szintén csak magyar tannyelvu és magyarosító szellemu tanintézetekben adódhatott lehetőség, addig 1926-ra már a százat is elérte azoknak a szatmári sváb diákoknak a száma, akik bánáti és erdélyi német tannyelvu iskolákban folytathatták Temesváron, Nagyszebenben, Brassóban, Besztercén stb. középfokú tanulmányaikat. Hamarosan azonban Nagykárolyban is lehetősége nyílt erre a szatmári németségnek. Sot, Németországból kapott ösztöndíjak segítségével az is lehetővé vált, hogy – legalább néhány félév erejéig – egyetemi, foiskolai tanulmányokat ott végezhesen számos szatmári német fiatal, s így ez a német néprész is "néptudatos" (volkbewusst) saját értelmiségre tehessen szert.

Mindezek a fejlemények a magyar politikát természetesen igen irritálták. Évek során át folytatott heves vitában hangsúlyozták magyar részrol, hogy az általa a maga egészében kizárólag természetes és teljesen spontán folyamatként bemutatott magyar asszimiláció eredményeit mennyire jogosulatlan megtámadni és a már magyarrá váltakat eroszakkal visszánémetesíteni. Rámutattak, hogy a román politika magyarellenes manoverérol van szó, amely a német kisebbségeket szembe akarja fordítani a magyar kisebbségekkel. Arra igyekezett figyelmeztetni, hogy a németek a nekik kedvezni látszó román politika tartósságában nem bízhatnak, hosszabb távon oket is, mint a magyarokat, elrománosítás fenyegeti.

A Jakabffy Elemér szerkesztésében 1922-tól Lugoson megjelent Magyar Kisebbség címu folyóirat több ízben foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. "A szatmárvidéki asszimiláció" címu 1924. évi közlemény, amely a Lang Ferenc erdodi apátplébános egy leveléhez kapcsolódott, (–m) szerzoi jel alatt azt az álláspontot képviselte, hogy "a befejezett tényekért ne keressen senki bunbakot, s ne is hallasson csatakiáltást, hanem vegye megnyugvással a gondolatot, hogy Szatmár vidékén a fejlődö élet áldozatot követelt a német néptol ... Visszánémetesítési kísérletekkel ... a fejlődés folyamatát meg lehet lassítani, de nem lehet megakasztani... Rendületlenül bízunk a magyarokká vált sváb eredetu testvéreink magyar jövőjében".⁷

SEPP PFEIFFER: Zur Geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums. Hermannstadt, 1940.

⁷ Magyar Kisebbség, 3. évf. (1924) 7. sz. 306-316. l.

1926-ban az ez év elején indult Ostland címu nagyszebeni folyóiratban Richard Csaki által a szatmári németek kérdéséről írt cikkel polemizál Jakabffy a Magyar Kisebbségben. Az ottani visszánémetesítési akciót ismertetve, és azt Mussolininak a déltiroli németek "visszaolaszosítására" irányuló eroszakos törekvéséhez hasonlítva, kijelentette: "Kötelességünk, hogy ezzel a szellemmel szemben a harcot felvegyük".⁸ Az ezt követő két számban Kardhordó Károly "Néhány adat a Szatmár-vidéki asszimilációhoz" címu közleménye a németek ide telepítését követő első száz évvel foglalkozik,⁹ majd Cogitator álneven az 1928-as évfolyamban nyolc részletben 1918-ig tárgyalja "A szatmárvidéki asszimiláció" témáját.¹⁰ Ezt követi Cogitator "A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt" címu két részes közleménye.¹¹ Az egész sorozat különnyomat formájában is megjelent.¹²

Az ezekben kifejeződésre jutott felfogás szerint: "Hosszú évtizedes, sőt százados volt az út, mely az asszimilációhoz vezetett... Az asszimilációs folyamat akadálytalanul, minden ellentmondás nélkül haladt a maga útján a teljes befejeződés felé... Jött azonban az impériumváltozás, és vele azon törekvés, mely a magyarság politikai és kulturális megtépázását tuzte ki feladatául ... Most egyszerre a szászok is, meg a nemzeti ébredés szakába lépett bánási svábok is ott teremnek Nagykárolyban, s türelmetlen mohósággal igyekeznek "einheimsolni" [bekebelezni] gazdasági és politikai szervezkedésük körébe azt a népet, melyet a román népszámlálás nekik juttatott ... És mi magyarok, Románia népeinek kisebbségi magyarjai, úgy is, mint a múlt igaztalan odiumának viselői, de úgy is, mint magyarságunk erkölcsi és fizikai állagának őrői és védelmezői, mit szóljunk ezen kettős [német-román] támadáshoz, mely bennünket Szatmár vidékén ér? Vajon akad-e egy is közöttünk, aki közömbösen nézné a magyar lélek kényszerezett kisajátítását azoknál, kik bár vér szerint nem is a mieink, de a népek sűrűlódási felületén hozzánk simultak? ... Felvetjük a szatmári sváb kérdés egész anyagát, kezdve annak történeti múltjától, a topográfiai és etnográfiai vonatkozásokon át, egészen annak politikai és társadalomtudományi elemzéséig. Értékes és megbízható statisztikai adatainkat is oda állítjuk a megvilágítás szolgálatába. Mindezek alapján döntsön majd közöttünk e nagy

⁸ Magyar Kisebbség, 5. évf. (1926) 6. sz. 197-200. l. "Mussolini szelleme Szatmár vidékén".

⁹ Magyar Kisebbség, 5. évf. (1926) 7. sz. 261-267, 8. sz. 298-302. l.

¹⁰ Magyar Kisebbség, 7. évf. (1928) 3. számtól.

¹¹ Magyar Kisebbség, 7. évf. (1928) 14. sz. 533-542. l. és 14-15. sz. 585-592.

¹² Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció. Nemzetpolitikai tanulmány. Lugos, 1928.

perben a mindent átfogó belátásos ész és a jól felfogott egyetemes kisebbségi érdek."¹³

A lap következő, 1929. évi folyamában Cogitator "A szatmári sváb asszimiláció kérdése a magyar statisztika nyelvismereti adatainak megvilágításában" címmel Molnár Endre magyarországi statisztikussal is vitázik, aki a bécsi Nation und Staat-ban közzétett tanulmányában¹⁴ a német nyelvismerettel rendelkező német származásúakat hajlamos németeknek tekinteni, jóllehet Cogitator szerint ezek jórészt magyar öntudatúak, s nem szaporítják a német lakosság kataszterét: "Mi, akik a kérdést a helyszínen is ismerjük ... jobban tudjuk, hogy a helyzet milyen."¹⁵ A Nation und Staat következő évfolyamában szatmári sváb részről Stefan Wieser fejtette ki nézeteit e kérdésben.¹⁶

A román államhatalom részéről "nemcsak megturt, de támogatott" szatmári Gauamt kiadásában megjelenő közlemények (Mitteilungen der Deutsch-schwäbischen Volksgemeinschaft Sathmar) "visszanémetesítő" tendenciájával szemben folytatott küzdelemről Gábor Jenő név alatt 1930-ban kiadott brosúrára ("Egyenlőtlen harc tíz éven át két fronton") a Magyar Kisebbség úgy hívta fel a figyelmet, hogy egyúttal diffamáló jellemzéseket adott a szatmári sváb akció négy ismert szereplőjéről (Fritz Winterhofen, Josef Striegl, Stefan Wieser, Hans Müller): "Kedves sváb testvéreim! Íme így néz ki a ti vezérgárdátok! Valamennyien függő helyzetben vannak a kormánytól. Hogyan fognak ezek titeket megvédeni a kormány jogsérto intézkedéseivel szemben? És hová fognak ezek vezetni titeket – a kormány parancsára?"¹⁷

Magyar részről különösen megdöbbenetnek találták, hogy a külföldi németiséggel tördő németországi társadalmi szervezetek, – így a Verein für das Deutschtum im Ausland, – a német népközösség (deutsche Volksgemeinschaft) gondolata jegyében számon tartják a legkisebb német néprészeket is, a már elmagyarosodott szatmári svábokat is támogatják, és visszanémetesítésüket, regermanizációjukat segítik. A szatmári svábságnak a maga egészében katolikus lévén, a külföldi katolikus németekkel foglalkozó németbirodalmi szövetség (Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen) általi támogatása különösen számottevő volt. A

¹³ Magyar Kisebbség, 7. évf. (1928) 3. sz. 81-83. l.

¹⁴ Nation und Staat, 2. évf. (1929) 315-326. l. ANDREAS MOLNÁR: *Die Sathmarer Frage im Spiegel der ungarischen Sprachkenntnis*. Statistik.

¹⁵ Magyar Kisebbség, 8. évf. (1929) 7. sz. 253-259. l.

¹⁶ Nation und Staat, 3. évf. (1930) 3. sz. STEFAN WIESER: *Die Deutschkenntnis der Sathmarer Schwaben*.

¹⁷ Magyar Kisebbség, 9. évf. (1930) 21. sz. 778-779. l.

németországi diákszervezet, a Deutsche Studentenschaft, ismételten küldött a nyári szünidőben a szatmári németekhez is jól felkészített csoportokat, helyzetfelmérésre, és az öntudatosító munkában való részvételre. A Német Védszövetség – Deutscher Schutzbund für Grenz- und Auslandsdeutschtum – ügyvezető elnöke, C. Ch. Loesch, aki 1925-ben személyesen is igyekezett közvetlen benyomásokot szerezni a szatmári németek népiségi viszonyairól, annak a véleményének adott hangot, hogy folytatni kell a szatmári visszánémetesítési akciót, sőt, a szatmári németek településterületéhez tartozó, de Trianoni-Magyarországon maradt Mérk és Vállaj községek lakosságát is német öntudatra kell ébreszteni a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) ottani szervezkedésének elmozdítása révén.¹⁸

Amikor Loesch 1927-ben a Deutscher Schutzbund részéről akciót kezdeményezett a németbirodalmi kormánytól a délkelet európai országok német népességének átfogó, minden lényeges kérdést tervszerűen feltáró és rögzítő titkos állományfelvételére, Romániában épp a szatmári németek legkevésbé tisztázottnak tekintett helyzete felmérését tartotta legsürgősebbnek. Erre azonban – s az egész Délkelet-Európát felölelő nagy vállalkozásra – nem került sor, mert a németbirodalmi kormány külpolitikailag rendkívül kényesnek találta és a maga egészében lefújta ezt a Deutscher Schutzbund irányításával és szervezésében végrehajtandó nagyszabású, titkos statisztikai adatgyűjtési akciót, amely a berlini székhelyű Német Védszövetség közvetlen irányításával tervszerűen gyűjtött anyagot saját "adatbankjában" tárolná, és bocsájtaná a németbirodalmi kormány rendelkezésére, hogy megbízhatóan megalapozott legyen a részéről a szóbanforgó országokban élő német népességnek juttatott és továbbra is juttatandó pénzügyi és egyéb titkos segítség.¹⁹

Teleki Pál volt miniszterelnök, mint – nyilvánosságra nem hozottan – a magyar revíziós propaganda kormánybiztosa, már 1922 óta kontak-

¹⁸BARABÁS LÁSZLÓ: A szatmári svábok "felfedezése" a német népcsoport-politika számára az első világháború után. In: Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Nyíregyháza, 1989. 292-303. l. – Loesch 1925 október 2.-i levele Johannes Welczeck budapesti német követhoz, amelynek másolatát eljuttatta a németbirodalmi kül- és belügyminisztériumhoz is. PA AA Abt. VI. Kult. Deutscher Schutzbund, Bd. 3. K 654895.

¹⁹TILKOVSZKY LORÁNT: "Aktion Volksgrundbuch". A Deutscher Schutzbund illegális akciója a magyarországi németiség statisztikai adatfelvételére 1927-ben. Somogy-megyei levéltári évkönyv, 19. kötet. Kaposvár, 1988. 299-308. l. – PA AA, Abt. VI. (Kult.). Deutscher Schutzbund, Bd. 5-6. "Volksgrundbuch. Allgemeines". K 655488. – A bukaresti német követ (Mutius) 1927 augusztus 9.-i jelentése: K 655793. – Freytag (AA kulturális osztályának vezetője) Loeschhez, 1927 szeptember 1.-én: K 655809.

tusban volt Loesch-sel, látogatást is téve a Deutscher Schutzbund berlini központjában. Innen szerzett tapasztalatokat arról, hogyan lehet létrehozni az elvesztett területek és népességük sorsának alakulására vonatkozóan folyamatosan beszerzendő adatok tárházát, amelyet az általa 1924-ben megalapított Magyar Szociográfiai Intézet, illetve az 1926-ban ugyancsak általa létrehozott Államtudományi Intézet keretében maga is megvalósított.²⁰ A szatmári-német kérdés különösen is érdekelte: 1924-ben polemikus tanulmánnyal reagált Rudolf Spek erdélyi szász tudós publikációjára a Szatmár-megyei németsegről.²¹

Miután 1925-ben nagy titokban megalakult az első világháborúban vesztes országok nem-hivatalos jellegű összefogásából a "Budapesti Munkaközösség a békeszerződések revíziójáért" (Budapester Arbeitsgemeinschaft für die Revision der Friedensverträge), annak 1926. évi tárgyalásai során a német delegációban helyet foglaló Loesch a magyarországi németek asszimilálása megszüntetésének és öntudatra ébresztésének ügye napirendre tuzését, és annak tárgyalásához a magyarországi németiség vezetőjének, Jakob Bleyernek meghívását is sürgette, a magyar delegációban vezető szerepet betöltő Teleki ezt az igényt a legkategorikusabban elutasította. Telekinek sikerült elfogadtatnia, hogy a Munkaközösség félévenkénti, Budapesten és Berlinben váltakozva tartott ülésezéseinek napirendjén a nemzeti kisebbségek együttműködésének kérdése szerepelhet – s szerepelt is – a status quo revíziós politika általi megbontása célzatával.²²

A magyar politika azt várta volna el Németországtól, hogy azon "sorsközösség" figyelembevételével, amelyet a közösen elszenvedett világháborús vereség versaillesi illetve trianoni következményei, s az előállt helyzet megváltoztatásához szükséges közös, egybehangolt erőfeszítések egyaránt megkívánnak, a németbirodalmi kormány kényszerítse rá a külföldi németiséggel foglalkozó különféle németországi társadalmi szervezeteket, hogy a már asszimilálódottak visszánémetesítésére elvszerűen egyetemlegesen törekvő német népiségpolitikájukban (Volkstumspolitik) tegyenek

²⁰TILKOVSKZY LORÁNT: Teleki Pál. Budapest, 1969. 71-96. l. : Trianontól a revízióig. – L. Tilkovszky: Pál Teleki (1879-1941) A Biographical Sketch. Budapest, 1974. 25-38. l. : From Trianon to the Revision.

²¹RUDOLF SPEK: Vom Deutschtum im Komitat Sathmar. (Deutsche politische Hefte in Gross-Rumänien, 1924.) – P. Teleki: Die Deutschen in der Sathmarer Gespanschaft. (Petermanns Mitteilungen, 1924.)

²²TILKOVSKZY LORÁNT: "Budapesti Munkaközösség a békeszerződések revíziójáért" (1925-1933). Századok, 1984, 4. sz. 621-657. l. L. Tilkovszky: "Budapester Arbeitsgemeinschaft für die Revision der Friedensverträge" (1925-1933) Études historiques hongroises, 1985. II. 515-540. l.

kivételt a már elmagyarosodott németekkel, mind a Trianoni-Magyarországon, mind a szomszédos országokhoz csatolt volt magyarországi területeken. Kiábrándító volt számára, hogy a németbirodalmi kormány erre nem mutatott hajlandóságot: sem a magyarországi németiség ügyeiben való – szintén tapasztalt – beavatkozásnak nem vetett véget, sem például Romániában a szatmári akciónak, sőt, arra figyelmeztetett, hogy a szomszédos országok német kisebbségeinek az ott kisebbségi sorsra jutott magyarsághoz való viszonyának alakulása jórészt attól függ, hogyan bánnak a németiséggel a Trianoni-Magyarországon.²³

Magyar részről azt várták volna el, hogy a romániai német kisebbség szoros együttműködést valósítson meg a magyar kisebbséggel a román kormány elleni politikában, de a német kisebbség óvakodott kockázatni azokat a viszonylagos elonyöket, amelyeket a román megosztó politika folytán élvezhetett. A németbirodalmi kormány egyetértett ezzel a megfontolással, s maga is nem az ellenzéki magyar párttal, hanem a román kormánypárttal való paktum politikáját támogatta. Tagadta, hogy befolyásolhatná a romániai német mozgalmat és politikát, azt állította, hogy azt a német népcsoport önállóan maga határozza meg.

A magyar revíziós törekvéseket a németbirodalmi kormány elvileg annyiban volt kész támogatni, amennyiben azok nem haladják meg a magyar többségű határmenti területek visszaszerzésének igényét. Az 1927-ben megalakult Magyar Revíziós Liga taktikai okokból ezt állította elotérbe, (bár az "Új Hungária" koncepció 1928-ban történt meghirdetése arra figyelmeztetett, hogy a soha fel nem adott távolabbi cél változatlanul az integrális revízió, s ezért fontos a nem-magyar többségű területek lakosságának a visszacsábítása is, annak kilátásba helyezésével, hogy autonómiát

²³TILKOVSKY LORÁNT: Erdély nemzetiségei és a Weimari Németország. Századok, 1983. 5. sz. 1097-1102. l. – L. Tilkovszky: Die Weimarer Republik und die Nationalitäten in Transsylvanien. Specimina nova Universitatis Quinqueecclesiensis. (A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem történeti tanszékének évkönyve). Pécs, 1986. Pars secunda. 37-44. l.

TILKOVSKY LORÁNT: A Weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. Századok, 1980. 2. sz. 201-225. l. – L. Tilkovszky: Die Weimarer Republik und die deutschen Minderheiten im Donaubecken. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 167. Budapest, 1980. 5-33. l.

L. Tilkovszky: Die Weimarer Republik und die Nationalitäten in Südosteuropa, mit besonderer Berücksichtigung der deutschen und ungarischen Minderheiten in Rumänien. In: WALTER KÖNIG (Hrsg): Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen. Köln-Weimar-Wien, 1994. 115-127. l.

L. Tilkovszky: Die Frage der politischen Zusammenarbeit der deutschen und ungarischen Minderheiten im Donaubecken. In: Gerhard Seewann: (Hrsg): Minderheitenfragen in Südosteuropa. München, 1992. 403-409. l.

kaphatnak a helyreállítandó Nagy-Magyarországban).²⁴ Ám egy etnikai alapon történo területrevízió, vagy akár csak kisebb határmódosítás is, romániai viszonylatban rögtön felvetette a kérdést: mi legyen a szatmári németekkel? Közvetlenül határmenti településterületük óhatatlanul újra magyar uralom alá fog kerülni, s hacsak át nem telepítik a szatmári németeket a Bánátba,²⁵ kárba fog veszni minden lelkes erőfeszítés és anyagi ráfordítás német identitásuk – egy-két évtized múltán teljesnek remélt, mások által viszont szkeptikusabban megítélt – helyreállítására, mert a magyarok az újabb impériumváltás esetén azonnal megtámadhatják a szatmári-német akció addigi eredményeit és sikerrel befejezhetik kényszeruen félbeszakadt magyarosításukat.²⁶ Sok fontolgtatás után az a vélemény kristályosodott ki, hogy visszafogottabbá teszik a szatmári német akciót, s ezzel egyúttal tompíthatják a magyar ellenérzést és tiltakozást a szatmári kérdésben, – ezt a magyarországi németek vezetője, Jakob Bleyer is ajánlotta,²⁷ – de az akció teljes leállítására mégsem kerülhet sor, elvi okokból épp úgy, mint politikai okokból: a bánáti svábok és az erdélyi szászok vezetői, akik a romániai országos politikában is fontos szerepet játszottak (Verband der Deutschen in Groß-Rumänien, Deutsche Parlamentspartei, 1929 óta: Deutsche Partei in Groß-Rumänien), ismételten állást foglaltak ugyanis a szatmári németek településterületén folytatott és folytatandó, a német identitás visszaszerzését, megtartását célzó akció mellett²⁸, s e tekintetben nem voltak hajlandók kompromisszumra, olyan formában sem, hogy a szatmári német községek közül a leginkább magyarosodottokról történjen lemondás. Vissza kell adni a szatmári német-

²⁴TILKOVSKY LORÁNT: Nemzetiségpolitika Magyarországon 1918/1919–1944/1945. Baranyai Levéltári Füzetek 152. Pécs, 1982. 434. l. – L. Tilkovszky: Nationalitätenpolitik in Ungarn 1918/1919–1944/1945. In: Études Historiques Hongroises 1990 publiées à l'occasion du XVIIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois. 2. Ethnicity and Society in Hungary. Edited by FERENC GLATZ, Budapest, 1990. 357-380. l.

²⁵E tervről említést tesz JOHANN BÖHM: Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933. Ippesheim, 1993. 178. l.

²⁶A bukaresti német követ (Mutius) jelentései, különösen 1927 február 1., 1928 április 22. – PA AA, Pol. Abt. II. Rumänien, Politik 6.

²⁷HANS BEYER: Die ungarländische Deutschumsfrage im Spiegel der diplomatischen Gespräche zwischen Budapest und Berlin. In: Gedenkschrift für Harald Steinacker 1875-1965. München 1966. 312. l.

²⁸Bericht über die am 10. Januar 1926 in Grosskarol stattgefundenen Besprechung. In: JOHANN BÖHM: op. cit. 176-177. L.; Protokoll über die den 11. Mai 1928 in Hermannstadt abgehaltenen Sitzung der Deutschen Parlamentspartei. – PA AA, Pol. Abt. II. Rumänien.

ségnek identitását, kerülve azonban, hogy e munka során érintsék a Romániához vagy Magyarországhoz tartozás kényes kérdését.²⁹

A területi revízióra törekvő magyar kormány az erre idejében való felkészülés érdekében beható tárgyalásokat kívánt kezdeményezni az ez elöl el nem zárkozó német kormánynál, az ezzel kapcsolatos véleménykülönbségek, a már egy évtizede vitatott problémák tisztázására. E lépés immár halaszthatatlannak tuno szükségességére a magyar miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát vezető Pataky Tibor államtitkár egy 1930. novemberi elaborátumában hívta fel a kormány figyelmét. Ebben a szatmári sváb kérdésről ez olvasható:

"A bánáti sváboknál 1918 után igen erosen indult meg az a Németországból irányított akció, amelynek célja eros német népi öntudat kikovácsolása. Ez az akció harci fegyverül használja mindannak ócsárlását, gyalázását, ami a magyar uralomra emlékeztet. Odáig ment rövidlátásban ez az irányzat, hogy Szatmár megyében a magyar uralom alatt jórészt teljesen megmagyarosodott sváb vidék külön visszahódítására akciót szervezett. A szatmári sváb kérdés iskolapéldája annak, hogyan nem szabad a kisebbségnek politikát folytatni. Külön Gauamt szerveztetett, amely a magyarság ellen való denunciálásból él, német iskolákat követel olyan községekben, ahol a 40 évnél fiatalabb generáció egy szót sem tud németül. Az eredmény: sem német, sem magyar, hanem román iskola. A magyarságukhoz való ragaszkodásuk miatt feljelentett papoktól a kongrua megvonása. – Ilyen körülmények között a Magyarországtól Romániához csatolt terület magyar és német kisebbsége között – egy-két ad hoc választási összefogástól eltekintve – együttműködésről beszélni nem lehet. Ott tartunk ma, hogy a romániai németiség egy része nem a közös elnyomó ellen folytat küzdelmet, hanem a bajban még nehezebb sorsban lévő társa: a magyarság ellen".³⁰

A magyar kormány terjedelmes memorandumának, amelynek alapul kellene szolgálnia a kért és remélt tárgyalásokhoz e tárgyban a két állam között, 1931. márciusában történt az átadása. A memorandum két részből állt: az egyik a – már jelentos mértékben asszimilálódott – magyarországi németiség helyzetével foglalkozott, kiküszöbölendonek tartva az oket sem kímélo, visszanémetesítésüket célzó külső beavatkozásokat, akciokat; a másik a kisantant-államok német és magyar kisebbsége együttműködésének

²⁹A temesvári német konzulátus (Busse) 1929 július 10.-i jelentése. – PA AA, Pol. Abt. II. Rumänien Politik 6.

³⁰PATAKY TIBOR: A Duna völgyében érvényesülő német politika. A német és magyar kisebbségek együttműködésének hiánya. Teendők. MOL, K 64. 1930-21.

elhárítandó akadályait elemezte.³¹ Ez a rész romániai vonatkozásban önálló alfejezetben foglalta össze a szatmári-német kérdést, anélkül, hogy az elmúlt évtized során már annyit vitatott ismert tényekhez és nézetekhez képest bármi újat adhatott volna. Az alfejezet tartalma tömören így foglalható össze:

A szatmári sváb községekben a román uralom szinte tökéletes asszimilációra lelt: a lakosság túlnyomó része csak magyarul beszél és magyarnak vallja magát, "de facto magyarrá vált". Errol a helyszínen bárki meggyozodhet. Nem eroszakos magyarosítás eredménye volt ez, hanem természetes fejlődési folyamaté, a beolvadás a magyar környezettel való napi érintkezés következménye. Eroszakosnak az a mozgalom bizonyul, amely a magyarrá váltakat most vissza akarja németesíteni, szövetkezve a magyarság gyengítését kívánó román államhatalommal. Bánáti sváb és erdélyi szász részről támogatják a szatmári svábok regermanizálását. Az akciót a külföldi német sajtó is élénk kampánnyal kíséri és a magyarság ellen számos mérgezett nyilatko ki. A szatmári helyzet feltétlenül sürgős megoldást kíván, mert komoly akadálya a magyarok és németek összefogásának. A megoldás nem lehet más, mint a regermanizációs akció leállítása, megszüntetése.

A budapesti német követ, Hans Schoen, akinek véleményét a németbirodalmi külügyminisztérium azonnal kikérte a magyar kormány e memorandumában foglaltakról, a szatmári kérdés tekintetében kívánatosnak látott valamiféle megegyezést. Kifejtette, hogy ebben a kérdésben, amelyre Magyarországon nagyon érzékenyek, talán lehetne kompromisszumos megoldást találni, oly formában, hogy a németység szorítkozzék eddigi állománya megorzésére, és mondjon le az elmagyarosodás révén már elveszített néprészei visszaszerzéséről, a magyarok viszont hagyjanak fel további magyarosító kísérleteikkel. A budapesti német követ megemlítette, hogy a magyarországi németek vezetője, Bleyer, ajánlkoznék arra, hogy a magyar részről oly nagy nyomattékkal sürgetett kisebbségi együttműködés lehetőségeiről megbeszélést folytasson Temesvárott a romániai, (Újvidéken pedig a jugoszláviai) német és magyar kisebbségi vezetokkal, majd a maga részéről elosegítené a közeledést e kérdésben Magyarország és Németország hivatalos tényezoi között is. Sajnos a német kisebbségi vezetok – Romániában különösen Brandsch – "nem mindig játszanak szerencsés

---

³¹Memorandum der ungarischen Regierung: I. Die Lage der sprachlichen Minderheiten in Rumpf-Ungarn. II. Die Lage der deutschen und ungarischen Minderheiten, ihr gegenseitiges Verhältnis, ihre politischen Ziele in der Tschechoslowakei, in Rumänien und in Jugoslawien. MOL. K. 64. (Küm. Pol. Res.) 1932-21.

szerepet". Brandsch egy "Veszélyes barátok" címu 1930 decemberi cikkében óvott az "irredenta magyarokkal" való kisebbségi együttműködéstől.³² Ezt a megnyilatkozást magyar részről óriási felháborodással fogadták, s az erdélyi szászok Brandsch-sal rivális másik kiemelkedő vezetője, Hans-Otto Roth is erosen helytelenítette. A román kormány azonban méltányolta azt és rövidesen Brandsch-ot nevezte ki a miniszterelnökségen 1931-ben létesített nemzetiségügyi államtitkárság vezetőjévé.³³

A németbirodalmi kormány válasza 1931 decemberében érkezett meg a magyar kormányhoz. Nem bocsátkozott bele a szatmári-német kérdés részletes taglalásába, mindössze azt jelentette ki, hogy a szatmári németek eroszakmentesen, teljesen spontán találnak vissza németiségükhöz. Ha ezt magyar részről belátnák, kedvező hatással lenne a romániai magyar és német kisebbség viszonyának alakulására. Vannak ugyan e viszonyban bizonyos feszültségek, ám élező ellentétekről beszélni helytelen. A magyar kormány által kezdeményezett szóbeli tárgyalások talán praktikus szempontokat nyújthatnak a nehézségek kiküszöbölésére, vagy legalábbis korlátozására.³⁴

A választ a magyar kormány egyáltalán nem tartotta kielégítőnek, úgy találta, hogy a német felfogás nem változott. Bizonyos elhidegülés következett be emiatt magyar részről, s ez nem volt érdeke a német birodalom politikájának. A budapesti német követ (Schoen) azt javasolta 1932 novemberében a német külügyminisztériumnak, hogy hangsúlyozza: Németországnak nincs ellenére az sem, ha a korábban Magyarországhoz tartozott területek visszaszerzése németeket is – akár a németek százazreit! – magyar uralom alá juttatna. Visszacsatlakozási vágyuk felkeltéséhez azonban a magyar kormánynak megértést kell tanúsítania a magyarországi németiség kulturális kívánságai iránt.³⁵

Amikor 1933 januárjában birodalmi német újságírók egy csoportja látogatást tett a Bánátban, ennek leple alatt Temesváron titkos tanácskozást folytattak – első ízben – a magyarországi (Bleyer), romániai (Muth, Roth, Csaki), jugoszláviai (Kraft) német vezetők, a Deutscher Schutzbund (Ernst), a VDA (Badendieck) és a Reichsverbund für die katholischen

³² Schoen jelentése, Budapest, 1931 március 19. – PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7.

³³ A bukaresti német követség (Kirchholtes) jelentései, 1931 január 27. és 1931 április 25. – PA AA, Pol. Abt. II. Rumänien. Politik 6.

³⁴ Die deutsche Stellungnahme zu den durch die ungarische Denkschrift aufgeworfenen Fragen. – MOL Küm. Pol. Res. 46. cs. 21. tétel. 859/1932.

³⁵ Schoen jelentése, Budapest, 1932 november 26. PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 2. Bd. 4.

Auslanddeutschen (Scherer) képviselőinek közreműködésével. Megállapították: módosítani kell az eddigi irányvonalat, hogy a korábbi magyarosító tendenciák leküzdése érdekében minél inkább szembefordítani igyekeztek az átcsatolt területek német lakosságát Magyarországgal, ezentúl – összefüggésben a német birodalom által támogatni kívánt magyar revíziós törekvésekkel – a "dunai svábok" együvé tartozását, sorsközösségét kell hangsúlyozni, annak kidomborításával azonban, hogy a magyar kormánynek viszont sürgősen változtatnia kell a magyarországi németiség elnyomottnak ítélt helyzetén. A temesvári német konzulátus jelentése megemlíti, hogy e határozat meghozatalának szükségessége főleg Bleyer érvelésének hatására vált a tanácskozás résztvevőiben határozott meggyőződésé.³⁶

A tervezett magyar-német államközi tárgyalásokra viszont csak évek múltán, az 1930-as évek közepétől került sor, amikor a Gömbös-kormány azt remélte, hogy a Bethlen-kormány a Weimari Köztársaság kormányától érdemben nem támogatott kezdeményezése most új tálalásban és megváltozott körülmények között, az immár hitleri Németország kormányánál kedvezőbb fogadtatásra talál. De csupán alacsonyabb, szakértői szinten folytatott megbeszélésekre került sor, különösebb eredmények nélkül.³⁷

A magyarországi és a romániai magyar kisebbségi folyóiratok ezidőjáért is épp úgy foglalkoznak a "szatmárvidéki kultúrharccal", a "tuzzel-vassal visszánémetesítéssel", mint a német-magyar kisebbségi együttműködés egyéb akadályával, így azzal, hogy "a magyar kisebbség a románok szemében vörös posztó", a vele való nyílt összefogást német részről elonytelennek, sőt kockázatosnak tekintik.³⁸

A német identitás visszaszerzéséért folytatott harc nem szűnt meg az 1930-as években sem a szatmári-németiség körében, s azt a külföldi németekkel foglalkozó németbirodalmi szervezetek továbbra is támogatták. Hitler hatalomra jutása óta egyre inkább érvényesülve nemzetiszocialista befolyás a német népiségi mozgalmat "megújítók" (Erneuerer) agilis, energikus, olykor eroszakos tevékenységében, a népiségi harc (Volkstums-

---

³⁶A temesvári német konzulátus (Tomoor) 1933 január 16.-i jelentése. – PA AA, Abt. VI. (Kult.) Deutscher Schutzbund, Bd. 11. K 657050

³⁷L. TILKOVSKY: Teufelkreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen (1933-1938). Budapest, 1989.

³⁸JAKABFFY ELEMÉR: Kultúrharccal Szatmár-Nagykároly vidékén. Katolikus Szemle, 1934. 345. s. köv. I. – MORAVEK ENDRE: A német kisebbségek az utódállamokban. Magyar Szemle, 1936. XXVII. k. 1. sz. 15-26. I. – JAKABFFY ELEMÉR: Magyarok és németek Romániában. Magyar Szemle 1937. XXIX. k. 4. sz. 297-307. I. és Magyar Kisebbség 16. évf. (1937). 8. sz. 209-223. I.

kampf) könnyen válhatott világnézeti harccá is.³⁹ Az 1930-ban egyesített szatmári-nagyváradai egyházmegye élére került Stefan Fiedler püspök, aki iránt – sváb származására való tekintettel – nagy várakozás volt, elutasító válaszban részesítette Stefan Wiesernek, a szatmári Gauamt ekkori vezetőjének 1934 júniusi – majd szeptemberben újra figyelembe ajánlott – memorandumát, egyenesen istentelennek nevezve azt a mozgalmat, amely német anyanyelven tanítás, és német igehirdetés, német egyházi ének és ima, német gyónás, esketés és temetés igénylése ürügyén beavatkozik az egyház ügyeibe, s mindezzel lelki meghasonlást és egyéb nagy károkat okoz. Egyházi részről hevesen támadták a Gauamt Közleményeit, amelyek 1935-től (1940-ig) Sathmarer Schwabenpost címmel jelentek meg. Wieser 1935 júniusában a bukaresti pápai nunciában (Valeri) fordult memorandummal a szatmári németek nevében, az anyanyelvhez való jog újabb és újabb sérelmeit téve szóvá, és tiltakozva az ellen, hogy egyházellenesnek bélyegezzék a népiségi jogokért való kiállást. Végül az történt, hogy a román kultuszminisztérium 1937 januári egyenes felszólítására adott ki Fiedler püspök végre egy olyan körrendeletet a plébánosok számára, amely elismerte az anyanyelv alkalmazásának jogát templomban és iskolában és ennek megfelelő utasításokat adott.⁴⁰

Az 1930-as évek végére úgy alakult a helyzet, hogy a szatmári német településterületeken már csak 2 (egyházi fenntartású) magyar tannyelvu népiskola működött, 6 községben létesült román (állami) iskola, 26 – (szintén a katolikus egyház által fenntartott) – iskolában érvényesült német tanítási nyelv: 60 német tanító – (közülük 50 volt öntudatos német) – oktatott közel 3 ezer tanulót. 8 állandó és 12 nyári óvodában foglalkoztak német nyelven a kicsinyekkel. Nagykárolyban gimnáziumuk és diákotthonuk volt a szatmári németeknek. A Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaftnak 26 községben volt helyi csoportja. 3 községben volt német kultúrház, másutt e célra termet béreltek.⁴¹

Amikor a magyar miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát vezető Pataky államtitkár 1939 januárjában összeállítást készített az utódállamokbeli németség helyzetéről, a Romániával foglalkozó részben a bánáti svábok és az erdélyi szászok német anyanyelvu iskoláztatásához képest

³⁹WOLFGANG MIEGE: *Das Dritte Reich und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933-1938*. Bern-Frankfurt/M, 1972. – JOHANN BÖHM: *Das nationalsozialistische Deutschland und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1936-1944*. Frankfurt/M-Bern-New York 1985.

⁴⁰Z. PÂCLISANU: *op. cit.* 44-78. l.

⁴¹NIKOLAUS HOCKL: *Erwachendes Deutschtum in Sathmar. Nation und Staat*. 13. Jg. (1939/1940) VIII. Heft.

kedvezőbb helyzetet tulajdonít a szatmári sváboknak, de rögtön megjegyzi: "Szatmár vidékén csak azért jobb a helyzet, mert ott a román kormányzat a magyarság és németiség közé éket igyekszik verni azzal, hogy a századok folyamán teljesen elmagyarosodott német származású lakosság elnemzetlenítése érdekében a magyar tanügy rovására a német iskolaügyet fejleszti".⁴²

Közben azonban a németbirodalmi kormány már régen azzal számolt, hogy a szatmári németiség elobb-utóbb visszakerül magyar uralom alá. Ezt támogatni is kész volt külpolitikai "magasabb érdekeire" való tekintettel, s tulajdonképpen csak az foglalkoztatta, miként védhetné meg ez esetben a szatmári németiség "népiségi ébredése" eredményeit.

1939 oszén, amikor a második világháború kitört, attól tartva, hogy a Lengyelország ellen bármiféle részvételt megtagadó magyar kormány a Lengyelországgal szövetséges Romániát, ha megmozdul, esetleg megtámadná, német részről arra is gondoltak, hogy a szatmári németek biztonságát német csapatok jelenléte szolgálhatná.⁴³ Erre nem került sor, de "békés revízió" esetére is gondot okozott, hogyan lehetne megvédeni az öntudatosító akciónak alávetett szatmári németiséget egy várható magyar asszimilációs ellenakciótól. Amikor 1940 augusztus végén a tengelyhatalmak bécsi döntőbíráskodása révén jutott Magyarország igen jelentékeny területvisszaszerzéshez Romániától, a németbirodalmi kormány egy a magyar kormánnyal ugyanekkor Bécsben elozetesen aláíratott úgynevezett német népcsoportegyezményben (Volksgruppenabkommen) a megnagyobbodó Magyarország egész német lakossága jogait rögzítve, – (ennek során persze nemzetiszocialista igényeket is kifejezésre juttatva), – a magyar uralom alá visszakerülő szatmári németek és északerdélyi szászok számára a Németország javára való, két éven belüli optálás és áttelepülés lehetőségét is biztosította. A szatmári németek körében azonnal meg is indult egy áttelepülési propaganda, de hamar leállították, mert az egész magyarországi németiségben nyugtalanságot keltett, s a magyar kormány épp az öntudatos németek szervezkedésének bénítására használhatta fel az eloszor a dél-tiroli

⁴²MOL, K 28. 428-217 t. ME. 1939. C. 15108. PATAKY TIBOR. Az utódállamokbeli németiség helyzete. – További, az 1918-1938 közti fejlődést áttekintő (keltezés nélküli) összeállítások – számos szövegrészletet idézve a korabeli német "népiségi irodalom" (Volkstumsliteratur) propagandisztikus és tudományos termékeiből – a Magyar Országos Levéltárban, a külügyminisztérium békeelőkészítő osztályának iratai között.: Német újjászületés a Dunavölgyében. Az utódállamok német kisebbségi mozgalmai 1918-1938. (Jelzete: 13. d. 5.) A szatmári kérdésről: 22-25, 28, 33, 35. I. A dunamendencei német kisebbségek újjászületése a két világháború közt. (Jelzete: 13. d. II./27.) A szatmári kérdésről: 154-160, 164-167. I.

⁴³ TILKOVSKY LORÁNT: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938-1941. Budapest, 1967. 267-268. I.

németek vonatkozásában érvényesíteni kezdett, 1939 októberében általános érvénnyel meghirdetett hitleri német "népességtagositási" tervet (deuschvölkische Flurbereinigung), amely az asszimilációnak kitett német népforgácsok népiségileg értékesebb részét áttelepítéssel "megmenti", a visszamaradókat pedig sorsukra hagyja, s így "tehermentesíti" Németország baráti viszonyát Olaszországhoz, Magyarországhoz, stb. a kisebbségi kérdés "zavaró tényezőjé" (Störungsfaktor).⁴⁴

A bécsi német népcsoportegyezmény csak bizonyos fokig tudta korlátozni a magyar politikát a német kisebbségi kérdés kezelésében, s ez a magyar uralom alá visszakerült szatmári németek esetében is megmutatkozott. A közülük kikerült német öntudatú hivatalnokokat elbocsátották vagy nem-német községekbe helyezték át. A szatmári-német népiskolák számát 18-ra csökkentették, (viszont engedélyezték Vállaj községben is ilyen létesítését), az óvodákat magyar nyelvűvé tették, a német kultúrotthonok működését betiltották.⁴⁵ A magyarországi német népcsoport-szervezet, a Volksbund der Deutschen in Ungarn élén álló Franz Basch által eloadott panaszokra a kormány azzal reagált, hogy "a románok alatt teremtett abnormális állapotok" nem tarthatók fenn, amennyiben pedig valóban sérelmekről van szó, azok eloldézése kizárólag a helyi hatóságoknak tulajdonítható. Mérsékletre intette azokat, de eljárásukat nem ellenőrizte.⁴⁶ Az ellen nem mert semmit sem tenni a magyar kormány, hogy Nagykarolyban a Volksbund nemzetiszocialista nevelőotthont létesített. Ez volt az első ilyen Magyarországon. A Gau Sathmar-ból a Volksbund területi szervezeteinek egyike lett (Gebiet Sathmar-Karpathenland; később a Gebiet Ost-ba tagozódott); újságja 1941-1944 közt a Sathmarer Deutsche Zeitung címet viselte.⁴⁷

Teleki Pál miniszterelnök nem akarta, hogy a szatmári németeknek képviselőjük legyen a parlamentben. Basch azonban népcsoportvezetői fellépésével lemondásra bírta a magyar képviselőházba behívott egyik északerdélyi szász képviselőt, Michael Prall-t, s kikövetelte, hogy helyébe

⁴⁴ L. TILKOVSKY: Ungarn und die deutsche "Volksgruppenpolitik" 1938-1945. Köln-Wien, 1981. 85-109. I.: Das Gebietsrevision in Siebenbürgen und das Wiener "Volksgruppenabkommen".

⁴⁵ Nation und Staat. Jg. 14. (1940-41). III. Heft. – Nikolaus HANS HOCKL: Die Sathmarer Schwaben vor und nach dem Wiener Schiedsspruch. – A cikket ismertette a Magyar Kisebbség 20. évf. (1941) 1. sz. 5-7. l. – STEFAN SCHMIED: Das Schicksal der Sathmar-deutschen nach dem Wiener Schiedsspruch von 1940. Kempten-Leubas, 1978.

⁴⁶ BÁRDOSSY LÁSZLÓ miniszterelnök előtt Basch népcsoportvezető által 1941 július 16.-án eloadott panaszok és kérelmek ügye. MOL. K. 28. 217. t. 1942-C-15779.

⁴⁷ TILKOVSKY LORÁNT: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938-1945. Budapest, 1978.:

azt a bánáti sváb származású Josef Schönbornt hívják be, aki legutóbb a román parlamentben is a szatmári svábok képviselője volt.⁴⁸ Tevékenységet azonban nem a magyar képviselőházban folytatott, hanem a Volksbund Stabsführerje lett, s a Waffen-SS részére Magyarországon folytatott toborzóakciókkal kapcsolatos Volksbund-feladatok kézbentartására kapott megbízást.⁴⁹ Eroszakos nemzetiszocialista volt, és az óvatosabban politizáló Basch vetélytársainak egyike a népcsoportvezetésben.⁵⁰ A Budapesten körülrzárt német csapatok 1945 február 11.-i kitörési kísérletekor eltunt.

1944 oszén, miután Románia átállása megnyitotta az utat Magyarországra felé a szovjet csapatoknak, "a német vér kimentését" célzó SS-akció az észak-erdélyi szászok evakuálásával vette kezdetét. A szatmári sváb települések eloször a szászok felvevoterületéül szolgáltak, majd rájuk is sor került. Ellentmondóak a számadatok arról, hány ezren hagyták el ekkor szülőföldjüket. Akik visszamaradtak, azokra tömeges elhurcolás (Verschleppung) és több évi szenvedés várt szovjetunióbeli munkatáborokban.⁵¹

A szatmári németek története a második világháború után ismét Románia határain belül folytatódott.

Şvabii sătmăreni în perioada interbelică Rezumat

După primul război mondial când toată regiunea locuită de şvabii sătmăreni- în afară de trei comune de lângă graniţa maghiaro-română - sau alipit României prin Tratatul de la Trianon, şvabii sătmăreni îşi pierduseră deja limba maternă şi identitatea naţională în urma proceselor de asimilare din ultimele decenii, devenind maghiari şi având o identitate maghiară. Propaganda iredentistă a Ungariei a tras foloase din acest proces, pe când politica românească a sprijinit tendinţele de reînviere a identităţii germane, de exemplu prin contacte cu germanii din regiunile noi ale României, ce iniţial aparţinuseră Ungariei şi care erau mai conştienţi de

⁴⁸MADS OLE BALLING: Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1945. Band II. 516. l.

⁴⁹TILKOVSKY LORÁNT: SS-toborzás Magyarországon. Budapest, 1974. Szatmári-német vonatkozások: 60-62, 87, 117, 124-125. – L. Tilkovszky: Die Rekrutierung deutscher Volkszugehöriger zur Waffen-SS in Rumänien und in Ungarn. In: Specimina nova universitatis Quinqueecclesiensis. 1987. (A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének évkönyve 1987.) Pars secunda, 89-94. l.

⁵⁰MOL, K. 28. 217. t. 1942-C-18001. Schönborn múltja és jövőbeni tervei.

⁵¹Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Bd. III. : Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Berlin, 1957. 59E-80E, 163-170, 261-262. l.

originea lor: este vorba despre șvabii din Banat și sașii din Ardeal. Mobilizarea națională s-a desfășurat printre șvabii sătmăreni mai ales începând de la mijlocul deceniului al doilea. Conducerea maghiară era de părere că regermanizarea șvabilor sătmăreni, maghiarizați într-un proces natural de asimilare, este injustă și astfel se împotriveaua sprijinului acordat de către Germania. Mai mult, politica de regermanizare a șvabilor sătmăreni a fost considerată de către guvernul maghiar ca fiind o manevră a politiciii anti-maghiare românești, interesată în învrăjbirea minorităților maghiare și germane. De aceea guvernul maghiar a cerut Germaniei printr-un Memorandum întocmit în anul 1931 ca germanii deveniți maghiari, ce locuiau în regiunile aparținând Ungariei în perioada anterioară Tratatului de la Trianon, să fie tratați ca un caz de excepție. Guvernul german nu era de acord cu această cerință, dar a promis că își va orienta politica privind soarta minorităților germane și maghiare din statele vecine Ungariei în funcție de felul cum sunt tratați germanii pe teritoriul Ungariei.

Guvernul german s-a arătat gata să sprijine politica revizionistă a Ungariei în caz că pretențiile acesteia nu ar depăși granițele teritoriilor cu locuitori în majoritate maghiari. Dar șvabii sătmăreni ar urma astfel să fie din nou supuși asimilării maghiare, ceea ce înseamnă că strădaniile de până acum, unele chiar încoronate de succes, ar fi fost zadarnice. După o analiză îndelungată s-a cristalizat opinia că germanii sătmăreni să-și recâștige identitatea națională, eliminând problema spinoasă a apartenenței regiunii Satu Mare la România sau Ungaria.

Încă înaintea lunii august 1940, când Ungaria a reintrat în urma Dictatului de la Viena în posesia multor din provinciile ei de odinioară, guvernul maghiar trebuia să semneze la Viena un acord etnic, în care s-au pecetluit drepturile cetățenilor de naționalitate germană în Ungaria devenită acum mai mare (desigur și unele cerințe național-socialiste). Acest acord a oferit șvabilor sătmăreni și sașilor din Ardealul de Nord posibilitatea să opteze pentru Germania și să se repatrieze. La șvabii sătmăreni s-a declanșat imediat o propagandă de repatriere. Or această propagandă a fost oprită în curând, deoarece a provocat o tulburare printre toți germanii din Ungaria și a fost folosită de guvernul maghiar pentru a contracara întărirea conștiinței naționale printre germani. Astfel acordul național al Dictatului de la Viena a reușit numai parțial să îngrădească progresarea politiciii maghiare de asimilare.

Die Sathmarer Deutschen zwischen den zwei Weltkriegen ***Zusammenfassung***

Nach dem Ersten Weltkrieg, als das ganze Siedlungsgebiet der Sathmarer Deutschen - bis auf drei Gemeinden - an der ungarisch-rumänischen

Grenze, durch den Friedensvertrag von Trianon Rumänien angeschlossen wurde, hatten die Sathmarer Schwaben bereits infolge der Assimilationsprozesse der letzten Jahrzehnte ihre Muttersprache und nationale Identität schon verloren, sodass sie schon zu Ungarn geworden waren oder doch ein ungarisches Identitätsbewusstsein hatten. Die irredentistische Propaganda Ungarns profitierte von diesem Prozess, während die rumänische Politik die Bestrebungen zum Wiederbeleben der deutschen Identität unterstützte, z. B. durch die Kontakte mit selbstbewussteren Deutschen aus anderen neuen - früher zu Ungarn gehörenden - Gebieten: mit den Banater Schwaben und den Siebenbürger Sachsen. Die Volkstumsarbeit entfaltete sich unter den Sathmarer Deutschen besonders seit Mitte der 1920-er Jahre.

Die ungarische Politik war der Meinung, es sei unrecht, die infolge eines natürlichen Assimilationsprozesses zu Ungarn gewordenen Sathmarer wieder zu germanisieren und wandte sich deshalb gegen die Unterstützung durch Deutschland. Die Regermanisierung der Sathmarer Schwaben galt für die ungarische Politik als Manöver der ungarnefeindlichen rumänischen Politik, die nur bemüht sei, die deutsche und die ungarische Minderheiten zu entzweien. Deshalb verlangte die ungarische Regierung 1931 von Deutschland in einem Memorandum, in seiner Volkstumspolitik die zu Ungarn gewordenen Deutschen in den aktuellen und vortrianonischen ungarischen Gebieten als Ausnahme zu behandeln. Die deutsche Regierung war dazu nicht bereit, erklärte aber dafür, dass sie die Entwicklung ihrer Politik gegenüber der deutschen und ungarischen Minderheiten in den Nachbarstaaten danach ausrichten werde, wie die Deutschen auf dem Gebiet Ungarns behandelt werden.

Die deutsche Regierung war bereit, die revisionistischen Absichten Ungarns zu unterstützen, falls sie nicht über den Anspruch auf die Grenzgebieten hinausgingen, wo die Ungarn die Mehrheit bildeten. Die Sathmarer Deutschen würden aber in diesem Fall von neuem der ungarischen Assimilation ausgesetzt, das heißt, dass alle bisherigen, teilweise schon in erfolgreichen Bemühungen vergeblich wären. Nach langem Überlegen kristallisierte sich die Meinung heraus, dass die Sathmarer Deutschen ihre nationale Identität zurückbekommen sollten, ohne dabei auf die heikle Frage der rumänischen oder ungarischen Verfügung über das Sathmarer Gebiet einzugehen.

Bevor Ende August 1940 infolge des Wiener Schiedsspruchs Ungarn viele von seinen ehemaligen Gebieten zurückbekam, sollte die ungarische Regierung zuerst in Wien ein Volksgruppenabkommen unterzeichnen, worin die Rechte der deutschen Bürger des nun größer gewordenen Ungarns (und sicher auch gewisse nationalsozialistische Ansprüche) festgelegt waren.

Dieses Abkommen ermöglichte es den Sathmarer Schwaben und den Sachsen aus Nordsiebenbürgen innerhalb von zwei Jahren für Deutschland zu optieren und dorthin zu übersiedeln. Unter den Sathmarer Deutschen führte das sofort zu einer Übersiedlungspropaganda, die aber bald gestoppt wurde, da sie Unruhe unter allen Ungarndeutschen hervorrief und von der ungarischen Regierung gegen die Entstehung von selbstbewussten Deutschen verwendet wurde. Das Wiener Volksgruppenabkommen konnte also nur zu einem gewissen Grad das Wiederbeleben der ungarischen Assimilationspolitik begrenzen.

Entsprechend unserem Tagungsthema: „Interethnische Beziehungen im rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart“ stelle ich das Schicksal der Sathmarschwaben vor. Diese Ethnie wurde vom Grundherrn, der Familie Károlyi, in die damalige ungarische Grafschaft Szatmár angesiedelt. Die Verpflanzung der zumeist aus Oberschwaben stammenden Bauern in dieses Randgebiet der Karpaten und der Theißebene war eine Herausforderung sowohl für die hier ansässigen Rumänen, Ungarn, Ruthenen, Slowaken, Tschechen und anderen Nationalitäten als auch für die Neuankömmlinge selbst.

1. Schwäbische und ungarische Leibeigene

Beide Vertragsseiten, also der Graf und auch die schwäbischen Siedler, zeigten eine gewisse Vorsicht den Madjaren gegenüber. Die Kolonisten bestanden darauf, dass sie „von madjarischer Bevölkerung befreite Gemeinden bekommen“¹. Daraus ist zu entnehmen, dass die Ankömmlinge entweder keine Kenntnis über die Vielzahl der hier lebenden Völker hatten oder unter dem Begriff "madjarische Bevölkerung" die Staatsangehörigkeit verstanden. Tatsächlich wurden aus den für die Besiedlung vorgesehenen Ortschaften nicht nur die Madjaren sondern auch die Rumänen umgesiedelt².

Bei der Gründung der drei ersten schwäbischen Gemeinden, Schinal (rum. Urziceni, ung. Csanálos 1712), Fienen (Foeni, Mezőfény 1720) und Großmaitingen (Moftinul Mare, Nagymajtény 1722) gab es schon Zwistigkeiten mit ungarischen Leibeigenen. Sie benahmen sich feindselig den schwäbischen Ansiedlern gegenüber, was auch zu verständlich ist. Wenngleich die neuen Vertragsbauern die Existenz der Ungarn nicht gefährdeten, erlitten die alten Bewohner dennoch infolge der Ansiedlung gewisse Nachteile. Sie mussten nun ihren Lebensraum mit den Kolonisten teilen, manchmal sogar ihre Häuser verkaufen und ihren Geburtsort verlassen. Sie fürchteten sich vor dem Fleiß und der Konkurrenz der Deutschen.

Der Kolonisator Alexander Károlyi beteuerte den Ungarn, dass er die Macht besitze, Frieden zu stiften und das Zusammenleben zu erzwingen.

---

¹ VONHÁZ 1931, S.12

² VONHÁZ 1931 S.133, 153, 155

Die vorgefundenen Tatsachen überzeugten ihn aber davon, dass in jener Zeit das friedliche Zusammenleben der Ansiedler und der ungarischen Leibeigenen in einem Ort nicht möglich war. Deshalb sonderte er die zwei Ethnien dadurch ab, dass er die Ungarn in ungarische Ortschaften umsiedelte, z. B. bei der Besiedlung der Gemeinde Erdeed (Ardud, Erdñd). Diese begann im Jahre 1726. Nach 10 Jahren lebten hier 93 deutsche Familien. Doch sie klagten über die andauernden Streitigkeiten mit den Madjaren. Die w een die Pferde der Schwaben von der Koppel einfangen und mit ihnen herumfahren. In der Mühle müssten die Schwaben warten, bis alle Madjaren bedient seien. Sogar ihre Ackerflächen wären nicht sicher, denn sobald diese einem Madjaren gefielen, würde dieser sie ihnen abnehmen. Aus Protest übersiedelten im Jahre 1730 sogar 41 schwäbische Familien nach Bildegg³. Nach weiteren zehn Jahren wollten schon alle aus Erdeed wegziehen. Ihre Verbitterung gegen die Ungarn stieg im Sommer 1748 auf den Höhepunkt. Sie baten ihren Grundherrn, sie in eine Gemeinde ziehen zu lassen, wo keine Ungarn lebten: "Dan es ist Unmeglich Mer hie zue wohnen Undter denen Ungar; dan zweyerley natzionen in einem ohrth zue wohnen ist ein verderblich sach"⁴. Die Ungarn leisteten einen erbitterten Kampf gegen ihre Umsiedlung. Die letzten verkauften ihre Häuser erst im Oktober 1768.

1.1 Die gezielte patriotische Umerziehung der Schwaben

Das Verhältnis der Schwaben zu den Ungarn blieb im 18. Jahrhundert angespannt. Nachdem es aber den Befürwortern der Assimilierung der Nationalitäten Ungarns gelungen war, über die Schulen und gezielte Beeinflussung die Bindung der Schwaben an ihre eigene Kultur zu unterbinden und ihnen den madjarischen Patriotismus einzupflanzen, wurden die Schwaben in der Regel die treuesten Freunde der Madjaren und ihres Landes. Sie konnten auch für Kossuths Freiheitsideen so begeistert werden, dass von allen Nationalitäten Ungarns allein die Schwaben mit den Revolutionären gegen ihren Kaiser, gegen Osterreich in den Kampf zogen und einige Sathmarschwaben dabei auch ihr Leben verloren. Zur selben Zeit hielten die Rumänen, Serben und Kroaten Versammlungen ab, bekundeten ihre Treue zu Osterreich und riefen zum Kampf gegen Ungarn auf, das ihnen die Gleichberechtigung verwehrte. Der Prozeß der Meinungsbildung hatte jahrzehntelang unbewusst auf die Schwaben eingewirkt. Sie merkten kaum, dass sie von Kindheit an dauernd dirigiert wurden und dass man ihre

³ VONHÁZ 1931 S.84

⁴ VONHÁZ 1931 S.397.

Meinung manipulierte⁵. Die nun „aus Schwaben gewordenen Madjaren“ (Endre Ady) wollten sich als die besseren Patrioten erweisen und protzten mit ihrem Madjarentum, was zuletzt den echten Madjaren missfiel.

Das Verhältnis der Schwaben zum ungarischen Volk änderte sich nochmals nach dem Anschluss des Sathmarer Gebietes an Rumänien im Jahre 1919. Die Existenz der Schwaben erweckte plötzlich das besondere Interesse zweier Staaten. Sowohl Rumänien als auch Ungarn rechneten mit einer Volksabstimmung im Hinblick auf die staatliche Zugehörigkeit Siebenbürgens. Beide Länder richteten ihr Augenmerk besonders auf die Volksgruppen im Grenzgebiet. Die Rumänen merkten, dass im Bezirk Großkarol die Schwaben die Mehrheit ausmachten (44,50%)⁶ und auch sonst zahlreich vertreten waren. Ihr Ziel war nun, den madjarischen Anteil der Bevölkerung dadurch zu verringern, dass sie die Schwaben von den Ungarn trennten, denen sie sich zum großen Teil während der zwei Jahrhunderte des Zusammenlebens angeschlossen hatten. Das sollte durch die Regermanisierung der Schwaben erreicht werden. Die Rumänen ermöglichten die Aufklärung der Schwaben über ihre Herkunft. Viele Schwaben erkannten ihre Zugehörigkeit zum deutschen Volk und bekannten sich offen zu ihrer Ethnie. Sie verlangten und erhielten mit Unterstützung der Rumänen den deutschen Unterricht für ihre Kinder und in ihren Kirchen erklang wieder die Sprache ihrer Ahnen. Andere Sathmarschwaben harrten bei ihrem Ungarntum aus, wofür sie seit ihrer Kindheit präpariert wurden. Ungarn suchte sich in den abgetrennten Gebieten Verbündete und startete eine gezielte Revisionspropaganda und sparte auch nicht mit Drohungen. So entstand unter den Sathmarschwaben die Hoffnung, dass ihr Gebiet bald wieder zu Ungarn kommen würde. Die Sachwalterin ungarischer Interessen war die Madjarische Partei Siebenbürgens, zu deren treuesten Anhängern die Sathmarer Schwaben gezählt wurden.. Das ist dadurch zu erklären, dass in manchen Schwabendörfern der römisch-katholische Ortspfarrer der Vorsitzende, der Madjarischen Partei war. Sogar deren Generalsekretär im Komitat Sathmar war ein Pfarrer⁷.

Die Schwaben wurden durch die dargestellte Beeinflussung in zwei sich bekämpfende Lager gespalten. Die Madjarentreuen kämpften für die Grenzrevision, während die deutschgesinnten Schwaben zu ihrem Schutz die Herrschaft der Rumänen anstrebten. Erst die größte Katastrophe der Schwaben, die Verschleppung aller Arbeitsfähigen nach Russland, die Enteignung des gesamten Vermögens, die Kollektivierung der Land-

---

⁵ BÜHLER 1962, S.266.

⁶ GERMAN 1937, S.81.

⁷ Historia Domus parochiae Krasznaterebes S.165.

wirtschaft und die verordnete Kirchenfeindlichkeit schweißte die Sathmarschwaben wieder zu einer Einheit zusammen.

2. Die Beziehungen zu den Rumänen

Mit den rumänischen Ureinwohnern hatten die Schwaben selten direkte Reibereien, doch ihre Ansiedlung war der Anlass zur Aussiedlung der ansässigen Rumänen. In Schandra (-andra, Sándorfalú) kam es dabei zu einer groben Verletzung der Rechtlichkeit. Die verbliebenen Rumänen wurden von der Herrschaft ausquartiert. Weil aber die Einwohner der ihnen zugewiesenen Ortschaften die Übernahme der Ausgewiesenen verweigerten, mussten diese auf der Straße von Schandra ein elendes Dasein fristen. Im Konflikt mit den zwei rumänischen Adelligen aus Sagas (Rătești, Szakasz) prügelten die Schwaben die Rumänen und vernichteten ihre Krautgärten. Diese Ausschreitungen können durch nichts gerechtfertigt werden.

Nicht immer war eine Umsiedlung der Rumänen notwendig. In Gilwatsch (Ghilvacı, Gilvács) z. B. reichte das Angebot eines freien Auszugs aus. Nachdem sich die Rumänen zerstreut hatten, siedelte die Herrschaft die Schwaben an. Im direkten Kontakt kamen die Schwaben mit den rumänischen Leibeigenen gut aus. In Terebesch (Terebești, Krasznaterebes) überließen die Rumänen den Schwaben einen Altar in ihrer Kirche, den Schwaben 15 Jahre lang benutzten. Der rumänische und der deutsche Priester verstanden sich gut. Sie waren in erster Reihe gute Katholiken und konnten ihre Gläubigen vor übertriebenem Nationalismus bewahren. Der Schwabe erlernte die rumänische Sprache, unterhielt mit den Rumänen geschäftliche Verbindungen, aber er vermischte sich nicht mit ihnen.⁸ Rumänische Bauern verdingten ihre Söhne bei den Schwaben, damit sie die schwäbische Art des Ackerbaus und der Viehzucht kennen lernten. Die Schwaben droschen mit ihren Pferden um einen gewissen Teil das Korn der Rumänen in den umliegenden Gemeinden⁹. Im 20. Jahrhundert schickten Schwaben, nachdem der Kreis Sathmar an Rumänien angegliedert worden war, Schulkinder in den Ferien in rumänische Dörfer, damit sie sich dort die rumänische Sprache aneigneten, weil an höheren Schulen die Kenntnis dieser Sprache erforderlich war. Die Zwietracht wurde erst mit dem Regimewechsel von rumänischen Nationalisten in die Gemeinden eingeführt. Als dann beim Machtwechsel von 1940 viele Schwaben sich als Madjaren ausgaben, hatte sich das Schicksal zu Ungunsten der Deutschen

⁸ *Historia Domus parochiae Krasznaterebes* S.42f. Veröffentlicht in: HAULER 1995 S.82-91.

⁹ VAHOT 1854, S. 82 (ung.) Die Übersetzung in: HAULER 1997a, S.189-204.

entschieden. Ab dem dritten Staatswechsel (1945) dieses Jahrhunderts wurden die Schwaben von vielen Rumänen als Madjaren, also als Erbfeinde behandelt. Der von den Kommunisten vorgeschriebene Klassenkampf konnte sich nun voll gegen die rechtlosen Schwaben richten.

Ein ganz neues Verhältnis zu den Nationalitäten ergab sich in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, als mit dem Überschuss der schwäbischen Siedlungen sechs Neugründungen durchgeführt wurden. Nachdem die Schwaben zu einem gewissen Wohlstand gelangt waren, suchten sie nach Möglichkeiten für ihre Kinder eine freie Ansässigkeit in irgendeinem, zumeist von Rumänen besiedelten Ort der Umgebung zu erwerben. Die Herrschaft unterstützte diese Bestrebungen der Schwaben¹⁰. In diesen Fällen mussten sich die Schwaben selber durchschlagen, was dann in der Regel zum friedlichen Zusammenleben führte. In Vállaj (heute in Ungarn) versuchten sie, die Mühle von der Herrschaft abzukaufen. In Merk (heute gleichfalls in Ungarn) hielten die Schwaben ihre Gottesdienste in der rumänischen Kirche ab, so lange sie selber noch keine besaßen. „Vom Beginn bis heute bildeten die Schwaben eine Sonderkaste und so weit es möglich war, isolierten sie sich von anderen Nationen. Durch ihren unermüdlichen Fleiß und dadurch, dass sie sich immer und in allem gegenseitig aushalfen, bauten sie die Dörfer, in denen sie sich niedergelassen hatten, schmuck aus und brachten sie zur Blüte.“¹¹

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden in Ungarn Kreditgenossenschaften und Konsumvereine ins Leben gerufen. Ihre Leitung lag hauptsächlich in ungarischen Händen. In den rein deutschen Dörfern duldete man aber keinen andersnationalen Einfluss. Da in gemischt-sprachigen Gemeinden sich die Zugehörigkeit zu einer bestimmten Ethnie vielfach in kulturellen Niveauunterschieden und wirtschaftlicher Leistung ausprägte, zeigte sich zuweilen die Tendenz, sich auch im Wirtschaftsleben national zu gliedern. Der Darotzer Sparverein St. Josef aus dem Jahre 1870 hielt zwar in der Satzung fest, dass alle Bewohner unabhängig von der Religion oder Nationalität Mitglieder werden können, dennoch erscheint erst nach 30 Jahren ein ungarischer und ein rumänischer Namen in der Mitgliedsliste dieses Vereins römisch-katholischer Schwaben¹². Aber auch die Kriegsdorfer (Hadader) Deutschen gründeten 1892 nach dem Vorbild der Sachsen eine Kreditgenossenschaft.

---

¹⁰ VONHÁZ 1931, S. 453.

¹¹ VAHOT 1854, S.70.

¹² HAULER 1997b S. 73.

3. Schwaben und Juden

Die Hofkammer hatte den neuen Siedlern in ganz Ungarn noch im Jahre 1720 versprochen, Juden von deutschen Gemeinden fern zu halten¹³. Tatsächlich lebten in den schwäbischen Gemeinden des Bezirkes Großkarol keine Israeliten¹⁴. Die Schwaben duldeten nur ungern Israeliten in ihren Ortschaften und taten alles, um diese vom Dorf fern zu halten¹⁵. Dennoch lebten Juden in kleineren Gruppen in jenen Schwabensiedlungen, die sich entlang der Ausläufer der Karpaten erstreckten. Sie führten gewöhnlich einen Verkaufsladen. Manche betrieben eine Schusterei oder Schneiderei, andere kauften in den Ortschaften Lumpen, Tierhäute und Federn, um sie weiter zu veräußern. Sie erlernten schnell den schwäbischen Dialekt, waren gesellig, hatten viele Kinder und wurden ganz akzeptiert. Es kamen sogar gegenseitige Heiraten vor, so dass heute Sathmarschwäbinnen auch in Israel leben. Im Frühjahr 1944 wurden alle Juden nach Auschwitz verschleppt von wo 50% zurückkehrten¹⁶, die aber bald weiter zogen. Die Sathmarer Juden vertraten den Chassidismus, eine strenge ostjüdische religiöse Bewegung. Von weltweit 150.000 "Satmar", so heißen die Chassidim (die Frommen), die aus Sathmar stammen, drängen sich allein 40.000 in dem New Yorker Viertel Williamsburg¹⁷.

4. Über die Zigeuner

Zwei-drei Zigeunerfamilien lebten an jedem Dorfrand. Sie verständigte sich in ihrer aus Westindien stammenden Sprache, die im Kreis Sathmar nicht verstanden wurde. Allerdings hatte der Schinaler Student Hans Solomajer die Sprache dieses Volkes erlernt und arbeitete an einer Grammatik des Sathmarer Zigeunerdialektes. Leider fiel H. Solomajer dem Krieg zum Opfer.

Die Roma, wie sie heute in den Medien genannt werden, erlernten schnell die Sprache ihres Wirtsvolkes, konnten oder wollten sich aber nicht in eine Dorfgemeinschaft eingliedern. Sie waren auch nicht willig eine dauerhafte Arbeit zu leisten. In Lumpen gehüllt zogen sie, in kleineren Gruppen oder einzeln bettelnd bzw. eine geringe, von anderen meist

¹³ VONHÁZ 1931, S.82 f.

¹⁴ GERMAN 1937, S.82.

¹⁵ VAHOT 1854, S.71.

¹⁶ BENEDEK 1944 S. 23.

¹⁷ Der Spiegel Nr.14/4.4.94, S. 156-164.

verschmähte schmutzige Arbeit suchend, umher. Die Schwaben hielten Abstand zu ihnen, damit "sie nicht ihre Wohnung ausspionierten, um sie dann berauben zu können". Man zog sie dennoch zum Verputzen der Ställe und der Scheunenwände heran. Manche verfertigten auf Bestellung Lehmziegel.

Am Rande von Ortschaften mit mehreren Nationalitäten fanden sich einige Zigeunerfamilien zusammen, errichteten Hütten und bildeten eine Gemeinschaft. Gewöhnlich wählten sie sich einen Zigeunerrichter, der für die Ordnung in ihrer "Zigeunerstadt" sorgte. Die Zigeuner lebten durchwegs in wilder Ehe. Damit sie aber Kriegshilfe für ihre Familien erhielten, heirateten viele während des Ersten Weltkriegs. Ihre vielen Kinder schickten sie nie zur Schule. Sie selber besuchten auch nie die Kirche, obwohl sie katholisch getauft wurden. Wenn der Geistliche sie deswegen zur Rede stellte, antworteten sie, sie hätten keine entsprechende Kleidung, was der Wahrheit entsprach. Man konnte sie auch nicht dazu bewegen vor der Kirchtür zu betteln¹⁸.

Bei der Bodenreform von 1920 bekamen auch die Zigeunerfamilien etwa zwei Hektar Boden und einen Hausplatz. Sie verpachteten die erhaltenen Felder um Geld. Später verkauften sie alle ihren Grundbesitz. In Großmaitingen baute einer eine Hütte, wohin sich im Winter mehrere Familien aus der Umgebung zurückzogen. Im Jahre 1979 kam es zu einem bedauerlichen Program. Eines nachts stürmten Jugendliche ihre Siedlung, zündeten ihre Hütten an und vertrieben sie¹⁹.

In Erdeed und Großkarol, manchmal auch in kleineren Dörfern, ließen sich musizierende Zigeuner nieder. So mancher Zigeunerprimas war im ganzen Kreis bekannt. Der Ruf des Großkaroler Geigenvirtuosen Stefan Ruha drang weit über die Landesgrenzen. Dem Caritasverband ist es vor einigen Jahren gelungen, in Erdeed einen Kindergarten für Zigeunerkinde zu gründen. Die Kleinen werden von den Spenden aus Deutschland ordentlich gekleidet und erhalten täglich eine warmes Essen. So konnte der Bestand dieser Erziehungsanstalt bis heute gesichert werden.

5. Das Zusammenleben verschiedener Ethnien

Die -spärlichen Quellen über das Zusammenleben der Schwaben und anderer Nationalitäten in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts klären uns eher darüber auf, dass die Ethnien nicht mit-, sondern nebeneinander gelebt

---

¹⁸ Historia Domus Krasznaterebes S.43 f.

¹⁹ HAULER 1996 S. 69. Dsgl. in: HAULER 1994, S.72 f.

haben. Im Jahre 1845 besuchte die Gräfin Karoline Károlyi zum ersten Male Großkarol. Es wurde ihr ein großer Empfang geboten. Auf dem Marktplatz standen vier Zelte, jedes für eine Nation. Im rumänischen Zeit flatterten die Trachtenschürzen beim Tanz, im madjarischen erbebt der Boden vom Csárdás, die Schwaben führten ihre Volkstänze auf, indem sie Hopsassa und Heisassa riefen²⁰. GUSZTÁV LAUKA berichtete im Budapester Vahot-Kalender für das Jahr 1855 (S. 68-86) über die Einwohner des Kreises Sathmar. Er zeigt aber keine Annäherung einer Volksgruppe zu einer anderen auf. Die bischöflichen Protokolle (Visitatio canonica) stellen durchwegs fest, dass die Schwaben tugendhaft leben und keine Mischehen schließen. Weil die Schwaben in manchen Ortschaften mit Ungarn, Rumänen, Slawen und evangelischen Deutschen zusammenlebten, bat der Bischof Johann Ham am 8. Dezember 1848 den Vatikan um die Bevollmächtigung, die Schwaben von Heiratshindernissen durch der Blutsverwandtschaft zweiten und dritten Grades zu entbinden, das würden nämlich Familien in kleineren Schwabensiedlungen verlangen²¹. Tatsächlich kamen im 19. Jahrhundert vereinzelt Heiraten zwischen Schwaben und anderen Volksangehörigen vor. In Kaplau wurden bis zum Jahre 1870 110 Mischehen aufgezeichnet. Da die Madjaren wegen ihrer feindseligen Haltung nicht die deutsche Sprache erlernt hatten, mussten die Schwaben madjarisch lernen, wenn sie sich ihnen nähern wollten²². In den alten Matrikelbüchern von Terebesch kommen vereinzelt auch Mischehen vor. Während aber in Kaplau die Schwabenseite im madjarischen Volk aufging, nahm die Terebescher schwäbische Gemeinde den fremden Partner in ihren Kulturkreis auf²³. Pfarrer Zanathy kam 1850 nach Bildegg (Beltiug, Krasznabélték). Weil er den Bauern schlechte Ratschläge erteilte, vertrieben sie ihn. Die Rache erfolgte rasch: Die Madjaren der Nachbardörfer zündeten die Gemeinde Bildegg an drei Stellen zugleich an, so dass sie völlig abbrannte²⁴.

Je mehr die deutsche Muttersprache im 20. Jahrhundert verdrängt wurde, um so mehr nahmen die Mischehen zu. In den zehn Jahren nach 1927 wurden im Bezirk Großkarol 112 Ehen zwischen Rumänen und Schwaben und 48 zwischen Schwaben und Madjaren geschlossen²⁵. Mit der Landflucht unter kommunistischer Herrschaft und dem damit verbundenen Verlust der Gruppenzugehörigkeit und unter dem Einfluss der verordneten

²⁰ SCHERHAUFER Bd. 1, Bucureşti 1929, S. 654.

²¹ VANYO 1933, S. 15.

²² TEMPFLI 1996, S.248.

²³ Historia Domus Krasznaterebes, S. 39.

²⁴ FLESC 1984, S.27.

²⁵ GERMAN 1937, S.90.

Verbrüderung der Nationalitäten in Rumänien verloren viele Bewohner des Kreises Sathmar ihr ethnisches Bewußtsein.

6. Die Bevölkerung in den 34 deutschen Siedlungen nach der Volkszählung von 1930²⁶

Weil die Daten nach dem Bekenntnis zur Volkszugehörigkeit politisch beeinflussbar sind, wurden die Angaben nach dem religiösen Bekenntnis ausgewertet. In den ländlichen Ortschaften um Sathmar und Großkarol werden die römisch-katholischen Einwohner einfach als Schwaben, die griechisch-katholischen als Rumänen, die reformierten Einwohner als Madjaren und die evangelischen als Deutsche bezeichnet, was auch der Realität entspricht²⁷. Die Juden werden nur als Konfession gezählt. Volksgruppen mit weniger als 100 Personen werden in der vorliegenden Tabelle nicht berücksichtigt.

Volksgruppe n und ihre Gesamtzahl	Zahl der Gemeinden nach der Größe der Volksgruppe				
	I	II	III	IV	Insgesamt
Nur Deutsch	7	-	-	-	-
Deutsch 35.337	15 = 22	11	1	-	34
Rumänisch 20.906	11	12	4	-	27
Ungarisch 7314	1	3	9	1	14
Jüdisch 2137	-	1	1	6	8

Bemerkungen zur Tabelle: In den 34 Gemeinden lebten 1930 35.337 Personen deutscher, 20.906 rumänischer, 7.314 ungarischer und 2.137 Personen jüdischer Volkszugehörigkeit. In 7 Siedlungen lebten nur Deutsche, d. h. in 22 Gemeinden bildeten die Deutschen die größte, in 11 Siedlungen die zweitgrößte und in 1 Siedlung die drittgrößte Bevölkerungsgruppe. Die Rumänen bildeten in 11 Siedlungen die Mehrheit, in 12 die zweitgrößte und in die drittgrößte Bevölkerungsgruppe. Diese Größenverhältnisse beeinflussten das Zusammenleben, waren aber nicht immer

²⁶ PFEIFFER, SEPP: Zur Geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums. Hermannstadt 1940, S.21-25.

²⁷ PFEIFFER 1940, S.25 f.; GERMAN 1937, S. 82; VONHÁZ 1931, S.181, STRAUBINGER, J.: Die Schwaben in Sathmar, Stuttgart 1927, S. 38.

entscheidend. Die Vorherrschaft der Ungarn bestand nur in einer einzigen Gemeinde, und zwar in Kriegsdorf (Hodod, Hadad), wo 1084 Ungarn mit 602 Deutschen evangelischen Glaubens lebten²⁸.

Die 7.314 Ungarn lebten in 14 Gemeinden mit Deutschen zusammen. Wenn man Hadad ausnimmt, waren nur 6.230 Ungarn in 13 Ortschaften ansässig. Aber nur in Trestenberg (1.526), Merk (1.235) und Kaplau (298) bildeten die Ungarn die zweitgrößte Bevölkerungsgruppe. Die verbliebenen 3.171 verteilten sich auf 9 Siedlungen. Es wird in der ungarischen Literatur einstimmig behauptet, die Assimilierung der Deutschen erfolgte dank der Anziehungskraft der Madjaren. Für Sathmar kann diese These überhaupt nicht stimmen. Denn in der einzigen Gemeinde, in der die Ungarn die Mehrheit bildeten, fand gar keine Madjarisierung statt; die evangelischen Hadader sprechen nämlich bis heute deutsch. Aber in den 7 Gemeinden, wo nur Schwaben lebten und in den 15 Gemeinden, wo die Schwaben die Mehrheit ausmachten und die Ungarn eine kleine Gruppe bildeten, wurden tatsächlich alle römisch-katholischen Schwaben madjarisiert. Das Madjarische wurde über die Schulen der Schwaben, die ausnahmslos der Kirche unterstanden, mit Zwang eingeführt.

Zur realen Zahl der Personen deutscher Herkunft im Kreis Sathmar gibt es außer den genannten Daten der Volkszählung von 1930 noch andere Untersuchungen: STRAUBINGER²⁹ schwankte in der Endsumme zwischen 50.000 und 60.000. VONHÁZ³⁰ zählte in 31 Gemeinden 40.000 Schwaben. HUGO MOSER³¹ stellte 1937 fest, dass sich etwa 45.000 Deutsche ihrer Abstammung bewusst sind. Wenn man die kleinen Gruppen von Deutschen in 24 Ortschaften des Kreises, die in keiner Erhebung erscheinen³² hinzu-rechnet, so kommt man leicht auf die Zahl von 70.000 Personen deutscher Herkunft im Sathmarer Land³³.

7. Die Zeit entscheidender Wendungen

Die Sowjets verfügten 1944, dass die vorhandene, von Ungarn eingesetzte Verwaltung im Interesse der Front weiter arbeite. Diesbezüglich

²⁸ RULAND / ROEMER 1938.

²⁹ STRAUBINGER 1927, S.38.

³⁰ VONHÁZ 1931, S. 181.

³¹ MOSER 1937, S.12-21.

³² Consiliul Județean Satu Mare: Ghid micromonografic al localităților județului Satu Mare. (Kreisrat Sathmar: Mikromonographischer Wegweiser der Ortschaften des Kreises Sathmar) 1997.

³³ Inter Nationes: Deutsche Dialekte. Bonn o. J., S. 181.

änderte sich in Sathmar nach die Rückgabe Nordsiebenbürgens an Rumänien kaum etwas. Die 16.000 rumänischen Flüchtlinge³⁴, zumeist Intellektuelle und Beamte, beeilten sich in jener wirren Zeit nicht mit der Rückkehr. Sie wollten es nicht zur Kenntnis nehmen, dass die Westmächte Rumänien den Sowjets überlassen und warteten auf eine Intervention. In der Sozialdemokratischen Partei Rumäniens standen auch Ungarn in Führungspositionen. So ist es zu verstehen, dass auch im Kreis Sathmar promadjarische Kräfte schnell die Führung in der Kommunistische Partei an sich rissen. Sie sicherten sich dadurch auch Schlüsselpositionen in der Verwaltung und Wirtschaft. Die Umgangssprache blieb noch lange Zeit selbst im öffentlichen Leben - ungarisch. Die zurückgekehrten rumänischen Intellektuellen fühlten sich im eigenen Land bedrängt, weil im Arbeiterstaat eben die Proletarier das Sagen hatten. Die rechtlosen Deutschen unterlagen einer allseitigen Diskriminierung. Ihre deutschen Kultur- und Erziehungsanstalten wurden nicht in rumänische sondern in ungarische Einrichtungen umgewandelt, so wurden deutsche Kinder offiziell mit rumänischen Staatsgeldern madjarisiert.

Die deutschen Intellektuellen befanden sich entweder als Flüchtlinge im Westen oder als Deportierte und Kriegsgefangene in Russland. Erst nach einem Jahrzehnt, nachdem die Macht der Rumänen im Kreis Sathmar erstarkt war, wurden wieder deutschsprachige Unterrichtseinheiten eröffnet. Die wirtschaftliche Lage lastete auf allen Bewohnern Rumäniens gleich schwer. In kultureller Hinsicht setzte der verordnete rumänische Nationalismus ein und benachteiligte die mitwohnenden Nationalitäten. Allein für die Deutschen bot sich ein enges Schlupfloch, die Flucht nach Deutschland. Mutige deutsche Jugendliche entdeckten den Weg in diese Freiheit. Familiäre Bindungen und Besuche von Ausgesiedelten bzw. Geflüchteten lösten einen Sog aus, dem dann alle unterlagen, die noch den schwäbischen Dialekt beherrschten.

Nach der sog. Revolution von 1989 setzte ein neuer Wandel ein. Wenn 1920 der Sathmarschwabe in Rumänien in seiner Muttersprache, weil die ihm am geläufigsten war, ausrief: „Ich bin ein Madjare“, so klingt es heute umgekehrt: „*Én német vagyok*“ (Ich bin ein Deutscher), weil der Sathmardeutsche heute kaum noch deutsch kann. Die Madjarisierung der Sathmarschwaben ist fast abgeschlossen. Mit Ausnahme der Zeit von 1920-1944 wurde ihnen nur ungarische Kultur angeboten. Deshalb ist der Sathmarschwabe heute weniger auf die materielle, vielmehr aber auf die geistige Unterstützung Deutschlands angewiesen. Diese Ethnie sollte ihre

---

³⁴ SAVINESCU / RADOSAV 1980, S. 58.

eigene, bis heute tabuisierte Vergangenheit kennenlernen. Dann entstünde auch die heute fehlende Kraft, ihr Bekenntnis zur deutschen Herkunft durch die Aneignung der deutschen Sprache und Kultur zu abzulegen.

8. Schlussbemerkungen

In der von unserer Tagung besprochenen Region deckten sich die Grenzen der Siedlungsgebiete und die staatlichen Grenzen noch nie. Man versuchte 1919-1920 und später 1938-1941 das Nationalstaatsprinzip mittels Grenzrevisionen durchzusetzen. Landesteile wurden hin und hergeschoben. Nach 1945 wurden nicht mehr Grenzen, sondern die Bevölkerung hin und hergeschoben. Dennoch leben auch heute noch in allen europäischen Staaten nationale Minderheiten. Es kann Frieden zwischen den Staaten geben, doch es wird nicht so leicht Frieden in den Dörfern, an den Schulen geben. Es scheint, dass die Schweiz den Schlüssel zur Lösung des Nationalitätenproblems gefunden hat. Hoffen wir also auf eine Lösung in der Europäischen Union.

Literatur

- BENEDEK, Z. (1944): Nagykároly, Carei, Großkarol.
- BÜHLER, CHARLOTTE (1962): Psychologie im Leben unserer Zeit. München/Zürich.
- FLESC, FERDINAND (1984): Beiträge zur Geschichte der Sathmarer Schwaben 50 Rundbriefe, Ravensburg .
- GHERMAN, IOAN (1937): Plasa Carei, județul Sălaj, Descrierea teritoriului, populației. (Der Karoler Bezirk, Kreis Sălaj, Beschreibung des Territoriums, der Bevölkerung) o.0.
- HAULER, ERNST (1994): A 900 éves Nagymajtény és 200 éves temploma (Das 900-jährige Großmaitingen und seine 200 Jahre alte Kirche). Passau.
- HAULER, ERNST (1995): Die sathmarschwäbische Gemeinschaft Terebesch Ihr Leben mit Rumänen. Passau.
- HAULER, ERNST (1996): Werden und Vergehen der Sathmarer Schwabensiedlung Maitingen. Dortmund.
- HAULER, ERNST (1997a): Tausend Jahre deutsche Siedlungen in der Region Sathmar, Passau.
- HAULER, ERNST (1997b): Sathmarschwaben in Darotz. Passau.
- MOSER, HUGO (1937): Schwäbische Mundart und Sitte in Sathmar. München.

- PFEIFFER, SEPP (1940): Zur Geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums. Hermannstadt.
- RULAND, FRITZ / ROEMER OSKAR (1938): Kriegsdorf eine deutsche Insel in der Nordwestecke Rumäniens, [Die Arbeit aus dem Jahre 1938 umfasst 231 Seiten und 40 Photos, 13 Bildbogen und 4 Karten. Die Arbeit wurde von Dozent Dr. H. Maurer von der Hochschule für Lehrerbildung Esslingen initiiert, wo auch das Original der Arbeit liegen könnte.]
- SAVINESCU, VASILE / RADOSAV, DORU (1980): Județele patriei. Satu Mare. Monografie (Die Kreise des Vaterlandes. Sathmar. Monographie). București.
- SCHERHAUFER, ALBIN FRANZ (1929): Șvabii Sătmăreni și Bihoreni, precum și Germanii din Maramureș (Die Sathmarer und Biharer Schwaben sowie die Deutschen der Marmarosch). In: Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928. Bd. 1, București.
- STRAUBINGER, J. (1927): Die Schwaben in Sathmar, Stuttgart.
- TEMPFLI, IMRE (1996): Kaplony, Szatmárnémeti.
- VAHOT, IMRE (1854): Nagy Kepes Naptár 1855-re, Pest (Grosser Illustrierter Kalender für 1855).
- VANYO, TIHAMER ALADÁR (1933): Olaszországi magyar oklevéltár, püspöki jelentések (Ungarisches Archiv in Italien, Berichte der Bischöfe) 1600-1850. Pannonhalma-Martinsberg.
- VONHÁZ, ISTVÁN (1931): A szatmármegyei német telepítés (Die deutsche Ansiedlung im Komitat Sathmar). Pecs.

Destinul minorității șvabilor sătmăreni *Rezumat*

Contele Alexandru Károlyi a întemeiat șapte comune exclusiv cu coloniști germani, deoarece așezările mixte promiteau mai puțin succes economic. Or prin colonizările ulterioare secundare șvabii sătmăreni s-au amestecat cu alte naționalități în 27 de comune. În această regiune, diferitele naționalități au trăit timp de două secole mai mult laolaltă decât au conviețuit. Legăturile lor s-au restrâns la activitățile comunale și pajiștile comune. Românii, evreii și țiganii au învățat de la șvabi limba acestora, mai puțin maghiarii. Și șvabii s-au străduit să-și însușească limbile celorlalte etnii, dar s-au separat de ei în privința obiceiurilor și al vieții economice.

Toleranța românilor și biserica lor greco-catolică a favorizat conviețuirea cu șvabii. În decursul secolului al XX-lea s-au încheiat de trei ori mai multe căsătorii mixte între șvabi și români decât între șvabi și maghiari. Aceștia au deținut majoritatea doar la Hodod. Cu toate acestea

svabii de aici nu s-au maghiarizat din cauza ritului lor evanghelic, pe când toți șvabii romano-catolici au fost asimilați. Limba maghiară le-a fost impusă de propria lor biserică și de școlile lor, cu toate că până astăzi și-au păstrat propriile obiceiuri și datini, diferite de modul de viață al maghiarilor.

Monarhia română a sprijinit regermanizarea șvabilor pentru a slăbi elementul maghiar, în timp ce episcopatul catolic din Satu Mare, fiind și forul superior școlar, și clerul romano-catolic a continuat maghiarizarea șvabilor. Și pe timpul comunismului au existat elemente maghiarofile care după 1945 au combătut graiurile șvăbești din județul Satu Mare. Șvabii intimidăți au fost discriminați de către conducerile locale care au oferit avantaje politice, economice și sociale aceluia care s-au atașat de partea maghiară. Dacă șvabii sătmăreni ar afla valoarea identității lor germane tabuizate, mulți dintre ei și-ar învăța din nou limba maternă și și-ar declara identitatea germană.

Odată cu destrămarea Austro-Ungariei, stat multinațional, au apărut probleme noi în partea de sud-est a Europei. În anul 1919 marile puteri ale lumii au încercat să rezolve problemele naționale, înființând granițe noi, iar după 1945 s-au dislocat grupuri etnice întregi. Astăzi, statele multietnice din această regiune conviețuiesc pașnic, dar locuitorii multor comune se hărțuiesc. De aceea cercetăm istoria relațiilor interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană, cu scopul de a găsi o cale de conviețuire pașnică pentru popoarele acestei regiuni.

A szatmári svábok kisebbségi sorsa Összefoglalás

Károlyi Sándor gróf hét helységet alapított kizárólag sváb telepések betelepítésével, mivel a vegyes etnikumú települések kisebb gazdasági sikerrel kecsegtettek. A későbbi belső vándorlások eredményeképp azonban a szatmári svábok 27 településen is más nemzetiségekkel vegyesen éltek. Két évszázadon keresztül azonban a nemzetiségek inkább csak egymás mellett, mint együtt éltek, érintkezésük a kommunális ügyekre és a közös legelőkre korlátozódott. Míg a románok, zsidók és cigányok megtanultak svábul, a magyarokról ez aligha volt elmondható. A svábok is törekedtek szomszédaik nyelvének elsajátítására, szokásaikban és gazdasági tevékenységükben azonban elkülönültek az összes többi nemzetiségtől.

A román lakosság toleranciája és Rómával közös egyháza megkönnyítette együttélésüket a svábokkal. A 20. század során például háromszor annyi házasságot kötöttek svábok románokkal, mint magyarokkal. A magyarok egyedül Hódod községben alkották a lakosság többségét. Ezen a településen az evangélikus svábok nem asszimilálódtak, a

római katolikus svábok azonban beolvadtak a magyar többségi társadalomba. A magyar nyelvet az iskolai oktatáson és a vallási tevékenységeken keresztül szükségszerűen elsajátították, szokásaikban azonban a mai napig elkülönülnek a magyaroktól.

Bár a Román Királyság a svábok regermanizációját támogatta, hogy a magyar befolyást gyengítsék, a szatmári katolikus püspökség mint a legfőbb tanügyi szerv valamint az egyház folytatták magyarosító tevékenységüket. A kommunizmus ideje alatt magyarbarát erők kiszorították a sváb nyelvjárást a szatmári körzetből. A megfélemlített németeket a helyi hatalmasságok hátrányos megkülönböztetésben részesítették, aki azonban közülük magyarnak vallotta magát, politikai, gazdasági és szociális előnyöket élvezhetett. Ha a szatmári svábokban tudatosodna eddig tabuként kezelt német eredetüknek értéke, talán újra megtanulhatnák nyelvüket és ismét vállalhatnák származásukat.

A soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása óta újabb problémák léptek fel Dél-Európában. A nagyhatalmak 1919-ben a határok újrarajzolásával kísérelték meg a nemzetiségi kérdést megoldani, 1945 után pedig egész népcsoportokat telepítettek át. A régió többnemzetiségű államai ma békében élnek egymással, a falvak lakói között azonban gyakran kerül sor ellentétekre. Ma a román-magyar-ukrán találkozási területen élő népek együttélésének történetét vizsgáljuk, hogy ezzel is elősegítsük a régió lakóinak békés egymás mellett élését.

А НЕПЕК ЁС ФЕЛЕКЕЗЕТЕК КЉЗЉТТИ ВИСЗОНЬОК АЗ УКРАЊН-МАГЬАРОМАН ЁРИНТКЕЗЁСИ ЉВЕЗЕТБЕН А XVI-XVIII. СЗАЗАДБАН

VOLODIMIR FENICI (UKRAINA)

А тоталітаріус рендсзерек букаса Кеелт- ёс КЉзеурЉпа орсзѓагаибан а 80-ас ёвек вёгён а 90-ес ёвек елејён мёлы вальсаѓот вальтотт ки а тЉртенелмтудоманьбан. А тоталітаріус "егьхитў" марксита-ленинита мЉдсзертана helyёбе аз ўй pluralista гондolkodás лёпетт. А рёги елвек елдобаса мегёрзЉдик а нёп- ёс вальскЉзи капсёлаток проблематикЉјанак аѓдolkozásban, амелы кўлЉнЉс актуалітасл сзереzett аз ўй фўггетлен посзткoмуніста аѓлламoк кЉзегёбен. А соквальсў ёс сокнемзетісёгў Украјна сем лелт ківёлел аз алЉл. А јелен фелтЉрЉсбан мегпрЉбЉлјук кЉрвоналазни а нёп- ёс вальскЉзи капсёлатокат Украјна егьк кўлЉн велт рёгиЉјанак - укрЉн-магьар-роман ёрінткелзёсі щвезелтёнек - азаз КЉрпЉталјанак пёлдЉјан.

Ма мегЉлларпїћајук, һогы тЉртенелк елмoздулЉсoк а нёп- ёс вальскЉзи капсёлаток танулманьoзЉсЉнак терён, елсЉсорбан аз Унгварї Егьетем тудЉсинак – Іван Мїћовїс ёс Мїкола Макара доселнс – кулаласинак кЉсЉнћетЉен.¹ Угьанчсак енек а темакЉрнек вoлт сзелелел аз а спеліаліс тудоманьoс-гьакорлатіс кулелеренціа, амелыет 1997. јўнїус 17-ён тарлолал Унгварон.² Угьанакко мег келл јегьезни, һогы а мoст

---

¹ ЛАВЕР О., МАКАРА М. Етно-демографїћний розвїток пїслявоелнного Закарпаття // Карпатський край. Ужгород, 1993. №1. С. 7-9; Лавер О., Макара М. Свої "чужї" і чужї "свої": Етнічні процесї на Закарпатті в радянський час та в перші роки становлення Української держави // Карпатський край. Ужгород, 1996. №1-4. С. 7-9; Макара М. Гнанї долею (Етно-соціальний нарїс історїї еврейства на Закарпатті) // Карпатський край. Ужгород, 1995. №9-12. С. 12-18; Мїговїч І., Пелїн О. Кеѓ є розум – за цїганським не јїди возом (Обект дослїдження – мїжетнічні стoсунокї) // Карпатський край. Ужгород, 1996. №5-7. С. 24-27; Мїговїч І. Пїд боком у праматерї (Јак живуть сьоѓоѓні угорці Закарпаття?) // Карпатський край. Ужгород, 1995. №5-8. С. 28-29; Мїговїч І. Јак до землі предкїв: Словакї в полїетніћному соціумї Закарпаття // Карпатський край. Ужгород, 1996. №8-10. С. 3-5; Макара М.П. Деякі питання історїї й сучасної етнополїтіћної сїтуації в Закарпатті // Мат. наук.-практ. конф. "Державне регулювання мїжетніћних вїдносин в Закарпатті". Ужгород, 1997. С. 32-45. Його ж: Дослїдження етнополїтіћних вїдносин в Закарпатті // Дослїдження історїї соціальноекономїћного розвїтку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективї (Доповїді та повїдомлення наук. конф., присвяћ. 70-рїћю доктора історїћних наук, професора, заслуженого працівника ослвілі України Гранћака Івана Мїхайловича 7 жовтня 1997 року). Ужгород, 1997. С. 271-277.

² Матерїалї науково-практїћної кулелеренції "Державне регулювання мїжетніћних вїдносин в Закарпатті". Ужгород, 1997. 213 с.

előadásra kerülő téma gyakorlatilag szinte nincs feltárva. Jelentéktelen kivételt képeznek Iván Mihovics professzor tudományos munkái³ és a "A vallások közti békességért" c. tudományos-gyakorlati konferencia anyagai.⁴ Ma Kárpátalján közel 75 nemzetiség képviselője él, akik nem csak etnikai hovatartozásuk szemszögén keresztül, de a saját vallási nézeteikből kifolyólag különböző vallási felekezetekhez tartoznak, amelyek gyökerei a távolabbi (pravoszláv, római katolikus), közelebbi (protestáns, görög katolikus) és egészen közeli (neoprotestáns és legújabb vallási mozgalmak) múltba nyúlnak vissza.

1999. január 1-jei adatok szerint Kárpátalján 23 különböző vallási felekezet képviselőjét, irányzatát, központját, összességében 1224 bejegyzett és 180 nem bejegyzett vallási közösséget tartják számon (összesen 1404), melyek közül a "tradicionális" (ortodox, római katolikus, református és görög katolikus) egyházakhoz 1017, a "nemtradicionális" (evangelisták, pünkösdisták, baptisták, szombatisták, adventisták, jehovisták, metodisták) és más újonnan létrejött szektákhoz 387 sorolnak.⁵

A terület lakosságának vallási alapon vett etnikai összetétele nem kevésbé sokszínű: az ukránok (78,4 %) az ortodox, görög katolikus egyházhoz, az oroszok (4 %) az ortodox, a magyarok (12,5 %) a református (kálvinista irányzatú), a románok (2,3 %) az orthodox, cigányok (1 %) szintén az ortodox egyházhoz tartoznak. Azonban, úgy az itt felsorolt, mint a terület többi nemzeti kisebbségeinek képviselői között nem kevés a neoprotestáns és új vallási mozgalmak (kultusz, szekta) pártolója. A vallásközi kapcsolatok jelen helyzete visszatekintő elemzést igényel.

A nép- és vallásközi viszonyulások története Kárpátalján átöleli az egész Krisztus utáni második évezredet, ezért a kérdések teljes elemzése túltesz egy cikk terjedelmének lehetőségein. Ezért fordítsuk szerény figyelmünket csak a nép- és vallásközi viszonyokra az ukrán-magyar-román kapcsolati övezetben a középkor éveiben.

³ МИГОВИЧ І. Релігія і церкви у нашому краї. Ужгород, 1993. 110 с. Його ж: Конфліктність в закарпатському соціумі: етноконфесійний аспект // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.): мат. міжн. наук. конф. (26-27 вересня 1996 року). Ужгород, 1997. С. 29-38; Релігійність в поліетнічному середовищі // Карпатський край. Ужгород, 1999. №1-3. С. 60-65.

⁴ Матеріали науково-практичної конференції "За міжконфесійну злагоду". Ужгород, 1996. 60 с.

⁵ Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1999 року // Людина і світ. 1999. №1. С. 24-31; Дані про кількість релігійних організацій, що діють у Закарпатській області станом на 1 січня 1999 року // Поточний архів Управління у справах релігій Закарпатської обласної державної адміністрації. Ужгород, 1999. С. 1-4.

Abban az időben, mikor a magyar törzsek a Tisza-Duna völgyébe érkeztek (896), az itt élő kislétszámú szláv lakosság már felvette a kereszténységet és görög keleti szertartás (graeci ritus) szerint gyakorolta hitét. A magyar földesurak első kapcsolatai a ruszinokkal (majdnem egészen az 1241-1242 mongol-tatár támadásig) ritkák (mondhatni passzívak) voltak, s azokat vallási megtűrés jellemzet. Ám nemsokára, az uralkodó dinasztia változásával 1308-ban, ezek a kapcsolatok fokozatosan elvesztették kezdeti jellegüket, amit a magyar katolikus előkelőség részéről tolerancia jellemzett. A XIII-XIV. századokban a mai Kárpátalján megjelennek az első katolikus közösségek (Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Visk, Técső, Bedóháza, Szaszivka, Szerednye).⁶

Azonban a XIV-XV. századokban a helyi ruszinok és románok között továbbra is megmaradt a keleti (görög) szertartás, amit a munkácsi Szent Miklós és a Körtvélyesi Szent Mihály Arkangyal monostorok tevékenysége erősített alkották meg a Munkácsi orthodox egyházmegye magvát. Bár a magyar királyok, élve "patrónusi jogaikkal", a XV. század végén elismerték a munkácsi püspök főpapi hatalmának kiterjedését minden ruszinokkal és románokkal benépesedett területre, ahol görög szertartás szerint gyakorolták a vallást, a Máramorosi kolostor nem ismerte el a munkácsi püspököt mint feljebbvalóját. A terület két vallási központjának szembehelyezkedése folytatódott a következő három évszázad során és 1733.-ban ért véget a munkácsi püspökök győzelmével.⁷

Ez idő alatt a XVI. században Magyarországon éles politikai és vallási változások mentek végbe, amelyek hatása nem kerülhette el az ukrán-magyar-román kapcsolati övezet nép- és vallásközi kapcsolatait. A magyar seregek veresége Mohácsnál (1526), Buda török megszállása (1541) és az állami függetlenség elvesztése még jobban katalizálta a társadalmat a protestantizmus beszivárgása által. A reformáció legradikálisabb formája – a kálvinizmus – a XVI. század közepén jutott el Kárpátaljára. 1552. december 1. Beregszászban megtartották a kálvinisták első gyűlését, ahol

⁶ Пап С. Початки християнства на Закарпатті: на основі нових наукових дослідів. Філадельфія, 1983. С. 76-86; Букович Д.М. Протистояння: католицизм і кириличне православ'я на Закарпатті // Новини Закарпаття. 1992. 8 вересня; Patacsi G. Die Ungarischen Ostchristen // Ostkirchliche Studien. Würzburg, 1962. №4. P. 274-284.

⁷ Hodinka A. A munkácsi görög szertartásъ руськихъ оубоубтра. I кнѣ. 1458-1715. Унгубр, 1911. P. 5-42; Петровъ А.Л. Древнейшие грамоты по исторіи Карпаторусской церкви и іерархіи 1391-1498 гг. Прага, 1930. С. 102-155; Лучкай М. Історія Карпатських русинів, церковна і світська в Угорщині, давня і нова аж по наш час... / Перекл. з латин. Т. II. Ч. 2 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Пряшів, 1986. Т. 14. С. 97-130.

valóságosnak hirdették ki a Szentségekről és Keresztségről szóló tanítást. A kálvinizmus lett az erdélyi fejedelmek hivatalos doktrínája, akiknek területéhez tartozott a munkácsi püspökökkel szembeszálló Máramoros.⁸

Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a magyarországi protestáns-katolikus konfliktus ha közvetlenül nem is érintette a ruszinok és románok vallási életét, akik M. Lucskáj szerint, a 17. század elején "a régi hitben megőrizték az anyanyelven folytatott istentiszteletet, a szigorú böjtölést, a papok házasodását, s akiket nem vonzott a házasság szabadsága"⁹, viszont jelentős hatással volt a terület nép- és vallási kapcsolatainak további alakulására.

A XVI. sz. végén – XVII. sz. elején kialakult helyzet rendkívül előnytelen volt a görög szertartás szerint élő kárpátaljai ruszin és román hívek számára. A református-katolikus harc a munkácsi egyházmegye híveit kálvinizálódással vagy latinizálódással fenyegette. Megérezvén a veszélyt, a helyi ruszinok és románok mind szorosabban kötődtek a saját szertartásukhoz, hagyományaikhoz, abban a reményben, hogy így megőrizhetik vallási és etnikai identitásukat. A ruszinok és románok számára a szertartás nem csupán "hitük külső kifejezésévé", hanem az ők nemzeti "én"-jük hordozójává lesz, védelmezve kulturális-vallási értékeiket a magyar kálvinista-katolikus ellenállásban. Szertartásuknak hittükkel, hitüknek pedig nemzetiségükkel való azonosítása végig kísérte a ruszinok és románok történelmi mivoltát a legújabb kor kezdetéig, mikor az egyház uralkodó helye a politikai pártok és társadalmi mozgalmak által másodrangú helyre szorult. Ezért eléggé huzamos időn keresztül az ukrán-magyar-román kapcsolati övezet őslakossága egyházukat és hitüket "ruszka"-nak nevezték.¹⁰

A XVII. század közepén területünkön olyan esemény zajlott le, amely, a legtöbb egyháztörténelem kutató szerint nem egyértelmű szerepet játszott a kárpátaljai ruszinok, románok és magyarok életében. Az egyházi

⁸ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. I: Єпархічне оформлення. Рим, 1967. С. 19-23; Basilovits J. Brevis notitia fundationis Theodori Coriatovits... Cassoviae, 1799. Vol. I. Pars I. P. 28-56; Перфецький Е. Релігійозної движіння в Угорській Русі в XVI-XVII вв. // Известія відділення руського язика і словесности Імператорської Академії Наук. СПб., 1915. Т. XX. С. 39-40; Петровъ А.Л. Отзвукъ Реформаціи в рускомъ Закарпатье XVI в. // Vestnik Kralovskij Ieskij spoleinosti nauk. Praha, 1923. S. 77-78, 85-87.

⁹ Лучкай М. Вказ праця. Т. 14. С. 140.

¹⁰ Пекар А. Вказ праця. С. 23; Lacko M. Unio Uñhorodensis Ruthenorum Karpatorum cum Ecclesia Catholica // Orientalia Christiana Analecta. Vol. CXXXIII. Romae, 1955. P. 34-40; Baran A. Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukajoviensis. Ed. 2. Romae, 1960. P. 48-52.

unió kihirdetése 1646. április 24 én az ungvári várban, amely a szétszakadt munkácsi egyházmegye ortodox papjainak egy része és az egri római katolikus püspökség között kötött, több kérdést vont maga után, mint választ. Figyelembe véve az Ungvári mind unió egyházi, mind laikus hazai és külföldi kutatók által tett különböző értékelését és értelmezését, egyetértünk az ismert magyar történész Hodinka Antal véleményével, amit századunk elején fejtett ki: "a ruszinok számára az unió nem cél (öncél) volt, hanem csak a szabadság elérésének eszköze".¹¹ Ezt a "szabadságot" I. Leopold osztrák császár Diplomája (1692) törvényesítette és XIV. Kelemen római pápa 1771. szeptember 19.-i "Eximia Regalium Principum" bullája állapította meg "de jure", amely elismerte a munkácsi görög katolikus egyházmegye kanonikus függetlenségét.¹²

A népi és felekezeti sajátosságok nem utolsó szerepet játszottak az unió kiterjedésének folyamatában az ukrán-magyar-román kapcsolati övezetben és a munkácsi egyházmegye kanonizálódásában. Amikor a római katolikus magyaroknak az egri püspökök személyében a prozelitizmus e cselekedete magától érthető volt, akkor a máramorosi, körtvélyesi és uglyai monostorok ortodox lakosságának, amely 1733-ig az Erdélyi fejedelemség része volt, ez a helyzet nagyon kedvezőtlené vált.¹³ Továbbá a kárpátaljai ruszinok és románok közös görög katolikus egyházhoz való tartozása a XVIII. század második felében történelmi valósággá vált.

A nép- és vallásközi viszonyok Munkács és Máramaros között mindig is a közös szertartáson és vallási hagyományokon alapultak, amelyek egyesítették és nem szétválasztották az ukránokat és románokat. Azt, ami 1646 után történt közöttük nem másként kell értelmezni, mint az Osztrák császárság az Erdélyi fejedelemségnek adott revansát, miközben a

¹¹ Hodinka A. A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest, 1909. P. 255, 258.

¹² Пекар А. Вказ. праця. С. 30-71. Його ж: Ужгородська унія та її творці (1646-1996) // Відбитка із "Записок ЧСВВ". Т. XV. Рим, 1996. С. 261-300; De erectione canonica Eparchiae Mukakoviensis (an. 1771). Romae, 1956. P. 25-124; Baran A. Op. cit. P. 60-111; Udvari I. Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és nyelvészeti tanulmányok. Második kiadás. Nyiregyháza, 1994. P. 115-190; Botlik J. Hírmas keresztlatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniytl napjainkig (1646-1997). Budapest, 1997. P. 16-42.

¹³ Пекар А. Нариси... С. 74-80; Баран О. Церква на Закарпатті в роках 1665-1691 // Богословії. Рим, 1968. Т. XXXII. Ч. 36. С. 11-67; Петровъ А.Л. "Старая вера" и унія въ XVII-XVIII вв. Пояснительная записка // Матеріали для історії Угорської Русі. СПб., 1906. Т. II. С. 28-41; MONDOK I. Brevis historica notitia diocesis Munkácsiensis. De episcopatum et episcopis Maramorosiensibus // Shematismus dioecesis Munkácsiensis anno 1878. Ungvarini, 1878. P. 146-162; Baran A. Eparchia Maramorosiensis eisque Unio // Analecta OSBM. Romae, 1962. Vol. XIII. P. 65-80.

munkácsi egyházmegye dél-keleti vármegyéinek elcsábítása a "Szentséges Unió" erőltetésévé lett. Végeredményben áldozatul estek mind a pártolói, mind az ellenzői. A munkácsi papság és máramarosi hívek, az egri római katolikus püspökök vallási függőségébe kerülvén, a XVIII. század 40-60- as éveiben aktív harcba kezdenek ellenük. Miközben M. Olsávskij és I. Brádács uniátus püspökök elméleti úton harcoltak, bebizonyítva az egyházmegyéjük függetlenségére jogosító történelmi és jogi háttérrel, mások tömeges vallási mozgalmakat szerveztek az ortodox vallás visszaállításáért. Tartván az "orosz intrikák" elterjedésétől és félvén a ruszinok és a románok feletti hatalom elvesztésétől, Mária Terézia osztrák császárnő kényszeríti az apostoli fővárost a munkácsi egyházmegye kanonizálására, ily módon felszabadítva püspökeit a katolikus Eger "oltalma" alól, bár formálisan ők az esztergomi érsek, mint metropolita alárendeltjei voltak.¹⁴

A nép- és vallásközi viszonyok elrendezése az ukrán-magyar-román kapcsolati övezetben a XVIII-XIX. század fordulóján jött létre. A felvilágosult abszolutizmus reformjai pozitív hatással voltak a ruszinok és románok vallási életére, akiknek első nemzeti ébredése feltétlenül összefüggésbe hozható Andrij Bacsinszkij (1772-1809) munkácsi püspök "aranykorával". Udvari István mai magyar ruszinológus szavai szerint, "kellő helyen és a kellő időben" születvén A. Bacsinszkij püspöknél és kortársainál a "ruska népi önérték és a keleti szláv népekhez való tartozás a soknemzetiségű Magyarország iránt táplált hazafias érzelmekkel párosult."¹⁵

A nép- és vallásközi viszonyok jellege nagy mértékben függött a munkácsi görög katolikus egyházmegye hívei nyelvi sokszínűségétől. Az itt élő ruszinok, magyarok és románok nyelvi-vallási azonosulását ragyogóan mutatják az Osztrák monarchia magyar területein végzett 1773- 1792- és

¹⁴ Петровъ А.Л. Къ исторіи "русских интригъ" въ Угріи въ XVIII в. // Карпаторусскій сборникъ. Ужгородъ, 1931. С. 123-133; Пекар А. Нариси... С. 58-71. Його ж: Ужгородська унія... С. 285-300; Баран О. Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті. Йорктон, 1963. С. 7-14; Пекар А. De erectione... P. 57-116. A munkácsi egyházmegye kanonizálásától 1743 és 1771 között folyó mozgalmakról szűly dokumentumok az alábbi helyen vannak összegyűjtve: De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia / Collegit dr. A. Baran // Monumenta Ucrainae Historica. Vol. XIII. Romae, 1973. P. 1-269.

¹⁵ UDVARI ISTVÁN Adatok a körpétkörön (ruszin) felvilágosodásról (A felvilágosodás hatása a Bácsinszky András kurlveleiben) // Szabolcs-Szatmári Szemle. Nyiregyháza, 1989. №3. P. 281-283. Вхвеbben А. Вачинськй кorszакбгыл Ібсд: Баран О. Єпископ Андрей Бачинський... С. 14-62; Фенич В. Правни статус и структура Мукачевской епархии у остатней штварцини XVIII века // Шветлосц. Нови Сад, 1995. №3-4. С. 277-285; 1996. №1. С. 41-51; Udvari I. Ruszinok... P. 196-215; Botlik J. Op. cit. P. 39-58.

1806-os népszámlálás adatai.¹⁶ Ezekből az adatokból kiindulva, a XIX. század elején a munkácsi görög katolikus egyházmegye 724 parókiájában és 1660 filiájában, amely 11 vármegyét érintett (Abaúj-Torna, Bereg, Borsod, Máramoros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes és Temes, Ugocsa, Ung és Zemplén), 541 963 hívő élt. Az egyházi előjárók száma mindössze 1011 volt. A népszámlálás adatai alkalmat adnak arra, hogy megismerkedjünk az egyházmegye népi és nyelvi viszonyainak sokszínű képével.

Az egyházmegye híveinek zömét 345 786 fővel (63,8 %) ruszinok alkották. Mégis a ruszinok egyetlen vármegyében sem tették ki a görög katolikus lakosság 100 %-át. A legnagyobb létszámban Sáros (98,6 %), Bereg (96,7 %), Ung (95,1 %) és Ugocsa (91,0 %) vármegyékben képviseltették magukat. Két vármegyében viszont a görög katolikus hívek száma nem haladta meg a 10 % (Szatmár – 5,6 %, Szabolcs – 7,5 %). A második legnagyobb etnikai csoportot a görög katolikusok között a román ajkú hívek alkották, kiknek létszáma 113 255 fő volt (20,8 %). A román nyelvű istentiszteletet hallgató hívek négy vármegyében éltek: Szatmár (74,6 %), Máramoros (35,7 %), Szabolcs (15,5 %) és Ugocsa (13,4 %). A magyar görög katolikusok létszáma 33 786 fő (6,2 %) volt, akik hét vármegyében éltek: Szabolcs (40,0 %), Borsod (31,1 %), Abaúj-Torna (24,3 %), Szatmár (8,6 %), Zemplén (5,7 %), Ugocsa (3,4 %) és Ung (0,5 %). A magyar unitusok 100 %-os létszámban csak a Tokaj-hegylajai helyhatóságban voltak jelen (a Munkácsi egyházmegye 60 helyhatóságban). A szlovák ajkú görög katolikusok nem egész 1 %-ok tették ki (5 146 fő – 0,9 %), akik kisebbségben éltek összesen három vármegyében: Szepes (14,5 %), Abaúj-Torna (8,2 %) és Zemplén (0,3 %).

Egynyelvű híveken kívül a munkácsi egyházmegye területén 42 888 (7,9 %) kétnyelvű hívőt is számon tartottak. Leggyakrabban ruszin-magyar kétnyelvűséggel találkozunk, akik ezen kétnyelvű hívők 53,6 %-át (az egyházmegye összes híveinek 5,3 %-át) alkották, akik kilenc vármegyében éltek: Abaúj-Torna, Bereg, Borsod, Máramoros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung és Zemplén. Második helyen a kétnyelvű ruszin-szlovákok állnak (8 944 fő – 1,6 %), akik a Bargyijevói és Alsó-Szepesi helytartóságok határán éltek. Lényegesen kevesebb kétnyelvű ruszin-románnal találkozunk (4 615 fő – 0,8 %), helyileg Máramoros, Szatmár és Ugocsa vármegyékben, továbbá magyar-román kétnyelvű hívővel (6 113 – 1,1 %), akik a

¹⁶ Вхвбббн 16сд: Петровъ А. Пределы угро-русской речи въ 1773 г. По официалънымъ даннымъ. Исследование и карты // Материалы для исторіи Угорской Руси. СПб., 1911. 335 с.; Bendősz I., Koi I. A Munkácsi Gurugkatolikus Egyházmegye lelkészszűgeinek 1792. évi katalógusa. Nyiregyhőza, 1994. 147 p.; A munkácsi gurug katolikus p̄sruksűg lelkészszűgeinek 1806. évi cссsenhősa / Szerkesztette: Udvari I. Nyiregyhőza, 1990. 189 p.

Felsőbánya (16,0 %), Nagybánya (17,5 %), Nagykároly (14,3 %), Sziget (11,2 %), Szatmár vármegyéek helyhatóságáiban éltek.¹⁷

A fent felsorolt tényadatok lehetővé teszik bizonyos összegzés elvégzését. Először is, az egyház és intézményei nem absztrakt és időnkivüli térben működnek és fejlődnek, hanem konkrét etnikai környezetben, velük szoros kapcsolatban vannak, hatással vannak rájuk és ennek megfelelően alkalmazkodnak a változó feltételekhez. Másodsorban, az etnikummal kapcsolatban a vallás integrációs, kulturalkotó, megkülönböztető, védő, reprezentáló és más szerepet tölt be, hatással van az etnikai tudat kikristályosodására, a "mi" és az "ők" szociál-pszichikai sztereotípiák kialakulására, mint az emberek egy bizonyos (vallási, népi, felekezeti, területi stb.) közösségének képviselője. Valamely valláshoz való tartozás lehetőséget ad az etnikumnak arra, hogy más népek részéről elérje az elismerést, fejlessze saját etnikai mivoltát, ellenálljon az asszimilációnak, vagy pedig ellenkezőleg, ne kapjon elismerést és denacionalizálódjék.¹⁸

Így tehát az etno-felekezeti kapcsolatok története az ukrán-magyar-román érintkezési övezetben a (jelen cikkben) tárgyalt periódus keretei között kifejezett módszertani jelleget öltött, melyre főképp két vallás tényezői voltak hatással – a reformáció és az Egyházi Unió. A XVI-XVII. századok jelentették a mai etnikai közösségek kezdetét, amelyek elsődleges megszilárdulása a szertartásokon, szokásokon és hagyományokon alapult. A XVIII. század végére a kárpátaljai görög katolikus ruszinok, magyarok és románok a Munkácsi egyházmegye keretein belül egységes etno-felekezeti övezetbe kerültek, amely a XIX-XX. század folyamán jelentős változásokon esett át.

Relații interetnice și confesionale în zona de contact ucraineano-maghiaro-română în secolele XVI-XVIII.

Rezumat

Prăbușirea sistemelor comuniste a dus la criza historiografiilor marxisto-leniniste, monoculare din statele Europei Centrale și de Est. Acest fapt se simte și prin tratarea problemelor interetnice și confesionale în țările de zonă, printre care și Ucraina multiethnică și pluriconfesională. Demersul de față vrea să prezinte această problematică pe exemplul concret al teritoriului ucrainean al zonei de contact ucraineano-maghiaro-română.

¹⁷ ПЕТРОВЪ А. ПРЕДЕЛЫ... С. 185-237; BENDSZ I., Koi I. Op. cit. P. 29-31, 36-111; A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészszágeinek 1806. évi csezenbisa... P. 57-154, 186-187.

¹⁸ Вхвеbben lбsd: Мигович I. Релігійність в поліетнічному середовищі... С. 60-65.

În Ucraina subcarpatică sunt prezente 75 de naționalități și 23 de confesiuni. Împărțirea religiilor poate fi făcută potrivit vechimii acestora, fiind identificate trei categorii: cele tradiționale vechi (ortodox, romano-catolic), cele tradiționale mai noi (protestanți, greco-catolici) și cele noi (cultele neoprotestante și sectele religioase). La confesiunile tradiționale (cele vechi și noi) aparțin majoritatea comunităților religioase cu personalitate juridică (1017 din cele 1404 înregistrate) și cei mai mulți credincioși.

Configurația confesională actuală are rădăcini în evul mediu, atunci când primele comunități slave s-au convertit la creștinismul de rit oriental înaintea venirii ungarilor (896). Primele comunități catolice apar în cursul secolelor XIII-XIV, iar creștinismul oriental supraviețuiește îndeobște prin două centre importante: mănăstirile din Munkacevo și Hrușevo (Perii Maramureșului). Odată cu constituirea episcopiei de rit oriental de la Munkacevo, de către regalitatea maghiară, încep conflictele asupra jurisdicției și ierarhiei ecclesiastice între cele două centre, care se vor termina doar în 1733. Între timp derularea Reformei și apariția comunităților calvine aduce cu sine pericolul de reformare a comunităților ortodoxe rutene și române. Însă păstrarea strictă a obiceiurilor a adus menținerea tradițiilor bisericești, devenind elementele de bază ale identității naționale.

Unirea de la Ujgorod a adus cu ea mai multe controverse și a jucat un rol ambiguu. Este acceptat de majoritatea cercetătorilor că unirea respectivă nu a fost un scop în sine ci un nou mod de luptă penru libertate. Între problemele iscate se numără relația greco-catolicilor cu romano-catolicii, problema fiind rezolvată de constituirea episcopiei de rit oriental de Munkacevo, precum și relația cu comunitățile românești, unite până acum cu cele rutene într-o comuniune bisericească. Problema devine rezolvată parțial prin realizarea unirii românilor iar definitiv prin reformele absolutismului luminat de la sfârșitul secolului XVIII, începutul secolului XIX și prin activitatea episcopului Bacinschii.

Autorul în continuare prelucrează datele referitoare la teritoriul episcopiei de Muncaci, ale recensămintelor din 1773, 1792 și 1806. Astfel ajunge la concluzia că identitatea etnică și confesională era în strânsă relație una cu alta, conducând la elaborarea imaginilor de sine și despre alții. Pe relațiile interconfesionale și interetnice în zona de contact ucraineano-maghiaro-română a Ucrainei, a avut așadar efect hotărâtor, Reforma și Uniunea bisericească, comunitățile etnice și religioase actuale formându-se în mare parte în secolele XVI-XVII.

Die interethnischen und konfessionellen Beziehungen im 16.-18. Jh. im ukrainisch-ungarisch-rumänischen Kontaktraum
Zusammenfassung

Der Zerfall der kommunistischen Systeme führte zu einer Krise der marxistisch-leninistischen, linientreuen Historiker in den mittel- und osteuropäischen Staaten. Diese Tatsache ist auch in der Art und Weise bemerkbar, wie in den Staaten dieser Region, und unter ihnen auch in der multiethnischen und plurikonfessionellen Ukraine die interethnischen und konfessionellen Probleme behandelt werden.

In der Karpato-Ukraine gibt es 75 Ethnien und 23 Konfessionen. Die Religionen können hinsichtlich ihres Alters klassifiziert werden, so dass sich drei Gruppen ergeben: die alten traditionellen Religionen (die orthodoxe und die römisch-katholische), die neuen traditionellen Religionen (die protestantische und die unierte) und die neuen (die neoprotestantischen Glauben und die religiösen Sekten). Die Mehrheit der Glaubensgemeinschaften, mit dem Rechtsstatus einer juristischen Person (1017 von den 1404 registrierten) und die meisten Gläubigern gehören zu den traditionellen (alten und neuen) Konfessionen.

Die aktuelle konfessionelle Situation wurzelt im Mittelalter, wo die ersten slawischen Gemeinschaften zum orientalischen Christentum übertraten, noch vor der Hereinkunft der Ungarn (896). Die ersten katholischen Gemeinden erscheinen im Laufe des 13.-14. Jh., während die orthodoxe Religion vor allem in zwei wichtigen Zentren, in den Klöstern von Munkatsch und Hruševo bewahrt wurde. Gleichzeitig mit der Einrichtung des orthodoxen Bistums von Munkatsch durch das ungarische Königtum beginnen die Konflikte bezüglich der Jurisprudenz und der kirchlichen Hierarchie zwischen den zwei Zentren, die bis 1733 andauern. Die sich inzwischen vollziehende Reformation und das Aufkommen der kalvinistischen Gemeinden bringen das Gefahr der Reformierung der slawischen und rumänischen orthodoxen Gemeinden mit sich. Die strenge Bewahrung der Brauchtum führte aber zur Konservierung der kirchlichen Traditionen, die zu Grundsteine der ethnischen Identität wurden.

Die U• horoder Vereinigung führte zu mehreren Kontroversen und spielte eine zweideutige Rolle.

Es wird von den meisten Geschichtsforschern anerkannt, dass die Vereinigung weniger als Ziel, eher als eine neue Form des Freiheitskampfes betrachtet werden soll. Zu den auftretenden Problemen gehörte die Beziehung zwischen den Griechisch- und Römisch-Katholiken. Diese Frage wurde durch die Einrichtung des ostkirchlichen Bistums von Munkatsch

gelöst. Ein anderes Problem bestand in der Beziehung zu den rumänischen Gemeinden, die bis zu dieser Zeit gemeinsam mit den Slawisch-Orthodoxen zu einer Kirchengemeinschaft gehörten. Diese Situation wurde teilweise durch die Vereinigung der Rumänen gelöst, letztendlich aber durch die Reformen der aufgeklärten Absolutismus am Ende des 18. Jh. und durch die Tätigkeit des Bischofs Bacinski.

Im folgenden werden die den Volkszählungen aus den Jahren 1773, 1792 und 1806 entnommenen Daten bezüglich des Gebietes des Bistums von Munkatsch bearbeitet. Die Schlußfolgerung ist, dass die ethnische und die kulturelle Identität stark miteinander verbunden waren und sowohl die Herausbildung des Selbstbildes, als auch das Bild des Anderen prägten. Die ethnischen und konfessionellen Gemeinschaften entstanden größtenteils in den 16.-17. Jh., so dass die interkonfessionellen und interethnischen Beziehungen auf dem ukrainisch-ungarisch-rumänischen Kontaktgebiet der Ukraine von der Reformation und von der kirchlichen Union wesentlich beeinflusst wurden.

GRUNDZÜGE DER GESCHICHTE DER KARPATOUKRAINE ALS POLITISCH-ADMINISTRATIVE UND ETHNOGRAPFISCHE REGION

MEINOLF ARENS (DEUTSCHLAND)

1. Vorbemerkungen

Unter dem Begriff der Karpatoukraine (Transkarpatien, Karpatenrussland, Ruthenien, ukr.: Zakarpattia, Uhorska Rus'= Ungarisch Ruthenien, tsch.: Podkarpatska Rus' = Subkarpathisches Ruthenien, ung.: Kárpátalja und andere Bezeichnungen mehr) versteht man im politisch-administrativen Sinn den ehemaligen Teil des Königreiches Ungarn, der von 1918-20 bis 1938-39 innerhalb der Tschechoslowakei, nach 1944-45 mit geringfügigen territorialen Änderungen, innerhalb der Ukrainischen SSR und ab 1991 in der souveränen Republik Ukraine eine separate administrative Einheit von gegenwärtig ca. 12.800 km² mit (Volkszählung von 1989) rund 1,24 Millionen Einwohnern bildet.

Aus ethnographischer Sicht gibt es unterschiedliche Vorstellungen vom Umfang der Karpatoukraine. Weit verbreitet ist die Vorstellung von der Zusammensetzung der Karpatoukraine aus 7 ehemaligen nordöstlichen Komitaten des Königreiches Ungarn (ein Teil des Oberlandes ung.: Felvidék) wo sich eine ethnienübergreifende spezifische Siedlungslandschaft, trotz zahlreicher kulturgeographisch bedingter lokaler Varianten zwischen dem 12. und 20. Jahrhundert entwickelte. Bei den erwähnten 7 Komitaten handelt es sich um Szepes, Sáros (heute Slowakei), Zemplén (heute geteilt zwischen Slowakei und Ungarn), Ung (heute Slowakei, Ukraine), Bereg (heute Ukraine, Ungarn), Ugocsa (heute Ukraine, Rumänien) und Máramaros (heute Ukraine, Rumänien). Umstritten ist die ethnographische Zugehörigkeit der Máramaros, die oft als eigenständige Siedlungslandschaft betrachtet wird und in Rumänien als administrative und ethnographische Einheit bis in den Raum um Baia Mare (dt. Neustadt, ung. Nagybánya) und Târgu Lăpuş (dt. Laposch, ung. Magyarlăpos) reicht, während Teile der Zips, der südliche Teil des alten Komitates Zemplén, sowie der etwa 1000 km² große, zur Ukraine gehörende Streifen der ungarischen Tiefebene (Bestandteil des transkarpatischen Oblast) häufig nicht zur ethnographischen Karpatoukraine gezählt werden. In einigen Teilen der südwestlich an die sieben ehemaligen oberungarischen Komitate angrenzenden Siedlungslandschaften (Komitate Szabolcs, Szatmár u.a), finden sich seit dem späten 17. Jahrhundert Ruthenische Bevölkerungsgruppen, die aus den Nordostkarpaten auswanderten bzw. von ungarischen

Adeligen zur Erhöhung der Bevölkerungszahl angesiedelt wurden. In ihren neuen Siedlungsgebieten wurden sie zum größten Teil von der Mehrheitsbevölkerung bzw. nach 1867 von den staatlichen Organen assimiliert.

2. Grundzüge der Geschichte des Gebietes der späteren Karpatoukraine zwischen dem Frühmittelalter und 1918

Fast ausschließlich archäologische Funde stehen für die Zeit bis ins 12. Jahrhundert für Aussagen über die dort wohnenden Menschen zur Verfügung. Aufgrund der ungünstigen kulturgeographischen Voraussetzungen im Gebiet der späteren Karpatoukraine - dichte Bewaldung, ungünstige klimatische Bedingungen, unzureichende technische Kenntnisse potentieller Bewohner - ist von einer sehr geringen Bevölkerungsdichte (zwischen dem 6. und 12. Jahrhundert vorwiegend Slaven) und großen unbewohnten Landschaften auszugehen. Dieser Zustand änderte sich erst im Zuge der in ganz Europa seit dem 11. Jahrhundert auszumachenden Landnahme bzw. mittelalterlichen Ostkolonisation, ein Phänomen, das zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert allmählich die nordöstlichen Berggebiete und Hochebenen des mittelalterlichen Königreiches Ungarn erfaßte, in dessen Reichsverband diese Regionen seit der Landnahmezeit des ungarischen Stammesverbandes im späten 9. Jahrhundert bis zum 13. Jahrhundert stufenweise herrschaftlich integriert und besiedelt wurden. Neben Ostslaven aus dem Königreich Halicz, als Bauern und Viehzüchter, Ungarn als Grenzwächter in der Zips, im Komitat Saros, in Festungen wie Munkács, Ung und Huszt sowie als Kolonisten in den Ebenen und Tälern entlang der oberen Theiß und ihrer Nebenflüsse, siedelten deutschsprachige Hospites als Spezialisten für Bergbau, bestimmte Handwerkstechniken sowie als Bauern und Kaufleute meist in neugegründeten Siedlungen wie Visk, Técsö oder Beregszáz nach Magdeburger u. a. mitteleuropäischen Stadtrechten auf Königsboden vor allem in der Zips und in den Komitaten Saros und Máramaros.

Im 13. Jahrhundert kam es ferner zum Beginn einer Besiedlung schwerpunktmäßig der Hügel- Wald- und Gebirgslandschaft der südlichen und mittleren Máramaros durch vulgärlateinischsprachige walachische Viehzüchter. Sie lebten nach einem ähnlichen aber lokal-punktuell unterschiedlichen Eigenrecht, das von seiten des Königs bzw. seiner Amtsträger in den Komitaten für die einzelnen Familienverbände bestätigt, bewilligt oder gegebenenfalls ergänzt wurde. In der Mitte des 14. Jahrhunderts, spielten einige dieser Familienverbände eine entscheidende Rolle bei der Entstehung des Fürstentums Moldau. Sie bekannten sich wie

die ostslawischen ethnographischen Gruppen bis zur Union von Munkács im Jahre 1646 nahezu ausschließlich zur Ostkirche, wengleich mehrere adelige Geschlechter im 14.-15. Jahrhundert zwecks Eingliederung in die unterschiedlichen Adelsschichten der Natio Hungarica einen Konfessionswechsel hin zum lateinischen Christentum und teilweise einen Sprachwechsel zum Ungarischen vollzogen.

Zwischen dem 11. und 14. Jahrhundert wurde das Komitatssystem auch in die nordöstlichen Teile Ungarns eingeführt, wobei die Gebirgsregionen durch die Königreiche Polen und Ungarn von beiden Seiten der Karpaten nur sehr langsam herrschaftlich erfaßt werden konnten. Große ausgedehnte Waldflächen dienten den ungarischen Königen und ihrem Hof mehrere Jahrhunderte als beliebtes Jagdgebiet. Den bis heute dominierenden Charakter einer Grenzregion erhielten die Siedlungslandschaften der nordöstlichen Karpaten in diesen Jahrhunderten. Thronfolge- und Türkenkriege, Kämpfe zwischen Habsburgern und den Fürsten Siebenbürgens, Bauern- und Adelsaufstände, sowie eine Reihe von Epidemien dezimierten in mehreren Wellen zwischen 1526 und 1720 auch die Bevölkerung Oberungarns und verschoben die ethnische Zusammensetzung zu ungunsten der ostslawischen Ruthenen, Zipser Sachsen und Ungarn gegenüber den westslawische Idiome sprechenden späteren Slowaken, wobei die sprachlichen und konfessionellen Grenzen zwischen den ost- und westslawischen Bevölkerungsgruppen in diesem Raum zum Teil bis in die Gegenwart fließend sind. Prägend für die ruthenischen Bevölkerungsgruppen Ungarns wirkte sich die Union des seit dem 15. Jahrhundert nachweisbaren Bistum von Munkács (ukr. Mukaèeve) mit der katholischen Kirche 1646 bzw. 1771 aus, der sie sich neben einigen slowakischen und ungarischen Gemeinden und der Gesamtheit der rumänischen Bewohner in der Máramaros bis zum Ende des 18. Jahrhunderts komplett anschlossen. Identitätsstiftend, (bei einigen ruthenischen dörflichen Gemeinschaften bis in die Gegenwart), war die Erinnerung an die Kuruzzenkriege des späten 17. und frühen 18. Jahrhunderts und die Herrschaft der zunächst kalvinistischen, dann zum Katholizismus konvertierten ungarischen Magnatenfamilie Rákóczi, die mehrere siebenbürgische Fürsten und Gespane in oberungarischen Komitaten stellte wo sie u. a. durch Erbschaften zum reichsten Adelsgeschlecht aufstieg. Die große antihabsburgische ständisch geprägte, auch von großen Teilen der bäuerlichen Schichten aller Sprachgruppen mitgetragener Aufstand unter Führung Ferenc II. Rákóczis (1703-1711), die in Oberungarn ihre Zentren hatte, scheiterte unter großen Verlusten. Sie prägte aber das kollektive Bewußtsein der Bauern und Hirten ethnienübergreifend bis ins 20. Jahrhundert Und führte zu einer vormodernen Form von regionalen

Identitätsbewußtsein in Oberungarn als Rákóczi Land. Das durch Kriege, Einquartierungen, Seuchen, Steuerforderungen Wiens, sowie aufgrund der für Leibeigene drückender werdenden Verpflichtungen gegenüber Guts- und Grundherrn (der sie sich z. T. durch Abwanderung entzogen), erheblich entvölkerte Oberungarn, wurde durch die Wiener Zentralbehörden und adelige Latifundienbesitzer in den sogenannten Einrichtungswerken ab 1687-1711 unter merkantilistischen Prinzipien planmäßig besiedelt, wobei Sprache und ethnische Zugehörigkeit der Kolonisten im Gegensatz zu beruflicher Qualifikation und Konfessionszugehörigkeit (Katholiken und Unierte deutlich bevorzugt) keine besondere Rolle spielten:

1. Pfälzer, Würtener, Franken und Zipser Sachsen ließen sich als Waldbauern Bauern, Bergleute, Holzfäller und Flößer vor allen in den Komitaten Szepes, Bereg und Máramaros (z. B. Oberwischau, rum. Vişeu de Sus) nieder.
2. Einwanderung und Flucht von ruthenischen Bauern aus Rotreußen in die nordöstlichen Karpaten vor den für sie zunehmend ungünstigeren Agrarstrukturen und den verheerenden Kriegen und Kriegsfolgen in Polennach 1648. Bis in die Gegenwart leben die Stammesverwandten der ethnographischen ostslawischen Gruppen der Bojken und Lemken in den galizischen Karpaten (Subkarpaten).
3. Im Nordosten des Komitates Máramaros kam es im Verlauf des 17. Und 18. Jahrhundert zur Einwanderung, z. T. Erstbesiedlung, der gebirgigen Wald- und Weidelandschaft durch die ostslawischen Huzulen, die sich etwa im Bezug auf ihr Lebensmodell als fast ausschließlich Gebirgsnomadismus (Groß- und Kleinviehzüchter) in Form von Transhumanz ausübende ethnographische Gruppe, erheblich von ihrem Umfeld unterscheiden. Bemerkenswert sind deutlich reiternomadisch geprägte Verhaltensmuster der Huzulen in all ihren Siedlungsgebieten (Pokutien, Westbukowina), was auf eine Beeinflussung bzw. ursprüngliche Herkunft aus der eurasischen Steppenzone schließen lässt (ins Gebirge abgedrängte frühe Form von Kosaken oder im Spätmittelalter/Frühneuzeit aus der Vermischung von slawischen und kumanischen Gruppen hervorgegangene ethnographische Gruppe).
4. In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhundert begann die Einwanderung von großen Gruppen von Juden aus Galizien. Nicht nur in ihrer klassischen Rolle als Handwerker und Kaufleute in Städten, sondern auch als Bauern in der Máramaros verdienten sie ihren Unterhalt, eine im übrigen Europa für sie völlig unübliche Tätigkeit. In den Städten Oberungarns stellten sie um 1930 oft mehr als ein Drittel der Bevölkerung. Neben handwerklichen und

kaufmännischen Berufen traten Juden als Unternehmer (insbesondere in der Holzverarbeitung) und Gutsverwalter auf. Die wohlhabende Oberschicht wurde im 19. Jahrhundert von Säkularisierung und Sprachassimilation zum Ungarischen geprägt, die Mehrzahl lebte innerhalb der religiösen und kulturellen ostjüdischen Strömungen, die sich z. T. in Galizien entfalteten und übernahm größtenteils gleichfalls Ungarisch als Verkehrs- und Muttersprache.

Die Epoche der Habsburger Herrschaft über Oberungarn 1685-1703 und 1711-1918 war in ihrer Anfangszeit von vielen Gewaltmaßnahmen gegen die Privilegien der Stände, und die Protestanten dominiert. Intensive Rekatholisierungsbemühungen unter den fast ausschließlich kalvinistischen Ungarn in Oberungarn hatten nur innerhalb des Adels größere Erfolge. In den ethnisch/sprachlichen Kontaktzonen kam es bis ins 19. Jahrhundert zu nicht nur für Europa typischen, staatlicherseits nicht initiierten Sprachwechselprozessen. Es dominierte neben dem Wechsel von ruthenischen zu slowakischen Idiomen, der Wechsel aus dem Slowakischen und Ruthenischen zum Ungarischen. So erklärt sich u. a. die Existenz von einigen hunderttausend unierten (griechisch katholischen) Ungarn und Slowaken bis in die Gegenwart. Ihre Vorfahren vollzogen im 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts nun schon unter dem Einfluß durch die ersten Vertreter der neuzeitlichen Nationswerdungsprozesse im ländlichen Raum (Lehrer, Klerus, untergeordnete Bürokratie) einen sehr allmählichen Identitätswandel hin zu einer der sie zu assimilieren versuchenden Nationalbewegungen (Ungarn, Slowaken, Russen, Ukrainer). Die von nationalstaatlichen Vorstellungen geprägten politischen und geistigen Eliten des Königreichs Ungarn im Zeitalter des Dualismus, die nicht ungarischsprachige Gruppen zu madjarisieren versuchten, hatten damit bei den Ruthenen bis zur Auflösung der Doppelmonarchie nur mäßigen Erfolg.

Nach der Bauernbefreiung von 1848 trat die Agrarfrage in den Mittelpunkt der ökonomischen, gesellschaftlichen und politischen Probleme im nordöstlichen Ungarn. Ein massiver Bevölkerungszuwachs vor allem unter den Ruthenen, der zur Parzellierung der ohnehin kleinen Eigenlandflächen führte, die auf das Zinssystem abgestellte auf die abhängigen Bauern sehr belastend wirkende Gutswirtschaft und die durch die Behörden okroyierte Umformung der Besitz- und Wirtschaftsweise innerhalb der nach gewachsenen lokalspezifischen Eigenrecht lebenden dörflichen Gemeinschaften, besonders der Huzulen die gezwungen wurden einen größeren Teil ihrer Viehweiden in meist karge Ackerflächen zu verwandeln, was in den Augen der Betroffenen auch als Statusverringering angesehen wurde, führte

zu einer massiven Pauperisierung der Landbevölkerung. Trotz einiger Musteragrarbetriebe aufgebaut von innovationsfreudigen ungarischen Magnaten, blieben in der Mehrzahl die Produktionsmethoden auf den Adelsgütern und bäuerlichen Kleinwirtschaften rückständig und wenig effektiv. Folge war eine massive Auswanderungswelle in die Zentren der Doppelmonarchie und nach Amerika die zwischen ca. 1880 und ca. 1930 ihren Höhepunkt erreichte. Charakteristisch für die Region seit dem 18. Jahrhundert war ein ausgeprägtes Sozialbanditentum.

3. Die Karpatoukraine seit 1918

Nach dem ersten Weltkrieg, in dem die Masse der Ruthenen bis zum Ende loyal in den Verbänden der Doppelmonarchie kämpfte, wurde der Großteil der oberungarischen Komitate nach langen Streitigkeiten und kriegerischen Auseinandersetzungen in den umstrittenen Gebieten, als autonome Region durch die Pariser Vorortverträge nach 1919/20 Teil der Tschechoslowakei. Ungarische Beamte wurden vielfach durch tschechische ersetzt, da es nur einen geringen Teil an entsprechend ausgebildeten einheimischen Kräften gab. Eine Agrarreform verbesserte die Situation vieler ruthenischer Kleinbauern. 1938 musste der südliche Teil der Karpatoukraine mit überwiegend ungarischer Bevölkerung an Ungarn abgetreten werden, das 1939 das Gesamtgebiet annektierte und bis 1944 dort eine repressive Politik besonders gegenüber ruthenischen Intellektuellen und politischen Organisationen ausübte. Aktiv wirkten die staatlichen Organe Ungarns an der Plünderung und Ermordung nahezu der gesamten zahlenmäßig starken größtenteils ungarischsprachigen und sich als Ungarn deklarierenden jüdischen Bevölkerung mit, die den Städten dieser Region seit dem 19. Jahrhundert einen wirtschaftlichen Aufschwung und kulturell prägenden Stempel beschert hatten. Hauptverantwortlich für diese großangelegte Plünderungs- und Vernichtungsaktion waren im seit März 1944 von der deutschen Wehrmacht besetzten Ungarn, die dort eingesetzten Verbände von SS, SD und Wehrmacht. Im Oktober 1944 eroberten sowjetische Truppen die Karpatoukraine, die 1945 von der Tschechoslowakei an die Sowjetunion abgetreten und einem brutalen Sowjetisierungsprozess (Kollektivierungen, Deportationen von bürgerlichen und national zu marginalisierenden Bevölkerungsgruppen, zahlreiche Liquidierungen) unterworfen wurde.

Die ruthenische Bevölkerung hatte sich ausschließlich zur ukrainischen Volkszugehörigkeit zu bekennen, die unierte Kirche als stärkste die regionale Identität betonende Kraft zwischen 1948 und 1989 wurde verboten

und ihre standhaften Gläubigen massiv verfolgt. Das kulturelle Erbe der Ruthenen und Ungarn aus der Zeit bis 1918 wurde zum größten Teil im Zuge der Sowjetisierung systematisch geplündert oder zerstört (Schlösser, Palais, Kirchen, Klöster, Bibliotheken, Museen, Privatsammlungen und privater Besitz). Kultur und Geschichte der Region wurden ideologisch umgedeutet und verzerrt den heranwachsenden Generationen vermittelt. Weiterhin nicht entschieden ist der Streit um die Nationszugehörigkeit der ostslawischen Bewohner der Karpatoukraine (1989: ca. 75% der Bevölkerung), der mit der Herausbildung ihrer ersten intellektuellen von westlich geprägten Staats- und Nationsvorstellungen geprägten Schicht im 19. Jahrhundert einsetzte. Es existieren mehrere Varianten innerhalb der Bevölkerung:

1. Zu Beginn des 20. Jahrhundert entstand die Idee von der Zugehörigkeit der ungarländischen Ostslawen zur ukrainischen Nation als deren integraler Bestandteil. Diese Variante wird von Seiten des ukrainischen Staates propagiert.
2. Die national - russische (Kleinrussen) Variante. entstand im 19. Jahrhundert und hatte besonders in der Zwischenkriegszeit viele Anhänger. Sie äußerte sich u. a. im Übertritt etwa eines Viertels der unierten Kirchenangehörigen zur Orthodoxie.
3. Die national-ruthenische (rusynische) Variante entfaltete sich im 19. Jahrhundert und tritt in ihrer politischen und kulturellen Ausrichtung für eine möglichst weitgehende Autonomie z. T. sogar für eine staatliche Unabhängigkeit der Karpatoukraine ein und betrachtet die ostslawische Bevölkerung der Karpatoukraine als eigenständige ostslawische Nation.

Diese Variante ist in der Ukraine nicht offiziell als nationale oder kulturelle Zugehörigkeitsmöglichkeit anerkannt. Es gibt aber Verhandlungen zwischen den Vertretern beider Seiten bei der für 2001 geplanten Volkszählung die Möglichkeit sich als Rusyne (Ruthene) bezeichnen zu können. Daneben gibt es ruthenische Gruppen, die sich weiterhin kulturell und geistig an Ungarn orientieren (ungarländische Ruthenen).

Die dritte Variante kann als die innerhalb der Bevölkerung am stärksten verbreitet angesehenen werden. Im Jahre 1991 wünschten in einem Referendum unter der Bevölkerung der Karpatoukraine 78% der Teilnehmer eine Autonomieregelung für den Transkarpatischen *Oblast*. Gegenwärtig kann am Beispiel der Karpatoukraine ein verspäteter Nationswerdungsprozeß beobachtet werden. Scharfe Nationalitätenkämpfe blieben bislang aus. Im Vergleich zur benachbarten Bukowina, die als

spezifische Kulturlandschaft nach 1940-41 und besonders nach 1944 ausgelöscht wurde, ist in der Karpatoukraine die neuerliche Etablierung und Stärkung einer kleinräumigen von lokalen Eliten getragenen, ökonomisch aber äußerst unterentwickelten Region auszumachen. Ein zentrales Problem ist bereits seit ca. 10 Jahren die Abwanderungsbewegung großer Teile der jungen, besser ausgebildeten und motivierten Bevölkerungsgruppen, die sich am west- und mitteleuropäischen Lebensmodell orientieren und in der Karpatoukraine kaum eine Perspektive für eine mittelfristige Verbesserung der Gesamtsituation sehen.

Als Vorbilder für Autonomie- oder eigenstaatliche Modelle dienen einige unterschiedlich ausgerichtete z. T. kurzzeitig erfolgreiche Projekte:

1. 1918-1920 Lemko Republik
2. 1918-1920 z. T. sozialistisch ausgerichtete Autonomiemodelle innerhalb Ungarns
3. 1918-1919 ruthenische Unabhängigkeitsbewegung
4. 1919 Huzulische Republik in der Maramuresch
5. (1938)-1939 Nach freien Wahlen existierte für einige Tage nach ihrer Souveränitätserklärung die Karpatoukrainische Republik mit der Hauptstadt Huszt, die von Ungarn zerschlagen wurde.
6. national ruthenisch und antikommunistisch ausgerichtete Partisanengruppen um 1944/45.

Literatur

Bibliographien, Enzyklopädien

- Encyclopedia of Ukraine, eds. by. KUBIJOVYC, VOLODYMYR; HUSAR STRUK, DANYLO a. a. 5 Vols., Toronto, Buffalo, London 1984-1991 (enthält viele seltene Informationen zur Thematik), wichtige Artikel unter den Stichwörtern: Hutsul Alps, Hutsul Dialect, Hutsul Region, Hutsuls, Transcarpathia, Transcarpathia Oblast, Maramures, Boikos, Uzshorod)
- LELEKACH, NIKOLAI; HARADA, IVAN (1944): Zahal'na bybliografiia Podkarpatia (Generalbibliographie der Karpatoukraine), Ungvár (Uzhorod).
- MAGOSCI, PAUL ROBERT: An Historical Guide to Subcarpathian Rus - Austrian historical Yearbook 9/10 1973, S. 201-265.

- MAGOCSI, PAUL ROBERT: Carpatho-Rusyn Studies: An Annotated Bibliography Vol 1, 1975-1984, New York, London 1988 (Garland reference Library of the humanities 824)
- MAGOCSI, PAUL ROBERT: Karpato - russinische Untersuchungen. Ein Jahrzehnt der Errungenschaften und ein Plan für die Zukunft, in: Der Donauraum 30/ 1989/90 3 Heft, S. 20-36
- MOGYORÓSI, SÁNDOR (1996): Kárpátukrán néprajzi bibliográfia (Bibliographie der karpatoukrainischen Völker), Debrecen (= Folklor és Ethnográfia 22).
- SEEWANN, GERHARD / DIPPOLD, PETER: Bibliographisches Handbuch der ethnischen Minderheitengruppen Südosteuropas - Transkarpatenukraine. Bd. II. München 1997, S. 341-374.

Ausgewählte Arbeiten zu Einzelthemen und zur Gesamthematik

- ASH, TIMOTHY GARTON: Lang lebe Ruthenien. Ein Volk will seinen eigenen Staat: Zu Gast in einem Land, das es nicht gibt, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 19.03. 46/1999, S. 45.
- BAERLEIN, HENRY (1923): Over the hills of Ruthenia, London.
- BEITL, KLAUS L. (1998): Galizien - Ethnographische Erkundung bei den Bojken und Huzulen in den Karpaten. Begleitbuch zur Jahresausstellung 1998 im Ethnographischen Museum Schloß Kittsee, Kittsee Burgenland (= Kittseer Schriften zur Volkskunde 9).
- BENEDEK, ANDRÁS S. (1998): Kárpátalja története és kultúrtörténete (Geschichte und Kulturgeschichte der Karpatoukraine), Budapest.
- BIDERMANN, HANS J. (1862): Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb, und ihre Geschichte, 2 Bde., Innsbruck.
- BONKÁLÓ, ALEXANDER (1921): Die ungarländischen Ruthenen, in: Ungarische Jahrbücher 1, Berlin, Leipzig, S. 215-232 und S. 313-341.
- Die Österreichisch - Ungarische Monarchie in Wort und Bild - Ungarn Bd. V./2, Wien 1900 (darin ausführliche landeskundliche Beschreibung der 7 oberungarischen Komitate Saros, Zips, Zemplen, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa sowie ein Beitrag zu den Ruthenen von Hodinka, Anton (S. 401-417)
- EDEN JOSEPH (1988): The Jews of Kaszony, Subcarpathia, New York.
- EVANS, ROBERT J. W. (1986): Das Werden der Habsburgermonarchie 1550-1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen, Wien/ Köln/ Graz (= Forschungen zur Geschichte des Donauraumes Bd. 6) (engl. Erstausgabe 1979).

- HANAK, WALTER K. (1998): Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945 (Die Transkarpatisch-ruthenische Frage 1918-1945) Raha (= Podkarpatská Rus, Bd. 19).
- HOLLY, EUGEN (1927): Im Land der Kabbalisten, der Religionskämpfe und des Hungers. Quer durch Karpatorußland, in: Grenzbote Nr. 8, 10, 12, Pressburg.
- KAINDL, RAIMUND FRIEDRICH: Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern, 3 Bde., Gotha 1909-1911 (= Deutsche Landesgeschichte Werk 8; Allgemeine Staatengeschichte, Hrsg. von Lamprecht, Karl v., Abt. 3, Werk 8)
- KOZAUER, NIKOLAUS G. (1979): Die Karpaten - Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Bevölkerung, Univ. Diss., Eschingen a. Neckar.
- MAGOCSI, PAUL, ROBERT: A new slawic language is born, in: Österreichische Osthefte 37, Jg. 1995/3, S. 779-783.
- MAGOCSI, PAUL ROBERT: Die Russinen: Ihr gegenwärtiger Status und ihre Zukunftsperspektive, in: Osteuropa Z.f.Gk. Nr. 43/9, 1993, S. 809-824 (grundlegende Zusammenfassung zur Geschichte der Ruthenen im 20. Jahrhundert).
- MAGOCSI, PAUL ROBERT (Ed., 1993): The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in their Carpathian Homeland and abroad, Columbia University Press, New York (= East European Monographs 5).
- MAGOCSI, PAUL ROBERT (1993): The Rusyns of Slovakia: An Historical Survey, Columbia University Press, New York (= East European Monographs 381).
- MAGOCSI, PAUL ROBERT (1978): The Shaping of National Identity. Subcarpathian Rus 1848-1918, Cambridge Mass., London (= Harvard Ukrainian Series).
- MARKUS, V. (1956): L'incorporation de l'Ukraine subcarpathique a l'Ukraine soviétique, 1944-1945, Leuven.
- MARTEL, R. (1935): La Ruthénie subcarpathique, Paris.
- MELIKA, GEORG: Die Deportation der Deutschen aus Transkarpatien in den Jahren 1944-1946. Ursachen und Folgen, in: Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde 38/1995, S. 42-64.
- MELIKA, GEORG: Entstehung, Entwicklung und Auflösung der deutschen Siedlungen in Transkarpatien, in: Karpatenjahrbuch 46/1995, S. 234-243.
- MELIKA, GEORG: Spracherhaltung und Sprachwechsel bei der deutschen Minderheit von Transkarpatien, in: Germanistische Mitteilungen 37/1993, S. 93-104.

- MYSHANYCH, OLEKSA: Political Ruthenienism - A Ukrainian Problem, in: The Ukrainian Quartely Vol. LIII., No. 3 1997, S. 234-243 .
- ORTUTAY, GYULA: Rákóczi két népe. A magyar és ruszin nepben élő Rákóczi hagyomány. (Die zwei Völker Rákóczis. Die lebendige Rákóczitradition bei den Ungarn und Ruthenen), Budapest o. J.
- PETROV, ALEKSEI L.: Medieval Carpathian Rus. The oldest Documentation about the Carpatho-Rusyn Church and Eparchy, ed. by: Magocsi, Paul Robert, Fairview, New Jersey, Carpatho-Rusyn Research Center 1998 (= East European Monographs Nr. CDXCI).
- SENKIV, IVAN (1981): Die Hirtenkultur der Huzulen: Eine volkskundliche Studie, Marburg. (= Marburger Ostforschungen 39).
- STERCHO, P (1971):; Diplomacy of Double Morality: Europe's crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919-1939, New York.
- TRIER, TOM (1999): ECMI east central european seminar "Inter Ethnic Relations in Transcarpathian Ukraine", Uzhorod, Ukraine 04.-07.09.1998, Flensburg 1999 (ECMI Reports) (In Vorbereitung)
- TROEBST, STEFAN: Autonomiebewegungen im Osteuropa der Nach-"Wende"-Zeit. Mähren-Schlesien, Subkarpaten-Rus` und Gagausenland, in: Osteuropa - Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens 49 Jg. 6/1999, S. 597-615.
- UDVARI, ISTVÁN (1992): Ruszinok a XVII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. (Die Russinen im 18. Jahrhundert. Historische und kulturhistorische Studien.), Nyíregyháza.
- UDVARI, ISTVÁN (Hrsg.) (1990); A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. Évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. (Die Zählung der Pfarreien des griechisch-katholischen Bistums von Munkács im Jahre 1806), Nyíregyháza.
- ZELEI, MIKLÓS: Subcarpathia: Bridgehead or No-man`s Land, in: The Hungarian Quarterly 146/38, Summer 1997, S. 38-50.
- ZLEPKO, DMYTRO (1980): Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenze Oktober 1938-15.03.1939, München.

Zeitschriften

Glaube in der Zweiten Welt (G2W), 1973 ff. Darin:

CSULÁK, LÁSZLÓ: Die reformierte Kirche in der Karpato-Ukraine. 24/7-8 1996, S. 39-43.

PAVLOVIC, JOZEF: Wie Bergseen in der Tatra. Zur Lage der Griechisch-katholischen Kirche in der Slowakei, 25/4 1997, S. 28-31.

- PEYER-MÜLLER, FRITZ: Reformierte Ungarn in der Sowjetunion. Eine Minderheitenkirche in der Karpato-Ukraine, 15/11 1987, S. 21-30.
- SZÖLLÖSY, PAUL: Unter Ungarn im ukrainischen Maramuresch. 24/7-8 1996, S. 36-38.

***Scurt istoric al Transcarpatiei ca regiune politico-administrativă
și etnografică***
Rezumat

Granițele politico-administrative ale Transcarpatiei nu se suprapun cu cele etnografice. Cele politico-administrative rezultă din schimbările politice ale granițelor de state și de provincii începând cu anul 1918, iar cele etnografice reflectă delimitarea mai puțin precisă a proceselor de evoluție în toate domeniile vieții din ultimele secole. Teritoriul politico-administrativ al Transcarpatiei a constituit până în anul 1919 parte integrantă a fostului Regat al Ungariei, a cărei istorie și mod de viață a influențat populația colonizată în mod hotărâtor. Pe de altă parte evreii și populațiile slave de răsărit, cum ar fi huțulii ortodocși sau uniți și-au păstrat modul de viață din regiunea de proveniență din Galiția.

Transcarpatia a rămas până în prezent o regiune culturală de tranziție între Europa central-estică și de răsărit. Deoarece regiunile de frontieră au reprezentat din mai multe motive o amenințare cronică pentru ideologiile și sistemele de stăpânire totalitare, acestea au încercat în Europa secolului al XX-lea să le omogenizeze. Așa s-a întâmplat și cu Transcarpatia. Or nimicirea populației evreiești din această regiune, lichidarea clasei burgheze, marginalizarea și subjugarea populației autohtone nu a reușit să nimicească specificul etnografic și politic al regiunii Transcarpatia și al identității locale a locuitorilor ei.

Moștenirea cea mai dificilă a stăpânirii totalitare comuniste o reprezintă situația economică aproape fără perspective a regiunii și ca urmare emigrarea masivă a tinerei generații. Acest factor ar putea să ducă - după distrugerea și jefuirea majorității moștenirii culturale a Transcarpatiei (între 1944 și ca. 1980) - la desființarea unei întregi regiuni culturale europene.

A kárpátaljai politikai-közigazgatási és etnográfiai régió történetének alapvonásai

Összefoglalás

Kárpátalja politikai-közigazgatási és etnográfiai határai nem fedik egymást. Az előbbiek 1918 óta az állam- és tartományhatárok politikai háttérű változásának eredményei, az utóbbiak a jelenlegi helyzetet mozgó határokkal ábrázolják; ezek az utóbbi századoknak az élet minden területén megnyilvánuló, részben ellentétes irányú fejlődési folyamatainak következményei. Kárpátalja politikai-közigazgatási területe a régi Magyar Királyság részét képezte, így ennek története a bevándorló illetve betelepített lakosság nagy részének élet modelljét jelentős mértékben befolyásolta. Másrészt a bevándorló zsidók, az ortodox illetve görögkatlikus szlávok és a huculok is magukkal hozták saját világukat galíciai származási területeikről.

Elsősorban kulturális szempontból Kárpátalja ma is határterületnek tekinthető Középkelet- és Keleteurópa között. A határterületek, amelyek a totalitárius rendszerek és ideológiák számára több okból is krónikus veszélyt jelentenek, a 20. századi Európában általában homogenizálási kísérleteknek voltak kitéve. Ez Kárpátaljára is érvényes. A zsidó lakosság megsemmisítése, a polgári lakosság csoportjainak likvidálása, az évtizedes marginalizálás valamint az őshonos lakosság számára idegen irányítás ellenére Kárpátalja sajátos etnográfiai régió marad, lakosainak egyértelműen lokális alapú identitástudatával, amelyhez a jövőben talán politikai autonómia is társul majd.

A múlt legterhesebb öröksége a totalitárius kommunista rendszerrel összefüggésben a fiatal generáció tömeges kivándorlásának eredményeként a régió szinte kilátástalan gazdasági helyzete. Ez a kárpátaljai kulturális örökség java részének tönkretételével, elrablásával együtt (1914-től kb. 1980-ig) egy európai kulturális régió megsemmisüléséhez vezethet.

THE CARPATHO-RUSYN PARTICULARITY AS A MODEL OF BORDERLAND IDENTITY: SOME REFLECTIONS FOR GOING BEYOND THE NATIONS AND LOOKING FOR REGIONS IN FUTURE CENTRAL EUROPE

LUCA CALVI (ITALY)

The events that followed the “velvet revolution” and the fall of the Wall in the Berlin led to a lot of changes in what up to that moment has been called Eastern Europe and that now we consider again, more precisely from a geographical and historical point of view, Central Europe (CROMPTON 1996). The map of Europe and of its different blocs changed, as well as the division of Europe, which is now determined not by ideological differences or juxtapositions, but rather by economical reasons.

This changes brought, as an heritage, the need of re-writing the history from new perspectives, sometimes free from censorship, but often submitted to a new, more dangerous control, i.e. the need of and the quest for a new ideologized re-writing of history following the needs of the nationalistic and ethnonational utopia of the past century, which burst out with tragic effects in the Balkan area and with less practical but not less evident sociological effects in Central Europe (BROWN 1993).

The Central European States of the former Warsaw Pact, after the withdrawal of the Soviet influence from the political map of Europe and the consequent very first moment of enthusiastic slogans for the re-gained freedom, looked for a completely new reorganization of their Statehood, as it happened with Poland, Czechia, Romania and Hungary, or had to face all the problems connected with the creation of a new State, which had to be “national”, as it happened with Slovakia and Ukraine (CONNOR 1994).

The way to get this statehood in the different above-mentioned new Central European States look very similar to each other, but we want to stress a particular that is, in our opinion, basical to understand the future development of the questions related to nationality, statehood and regionalism in these Countries: the approach to their history must be at the same time synchronical and diachronical, i. e. we must take into account the single developments of each particularity in the different historical periods and in their common historical perspective as well.

From this point of view, we shall also point out that the State- and Nation inheritances of this countries are substantially different, and we can divide them into three groups: the imperial, the national and the neo-national one.

To the first one belong Hungary and Poland, which have an inheritance that can trace its origins thanks to a particular tradition of statehood due to their past of the Empire or of the Kingdom; to the second one belong Czechia and Romania, which gained their statehood thanks to the nationalistic utopia of XIXth century with the beginning of XXth century; to the third one belong Slovakia and Ukraine, which gained a statehood, after a difficult history of different attempts, only in the last decade of this century, and are now experiencing, with doubtful results, the process of State-building and Nation-building at the same time.

Along with this process of Nation-building, helped and supported for the majority of the nations by the States themselves, we can assist now also to the flourishing, the birth of the rebirth of the so-called submerged nations, or nations without a State (DEVETAK-FLERE-SEEWANN 1993; FREEMAN, PANTIC, JANJIC 1995; GIRASOLI 1995; HORAK 1985), i.e. all this ethnic groups which never succeeded in getting, or simply never felt the need of having an own State, since their history is the one of particular linguistic or ethnic groups loyally living within the borders of a State, as it can be the Sorbian case-study, or of different States, as the Carpatho-Rusyns, which shall be now the object of our attention.

The terminology, for historians as well as for linguists, ethnographers, sociologues and so on is matter of the utmost importance: we should use, in our opinion, the term "regional identity" for the Sorbians and "borderland identity" for the Carpatho-Rusyns, since there is no need to use the term "Nation" for social groups which up to now had no need to organize themselves as an own State: once again, we can see that the term "Nation", as already shown and demonstrated by many a researcher, has no more reason to exist or to be used. It is only the bad relict of the XIXth century's utopia of "National States" (ALTER 1994; AUGUSTINOS 1996; CHABOT 1986; FRANZINETTI 1991, 1993, 1995, 1996; GELLNER 1983; GRITTI 1997; HOBBSAWM 1990; KELLAS 1991; MUREȘANU 1996; ROMSICS 1998; SMITH 1991; WOLF 1996), which brought Europe to the two World Wars and, in this last decade of the century, to what happened in Bosnia or Kosovo, just to forget what is happening now in the Caucasus, or in Transnistrovia, problems absolutely forgotten by the mass-media since in those lands there are not the same interests the western investors could find in the dissolution of former Yugoslavia.

Anyhow, to a State can belong many "Nations", and in Europe we see no State nationally homogeneous: for this reason we should avoid to use the terms "National State" or "State-Nation" or "Nation-State" if not only for historiographical purpose. The same can be told while dealing with the concept of "nationality", a bad, although often used, english translation of the slavic words *narodnost*, *narodnist*, *narodnost* or *narodowoææ*, whose meaning refers to the belonging to an ethno-cultural system, not to an ethno-political one. And we should not forget that, until the French revolution for the Western Europe and the Congress of Vienna for the Central Europe, the ethno-cultural identity was shaped only on ethno-sacral basis and not on ethno-linguistic ones (HEUBERGER-KOLAR-SUPPAN 1994; LATAWSKI 1995; SUGAR 1995).

An Italian writer, Morandi, already observed that the principle of nationality is the one who wants to see the same borders for States and Nations and that this principle, as well as the right of there to self-determination, are based on the supposal that first of all exist the peoples, which, at a certain moment of their lives, decide to constitute themselves in Nations asking for an own State.

“Solo che la storia ha sempre proceduto in senso esattamente opposto. Sono gli Stati che hanno costituito le nazioni, ingrandendosi e conglobando etnie diverse; e hanno poi elaborato l’immagine di un unico “popolo”, con grandi sforzi per fondarla su una comunanza di lingua, religione, tradizioni culturali o “razza”.

(“But the history proceeded in an absolutely opposite way. It was the States which created the Nations, becoming greater and absorbing different ethnic groups. They then elaborated the image of a unique people, with great efforts to shape it on the basis of common language, religion, cultural traditions or “race”»). (MORANDI 1991: 17)

The conclusion of the Italian writer is quite consequential: the quest for such a Nation-State needs a large amount of falsifications, beginning from the history, which needs on its turn to be written and re-written at each change of statehood, *ad usum delphini*. For this reason we completely agree with the perplexities shown by Von Hagen about Ukrainian history, supported by the observations of Andreas Kappeler from a German perspective or from Gianfranco Giraudo from the Italian one: the answers, given by eminent historian such as Jaroslav Isajevyè (ISAJEVYÈ 1996: 298-307), just to forget the reactions of the little *régime*-writers, sound no more like an attempt, lost at its own beginning, to support their own State, with no perspective for forecoming researches.

In our opinion, the future of such researches is to be traced in going beyond the idea of “Nations” and looking for the new, although very often old, regions, and moreover for the regional identities. A particular aid can be given, even if the beginning can be somehow difficult, by the analysis of the particularity given by what we call, following the words of one of the best Ukrainian writes of Northern American Diaspora, Ivan Lysiak-Rudnyc’kyj, the “borderland identities”, one of whose best representatives are the already mentioned Carpatho-Rusyns:

«The interest of Carpatho-Ukrainian history consists in its being a typical borderland or transitional territory, where for centuries various political, social, and cultural forces have met and clashed. Thus is possible to study there, in an almost laboratory-like fashion, the interaction of factors which have shaped the evolution of that part of the world as a whole». (LYSIAK-RUDNYC’KYJ 1987: 353)

Nowadays, the Carpatho-Rusyns live, with the different names and ethnonyms which they used for themselves or by which the neighbours referred to them - *Rusyn, Rusnak, Lemko, Bojko, Hucul, Dolyšňjan, Uhroruss, Karpatoross, Karpats’kyj Ukraïñec’, Rusyn-Ukraïñec’* - (BARVINS’KYJ 1925; BINDAS 1929; BORŠČAK 1948; DOROŠENKO 1931; GIRAUDO 1992; KOSTELNYK 1922; MARTEL 1937; ŠELUCHYN 1951; SIMPSON 1951; UDVARI 1994) divided among Ukraine, Poland, Slovakia, Hungary, Romania and former Yugoslavia, apart from the huge communities of the Diaspora in the United States, in Canada and in

Australia (MAGOCSI 1994; MARUNČAK 1969). Their history, anyhow, is quite homogeneous until the XXth century, since they lived within the boundaries of the Crown of St. Stephan (BONKÁLO 1940; MAGOCSI 1974, 1988, 1992b; UDVARI 1992), except the Lemko of Poland, which lived within the borders of Poland and followed the fate of the Crown before and after the partitions (CALVI 1997b). Therefore, from a socio-political point of view, the Rusyns are strictly linked with the history of Hungary and Austria-Hungary, but it is from their ethnonym that we can trace their real peculiarity: they belonged to the ethno-sacral system of *Rus'*, which meant being part of the Eastern Rite Christianity, which acknowledged the primacy of Constantinople and then of its legitimate heir, the *Car'* of Moscow and then of Russia. In this sense, being Rusyn meant being part of the Orthodoxy, not being part of an ethnolinguistic group (KUTEL'MACH 1993; PACHL'OVSKA 1994; ŠEVČENKO 1984;). As an example, the famous polemist M. Andrella wrote that a Rusnak has "duch i dusja Rusyn, toëjju jazyk uhorski", and to express this used Old Church Slavonic mixed with local *prosta mova*, Hungarian, and often Romanian, Polish, Slovak, Greek and Latin words (CALVI 1999c).

As a result, the Carpatho-Rusyns can be considered the synthesis of the meeting of two imperial and sacral inheritances, the *Slavia Romana* and *Slavia Orthodoxa*, at the border between the Habsburg and the Russian Empires. This encounter, and the attempts to override it from outside can be traced in what has been perhaps the most important identity factor of the Rusyns, within the Hungarian *vármegyék* as well as in Poland, i.e. the forced introduction of the Greek Catholic Church with the Union of Učhorod-Ungvár (BARAN 1968; BOYSAK 1963; LACKO 1975, 1976; PEKAR 1967). There is no doubt that the birth of the Uniate Church finds its origins in politics and not in theology, but nowadays, as already expresses some decades ago by František Dvorník:

«There is a growing conviction that we have far too often neglected the historical method and insisted too heavily on the dogmatic and theological side of the many problems that keep the Churches apart» (DVORNIK 1944: 5-6)

We unconditionally subscribe this expression of the Czech historian, since the factors that led Hungary to introduce the Union among the Orthodox Slavs of their Crown are quite clear and refer to the need of stopping the increasing power of the Rákóczi, and the events that followed the Union of Učhorod cannot but confirm our opinion.

Anyhow, the belonging to the Eastern Rite, even if united with Rome, is one of the most important features of this identity, the one which preserved them from all the assimilation attempts made regularly during the history by Hungarians and Poles first, then by Romanians and Czech-Slovaks, and nowadays, since 1946, by all of them and the Ukrainians. This identity found its factor in the juxtaposition to the Others, for instance, using their belonging to the Eastern Rite to distinct themselves from Catholic or

Protestants in Poland and Hungary, or using later their Uniate particularity to distinct themselves from the other Orthodoxes when in contact with Romanians and Ukrainians. Today, the juxtaposition goes on, getting even much more complicated aspects: in Ukraine the former Uniates, after having been acknowledged by the new independent Ukraine, due to the politics of this one against Rusyn peculiarity, are going back to Orthodoxy, acknowledging anyhow the primacy of Moscow Metropolitan, as a revenge against the nationalistic politics of Ukraine; the same happens in Slovakia, where the Greek Catholic Church, almost slovakized, is losing most of the Rusyns in favour of the Orthodoxy, or in Poland, where the Lemkos, divided in pro-Ukrainians and pro-Rusyns are dividing themselves in Uniates and Orthodoxes (HANN 1995; HARAKSIM 1992; MAGOCSI 1993; RUSINI 1994).

The ethno-sacral factors gained new force, anyhow, with the birth of nationalistic movements in these lands after the second half of the XIXth century and burst out after the 1st World War: the Rusyn *intelligencija* became to be divided in Russophiles, Ukrainophiles and Old-Ruthenianophiles, later Rusynophiles, i.e. in three different options of nationality. After the 1st World War, most of the Rusyn lands fell under the domination of Czecho-Slovakia, in the Eastern part of which (Učhorod and Mukačeve) prevailed the ukrainophile options, while in the Western part it was the Rusynophile option which played the most important role. In Poland also we can assist to a division between Ukrainophiles and Rusynophiles, which brought to a double "national" consciousness of these lands. Anyhow, we must remember that a good number of Rusyns, even if "nationally" conscious, politically aimed to unite with Hungary again or with Russia, or simply changed position almost every year (MAGOCSI 1978, 1983, 1991, 1992a, 1992c, 1995; ŽEGUC 1965).

The evenements of the 2nd World War, together with the attempt to create an independent State called *Karpats'ka Ukraina* more or less at the same time with the Slovakia of Msgr. Tiso, the Hungarian annexation and, definitely, with the Soviet incorporation of most of the Rusyn lands in the boundaries of the Soviet Union let the Ukrainian national option prevail above the almost disappeared Russophile and the Rusynophile one. Some groups of Lemkos remains in Poland, deported and persecuted by the *régime* as well as the other Ukrainians during the *Akcja Wis'ła*; other groups remained in the Prešov region of Czecho-Slovakia, nowadays Slovakia, where they were simply identified as Ukrainians thanks to the politics of the Soviet government and of part of the local *intelligencija*. In Romania and Hungary, the very few Rusyns that remained there underwent a politics of denationalization and assimilation, while in Yugoslavia the small but well conscious group of the Bačka Rusyns could develop its own particularity maintaining an Ukrainian, Russian or Rusyn particularity depending on the needs of Tito's *régime* until the dissolution of the Federation (CALVI 1997b).

Acknowledged, when taken into account, by historians, ethnographers and linguists as a part of Ukrainians until the 90's of this century, the

Rusyns came again on the scene with the question of their own national orientation after the fall of the Wall and the Velvet Revolution. The quest for the *status* of national minority has been advanced in more or less all the countries where they live, with different reactions: in Poland, after a period of doubts, the government seems to be on the way to the acknowledgment, as well as it already happened in Hungary, where the minority is so small and harmless. In Slovakia the government of Mečiar and of his followers, already known for their politics against the Hungarian minority, acknowledged the Rusyns almost at once, perhaps in order to avoid the problems of an Ukrainian minority within the boundaries of the new State rather than for sympathy or comprehension of the Rusyn quest. The reactions to this acknowledgment are anyhow harder among the different orientations of the Rusyns, divided in Rusyn-Ukrainians and Carpatho-Rusyns than against the government (HARAKSIM 1992; MAGOCSI 1993; RUSÍNI 1994).

It is anyhow in Ševčenko's homeland that the Rusyn movement met the fiercest opposition: all the Rusyn activists have been accused of betrayal against Ukraine or, as usual, of working for a new Russian - or Hungarian - aggression against the new-born Ukrainian State. The problem is that now, having already made the Ukraine, Kiev is trying to make the Ukrainians, but, instead of understanding the value and the richness of a multiethnic State, despite the Constitution, they are repeating against the Rusyns, an ethnic group that in other circumstances would identify itself with no problems with the Ukrainian State, the same errors and vexations made by Russian and Soviet Empires against the Ukrainians up to now (CALVI 1993, 1997a, 1998a, 1998b, 1999b). *Repetita iuvant*, but not always...

It is difficult to say something about the Rusyn question in Romania: there should be much more to say about Romanians in Ukraine, but we must point out that we still receive messages from Rusyns living in Romania in which we can read about the difficulties and the probleme of the Rusyn in being accepted by the authorities.

In Slovakia, Hungary, Poland and Ukraine, anyhow, we can assist to the flourishing of attempts to create new grammars of the different redactions of the carpathian dialects spoken by the Rusyns, in order to create a perhaps future *koiné* for all the Rusyns (DULIČENKO 1981; ŠTEC' 1996; CALVI 1997c; MAGOCSI 1996; UDVARI 1996), looking at the successful experience of Bačka Rusyns in former Yugoslavia (WITKOWSKI 1984), an action about which we already expressed our doubts, because, if it is true that every dialect can be a language, it is also true that the different redactions of Rusyns are worth while preserving their own local particularity: creating a new language for people that already have mutual intercomprehension without a specific statal or administrative need can be no more than a sterile attempt made by linguists and sociolinguists. Anyhow, we agree with the definition, given for the Rusyn by Duličenko, of "literary microlanguage", and with his considerations:

«... a literary language is a type of “roof” intended to cover a particular ethno-linguistic territory and to unify it into a single whole for which more or less one linguistic norm is essential [...]. Often, a literary language appears to be super-dialectal, although it is based on one or two (very rarely, three) concrete dialects of the ethnic language [...]. We cannot lose sight of the fact, however, that alongside a literary language there often continue to function older forms of the ethnic language [...] dialects or territorial subdialects, the speakers of which stand at various distances from the common literary language. Most speakers of dialects on which the literary language is based generally perceive the common literary standard as “theirs”. Speakers of peripheral dialects, however, are not only aware of their distance from such a standard, they perhaps feel somewhat alienated from it [...]. Thus [...] for one dialectical territory this “roof” is close-fitting”; for another it is weak and “leaks” [...]. It appears that Europe, including the Slavic world, is gradually moving toward a new literary-linguistic environment. Along with the common literary language which unites the nation and the whole ethnic group, local phenomena in the form of regional literary languages are being permitted where the need and conditions arise. Hence, it is not necessary to juxtapose these two literary-linguistic phenomena [...]. On the contrary, the local literary language may complement well the literary-linguistic life of a particular ethnic group» (DULICENKO 1996: 3-4).

This situation of the Rusyn question, simplified due to the limits of this paper, is anyhow very useful to find out some general consideration about the borderland identities, confirming the fact that it is from the particular that we can trace the explications for the whole, and not always *vice-versa*.

Nowadays the Rusyn question is a typical example of coexistence of the double kind of “submerged” nationality, i. e; nationality from above and nationality from below. Under the term “nationality from above” we mean the *status* of nationality or of national minority given by a State authority for some purpose, perhaps cultural, or, often, political, as we can understand the politics of Poland, Slovakia, Hungary or Yugoslavia. A “nationality from below” is the result of the efforts of a given *intelligencija*, which, at a certain moment of its cultural development, feels the need or simply wants to express itself as a particular of the whole and not as a part of another particularity.

The borderland identity has in itself both the identity factors we pointed out above and traces its own particularity in its being, at the same time, itself and the part of the whole from which it wants to be distinguished, depending on the needs. We only want to point out that being a minority means often being an *élite*, but, in order to be a minority, a majority is needed, and this last one must not always be opposite to the minority. For this reason we don't understand the need and the quest for the status of national minorities, as if the definition of ethnic minorities could decrease the importance of the social group: a borderland identity is itself, the Other and the Neighbour, i.

e. the opposite of that Other in which the minority traces the reasons of its particularity. Such borderland identities can be traced, following the Rusyn model, almost everywhere: we shall remember the Istrovenetians in Slovenia and Croatia or the Ladin Dolomitans and the Romansch between Italy and Switzerland (CALVI 1999a).

However, the analysis of these borderland identities foresees a new approach both from the researchers and the politicians, since in our opinion the future will be shown by the capability of going beyond the concept of nation and national culture, looking for all those particular cultures that coexist in a region and that together with other particularities and regions can give new forces to the Academy and to Politics. In order to do that, we shall be compelled to forget the old fashioned studies, limited by the State borders and by already old disciplines, and look for new areal studies in which interdisciplinarity and transdisciplinarity will go along with the need of the Europe to reach a supranational character, able to gather the imperial, the national and the international inheritances the history of Europe showed us up to now.

Only this way, going beyond the utopia of nations and looking for the regions, remembering that the borders are a point of union and not necessarily of division, we shall be able to avoid a new cultural and, much more dangerous, political balcanization of Central Europe, whose effects could be impossible to foresee not only for the region, but for the whole Europe of the future.

Literature

- ALTER 1994: P. Alter (hrsg.), *Nationalismus. Dokumente zur Geschichte und Gegenwart eines Phänomens*, München;
- AUGUSTINOS 1996: G. Augustinos (ed.), *The National Idea in Eastern Europe. The Politics of Ethnic and Civic Community*, Lexington, Toronto
- BARAN 1968: O. Baran, *Cerkva na Zakarpatti*, "Bogoslovija", 32 (1968), pp. 77-145;
- BARVINS'KYJ 1925: B. Barvins'kyj, *Nazva "Ukraina" na Zakarpatti*, exc. from «Onomastica», 4, 1925, Winnipeg, 16 pp.;
- BINDAS 1929: D. Byndas, *Našo mena y nazvyska*, "Rusky Kalendar", 1929, pp. 56-60;
- BONKÁLÓ 1940: A. Bonkáló, *A Rutének (Ruszinok)*, Budapest;
- BORŠČAK 1948: E. Borščak, *Rus', Mala Rosija, Ukraina*, «Revue des Etudes Slaves», XXIV (1948), 1-4, pp. 171-176;
- BOYSACK 1963: B. Boysack, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto-New York;
- BROWN 1993: M. E. Brown, *Ethnic Conflict and International Security*, Princeton
- CALVI 1993: L. Calvi, *Minoranze ucraine in Ucraina, ovvero "i minori dei minori" (note sulla Rus' Subcarpatica e sulla balcanizzazione dell'Europa Orientale)*, «Letterature di Frontiera», I, 1994, pp. 189-205.

- 1997a: L. Calvi, *Nuovo passato e vecchio presente nell'Ucraina Carpatica*, «Slavia», VI, 1 (1997), pp. 199-208
- 1997b: L. Calvi, *Di Lemky ed altri Rusyny: Euregio Carpatica o nuova Padania dell'Europa Centro-Orientale?*, in *Polonia, Italia e culture slave: aspetti comparati tra storia e contemporaneità*, a c. di L. Marinelli, M. Piacentini e K. aboklicki, Varsavia-Roma 1997, pp. 292-316.
- 1997c: L. Calvi, *Nasce una nuova lingua slava?*, «Ricerche Slavistiche», XLIV (1997), pp. 407-414
- 1998a: L. Calvi, *Vid nezalecnosty do mikronacionalizmv: dovkola Bjelarusi j Ukraïny*, «Ajno», 2-5 (1998), pp. 47-49
- 1998b: L. Calvi, *Regionalismi, micronazionalismi ed identità di frontiera attorno a Belarus*, *Polonia ed Ucraina*, in *Ukraïna: kul'turna spadščyna, nacional'na svidomist', derCavnist'. Proshomena, Istoryčni ta filolohični rozvidky, prysvjaceni 60-ričju Akademika Jaroslava Isajevyča*, Leopoli 1998, pp. 271-280.
- 1999a: L. Calvi, *Il problema dell'identità etno-culturale tra le minoranze slave dell'Europa centro-orientale: note sparse per un approccio alla periodizzazione*, in *Le letterature dei Paesi slavi: storia e problemi di periodizzazione*, a c. di G. Brogi Bercoff, Milano 1999, pp. 133-164.
- 1999b: L. Calvi, *Di nuovi e vecchi regionalismi e micronazionalismi attorno a Bjelarus' ed Ucraina*, in *Unioni, leghe e disunioni d'Eurasia*, «Letterature di Frontiera», IX, 1(1999), pp. 31-43.
- 1999c: L. Calvi, *The polemical works of Mychajlo Rosvyhuvs'ktj-Andrella between contemporary Ukraine, Slovakia, Hungary and Romania: the multiple faces of Rus'*, in *Relații româno-ucrainiene. Istorie și contemporaneitate*, Satu Mare 1999, pp. 489-502.
- CHABOT 1986: J.-L. Chabot, *Le nationalisme*, Paris;
- CONNOR 1994: W. Connor, *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton
- CRAMPTON 1996: R. and B. Crampton, *Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century*, London-New York
- DEVETAK-FLERE-SEEWANN 1993: S. Devetak, S. Flere, G. Seewann, *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im Umbruch Europas*, München
- DOROŠENKO 1931: D. Dorošenko, *Die Namen "Rus'", "Rußland" und "Ukraine" in ihrer historischen und gegenwärtigen Bedeutung*, Berlin;
- DULIČENKO 1981: A. D. Duličenko, *Slavjanskije literaturnje mikrojazyki: voprosy formirovanija y razvitija*, Tallinn;
- 1996: A. Duličenko, *Carpatho-Rusyn in the Context of Regional Literary Languages of the Contemporary Slavic World*, in MAGOCSI 1996;
- DVORNIK 1944: F. Dvornik, *National Churches and the Church Universal*, Westminster
- FRANZINETTI 1991: G. Franzinetti, *Il problema del nazionalismo nella storiografia dell'Europa centro-orientale*, «Rivista Storica Italiana», A. CIII, fasc. III (1991), pp. 812-846;
- 1993: *Nazionalismo e mutamento sociale in Europa centro-orientale*, a c. di G. Franzinetti, «Quaderni Storici», n° 84, XXVIII, 3 (1993), pp. 651-773;
- 1995: G. Franzinetti, *Il Nazionalismo*, «I viaggi di Erodoto», n. 296 (1995);
- 1996: G. Franzinetti, *Nationalismus, Nationalism: A Footnote*, «Storia della Storiografia», 29 (1996), pp. 127-131;
- FREEMAN-PANTIC-JANJIC 1995: M. Freeman, D. Pantic, D. Janjic,

- Nationalism and Minorities*, Belgrad, Essex
- GELLNER 1983: E. Gellner, *Nations and Nationalism*, London
- GIRASOLI 1995: N. Girasoli, *National Minorities. Who are they?*, Budapest
- GIRAUDO 1992: G. Giraud, *Il nome della cosa: Rus'-Ukraina e dintorni*, «Letterature di Frontiera», II, 2 (1992), pp. 31-44;
- GRITTI 1997: R. Gritti, *Nazione: un costruito sociale controverso*, «Sociologia e ricerca sociale», XVII, n° 52, nuova serie (1997), pp. 65-97.
- HANN 1995: C. Hann, *Intellectuals, Ethnic Groups and Nations: Two Late-twentieth-century Cases*, in *Notions of Nationalism*, ed. by S. Periwal, Budapest-London-New York, pp. 106-128.
- HARAKSIM 1992: L'. Haraksim, *The National Identity of the Rusyns of East Slovakia*, in J. Plichtová (ed.), *Minorities in Politics: Cultural and Language Rights*, Bratislava, pp. 228-235;
- HEUBERGER-KOLAR-SUPPAN 1994: V. Heuberger, O. Kolar, A. Suppan (Hrsg.), *Nationen, Nationalitäten, Minderheiten: Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945-1990*, München;
- HORAK 1985: S. Horak (ed.), *Eastern European National Minorities. 1919-1980, A Handbook*, Littleton, Colo.
- HOBSBAWM 1990: E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalisms since 1780*, London (ed. it. *Nazioni e nazionalismo dal 1780*, Torino 1991);
- ISAJEVYČ 1996: Ja. Isajevyč, *Ukraina davnja i nova*, L'viv
- KELLAS 1991: J. G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London (ed. it. *Nazionalismi ed etnie*, Bologna 1993);
- KOSTELNYK 1922: G. Kostelnyk, *Jaka naša narodna nazva?*, "Rusky Kalendar", 1922, pp. 59-60;
- KUTEL'MACH 1993: K. M. Kutel'mach, *Obrjadovist' jak dČerelo etničnoj istorii ukrainciv Karpát*, in *Ukrains'ki Karpaty*, Uchorod, pp. 251-259.
- LACKO 1965: M. Lacko S. J., *Unio UČhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Roma;
- 1976: M. Lacko S.J., *The Union of Užhorod*, Cleveland-Rome;
- LATAWSKI 1995: P. Latawski (ed.), *Contemporary Nationalism in East Central Europe*, London
- LYSJAK-RUDNYČKYJ 1987: I. L. Rudnytsky, *Carpatho-Ukraine: a People in Search of Their Identity*, in eiusdem *Essays in Modern Ukrainian History*, Edmonton
- MAGOCSI 1974: P. R. Magocsi, *An Historiographical Guide to Subcarpathian Rus'*, «Austrian History Yearbook», IX-X, 1973-74, pp. 201-265;
- 1978: P. R. Magocsi, *The Shaping of a National Identity, Subcarpathian Rus' 1848-1948*, London 1978;
- 1983: P. R. Magocsi, *Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual framework for Analyzing National Ideologies in Late 19th Century Eastern Galicia*, in *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists*, 2, Columbus, Ohio, 1983, pp. 305-324
- 1988 P. R. Magocsi, *Carpatho-Rusyn studies. An annotated bibliography*, I, 1975-1984, London;
- 1991: P. R. Magočyj, *Rusyny: novyj cy onovlennyj narod?*, «Rusyn», 2 (1991), pp. 2-8.
- 1992a: P. R. Magocsi, *The Birth of a New Nation, or the Return of an old Problem? The Rusyns of East-Central Europe*, «Canadian

- Slavonic Papers», XXXIV, 3 (1992), pp. 199-223;
- 1992b: P. R. Magočij, *ViđrodĈennja karpatoznávnstva píslja 1975 roku*, in *Vid Naukovogo Tovarystva im. ŠevĈenka do Ukraíns kogo Vil'noĝo Universytetu*, Kyjiv - L'viv - Prjašiv - Múnchen - Paris - New York - Toronto - Sidney, 1992, pp. 356-375.
- 1992c: P. R. Magočsi, *A subordinate or Submerged People: The Ukrainians of Galicia under Habsburg and Soviet Rule*, in *Nationalism and Empire*, New York 1992, pp. 95-107
- 1993: P. R. Magocsi (ed.): *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in Their Carpathian Homeland and Abroad*, New York;
- 1994: P. R. Magocsi, *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*, Toronto
- 1995: *Karpats'ki Rusyny* (opuscolo informativo a c. di P. R. Magocsi), Toronto;
- 1996: P. R. Magocsi (ed.), *A New Slavic Language is Born / Zrodil sa nový slovanský jazyk*, intr. by N. Tolstoj, New York;
- MARUNEAK 1969: M. Maruňeak, *Ukraínci v Rumunii, Èecho-Slovaĉyni, Pol'sei, Jugoslavii*, Winnipeg;
- MARTEL 1937: R. Martel, *Le nom d'"ukrainien" en Russie subcarpathique*, «Monde Slave», XIV, I, 1937, pp. 560-569;
- MORANDI 1991: B. Morandi, *La trappola del principio di nazionalità*, "La Rocca", 21 (1991)
- MURESANU 1996 C. Mureșanu, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca;
- PACHL'OVŠ'KA 1994: O. Pchl'ovs'ka, *Il paradigma storico della cultura ucraina tra Bisanzio e l'Europa*, «Letterature di Frontiera», IV, 1 (1994), pp. 207-240;
- PEKAR 1967: A. V. Pekar, *ÈSVV, Narysy Istorii Cerkvy Zakarpattja*, Rym;
- RAMAC 1993: Ja. Ramaĉ, *Kratka Istoryja Rusnacoch (1745-1918)*, Novi Sad;
- ROMSICS 1998: I. Romsics, *Nemzet, nemzetiség és állam*, Budapest
- RUSINI 1994: *Rusini: Otázky dejin a kultúry - Rusyny: Voprosy istorii i kultury*, Prešov;
- ŠELUCHYN 1951: S. Šeluchyn, *Nazva Pidkarpattja Ukraínoju*, in *Almanach juvilejnij Sojuzu Pidkarpats'ko-rus'kych studentiv*, Praga, 1951, pp. 40-52;
- ŠEVĈENKO 1984: I. ŠevĈenko, *The Byzantine Roots of Ukrainian Christianity*, Cambridge, Mass
- SIMPSON 1951: G. Simpson, *The Names "Rus'", "Russia", "Ukraine" and their Historical Background*, Winnipeg;
- SMITH 1991: A. D. Smith, *National identity*, Reno, Las Vegas, London
- STEC 1996: M. Stec', *Suĉasni sprobly kodyfikacii "rusyns'koj" movy*, in eiusdem, *Ukraíns'ka mova v Slovaĉyni*, Prešov, pp. 158-164;
- SUGAR 1995: P. F. Sugar (ed.), *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, Washington, D.C.
- UDVARI 1992: I. Udvari, *Ruszinok a XVIII. században*, Nyíregyháza;
- 1994: I. Udvari, *A ruszinok népneveiről, mai helyzetükről*, Nyíregyháza;
- 1996: I. Udvari, *Irodalmnyelv-teremtő kísérletek a Szlovákiai Ruszinok körében*, in *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*, Szombathely 1996, pp. 100-106;
- WITKOWSKI 1984: W. Witkowski, *O Baczwańskich i ich języku*, «Slavia Orientalis», XXXIII, 1 (1984), pp. 3-18;
- WOOLF 1996: S. Woolf (ed.), *Nationalism in Europe: 1815 to the Present*, London, New York;

ŽEGUC 1965: I. Žeguc, *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914*, Wiesbaden;

***Particularitatea carpato-rusynă văzută ca un model de identitate
frontalieră: câteva reflecții pentru cercetarea regiunilor
în viitoarea Europă centrală***
Rezumat

Situația chestiunii rusyne simplificată datorită limitelor acestei lucrări, este totuși foarte utilă pentru a evidenția anumite considerații generale referitoare la identitatea granițelor, confirmând faptul că putem obține explicații pentru întreg pornind de la particular și nu întotdeauna vice-versa.

În zilele noastre chestiunea rusynă este un exemplu tipic de coexistență a unui dublu tip de naționalitate "ascunsă": naționalitatea de deasupra și naționalitatea de dedesupt. Sub termenul de "naționalitate de deasupra" înțelegem statutul naționalității sau a minorităților naționale conferite de autoritatea de stat într-un anumit scop, poate cultural ori, adesea politic, așa cum se poate deduce din politica Poloniei, Slovaciei, Ungariei sau a Iugoslaviei. "Naționalitatea de dedesupt" este rezultatul eforturilor unei inteligențe date, care într-un anumit moment al dezvoltării sale culturale simte nevoia sau pur și simplu dorește să se exprime ca o particularitate a întregului și nu ca parte a altei particularități.

Noi dorim să evidențiem că a fi o minoritate înseamnă adesea a fi o elită, dar pentru ca o minoritate să existe e nevoie de o majoritate, însă aceasta din urmă nu trebuie întotdeauna să fie opusă minorității. Din acest motiv nu înțelegem nevoia și dorința de statut a minorităților naționale, ca și cum definirea minorității etnice ar putea diminua importanța grupului social. Asemenea identități de frontieră pot fi depășite, urmând modelul rusyn, aproape pretutindeni: instrovenețienii în Slovacia și Croația și ladinii dolomitani și romanșii între Italia și Elveția (Calvi 1999a)

Analiza acestor identități frontaliere prevede o nouă abordare atât pentru istorici, cât și pentru politicieni, de vreme ce, în opinia noastră, viitorul va fi ilustrat de capacitatea de a trece peste conceptul de națiune și cultură națională, căutând toate acele culturi ce coexistă într-o regiune și care împreună cu alte particularități și regiuni pot oferi noi forțe academismului și politicii. În acest scop, vom fi nevoiți să uităm studiile demodate, limitate la frontierele de stat și să căutăm noi zone de cercetare în care interdisciplinaritatea și transdisciplinaritatea vor merge alături de nevoia Europei de a obține un caracter supranațional, capabil să înglobeze moștenirile imperiale, naționale și internaționale pe care istoria Europei le-a etalat până acum.

Doar în acest fel, depășind utopia națiunilor și cercetând regiunile, amintindu-ne că frontierele sunt un punct de unire și nu neapărat de separare, vom putea evita o nouă balcanizare culturală sau, mult mai periculos, politică a Europei centrale, ale cărei efecte ar putea fi imposibil de prevăzut, nu doar pentru o regiune ci pentru întreaga Europă a viitorului.

A kárpát-ruszin sajátosság, mint határ helyzeti identitás modellje: néhány gondolat a jövő közép európa régióinak kutatásához

Összefoglalás

A ruszin kérdés elemzése, ha a dolgozat keretei miatt egyszerűsített formában is, igen hasznos a határhelyzet tisztázása, mivel a sajátostól az általános felé elindulva választ kapunk e kérdésre.

Napjainkban a ruszin kéréds egy tipikus esete a kettős, "rejtett" nemzetiség együtt létének: a külső nemzetiség és a belső nemzetiség. A "külső nemzetiség" fogalmán a nemzetiségek, illetve az etnikai kisebbségek, az államhatalom által használt megnevezését értjük, amit egy bizonyos cél (kulturális vagy politikai) érdekében rendszeresítettek. Ilyen például Lengyelország, Szlovákia, Magyarország vagy Jugoszlávia gyakorlata. A "belső nemzetiség" fogalma egy adott intelligencia erőfeszítéseinek következménye, amely fejlődésének bizonyos fokán egyszerűen érzi a saját partikularitása kifejezésének kényszerét, ezt az egészhez viszonyított sajátosságként kívánja meghatározni és nem pedig a nagyobb partikularitás részeként.

Ki szeretnénk mutatni, hogy a kisebbség sokszor az elithez tartozást jelenti és mivel a kisebbség feltételezi a többséget ez utóbbinak nem feltétlenül kell ellentétben lennie az előbbivel. Ezért nem fogadhatjuk el nemzeti kisebbség státussá emelésének szükségét, mivel az etnikai kisebbség definiálása nem csökkentheti egy társadalmi csoport fontosságát. Ilyen határ-identitások túlléphetők szinte mindenütt a ruszin példát követve: isztro-venetánok Szlovákiában és Horvátországban, a ladinok és a rétorománok Olaszországban és Svájcban (Calvi 1999).

Ezen határidentitás elemzése egy új megközelítést feltételez mind a történészek, mind a politikusok részéről mivel, véleményünk szerint, a jövőt az fogja meghatározni, hogy mennyire képesek a nemzeti elven és a nemzeti kultúra fogalmán túllépni és összegyűjteni egy régió együtt létező kultúráit amelyek más létező regionalizmusokkal és sajátosságokkal együtt új energiát adhatnak a politikának és a tudományos kutatásnak. Ezért kénytelenek leszünk elfeledni a divatja múlt, államhatárookra korlátozódó kutatást és új tanulmányozandó területet definiálni, valamint az interdiszciplinaritást és a transzdiszciplinaritást kiegészíteni egy Európa

vágyával, amely képes a birodalmi, a nemzeti és a nemzetek feletti örökséget egybehangolni.

Csak a nemzeti utópiáról való lemondással, a regionalizmusok felismerésével és a határok összekötő szerepének hangsúlyozásával leszünk képesek elkerülni Közép Európa kulturális vagy, ami még súlyosabb, politikai balkanizálódását, amelynek beláthatatlan következményei lennének a régió, de Európa jövője számára is.

EUROREGIUNEA DUNĂRE-CRIȘ-MUREȘ-TISA - UN NOU TIP DE COOPERARE TRANSFRONTALIERĂ

MARIANA CERNICOVA-BUCĂ (ROMÂNIA)

1. Preambul

La ora actuală sunt cunoscute peste 70 de regiuni transfrontaliere (între cele 235 înregistrate la Consiliul Europei), la care participă 38 de state. Fenomenul, a cărui origine se găsește în 1952, când s-au semnat primele convenții de acest tip în Europa occidentală, cunoaște o deosebită amploare după 1980 când, la Madrid, se încheie *Convenția-cadru de cooperare transfrontalieră* între colectivități sau autorități locale, semnată de 19 state ale Consiliului Europei¹. Un *Acord adițional*, adăugat în 1989, a impulsionat și mai mult acest tip de cooperare, întrucât colaborările transfrontaliere au demonstrat, în nu foarte lunga lor existență, că reușesc să transforme granițele din bariere între state în porți de comunicare, care reduc tensiunea ce s-ar putea aglomera în jurul obstacolelor și pot conduce la formule de soluționare a unor probleme regionale de impact pentru colectivitățile care adoptă calea cooperării. Evoluția concepției europene privind valoarea regiunilor a fost marcată însă cel mai pertinent de Tratatul de la Maastricht (1992), după care s-a și creat un Comitet al Regiunilor, care da speranțe că dimensiunea regională va juca un rol important în procesul de integrare europeană, preluând, pe palierul de competențe specific nivelului substatal acele probleme care nu intra neapărat în diapazonul mult mai larg de care se ocupa statele. Folosirea autorității regionale în dimensiunea internațională pentru realizarea cooperărilor transfrontaliere are, deja, rezultate notabile², succesul modelului fiind suficient de convingător pentru statele iesite din lagarul socialist ca să-l preia atât traversând fosta demarcație Est-Vest, cât și între ele. Denumirea de “euroregiune” - pentru a distinge entitatea transfrontalieră care include regiuni din două sau mai multe state de regiunile interne ale unui stat, indiferent cum s-ar numi acest nivel situat administrativ imediat sub organizarea statală - este acceptată în documentele ce codifică tipul de cooperare de acest gen. Pentru analiza de față, considerăm definiția dată de Marian Sucha drept operațională și suficient de generoasă ca să poată fi extinsă și asupra cazului Euroregiunii Dunăre-Criș-Mureș-Tisa la care ne vom opri în prezenta lucrare : “Euroregiunea este

¹ *Manuel de cooperation transfrontaliere a l'usage des collectivites locales et regionales en Europe*, Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1996, p. 8.

² CLAUDIO SCARPULLA, *O Europă a regiunilor: realitate, provocări și perspective*, în *Alterra*, nr. 11, an V, 1999, p. 26.

structura formalizată a cooperării în zonele de graniță, care include reprezentanții autorităților locale și regionale, precum și partenerii sociali și economici, după caz. Euroregiunea dispune de o structură organizatorică specifică, al cărei nivel maxim îl constituie consiliul ales, urmat de comisie, grupuri de lucru tematice și secretariatul permanent”³.

2. Istoric

Ideea colaborării transfrontaliere interjudețene a fost lansată, în 1992, de președintele județului Csongrád (Ungaria), István Lehman, cu ocazia vizitelor sale în județul Timiș. Un prim pas a fost făcut la 10 septembrie 1992, când s-a semnat un protocol de colaborare între cele două județe, document ce conținea speranța expresă a conducătorilor aleși din cele două unități administrativ-teritoriale că legăturile economice, științifice, culturale vor cunoaște o evoluție ascendentă. Doi ani mai târziu, în 1994, după modelul deja existentei Euroregiunii “Carpatice” - ce cuprindea județe la vest de județul Timiș, intrate în legături de colaborare cu județe din Ungaria, Ucraina, Slovacia, oficialii din Timiș și Csongrád au finalizat un proiect de protocol de constituire a “Cooperării regiunii Dunăre-Mureș-Tisa”⁴. Întrucât Legea 69/1991 a administrației publice locale din România prevedea posibilitatea de înfrățiri și colaborări directe numai între orașe și comune din România cu unități administrativ-teritoriale din alte țări, iar autoritățile județene românești erau private de astfel de competențe, coroborat cu dificultățile pe care județul Timiș le-a întâmpinat în raport cu autoritățile centrale într-o problemă de colaborare interjudețeană intranațională, Consiliul Județean Timiș a solicitat, în martie 1994, acordul Departamentului Administrației Publice Locale pentru crearea “Euroregiunii DMT”. Refuzul guvernamental a vizat două aspecte:

- cel legal - întrucât Legea 69/1991 a administrației publice locale trebuia amendată ca să facă posibile colaborările interjudețene transfrontaliere;
- de oportunitate, Departamentul Administrației Publice Locale din Guvernul României invocând dificultățile de colaborare cu un al treilea

³ Apud GYÖRGY EGER, *Euroregiunile în Est și în Vest*, în *Altera*, nr. 11, an V, 1999, p. 58-59.

⁴ Trebuie spus că euroregiunea “Carpatice” a fost blocată - cel puțin pe partea românească, până când legislația internă a permis funcționarea județelor cu drepturi depline în cadrul nou instituit. Totuși, supradimensionarea euroregiunii - prin cuprinderea unui număr mereu crescând de județe - face ca rezultatele cooperării să nu fie din cele mai satisfăcătoare pentru participanți. Vezi și GIUSEPPE VEDOVATO, *The Carpathian Euroregion: Experiences and Possibilities, in Integration, regionalism, minorities: What is the link?*, Hungarian Institute of International Affairs, Budapest, 1997, p. 109.

partener, cel din Iugoslavia (care ar fi intrat în DMT), RFJ fiind deja supusă sancțiunilor internaționale ca urmare a războiului din Bosnia.

Cel dintâi impediment a fost înlăturat după alegerile generale din noiembrie 1996 din România, Ordonanța Guvernului nr. 22/1997 fiind documentul care amendează Legea 69/1991 în sensul extinderii competențelor autorităților județene și în domeniul relațiilor internaționale de tipul cooperărilor, asocierilor și înfrățirilor⁵. Entuziasmul conducătorilor regionali față de formula euroregiunii se baza pe descrierea acestei forme de cooperare în documentele internaționale, euroregiunea fiind înțeleasă ca element important al integrării statelor central-europene în Uniunea Europeană⁶, obiectiv fundamental al semnatarilor protocolului de înființare a DKMT. Cel de-al doilea aspect a cunoscut o atenuare temporară, ceea ce a făcut posibilă participarea Voivodinei, ca al treilea partener în DMT, din noiembrie 1997, când s-a semnat documentul oficial de înființare a Euroregiunii DMT, până în 24 martie 1999, când deteriorarea situației internaționale a R.F. Iugoslavia i-a blocat, din nou, accesul la activitățile efective ale acestui parteneriat.

Promotorilor inițiativei de cooperare, județele Csongrád și Timiș, li s-au alăturat județele Bács-Kiskun, Szolnok și Békés din Ungaria, Arad, Caraș-Severin și Hunedoara, din România și Regiunea Autonomă Voivodina din R.F. Iugoslavia. La cererea județului Békés, în titulatura Euroregiunii a fost introdusă, ca element definitoriu, și referirea la bazinul râului Criș, denumirea uzuală a euroregiunii fiind “Dunăre-Criș-Mureș-Tisa” sau, prescurtat, DKMT. În forma sa definitivată, DKMT se întinde pe o suprafață de 77.243 km² și totalizează o populație de 5.968.000 locuitori, scopul declarat al euroregiunii constituindu-l “dezvoltarea și lărgirea relațiilor dintre comunitățile și administrațiile locale în domeniul economic, al învățământului, al culturii și al sportului, urmând ca prin această cooperare să se înlesnească integrarea în cadrul proceselor europene actuale (subl.ns.)”.

Cele mai evidente rezultate ale tratativelor pentru cooperarea DKMT au fost, deocamdată, organizarea tradițională a zilei frontierelor deschise, la

---

⁵ GÁBOR KOLUMBÁN “România într-o “Europă a regiunilor”, în *Altera*, nr. 9, an IV, 1998, p. 91] observă că, după 1996, în România s-a manifestat o voință de regionalizare, de aplicare a unor politici regionale, numai că tendința a rămas slabă. Autorul analizează însă regiunile interne ale României, așa-numitele “macroregiuni de dezvoltare economică”, nu și regiunile transfrontaliere, care au relevanță pentru un număr relativ restrâns de județe românești.

⁶ *Practical guide to Cross-Border Cooperation. Regional Policy and Cohesion*, ediția a 2-a, 1997, p. 3.

Beba Veche (România) - Kübekháza (Ungaria) și Rabe (Iugoslavia), ziua de 30 mai, când au loc manifestările culturale comune, a fost declarată "Ziua Cooperării Euroregionale DKMT".

Pe baza protocolului de constituire a Euroregiunii, organul de coordonare a activităților de cooperare este Forumul Președinților, a cărui conducere este preluată, pe timp de un an, de persoana aleasă de către cei 9 membri. Primul președinte al Forumului DKMT a fost István Lehman, din partea județului Csongrád (Ungaria). În 1999 președinția i-a revenit lui Viorel Coifan, președintele Consiliului Județean Timiș (România).

Limba oficială a cooperării DKMT este engleza, iar limbile de lucru la reuniuni sunt româna, maghiara și sârba.

Cooperarea ar trebui să se desfășoare ca urmare a activității comisiilor de specialitate, coordonate de câte un președinte (dintre cei 9 membri ai Forumului Președinților), în domeniile:

- a) economie, infrastructură, turism;
- b) dezvoltare teritorială, protecția mediului;
- c) dezvoltare socio-umană;
- d) integrare europeană, relații externe, mass-media.

În afara editării unei reviste, "Eurotrio", în cele trei limbi ale partenerilor din DKMT, rezultatele cooperării în această formă sunt destul de palide. Mai degrabă se poate vorbi de colaborări bilaterale funcționale (între orașe sau instituții, îndeosebi între cele din România și Ungaria) sau de manifestări simbolice (zile economice, zile culturale), cu urmări destul de puțin sesizabile în euroregiune.

Interesant de sesizat este faptul că, deși cooperări între parteneri din România, Ungaria și Iugoslavia există și în alte domenii, autoritățile județene se implică puțin sau deloc în valorificarea rezultatelor acestora. De exemplu, între universitățile din Szeged, Timișoara și Novi-Sad, la nivelul facultăților de geografie, se derulează o colaborare intensă care a condus la organizarea de sesiuni științifice comune, la editarea unor monografii inedite având ca obiect euroregiunea. E drept, geografilor au adus și critici proiectului, evidențiind dimensiunea exagerat de mare a Euroregiunii (care are dimensiunea și populația unei țări europene de mărime mică), ceea ce depășește conceptul clasic de "cooperare transfrontalieră", organizată, de regulă, pe fâșii de adâncime de 10-15 km. Autoritățile județene au fost relativ slab interesate de aceste dezbateri, concentrându-se mai mult asupra dimensiunii politice și simbolice a cooperării, chiar dacă, în discursurile publice și în documentele semnate au enunțat dorința ca acest cadru al euroregiunii să devină unul de stimulare a schimburilor economice și, deci, să pună în valoare potențialul regional din județele implicate.

Testul de rezistență al Euroregiunii DKMT l-a reprezentat primăvara anului 1999, legat de două evenimente:

- a) schimbarea conducerii județelor din Ungaria, ca urmare a alegerilor din 1998 și modificarea statutului internațional al județelor din Ungaria, dată fiind aderarea acestei țări la NATO și selectarea ei între candidații favoriți în Uniunea Europeană;
- b) deteriorarea poziției partenerului iugoslav, ca urmare a conflictului din Kosovo.

Cel dintâi factor s-a făcut simțit la reuniunea de la Timișoara a Forumului Președinților, când s-a pus problema perfectării organelor de lucru ale DKMT și a creării unor pârgii directe de acțiune. Județul Csongrád a manifestat mai puțin entuziasm în activitățile organizatorice, ezitând să-și asume președinția vreunui grup de lucru și lăsând majoritatea problemelor deschise. Odată cu anunțarea selecției pentru primul val al accederii în UE, autoritățile județene maghiare sunt mai preocupate de cooperarea cu zona vestică a țării lor, lăsând estul, mai slab dezvoltat economic și rămas în urmă din punctul de vedere al armonizării legislației cu cea comunitară, într-o poziție de rezervă, de “stand-by”.

Cel de-al doilea factor se poate dovedi paralizant pentru întreaga colaborare. Fondurile internaționale pe care - în mod explicit sau subînțeles - se bazau conducătorii unităților administrativ-teritoriale din cele trei țări în cadrul Euroregiunii DKMT sunt blocate în situația în care partenerul iugoslav are o poziție critică pe arena internațională. Mai mult, președintele Adunării Generale Voivodina, Boško Perošević, a fost inclus pe lista persoanelor non-grata (datorită poziției înalte pe care o deține în ierarhia Partidului Socialist Sârb), ceea ce face imposibilă participarea sa la reuniunile forumului președinților sau la orice altă activitate a DKMT. Așadar, principala rațiune de a fi a DKMT - în opinia majorității covârșitoare a semnatarilor protocolului de colaborare -, aceea de a facilita accesul la fonduri de dezvoltare regională din UE, este suspendată. Pe de altă parte, la apelul lipsit de echivoc al președintelui Regiunii Autonome Voivodina ca partenerii din DKMT să condamne bombardamentele NATO în zonă, s-a răspuns cu o declarație de compasiune semnată de președinții din DKMT față de drama din Voivodina, dar numai atât. Pe toată perioada conflictului din Iugoslavia, cooperarea a fost, practic, “înghețată”. Tradiționalele “Zile DKMT” s-au ținut doar în regim bilateral, româno-ungar. Cât despre o declarație a liderilor din DKMT de a solicita Alianței Atlanticului de Nord să scutească Voivodina de bombardamente, proiectul a fost blocat de președinții consiliilor județene ungare. Singurele declarații de simpatie cu

sârbii din Voivodina au fost emise, în nume personal, de politicienii locali din județul Timiș.

3. Percepțiile elitei politico-administrative românești privind valoarea cooperării transfrontaliere DKMT

Într-un studiu privind percepțiile elitei politico-administrative din județul Timiș despre beneficiile pe care le aduce cooperarea transfrontalieră, pe care l-am efectuat cu doi colegi din Timișoara, Bodó Barna și Somogyi Attila, am constatat, cu oarecare surprindere, că nivelul de cunoștințe despre cooperarea transfrontalieră și avantajele sau dezavantajele pe care aceasta le are sunt destul de sumare.

La nivel declarativ, fără excepție liderii partidelor politice și conducătorii administrației publice locale sunt de acord că politica de colaborare transfrontalieră este un factor benefic, ce se poate adăuga “punctelor tari” în dezvoltarea economică a regiunii. Gradul de cunoaștere al problematicii este diferențiat, dependent de:

- a) *implicarea respondentului în probleme administrative.* Conducătorii administrației- primar, viceprimar, președinte de consiliu județean, prefect (fost și actual) definesc mai exact specificul cooperării transfrontaliere, în timp ce politicienii au o percepție generalizantă, abstractă a problemei.
- b) *interesul profesional nemijlocit.* În afara președintelui CJ Timiș, Viorel Coifan, care s-a preocupat constant de cooperarea transfrontalieră și de specificul acesteia (persoană care se află de 7 ani în fruntea administrației județene, perioadă în care a și fost membru în delegația română la Congresul Puterilor Locale și Regionale din Europa, deci în contact permanent cu experiența europeană în domeniu), numai un consilier județean (Grigore Silași) manifestă o cunoaștere în adâncime a problematicii, datorită activității sale extrapolitice, de profesor dr. în științe economice, profesor asociat la Lille (Franța) și director al Centru-lui pentru Înalte Studii Europene de pe lângă Universitatea de Vest.

Majoritatea liderilor politici intervievați demonstrează o cunoaștere superficială a problematicii, la nivel de definiție de maximă generalitate. Răspunsurile la întrebarea “Care este părerea dvs. **personală** despre cooperarea regională în general și despre cea din DKMT în special” se rezumă la “bună/benefică” și “importantă”, cu excepția celor oferite de V. Coifan și Gr. Silași, care nuanțează răspunsurile și demonstrează cunoașterea tipurilor de probleme pe care acest gen de cooperare încearcă să le soluționeze în Europa. Răspunsurile nu trădează diferențele de opinii

politice, cu excepția Partidului România Mare, care insistă asupra necesității onestității în intențiile partenerilor (problemă imposibil de cuantificat obiectiv) și asupra principiului primordialității cooperării interstatale asupra celei regionale.

Tot la nivelul pregătirii teoretice, elita locală dovedește discontinuitate în aprecierea elementelor dominante în cooperarea transfrontalieră: 7 respondenți consideră că aspectul economic este sau ar trebui să fie cel dominant (V. Sasca - PNȚCD, V. Coifan - PNL, Gh. Ciuhandu, PNȚCD, D. Borza, PD, D. Gaņț - PNȚCD, V. Oancea - PNL, V. Negrea - PUNR), 2 consideră că dominant este aspectul politic, mai precis, voința politică de colaborare (Gr. Silași - PDSR, Gh. Bogoevici - PNL) și 1 apreciază că prevalent este și trebuie să fie aspectul (inter)cultural (N. Negoescu - PRM). Majoritatea respondenților ezită, însă, în stabilirea unei ierarhii, fixând în imediata apropiere a primei nominalizări aspectul cultural, ca marcă a tradiției. O parte a elitei politice se sperie de definirea cooperării în elementele sale politice, interpretând-o ca pe o încălcare a prerogativelor nivelului statal sau ca pe unul dintre factorii inhibanți ai cooperării, de vreme ce partenerii - ungar, român și iugoslav - au o raportare evident diferită față de comunitatea internațională).

În ceea ce privește evaluarea rolului tradiției istorice din spațiul DKMT și a relevanței acestei tradiții pentru cooperarea actuală, de asemenea există diferențe ce nu țin neapărat de ideologie sau de programele politice ale celor implicați. Gr. Silași evocă tradiția cooperărilor din perioada anterioară anului 1989, când au existat legături directe între instituții și unități din județul Timiș, Csongrád, respectiv Voivodina fără ca acestea să depindă de cadrul - mult mai nou - al euroregiunii. Majoritatea respondenților consideră că tradiția din Banatul istoric, infrastructura moștenită din perioada Imperiului Austro-Ungar și mentalitățile convergente ale populațiilor din zona de contact a celor trei țări sunt argumente în favoarea bunei colaborări în euroregiune. Prefectul D. Gaņț, în schimb, ca jurist, delimitează cu multă precauție termenul "tradiție", eliminând explicit orice referire la perioada anterioară primului război mondial.

În fine, la nivelul acțiunii practice, elita locală are puține elemente de prezentat. Interesant este că fostul primar al Timișoarei, Viorel Oancea, actualmente secretar de stat în MI, amintește doar de cooperări bilaterale România-Ungaria în domeniul profesiei sale (al cooperării pe linie de poliție), iar primarul și viceprimarul Timișoarei, Gh. Ciuhandu (PNȚCD) și D. Borza (PD) vorbesc fie despre acțiuni simbolice (înfrățiri între orașe), fie despre preluări de modele din Ungaria și cooperări bilaterale (preluarea sistemului Telpark, funcțional la Szeged). În rest, cu excepția lui Viorel

Coifan și Grigore Silași, care au propuneri concrete, bine argumentate, și a lui Dan Poenaru, fost prefect și secretar de stat, deci om cu experiență în administrație, ceilalți se rezumă la roluri contemplative. Singurele experiențe sau intenții pe linie de colaborare internațională se subsumează activităților pe care instituțiile la care lucrează le organizează în domeniu.

Cunoscătorii problemelor de cooperare transfrontalieră indică necesitatea creării unor instituții care să susțină activitățile DKMT. Se remarcă aici câteva precizări:

- a) necesitatea ca aceste instituții să nu poarte amprenta politicului, și, mai degrabă, să dezvolte servicii specifice, pentru gestionarea programelor de impact pentru întreaga euroregiune;
- b) necesitatea ca un cadru instituțional să se extindă dincolo de algoritmul elitei administrative în funcțiune, pentru valorificarea potențialului de acțiune din întreaga regiune;
- c) ideea că fără un cadru instituțional intențiile rămân literă moartă.

De remarcat că, deși sesizează necesitatea unor pârgiii instituționale pentru implementarea politicilor regionale în DKMT, nici unul din respondenți nu a detaliat ideea și nu a oferit o proiecție a acestor instituții.

Mulți politicieni locali români au convingerea că partenerul cel mai bine plasat din punct de vedere economic și politic, cel din Ungaria, este beneficiarul cooperării, atât în planul simbolic, al imaginii în lume (față de Uniunea Europeană în special), cât și în cel practic, al profitului. Tocmai din cauza acestei opinii a lor, elementul etnic - pe care partea maghiară insista să îl introducă printre obiectivele-tință ale cooperării - nu apare menționat ca atare în documentele oficiale semnate. Scoțând din atenție cooperarea ca mijloc de susținere a minorităților pe care fiecare dintre țări le are în spațiul DKMT, în discursul public au rămas grijile pentru eventualele dezavantaje economice pe care le pot avea partenerii. Pe detaliu, câteva poziții pot fi distinse:

- a) teama că acest avantaj se va întoarce împotriva partenerilor din România - PRM, compensată, parțial, de ideea că statutul minorității române din zonă poate fi îmbunătățit prin cooperările transfrontaliere în domeniul cultural;
- b) ideea că, în condițiile globalizării, procesul poate fi folosit conștient, pentru atenuarea dezavantajelor în care se află românii;
- c) necesitatea ca rămănerile în urmă ale românilor să fie compensate prin negocieri;
- d) necesitatea concretizării intențiilor de cooperare, pentru a nu irosi ideile în simpla fază a declarațiilor.

La nivelul prospecțiunii, majoritatea respondenților au enunțat ca obiective pe care le urmăresc prin cooperarea DKMT proiectele deja existente: deschiderea unui nou PTF (la Cenad-Kiszsombor), redeschiderea circulației pe canalul Bega, dezvoltarea infrastructurii în zonă. Pentru aceasta, s-au depus diligențe pe lângă autoritățile centrale (din România) și pe lângă potențialii finanțatori internaționali (PHARE).

Pentru finanțarea activităților din DKMT, la Forumul Președinților din primăvara anului 1999, la Timișoara, s-a convenit un algoritm de participare, pe baza criteriului demografic, dar situația specială a Voivodinei a blocat colectarea efectivă a fondului minimal pentru DKMT.

În fine, care elita politică din România conștientizează trei tipuri de piedici care împiedică buna funcționare a euroregiunii DKMT:

- a) diferențele de legislație și practică instituțională între partenerii din cele trei țări;
- b) discontinuitățile de infrastructură și absența surselor de finanțare pentru proiecte;
- c) contextul internațional în care evoluează partenerii din cele trei țări (față de UE și NATO).

Susținătorii acestei forme moderne de cooperare - care nu se concentrează neapărat pe regiunile istorice, în cazul de față Banatul istoric fiind doar “nucleul tare” al euroregiunii, dar căruia i s-au adăugat și alte județe din România și, mai ales, din Ungaria - argumentează că euroregiunea este un “atelier al identității locale, respectiv regionale, care capătă un rol din ce în ce mai însemnat”, diferențele dintre euroregiunile care funcționează în spațiul estic având șanse reale să se apropie de performanțele celor vestice⁷. În ce ne privește, avem mai puține motive de optimism privind viitorul euroregiunii DKMT, deși nu entuziasmul sau dorința de cooperare între actorii regionali ar lipsi dintre condițiile ca euroregiunea să-și continue existența și să fie utilizată la întregul său potențial.

Se poate afirma, atât în urma studiului efectuat pentru punerea în evidență a intențiilor și acțiunilor elitei locale, cât și analizând rezultatele unui an și jumătate de cooperare că avem de a face, în modul de evoluție a colaborării DKMT, cu un caz caracteristic în materie de abordări și tematizări în domeniul politicului. În cazul unor astfel de cooperări regionale, în țările occidentale factorul determinant în constituie *găsirea unor soluții la probleme concrete* (cum era, de exemplu, cazul polului de dezvoltare la granița dintre Luxemburg, Belgia, Franța de a asana, la mijlocul anilor '70, industria siderurgică intrată într-o criză gravă). În spațiul

⁷ GYÖRGY EGER, *Euroregiunile în Est și în Vest*, în *Altera*, nr. 11, an V, 1999, p. 72.

post-totalitar, marea problemă fiind lipsa de capital, partenerii care se asociază speră să identifice împreună mai ușor *resurse financiare* - eventual, din Occidentul care susține preluarea formulelor pe care le-a testat și le consideră a fi de succes.

Chiar dacă autoritățile regionale ar dori o cooperare mai intensă, chiar dacă ar exista pârgii instituționale și fonduri care să fie utilizate în acest sens, nivelul național și conjuctura internațională determină major posibilitatea de acțiune. DKMT nu a reușit, până la ora actuală, să depășească faza de proiect, mai întâi pentru că nu au existat condiții la nivel național pentru aceasta, ulterior pentru că politica de stat nu a coincis cu interesele regionale⁸.

Un al doilea argument în sprijinul acestei idei îl reprezintă modelul euroregiunilor de la estul României, pe care, după modelul DKMT, autoritățile centrale l-a inclus în documentele de cooperare cu Ucraina, cu ocazia semnării Tratatului de bază din iunie 1997. Cele două euroregiuni proiectate, Dunărea de Jos și Prutul de Sus, există doar pe hârtie, progresele în cooperarea de acest tip fiind ne semnificative.

***A Duna - Körös - Maros - Tisza Eurórégió, mint a határmenti
együttműködés új modellje
Összefoglalás***

Jelen tanulmány megpróbálja bemutatani a Duna-Körös-Maros-Tisza (DKMT) Eurórégiót, mint a jelenkori történelem jelentős sikerét a nyugati minták alkalmazásában, kialakítva azt azon a területen, amely Magyarország, Románia és Jugoszlávia egy részét foglalja magába. Nyugat Európát szerves egészé alakították át a regionális együttműködések jól hangsúlyzott szövetségi rendszerei, ezt a modellt szeretnék követni a volt kommunista országok erői is, reménykedve, hogy a politikai határoktól megszabadult Európában ugyanolyan eredményekre számíthatnak majd. Ez a vágy erősnek tunt ugyan, azonban a valódi eredményeket nagyban gátolta elsősorban a román jogrendszer erre vonatkozó szabályainak hiányossága. A nemzetközi arénában a 90-es évek második felében végbement változásokkal egyidejűleg elmélyült az említett régiók közötti különbség is, minden elképzelés csak a kijelentések szintjén maradt, igen távol a valódi együttműködéstől.

---

⁸ BODO BARNA, MARIANA CERNICOVA, SOMOGYI ATTILA, *Euroregiunea Dunăre-Criș-Mureș-Tisa - între deziderat și realitate*, studiu, p. 6.

A tanulmány számos interjúra alapoz, amelyekben az adott régiók politikai és közigazgatási vezetői kiállnak a határokon átnyúló együttműködések mellett.

A szerző meglátása szerint a fő probléma abból adódik, hogy a görög példából indultak ki. Miközben a nyugati országokban a regionális együttműködés konkrét problémák megoldására jött létre, addig a DKMT anyagi alapok összegyűjtését remélte helyi fejlesztések céljára.

The Euroregion Danube-Kris-Mures-Tisa - desire and achievement ***Summary***

The present study is an attempt to present the recent history of implementing the Western model in the area comprising regions from Hungary, Jugoslavia and Romania. The integrative force of the regional cooperation has transformed the Western Europe in a continuum with well articulated links. In following the pattern, the former Communist countries hope to achieve the same type of effects for their own status in the new Europe, undivided by ideological borders. Although the desire of states seemed to be strong, the political endorsement for regional cross-border policies lacked in the early '90s. The cooperation in the DKMT area was hindered mainly by the lack of clarity in the Romanian legislation. With the changes on the international arena, in the second half of the '90's, the asymmetry of the regions belonging to the above mentioned countries has deepened and, although on the declarative level important steps have been taken, the fruits of this cooperation are far from being ripe. The study is based on a set of interviews which point at the perceptions and activities of Romanian regional political and administrative elites regarding the cross-border cooperation in the framework of DKMT. The authors believe that the main problem of DKMT regional cooperation lies in the fact that it was based on the wrong premises. While in Western countries the regional cooperation aims at solving concrete problems, DKMT was formed with the hope to raise funds which would stimulate local development.

Conform ultimului recensământ al populației din 1989 în regiunea Transcarpatică (Ucraina) locuiau 29458 de români. Din ei 14606 bărbați și 14873 femei. Majoritatea românilor sunt repartizați complet în 7 sate: Biserica Albă, Apșa de Mijloc, Apșița - Plaiuț, Dibrova, Strâmtura, Topcina și Slatina. Însă aceste cifre nicidecum nu reflectă numărul exact al populației de origine română din această regiune.

În octombrie 1997 Institutul de Cercetări Carpatice de pe lângă Universitatea din Ujgorod, în comun cu specialiști ai Muzeului de istorie din Satu Mare au întreprins o expediție etnologică în două raioane din regiunea Transcarpatică Perecin (satul Mircea) și Svleava (satul Parașcava), unde după cum se anticipa locuiește o populație de origine română.

În urma cercetărilor s-a confirmat acest lucru. Făcând o paranteză, s-ar cuveni să menționăm că românii în cauză sunt numiți de către vecinii lor de alte etnii (ucraineni, țigani, unguri) - volohi. Însă aceștia se autoidentifică ca români. Ei comunică în limba română arhaică în "neologisme" de origine slavă (!). Dat fiind faptul că "volohii" locuiesc în imediata apropiere cu taberele de țigani aceștia aproape tot timpul au fost confundați cu rromii. După părerea noastră atât indicii de ordin lingvistic cât și trăsăturile antropologice vin să confirme adevărul că între "volohi" și "rromi" există deosebiri esențiale iar confundarea lor este în cele mai dese cazuri dictată de conjuncturi politico-ideologice.

Oficial "volohii" sunt clasificați ca fiind ucrainieni. Interesant că cei peste 1000 de "volohi", locuitori ai satelor sus numite, poartă doar două nume de familie: "Voloșin" și "Canalaș" (în traducere din limba maghiară - lingurari). Numele de Canalaș provine de la ocupația lor de bază - producerea lingurilor și a altor obiecte de bucătărie, din lemn. Această ocupație, este unicul mijloc de existență a acestor comunități. Ca urmare a unei sărăcii cumplite, nivelul lor cultural este extrem de redus, copiii practic nu frecventează școala, majoritatea adulților sunt analfabeți. Durata medie de viață după spusele lor, ar fi cam la 35-40 de ani. Asemenea sate se mai cunosc în raioanele Munkacevo și Vinogradovo.

În contrast cu "volohii" restul românilor din regiune se deosebesc esențial prin bunăstarea materială cât și printr-o conștiință națională bine definită. Împreună cu ucrainenii și ungurii ei constituie masa de bază a populației rurale, din zonă. Acest factor are atât consecințe pozitive cât și negative. Din urmările pozitive putem considera tradiționalismul,

stabilitatea vieții social-culturale. Din consecințele negative putem determina dificultăți în obținerea studiilor și obținerea locurilor de muncă, pasivitatea în participarea la viața social - politică. Din diferite motive românii din Transcarpatia se situează astăzi pe penultimul loc între 7 grupuri etnice de bază, după nivelul general de învățământ și asigurarea cu cadre. Spre exemplu, dacă rușii la 1000 de locuitori au 24 de persoane cu studii superioare, românii la acest criteriu doar 17, la categoria studiilor începătoare rușii numără 34 persoane, românii - 181.

Problema socială de bază pentru populația românească de aici este și a fost dintotdeauna lipsa locurilor de muncă. Din aceasta cauză românii au fost nevoiți să-și câștige mijloacele de existență prin toate părțile fostului imperiu sovietic. Muncile sezoniere au produs o schimbare radicală în viața economică și psihologia românilor nord-maramureșeni. Începând cu anii 60 satele românești din Transcarpatia au început să se deosebească radical de restul localităților (ucrainene, maghiare) prin bogăția materială exprimată prin construcția de locuințe și procurarea altor diverse obiecte de valoare. Însă acest lucru nu putea nicidecum să se împace cu ideologia comunistă. Ca urmare, românii au început să fie apreciați de către organele de partid și de stat ca un izvor al tuturor relelor. Începe o luptă fără compromis împotriva lor. Într-un document aprobat de comitetul de partid raional al raionului Teceu se spunea: "De obligat comitetul executiv raional, secția de interne, judecătoria, procuratura ca acestea să acorde organelor sătești locale ajutor practic în lupta cu rămășițele "trecutului"¹. Hotărârea citată a fost folosită drept paravan sau de către organele represive comuniste pentru amestecul lor în viața personală a românilor. În consecință zeci de români sunt arestați. Pe lângă aceasta față de muncitorii sezonieri se mai iau și alte măsuri: limitarea loturilor de pământ, cererea diferitelor adeverințe și permise la ieșirea din regiune, scrisori și ordonanțe adresate conducătorilor de întreprinderi în vederea interzicerii angajării la lucru a muncitorilor sezonieri².

Astfel, s-a creat o situație total contradictorie. Pe de o parte, toate succesele obținute de către români în viața materială erau considerate de către comuniști ca succese ale Puterii Sovietice, pe de alta, această putere făcea totul pentru a-i împiedica în alegerea liberă a formelor și metodelor de existență. În consecință românii opun o rezistență îndârjită sistemului ideologic sovietic. Încep intrările în masă în diferite secte, în special a "martorilor lui Iehova". Acest proces s-a răspândit și asupra instituțiilor de învăț-

¹ Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, Fond M-28, op. 19, dosar 9, p.16.

² *Ibidem*, Fond M-1 - op. 19, dosar 8, p.71.

mânt. Într-un document emis de comitetul de partid al raionului Rahău se spune că la școala din Biserica Albă" ... elevii-ievoviști refuzau categoric să interpreteze imnul Uniunii Sovietice, să recite poezii și povestiri dedicate conducătorilor puterii și Armatei Sovietice"³. În alt document se afirma că de "ievovism sunt afectate deasemenea satele Apșa de Mijloc, Peri, Dibrova (Apșa de jos -B.M.)"⁴. Însă și aici organele de partid n-au întârziat cu hotărârile și măsurile respective. Ievoviștii sunt declarați în afara legii. În satele Apșa de Mijloc și Apșa de Jos sunt închise două biserici. Prima este transformată în casă de cultură (club), a doua, monument arhitectural din sec XVIII, a fost închisă sub motiv că va fi reconstruită în muzeu⁵, însă de fapt, această capodoperă de artă la început a fost jefuită de către activiștii de partid, iar apoi lăsată în voia soartei. O altă direcție de activitate a organelor de conducere a fost "munca de educație patriotică". Ea se intensifică în special începând cu anii 70. Necontând de faptul că diferite județe din România în baza hotărârilor Comitetului Central al Partidului Comunist din URSS aveau legături frățești cu regiunile sovietice învecinate, relațiile între cele două părți erau extrem de suspecte. Regiunea Transcarpatică întreținea"... legături strânse cu județul Satu Mare"⁶. Însă după cum e bine cunoscut aceste "legături" se răsfrângeau numai asupra activiștilor de partid sovietici, sindical și comsomolo- UTC-iști. Dar și aceste erau strecurate prin instrumentele KGB-iste sovietice. Ca argument aducem extrase din Hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist din URSS cu titlul: "Despre măsurile suplimentare în sfera activității ideologice legate de activizarea propagandei naționaliste române, care subminează interesele URSS". În condițiile regiunii Transcarpatice, această Hotărâre însemna adoptarea unor măsuri drastice în vederea lichidării oricărei influențe române asupra românilor din Transcarpatia. Aici se dădeau indicații directe organelor de control (KGB, miliție, vamale, procuratură, etc.), în funcția cărora intra obligația de a întrerupe orice încercare a părții române, îndreptate spre propaganda "ideilor naționaliste". Față de organizațiile de partid și comsomol se pune sarcina îmbunătățirii componenței grupurilor turistice ale autocarelor "Drujba"⁷. De fapt războiul rece s-a răspândit și asupra relațiilor sovieto-române. În așa mod diferite colective artistice, venite din România "pe linia legăturilor frățești", concertau în fața spectatorilor unguri, ucraineni, dar nici într-un caz români.

³ *Ibidem*, Fond M-1, op.3, dosar 838, p. 197.

⁴ *Ibidem*, Fond M-1, op.6, dosar 596, p.19.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, Fond M-1, op. 7, dosar 1, p. 44.

⁷ *Ibidem*, Fond M-1, op. 9, dosar 10, p. 11; Fond M-28, op. 8, dosar 4, p.67.

Desigur că necăutând la aceste limitări contactele fizice, (deși limitate) între populația de origine română de pe malul drept al Tisei (Ucraina) și cel stâng (România) au continuat. De altfel și legăturile culturale n-au putut fi întrerupte. Spre exemplu, toate satele românești continuau să vizioneze și să audieze emisiunile teleradiodifuziunii române. Pe cale de contrabandă se făcea trafic de discuri-audio, literatură religioasă etc. Sub aspect demografic populația românească din zonă se află într-o continuă creștere. Pentru a demonstra acest lucru vom aduce următoarele cifre:

Dinamica creșterii numărului populației române din regiunea Transcarpatică

Numărul populației din regiune	Anul recensământului	Numărul românilor	În % față de numărul TOTAL
920.173	1959	18.346	1.99
1.056.799	1970	23.454	2.22
1.155.759	1979	27.155	2.35
1.245.618	1989	29.485	2.37

Astfel dinamica creșterii numărului populației de origine română din regiunea Transcarpatica este destul de înaltă și stabilă. Din restul etniilor transcarpatice, românii la acest aspect sunt depășiți doar de țigani. Numărul acestora a crescut între anii 1989-1989 de la 5886 până la 12303, adică s-a dublat.

În pofida politicii de deznaționalizare promovată de sistemul comunist, românii din zonă au reușit să-și păstreze destul de intactă identitatea națională. În primul rând ne referim aici la păstrarea limbii materne. Vom argumenta acest lucru prin următoarele cifre:

Limbile vorbite de românii din Transcarpatia (după materialele recensămintelor sovietice din 1959, 1970, 1979, 1989)

Anul recensământului	Limba maternă			
	româna	ucraineană	rusă	alte limbi
1959	18.165	65	17	99
1970	22.691	90	19	654
1979	25.990	127	76	962
1989	28.964	198	153	170

Ținem să atragem atenția la ultimul compartiment al tabelului. Din el se observă consecințele divizării artificiale a românilor în moldoveni și români. Derutați, oamenii declarau drept limbă maternă fie "moldovenească" fie româna. Cifra de 170 care după cum bine se vede e mult mai scăzută decât cea anterioară înseamnă că 73 de români considerau drept limbă maternă - maghiara, 66 moldovenească, restul - alte limbi. Despre faptul conservării spiritualității românești din Transcarpatia ne vorbește și componența etnică a satului Apșa de mijloc (raionul Rahău). Astfel la 01.01.1998 numărul total al populației era de 6245, din care români - 6199 sau 99,2%, ruși - 5, ucraineni - 27, moldoveni-9, unguri-4, nemți- 1. Interesantă este și componența națională a familiilor din acest sat. La această dată la Apșa de Mijloc se numărau doar câteva căsătorii mixte: româno-ucrainene -14 cazuri, româno-ruse - 5 cazuri, româno- moldovenești - 6 cazuri, româno-maghiare - 2 cazuri, româno-germane - 1 caz, moldovo-ucrainene - 1 caz. Aceași situație persistă la Apșa de jos, Biserica Alba, Topcina și Strâmtura.

Sub acest aspect românii din Transcarpatia diferă foarte mult de cei din alte zone din Ucraina. Pentru a ne convinge mai ușor de acest lucru vom prezenta următoarele cifre.

Regiunile ucrainene în care locuiesc românii(moldoveni)

Denumirea regiunii	Numărul total (mii persoane) %	
Români	131,8	100,0
1. Cernăuți	00,3	74,4
2. Transcarpatia	29,5	21,0
Moldoveni	324,5	100,0
Odesa	144,5	44,5
Cernăuți	84,5	26,0
Nicolaev	16,7	5,1
Donetș	13,3	4,1
Kirovograd	10,7	3,3
Dnepropetrovsc	6,6	2,0
RA Crimeia	6,6	2,0
Lugansc	5,8	1,8
Herson	5,6	1,7

Vom încerca în cele ce urmează să urmărim evoluția procesului de asimilare a moldo-românilor din Ucraina:

Evoluția procesului de asimilare a românilor (moldovenilor) din Ucraina în lumina recensămintelor sovietice din anii 1959, 1970, 1979, 1989

Naționalitatea	Recunosc în calitate de limbă maternă limba națională (%)			
	1959	1970	1979	1989
Românii	84,3	64,5	41,0	62,3
Moldovenii	83,0	83,3	80,0	78,0

Reeșind din aceste cifre se pare că moldovenii sunt supuși unei asimilări mai reduse decât românii, ceea ce nu corespunde adevărului. Asimilarea s-a produs în special în regiunile îndepărtate de România, în timp ce românii locuiesc, conform aceluiași date, la Cernăuți și Transcarpatia. Se naște întrebarea: În ce mod autoritățile comuniste au reușit să păstreze un număr atât de înalt de moldoveni? După părerea noastră scăderea aparentă a numărului românilor și stabilitatea procentajului moldovenilor s-a produs artificial prin transformarea mecanică a românilor în moldoveni. Despre acest joc comunist ne putem convinge ușor privind cifrele referitoare la reducerea numărului românilor din 1970 până la 1979 cu 23,5% și creșterea numărului lor în următorii 10 ani cu 21%. Deznaționalizarea formală a românilor din Ucraina a atins apogeul său în perioada din 1959-1979, adică perioada "terminării" construcției socialismului dezvoltat și al victoriei lui definitive. Începând cu anul 1989 se poate observa un proces invers.

În concluzie vom sublinia că românii din Transcarpatia - Ucraina în pofida încercărilor la care au fost supuși pe parcursul ultimelor treizeci de ani și-au păstrat atributele etnice esențiale; limba, teritoriul, obiceiurile, religia.

Die Rumänen in Transkarpatien in den letzten drei Jahrzehnten
Zusammenfassung

Die Arbeit zeigt die ersten Ergebnisse einer ethnologischen Feldforschung des Transkarpatien-Instituts der Universität UČgorod, Ukraine, und des Kreismuseums Satu Mare (Sathmar), Rumänien, im Kreis Pereeîn, in den Gemeinden Paraškova und Veliki Berezni, im Dorf Nišëea. In diesen Dörfern wurde eine Bevölkerung angetroffen, die eine archaische rumäni-

sche Sprache spricht und von den anderssprachigen Nachbarn "Walachen" genannt wird. Die Sprecher selbst bezeichnen sich als Rumänen. In den offiziellen Akten werden die Walachen als Ukrainer geführt und tragen bloß zwei ungarische Familiennamen: Volašin und Kanaloš.

Anschließend wird das ethno-soziale Leben der Rumänen in Transkarpatien untersucht, die in den Dörfern: Apșa de Mijloc, Dibavna (Apșa de Jos), Biserica Albă, Slatina, Strâmtura und Topcina leben. Obwohl sie eine entwickelte materielle Kultur besitzen, ist der Bildungsstand der Rumänen auf dem vorletzten Platz in dieser Region. Zu den gravierendsten sozialen Problemen zählen: fehlende Arbeitsplätze im dörflichen Bereich, schwach entwickelte Infrastruktur, kaum bestehende Sozialversicherung. Die untersuchten Archivalien beweisen die Auswirkungen der kommunistischen Politik auf die Dörfer mit rumänischer Bevölkerung und die Verhinderung jedwelchen nationalen Einflusses durch Rumänien.

Der Beitrag kommt zum Schluss, dass die Rumänen in Transkarpatien trotz vielseitiger Assimilierungstendenzen ihre wichtigsten ethnischen Merkmale wie: Sprache, angestammtes Wohngebiet, Bräuche und Religion bewahrt haben.

A kárpátaljai románok az utóbbi három évtizedben

Összefoglalás

Jelen dolgozat azokat a kezdeti eredményeket mutatja be, amelyekkel az ukrainai Užgorodi Állami Egyetem mellett működő Kárpátaljai Kutatóintézet és a Szatmári Történelmi Múzeum által a Perečîn körzetbeli Parașcova faluba illetve Veliki Berezniiben, Nișcea faluba szervezett néprajzi kutató utak jártak. Megállapítható, hogy ezen falvak lakossága egy archaikus román nyelvet beszél. Más nemzetiségű szomszédaik „oláhoknak“ nevezik őket. Ők románoknak tekintik magukat. A hivatalos iratok ukránokként tüntetik fel őket és mindössze két családnevet viselnek „Volašin“ és „Kanaloš“.

A továbbiakban a kárpátaljai (ukrainai) románok életének nemzetiségi és szociális aspektusaira világitunk rá. Ők a következő falvakban laknak: Apșa de Mijloc, Dibavna (Apșa de Jos), Biserica Albă, Slatina, Strâmtura, Topcina. E terület román lakossága viszonylag fejlett anyagi kultúrával rendelkezik, képzettségük szerint viszont az utolsó előtti helyen szerepelnek. Alapvető szociális problémáik közé tartozik a munkahelyek hiánya a falvakban, a fejletlen infrastruktúra, a szinte nem is létező szociális védőháló.

A jelen dolgozatban közzétett levéltári anyag bemutatja a román lakosságú falvakkal szemben alkalmazott kommunista politikát és minden nemzeti jellegű ráhatás lehetőségét Románia részéről. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai románok a különböző elnemzetietlenítési kísérletek ellenére megőrizték alapvető etnikai jegyeiket: nyelvüket, történelmi területüket, szokásaikat és vallásukat.

LINGVISTICĂ ȘI ETNOGRAFIE
SPRACHWISSENSCHAFT UND VOLKSKUNDE
NYELVÉSZET ÉS NÉPRAJZ

BILINGVISMUL ÎNTRE TEORIE ȘI PRACTICĂ
(UNELE OBSERVAȚII ASUPRA BILINGVISMULUI ÎN ZONA
SUD-VESTICĂ A ROMÂNIEI)

MARIA KIRÁLY, VALERIA NISTOR (ROMÂNIA)

Practica de a folosi alternativ două limbi este numită de U. Weinreich¹ bilingvism, iar cei care comunică astfel sunt bilingvi. După definiția dată în *Tratatul de lingvistică generală*²: „Prin bilingvism (numit de unii cercetători și *dualism lingvistic*) se înțelege capacitatea unui individ sau a unei populații de a utiliza în comunicare două sisteme lingvistice diferite”.

Noțiunea de bilingvism este inseparabilă de noțiunea de *contacte lingvistice*, despre care U. Weinreich susține că: „două sau mai multe limbi se află în contact, dacă sunt folosite alternativ de una și aceeași persoană”³. O consecință importantă a contactelor lingvistice o reprezintă *interferența* care constituie o influență negativă a limbii materne asupra limbii străine, deci – o încălcare a normei limbii străine sub influența limbii materne.

Literatura de specialitate cunoaște mai multe criterii de clasificare a bilingvismului, dintre care amintim: a) criteriul psihologic; b) criteriul lingvistic; c) criteriul psiholingvistic; d) criteriul sociologic.

După criteriul psihologic se delimitează trei tipuri de bilingvism:

1) *Bilingvismul receptiv*, care presupune înțelegerea unui text într-o limbă dată, nu și producerea actului de vorbire în acea limbă; în acest caz bilingvul poate fi un bun ascultător, dar nu și vorbitor al limbii respective.

2) *Bilingvismul reproductiv*: cuprinde acele deprinderi, care permit bilingvului reproducerea orală sau mentală a celor auzite sau citite.

3) *Bilingvismul productiv*: include deprinderi care dau posibilitatea bilingvului nu numai să înțeleagă și să reproducă un act de vorbire din cel de al doilea sistem lingvistic, dar și să-l producă. Aceste acte de vorbire trebuie să asigure funcția comunicativă a limbii.

Clasificarea prezentată se suprapune parțial cu cea dată în *Tratatul de lingvistică generală*⁴, care distinge *bilingvismul* (sau *diglotismul*) *pasiv* (când cunoștințele vorbitorului se rezumă doar la înțelegerea celei de-a doua limbi, nu și la folosirea ei în comunicare) și *bilingvismul activ* (când vorbitorul bilingv folosește ambele idiomuri în procesul de comunicare).

---

¹ U. WEINREICH, *Jazykovye kontakty. Sostojanie i problemy issledovanija. Perevod s anglijskogo* I. A. Žluktenko, Kiev, 1979, p. 22.

² Sub red. acad. AL. GRAUR, S. STATI, LUCIA WALD, București, 1971, p. 526.

³ U. WEINREICH, *Op. cit.*, p. 22.

⁴ *Ibidem* p. 527

Aceste clasificări presupun grade și tipuri diferite de cunoaștere a sistemului celei de a doua limbi.

După criteriul lingvistic bilingvismul productiv poate fi:

1. *Bilingvism subordinativ*: dacă în actele de vorbire se observă încălcări ale sistemului limbii, adică apar greșeli în exprimare datorită influenței primei limbi. Aceste cazuri se explică prin interferența deprinderilor de vorbire în două limbi.
2. *Bilingvism coordinativ* care asigură realizarea vorbirii corecte în cel de al doilea sistem lingvistic.

Conform criteriului psiholingvistic se delimitează două tipuri de bilingvism:

1. *Bilingvismul pur* – care presupune că cel care învață a doua limbă, în anumite situații de vorbire (de exemplu, la locul de muncă sau la școală) folosește una dintre limbi, iar în altă conjunctură (de exemplu, acasă) – prima dintre limbile însușite. Aceste persoane — consideră Erwin și Osgood sunt de fapt, monolingve, deoarece în fiecare situație ele folosesc o singură limbă.
2. *Bilingvismul combinat*: apare atunci când cel care învață al doilea sistem lingvistic cu scopuri comunicative, în una și aceeași situație, se poate folosi de ambele limbi. Acești vorbitori trec ușor de la o limbă la cealaltă.

În *Tratatul de lingvistică generală*⁵ autorii delimitează încă trei tipuri de bilingvism:

1. *Bilingvismul colectiv* – care are drept consecință modificarea fizionomiei unei limbi și nu a structurii ei;
2. *Bilingvismul în cazul enclavelor lingvistice*, când limba maternă este de multe ori abandonată sau pe cale de dispariție, cedând teren în favoarea limbii majorității înconjurătoare;
3. *Bilingvismul individual* – în acest caz pot apărea mai multe situații:
  - a) indivizii bilingvi stăpânesc la fel de bine ambele limbi, structurile sistemelor lingvistice utilizate în comunicare nu se alterează reciproc;
  - b) limba maternă, mai bine cunoscută duce la modificări în folosirea celei de-a doua limbi. Uneori individul bilingv folosește mai des, în cele mai optime ocazii, ca idiom „principal”, altă limbă decât cea maternă.

Încă o noțiune se cere amintită pentru o mai ușoară urmărire a celor prezentate în lucrare. Este vorba despre *mecanismul dominant de vorbire*, acel mecanism, care deservește majoritatea situațiilor de comunicare. Actualizarea acestui mecanism de vorbire prezintă pentru vorbitor mai puține dificultăți subiective în exprimare. El se stabilește în urma măsurării

⁵ *Ibidem* p. 529-535.

reacțiilor verbale ale bilingvului la diferiți stimuli din limbile în discuție. Bilingvului i se solicită să reacționeze verbal la o imagine sau la un cuvânt din aceeași limbă sau dintr-o altă limbă, să facă asociații verbale, să traducă etc. În unele cazuri reacțiile vorbitorului la stimulii dintr-o limbă sunt mai lente, în acest caz se consideră că unul dintre mecanismele de vorbire este dominant. După părerea lui W. Lambert⁶, bilingvul, pentru care unul dintre mecanismele de vorbire este dominant, vorbește și citește mai încet într-una dintre limbi, dar, în același timp, el traduce mai bine și mai ușor în limba dominantă, decât cel care nu posedă acest mecanism. La alți indivizi nu se observă încetinirea reacțiilor într-una din limbile cunoscute, caz în care se consideră că mecanismele de vorbire sunt echilibrate. Mecanismul dominant nu se identifică în mod obligatoriu cu limba maternă a bilingvului.

Varietatea clasificărilor amintite mai sus, precum și convergențele și divergențele care rezultă din ele, au dus la formularea unor întrebări privind aspectul practic al problemei în condițiile noastre concrete. Iată câteva dintre ele:

- care este tipul de clasificare care reflectă cel mai fidel situația reală a bilingvilor și bilingvismului din zona (sud-)vestică a țării noastre;
- care sunt condițiile în care apare fenomenul de bilingvism în țara noastră și concret în zona sus-menționată;
- care este tipul de bilingvism cel mai răspândit la noi;
- care este limba dominantă la bilingvii de la noi;
- care este rolul elementului subiectiv în formarea bilingvilor?

În speranța de a găsi răspuns la întrebările noastre, am efectuat o anchetă în rândul vorbitorilor bilingvi⁷ și pe baza răspunsurilor primite la întrebările din chestionar,^{*} am încercat să formulăm câteva concluzii.

1. Cercetarea fenomenului de bilingvism prezintă un interes deosebit în zonele (sud-)vestice ale țării noastre, unde conviețuiesc de timp îndelungat diferite naționalități: români, maghiari, germani, sârbi, ucraineni,

⁶ Vezi despre mecanismul dominant de vorbire, W. E. LAMBERT, *Psychological Approaches to the Study of Language*, „The Modern Language Journal”, 1963, v. 47, Nr. 2-3; *Idem*, *Judging Personality, through Speech. A French-Canadian Example*, „Journal of Communication”, 1966, v. 16, Nr. 4.

⁷ În selectarea subiecților bilingvi pentru ancheta din cadrul naționalităților ce trăiesc în zona sud-vestică a României, precum și în interpretarea rezultatelor obținute, ne-am bazat pe datele statistice ce ne-au fost puse la dispoziție de organizațiile locale ale minorităților; acestea sunt următoarele: alături de români, trăiesc în această zonă: ~ 130.000 de maghiari, ~ 30.000 de sârbi; ~ 30.000 de nemți, ~ 6.000 de ucraineni și ruși-lipoveni, bulgari, cehi, slovaci și alte naționalități.

* Anexăm la lucrare un model al chestionarului folosit la adunarea datelor.

bulgari, cehi, slovaci și altele. Această conviețuire a dus, în mod firesc, la apariția bi-(tri-, pluri-) lingvismului: fiind în relații economice, culturale și sociale, vorbitorii diverselor limbi în multe cazuri au învățat limba vecinilor sau a prietenilor, partenerilor.

2. Ancheta am efectuat-o, discutând cu 78 de subiecți de vârstă diferită: între 20-30 ani (46 subiecți); între 30-40 ani (6 subiecți); între 40-60 ani (26 subiecți)⁸.

În condițiile noastre, bilingvismul — în funcție de compoziția națională a locuitorilor din această zonă — se conturează în felul următor: maghiar-român, german-român, sârbo-român, ucrainean/rus-român, bulgar/ceh/ slovac-român și invers.

La aceste situații în ultimii ani se adaugă, ca a treia limbă, engleza, care se vorbește cu ușurință de tânăra generație; acest fapt se datorează pătrunderii ei în toate domeniile de activitate, influenței emisiunilor de televiziune, precum și interesului manifestat de tineret pentru tot ce este de proveniență anglo-americană. Astfel, în numeroase cazuri se ajunge la rezultate semnificative, la un asemenea nivel de cunoaștere a limbii engleze (învățate doar la școală și, eventual, la meditații), încât vorbitorul gândește în engleză și redactează lucrări cu ușurință în această limbă (vezi în ancheta noastră 7,71%).

La copiii proveniți din familii mixte se conturează mai multe situații: a) ambele limbi sunt cunoscute în egală măsură (copiii au și declarat în chestionar că au „două limbi materne” – 7,40%); b) una din limbile părinților se cunoaște foarte bine – la nivel de „citit, scris, vorbit”, iar cealaltă doar la nivel de „conversație cotidiană”; c) copilul știe doar una din limbile părinților, aceea care, de obicei, se vorbește acasă, iar cunoștințele din a doua limbă (însușită de multe ori de la bunici) nu sunt solide.

Cea de-a doua limbă, de regulă, se însușește: 1. în familie (3,70%); 2. la școală (14,81%); 3. la facultate (11,11%); 4. la școală și la meditații (uneori și la TV) (22,22%); 5. la școală și la facultate (11,11%); 6. la școală, facultate și în familie (81,48%)⁹; 7. la studii sau la specializări în altă țară (11,11%).

---

⁸ Constatările noastre se referă la categoria vorbitorilor bilingvi culți, de regulă filologi, medici, psihologi. Vezi delimitarea bilingvismului în bilingvismul vorbitorilor culți și bilingvismul vorbitorilor obișnuiți, în *Tratat de lingvistică generală*, p. 527. Primul aspect este denumit și *diglosie (diglotism)* în special de către profesorul belgian Van Loey și de către sociolingviștii americani (Vezi ARMAND BOILEAU, *L'acte de language chez l'individu bilingue*, în *Mélanges Fohalle, Gemblaux [1969]*, p. 53, apud *Tratat...*, p. 527.

⁹ Acest procent include și pe cei care au indicat separat familia, separat școala, respectiv facultatea pentru precizarea împrejurărilor în care au învățat cea de-a doua limbă.

3. Un rol determinant în stabilirea nivelului de cunoștințe lingvistice (teoretice și practice) îl au studiile: ele pot influența hotărâtor gradul de cunoaștere a unei limbi și, implicit, stabilesc care este limba dominantă pentru un vorbitor bilingv. În acest caz s-a impus delimitarea mai multor situații:

- a) Dacă vorbitorul a efectuat studiile în altă limbă decât cea maternă, această limbă în majoritatea cazurilor, pentru el va deveni dominantă (la 24 subiecți din 36); chiar dacă vorbitorul are limba maternă sârbă, maghiară, germană sau rusă, el se va exprima mai ușor în limba română (dacă a făcut studiile în română), în special în limbajul oficial și științific¹⁰.
- b) Sunt puține cazurile, când vorbitorul bilingv a studiat în limba română, dar se exprimă mai ușor în limba maternă (vezi 18 cazuri – 23,07% din totalul de 78 studiate).
- c) Dacă studiile au fost făcute în limba maternă și acasă se vorbește preponderent această limbă, vorbitorul se exprimă mai ușor în limba maternă.
- d) Dacă subiectul a făcut studiile preuniversitare în limba maternă, iar la facultate a studiat în limba română, el se exprimă cu mai multă ușurință în limba română.
- e) Chiar dacă vorbitorul bilingv susține că se exprimă cu aceeași ușurință în ambele limbi, atât în limbajul cotidian, cât și în cel oficial, el recunoaște că la întocmirea, de pildă, a unui act oficial gândește în limba română (dacă a făcut studiile în română);
- f) Cei care au urmat studiile în ambele limbi (inclusiv cele preuniversitare) sunt familiarizați în egală măsură cu ambele sisteme lingvistice și se exprimă cu aceeași ușurință în cele două limbi, în toate domeniile de activitate.
- g) Dacă profesia cere folosirea unei anumite limbi străine în redactarea lucrărilor științifice, bilingvul (sau plurilingvul) ajunge să gândească și să redacteze în limba străină respectivă (de regulă, limba engleză), chiar dacă aceasta a fost studiată doar la școală și la meditații. Cunoștințele de limbă în astfel de situații se îmbogățesc cu ocazia specializărilor în străinătate.

---

¹⁰ Vezi despre situații similare în *Tratat...*, p. 536.

¹¹ Vezi despre aceste probleme TATIANA SLAMA-CAZACU, *Psiholingvistică. Știință a comunicării*, București, 1999, p. 408-412.

¹² Aici intervine „legea minimului efort”. Vezi MARIA ILIESCU, *Pe marginea unor lucrări recente despre bilingvism*, SCL, XV, 1964, nr. 2, p. 249.

h) Din „două limbi materne”, de obicei rămâne dominantă cea în care subiectul a făcut studiile. Și în acest caz am întâlnit excepții, când vorbitorul bilingv a făcut studiile în germană și engleză, totuși gândește și redactează mai ușor în limba română (una din „limbile materne” este româna).

4. Subiecții intervievați au menționat unele dificultăți pe care le întâmpină în procesul de comunicare (orală sau scrisă). Ne oprim asupra câtorva dintre ele:

— Dacă limba maternă se folosește foarte puțin de vorbitor, el se exprimă mai ușor în toate situațiile în cea de-a doua limbă, care pentru el devine dominantă (vezi subiecții cu limba maternă maghiară, germană, sârbă, rusă, care se exprimă mai ușor în limba română – 29,62%).

— Dificultățile variază în funcție de limbajul folosit de vorbitorul bilingv: în anumite domenii se exprimă mai ușor în limba maternă, în altele – în cea de-a doua limbă, învățată în diferite împrejurări.

— La cei care posedă aproximativ în egală măsură cele două limbi, se observă că uneori cuvintele din cele două idiomuri se interferează: vorbitorul își amintește într-un moment dat doar termenul dintr-una din limbile cunoscute.

— Alte dificultăți care apar la vorbitorii bilingvi pot fi:

- în domeniul ortoepiei, al accentului, mai ales la cei care au limba maternă maghiară, în care accentul este fix (pe prima silabă);
- în folosirea limbajului uzual (în susținerea unei conversații);
- în folosirea corectă a unor îmbinări de cuvinte datorită calchierii;
- în alcătuirea unei compuneri (din cauza vocabularului mai limitat în a doua limbă);
- în traducerea din limba maternă în limba străină;
- la folosirea limbajelor specializate în cea de-a doua limbă.

5. Din cele constatate de noi cu ocazia anchetei am putut stabili că printre bilingvii individuali (chiar și printre plurilingvi) din această parte a țării predomină bilingvismul productiv (activ) și cel pur, însă în foarte multe cazuri întâlnim și bilingvismul combinat. Bilingvismul receptiv (pasiv) apare pe lângă cel productiv — ca o completare la acesta — la aproximativ 44% dintre cei anchetați (34 din 78). Se observă la mulți vorbitori bilingvi un bilingvism coordinativ, în special, la cei cu altă limbă maternă decât româna, dar care au făcut studiile în limba română.

6. Dacă delimitarea bilingvismului activ de cel pasiv nu ridică probleme (datele anchetei dovedesc acest lucru), în schimb în cazul bilingvismului coordinativ apar elemente specifice unui grup restrâns de vorbitori care, după părerea noastră, ar necesita departajarea și altor

subgrupe de bilingvism (în funcție de domeniu de activitate, de vârstă, de studii, de conjunctură etc.).¹¹

În continuare ne vom opri pe scurt asupra acestor probleme:

- a) Există vorbitori bilingvi care intră în categoria bilingvilor coordinativi într-un anumit domeniu de activitate, de exemplu: domeniul juridic, medical, tehnic, cel al științelor exacte etc. În discuțiile pe teme de specialitate ei dovedesc un bilingvism coordinativ perfect, fără interferențe, în schimb, când discuția se axează pe probleme cotidiene (și nu un limbaj de specialitate!), bilingvismul lor se transformă în unul subordinativ, care trădează influența evidentă a sistemului limbii materne. Despre ce tip de bilingvism putem vorbi în astfel de situații?
- b) Unul și același vorbitor bilingv în anumite situații poate fi caracterizat prin bilingvism pur, dacă la locul de muncă folosește perfect un alt sistem lingvistic, nu pe cel al limbii materne, iar acasă întrebuințează exclusiv limba maternă; același vorbitor bilingv însă într-o anumită conjunctivă (de exemplu, într-un cerc de prieteni sau chiar la o întâlnire neoficială între specialiști) trece cu ușurință de la un sistem lingvistic la celălalt sau, uneori, chiar le amestecă. Acest ultim fenomen l-am putea numi „comoditate lingvistică”: vorbitorul apelează la unități lexicale care îi vin spontan în minte în momentul vorbirii, și nu pentru că nu ar cunoaște cuvântul dat în celălalt sistem lexical. Cuvântul nu este și nu trebuie să fie neapărat din sistemul limbii materne. De exemplu: vorbitorul bilingv maghiar-român, care a pronunțat propoziția: „Nézd, mennyi *pălărie*”, nu a spus-o pentru că nu știa echivalentul cuvântului *pălărie* (în maghiară „kalap”), ci pentru că acest cuvânt „i-a venit în minte” în acel moment. Acest fenomen se observă și la vorbitorii cu „două limbi materne”, și ei apelează cu aceeași ușurință la sistemul ambelor limbi¹².
- c) Dificultățile întâmpinate de bilingvi sunt legate în multe cazuri de încadrarea adecvată a enunțului într-unul dintre stilurile funcționale (limbaje). Acestea se însușesc în mod diferențiat în funcție de conjunctura în care se învață cel de-al doilea sistem lexical.
  - Dacă cea de-a doua limbă se învață în afara școlii (acasă, în cercul de prieteni etc.) se însușește cel mai bine limbajul cotidian.
  - Dacă a doua limbă se însușește în școală, vorbitorii capătă o bază generală solidă pentru fiecare stil funcțional, ele însă necesită o perfecționare, o îmbogățire a cunoștințelor într-un domeniu sau celălalt (prin cursuri de perfecționare a limbii, prin studiu la facultate, prin studiu individual etc.).

— Dacă a doua limbă se învață (în majoritatea cazurilor, se aprofundează) la facultate, acest proces, de regulă, se orientează în direcția unui anumit stil funcțional, (o anumită specialitate) sau a câtorva dintre ele. Mulți bilingvi pot cunoaște la perfecție doar anumite limbaje în cel de-al doilea sistem lingvistic. Acest lucru nu înseamnă că ei nu intră în categoria bilingvilor coordinativi, doar că nu sunt acoperite toate domeniile. Sunt însă foarte puțini și acei vorbitori care cunosc la perfecție toate limbajele (stilurile funcționale) în limba lor maternă (în funcție de domeniul de activitate în care lucrează) în acest caz nu se poate afirma că acești vorbitori nu-și cunosc bine limba maternă. De aceea fiecare individ bilingv trebuie privit diferențiat, în funcție de domeniul de activitate, de pregătire profesională, de vârstă etc. Numai ținând cont de toți acești factori, putem defini locul lui în categoria vorbitorilor bilingvi.

7. În apariția bilingvismului și a bilingvilor un rol important revine și factorului subiectiv: aptitudinilor, înclinațiilor spre învățarea unei limbi străine. Acest factor nu trebuie neglijat, deoarece, de exemplu, însușirea unor probleme de către anumiți vorbitori, în special, copiii, se face cu multă ușurință, iar în cazul altora pentru obținerea aceluiași performanțe se cere o muncă perseverentă și sistematică. Roadele acestei munci depind în mare măsură de cei care predau o limbă străină în învățământul preuniversitar sau universitar, de pregătirea lor profesională și, desigur, de măiestria pedagogică și stilul lor de muncă.

C H E S T I O N A R

— **Câți ani aveți?**

— **Studii:**

— **Limba maternă:**

— **Limbi străine cunoscute (la ce nivel):**

— **scris, citit, vorbit:**

— **vorbit:**

— **scris, citit:**

— **În ce împrejurări le-ați învățat (aproximativ la ce vârstă):**

- În ce limbă ați făcut studiile (școala generală, liceul, facultatea):
- În ce limbă vorbiți în familie:
  - ❖ în cazul problemelor cotidiene:
  - ❖ în cazul problemelor oficiale, de serviciu etc.:
- În ce limbă gândiți?
  - ❖ în situații cotidiene:
  - ❖ în cazul întocmirii unui act sau a unei lucrări:
- În ce limbă redactați de regulă (sau mai ușor) o lucrare științifică?
- În ce limbă vă exprimați cu mai multă ușurință (sau în egală măsură)?
- Ce dificultăți întâmpinați în exprimare și în ce limbă? (Exemple concrete; în ce situații?)
- Aproximativ câte procente din timpul dvs. folosiți fiecare din limbile cunoscute și în ce formă (dacă le folosiți permanent sau ocazional)?

***Bilingualismus zwischen Theorie und Praxis. Einige Bemerkungen
zum Bilingualismus im Südwesten Rumäniens
Zusammenfassung***

Der erste Teil des Beitrags zählt die nach psychologischen, linguistischen, psycho- und soziolinguistischen Kriterien festgelegten Arten von Bilingualismus auf. Auf dieser theoretischen Grundlage baut die Analyse der Untersuchungsergebnisse auf, die bei zweisprachiger Bevölkerung in Südwestrumänien erzielt wurden. Es handelt sich hier um ca. 130.000 Ungarn, 30.000 Serben, 30.000 Deutschen, 6000 Ukrainern, Russen und Lipowenern sowie anderen Ethnien (Bulgaren, Tschechen, Slowaken u.a.).

Die Befragung erbrachte als wichtigste Erkenntnis, dass unter den einzelnen Zweisprachigen die aktive (produktive) und die reine Zweisprachigkeit vorherrscht. In vielen Fällen wurde auch ein kombinierter Bilingualismus festgestellt.

Die entscheidende Rolle für den linguistischen Kenntnisstand der Zweisprachigen spielen die Schulbildung und die Sprache, in der sie erworben wurde. Die Schulbildung bestimmt wesentlich den Grad der Sprachkenntnis und entscheidet den dominierenden Sprachgebrauch. Bei

rumänischem Schulbesuch dominiert in der Regel das Rumänische. Falls die Schulbildung in einer anderen Sprache als der Muttersprache (in unserem Fall rumänisch) erfolgte, bleibt diese Sprache dominant, selbst wenn in der Familie die Muttersprache gesprochen wird.

Kétnyelvőség elméletben és gyakorlatban. Néhány megjegyzés a kétnyelvőségről Délnyugat-Romániában.
Összefoglalás

Az előadás első része a kétnyelvőség pszichológiai, nyelvészeti, pszicho- és szociolingvisztikai szempontok alapján megkülönböztetett típusait rendszerezi. Ezen elméleti alapokra helyezve elemzi azután azokat a kutatási eredményeket, amelyeket Délnyugat-Romániában élő kétnyelvűek körében győjtöttek. Ezen lakosság összetétele a következő: mintegy 130.000 magyar, 30.000 szerb, 30.000 német, 6000 ukrán, orosz, lipovének és egyéb öbolgár, cseh, szlovák stb.) nemzetiség él ebben a régióban.

A vizsgálat legfőbb eredményének az a felismerés tekinthető, hogy a beszélők körében az aktív öproduktív) és a "tisztá" kétnyelvőség dominál. Számos esetben mutatkozott azonban kombinált kétnyelvőség is.

A kétnyelvűek nyelvi kompetenciáját döntő mértékben az iskola, illetve az ott elsajátított nyelv befolyásolja. Az iskolai oktatás határozza meg a nyelvismeret fokát és a nyelvhasználati szokásokat. Román nyelvű iskola látogatása esetén rendszerint a román nyelv dominál. Amennyiben az iskolai képzés nyelve nem a beszélők anyanyelve öhanem ez esetben román), ez a későbbiekben is uralkodó marad, még abban az esetben is, ha a családban még beszélék az anyanyelvet.

1. Într-o abordare dintr-o perspectivă preponderent psiholingvistică, pe baza modelului “dinamic-contextual”¹, aplicat nivelului lexical, bilingvismul este definit, în versiunea lui ideală, ca un fenomen de “echilingvism” (“ambilingvism”). Această noțiune presupune existența următoarelor premise:

- a) utilizarea alternată, în egală măsură, a două limbi, chiar dacă nu și cu aceeași competență, având în plan subiectiv o pondere egală (cel puțin afectivă);
- b) gândirea (“ideația”) în ambele limbi și, în general, capacitatea neuropsihică de a produce și înțelege mesaje în ambele limbi;
- c) învățarea timpurie și utilizarea îndelungată a celor două sisteme lingvistice;
- d) corelarea “pragmatică” cu necesitățile de comunicare ale individului și ale grupului social;
- e) stăpânirea (nu neaparat absolută și integrală) a elementelor și registrelor ambelor limbi;
- f) conștiința lingvistică a (înțelegerii) existenței (în individ) a celor două sisteme, ca două modalități diferite de comunicare.

2. Modelul “contextual-dinamic” de abordare a bilingvismului are ca punct central de referință individul, antrenat în actul comunicării în totalitatea sa, ca persoană umană complex determinată în plan psiho-social, și vizează cu precădere adaptarea acestuia la partener, la situația de comunicare, la contextul “total” în continua sa schimbare.

2.1. Într-o accepțiune globală, contextul “total” include o mare varietate de elemente variabile determinante, în funcție de care se schimbă preponderența codurilor lingvistice utilizate de bilingvi în discurs.

Dintre aceste variabile, mai importante ni se par următoarele:

- contextul socio-economic cultural și istoric dat;
- statutul socio-profesional al partenerilor participanți la actul de comunicare;
- vârsta și stările psihice, interesele, atitudinea, personalitatea și interesele acestora;
- cadrul situațional comun (circumstanțe: ambient, moment, loc etc.)

---

¹ Cf. TATIANA SLAMA-CAZACU, *Psiholingvistica o Știință a comunicării*, București, 1999, p. 232-240.

- microcontextul familial (căsătorii mixte sau omogene d.p.d.v. etnic);
- tema abordată, gradul de cunoaștere a interlocutorilor;
- calitatea stimulilor verbali și nonverbali folosiți de cercetător pentru declanșarea unor reacții spontane, cu un mare debit lexical, din partea bilingvilor;
- alte subcontexte specifice, individuale sau comune grupului etnic respectiv.

3. Bilingvismul, în general, se manifestă într-o diversitate de forme², care se înscriu tipologic în două varietăți de bază, diferențiate în funcție de caracterul lor *simetric sau asimetric*.

3.1. În bilingvismul de tip simetric, varianta ideală de diglosie, utilizarea celor două coduri lingvistice în contact se face în mod *egal, paralel și constant*.

Este cazul bilingvismului perfect sau ideal, așa cum a fost definit mai sus.

3.2. Unele comunități etnice de la noi și din alte părți se confruntă, însă, cu bilingvismul de tip *asimetric*. Avem de a face în acest caz cu o *disproporție* în utilizarea de către vorbitorii bilingvi a propriului lor idiom (limba A, maternă) și a limbii oficiale (B), în sensul că împrejurările în care se apelează la limba oficială sunt mult mai numeroase și mai frecvente.

Cercetările dialectale pe care le-am întreprins în ultimii 15 ani asupra dialectului istroromân vorbit de un număr redus de persoane (urmași ai vlahilor balcanici de odinioară) în două localități din Peninsula Istria (Croatia), Jeaंनी (J) și Sușnievița (S)³, ne-au furnizat suficiente argumente în favoarea tezei că istroromâni prezintă un caz tipic de bilingvism asimetric.

Cu timp ce trece se îngustează tot mai mult sfera de utilizare a dialectului, în favoarea limbii oficiale croate, limba populației majoritare din zonă.

Această tendință generală de diminuare a gradului de utilizare a propriului idiom este o consecință directă a acțiunii mai multor factori de natură extralingvistică, în speță, social-economiци.

Repercusiunile directe ale manifestării acestei asimetrii în bilingvismul istroromânilor sunt cât se poate de evidente: sporirea numărului de împrumuturi din croată, de calcuri și semicalcuri lexicale și gramaticale, abandonarea limbii materne pe secvențe mai mici sau mai mari de text, dezvoltarea sinonimiei lexicale interlingvistice, pe care am

² O prezentare a diferitelor tipuri de bilingvism vezi la MARIA KIRALY, *Studii de didactica limbilor străine*, Editura Mirton, Timișoara, 1998, p.127-141

³ Vezi RICHARD SĂRBU, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Editura Amarcord, Timișoara, 1998

denumit-o *recurență sinonimică interlingvistică* (RSI), amplificarea întrepătrunderilor de registre lingvistice, pe măsura amplificării situațiilor reale ce se impun în actul comunicării, trecerea de la codul istroromân la cel croat și (mai puțin) invers⁴.

4. Indiferent că este vorba de bilingvismul de tip simetric sau de cel de tip asimetric, manifestarea acestuia ar trebui să aibă un caracter *activ, general și obligatoriu* pentru comunitatea respectivă.

Bilingvismul, în cazurile cercetate de noi, are un caracter *activ*, întrucât membrii comunității lingvistice în discuție utilizează intens și frecvent, în diverse circumstanțe, atât croata cât, și istroromâna. Diferențele privind gradul de utilizare a unui sistem lingvistic sau a celui alt de dătoresc diverselor contexte de situație.

Spunem că acest fenomen are un caracter *general*, deoarece se manifestă la toți membrii comunității respective, mai puțin la tinerii de vârstă școlară (învățământul general fiind doar în limba oficială).

Are, în același timp, un caracter *obligatoriu* pentru toți membrii comunității, interesați, din varii motive, de a folosi atât codul limbii materne, ca "limbă a satului și a familiei", cât și limba populației majoritare din jur, în cazul nostru – limba croată.

Distingem, totodată, două forme secundare de manifestare a bilingvismului la grupul pe care l-am cercetat mai mulți ani la rând:

- (a) Utilizarea de către vorbitori a fiecărui cod lingvistic în parte. Debitul textelor produse într-un sistem lingvistic sau altul diferă în funcție de diversele împrejurări de viață, de importanța acestora din punct de vedere social, economic, politic, cultural, de încadrarea evenimentelor concrete în spațiu și timp.
- (b) Trecerea voită sau involuntară, pe aceeași secvență de text, de la un cod lingvistic la altul, din motive de natură socio-sau psiholingvistică.

5. Concurența structurilor lexico-gramaticale din limba oficială și a celor din idiomul matern se finalizează prin masive dislocări în consistența sistemului acestuia din urmă, ca urmare firească a presiunii tot mai puternice manifestate de limba oficială⁵.

⁴ RICHARD SÂRBU, *Aspecte ale interferenței de coduri în istroromâna actuală*, în vol. *Relatii interdisciplinare ale lingvisticii aplicate*, Cluj-Napoca, 1989, p. 238-241

⁵ Cf. RADU FLORA, *Câteva observații cu bilingvismul manifestat în graiurile privire la istroromâne*, în *Actele celui de-al XII Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, II*, București, 1971, p. 1009-1022; vezi și AUGUST KOVAËEC, *Jezik Istarskih "Rumunja"*, vol. *Annales*, 6/95, 2, Koper, 1995, p. 65-74

Această tendință, tot mai mult resimțită, imprimă bilingvismului la care ne referim, în totalitatea sa, un caracter tot mai pronunțat asimetric.

6. Dintre fenomenele care ne-au reținut în mod special atenția, extrem de interesantă, în sensul celor arătate mai sus, ni s-a părut bogăția faptelor de *sinonime contextuală interlingvistică*, denumită de noi în mod convențional “recurență sinonimică interlingvistică” (RSI), o expresie concludentă a unui comportament verbal “ambilingv” (“echilingv”), una din principalele consecințe (efecte) ale bilingvismului.

Prin RSI vom înțelege reluarea (reduplicarea) unor termeni echivalenți din limbile A și B, ce alternează pe unități de text relativ restrânse, pentru denumirea uneia și aceleiași noțiuni, din motive și intenții (lingvistice propriu-zise: expresiv-stilistice sau ideografice, psiho și sociolingvistice).

În lanțul discursiv al vorbirii bilingvilor, familiarizați deopotrivă cu cele două coduri lingvistice, în mod frecvent, alături de termenii din limba maternă (A), apar și corespondentele lor din limba oficială (B), care îndeplinesc în contextele respective funcțiile cunoscute ale sinonimelor (de *precizare* a unei noțiuni și de *diversificare expresivă a vorbirii*).

Utilizarea unor asemenea perechi sau chiar a unor serii sinonimice de acest tip se face adesea în interiorul aceluiași enunț, în două direcții principale: (a) fie că se pleacă de la termenul din limba B, oficială, (b) fie că se pleacă de la termenul aparținând idiomului matern (A).

(a) În plan sintagmatic, această trecere se poate face și gradat: B+B → B+A → A+A, ca în istroromână: Au *stara târcva, stara besereca, betâra besereca facut* (Sankovici Mate, 82 ani, J., 1982).

Se remarcă aici concurența paralelelor din croată și istroromână, trecerea gradată de la sintagma croată la cea română, prin veriga intermediară mixtă, fapt justificat psiholingvistic și de intenția vorbitorului de a fi cât mai bine înțeles de un român (daco-român).

(b) Când trecerea se face în sens invers, de la termenul românesc la cel croat, se resimte manifestarea dorinței vorbitorilor de a fi mai convingători, precum și deprinderea acestora de a vorbi cu un străin într-o altă limbă decât cea locală, tot pentru a fi mai bine înțeleși:

De ex.: Noi zicem *șarpele, zmiia* (Sankovici Ive, 74 ani, 1982).

Analizând mai multe texte, am remarcat preocuparea expresă a istroromânului în etate și de vârstă mijlocie de a face distincțiile de rigoare între sinonimele folosite, de a sublinia deosebiri de nuanțe și de utilizare, specifice termenilor autohtoni și celor străini (de ex., istr. *șterne și fântâra*).

Acest fapt demonstrează implicit și un anumit grad de dezvoltare a conștiinței lingvistice a istroromânilor, ca vorbitori ai unui anumit idiom, strict delimitat geografic.

De ex.: “Noi rumunski cuvintam, po jeianski e afara când mejem, pac cuvintam hârvatki, tot așa taliianski tudi” (Sankovici Mate, 82 ani, 1982).

7. Structura unui enunț cu sinonime recurente aloglote este adesea mixtă: alternează pauzele, ezitățile, “tăcerile”, înainte sau după rostirea unui termen, care este ulterior reduplicat în cel de-al doilea cod cunoscut.

Iată câteva din situațiile concrete în care apare RSI la bilingvi:

- (a) expresia de nedumirire afișată de unul din colocutori;
- (b) teama unui vorbitor de a nu fi bine înțeles și apelul la un sinonim din alt cod “mai lămuritor”;
- (c) intenția locutorilor de a fi mai convingători (excesul de persuasiune);
- (d) uitarea unui termen dintr-un cod (situație frecventă în bilingvismul de tip asimetric, când vorbitorii trec pe neobservate de la un cod la altul, în funcție de lacunele lor din idiolect/-e/;
- (e) sfiala (jena) de exprimare în limba maternă (A) (de regulă în bilingvismul asimetric);
- (f) prezența unor colocutori străini de comunitatea respectivă;
- (g) înclinația unor vorbitori de a trece de la un cod lingvistic la altul, în dorința lor de a-și frapa partenerul de discuție, mai ales când acesta este, de exemplu, un cercetător lingvist, chiar dacă acesta din urmă este un bun cunoscător al idiomului respectiv;
- (h) sesizarea faptului că unul din colocutori nu stăpânește bine registrele uneia din limbi.

Privitor la *uitare*, ca factor inductor de RSI, în psiholingvistică, unii cercetători consideră că limba *vorbită timpuriu* se uită mai greu⁶. În schimb, unele rezultate obținute în neurolingvistică, în cursul tratării unor cazuri de afazici bilingvi sau poligloți⁷, pun în evidență faptul că după unele accidente cerebrale survenite în zonele neurale ale limbajului, cel mai puțin afectată este limba utilizată intensiv și în exclusivitate în perioada anterioară accidentului. E drept, când se pune întrebarea: ce limbă utilizează mai mult afazicul bilingv sau poliglot vindecat, limba A sau limba B? - se ia în considerație, în primul rând, durata întreruperii, pe parcursul vieții, a utilizării unei limbi, dar și vârsta de achiziție a limbilor respective, afinitatea

⁶ TATIANA SLAMA-CAZACU, *op. cit.*, p. 413

⁷ Cf. ALEXANDRU ZOLOG, *Afaziile. Semiologie. Neurolingvistică. Sindromologie*, Timișoara, p. 135-139

genealogică și tipologică a acestor limbi, structura lor gramaticală. Pe de altă parte, s-a observat că la afazicii poligloți se conservă cel mai bine limba maternă⁸.

Uitarea, ca una din principalele cauze care induc RSI, menită să completeze lacunele din codul A cu elemente echivalente (sinonime) din codul B, ori invers, singură, totuși nu poate fi admisă ca explicație în toate cazurile de reduplicare sinonimică interlingvistică, așa cum rezultă din cele arătate mai sus

Oricum, ni se pare că abandonarea pe o perioadă mai îndelungată de timp a uneia din limbile frecvent utilizate anterior constituie o cauză principală a uitării cuvintelor, care favorizează amplificarea RSI, și constituie un început al "marginalizării" unuia din codurile lingvistice cunoscute.

7.2. RSI este într-un fel sau altul, mai mult sau mai puțin evident, reflectarea *preponderenței* unuia dintre sistemele lingvistice stăpânite de bilingvi, a "gradului de gândire" (de ideație) în limba respectivă (cum ar fi, de ex., numărul banilor în gând, socotitul, într-o limbă sau alta).

Tatiana Slama Cazacu⁹, citându-l pe W. Mackey¹⁰, observă pe bună dreptate că în studiul psiholingvistic al bilingvismului, cel mai interesant lucru nu este *cât de bine cunoaște* persoana respectivă fiecare limbă, ci *în ce mod utilizează* cele două sisteme (ponderea fiecărui sistem).

8. Față de cele discutate mai sus, se desprinde concluzia finală că prin cercetarea RSI pot fi relevate o serie de aspecte privind tendințele de evoluție a limbilor utilizate de bilingvi, cum ar fi: gradul de menținere cu statut de limbă de-sine-stătătoare a limbii materne (A). Tot mai frecventele lacune în discursul bilingvilor și utilizarea tot mai frecventă a sinonimelor din limba (B) reprezintă adevărate semnale care anunță tendințele de slăbire (pierdere) a competenței lingvistice a vorbitorilor în codul respectiv.

Se impune, ca atare, necesitatea realizării unui echilibru în privința performanțelor bilingve, individual sau microsocioal, prin strategii culturale instituționalizate de *conservare* și de *cultivare a ambelor sisteme lingvistice*.

⁸ ALEXANDRU ZOLOG, *op. cit.*, p. 135.

⁹ TATIANA STANA-CAZACU, *op. cit.*, p. 413.

¹⁰ W. MACKEY, *The measurement of bilingual behavior*, în "Canadian Psychology", 7, nr. 2, p. 75-92.

Die Verwendung von Synonymen durch zweisprachige Sprecher Zusammenfassung

Aus vorrangig psycholinguistischer Perspektive wird der Bilingualismus nach dem "Kontext-dynamischen" Modell auf lexikalischer Ebene als Erscheinung des Äquilingualismus bezeichnet. Gemäß diesem Modell steht im Zentrum des kommunikativen Makrotexes das gesamte Individuum als psycho-sozial bestimmte, komplexe menschliche Persönlichkeit. Der Verfasser bestimmt die wichtigsten Erscheinungsformen des Bilingualismus in ethnisch homogenen und gemischten Gemeinschaften und ihre symmetrischen bzw. asymmetrischen Entwicklungsrichtungen - je nach dem Vorherrschen der Muttersprache (A) oder Staatssprache (B) im Kommunikationsakt - und bezieht sich danach ausführlich auf die "Interlinguale Verwendung von Synonymen" (RSI), eine der wichtigsten Auswirkungen des Bilingualismus.

Der Beitrag zeigt zahlreiche linguistischen, psycho- und soziolinguistischen Faktoren auf, die das verbale Verhalten der Partner im Kommunikationsakt bestimmen und sich auf die Auswahl und alternative Verwendung - oft in derselben Aussage - von gleichwertigen ("synonymen") Ausdrücken der zwei Kontaktsprachen auswirken. Besondere Beachtung findet die Bedeutung dieser interlingualen Doppelformen für den gegenwärtigen und künftigen Status der beiden, gleichzeitig verwendeten Kodes.

Die im Beitrag geäußerten Hypothesen gehen von den Untersuchungen aus, die der Verfasser in den letzten 15 Jahren an den istrorumänischen Dialekten in Kroatien durchgeführt hat. Die Schlussfolgerungen betonen die Wichtigkeit des Gleichgewichts der zweisprachigen Komponenten und die Notwendigkeit, beide linguistischen Systeme zu pflegen. Entscheidend im Bereich des Bilingualismus ist nicht, wie gut ein Sprecher beide Sprachen kennt, sondern wie er sie verwendet.

A kétnyelvűség szinonima megfeleltetési Összefoglalás

Egy túlnyomórészt pszicholingvisztikai megközelítésben, a kétnyelvűséget a "dinamikus-környezeti" modell alapján, a szókészlet szintjére alkalmazva, "egyenlő-nyelvűségnek" definiáljuk. Ezen modell alapján a kommunikációs összefüggések központjában az egyén áll, a maga teljességében, mint pszicho-társadalmi szinten összetetten meghatározott emberi személy.

Miután a szerző meghatározza a kétnyelvűség főbb formáit a homogén illetve vegyes etnikai közegekben, valamint ezek szimmetrikus vagy aszimmetrikus fejlődési formáit, aszerint, hogy a fő kommunikációs nyelv az anyanyelv (A) vagy a hivatalos nyelv (B), bővebben kitér a kétnyelvűség egy fő következményére (hatására), azaz, a "interlingvisztikus szinonima

megfeleltetésre” (RSI).

*A dolgozatban bemutatásra kerül egy sor nyelvészeti és pszicho-
valamint szociolingvisztikai faktor, amely meghatározza a beszélgető
partnerek kommunikációs viselkedését, különösen ugyanazon kijelentés
során kiválasztott és a két nyelven alternatívan használt azonos jelentésű
kifejezések (szinonímák) felbukkanásakor, valamint az interlingvisztikus
reduplikáció jelentését a két párhuzamosan használt kód jelenlegi és
jövőbeli helyzetét illetően.*

*A dolgozatban megállapított következtetések alapját azon nyelvjárás-
kutatások adják, amelyeket az utóbbi 15 évben végzett a szerző a
horvátországi isztro-románok körében.*

*A dolgozat végkövetkeztetése annak szükségességét hangsúlyozza,
hogy meg kell teremteni a kétnyelvűség hatásainak egyensúlyát, mindkét
nyelvrendszer egyenlő mértékű művelésével és konzerválásával. Ugyanakkor
a szerző alapvetőnek tekinti a kétnyelvűség kapcsán azt, hogy milyen módon
használja a beszélő a két nyelvet és nem azt, hogy mennyire jól ismeri ezeket
a nyelveket.*

Atât sub aspect lingvistic cât și stilistic, limbajul oral se caracterizează printr-o structură relativ omogenă. Unitatea „stilistică este asigurată, indirect, pe de o parte, de constanța raportului dintre trăirile afective și manifestarea lor lingvistică, pe de alta, de întemeierea limbii române literare pe limbajul popular, și direct, de existența unui sistem de procedee și mărci stilistice relativ stabil... Mărcile stilistice ale textelor realizate în comunicarea orală sunt, în primul rând, actualizări ale sistemului de procedee stilistice implicite, dezvoltate de limba națională ca limbaj popular (în esența sa oral), dar și ca expresie orală a variantei literare a limbii naționale (prin esența ei, scrisă)”¹.

Se poate vorbi așadar de două arii ale limbajului oral, una *rurală* și una *citadină*, corespunzătoare celor două tipuri de culturi, *minoră* și *majoră*, după cum le denumea Blaga. În prima variantă, vorbirea este dialectală, regională și populară, în cea de-a doua aspectul îngrijit, cult, se îmbină cu cele popular, familiar sau argotic. „Pe fondul acestei diferențieri stilistice, de ansamblu și, într-un anumit sens, de suprafață, cu originea în raportul *protagoniști — limbă* și manifestată în raportul *text — limbă*, se dezvoltă o alta, de adâncime, generată de raportul *protagoniști — text ? mesaj referent*, între stilul *conversației* și stilul *beletristic*”².

Stilului conversației, mai puțin omogen, dar mai deschis în actualizarea sistemului, D. Irimia îi stabilește³ trei variante stilistice: al conversației curente (sau stilul neutru), al conversației oficiale (sau stilul solemn) și cel al conversației familiare (sau stilul familiar). În cazul discuției noastre, ultima dintre cele trei variante este cea care ne interesează.

Preeminența funcției expresive asupra celei referențiale, un grad înalt de expresivitate a textului, spontaneitatea și prezența factorului afectiv constituie trăsăturile fundamentale ale variantei familiare a stilului conversației. Identitatea ei specifică se întemeiază pe categoria semnelor lingvistice cu mărci implicite, dar, spre deosebire de celelalte două variante, aceleași semne acumulează, în context, și mărci explicite, datorită laturii subiective a mesajului. Doar ținând seama de cele două componente ale

¹ DUMITRU IRIMIA, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p.79.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem* p.80.

stilului conversației, rurală și citadină, precum și de stările emoțional-afective ale vorbitorilor, devine explicabilă acumularea de *termeni regionali*, *termeni tabu*, *termeni compuși și locuționali*, *termeni constituiți prin sufixe diminutivale și augmentative* (dar care și-au pierdut funcția semantic obiectivă), *termeni cu structură onomatopeică*, *termeni lexicali deveniți specifici prin mutații semantice fundamentale*, *termeni argotici* ș.a.⁴

Numai cei nefamiliarizați cu variatele aspecte ale vocabularului românesc ar putea fi surprinși să constate că multe din cuvintele ce pot fi incluse în lexicul familiar nici nu mai amintim de cele din fondul principal sunt împrumuturi din alte limbi. Ne vom ocupa, în continuare, de acei termeni, din sfera lexicului familiar, care provin din limba maghiară.

Mai întâi însă trebuie subliniat un aspect evidențiat de lingvistul timișorean Francisc Király, în legătură cu polisemantismul, nepermis în terminologia științifică, al termenilor *împrumut*, *preluare*, *trecere*, *mutare*, *cuvânt străin* etc. „Nu tot ce are o sursă externă în limba română este și element străin și, invers, nu toate elementele de altă origine de pe teritoriul lingvistic românesc sunt elemente componente ale compartimentului limbii române!”⁵. În lingvistica noastră, se pare că doar în domeniul neologismelor s-a cristalizat o diferențiere acceptabilă între elementele intrate mai de curând în limbă și adaptate sistemului, elemente care au fost denumite *împrumuturi neologice*, și cuvintele care nu îndeplinesc condițiile cerute de sistem și care formează categoria *barbarismelor*. În cazul cuvintelor provenite din alte limbi, dar intrate în română într-o etapă mai veche, diferențierea se face apelându-se la termeni precum *regionalism*, *provincialism*, *general răspândit*. „...Nici termenul: *cuvânt străin*, nici cuvântul *regional* nu ne ajută în redarea diferenței valorice a cuvintelor de altă origine. Folosirea termenului: *străin* pentru a marca elementele de altă origine e inutilă, pentru că fiecare împrumut este de origine străină, iar *regionalismul* nu se referă în mod obligatoriu la un împrumut...”⁶. Între *împrumut* și *cuvânt străin* nu trebuie pus semnul egal: primul marchează încheierea unui proces, cel de-al doilea — un proces neîncheiat, întrerupt. „Cuvântul de altă origine, în prima etapă a existenței sale pe teren românesc, este, în raport cu sistemul limbii noi, un cuvânt *străin*, un „împrumut” individual beneficiind de contribuția a două sisteme prin bilingvul care-l folosește. Cuvântul *străin* devine *împrumut* când se supune cerințelor limbii în care a ajuns și iese din sfera restrânsă a unui grup

⁴ Cf. *Ibidem*, p.84-85.

⁵ FRANCISC KIRÁLY, *Contacte lingvistice*, Editura Facla, Timișoara, 1990, p.49-50.

⁶ *Ibidem*, p.51.

*limitat de bilingvi*⁷. Așadar, în primul caz vorbitorul bilingv este cel care se mișcă între două sisteme lingvistice, iar în al doilea caz monolingvul preia cuvântul străin și-l integrează în limba sa maternă.

Împrumutul include regionalismele, citatele lexicale, cuvântul general răspândit etc., iar acest proces este urmarea firească a contactului dintre popoare și limbi. Majoritatea covârșitoare a împrumuturilor de origine maghiară au un caracter popular, în sensul că au pătruns pe cale orală, deși există și câteva intrate în română pe cale cultă, reflectând realități ale administrației sau politicii acelor vremuri. „Împrumuturile, indiferent de sursa și numărul lor, au o valoare cu totul inegală și, deci, este o greșeală de metodă (comisă adesea) tratarea lor în bloc, nediferențiat. „Cântărirea” lor atentă arată că ele nu formează o masă unitară, ci se stratifică după criterii în care, de regulă, valoarea (răspândirea, frecvența, puterea derivativă etc.) se cuplează cu vechimea”⁸. Cele mai vechi împrumuturi din maghiară sunt și cele mai cunoscute vorbitorilor de limbă română; în fapt, aproape toate aparțin lexicului fundamental al limbii noastre. În afară de acestea, o serie de alte cuvinte, mult mai numeroase, provenite tot din maghiară, se regăsesc doar în vocabularul locuitorilor din vestul și nord-vestul României.

Stricta împărțire a cuvintelor, oferită de dicționare în general, în *regionalisme*, *familiarisme*, *învechite* etc. nu corespunde întotdeauna realității lingvistice, fiind adesea anulată de faptele limbii vii. O serie de factori extralingvistici (psihologici, culturali, sociali, politici ș.a.) au contribuit la crearea unei relative omogenizării la nivelul utilizării normei supradialectale a limbii. Astfel, un cuvânt precum *cătană* <din magh. *katona* (lit.), *katana* (dial.), înregistrat în DEX ca „învechit”, poate fi auzit, și nu de puține ori, și astăzi, în enunțuri de tipul: „A plecat cătană”, termenul fiind utilizat, evident, în notă ironic-afectivă. Sau cuvântul *bolând*, înregistrat în DEX și în DLR ca „regionalism” (<din magh. *bolond*), poate fi întâlnit într-un mesaj de tipul: „Nu te pune cu el: e cam bolând”, iar emițătorul să fie o persoană originară din Dobrogea, să zicem. „Învechit” și „regionalism” este marcat în DEX și *bântui* (<din magh. *bánt*, după L. Tamás, din magh. *bántani*, după DLR și DEX)⁹. Or, de frecvența cu care e folosit, în primul rând în discuții *familiare*, și de expresivitatea acestui termen nu se îndoiește nimeni. Cuvântul *musai* (< din magh. *muszáj*) e însoțit, în DEX, de

⁷ *Ibidem*, p.55.

⁸ Idem, *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic. Sinteze*, TUT, Timișoara, 1991, p.125-126.

⁹ E adevărat că doar înaintea unor expresii (*Să mă bântuie Dumnezeu!*) sau a sensului a *împila*, a *asupra* apar specificațiile *reg.* și *înv.*

specificația *popular*. Valoarea sa stilistică însă, expresivitatea și aerul său... simpatic îl plasează între *familiarisme*; unul din rolurile acestor cuvinte e să-i apropie pe vorbitori, să reducă considerabil distanța dintre ei, să creeze un climat de normalitate, de firesc, să dezinhibe, să netezească frunțile.

Un cuvânt precum *bucta* (< din magh. *buktat*) „a cădea la un examen, a rata o probă” nu este înregistrat nici în DEX, nici în DLR, deși termenul cunoaște o largă circulație în limbajul elevilor și al studenților. E posibil să fi fost omis pe considerentul că aparține sferei argoului, cu toate că, în mod evident, lucrurile nu stau așa.

Revenind la observațiile stilistice expuse mai sus, considerăm că *familiarismele*, care formează o arie lexicală mai puțin răsfățată de specialiști, pot fi grupate în *familiarisme rurale* și *familiarisme urbane*. Cele din a doua categorie par să aibă, și să-și consolideze, un statut aparte: multe dintre ele au fost inițial preluate și valorificate artistic, de către scriitori, prin intermediul stilului beletristic. Din limba cultă, ele au reintrat în cea orală, fiind utilizate însă, cu preponderență, de oamenii cât de cât trecuți prin școală, tocmai pentru savoarea, pentru expresivitatea care le sunt proprii. Prestigiul lor a crescut și datorită posibilităților unui vorbitor cult de a face ușor conexiuni cu fapte din moștenirea culturală, în sens larg, la care are acces prin intermediul limbii culte.

Am întocmit o listă de cuvinte împrumutate din maghiară, pe care le considerăm *familiarisme rurale* (în ciuda posibilității ca aria lor de răspândire să fie mai restrânsă):

bică < din magh. *bika* (L.Tamás; Fr. Király);

cetlui < din magh. *csatol* (L.Tamás), *csatolni* (DEX);

ciopor < din magh. *csoport* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

cimotie < din magh. *csimota* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

dărab < din magh. *darab* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

hârdău < din magh. *hordó* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

moaflă < din magh. *mafla* (L.Tamás; DLR);

ocoș < din magh. *okos* (Fr. Király);

piat < din magh. *piac* (L.Tamás; Fr. Király);

rât < din magh. *ret* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

rudă < din magh. *rud* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

sudalmă < din magh. *szidalom*, *szidalmat* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

sudui < din magh. *szid*, *szidni* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

tărcat < din magh. *tarka* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX).

Să amintim și câteva *familiarisme* pe care, datorită utilizării lor tot mai largi de către vorbitori de la orașe, le-am numit *urbane* (chiar dacă și în

mediile rurale sunt răspândite, valorizarea lor stilistică este pregnantă în mediile urbane și culte):

bântui < din magh. *bánt*, *bántani* ((L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

bolând < din magh. *bolond* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

buctu < din magh. *buktat* (Fr. Király);

coțcă < din magh. *kocka* (L.Tamás; Fr. Király);

fercheș < din magh. *fehérke*, *fejerke*, *feherkes* (L.Tamás);

hălădui < din magh. *haladni* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

larmă < din magh. *lárma* (DEX; DLR; L.Tamás);

meșter < din magh. *mester* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX); (când e utilizat ca apeletiv: „Ce mai faci, meștere?”);

musai < din magh. *muszáj* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX);

muștrului < din magh. *musztrál* (DLR; DEX; L.Tamás);

nătărău < din magh. *neteró* (Fr. Király);

pihă < din magh. *pihe* (L.Tamás);

pițulă < din magh. *picula* (L.Tamás; DEX; DLR);

pontos < din magh. *pontos* (L.Tamás);

șcățulă < din magh. *skatulya* (L.Tamás);

șontorog < din magh. *sontorog* (L.Tamás), *czomtorag* (DEX);

tărăboanță < din magh. *targonca* (L.Tamás; Fr. Király), *torbonca* (DEX);

tașcă < din magh. *táska* (L.Tamás; DEX; DLR);

tăcălie < din magh. *szakáll* (L.Tamás; Fr. Király);

țidulă < din magh. *cedula* (L.Tamás; Fr. Király; DLR; DEX).

Rumänische umgangssprachliche Ausdrücke aus dem Ungarischen ***Zusammenfassung***

Zu Beginn legt der Beitrag im Bereich des Konversationsstils einen ländlichen und einen städtischen Bereich fest. Danach wird das Verhalten von Lehnwörtern aus dem Ungarischen untersucht, die in den Wörterbüchern als veraltet oder als Regionalismen bezeichnet werden und heute als umgangssprachlich angesehen werden können. Dank ihrer hohen Ausdruckskraft werden diese Wörter von vielen Sprechern weiter verwendet, nachdem sie aus literarischen Quellen bekannt geworden waren. Diese Ausdrücke ersetzen verblasste Wörter der Hochsprache. Angesichts ihres literarischen Ursprungs ist der heutige Standort dieser Ausdrücke am Rande der Lexik befremdlich. Ihr Vorhandensein beweist die Auswirkung normaler Beziehungen zwischen zwei Sprachen und zwischen den Sprechern zweier Ethnien.

Magyar eredetű köznyelvi kifejezések a román nyelvben**Összefoglalás**

Előadásom bevezetőjében megkülönböztetek egy vidéki és egy városi társalgási stílust. Ezt követően azon magyar eredeti kölcsönszavak használatát elemzem, amelyeket a szótárak elavult vagy regionális kifejezésként jelölnek, és amelyeket ma köznyelvi értékűnek tekintünk. Nagy kifejezőerejük miatt ma számos beszélő használja ezeket a nyelvi elemeket, miután irodalmi forrásokból ismertté váltak. Ezen nyelvi formák helyettesíthetik a már "megfakult", kifejezőerejüket veszített változatokat. Irodalmi eredetük ismeretében a szókincsben elfoglalt marginális helyzetük ellentmondásosnak tűnik. Létiük két nyelv és beszélőik közötti kiegyensúlyozott kapcsolat jelentőségét tanúsítja.

LEXIKALISCHE INTERFERENZEN AUS DEM RUMÄNISCHEN UND UNGARISCHEN IN DEN SCHWÄBISCHEN DIALEKTEN VON BESCHENED UND PETRIFELD

TAMÁS KNECHT (RUMÄNIEN)

1. Einleitung

Die Sathmarer Schwaben, die sich im Laufe des 18. Jahrhunderts in mehreren Strömungen in der Gegend von Sathmar (rum. Satu-Mare, ung. Szatmárnémeti) und Großkarol (rum. Carei, ung. Nagykaroly) ansiedelten, bilden seit mehr als zwei Jahrhunderten eine spezielle Sprachinsel auf den meist von Ungarn bewohnten Gebieten. Um miteinander kommunizieren zu können, war es für diese Sprachgemeinschaften nötig, solches Kommunikationsmedium zu schaffen, das beiden Ethnien die gegenseitige Verständigung gewährleisten konnte. Da die Schwaben im Sathmarer Gebiet als sprachliche Minderheit gelten, wurde naturgemäß das Ungarische zum interethnischen Kommunikationsmittel.

Die ungarische Sprache diente den Schwaben lange Zeit nur dazu, die unerlässlich notwendigen kommunikativen Aufgaben beider Ethnien zu verpflegen. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (nach dem Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn – 1867) beginnt aber ein engerer Kontakt zwischen den beiden Sprachgemeinschaften, dessen Ursache vor allem in der Magyarisierungspolitik der ungarischen Regierung liegt. Dieser Wandel führte dazu, dass die ungarische Sprache sowohl in der Schule als auch in der Kirche der schwäbischen Gemeinden einen bedeutenden Platz bekommen hat. Von nun an kann man die Sathmarschwaben als zweisprachig betrachten, in dem Sinne, dass sie neben ihrem muttersprachlichen deutschen Dialekt auch über (mehr oder minder) gute Kenntnisse im Ungarischen verfügen.

Durch die Verschiebung der politischen Grenzen nach dem ersten Weltkrieg (4. Juni 1920) wurde unter anderen auch das Sathmarer Gebiet Rumänien angeschlossen. Das führte im Leben der Sathmarschwaben zur Herausbildung einer neuen Sprachsituation, indem neben dem Ungarischen auch das Rumänische als Wirkungsfaktor auf das Schwäbische zur Geltung kommt. Dadurch bildete sich eine deutsch-ungarisch-rumänische Mehrsprachigkeit auf dem sathmarschwäbischen Gebiet heraus.

2. Kontaktlinguistische Überlegungen¹

Obwohl sich die Linguistik mit der Sprachkontaktforschung seit Ende des 19. Jahrhunderts auseinandersetzte², wurde ein theoretischer Rahmen für diese Forschungen erst in den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts durch die Arbeit von U. WEINREICH³ und die von E. HAUGEN⁴ ausgearbeitet. So kann man erst seit den 1950-er Jahren von Sprachkontaktforschung als linguistischer Teildisziplin sprechen, die sich dann in den 1970-er Jahren zu einem selbständigen Wissenschaftszweig entfaltete⁵.

Sprachkontakte können aus vier Perspektiven untersucht werden: Man unterscheidet eine (system)linguistische Sicht (Forschungsbereich: Sprache), eine psycholinguistische (Forschungsbereich: Individuum), eine soziolinguistische (Forschungsbereich: Gesellschaft) und eine pragmalinguistische Betrachtungsweise (Forschungsbereich: Kommunikationsprozeß)⁶.

Dem im Titel angegebenen Thema entsprechend wird die Problematik in der vorliegenden Arbeit nur aus linguistischem Gesichtspunkt betrachtet. Es soll vorhergehend festgestellt werden, dass es sich in der Kontaktlinguistik bedauerlicherweise keine einheitliche Terminologie herausbildete. So werden Begriffe wie „Interferenz“, „Transferenz“, „Integration“ usw. von Linguisten auf verschiedene Weise interpretiert⁷:

J. JUHÁSZ versteht unter *Interferenz* „die durch die Beeinflussung von anderen sprachlichen Elementen verursachte Verletzung einer sprachlichen Norm bzw. der Prozeß der Beeinflussung“ und unterscheidet zwischen phonetischen, grammatischen und semantischen Interferenzen. Interferenzen können sowohl innerhalb einer Sprache als auch zwischen zwei Sprachen vorkommen. Im letzteren Fall sind voneinander (a) Interferenzen der Fremdsprache auf die Muttersprache und (b) Interferenzen der Muttersprache auf die Fremdsprache zu unterscheiden. JUHÁSZ weist

¹ Die Forschungen der Sprachkontakte und die der gegenseitigen Beeinflussungen haben sich in den Termini Kontaktlinguistik, Areale Sprachwissenschaft, Sprachbundforschung, Interlinguistik, Interferenzforschung, Interferenzlinguistik usw. niedergeschlagen (GEHL / SITARU 1994: 7).

² H. SCHUCHARDT 1884, H. PAUL 1898.

³ U. WEINREICH 1953.

⁴ E. HAUGEN 1956.

⁵ N. BRADEAN-EBINGER 1991, S. 46 f.

⁶ M. CLYNE 1980, S. 641.

⁷ Eine Übersicht über die Definitionen der Interferenzlinguistik s. bei N. BRADEAN-EBINGER 1991, S. 59 ff.; H. GEHL-M. SITARU 1994, S. 8 ff.

auch darauf hin, dass „die Interferenz zum Bestandteil der Sprachnorm werden kann“, in diesem Fall spricht er von *Integration*⁸.

G. BELLMANN ordnete den Begriff *Interferenz* dem bilingualen Individuum zu: „Unter Interferenz wird der Normverstoß verstanden, der in der Rede dem bilingualen Individuum unterläuft, wenn bei der Verwendung der einen Sprache ein Element oder eine Regel der anderen Sprache entgegen der hierfür gültigen eigensprachlichen Norm eintritt.“ Unter *Integration* versteht er die Eingliederung der Interferenzen in das Sprachsystem, deren Ergebnisse er als *Integrate* bezeichnet⁹.

R. CONRAD bezeichnet als *Interferenz* die „gegenseitige Beeinflussung von Sprachen und Dialekten auf der Grundlage von Sprachkontakten und Bilingualismus, die sich in der Übernahme lexikalischer Einheiten, grammatischer und phonetischer Einheiten und Regeln aus der einen Sprache in die andere äußert“¹⁰.

W. HUBER definierte die *Interferenz* im allgemeinsten Sinn des Wortes: *Interferenz* ist „die Einwirkung einer Sprache auf eine andere“¹¹. Er hebt zugleich hervor, dass man gewöhnlich zwischen *Interferenz* der *Parole* und der *Langue* unterscheidet. „Die eine bezieht sich auf bestimmte individuelle Äußerungen eines bestimmten Sprechers; die andere bezieht sich auf das System der Sprache.“ Nicht selten wird aber der Begriff *Interferenz* auf *Parole-Interferenz* eingeschränkt. Der oben genannten Terminologie gegenüber bezeichnet M. CLYNE „die Übernahme von Elementen, Merkmalen und Regeln aus einer anderen Sprache“ als *Transferenz* und eine *Transferenzerscheinung* als *Transfer*. Er differenziert die lexikalischen, semantischen, morphematischen, phonologischen, prosodischen, syntaktischen und graphematischen *Transferenzen*. Wenn sich die lexikalischen *Transfers* in das phonologische, morphologische, graphematische und semantische System der Empfängersprache eingliedern, nennt CLYNE diesen Fall *Integration* und unterscheidet zwischen

---

⁸ J. JUHÁSZ 1977, S. 9 f.; s. noch 1980, S. 646 ff. HEIKE GLONING hält die Definition von J. JUHÁSZ (*Interferenz* als Normverletzung) für unzulänglich. Ihrer Meinung nach besteht ein Problem bereits darin, dass „schwierig zu entscheiden ist, was die Norm ist. ... Ganz unzutreffend wäre eine Begriffsbestimmung als »Normverletzung« schließlich auch im Fall der Lehnwörter, da der Gebrauch der Wörter *Wein* und *Fenster* einfach nicht als Normverletzung beschrieben werden kann“ (1994, S. 19 f.).

⁹ G. Bellmann 1981, S. 9.

¹⁰ R. CONRAD 1988², S. 103.

¹¹ W. HUBER 1977, S. 57.

phonologischen, morphologischen, graphematischen und semantischen Integrationen¹².

N. BRADEAN-EBINGER interpretiert die grundsätzliche Polarität der Transferenz und Interferenz als „interindividuelle und individuelle Sprachvariation“. Laut der Auffassung von H. HAARMAN definiert er die Interferenz als „eine individuelle Sprachvariation, ein Phänomen der individuellen Mehrsprachigkeit“, die Transferenz demgegenüber als „eine interindividuelle Sprachvariation, ein Phänomen der Gruppenmehrsprachigkeit“¹³. GÖTZ WIENOLD weist richtig darauf hin, dass sich die Integration der übernommenen sprachlichen Elemente nicht in jedem Fall vollständig vollzieht, sondern sie kann auf einer gewissen Schicht der sprachlichen Assimilierung steckenbleiben. Er stellt zwei Skalen für solche nur partiell integrierten Elemente auf, die eine Skala misst „die Integration an der Art der Varianz freier Alternationen oder Unsicherheit des Sprechers, eine Einheit morphologisch, graphisch oder phonisch aufzufüllen“ und die andere gibt „den Grad der Integration nach Integration oder Nichtintegration je nach Ebene der Beschreibung“ an.. „Es kann also Integration ebenenspezifisch, jeweils auf einer Ebene eines Sprachsystems, oder ebenendifferenzierend beschrieben werden“¹⁴.

Dass der häufigste und besonders typische Fall der Interferenzerscheinungen im Erstatz eines Lexems vorliegt, hängt damit zusammen, dass eine Sprache über sogenannte „weichere“ und „härtere“ Stellen verfügt. „Die für fremden Einfluß durchlässigste Stelle einer Sprache ist ihre Vokabular. ... Die härtesten Stellen einer Sprache sind die vollständigen Paradigmata mit allen obligatorischen Unterscheidungen und allen gebundenen oder freien Morphemen“¹⁵.

Die lexikalisch-semantischen Interferenzen bedingen das Lehnwortgut. WERNER BETZ teilt das entlehnte Wortgut nach phonetisch-phonologischen Kriterien in zwei Kategorien ein: Er unterscheidet zwischen *Lehnwörtern* und *Lehnprägungen*. Lehnwörter sind aus der Fremdsprache übernommene lexikalische Elemente, die den Fremdwörtern gegenüber vollständig oder partiell assimiliert wurden.¹⁶

¹² M. CLYNE 1980, S. 641 f.

¹³ H. HAARMAN 1991, S. 59.

¹⁴ G. Wienold 1968, S. 14 ff.

¹⁵ W. Huber 1977: 58 f.

¹⁶ Laut HEINRICH KUEN: „Der Unterschied zwischen Fremdwort und Lehnwort ist jedoch keine Eigenschaft des Wortes selbst, sondern eine metalinguistische Unterscheidung, die der Sprechende nicht trifft, wenn er das Wort in der Rede verwendet, sondern nur, wenn er es als fremd erkennt oder als heimisch empfindet“ (1981: 142).

Bei den Lehnprägungen unterscheidet man weitere Gruppen danach, ob ein Wort in einer Sprache schon vorhanden war und unter fremden Einflüssen eine neue Bedeutung erhalten hat, oder ob es ganz neu gebildet wurde. Den ersten Fall bezeichnet W. BETZ als *Lehnbedeutungen*, den zweiten demgegenüber als *Lehnbildungen*. Die Gruppe der Lehnbildungen gliedert sich in die freie *Lehnschöpfung*, in der keine formale Anlehnung an das fremdsprachliche Vorbild erkennbar ist, und in die *Lehnformung*, die nach dem fremden Vorbild gestaltet wurde. Die letztere unterteilt man weiter je nachdem, ob sie genau nach fremdem Vorbild gebildet wurde (*Lehnübersetzungen*), oder ob sie freiere Übersetzung ist (*Lehnübertragungen*)¹⁷.

3. Zur Geschichte der sathmarschwäbischen Gemeinden Bescheneed und Petrifeld

Die von mir untersuchten sathmarschwäbischen Nachbargemeinden, Bescheneed (rum. Dindeștiu Mic, ung. Kisdengeleg oder Csárda) und Petrifeld (rum. Petrești, ung. Mezőpetri) liegen im südwestlichen Teil des heutigen Sathmarer Komitats an der Landstraße Satu-Mare–Oradea.

*Bescheneed*¹⁸ – Der Name des Dorfes wurde zum erstenmal im Jahre 1316 in einer Urkunde als *Kys-besenew* (Kis-Besenyő) erwähnt. Die einstigen Dorfbewohner starben allmählich infolge von Epidemien und Angriffen der durch das Dorf durchgezogenen Heere aus. Aus dem alten Dorf Kis-Besenyő ist nur eine Tscharda übriggeblieben, die eine große Rolle besaß, denn hier haben die Fuhrmänner auf dem Wege in die Stadt Großkarol (Carei) gerastet. Nach dieser Tscharda nennen heute die Leute in der Umgebung das Dorf auf ungarisch *Csárda*. Das verwüstete Dorf wurde erst im Rahmen der schwäbischen Siedlungsaktion der Grundherren Károlyi erst im Jahre 1800 mit schwäbischen Bauern angesiedelt. Nach der von HUGO MOSER aufgestellten siedlungsgeschichtlichen Klassen für die Bezeichnung der Siedlungstypen der sathmarschwäbischen Gemeinden¹⁹ gehört die Gemeinde Bescheneed zu den sogenannten Tochtergemeinden, deren

¹⁷ Zusammengefasst nach H. RUNGALDIER 1981, S. 208.

¹⁸ Die Geschichte der Gemeinde s. ausführlicher bei J. BRÁZAY 1886: 181 ff.

¹⁹ H. MOSER unterscheidet zwischen (a) „Muttergemeinden, die nur von Neueingewanderten gegründet wurden, (b) Gemeinden, die Gründungen von Zugezogenen aus schon bestehenden Siedlungen und Neueingewanderten waren und (c) reine Tochtergemeinden, deren Gründer ausschließlich oder doch der überwältigenden Mehrheit nach Zugezogene waren“ (1937: 108 ff.).

Gründer ausschließlich die aus den schon besiedelten schwäbischen Dörfern "Zugezogenen" waren.

Das Dorf gehörte vom Anfang an administrativ zu dem benachbarten Petrifeld. Diese Filialelage gab Bescheneed merkwürdigerweise eine besonders günstige Rolle, wenigstens aus dem Standpunkt des schwäbischen Dialekts betrachtet. Die Verwaltungsinstitutionen wie Polizei, Gemeinderat, Bürgermeisteramt usw. befanden bzw. befinden sich auch heutzutage nämlich ausschließlich in Petrifeld. Demzufolge konnten die Bescheneeder ihren schwäbischen Dialekt auch während der Jahrzehnten der Magyarisierungspolitik der ungarischen Regierung fast ungestört benutzen und ihn dadurch gänzlich bewahren. Diese spezifische Sprachinsellage gewährleistete ihnen die Bedingung zur Bewahrung ihrer deutschen Muttersprache. Die Homogenität des Dorfes wurde aber nach der Wende von 1989 gebrochen. Nachdem die Mehrzahl der jüngeren Generationen seit den 80er Jahren nach Deutschland ausgewandert war und somit viele Häuser leer geblieben waren, ließen sich mehrere ungarische und rumänische Familien nieder. Laut der Daten des Petrifelder Bürgermeisteramts hatte Bescheneed im Jahre 1992 313 Einwohner, davon waren 254 (81,15%) Deutschstämmige. 1999 zählt das Dorf – infolge der Auswanderungen nach Deutschland – insgesamt nur noch 258 Einwohner.

Petriefeld – Der Name der Gemeinde wurde erstmals ebenfalls 1316 als *mezeu-petri* erwähnt. Laut einer Urkunde trug die Gemeinde 1399 den Namen *Mezeu-Zenth-Pétery*. Die Gemeinde starb infolge der Mongolen- und Türkenzüge und der ungarischen Freiheitskämpfe fast aus. Das Dorf wurde erst im Jahre 1740 durch Umzug der Schwaben aus den herumliegenden, schon vorhandenen schwäbischen Siedlungen wieder bevölkert. So gehört die Gemeinde nach H. MOSERS Kategorien ebenfalls zu den Tochtergemeinden. 1992 betrug die Zahl der Einwohner 1504 Personen, davon waren 816 (54,25%) deutscher Herkunft. 1999 hat das Dorf insgesamt 1345 Einwohner. Die Differenz zwischen den Angaben von 1992 und 1999 hängt damit zusammen, dass viele von den Einwohnern seit den 80er Jahren – der Bescheneeder Situation ähnlich – nach Deutschland auswanderten oder in die Stadt Großkarol umzogen.

Über die schwäbische Mundart bzw. deutsche Nationalität der Petrifelder Schwaben ist festzustellen, dass es bei ihnen schon in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine Magyarisierung begonnen hat. Demzufolge beherrschen die jüngeren Generationen die schwäbische Mundart nicht mehr, sie verfügen aber über (mehr oder minder) gute

Deutschkenntnisse und so haben sie ihre deutsche Nationalität nicht aufgegeben²⁰.

4. Die Datenbasis

Die in den Gemeinden Bescheneed und Petrifeld (mit Hilfe von Fragebögen und Tonaufnahmen) von mir durchgeführten Feldarbeiten hatten als Ziel die Untersuchung des heutigen Sprachzustands und Sprachgebrauchs der schwäbischen Einwohner mit besonderer Rücksicht auf die Interferenzerscheinungen, die infolge der sprachlichen Heterogenität dieser Gemeinden im Schwäbischen auftraten. Nach dem angegebenen Titel sollen hier nur die Ergebnisse des engeren Untersuchungszieles ausführlich dargestellt werden. Anhand der Tonaufnahmen wurde eine Datenbasis zusammengestellt, die die im schwäbischen Dialekt von Bescheneed und Petrifeld auftretenden ungarischen bzw. rumänischen lexikalischen Einflüsse darzustellen versucht. Die Tonaufnahmen enthalten Interviews mit insgesamt 25 Gewährspersonen (19 Personen aus Bescheneed und 6 aus Petrifeld), die Vertreter verschiedener Generationen sind²¹:

GEN.	ALTER	BESCHENEED	PETRIFELD
I.	über 70	4	6
II.	50–70	7	–
III.	35–50	2	–
IV.	18–35	4	–
V.	bis 18	3	–

Die entlehnten lexikalischen Einheiten, die in den Tonaufnahmen vorkommen und woraus eine Datenbasis zusammengestellt wurde, sind nach semantischen Kriterien eingeordnet.

Demgegenüber ordnet KATHARINA WILD die Lehnwörter, indem sie den entlehnten Wortbestand der ungarndeutschen Mundarten untersucht, je nachdem ein, wann diese lexikalischen Einheiten in der betreffenden

²⁰ Vgl. T. KNECHT 1999, S. 28 ff. Die Vergleichstabellen über den Sprachzustand der Bescheneeder und Petrifelder Schwaben s. im Anhang.

²¹ Dass die Gewährspersonen in Bescheneed – den Petrifelder Gewährspersonen gegenüber – in allen 5 Generationen auftreten, hängt mit der bereits erwähnten Feststellung zusammen, dass die Gemeinde Bescheneed dank ihrer eigenartigen sozialen Isolation ihren schwäbischen Dialekt im großen und ganzen bewahrt hat.

ungarndeutschen Mundart aufgetreten sind. Sie unterscheidet demgemäß drei Hauptgruppen:

(1) *Entlehnungen der ersten Zeit* – Wörter, die von der Ansiedlung an bis zum Beginn dieses Jahrhunderts in den Wortschatz der deutschen Mundarten geraten sind; „Es handelt sich um Transferenzen, die eine Lücke im mundartlichen Wortschatz ausfüllten, und sie wurden sowohl lautlich als auch grammatisch in die Mundarten integriert“²². Diese Hauptgruppe wird nach semantischen Kriterien weiter gegliedert (Benennungen sachlicher Neuheiten, Flüche und Schimpfwörter, geographische Namen usw.).

(2) *Entlehnungen der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts* – Die „kamen vorherrschend aus dem technischen Bereich, es handelt sich dabei meistens um international gebrauchte Wörter. Ihre Latung wurde noch im großen und ganzen der mundartlichen Lautung angeglichen. Die Vokale wurden in der Regel eingedeutscht, die Konsonanten nur selten ...“²³.

(3) *Entlehnungen nach 1945* – Zu dieser Gruppe gehören Wörter, die infolge der tiefgreifenden gesellschaftlich-wirtschaftlich-kulturellen Veränderungen in die deutschen Mundarten eingedrungen haben. Neue Begriffe der politischen Einrichtungen, der Landwirtschaft und Industrie usw. wurden in den deutschen Dialekten nicht neu gebildet, sondern aus dem Ungarischen übernommen²⁴.

Die Feststellungen von K. WILD bewahren ihre Gültigkeit auch in Bezug auf die sathmarschwäbischen Mundarten. Einen grundlegenden Unterschied gegenüber den ungarndeutschen Mundarten zeigt das Sathmarschwäbische dadurch, dass sein Wortbestand auch von der rumänischen Sprache beeinflusst ist. Nach dem Frieden von Trianon begann nämlich – neben dem Ungarischen – auch die rumänische Sprache als neue Staatssprache, Wirkung auf das Schwäbische auszuüben. Es ist aber bemerkenswert, dass die rumänischen lexikalischen Einflüsse in den schwäbischen Dialekten von Bescheneed und Petrifeld in der Regel nicht unmittelbar auftraten bzw. treten auch noch heutzutage auf, sondern durch Vermittlerrolle des Ungarischen. Das ist dadurch zu erklären, dass die rumänische Sprache in diesen Gemeinden gar nicht als Kommunikationsmittel verwendet ist. Die wenigen rumänischen Lehnwörter

²² K. WILD 1994, S. 43.

²³ K. WILD 1994, S. 44.

²⁴ Vgl. K. WILD 1994, S. 44 ff. F. KIEFER ordnet die Lehnwörter der ungarndeutschen Gemeinde Hajosch in die folgenden drei Gruppen ein: (1) *Entlehnungen bis zum I. Weltkrieg*; (2) *Entlehnungen zwischen den beiden Weltkriegen* und (3) *Entlehnungen nach dem II. Weltkrieg* (vgl. 1967: 94).

konnten somit fast ausschließlich aus der ungarischen Umgangssprache dieser Gegend übernommen werden.

Die Datenbasis enthält insgesamt 282 entlehnte lexikalische Einheiten. Davon sind 253 Wörter (89,71 %) aus dem Ungarischen und der Rest (29 Wörter – 10,28 %) aus dem Rumänischen entnommen. Die Übernahme der rumänischen Wörter weist zweifachen Charakter auf:

1. Die Mehrheit der Wörter (21 Wörter – 7,44 % aus dem gesamten Korpus) ist – wie schon oben erwähnt – *durch Vermittlerrolle der ungarischen Umgangssprache* übernommen. Hier sind folgende Begriffe zu erwähnen: – ung. **csekk** < rum. *C.E.C.* (Abkürzung des Ausdrucks *Casa de Economii și Consemnațiuni*); – ung. **fridzsider** ‘Gefrierkasten’ < rum. *frigider*; – ung. **kultúr** ‘Kulturhaus’ < rum. *casa de cultură*; – ung. **kollektív** ‘LPG’ < rum. *colectivă*; – ung. **milicia** ‘Polizei’ < rum. *militie*; – ung. **pedagóg** ‘Pädagoge’ < rum. *pedagog*; – ung. **szfát** ‘Gemeinderat’ < rum. *sfat* usw²⁵. Diese rumänischen Ausdrücke sind aus der ungarischen regionalen Umgangssprache – meist ohne Lautveränderungen – in den Wortbestand des Sathmarschwäbischen eingedrungen.

2. Demgegenüber ist eine kleine Zahl der rumänischen Ausdrücke aus der Datenbasis (8 Wörter – 2,83 %) unmittelbar, d. h. *ohne Vermittlerrolle einer anderen Sprache* ins Schwäbische gekommen. Zu dieser Gruppe gehören Ausdrücke wie **liceul** ‘Lyzeum’ (Pe)²⁶, **societatea** hier als ‘landwirtschaftliche Gesellschaft’ (Pe) und einige Eigennamen wie **Carla** (Pe), **Ceașescu** (Be) (Personennamen), **Focșani** (Pe), **Mediaș** (Pe), **Sibiu** (Be), **Urziceni** (Be) (geographische Namen). Diese Übernahmen haben zwei Gründe: Einerseits sind die Ausdrücke wie **liceul**, **societatea**, **Urziceni** in den betreffenden Kontextsituationen als Übersetzungen anzusehen, wodurch die offizielle Benennung der Institutionen bzw. Gemeinden angestrebt wird; andererseits handelt es sich um solche Eigennamen (**Carla**, **Ceașescu**, **Focșani**), die keine Entsprechungen im Schwäbischen bzw. im Ungarischen haben.

Die Verteilung der Wörter nach Wortarten zeigt folgende Ergebnisse: – Substantive: 228 (80,85 % aus dem gesamten Korpus); – Verben: 15 (5,31 %); – Adjektive: 13 (4,6 %); – Modalwörter: 10 (3,54 %);

²⁵ Diese Begriffe sind in der ungarischen Umgangssprache gebräuchlich; sie gehören also nicht in den Wortbestand der ungarischen Schriftsprache.

²⁶ Die Verkürzungen in Klammern *Be* und *Pe* weisen darauf hin, ob das betreffende Wort in Bescheneed oder in Petrifeld vorgekommen ist.

– Partikeln: 7 (2,48 %); – Interjektionen: 5 (1,77 %); – Pronomen: 3 (1,06 %) und Konjunktionen: 1 (0,35 %).

Die entlehnten Substantive sind im Schwäbischen unflektiert, d. h. ohne zusätzliche ungarische bzw. rumänische Morphemen verwendet (im Korpus: 221 Wörter – 78,36 %), aber ausnahmsweise kommen auch Substantive mit ungarischen Morphemen vor. In der Datenbasis sind folgende Ausdrücke (7 Wörter – 2,48 %) flektiert: – **csúfságból** ‘aus Spott’ (Pe); – **keresztlányom** ‘mein Patenkind’ (Be); – **kölnivel** ‘mit Kölnischwasser’ (Be); – **televízióban** ‘im Fernsehen’ (Be); – **tévedésből** ‘aus Versehen’ (Pe); – **világgá** ‘in die Welt (ziehen)’ (Pe) und **zavarban** ‘in Verlegenheit’ (Be). Diese Wörter gehören mit großer Wahrscheinlichkeit zum individuellen Wortschatz der Gewährspersonen. Diese Behauptung kann dadurch unterstützt werden, dass diese flektierten Formen nur einmal in den Interviews vorkommen, also nur von einer einzigen Gewährsperson verwendet werden

Nach der Bildungsart der Substantive ist in der Datenbasis zwischen Simplicia (247 Wörter – 87,58 %) und Komposita (35 Wörter – 12,41 %) zu unterscheiden. Ein Teil der Komposita weist einen besonderen Charakter auf. Diese Komposita gehören laut W. BETZ’ Kategorien zu den Lehnprägungen. Sie sind als Teilübersetzungen anzusehen, weil einer von den zwei Bestandteilen der Komposita unübersetzt bleibt. In den Interviews kommen 9 Ausdrücke (3,19 %) vor, die infolge der intensiven ungarischen Einflüsse als hybride Komposita entstanden sind: **Brotgyár** ‘Brotfabrik’ (Pe); – **csúfname** ‘Spottnamen’ (Be); – **daráltfleisch** ‘Hackfleisch’ (Be); – **emeleteshaus** ‘Stockhaus’ (Be); – **kölniwater** ‘Kölnischwasser’ (Be); – **megyehaus** ‘Rathaus’ (Be); – **nyugdíjgeld** ‘Pension’ (Be) und **Teppichgyár** ‘Teppichfabrik’ (Be). Solche hybriden Entlehnungen sind sowohl bei den Verben als auch bei den Adjektiven und Pronomen bemerkbar. Bei den entlehnten ungarischen Verben ist allgemein üblich, dass zu dem ungarischen Wortstamm schwäbische Affixe hinzugefügt werden (ausführlicher s. unten bei der Gruppe der Verben).

Bei den Adjektiven sind solche hybriden Konstruktionen in der Datenbasis registriert, die mit dem ungarischen Adjektiv *emeletes* ‘-stöckig’ zusammengesetzt vorkommen wie: **sechsemeletes** ‘sechsstöckig’ (Be) und **zweiemeletes** ‘zweistöckig’ (Be).

Die unbestimmten Pronomen **akárwann** ‘wann auch immer’ (Pe), **akárwas** ‘was auch immer’ (Pe) und **akárwie** ‘wie auch immer’ (Be, Pe)²⁷

²⁷ Das unbestimmte Pronomen **akárwer** ‘wer auch immer’ ist in den Interviews nicht vorgekommen, obwohl sie von den Schwaben ebenfalls verwendet ist.

sind nicht nur im Sathmarschwäbischen geläufig, sondern anhand der Fachliteratur auf dem ganzen donauschwäbischen Siedlungsgebiet²⁸. Diese hybriden Entlehnungen haben vor allem sprachökonomische Gründe, und zwar: Die deutschen Konstruktionen *wer auch immer, was auch immer* usw. sind viel komplizierter als ihre ungarischen Entsprechungen *akárki, akármi* usw. So sind solche Mischformen entstanden, deren erstes Glied ungarisch und das zweite deutsch gebraucht wird.

Bei der Aufzählung der im Sathmarschwäbischen geläufigen entlehnten lexikalischen Einheiten wird versucht, ohne nach Vollkommenheit zu streben, diese Wörter mit den auch in anderen donauschwäbischen Mundarten vorkommenden Entlehnungen zu vergleichen. Im folgenden wird die Datenbasis nach semantischen Kriterien ausgeführt, die betreffenden Gruppen werden je nach Bedarf erklärt, und die Wörter, die auch in anderen donauschwäbischen Mundarten geläufig sind, unter dem Stichwort „Zum Vergleich“ mit der Angabe der betreffenden Quellenwerken vorgeführt²⁹. (Die Zahlen in Klammern zeigen, von wie vielen Gewährspersonen der betreffende Ausdruck verwendet wurde. Diese Zahlen geben natürlich kein absolutes Bild über den Verwendungskreis eines Ausdrucks, sie dienen nur zur Orientierung. Die kursiv gesetzten Teile der Wörter kommen in der Datenbasis in mehreren Formen vor.)

4.1 *Namen aus dem Bereich der Kultur, Ausbildung; Namen sozialer Einrichtungen:*

32 (11,34 %)

4.1.1 *Kultur: 11 (3,9 %)*

álarc 'Maske' – Be (1)	kölni 'Kölnischwasser' – Be (3), Pe (1)
bál 'Ball' – Be (2), Pe (1)	kölnivel 'mit Kölnischwasser' – Be (1)
csárdás 'Tschardas' – Be (1)	kölniwasser 'Kölnischwasser' – Be (1)
diszkó 'Diskothek' – Be (1)	kultúr 'Kulturhaus' – Be (2), Pe (1)

²⁸ Vgl. noch dazu H. MOSER 1937, S. 105; J. WEIDLEIN 1960, S. 210; H. GEHL 1994, S. 204; M. ERB 1997a: das betreffende Kapitel.

²⁹ Als Quellen sind hier das ähnliche Thema behandelnde Werk von sieben Autoren benutzt: u. zw. das von ST. VONHÁZ 1905; Forschungsbereich: die Sathmarer Schwaben; H. MOSER 1937, Forschungsbereich: die Sathmarer Schwaben; J. WEIDLEIN 1960, Forschungsbereich: die Ungarndeutschen; C. J. HUTTERER 1991, Forschungsbereich: die Ungarndeutschen; K. WILD 1994, Forschungsbereich: die Fuldaer Ungarndeutschen; ST. BINDER 1994, Forschungsbereich: die Banater Schwaben; und H. GEHL 1994, Forschungsbereich: die Donauschwaben).

farsang 'Fasching' – Be (1)	tangó 'Tango' – Be (1)
kézfogó 'Verlobung' – Be (1)	

Die Etymologie des Ausdrucks **bál** 'Ball' ist im Sathmarschwäbischen nicht eindeutig. Auf deutschem Sprachgebiet ist das Wort schriftlich erst 1680 in einem in Jena herausgegebenen Drama erschienen³⁰. Es ist also fraglich, ob die im Laufe des 18. Jahrhunderts im Sathmarer Komitat angesiedelten Schwaben den Begriff schon kannten und benutzten, oder ihn nur später aus dem Ungarischen entlehnten. In diesem Fall könnte man über ungarisches Lehnwort sprechen. Um diese Frage zu beantworten, wären tiefgreifende Nachforschungen nötig³¹. Zum Vergleich: – *kultúr*: ST. BINDER 1994: 110 (erscheint als *Kulturhaus*).

4.1.2 Ausbildung: 7 (2,48 %)

dedó 'Kindergarten' – Pe (1)	líceum 'Lyzeum' – Be (1)
egyetem 'Universität' – Be (2), Pe (1)	óvoda 'Kindergarten' – Be (3)
filmsorozat 'Filmserie' – Be (1)	vizsga 'Prüfung' – Be (1)
liceul 'Lyzeum' – Pe (1)	

Der Ausdruck *Kindergarten* ist im Schriftsdeutschen erst im Jahre 1840 als Prägung von F. Fröbel erschienen³², demzufolge war das Wort bei den Sathmarschwaben noch nicht bekannt. Es ist natürlich, dass die Schwaben den aus ihrer Sprache fehlenden Begriff aus dem Ungarischen als Nachbarsprache entlehnt haben. Es ist aber bemerkenswert, dass der Kindergarten im Schwäbischen der Gemeinden Bescheneed und Petrifeld auf verschiedene Weise benannt wird. In Bescheneed wird der ungarische Begriff **óvoda** verwendet, demgegenüber benutzen die Petrifelder Schwaben den im Ungarischen veralteten und demzufolge schon zu Archaismen zählenden Ausdruck **dedó** zur Bezeichnung des Kindergartens. Zum Vergleich: – *dedó*: H. MOSER 1937, S. 105; – *óvoda*: K. WILD 1994, S. 48; H. GEHL 1994, S. 201.

4.1.3 Soziale Einrichtungen: 14 (4,96 %)

állomás 'Bahnhof' – Pe (1)	magazin 'Geschäft' – Pe (1)
csekk 'Sparkasse' – Be (3)	megyehaus 'Rathaus' – Be (1)

³⁰ Vgl. GRIMM I, 1091.

³¹ T. KNECHT 1999, S. 63.

³² Vgl. EtWb. I, 655.

Caritas 'Kath. Hilfsorganisation' – Be (4)	milicia 'Polizei' – Be (1)
fogászat 'Stomatologie' – Pe (1)	szfát 'Gemeinderat' – Be (1), Pe (1)
internát 'Schulinternat' –Be (2), Pe (1)	societatea – Pe (1) – s. társulat
iroda 'Büro' – Pe (1)	társulat 'landw. Gesellschaft' – Be (2), Pe (1)
kollektív 'LPG' – Be (7), Pe (2)	üzlet 'Laden' – Be (1)

Das deutsche Wort *Internat* ist im Deutschen erst seit der Mitte des 18. Jahrhunderts geläufig³³. So war der Ausdruck für die Sathmarschwaben vor ihrer Emigration noch nicht bekannt. Der heute im Schwäbischen verwendete Begriff kommt vermutlich aus dem rumänischen *internat*, das durch die ungarische Umgangssprache in das Schwäbische eingedrungen ist. Im Ungarischen bzw. später auch im Schwäbischen bezeichnet das Wort nur das Schulinternat, es handelt sich hier also um Bedeutungsverengung.

Zum Vergleich: – *csekk*: ST. BINDER 1994, S. 115 (als C.E.C.); – *iroda*: H. MOSER 1937, S. 105; – *kollektív*: ST. BINDER 1994, S. 110; – *magazin*: ST. BINDER 1994, S. 91; – *milicia*: ST. BINDER 1994, S. 112 (erscheint als *Miliz*); – *szfát*: ST. BINDER 1994, S. 114; H. GEHL 1994, S. 203.

4.2 Namen aus dem Bereich der Landwirtschaft, Industrie und Technik: 39 (13,82 %)

4.2.1 Landwirtschaft: 14 (4,96 %)

bolondnoha 'Traubensorte' – Be (1)	noha 'Traubensorte' – Be (2)
dülő 'Flur' – Be (2)	norma 'Arbeitssoll' – Pe (1)
határ 'Markung' – Be (4), Pe (2)	peronoszpóra 'Peronospora' – Pe (1)
hernyó 'Raupe' – Pe (1)	poloska 'Wanze' – Pe (1)
hulló 'Traubensorte' – Be (2)	siló 'Silo' – Be (1)
laboda 'eine Art Unkraut' – Pe (1)	spenót 'Spinat' – Pe (1)
majorság 'Geflügel' – Pe (1)	vegyszer 'Chemikalien' – Pe (1)

Das Wort **határ** ist vermutlich in den Mundarten aller (alten und neueren) deutschen Siedlungsgebieten geläufig. Die Etymologie dieses Wortes war in der ungarischen Sprachwissenschaft eine Streitfrage. Laut J. MELICH ist der ungarische Ausdruck *határ* als die Übernahme des deutschen Wortes *hattert* anzusehen³⁴. Diese Auffassung vertritt auch F. HOLZTRÄGER. Seiner Meinung nach ist der Ausdruck im Siebenbürgisch-Sächsischen kein ungarisches Lehnwort, sondern das war den Sachsen schon

³³ Vgl. EtWb. I, 588.

³⁴ Vgl. V. LUMTZER / J. MELICH 1900, S. 129 ff.

vor ihrer Ansiedlung in Siebenbürgen bekannt³⁵. Das historisch-etymologische Wörterbuch des Ungarischen (TESz) hält die Meinung, laut der das ungarische *határ* durch deutsche Vermittlung in das Ungarische eingegangen ist, für unwahrscheinlich. Laut der neueren Auffassung ist das Wort als Ableitung aus dem ungarischen Verb *hat* 'wirken' zu betrachten³⁶.

Der Ausdruck **norma** ist in den sathmarschwäbischen Dialekt aus dem Rumänischen durch die Vermittlerrolle der ungarischen Regionalsprache eingedrungen. In den Banater deutschen Dialekten ist das Wort ebenfalls bekannt, aber dort wurde der Ausdruck unmittelbar aus dem Rumänischen übernommen³⁷. Die Verstaatlichung (Kollektivierung) der Landwirtschaft nach 1945 führte – sprachbezogen betrachtet – zur Entstehung neuer rumänischer Ausdrücke wie *colectivă*, *colectivist*; *cooperativă agricolă de producție* usw. Zu dieser Zeit hat auch das rumänische Wort *normă* eine neue Bedeutung als 'Arbeitssoll' gewonnen. Mit dieser neuen Bedeutung wurde das Wort auch in der ungarischen Umgangssprache üblich, später wurde es auch im Sathmarschwäbischen verwendet. In das Schwäbische ist der Ausdruck aber nur mit der neuen Bedeutung eingedrungen, es handelt sich also bei der Übernahme des Ausdrucks um Bedeutungsverengung.

Das ungarische Wort **spenót** hat mit großer Wahrscheinlichkeit auch ihre schwäbische Entsprechung, denn der Ausdruck *Spinat* war schon im 14. Jahrhundert im Deutschen bekannt³⁸. Die Lautgestalt des Wortes in der Datenbasis zeigt aber eindeutig, dass es sich hier um ein ungarisches Lehnwort handelt. In diesem Fall kann über eine Rückentlehnung gesprochen werden, da das ungarische Wort *spenót* durch die Übernahme des deutschen Ausdrucks *Spinat* in den Wortbestand des Ungarischen eingegangen ist³⁹. Zum Vergleich: – *határ*: H. MOSER 1937, S. 105; J. WEIDLEIN 1960, S. 209; H. GEHL 1994, S. 162; V. IONIȚĂ 1994, S. 245 f.; – *norma*: ST. BINDER 1994, S. 112 (als *Norme*).

4.2.2 Industrie: 13 (4,6 %)

aszfalt 'Asphalt' – Pe (1)	higanygyár 'Fabrik für Quecksilber' – Pe (1)
bánya 'Bergwerk' – Be (2)	marhakupé 'Viehwagen' – Be (1)
Brotgyár 'Brotfabrik' – Pe (1)	marhavagon 'Viehwagen' – Pe (1)

³⁵ Vgl. F. HOLZTRÄGER 1958, S. 63 ff.

³⁶ Vgl. TESz II, 73 f.

³⁷ Vgl. ST. BINDER 1994, 112.

³⁸ Vgl. EtWb. II, 1326.

³⁹ Vgl. V. LUMTZER / J. MELICH 1900, 240; TESz III, 588.

cementgyár 'Zementfabrik' – Pe (1)	Pulmann-kocsi 'Pulmannwagen' – Pe (1)
csille 'Förderwagen' – Be (1)	Teppichgyár 'Teppichfabrik' – Be (1)
gyár 'Fabrik' – Be (3), Pe (2)	üveggyár 'Glasfabrik' – Pe (1)
	vagon 'Waggon' – Pe (1)

Wie schon oben erwähnt wurde, sind im Schwäbischen mehrere Kopulativa als Teilübersetzungen im Alltagsgespräch üblich. Solche hybriden Entlehnungen sind bei dieser Gruppe zu erwähnen wie: **Brotgyár** und **Teppichgyár**. Es geht aber auch aus der obigen Liste hervor, dass das Vorkommen solcher Konstruktionen nicht als allgemeingültig und regelmäßig betrachtet werden kann. Neben den erwähnten hybriden Entlehnungen treten auch ähnliche Zusammensetzungen als Fremdwörter auf wie: **cementgyár**, **higanygyár** und **üveggyár**.

Das Wort **vagon** ist in der schwäbischen Mundart von Petrifeld vermutlich ungarischer Herkunft. Der Ausdruck *Waggon* ist nämlich im Deutschen erst Anfang des 19. Jahrhunderts als Entlehnung aus dem Englischen aufgetreten⁴⁰, so war es für die nach Sathmar ausgewanderten Schwaben noch nicht bekannt. Es ist wahrscheinlich, dass die Sathmarschwaben den Begriff von der ungarisch sprechenden Umgebung übernommen haben, weil sie bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts kaum einen Kontakt mit dem Vaterland hatten. Diese Annahme würde bedeuten, dass der Ausdruck **vagon** im Sathmarschwäbischen eine Rückentlehnung darstellt, weil das ungarische Wort Mitte des vorigen Jahrhunderts aus dem Deutschen übernommen wurde⁴¹. Diese Annahme hängt mit der Theorie über *die dachsprachenlosen Dialekte* von J. KRAMER zusammen. Es gibt nämlich Dialekte, die nicht von der Normsprache⁴² überdacht sind. Das ist der Fall, wenn es entweder kommunikative Hindernisse wie fehlender Kontakt infolge geographischer oder politischer Isolierung (wie im Fall der Sathmarschwaben) vorliegen, oder wenn die Sprecher die potentielle Überdachungssprache bewusst ablehnen, was historisch-ideologische Ursachen hat. Für das Weiterleben solcher dachsprachenlosen Dialekte gibt es zwei Möglichkeiten:

1. „Die betreffenden Dialekte bleiben in dem Sinne »dachlos«, dass für alle Bedürfnisse, die über den Radus der mit dem Dialekte zu bewerkstellenden Kommunikation hinausgehen, eine fremde, also nicht in

⁴⁰ Vgl. EtWb. II, 1530 f.

⁴¹ Vgl. TESz III, 1067.

⁴² Die Überdachung von der Normsprache hat zur Folge, dass sie zunehmend in die Dialekte eindringt und ihre eigenen Strukturen durchsetzt.

einem strukturell-verwandtschaftlichen Näheverhältnis stehende, Sprache verwendet wird [im Falle der Sathmarschwaben: das Ungarische].

2. Es wird versucht, ausgehend von den betreffenden Dialekten eine eigene Normsprachlichkeit, sozusagen ein Mini-Dach zu schaffen, mit anderen Worten, es wird bewusster Sprachausbau betrieben”⁴³.

4.2.3 Technik: 12 (4,25 %)

fridsider ‘Gefrierkasten’ – Pe (2)	televízióban ‘im Fernsehen’ – Be (1)
központifűtés ‘Zentralheizung’ – Pe (1)	tévé ‘Fernsehen’ – Pe (1)
magnó ‘Tonbandgerät’ – Be (3), Pe (1)	tévéadás ‘Fernsehsendung’ – Pe (1)
rádió ‘Radio’ – Pe (3)	traktor ‘Traktor’ – Be (2)
teherautó ‘LKW’ – Pe (1)	videó ‘Video’ – Pe (1)
televízió ‘Fernsehen’ – Be (1)	vonat ‘Zug’ – Be (1)

Das Sathmarschwäbische als dachsprachenlose Mundart entlehnte die infolge der technischen Neuerungen entstandenen Ausdrücke vor allem aus der benachbarten ungarischen Sprache. Diese Annahme bestätigt auch H. MOSER: „Im Wortschatz ist kaum Einfluß der [deutschen] Schriftsprache zu beobachten; die Ausdrücke für technische Schöpfungen der neueren Zeit sind zumeist dem Ungarischen entnommen”⁴⁴. So kann es angenommen werden, dass auch Internationalismen wie *Radio*, *Video* usw. dem Ungarischen entnommen wurden. Zum Vergleich: – *vonat*: ST. VONHÁZ 1905, S. 39.

4.3 Eigennamen: 61 (21,63 %)

4.3.1 Personennamen: 33 (11,7 %)

Balogh Marika – Pe (1)	Lajcsi – Pe (1)
Baloghné – Pe (1)	Lajos – Pe (1)
Békési – Pe (1)	Mari – Be (2), Pe (1)
Carla – Be (3)	Marika – Be (3), Pe (1)
Ceaşescu – Be (2)	Mátyás – Pe (1)
Csilla – Be (1)	Péter-Pál – Be (1)
Dolláros Pityu – Be (1)	Pista – Pe (1)
Dolláros Tóni – Be (1)	Pisti – Be (1)
Eni – Be (1)	Pisti(li) – Be (1)
Enikó – Be (1)	Pityu – Be (2)

⁴³ J. KRAMER 1995, S. 213 f.

⁴⁴ H. MOSER 1937, S. 102.

Erika – Be (1)	Réze – Be (1)
Gizella – Be (1)	Róza – Be (1)
Gusztí – Pe (1)	Sümege – Be (1)
Jani – Be (2), Pe (1)	Sümege Mari – Be (1)
Józsi – Be (1)	Teri – Be (2)
Juci – Be (1)	Tóni – Be (3)
	Vilmos – Pe (1)

Aufgrund der vorgelegten Liste der Personennamen kann festgestellt werden, dass die Schwaben in den beiden Gemeinden zur Bezeichnung der Personen nicht die deutschen Namen verwenden, sondern zumeist die ungarischen. Der Grund dafür wäre der von den multikulturellen Einwohnern der Gemeinden bevorzugte intensive Gebrauch der ungarischen Sprache⁴⁵. Die Kosenamen sind sowohl im Ungarischen als auch im Schwäbischen sehr beliebt. Die oben angeführten **Pista**, **Pisti** und **Pityu** sind z. B. Koseformen des Vornamens *István* 'Stefan'. Zum Vergleich: Die im Schwäbischen verwendeten ungarischen Personennamen s. noch bei ST VONHÁZ 1905, S. 38.

4.3.2 Geographische Namen: 28 (9,92 %)

Beschened 'ung. *Besenyő – Be (2)	Mediaş – Pe (1)
Budapest – Pe (1)	Meggys 'Mediaş' – Pe (1)
Bukarest 'Bucureşti' – Pe (1)	Petri 'ung. (Mező)petri' – Be (3)
Csanálos 'Ūrziceni' – Be (1), Pe (1)	Piskót 'Pişcolt' – Be (2)
Debrecen – Be (2), Pe (2)	Sakmar 'ung. Szatmár' – Be (3)
Dengeleg 'Dindeştiu' – Be (2)	Schinal 'ung. Csanálos' – Pe (2)
Duna 'Donau' – Be (1)	Sibiu – Be (1)
Focşani – Pe (1)	Stanislaw 'ung. Szaniszló – Be (2), Pe (1)
Großkarol 'ung. Nagykároly' – Be (2)	Szeged – Be (1)
Karol 'ung. Károly' – Be (6), Pe (2)	Szibéria 'Siberien' – Be (1)
Kolozsvár 'Cluj-Napoca' – Be (1), Pe (1)	Sziget 'Sighet' – Be (1), Pe (2)
Körtvélyes 'Curtuişeni' – Be (1)	Terem 'Tiream' – Pe (2)
Magyarország 'Ungarn' – Be (1)	Tisza 'Theiß' – Pe (1)
Marosvásárhely 'Târgu-Mureş' – Pe (1)	Ūrziceni – Be (1)

Die meisten deutschen Bezeichnungen der sathmarschwäbischen Gemeinden sind Übernahmen der ungarischen Ortsbezeichnungen (ung. *Besenyő* > dt. **Beschened**; ung. (*Nagy*)*károly* > dt. (**Groß**)**karol**; ung.

⁴⁵ Obwohl es aus der obigen Liste der Personennamen nicht hervorgeht, kann man bei den jüngeren Generationen den Gebrauch einer deutschen Namengebung beobachten.

Csanálos > dt. **Schinal**⁴⁶ usw.). Es ist in diesen ungarischen Entlehnungen gemeinsam, dass die Laute, die der Artikulationsbasis des schwäbischen Dialektes fremd sind, mit mundartgerechten Lauten ersetzt werden. Zum Vergleich: Die im Schwäbischen verwendeten Namen der in der Nähe von Bescheneed und Petrifeld liegenden Ortschaften s. bei ST. VONHÁZ 1905, S. 38.

4.4 Verwandtschaftsnamen, Personenbezeichnungen: 8 (2,83 %)

anyu 'Mutti' – Be (2)	mostoha 'Stiefmutter/-vater' – Be (2)
bácsi 'Onkel' – Be (4), Pe (2)	nagybácsi 'Onkel' – Pe (1)
család 'Familie' – Be (2)	néni 'Tante, Base' – Be (5), Pe (1)
keresztlányom 'mein Patenkind' – Be (1)	unoka 'Enkelkind' – Be (1)

Diese Gruppe der Wörter weist vor allem auf die Intensität der ungarischen Einflüsse hin. Solche Verwandtschaftsnamen und Personenbezeichnungen gehören nämlich – wie bekannt – zu dem Grundwortschatz einer Sprache. Diese Grundwörter sind infolge des intensiven Gebrauchs der ungarischen Sprache in das Schwäbische eingedrungen und sie haben ihre deutschen Entsprechungen stufenweise zurückgedrängt. Wenn die Lehnwörter einer Sprache aber auch den Grundwortschatz berühren, diese sind schon unleugbare Merkmale eines sehr intensiven Beeinflussungsprozesses. Zum Vergleich: – *bácsi*: ST. VONHÁZ 1905, S. 39; H. MOSER 1937, S. 104; C.J. HUTTERER 1991, S. 420; H. GEHL 1994, S. 200; – *néni*: ST. VONHÁZ 1905, S. 39; H. MOSER 1937, S. 105; C.J. HUTTERER 1991, S. 420; H. GEHL 1994, S. 201.

4.5 Berufsamen: 16 (5,67 %)

betegnyugdíjas 'Krankenrentner' – Be (1)	levente 'Militär' – Pe (1)
bohóc 'Clown' – Be (1)	mérnök 'Ingenieur' – Be (2)
csportfelelős 'Gruppenleiter' – Be (1)	miniszter 'Minister' – Be (1)
doktor 'Artzt' – Be (6)	pedagóg 'sozialer Erzieher in staatlichen Institutionen' – Be (1)
felcser 'Feldscher' – Be (1)	pék 'Bäcker' – Be (3)
fogoly 'Gefangene' – Be (1)	tolmács 'Dolmetscher' – Pe (1)
köszörülős 'Schleifer' – Be (2)	tolmácsné 'Dolmetscherin' – Pe (1)
lakatos 'Schlosser' – Be (1)	vasutas 'Eisenbahner' – Be (1)

⁴⁶ Es ist bemerkenswert, dass in der Datenbasis der Name dieser schwäbischen Gemeinde auf allen drei Sprachen vorkommt: ung. *Csanálos*, rum. *Urziceni* und dt. *Schinal*.

Das Wort **pedagóg** hat das Schwäbische mittelbar aus dem Rumänischen, d. h. durch die Vermittlung der ungarischen Umgangssprache entlehnt. Der Begriff ist aber im Ungarischen bzw. später auch im Schwäbischen nur in der Bedeutung 'sozialer Erzieher in staatlichen Institutionen' verwendet. Die anderen Bedeutungen des rumänischen Ausdrucks *pedagog* ist in dieser Form weder im Ungarischen noch im Schwäbischen geläufig. Es handelt sich also dabei um Bedeutungsverengung.

4.6 Namen der Gebrauchsgegenstände: 13 (4,6 %)

bazin 'Bassin' – Pe (1)	pokróc 'Kotze' – Pe (2)
bicikli 'Fahrrad' – Be (1)	targonca 'Karren' – Be (1)
bútor 'Möbel' – Pe (1)	táska 'Tasche' – Be (3), Pe (1)
igazolvány 'Ausweis' – Be (2)	tekenő 'große Schüssel' – Pe (1)
kályha 'Ofen' – Pe (1)	tengely 'Achse' – Pe (1)
paróka 'Perücke' – Pe (1)	veder 'Eimer' – Pe (4), Be (1)
paszta 'Kugelschreiber' – Be (1)	

Zum Vergleich: – *kályha*: H. MOSER 1937, S. 105; H. GEHL 1994, S. 176; – *pokróc*: H. MOSER 1937, S. 104; – *táska*: H. MOSER 1937, S. 105; K. WILD 1994, S. 48; – *veder*: ST. VONHÁZ 1905, S. 39; H. MOSER 1937, S. 105.

4.7 Namen von Maßheiten und Geldsorten: 10 (3,54 %)

(öt) bani 'rum. Geldsorte' – Be (1)	kiló 'Kilogramm' – Be (1)
(ötven) deka '50 Dekagramm' – Pe (1)	kilométer 'Kilometer' – Be (3), Pe (3)
dollár 'Dollar' – Be (1)	láj 'rum. Geldsorte' – Be (4), Pe (1)
forint 'Forint' – Be (1)	liter 'Liter' – Be (1)
hektár 'Hektar' – Be (3)	méter 'Meter' – Pe (1)

Es ist anzunehmen, dass die Namen von Maßheiten wie **deka**, **hektár**; **kilométer** usw. im dachsprachenlosen sathmarschwäbischen Dialekt dem Ungarischen entnommen wurden. Den Ausdruck *Kilometer* hat z. B. das Deutsche erst im 19. Jahrhundert aus dem Französischen übernommen, so ist es eindeutig, dass die Sathmarschwaben den Begriff im ungarischen Kulturraum getroffen und später übernommen haben. Zum Vergleich: – *forint*: C.J. HUTTERER 1991, S. 419.

4.8 Namen von Lebensmitteln und Getränken: 11 (3,9 %)

barack 'Pflirsich, Aprikose' – Be (1)	hazai 'Hausgemachte' – Be (1)

befőtt 'Eingemachte' – Be	kalács 'Kuchen' – Be (1)
borsó 'Erbse' – Be (1)	kása 'Brei' – Be (1)
bukta(la) 'Buchtel + schw. Dim.suffix' – Be (1)	konzerva 'Konserve' – Be (1)
daráltkfleisch 'Hackfleisch' – Be (1)	likör 'Likör' – Be (1)
	pogácsa 'Pogatsche' – Pe (1)

Die suffigierte Form des ungarischen Wortes **bukta** deutet an, dass das ungarische Lehnwort schon tief in den Wortschatz des Schwäbischen eingedrungen ist. Das schwäbische Diminutivsuffix *-li* kommt bei den Lehnwörtern häufig vor (vor allem bei den Personennamen: s. **Pistili**).

Der Ausdruck **konzerva** ist sowohl im Ungarischen als auch im schwäbischen Dialekt von Bescheneed bekannt. Dieses Wort ist die ältere Form des heutzutage verwendeten ungarischen Ausdrucks *konzerv* und dem neueren Wort gegenüber (das durch die Vermittlerrolle des Deutschen in das Ungarische eingegangen ist) ist das ältere Wort wahrscheinlich unmittelbare Übernahme des mittellateinischen Wortes *conserva*⁴⁷. So ist es wahrscheinlich, dass dieser Ausdruck im Schwäbischen aus dem Ungarischen übernommen wurde. Zum Vergleich: – **kalács**: H. MOSER 1937, S. 105; – **likör**: ST. BINDER 1994, S. 85; – **pogácsa**: H. GEHL 1994, S. 164.

4.9 Pronomen, Interjektionen, Konjunktionen, Modalwörter, emotionale Ausdrücke: 26 (9,21 %)

4.9.1 Pronomen: 3 (1,06 %)

akárwann 'wann auch immer' – Pe (1)
akárwas 'was auch immer' – Pe (1)
akárwie 'wie auch immer' – Be (1), Pe (1)

Solche hybriden Konstruktionen, die als erstes Glied das ungarische **akár** haben, sind vor allem auf sprachökonomische Gründe zurückzuführen, denn für die Sprecher, die sowohl das Ungarische als auch das Schwäbische beherrschen, sind solche ungarisch-deutschen Konstruktionen viel bequemer als die deutschen Formen *wann auch immer*, *was auch immer*, *wie auch immer* usw. Zum Vergleich: – **akárwas**: H. MOSER 1937, S. 105; J. WEIDLEIN 1960, S. 210; H. GEHL 1994, S. 204; **akárwie**: H. GEHL 1994, S. 204.

⁴⁷ Vgl. H. GEHL 1994, S. 198.

4.9.2 Konjunktionen: 1 (0,35 %) ⁴⁸

hanem 'sondern' – Be (2). Zum Vergleich: K. WILD 1994, S. 46.

4.9.3 Interjektionen: 5 (1,77 %)

hát 'mal' – Be (1)	juj 'oh', 'Wehklagen' – Be (10)
izé 'dingsda' – Pe (1)	na 'ung. Interjektion' – Be (1), Pe (1)
jaj 'oh', 'ung. Wehklagen' – Be (5), Pe (2)	nahát 'na, sowas' – Pe (1)

Solche affekthaltigen Ausdrücke sind laut K. WILD in ungarndeutschen Mundarten seit der Ansiedlung der Deutschen geläufig ⁴⁹. Zum Vergleich: – *hát*: ST. VONHÁZ 1905, S. 39; H. MOSER 1937, S. 105; K. WILD 1994, S. 46; J. WEIDLEIN 1960, S. 210; H. GEHL 1994, S. 204; – *izé*: H. GEHL 1994, S. 204; – *jaj*: H. MOSER 1937, S. 106; K. WILD 1994, S. 43; – *nahát*: K. WILD 1994, S. 43; H. GEHL 1994, S. 204.

4.9.4 Modalwörter: 10 (3,54 %)

állandóan 'immer' – Be (1)	gata 'fertig' – Be (1)
azonnal 'sofort' – Be (2)	közben 'inzwischen' – Be (1)
bizony 'wahrlich' – Be (2)	pánā în veci 'niemals' – Be (1)
biztos 'sicher' – Be (1)	sose 'niemals' – Be (1)
egyból 'auf einmal' – Be (1)	véletlenül 'zufällig' – Pe (1)

Zum Vergleich: – *gata*: ST. BINDER 1994, S 100.

4.9.5 Emotionale Ausdrücke: 7 (2,48 %)

Istenem, Uram 'mein Herr Gott' – Be (1)	na, hál' Istennek 'na, Gott sei Dank' – Be (1)
jaj, Istenem 'oh, mein Gott' – Be (1)	tetszik érteni? 'Verstehen Sie es?' – Pe (1)
jaj, Istenem, Uram 'oh, mein Herr Gott' – Be (1), Pe (1)	tetszik tudni? 'Wissen Sie es?' – Pe (1)

⁴⁸ Es ist nur zufällig, dass in den Interviews nur eine einzige Konjunktion vorkam. Meiner Meinung nach sind bei den Sathmarschwaben mehrere ungarische Konjunktionen gebräuchlich.

⁴⁹ K. WILD 1994, S. 43.

Die Interjektionen und Modalwörter fungieren im Schwäbischen meist als *Füllwörter*. Laut K. WLD: „Sie werden in der Rede zum Zeitgewinn für die Konzipierung einer Äußerung, zur Verstärkung, Bestätigung bzw. Zusammenfassung des Gesagten verwendet“ (1994: 46). Zu den Füllwörtern gehören auch die emotionalen Ausdrücke, die man in der Fachliteratur auch als *discourse markers* bezeichnet. Je höher die Gebrauchsfrequenz dieser ungarischen Füllwörter im Schwäbischen ist, desto wahrscheinlicher ist es, dass sie mit der Zeit auch ihre mundartlichen Entsprechungen verdrängen werden⁵⁰.

4.10 Namen von Eigenschaften: 13 (4,6 %)

bátor 'mutig' – Pe (1)	préselt 'gepresst' – Pe (1)
érdekes 'interessant' – Be (1), Pe (1)	részeg 'besoffen' – Be (1)
evangélista 'evangelisch' – Be (2)	román 'rumänisch' – Be (2)
furcsa 'merkwürdig' – Be (1)	sechsemeletes 'sechsstöckig' – Be (1)
handicapát 'mangelhaft' – Be (1)	székely 'szeklerisch' – Pe (2)
ideges 'nervös' – Pe (1)	zweiemeletes 'zweistöckig' – Be (1)
magyar 'ungarisch' – Be (1)	

Zum Vergleich: – *magyar*: H. GEHL 1994, S. 192 (als *Madscharka*).

4.11 Zeitwörter: 15 (5,31 %)

abdarálá 'ableiern' – Be (1)	magyarosítanot 'magyarisiert' Part. II. – Pe (2)
aufrobasztanot 'gesprengt' Part. II. – Pe (1)	megbecsülñót 'geschätzt' Part. II. – Be (2)
bizonyítanákná 'sie würden beweisen' – Be (2)	sikerül 'es gelingt' – Be (1)
fortszöknet 'entflohen' Part. II. – Pe (1)	szöknet 'geflohen' Part. II. – Be (3)
gyarapítanot 'vermehrt' Part. II. – Pe (1)	tiltónet 'verboten' Part. II. – Be (2)
kisírnet 'begleitet' Part. II. – Be (1)	törlesztenet 'abgezahlt' – Be (2)
kopna 'sich abnützen' – Pe (1)	vizsgáz 'eine Prüfung ablegen' – Be (1)
	zúzna 'zerquetschen' – Pe (1)

Die Verben vertreten eine Sonderkategorie unter den entlehnten lexikalischen Einheiten des Schwäbischen. Es ist nämlich allgemein bekannt, dass die entlehnten Verben einer Sprache einen höheren

⁵⁰ Eine ähnliche Meinung vertritt auch CS. BARTHA. Den Sprachgebrauch der nach Amerika emigrierten Ungarn untersuchend stellt sie fest, dass das englische *you know* so tief in den ungarischen Sprachgebrauch der Emigranten eingedrungen ist, dass es auch den ungarischen Ausdruck *tetszik tudni* zu verdrängen scheint (vgl. 1992: 21 f.).

Integrationsgrad aufweisen als die anderen Wortarten. Die Partizip-Perfekt-Form wird z. B. mit deutschen Affixen gebildet. Es ist interessant, dass bei diesen Verben nur das deutsche Suffix *-t* aufgefunden werden kann, und das Präfix *ge-* in den Interviews nicht vorkam. In ungarndeutschen Mundarten (mindestens in Südungarn) sind demgegenüber beide deutsche Affixe bei den entlehnten ungarischen Verben geläufig⁵¹.

Die Partizip-Perfekt-Form der ungarischen Verben wird gewöhnlich im Schwäbischen folgendermaßen gebildet: Aus dem ungarischen Suffix *-ni* wird das *-n-* beibehalten und dazu wird das deutsche Suffix *-t* mit einem Bindelaut angeknüpft: z. B. ung. *gyarapítani* ‘vermehrten’ → *gyarapítan-o-t* ‘vermehrt’; ung. *megbecsülni* ‘schätzen’ → *megbecsül-n-ö-t* ‘geschätzt’ usw. Die Besonderheit dieser Formen liegt darin, dass die sogenannte *Vokalharmonie* des Ungarischen auch im Schwäbischen zur Geltung kommt. Das Gesetz der ungarischen Vokalharmonie bestimmt die Verbindungsmöglichkeiten des Wortstamms mit Suffixen anhand der Qualität der Vokale (ausgenommen solche Suffixe, die nur eine Form haben). Das Gesetz kann man vereinfacht folgenderweise darstellen:

1. Wortstamm mit velarem Vokal/velaren Vokalen verlangt obligatorisch ein Suffix mit velarem Vokal/velaren Vokalen: z. B. *barát-ság* ‘Freundschaft’; aus der Datenbasis: *aufrobasztan-o-t* ‘gesprengt’;
2. Wortstamm mit palatalem Vokal/palatalen Vokalen verlangt obligatorisch ein Suffix mit palatalem Vokal/palatalen Vokalen: z. B. *énekel-nek* ‘sie singen’; aus der Datenbasis: *szökn-e-t* ‘geflohen’;
3. Wortstamm mit sowohl velaren als auch palatalen Vokalen verlangt meistens ein Suffix mit velarem Vokal/velaren Vokalen. z. B. *szigorú-ság* ‘Strengheit’; aus der Datenbasis: *kísírn-e-t* ‘begleitet’⁵².

Bei dieser Kategorie der Lehnwörter sind noch drei Verben zu erwähnen: **abdarálá** ‘ableiern’, **aufrobasztanot** ‘gesprengt’ und **fortszöknet** ‘geflohen’. Diese Formen sind hybride Entlehnungen, bei denen das ungarische Präfix auf deutsch übersetzt ist: ung. *le-darálni* > dt. *ab-darálá*; ung. *fel-robasztani* > dt. *auf-robasztanot* und ung. *el-szökni* > dt. *fort-szöknet*.

⁵¹ s. K. WILD 1994, S. 49.

⁵² Die Verben *kísír* ‘begleiten’ und *robaszt* ‘sprengen’ sind die mundartlichen Form von *kísér* und *robbant*.

4.12 Sonstiges: 38 (13,47 %)

alagút 'Tunnel' – Pe (1)	környék 'Umgebung' – Pe (1)
bizonyíték 'Beweis' – Be (2)	medencecsont 'Beckenknochen' – Be (1)
blokk 'Wohnhaus' – Be (3)	népszámlálás 'Volkszählung' – Pe (1)
chiria 'Untermiete' – Be (1)	nyugdíj 'Rente' – Be (2), Pe (2)
cím 'Adresse' – Pe (1)	nyugdíjgeld 'Pension' – Be (1)
csúfname 'Spotname' – Be (1)	öltözet 'Kleidung' – Pe (1)
csúfságból 'aus Spott' – Pe (1)	padlás 'Dachboden' – Pe (1)
defekt 'Defekt' – Pe (1)	parancs 'Befehl' – Pe (1)
emeleteshaus 'Stockhaus' – Be (1)	prémium 'Premium' – Pe (1)
forradalom 'Revolution' – Pe (1)	razzia 'Razzia' – Pe (1)
front 'Front' – Be (1), Pe (2)	rendszer hier als 'pol. System' – Pe (1)
garázs 'Garage' – Pe (1)	sors 'Schicksal' – Be (1)
harmadba 'Drittel-' – Be (2)	tévedésből 'aus Versehen' – Pe (1)
honpolgárság 'Staatsbürgerschaft' – Be (1)	történet 'Geschichte' – Pe (1)
idézés 'Vorladung' – Be (2)	vályog 'Lehm' – Be (3), Pe (1)
injekció 'Injektion' – Be (1)	vendég 'Gast' – Be (1)
kárpótlás 'Entschädigung' – Be (1), Pe (1)	világgá 'in die Welt (ziehen)' – Pe (1)
kedvezmény 'Ermäßigung' – Be (2)	vizit 'Visite' – Pe (1)
kirándulóhely 'Ausflugsort' – Pe (1)	zavarban 'in Verlegenheit' – Be (1)

Es ist anzunehmen, dass das Wort **front** die Schwaben dem Ungarischen entnommen haben. Der Ausdruck ist zwar im Deutschen schon im 17. Jahrhundert, also vor der Emigration der Schwaben geläufig, aber nur in der Bedeutung 'Fassade' und 'Kampflinie'. Die Bedeutung 'Kampffeld' ist erst im ersten Weltkrieg allgemein bekannt geworden⁵³. Die Sathmarschwaben konnten also diesen Ausdruck vermutlich in ihrer neuen Heimat getroffen haben. Zum Vergleich: – **blokk**: ST. BINDER 1994, S. 108; – **nyugdíj**: K. WILD 1994, S. 46.

Nach dem Integrationsgrad der Bedeutungen von Lehnwörtern kann man feststellen, dass einige Wörter nur mit einer Bedeutung (oder zwar mehreren, aber nicht mit allen) entlehnt wurden (siehe z. B. **norma**). Indem M. ERB die ungarischen Lehnwörter der ungarndeutschen Mundarten untersucht, stellt sie fest, dass solche Bedeutungsverengungen der entlehnten lexikalischen Einheiten allgemein gültig sind. Das weist darauf hin, dass die Ungarndeutschen diese Wörter nur in gewissen Kontexten und Situationen getroffen haben⁵⁴.

⁵³ Vgl. EtWb. I, 379.

⁵⁴ Vgl. M. ERB 1997b, S. 6 f.

5. Schlussfolgerungen

Über die aus dem Ungarischen entlehnten lexikalischen Einheiten kann man zusammenfassend feststellen, dass die Entlehnungen einerseits auf die usuale, temporale, geographische usw. Diskrepanz zwischen dem Ungarischen und den sathmarschwäbischen Dialekten, andererseits auf gewisse wirtschaftliche Vorgänge zurückgeführt werden können⁵⁵. Demgemäß sind die Entlehnungen der ersten Zeit entweder Gegenstände, die den Schwaben unbekannt waren oder Begriffe, die im Schwäbischen semantisch nicht eindeutig waren. Der spätere Einfluss des Ungarischen bezeichnet sich vor allem in der Übernahme der durch die Entwicklung der Technik und des Lebensniveaus entstandenen neuen Begriffe. Es sind auch diejenigen Lehnwörter nicht zu vernachlässigen, die sich nach 1945 durch die sozialistische Umgestaltung der Landwirtschaft aus dem Rumänischen in den Wortbestand des Ungarischen integriert haben und später auch in die schwäbischen Dialekte eingedrungen sind. Die Entlehnungen aus dem Rumänischen sind nur in seltenen Fällen unmittelbar in das Schwäbische eingedrungen, meist finden sie Eingang in den Wortbestand des Schwäbischen nur durch die Vermittlerrolle der ungarischen Umgangssprache.

6. Anhang: Sprachgebrauch in den Gemeinden Bescheneed und Petriefeld

UNGARISCHER SPRACHGEBRAUCH IN										
SPRACH-KOMPETENZ	BESCHENEED					PETRIFELD				
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.	IV.	V.
perfekt	0	0	33.33	0	33.33	10	38.46	100	20	70
sehr gut	33.33	0	0	33.33	0	50	53.84	0	80	30
ganz gut	0	50	33.33	66.66	66.66	40	7.69	0	0	0
nicht so gut	66.66	50	33.33	0	0	0	0	0	0	0
nur einige Worte	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
gar nicht	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

SCHWÄBISCHER SPRACHGEBRAUCH IN										
SPRACH-KOMPETENZ	BESCHENEED					PETRIFELD				
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.	IV.	V.
perfekt	100	100	66.66	33.33	0	90	69.23	14.28	0	10
sehr gut	0	0	33.33	33.33	0	0	15.38	28.57	0	0
ganz gut	0	0	0	33.33	33.33	10	15.38	14.28	0	10
nicht so gut	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0
nur einige Worte	0	0	0	0	66.66	0	0	42.85	90	20
gar nicht	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60

⁵⁵ Vgl. auch M. ERB 1997b, S. 6)

DEUTSCHER SPRACHGEBRAUCH IN										
SPRACH-KOMPETENZ	BESCHENEED					PETRIFELD				
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.	IV.	V.
perfekt	33.33	0	0	0	0	20	23.07	28.57	0	10
sehr gut	0	0	0	0	0	10	7.69	14.28	0	30
ganz gut	33.33	25	33.33	33.33	66.66	50	15.38	28.57	0	30
nicht so gut	33.33	37.5	33.33	66.66	0	10	38.46	14.28	70	0
nur einige Worte	0	37.5	33.33	0	33.33	10	15.38	14.28	20	30
gar nicht	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0

RUMÄNISCHER SPRACHGEBRAUCH IN										
SPRACH-KOMPETENZ	BESCHENEED					PETRIFELD				
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.	IV.	V.
perfekt	0	0	0	0	0	0	0	42.85	0	0
sehr gut	0	0	33.33	0	33.33	0	0	0	40	0
ganz gut	0	25	33.33	100	0	0	15.38	42.85	30	60
nicht so gut	33.33	0	0	0	0	30	30.76	0	30	0
nur einige Worte	33.33	50	33.33	0	66.66	70	38.46	14.28	0	40
gar nicht	33.33	25	0	0	0	0	15.38	0	0	0

Korpus: 20 Personen aus Bescheneed und 50 aus Petrifeld

Generationen: I. über 70 Jahren; II. zw. 50–70; III. zw. 35–50; IV. zw. 18–35 und V. unter 18 Jahren.

Bibliographie

- BELLMANN, Günther 1981: Sprachkontakt und Semantik. In: Meid, W. / Heller, K. 1981. S. 9–18.
- BINDER, Stefan 1994: Rumänische Einflüsse in den Banater deutschen Mundarten. In: Gehl, H. / Purdela-Sitaru, M. 1994. S. 79–120.
- BRADEAN-EBINGER, Nelu 1991: Sprachkontakte und Zweisprachigkeit in Fennoskandinavien. Soziolinguistische Aspekte der Zweisprachigkeit im Nördlichen Areal. Budapest, Akademischer Verlag.
- BRÁZAY, János 1886: Emléklapok a mezőpetri község és római katolikus plébánia történetéből. Großkarol.
- CLYNE, Michael 1980: Sprachkontakt / Mehrsprachigkeit. In: Althaus, H. P. (Hg.): Lexikon der germanistischen Linguistik IV. Tübingen. S. 641–646.
- CONRAD, Rudi (Hg.) 1988: Lexikon der sprachwissenschaftlicher Termini. 2., unveränderte Auflage. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut.
- ERB, Maria 1997a: Ungarische Lehnwörter in den neueren deutschen Sprachinseln Ungarns bis 1945. Strukturlinguistische und soziopragmatische Untersuchungen. Dissertation. Budapest.

- ERB, Maria 1997b: Magyar jövevényszók a magyarországi újabb német nyelvszigetek nyelvjárásaiban 1945-ig. Thesen der Dissertation. Budapest.
- EtWb. = PFEIFER, Wolfgang 1993: Etymologisches Wörterbuch des Deutschen I–II. 2., verbesserte Ausgabe. Berlin, Akademie Verlag GmbH.
- GEHL, Hans / PURDELA SITARU, Maria (Hg.) 1994: Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas. Materialien 4 / 1994. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen.
- GEHL, Hans 1994: Deutsch-ungarische Sprachinterferenzen. In: Gehl, H. / Purdela-Sitaru, M. 1994. S. 161–211.
- GLONING, Heike 1994: Sprachliche Interferenzen im donauschwäbischen Siedlungsgebiet und ihre Bewertung durch die Sprecher. In: Gehl, H. / Purdela Sitaru, M. 1994. S. 17–30.
- GRIMM, Jacob / GRIMM, Wilhelm 1854–1954: Deutsches Wörterbuch. 32 Bände. München.
- HOLZTRÄGER, Fritz 1958: Erdélyi szász *hatert*: magyar *határ*. In: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 2. Klausenburg. S. 63–73.
- HUBER, Wolfgang 1977: Interferenz und Syntax. In: Kolb, H. / Lauffer, H. (Hg.): Sprachliche Interferenz. Festschrift für Werner Betz zum 65. Geburtstag. Tübingen, Niemeyer. S. 57–76.
- HUTTERER, Claus Jürgen 1991: Deutsch-ungarischer Lehnwortaustausch. In: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Ungarndeutsche Studien 6. Budapest. S. 409–425.
- IONIȚĂ, Vasile 1994: Banater Ortsnamen als Spiegel deutsch-rumänischer historischer, wirtschaftlicher und sprachlicher Beziehungen. In: Gehl, H. / Purdela-Sitaru, M. 1994. S. 239–55.
- JUHÁSZ, János 1977: Probleme der Interferenz. Budapest, Akademischer Verlag.
- JUHÁSZ, János 1980: Interferenzlinguistik. In: Althaus, H. P. (Hg.): Lexikon der germanistischen Linguistik IV. Tübingen. S. 646–652.
- KIEFER, Ferenc 1967: Zur synchronischen Beschreibung einer schwäbischen Mundart in Ungarn (Die Mundart von Hajosch). In: Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus 17 (1–2). S. 89–120.
- KNECHT, Tamás 1999: Magyar, német és román nyelvi hatások a mezőpetri svábok nyelvhasználatában. Diplomarbeit. Cluj-Napoca, UBB Philologische Fakultät.
- KRAMER, Johannes 1995: Fremde Strukturen in dachsprachenlosen Dialekten. In: Viereck, Wolfgang (Hg.): Verhandlungen des

- internationalen Dialektologenkongresses. Bamberg 29.7–4.8.1990. Band 4. (ZDL Beihefte 77). Stuttgart, Franz Steiner Verlag. S. 213–223.
- KUEN, Heinrich 1981: Verfeinerung des Werkzeugs zur gedanklichen Erfassung der Wirklichkeit durch Sprachkontakt in der Mundart. In: Meid, W. / Heller, K. 1981. S. 141–147.
- LUMTZER, Viktor / MELICH, Johann 1900: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Innsbruck, Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung.
- MEID, Wolfgang / Heller, Karin (Hg.) 1981: Sprachkontakt als Ursache von Veränderungen der Sprach- und Bewusstseinsstruktur. Eine Sammlung von Studien zur sprachlichen Interferenz. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft.
- MOSER, Hugo 1937: Schwäbische Mundart und Sitte in Sathmar. Schriftenreihe der deutschen Akademie, Heft 30. München.
- RUNGGALDIER, Heidi 1981: Zum Problem der sprachlichen Interferenz im Grödnerischen. In: Meid, W. / Heller, K. 1981. S. 203–17.
- TESZ = BENKŐ, Lóránd (Hg.) 1984: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. 2. Ausgabe. Budapest, Akademischer Verlag.
- VONHÁZ, István 1908: A szatmármegyei német nyelvjárás hangtana. Budapest.
- WEIDLEIN, Johann 1960: Deutsch-ungarische Kulturbeziehungen im Spiegel der Sprache. In: Südostdeutsches Archiv 1960 / 3. S. 198–217.
- WIENOLD, Götz 1968: Sprachlicher Kontakt und Integration. In: Zeitschrift für Mundartforschung 35. S. 209–217.
- WILD, Katharina 1994: Syntax der eingeleiteten Nebensätze in den „Fuldaer“ deutschen Mundarten Südungarns. Budapest, Akademischer Verlag.

Interferențe lexicale (din limbile română și maghiară) în graiul șvabilor din comunele Dindeștiu Mic și Petrești

Rezumat

Șvabii sătmăreni, care s-au stabilit de-a lungul secolului al XVIII-lea, venind în mai multe valuri, în împrejurimea orașelor Satu Mare și a Careiului, formează de mai mult de două secole o insulă lingvistică specială în ținuturile locuite mai ales de către populația maghiară. De-a lungul conviețuirii celor două limbi s-a format o situație nouă de bilingvism germano-maghiar care după pacea de la Trianon s-a dezvoltat într-o stare de multilingvism german, maghiar și român. Influențele lingvistice reciproce sunt consecințe ale simbiozei limbilor.

În urma cercetărilor pe teren efectuate în cele două comune numite în titlul lucrării am întocmit un repertoriu care a avut drept scop prezentarea influențelor lingvistice maghiare și române prezente în lexicul limbii șvăbești. În decursul cercetării unităților lexicale ce apar în repertoriu am ajuns la următoarele rezultate:

– În număr cel mai mare în limba șvăbească au pătruns substantivele, mai ales în formă neflexibilă. O excepție reprezintă câțiva asemenea termeni ca *keresztlányom* ‘fina mea’, *kölnivel* ‘cu apă de colonie’, etc.

– Între cuvintele împrumutate pot fi observate astfel de cuvinte compuse, hibride al căror prim component este maghiar, iar celălalt șvălesc. De exemplu: *Brotgyár* ‘fabrică de pâine’, *fortszöknet* ‘refugiat’, *zweiemeletes* ‘cu două etaje’, *akárwas* ‘orice’ etc.

– Se poate constata că limba maghiară a influențat-o pe cea șvăbească nu numai prin predarea unor cuvinte de cultură (ca *álarc* ‘mască’, *csárdás* ‘ceardaș’, *kölni* ‘apă de colonie’), ci influența ei a atins și stratul de bază al limbii șvăbești, astfel că în limba șvăbească au pătruns cuvinte ale lexicului de bază ca de exemplu: *anyu* ‘mami’, *a család* ‘familie’, *a néni* ‘tanti’, *bácsi* ‘nene’ etc.

– Pentru denumirea noțiunilor noi care s-au format de-a lungul dezvoltării economice șvabii folosesc aproape exclusiv echivalentele maghiare ale acestora. Aceasta se explică prin faptul că până la începutul secolului al XX-lea șvabii sătmăreni nu au avut nici un contact cu patria lor datorită distanțelor geografice și condițiilor politice neprielnice. (vezi teoria lui KRAMER despre dialectele *dachsprachlenos*).

– Împrumutările lingvistice din română – fără a lua în considerare câteva cazuri speciale – au avut loc prin intermediul limbii maghiare regionale. De exemplu: *csekk* ‘C.E.C.’, *szfát* ‘sfat’ etc.

Chiar și enumerarea sumară de mai sus arată că în dialectul șvălesc-sătmărean de azi avem de-a face cu o influență remarcabilă a limbii maghiare, iar limba română își desfășoară influența ei mult mai mică mai ales prin intermediul limbii maghiare curente.

Magyar és román nyelvi lexikai interferenciák Kisdengeleg és Mezőpetri községek sváb nyelvjárásában Összefoglalás

A 18. század folyamán Szatmár és Nagykároly környékén letelepedett svábok sajátos nyelvi szigeteket képeztek több mint két évszázadon át a magyarok lakta településeken. A két nyelv együttélése során kialakult egy új, német-magyar kétnyelvűségi nyelvi állapot, mely a Trianoni Békeszerződés

határfelosztása után német, magyar és román többnyelvűségi helyzetű fejlődött. A nyelvi szimbiózisnak természetes következményei a nyelvi egymásrahatások.

A címben megnevezett két községben folytatott gyűjtőmunka eredményeként egy adattárat állítottam össze, melynek célja a sváb nyelv szókészletében érvényesülő magyar, illetve román nyelvi hatások bemutatása. Az adattárban előforduló lexikai egységek vizsgálata során a következő eredményekhez jutottam:

– Legnagyobb számban főnevek kerültek be a svábba, többnyire toldaléktalan alakban. Kivételt képez néhány olyan kifejezés mint: keresztlányom, kölnivel stb.

– Az átvételek között megfigyelhetők olyan hybrid összetételek, melyeknek egyik tagja magyar, a másik pedig sváb: pl. Brotgyár ‘kenyérgyár’, fortszöknet ‘elszökött’, zwiemeletes ‘kétemeletes’, akárwas ‘akármí’ stb.

– Megfigyelhető, hogy a magyar nyelv nemcsak bizonyos kultúrsvavak átadásával hatott a svábra (mint pl. az álarc, a csárdás, a kölni stb.), hanem a hatás a sváb nyelv alaprétéget is érintette. Erre az utal, hogy olyan alapszókincsbeli svavak is bekerültek a sváb nyelvbe mint az anyu, a család, a néni, bácsi stb.

– A gazdasági fejlődés során keletkezett új fogalmak megnevezésére a svábok szinte kizárólag a fogalmak magyar nyelvi megfelelőit használják. Ez azzal magyarázható, hogy a századelőig szinte egyáltalán nem volt, politikai, földrajzi stb. okokból egyáltalán nem lehetett kapcsolatuk a szatmári sváboknak az anyaországgal (ehhez l. még J. KRAMER elméletét az ún. „tető nélküli” nyelvjárásokról).

– A román nyelvi kölcsönzések – néhány egyedi esettől eltekintve – a magyar regionális köznyelven keresztül történtek: pl. csekk ‘takarékpénztár’, szfát ‘tanácsháza’ stb.

Az iménti vázlatos felsorolás is mutatja, hogy a mai szatmári sváb nyelvjárásban jelentős magyar nyelvi hatással kell számolni, míg a román nyelv kisebb mértékű hatását többnyire a magyar köznyelv közvetítő szerepével fejtí ki.

ZWEISPRACHIGKEIT UND SPRACHWANDEL BEI DEN SATHMARER SCHWABEN AM BEISPIEL VON PETRIFELD

CSILLA B. RÁCZ (RUMÄNIEN)

1. Einleitung

Die Untersuchung der sprachlichen Situation einer Nation, besonders einer Minderheit ist nicht nur eine sprachwissenschaftliche Frage, sondern ist eng mit der historischen Forschungen verknüpft, denn die sprachliche Wandel einer Volksgruppe wird immer von der Geschichte des Volkes geprägt.

Bei der Sathmarer Schwaben fand am Ende des vorigen Jahrhunderts ein Sprachwandel¹ statt, der heute fast beendet ist. Dieser Prozess verursachte eine besondere sprachliche Lage, als deren Folge der schwäbische Dialekt im Sathmarer Gebiet fast ausgestorben ist. In den dreißig einst nur von Schwaben bevölkerten Dörfern hört man heute nur noch selten schwäbisch sprechen und auch die schwäbisch-ungarische Zweisprachigkeit hört auf zu bestehen. Der größte Teil der Bevölkerung ist deutscher Abstammung, aber ihre Muttersprache ist schon die ungarische und man spricht überhaupt nicht mehr deutsch. Doch wenn man diese Menschen nach ihrer Nationalität fragt, nennen sie sich "Deutsche" oder "Schwaben mit ungarischer Muttersprache".

Im März 1996 habe ich zwei Wochen im Petrifeld / Petresti, (Kreis Sathmar) verbracht. Während dieser Zeit suchte ich einerseits eine Antwort auf die Frage, welches die Ursachen für den schwäbisch-ungarischen Sprachwandel war, andererseits wollte ich feststellen, in welchem Maße man heute noch Petrifeld zweisprachig, im Sinne einer schwäbisch-ungarischen bzw. ungarisch-rumänischen Zweisprachigkeit, nennen kann und wodurch der schwäbische, deutsche, ungarische und rumänische Sprachgebrauch der deutschen Minderheit bestimmt wird.

---

¹ *Zweisprachigkeit* heißt die Situation, wenn ein Volk oder Volksgruppe neben der Muttersprache auch eine andere Sprache verwendet von Tag zu Tag. Über *Zweisprachigkeit* spricht man am meisten im Zusammenhang mit einer Minderheit. *Sprachwandel* heißt das Prozess der Zweisprachigkeit, wenn man die Mutterprache immer weniger und die Zweitsprache immer häufiger benutzt.

Bei der Untersuchung haben 18 Petrifelder Schwaben einen Fragebogen mit persönlichen Daten und zum Gebrauch des schwäbischen Dialekts, sowie der deutschen, ungarischen und rumänischen Sprache beantwortet. Drei ältere Leute haben die Fragen in Form eines Interviews beantwortet.

2. Wer sind die Sathmarer Schwaben?

Die Türkenkriege und die Freiheitskämpfe der Siebenbürger am Ende des 17. und zu Beginn des 18. Jahrhunderts hatten besonders die nördlichen Landesteile zerstört. Das Komitat Sathmar war als Durchgangsgebiet für die feindlichen Heere auch Schauplatz vieler blutiger Schlachten. Es musste so viele Opfer an Menschenleben und Kriegsbeitrag erbringen wie die am meisten belasteten Komitate des Landes. Die Pestepidemie der Jahre 1709–1712 verstärkte die trostlose Lage des Komitats Sathmar, das bedingt durch Krieg, Überschwemmungen, Pest, Hunger und Abwanderung fast menschenleer wurde.

In dieser aussichtslosen Lage schloss der Gutsherr Alexander Károlyi der sogenannten Sathmarer Frieden. Für seine Verdienste um den Friedensschluss erhielt er vom Kaiserhof viele Ländereien und den Grafentitel. Graf Károlyi war nicht nur ein guter Feldherr und kluger Politiker, sondern auch ein umsichtiger und ausgezeichnete Landwirt. Die Verwaltung seiner Güter war ihm eine Herzensangelegenheit. Er erkannte sofort das Gebot der Stunde: Die menschenleeren Dörfer mussten wieder bevölkert und die vernachlässigten Äcker wieder unter den Pflug genommen werden. Deshalb beschloss er, in dem verwüsteten Land schwäbische Bauern anzusiedeln. Von dem insgesamt 14.000 Schwaben, die in dieser Periode in Ungarn angesiedelt wurden, hat Károlyi 1.500 auf seinen Gütern untergebracht. In einem Antrag an den Kaiserlichen Kriegsrat schrieb er folgendes: "In dieser Lage möchte ich nicht nur zum meinem Besten, sondern auch zum Wohle der Gemeinschaft die leeren Dörfer mit Schwaben, die ihre Heimat verlassen müssen, bevölkern, und so (...) den Bevölkerungsmangel teilweise ausgleichen, und in derselben Zeit soll auch der katholische Glaube wieder anwachsen"².

Demnach hatte der Graf ein zweifaches Ziel vor Augen: Er wollte die fleißigsten Bauern jener Zeit holen und gleichzeitig wollte er hier auch den katholischen Glauben wieder einführen. Das Sathmarer Gebiet stand unter starkem Einfluss der Reformation. Deshalb beantragte Graf Károlyi in

---

² GLATZ 1989, 117.

einem Schreiben an die Ungarische Hofkanzlei und an den Hofkriegsrat in Wien, katholischen Schwaben ansiedeln zu dürfen. Er schickte seine Werber nach Oberschwaben, die dort zwischen Donau und dem Bodensee eine rege Werbetätigkeit entfalteten. Die Werbung verlief sehr erfolgreich, denn in jener Zeit hatten die Gebiete Oberschwabens unter dem Spanischen Erbfolgekrieg (1701–1713) sehr viel zu leiden. Oberschwaben war damals in zahlreiche Kleinherrschaften zerstückelt. Zudem war es Kriegsschauplatz und es war nicht leicht hier zu leben. Weltliche und geistliche Herren luden schwere Steuerlasten und Abgaben auf das Volk. Da kamen die Werber des ungarischen Grafen Károlyi und machten verlockende Angebote und Versprechungen. Etwa 1500 Personen entschlossen sich auszuwandern. Die ersten schwäbischen Siedler erreichten Großkarol am 16. Juni 1712³. und bis zum 23. Juni kamen mehr als 1000 Personen nach Karol. Sie ließen sich im Karol selbst, in Schamagosch, Schinal und Kaplau nieder. Leider gab es auch Schwierigkeiten: Neben dem aufgetretenen Geldmangel des Grafes war das größte Problem, dass sich die Schwaben nur sehr schwer an die neue Umgebung gewöhnen könnten. Besonders das schlechte Trinkwasser verursachte Epidemien mit vielen Todesfällen. 298 Familien, also etwa 1200 Personen kamen 1712 in die Umgebung von Sathmar, aber 1716 lebten dort nur noch 63 schwäbische Bauern, die übrigen sind verstorben oder zurückgewandert. Auf diese, nicht sehr erfolgreiche Ansiedlung folgten weitere Versuche: 1723, 1726 (die zweitgrößte Ansiedlung, wobei 181 Familien einwanderten), weiterhin 1733 und 1735. Nach dem Tod des Grafen Alexander Károlyi setzte sein Sohn Franz die Arbeit des Vaters fort und siedelte mehrmals Schwaben an. Im Jahre 1774 war die letzte grössere Ansiedlung, wobei 83 Familien zuwanderten.

Die ersten vier Schwabensiedlungen waren Karol, Schinal, Kaplau und Schamagosch. In die anderen Dörfer wurden die Schwaben von diesen vier Dörfern umgesiedelt. Vor der letzten großen Ansiedlung von 1774 übersiedelten die bereits ansässige Schwaben nach Bildegg, Maitingem, Petrifeld und Turterbesch.

Die Ansiedlung der Schwaben hatte in einige Jahrzehnten die gewünschten Erfolge erzielt. Die fleißigen, ausdauernd arbeitenden Schwaben bauten die einst verlassenenen, öden Gründe zu blühenden Gemeinden auf und verwandelten die öden Felder und verwilderten Waldungen in fruchtbares Ackerland.

3. Kurze Geschichte von Petrifeld

---

³ VONHÁZ 1987, 5.

Petrifeld ist eine der ältesten Siedlungen des Komitats Sathmar. Sie wird erstmals urkundlich im Jahre 1316 als Mezeu Petri erwähnt. Dorf und Gemarkung war einst gemeinsamer Besitz der Familien Károlyi, Csomaközy und Vaday. Bereits vor der Besiedlung der Schwaben verfügten die Grafen Károlyi über zwei Drittel der Gemarkung. Petrifeld wurde von durchziehenden Truppen mehrmahls fast völlig zerstört. Im Jahre 1562 hausten hier und in den Nachbargemeinden die Türken, später fielen die Polen ein und auch die Kaiserlichen und Kurutzen verschonten die Gegend nicht. Danach zählte Petrifeld 1677 nur 52 ungarische Einwohner.

Die letzte Gemeinde, die Graf Károlyi noch mit Schwaben besiedelte, war Petrifeld. Es war eine Binnensiedlung und entstand durch Umsiedlungen aus älteren schwäbischen Gemeinden. Im Frühling des Jahres 1740 gab es un Petrifeld 26 besetzte und 27 leere Grundstücke. Die Benennung der Grundstücke beweist, dass die derzeitigen, wie auch die alten Einwohner Ungarn waren. Im Juli 1740 kamen die ersten schwäbische Bauern aus Fienen (rum. Foeni) nach Petrifeld. 1741 zogen 23, 1742 weitere 16 Bauern in die Gemeinde, sodass in Petrifeld im Juni 1742 schon 44 schwäbische Bauern siedelten. Die Herkunftsorte der Umsiedler waren: Fienen, Schinal, Großmaitingen, Erdeed, Kaplau und Bildegg, sodass sämtliche damals bestehenden schwäbischen Gemeinden an der Besiedlung von Petrifeld teilhatten. Die Gemeinde besaß seit 1743 eine Pfarrei und seit damals wurden auch Matrikelbücher geführt. Die Kirche wurde 1786 erbaut.

Die Einwohnerzahl der Gemeinde Petrifeld betrug laut Schematismus der Diözese⁴:

	Römisch-katholisch ⁵	Griechisch-katholisch	Reformiert
1808	897	–	–
1912	1373	49	33
1930	1556	28	4

Die letzte Volkszählung Rumäniens von 1992 erbrachte folgende Daten⁶:

⁴ SCHMIED 1994, 13.

⁵ In dieser Zeit bestimmt die Nationalität auch die Religion. Das heißt, das alle Bewohner mit römisch-katholischem Glauben Schwaben sind und alle reformierten sind Ungarn.

⁶ Bei dieser Volkszählung wurden die Schwaben, Sachsen und Deutschen

Ort	Einwohner	Rumänen	Ungarn	Schwaben	Deutsche	Schwaben Deutsche
Petrifeld	1618	132	574	596	222	818

Von diesen 1618 Einwohnern haben sich fast 90 Prozent zum römisch-katholischen Glauben, das heißt, dass fast alle schwäbischer Abstammung sind.

4. Die Kirche

Ich finde es wichtig, mich mit diesem Problem auseinanderzusetzen, weil die Religion und die Kirche eine bedeutende Rolle im Leben der Schwaben spielten. Petrifeld als katholische Kirchengemeinde wurde schon im Jahre 1332 erwähnt. Im Jahre 1550 wandten sich die Einwohner des Dorfes dem reformierten Glaubensbekenntnis zu. Die Ansiedlung der Schwaben diente neben dem wirtschaftlichen Zwecken auch der Religionspolitik. Durch diese Siedler wollte der Graf Károlyi den katholische Glauben in diesem Gebiet wieder stärken. Im Jahre 1748 übernahm Ferenc Károlyi die Kirche aus den Händen der Reformierten und schenkte sie den katholischen Schwaben. Die im Dorf lebenden reformierten Ungarn wurden in eine getrennte Straße umgesiedelt.

Fast eine Jahrhundert lang war die Sprache der Kirche deutsch und nur in dem zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden stufenweise ungarische Messen eingeführt. Der Sathmerer Bischof Johannes Ham ordnete in seiner Visitatio Canonica folgendes an: "Weil wir festgestellt haben, dass in den von uns besuchten Kirchengemeinden die ungarische Predigt nur in sehr geringen Maßen verwendet wird, haben wir angeordnet, in den Dörfern ungarische Predigten zu halten, damit die Leute sich an die ungarische Sprache gewöhnen, und wir werden die Pfarrer verpflichten an den großen Festtagen, wie zum Beispiel Sankt Stephans-Tag ungarisch zu predigen, in dem Maße als sie sehen, dass das Volk schon ungarisch versteht"⁷. Im Jahre 1873 gab der Sathmarer Bischof das Gesangbuch "Erbauliche Lieder für das katholische Landvolk" heraus, in dem die deutschen Lieder ins Ungarische übersetzt waren. Dennoch wurde bis zur

---

getrennt, als verschiedene Nationalitäten, gezählt, desgleichen die Ungarn und Sekler.

⁷ HAULER 1994, 153.

Beginn des 20. Jahrhunderts sowohl das Deutsche als auch das Ungarische in der Kirche benutzt und auch im Jahre 1941 war die Messe zweisprachig.

Heute ist die Kirchensprache in Petrifeld ungarisch. Die Mehrheit der Petrifelder hat römisch-katholische Religion und in ihrer Leben spielt auch heute die Kirche eine wichtige Rolle. Die ältere Generation ist aus Überzeugung religiös, aber auch im Kreise der Jugendlichen wird die kirchliche Tradition bewahrt. Das größte Dorffest des Dorfes ist die *Kirbaj* (Kirchweih), wobei nur der Name schwäbisch geblieben ist, die Zeremonie verläuft schon ungarisch. Die Kirche ist auch heute der Begegnungsort der alten Menschen, hier kann man im Dorf noch die meisten Leute schwäbisch sprechen hören.

5. Die Schule

In dem schwäbischen Dörfer war die Sprache der Verwaltung das Deutsche. Der Graf Károlyi hatte deutschsprachige Verwalter in die Dörfer geschickt und alle Urkunden wurden deutsch ausgestellt. Die Schwaben haben schon in den ersten Jahren nach der Ansiedlung ihre deutschsprachigen Schulen geöffnet, die unter geistiger Oberaufsicht der römisch-katholischen Kirche standen. Bis zum Jahre 1863 war die Sprache der Schule in jedem schwäbisches Dorf deutsch, und in der Kirche wurde sowohl bei Predigten als auch bei den Gebeten die deutsche Sprache verwendet⁸.

In Petrifeld ist erstmal im Jahre 1760 ein Lehrer erwähnt, aber es ist wahrscheinlich, dass auch schon vorher Unterricht erteilt wurde. Im Jahre 1808 wurde das Ungarische als Fremdsprache in den Schulunterricht eingeführt, wurde aber nicht sehr erfolgreich unterrichtet. Die Kinder sprachen in der Familie und unter sich weiterhin schwäbisch. Ein Gesetz aus dem Jahre 1879 setze die Kenntnisse des Ungarischen bei der Annahme einer Stelle im Lehramt voraus⁹. Die Unterrichtssprache wurde stufenweise zweisprachig. An der Jahrhundertwende wurde das Deutsche bereits als Fremdsprache unterrichtet, denn die Sprache des Schulunterrichts war schon das Ungarische.

Nach dem ersten Weltkrieg wurde das Sathmarer Gebiet an Rumänien angeschlossen und das bedeutete eine neue Lage auch für die Sathmarer Schwaben. Diese hatten die Möglichkeit zur Einführung der Muttersprache in den Schulunterricht und in die Kirche. Das

⁸ HAULER 1996, 5.

⁹ SCHMIED 1994, 17.

Schulinspektorat ordnete die Einführung der deutschen Sprache in die kirchlichen Schulen in 15 schwäbischen Dörfern an. Die kirchliche Leitung opponierte gegen diesen Schritt und im März 1921 fand eine Volksabstimmung über die Einführung der deutschen Sprache in die Schulen statt. 84,7% der Befragten wählte nicht das Deutsche sondern das Ungarische, der deutsche Unterricht begann nur mit der Schaffung der deutschen Abteilungen in staatlichen Schulen. Die Sprache des Kirchenlebens war weiterhin das Ungarische. Im Petrifeld wurde die deutsche Sprache wieder in den Schulunterricht eingeführt, im selben Jahr wurde auch ein deutscher Kindergarten eröffnet.

Die Rückgliederung Nordsiebenbürgens an Ungarn in Jahre 1940 bedeutete nicht das Ende des deutschen Unterrichts. Aber nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs, als das Sathmarer Gebiet wieder an Rumänien angegliedert wurde, schlossen die deutschen Schulen ihre Tore und öffneten sie erst im Jahr 1956 wieder. Im Petrifeld begann auch 1956 der deutsche Unterricht in der Grundschule, im Jahre 1969 wurde ein deutscher Kindergarten eröffnet und im Jahre 1971 auch die deutsche Oberstufe gegründet. Im Jahre 1986 hörte der deutsche Unterricht in allen Stufen auf zu existieren. Im Jahre 1945 wurden rumänische Elementarschulklassen gegründet, seit 1970 funktionieren auch Grundschulklassen.¹⁰ Das Jahr 1990 bedeutete eine Wende auch im Schulleben von Petrifeld. Neben der ungarischen und rumänischen Abteilung wurde auch eine deutsche Abteilung gegründet. Heute wird der Unterricht in drei Abteilungen erteilt.

Seit 1980 wurden viele Kinder in die rumänische Abteilung geschickt, damit sie später besser vorwärtskommen können. In einigen Jahren wurde die rumänische Abteilung die "Elite"-Abteilung, während in die ungarische nur schwächere Schüler geschickt wurden. In die deutsche Abteilung wurden vor allem jene Kinder eingeschrieben, deren Eltern auswandern wollten. Die Wende von 1989 bedeutete eine Änderung auch in der Schulpolitik. Die Wege nach Deutschland öffneten sich und viele meinen nun, es wäre ein Vorteil, wenn die Kinder die deutsche Sprache erlernen. Deshalb wuchs der Zahl der Schüler in der deutschen Abteilung. Auch die Situation an der rumänischen Abteilung ist interessant. Im Jahre 1991 wurde in Petrifeld ein Waisenhaus mit 130 Kindern eröffnet. Diese Kinder wurden in die rumänische Abteilung eingeschrieben. Als Folge verschlechterte sich das Niveau des Unterrichts in der rumänischen Abteilung und die Eltern, deren Kinder die rumänische Abteilung besuchten, schickten ihre Kinder in die ungarische Abteilung.

---

¹⁰ Eine ungarische Abteilung funktionierte immer.

6. Sprachwandel in Petrifeld

Bei der Untersuchung des sprachlichen Zustands einer Minderheit begegnet man häufig dem Sprachwandel, während dessen ein Sprachgemeinschaft stufenweise ihre ursprünglich benutzte Sprache verliert und durch einen zweisprachigen Übergangszustand eine neue Sprache zu gebrauchen anfängt¹¹. Der Sprachwandel kann sehr langsam stattfinden, aber kann auch jahrhundertlang dauern, und kann sich in ein-zwei Generationen vollziehen.

BARTHA¹² unterscheidet bei der Untersuchung des Sprachwandels in der Emigration zwischen interethnischem oder exteriemem Sprachwandel und dem intraethnischen oder innerseits der Sprachgruppe stattgefundene Sprachwandel. Der erste bezieht sich auf jene Form des Sprachwandels, der in der Kommunikation zwischen der emigrierten (minderheitlichen) Gruppe und der dominierenden Gruppe vorkommt (das ist unvermeidlich wenn die Sprachgruppe in eine neue sprachliche Umgebung kommt), der zweite bedeutet die Zurückdrängung der minderheitlichen Sprache innerhalb der Gruppe. Das ist die klassische Form des Sprachwandels, in diesem Fall hört die Kommunikation in der minderheitlichen Sprache auch innerseits der Gruppe auf zu existieren. Der interethnische Sprachwandel ergibt eine stabile Zweisprachigkeitszustand, der intraethnische Sprachwandel führt zu Einsprachigkeit. Der Sprachwandel, als soziolinguistisches Phänomen kann sowohl aus linguistischer als auch aus sozialer Sicht untersucht werden¹³. Einerseits muss man berücksichtigen, in welchem geschichtlich-sozialen Kontext der Sprachwandel stattfindet, andererseits, was für Regeln in der Sprachwahl zur Geltung kommen, wie diese sich verändern und was für eine Funktion die eine oder andere Sprache in der alltäglichen Kommunikation hat, und nicht zuletzt, muss man auch die Struktur der Sprache untersuchen¹⁴.

Der Sprachwandel bei den Sathmarer Schwaben ist ein langwieriger, komplizierter Vorgang. Heute können wir den schwäbisch-ungarischen Sprachwandel als abgeschlossen betrachten und auch die schwäbisch-ungarische Zweisprachigkeit scheint zurückzugehen, aber statt der angenommenen Einsprachigkeit tritt ein neuer Zweisprachigkeitszustand

¹¹ GAL 1991a, TRUDGILL 1991.

¹² BARTHA 1995.

¹³ GAL 1991a, 66 f.

¹⁴ BARTHA 1995, 40 f.

auf: einerseits die ungarisch-rumänische und andererseits die ungarisch-deutsche (standardsprachliche) Zweisprachigkeit.

Die Schwaben, die im 18. Jahrhundert im Raum Sathmar angesiedelt wurden, hatten alle Bedingungen um die Muttersprache zu bewahren. Alexander Károlyi sicherte in den schwäbischen Gemeinden den Gebrauch der deutschen Sprache in der Verwaltung, eröffnete deutsche Schulen, und auch die Kirchensprache war das Deutsche. Die schwäbisch-ungarische Zweisprachigkeit hat sich vermutlich schon gleich nach der Ansiedlung auszubilden begonnen, weil das Ungarisch die Rolle der Verkehrssprache übernahm, aber das gefährdete die Muttersprache nicht. Im Jahre 1808 wurde die Zweisprachigkeit durch die Einführung des Ungarischen als Fremdsprache in den Schulunterricht verstärkt.

Der Beginn des Sprachwandels kann vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts angesetzt werden. Der Sprachwandel begann nicht zur selber Zeit in allen schwäbischen Gemeinden, was auch vom wirtschaftlichen Entwicklungsgrad des Dorfes beeinflusst wurde. Die Schwaben waren Bauern, aber in den meisten Dörfern die wohlhabendere Schicht, die wenigen Ungarn in diesen Dörfern waren entweder Intellektuelle (Lehrer, Pfarrer), oder arbeiteten als Knechte bei der Schwaben. Je entwickelter ein Ort war und je mehr Einwohner nicht das Schwäbische als Muttersprache hatten, desto schneller erfolgte der Sprachwandel, so zum Beispiel in Großkarol sehr schnell, während man in Beschened man auch heute fast nur schwäbisch spricht.

In folgenden beziehe ich mich nur auf den Sprachwandel in Petrifeld. Ich versuchte den Prozess durch Gespräche mit alten Menschen und durch Aufzeichnung eines Fragebogens festzustellen. Die Lebensgeschichte der drei interviewten Personen ergab bemerkenswerte Erkenntnisse, von denen einige hier erwähnt werden sollen. Das 20. Jahrhundert brachte auch in Petrifeld Änderungen. Das Leben beschleunigte sich, die Weltkriege führten zu neuen Grenzziehungen, schufen neue politische Situationen. Diese widerspiegelten sich auch in der Sprache und im Sprachgebrauch und verursachten Störungen im Identitätbewußtsein. Als die Schwaben sich im Sathmarer Gebiet ansiedelten, brachten sie keine Intellektuellen mit, sie waren nur Bauer und Handarbeiter, und haben so sehr schnell die Beziehungen zur Urheimat verloren. Selbst zum Beginn des 20. Jahrhunderts fehlte noch eine führende Schicht von Intellektuellen, welche die schwäbische Nationalbewegung hätte anführen können. Die erste schwäbische Organisation, die "Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar" entstand erst im Jahre 1926, also nach dem Anschluss Siebenbürgens an Rumänien. Der Mangel einer eigenen führenden Schichte

von Intellektuellen und der Mangel der Gemeinden an Selbstständigkeit kann als Ausgangspunkt des Sprachwandels betrachtet werden. Die Siebenbürger Sachsen haben ihre Muttersprache und Kultur bis zum Gegenwart bewahrt, und das kann man nicht nur mit dem Prestige der deutsche Sprache und dem wirtschaftlichen Ansehen des Mutterlandes (Deutschland) erklären¹⁵, sondern wahrscheinlich auch mit der bis zum Ende des 19. Jahrhunderts existierenden Autonomie der Sachsen und mit ihrer selbständigen (evangelischen) Religion.

Bis um 1920 war die sprachliche Situation relativ unproblematisch: Die ganze Familie benutzte den schwäbischen Dialekt, die Sprache der Kirche und der Schule war aber schon seit Ende des 19. Jahrhunderts ungarisch. Bevor die Kinder in die Schule kamen, sprachen sie nur schwäbisch, vom Ungarischen lernten sie nur den Grundwortschatz. In der Schule erlernten sie auch das Hochdeutsche. Nach 1920, mit der Gründung der rumänischen Schulen und der Wiedereröffnung der deutschen Schulen¹⁶ wurde die Situation viel komplizierter. Der rumänische Staat unterstützte den deutschen Unterricht, jedoch die Kirche bevorzugte die ungarische Sprache. Im Jahre 1921 organisierte man eine Volksabstimmung über die Einführung der Deutschunterricht in den Schulen, aber das brachte widersprüchliche Ergebnisse: 84,7% wählten die ungarische Sprache. Die bis dahin einheitlichen Schwaben entzweiten sich in "deutsch fühlende Schwaben" und "ungarisch fühlende Schwaben".

Die Ausbruch des Zweiten Weltkriegs und das Wiener Diktat, infolge dessen das Sathmarer Gebiet wieder an Ungarn angeschlossen wurde, war entscheidend für den Sprachwandel. Der deutsche Unterricht wurde zwar fortgesetzt, doch die Entzweiung der Schwaben machte sich verstärkt fühlbar. Im Dorf waren der Pfarrer und der Dorflehrer Ungarn, und wie einer der Gewährspersonen erläuterte: "Die Gebildeten führten das Dorf", also ihre Prägung fühlte man auch in der Sprachwahl. In dieser Periode war der erste Widerstand auch in der Kirche festzustellen: In der ungarischen Messe sprach ein Teil der Gläubigen das Vaterunser auf Deutsch, ein anderen Teil auf ungarisch. Zwischen den zwei Gruppen gab es immer Meinungsverschiedenheiten. Viele madjarisierten ihren Namen, weil das auf einigen Arbeitsplätzen von Vorteil war. Später kam die Namensänderung dermaßen in Mode, dass einige Schwaben ihre Namen

¹⁵ GAL 1991a, 71

¹⁶ Am Ende des 19. Jahrhunderts waren alle Schulen schon Zweisprachig (deutsch-ungarisch), am Anfang des 20. Jahrhunderts unterrichtete man die deutsche Sprache bereits als Fremdsprache.

nicht aus Zwang, sondern aus purer Nachahmung veränderten, weil auch der Nachbar es so gemacht hatte. Verändert wurden z. B. Namen von *Wiser* zu *Vízvári*, *Bohler* wurde zu *Békési*, *Wieland* zu *Villányi* usw.

Nach dem Krieg wurde die Kollektivschuld der Deutschen ausgesprochen und im tragischen Jahr 1945 wurden 4300 arbeitsfähige schwäbische Männer und Frauen nach Russland deportiert, wobei es keine Rolle spielte, ob sie ihren Namen madjarisiert hatten oder nicht. Schon zuvor, im Jahre 1944 durften die Deutschstämmigen mit dem Rückzug der deutschen Truppen nach Deutschland zurückwandern; 2500 haben das getan. Für diejenige, die in Sathmar geblieben sind, war es eindeutig, dass die Beziehungen zum Mutterland abgebrochen würden und dass sie fortan die schwäbische Abstammung als Makel tragen mussten. Meines Erachtens war das die Hauptursache des Sprachwandels, der innerhalb von zwei Generationen beendet war.

Die drei Gewährspersonen (Geburtsjahr: 1920, 1924, 1932), mit denen ich die Interviews machte, geben das Schwäbische als Muttersprache an. Bevor sie ihren Schulunterricht begonnen hatten sprachen zu Hause nur schwäbisch, ungarisch erlernten nur einige Wörter. Die Entfaltung des Zweisprachigkeitszustandes hat in der Schule begonnen. Hier haben sie ungarisch, deutsch (Standarddeutsch) und ein wenig rumänisch gelernt. Die rumänische Sprache haben sie nur in geringem Maße gelernt, weil sie außer den rumänischen Unterrichtsstunden in der Schule keine Möglichkeit hatten, rumänisch zu reden. Die Sprache der Religionunterrichts war verschieden: Zwei der Gewährspersonen hatten ungarischen Religionunterricht gehabt, die dritte besuchte deutschen Religionunterricht. Der Krieg brachte eine Änderung in ihrem Leben. Eine der Gewährspersonen ist in der Kriegsjahren mit ihrer Familie nach Österreich geflüchtet, die anderen zwei wurden Opfer der Deportation¹⁷, hier haben sie auch einige russische Wörter gelernt.

Die Erlernung der neuen Sprachen beeinflusste den Sprachgebrauch nicht, zu Hause sprach man weiterhin nur schwäbisch. Aber es folgte eine grundlegende Veränderung im Sprachgebrauch der nachfolgenden Generation: Als eine der Gewährspersonen Kinder bekam, sprach sie mit diesen nicht mehr schwäbisch, sondern nur ungarisch. Dort, wo drei Generationen zusammenlebten, war der Sprachgebrauch folgender: Die erste Generation (Großeltern) sprach nur schwäbisch in der Familie, die zweite

---

¹⁷ In den Deportationslagern in Russland haben sich die Petrifelder mit den anderen Schwaben (aus Maitingen, Merk, Stanislau) ungarisch unterhalten, weil die anderen nur sehr wenig schwäbisch konnten, also der Sprachwandel hier schon früher stattgefunden hatte.

Generation (Eltern) sprach schwäbisch mit den Eltern und mit Personen der älteren Generation, aber ungarisch mit den Kindern und mit jüngeren Leuten. Die dritte Generation (Kinder) sprach in den meisten Fällen ungarisch mit allen, weil das Ungarische schon die Muttersprache war. Aber passiv erlernte sie noch das Schwäbische der Großeltern. Also fast alle verstehen noch schwäbisch, aber nur sehr wenige sprechen das Schwäbische.

In diesem Fall begegnen wir der einseitigen Zweisprachigkeit: Sie haben eine schwäbische Herkunft, aber sie bekennen sich als ungarische Muttersprachler. Der intraethnische Sprachwandel hat also in Petrifeld innerhalb einer Generation stattgefunden, fast von einem Tag zum anderen. Der intraethnische Sprachwandel führte nicht zur Einsprachigkeit. Die Kommunikation mit der dominierenden Gruppe war unvermeidlich, so entstand die ungarisch-rumänische Zweisprachigkeit, und weil das Prestige der deutschen Sprache in den letzten Jahren plötzlich viel größer geworden ist, ist auch eine ungarisch-deutsche Zweisprachigkeit im Entstehen begriffen.

7. Muttersprache und Identität

Die plötzliche Änderung der Sprache verursachte auch Störungen des Identitätsbewusstseins. Jene Sathmarer Schwaben, die schon Ungarisch als Muttersprache hatten, waren sich dessen bewusst, dass sie deutscher Abstammung sind, aber sie fühlten sich schon mehr Ungarn als Schwaben oder zumindest nannten sie sich Ungarn. In der Wahl der Identität spielten auch die Eltern, die den Krieg und die Schrecken der Deportation noch nicht vergessen haben, eine große Rolle. Die Schwaben gaben ihre deutsche Identität auf, immer mehr bekannten sich selbst als Ungarn und erzogen die Kinder im ungarischen Sinne. Im Jahre 1978–79 bekannten sich nur 8–9% der Bevölkerung als Schwaben, alle andere als Ungarn. Viele Kindern wurden in ungarische oder rumänische Schule geschickt, um später bessere Aufstiegsmöglichkeiten zu haben. Viele Jugendliche setzten nach der achten Klasse ihr Studium im Temeswar fort und manche blieben nach dem Schulabschluss im Banat. Die Banater Schwaben waren fortgeschrittener als die Sathmarer Schwaben und ihre Beziehungen zu Deutschland waren lebendiger. Hier begann auch die Auswanderung der Schwaben. Zuerst emigrierten von den Sathmarer Schwaben jene Jugendlichen nach Deutschland, die in Temeswar geblieben waren. Die Familien der Ausgewanderten erkannten bald, dass deutsch zu sein nicht so schlecht sei als bisher angenommen und dass es sich lohne, sich als Deutsche zu bekennen. Auch in Petrifeld erhöhte sich plötzlich der Zahl der Schwaben,

im Jahre 1982 bekannten sich schon 48% (!) der Einwohner wieder als Schwaben. Nur wenig später setzte die große Auswanderung der Sathmarer Schwaben ein. Die plötzliche Identitätswechsel beweist, wie schnell jemand seine Identität aufgeben kann, wenn die Interessen das erwünschen erscheinen lassen. Die Ausgewanderten mussten in Deutschland die Gründe der Aussiedlung angeben und erklären, warum sie nicht deutsch sprechen können. Daher haben sie die Geschichte der Zwangmadjarisierung erfunden. In der letzten Jahren konnte man im *Sathmarer Heimatbrief* viele Artikel zu den Themen lesen, was es bedeutet deutsch zu sein, ob man dafür die deutsche Sprache kennen muss oder ob die deutsche Abstammung genügt, um ein Deutscher zu sein.¹⁸

Bei der letzten Volkszählung bekannten sich 58% der Einwohner von Petrifeld als Deutsche. Jetzt ist es wieder modisch geworden, deutsch zu sein, in erster Linie darum, weil die Kinder zumeist schon in Deutschland sind. Die wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen zu Deutschland sind wieder lebhafter geworden, die Familienbesuche nehmen zu und dadurch ist auch die Prestige der deutschen Sprache angestiegen. Viele Familien schicken ihre Kinder wieder in die deutsche Schule und nach dem Assimilationsprozess Anfang des 20. Jahrhunderts setzte nun ein Dissimilationsprozess ein, dessen Ausgang noch ungewiss ist.

Die Fragebogen unterstützen die bisherigen Aussagen. Von den 18 Gewährspersonen, die einen Fragebogen beantwortet haben, nannten sich 13 Schwaben, aber nur 8 schwäbische Muttersprachler. Alle schwäbischen Einwohner des Dorfes wissen, dass sie eine schwäbische Abstammung haben, aber weil sie nur mehr geringe Sprachkenntnisse besitzen, können sie sich nicht entscheiden, was sie eigentlich sind. Ein gutes Beispiel dafür ist die Aussage einer 28-jähriger Gewährsperson: "Ich kann schwäbisch nicht, auch meine Eltern nicht, aber alle meine Vorfahren waren Schwaben. Ich habe meine Ahnentafel angeschaut, ich forschte nach ungarischer Vorfahren, aber es gab keine. Also bin ich auch eine Schwäbin". Dieselbe Gewährsperson nannte sich in der Fragebogen trotzdem eine Ungarin. Eine 76-jährige Gewährsperson sagte folgendes: "Wir wurden ungefähr in den 1770-er Jahren aus dem Gebiet des Schwarzwaldes hier angesiedelt, aber wir haben uns, ich weiß nicht wie, madjarisiert. Ich kann sowohl schwäbisch als auch deutsch sprechen, aber nicht so gut, weil das ist die Lage hier. Wir sind Schwaben, aber wir sprechen ungarisch. Schwäbisch gibt es nicht als Schriftsprache, deshalb mussten wir auch Deutsch lernen, es ist so. Wir sind ungarisch sprachige Schwaben, das ist die Wahrheit".

---

¹⁸ KOSCHYK 1995, 114; HÜGEL 1995, 116.

8. Zusammenfassung

Meines Wissens ist der Sprachwandel der Sathmarer Schwaben aus soziolinguistischer Sicht noch ungenügend untersucht, deshalb ist meine Arbeit nur als Problemstellung gedacht. Meine zweiwöchige Feldforschung in Pettrifeld war nur ein Anfang, der nächstes Jahr durch detaillierte Forschungen fortgesetzt werden soll. Viele Fragen sind noch unbeantwortet und die Situation in diesen Dörfer ändert sich fast tagtäglich. Der Assimilierungsprozess ist offensichtlich, während ein möglicher Dissimilationsprozess noch untersucht werden muss. Da nur noch wenige schwäbische Dialektsprecher in Petrifeld leben, ist die Erforschung der Zweisprachigkeit dieser Ethnie eine dringende Aufgabe.

Literatur

- BARTHA CSILLA (1995): Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához (Sprachwandel, Sprachverlust: Ausgangspunkte zur Forschung der Zweisprachigkeit in der Emigration). In: KASSAI 1995, 37-48.
- BÉKÉSI MÁRIA (1973): Die schwäbische Mundart in Gemeinde Petrifeld. Diplomarbeit."Babes-Bolyai" Universität Klausenburg.
- BERNER, HELMUT (1991): Zeittafel zur Geschichte der Sathmarer Schwaben. In: Sathmarer Heimatbrief 7–8, S. 157–160.
- GAL, SUSAN (1991a): Mi a nyelvcseré és hogyan történik. Régió. Kissebsegstudományi Szemle (Was bedeutet der Sprachwandel und wie geschieht es? Régió. Minderheiten Rundschau). 1, S. 66 f.
- GAL, SUSAN (1991b): Kódváltás és öntudat az európai periférián (Code-switching und Selbstbewusstsein in der Peripherie Europas). In: Kontra (1991: 13, S. 157.
- GLATZ FERENC (1989 Hrsg.): Magyarok a Kárpát medencében (Ungarn im Karpatenbecken). Budapest: Pallas.
- HAULER, ERNST (1988): Die deutschen Schulverhältnisse nach dem Zweiten Weltkrieg. In: Sathmarer Heimatbrief 12, S. 292-300.
- HAULER, ERNST (1994): A 900 éves Nagymajtény és a 200 éves temploma. Adalékok a szatmári svábok történetéhez (Das 900-jährige Maitingen und ihr 200-jährige Kirche. Beiträge zur Geschichte der Sathmarer Schwaben). Passau.

- HAULER, ERNST (1996): Istoria nemților din regiunea Satmarului. In: Gazeta de Nord Vest, vom 6.02, S. 5, 13.02, S. 5, 20.02., S. 5.
- HÜGEL, KASPAR (1995): Deutsche oder nur deutsche Abstammung? In: Sathmarer Heimatbrief 6, S. 116.
- KASSAI ILONA (1995 Hrsg.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat (Zweisprachigkeit und ungarischer Sprachgebrauch). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete (Ungarische Akademie, Institut für Sprachwissenschaft).
- KOSCHYK, HELMUT (1995): Was ist ein Deutscher? In: Sathmarer Heimatbrief 6, S. :114 f.
- KONTRA MIKLÓS (1991, Hrsg.): Tanulmányok a határainkontúli kétnyelvűségről (Beiträge zur Zweisprachigkeit ausser unserer Grenzen). Budapest: MTA Nyelvtudományi intézete (Ungarische Akademie Institut für Sprachwissenschaft)
- SCHMIED, STEFAN: (1994): Petrifield. Selbstverlag.
- VONHÁZ, STEFAN (1987): Die Deutsche Ansiedlung in Komitat Sathmar. Laupheim.

Bilingvism și transfer lingvistic la șvabii sătmăreni din Petrești
Rezumat

Șvabii din regiunea Satu Mare au fost colonizați între anii 1712-1774 de către contele Alexander Karolyi în Carei și în mai multe sate din jurul acestuia, având drept scop dezvoltarea economică a acestei regiuni și reintroducerea religiei catolice.

La sfârșitul secolului trecut, în rândul șvabilor din regiunea Satu Mare a avut loc un transfer lingvistic, care în prezent este în faza de finalizare. Acest proces a cauzat o situație lingvistică foarte interesantă, care aproape că a condus la dispariția dialectului șvăbesc din regiunea Satu Mare. În cele treizeci de sate care au fost locuite odinioară aproape în majoritate de către șvabi, astăzi, limba acestora este rar vorbită în regiune iar bilingvismul șvabo-maghiar este aproape inexistent. Marea majoritate a locuitorilor sunt de origine germană, dar limba lor maternă este deja limba maghiară, limba germană vorbindu-se tot mai rar. Fiind însă întrebați care este naționalitatea lor, aceștia se declară "germani" sau "șvabi cu limba maternă maghiară". În locul bilingvismului șvabo-maghiar a apărut o nouă formă de bilingvism, cel maghiaro-român, iar în cadrul tinerei generații se dezvoltă stadiul de plurilingvism maghiaro-româno-german.

Schimbarea limbii materne a cauzat perturbări și în cadrul identității. În anii de după război marea majoritate a șvabilor se declarau de naționalitate maghiară, înscriindu-și copiii în școli cu predare în limba

maghiară. După schimbările politice din 1989 relațiile economice și culturale cu Germania au luat avânt, astăzi constituind un privilegiu faptul de a te putea declara etnic german, iar înscrierea copiilor la școli cu predare în limba germană a devenit din nou o modă. După procesele de asimilare de la începutul secolului, în zilele noastre la șvabii sătmăreni a început un proces de disimilare.

Lucrarea prezintă o scurtă istorie a colonizării șvăbești din secolul al XVIII-lea, o scurtă istorie a satului Petrești, situația școlară și viața religioasă, procesul de transfer lingvistic și schimbarea identității naționale a șvabilor.

A Kétnyelvűség és nyelvcsere a Szatmár megyei sváboknál Mezőpetri példáján Összefoglalás

A Szatmár megyei svábokat 1712-1774 között Károlyi Sándor gróf telepítette be kettős céllal: egyrészt, hogy birtokait gazdaságilag felvirágoztassa, másrészt pedig hogy a vidéken a katolikus vallást újra megerősítse.

A Szatmár vidéki sváboknál a múlt század végén egy olyan, mára már szinte teljes egészében befejeződött nyelvcsere folyamat kezdődött el, amely sajátos nyelvi helyzetet teremtett, és amelynek következtében a sváb nyelvjárás kihalóban van ezen a vidéken. A több, mint harminc, egykor csak svábok által lakott faluban napjainkban már alig néhány településen lehet elvértve sváb szót hallani, és a nyelvcsere folyamatában kialakult sváb-magyar kétnyelvűségi állapot is megszűnőben van. A sváb származásúak legtöbbször ma már magyar anyanyelvű, és egyáltalán nem beszél sem a sváb dialektust, sem az irodalmi német nyelvet, ennek ellenére német nemzetiségűnek, illetve "magyar anyanyelvű svábnak" vallja magát. A sváb-magyar kétnyelvűség helyére egy újabb kétnyelvűségi állapot, a magyar-román kétnyelvűség lépett, illetve a fiatal generáció körében a magyar-román-német többnyelvűség van kialakulóban.

A megváltozott anyanyelv identitászavarokat is okozott. A háború utáni években, nem felejtve a háború és deportáció bonyalmait, a svábok nagyrésze magyarnak vallotta magát, a gyerekeket magyar iskolába iratták a szülők. Az 1989-es változások után a Németországgal való gazdasági, kulturális és családi kapcsolatok megélénkültek, és ma ismét divat német nemzetiségűnek lenni és a gyerekeket német iskolába iratni. A század eleji asszimilációs folyamat után, ma a svábok körében erőteljes disszimilációs folyamat kezdődött el.

A dolgozat röviden összefoglalja a sváb telepítés, illetve Mezőpetri történetét, bemutatja az egyházi és iskolai életet, a Mezőpetriben lejátszódott nyelvcseré folyamatot és az ehhez kötődő identitásváltozásokat.

DEUTSCHE ENTLEHNUNGEN IN DEN RUMÄNISCHEN DIALEKTEN SIEBENBÜRGENS

LAURA CLAUDIA TAUTU (RUMÄNIEN)

1. Einleitung

Mit der wachsenden Mobilität der modernen Epoche wächst der wirtschaftliche und kulturelle Austausch zwischen benachbarten sozialen Gruppen und ganzen Völkern und damit auch der Austausch, die Interferenzen auf sprachlichen Gebiet. Am prägnantesten zeigen sich Interferenzen in Bereich der Lexik, da bei fehlenden Bezeichnungen für übernommene Dinge und soziale Erscheinungen von den Empfängern oft keine neue Bezeichnung gebildet, sondern die der schenkenden Gruppe oder Ethnie übernommen wird. Diese normale Vorgang des lexikalischen Austausches im Rahmen der wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen lässt sich im Bereich von Sprachen aber auch von einzelnen, territoriiell weniger umfangreicher Dialekte feststellen. Als Beispiel können die sprachlichen Varianten des Sathmarer Landes und auch Siebenbürgens dienen.

Gemäß der Thematik unserer Tagungssektion widmet sich diese Arbeit den sprachlichen Interferenzen, im Besonderen den deutschen Entlehnungen in der Lexik der rumänischen Dialekte Siebenbürgens. Dieses lexikalische Material ist bekanntlich bisher weniger untersucht worden als die rumänische Entlehnungen in deutschen und ungarischen Dialekten Rumäniens¹. Das wachsende Interesse für zwischensprachliche Kontakte und wechselseitige Beeinflussung hat sich in neuerer Zeit in den Termini *Kontaktlinguistik*, *areale Sprachwissenschaft*, *Sprachbundforschung*, *Interlinguistik*, *Interferenzforschung* usw. niedergeschlagen. Unter *Interferenz* versteht man also die gegenseitige Beeinflussung von Sprachsystemen, die bei zwei- oder mehrsprachigen Sprechern auftritt und die langfristig zum Wandel eines Sprachsystems führen kann. Die Sprachsysteme sind nach bestimmten Regeln funktionierende Systeme, z. B. Mundart, Hoch-, oder Schriftsprache.

2. Lexikalische Interferenzen

---

¹ Vgl. RICHTER 1970, BRETZ 1973, KRONER 1973, FASSEL 1981, HALDENWANG/ MAURER 1984.

Die sprachlichen Interferenzformen auf lexikalischer Ebene beziehen sich 1. auf das *Lehnwort*, also die Übertragung einer Wortform zusammen mit ihrer Bedeutung aus eine Sprache in die andere, 2. die *Lehnbedeutung*, wobei ein Wort unter fremden Einfluss eine Bedeutung übernimmt, die es ursprünglich nicht hatte, und 3. auf die *Lehnbildung* d. h. die Neubildung eines Wortes unter fremden Einfluss. Interferenzen treten dann auf, wenn im Bereich der interlingualen Kontakte eine Sprache den Gebrauch der anderen beeinflusst, durch Beeinflussung deren Norm. Wenn Interferenzen besonders nach längerem Gebrauch, als sprachliche Elemente phonologisch, morphologisch, syntaktisch und semantisch akzeptiert werden, spricht man von Integration. "Jede Interferenz ist dementsprechend prinzipiell ein Begriff der *parole*, jede Integration ein solcher der *langue*"². In den Gebieten mit rumänischen, ungarischen und deutschen Sprechern sind die aufgezeigten Erscheinungen Interferenzen der *parole*. Die Sprecher erzeugen in ihrem sprachlichen Alltag mehr oder weniger häufig und mit oder ohne Absicht bestimmte, von einem anderen Sprachsystem beeinflusste Äußerungen. Wenn auch weitere Sprecher das geschaffene Sprachmuster aufnehmen und in ihren Äußerungen wiederholen, spricht man von Interferenzen der *langue*. Eugenio Coșeriu definiert die sprachliche Interferenz als eine Form der sprachlichen Kreativität und als einen Beweis dafür, dass der Sprecher nicht einfach das von ihm Gehörte wiederholt, sondern einen Ausdruck aufgrund seines sprachlichen Wissens schafft, und zwar ohne sich darum zu kümmern, ob das von ihm Geschaffene bereits vor ihm geschaffen worden ist. Die Interferenz ist demnach nichts anderes als das Schaffen in einer Sprache nach dem Muster einer anderen³. Sie entstehen in Gebieten, die von mehrsprachiger Bevölkerung bewohnt ist, als Folge deren interkultureller Kontakte. Zum großen Teil werden Fremdwörter aus eine Sprache übernommen und mehr oder weniger dem phonologischen System der neuen Sprache angepasst. Dieser Phänomen wird vom deutschen Linguisten JACOB GRIMM folgendes beschrieben: "Fällt von ungefähr ein fremdes wort in den brunnen einer sprache, so wird es solange darin umgetrieben, bis es ihre farbe annimmt und seiner fremden art zum trotzte wie ein heimisches aussieht (...)"⁴. In manche Fälle wird eine ehemalige Interferenz an die Gastsprache so sehr angepasst, dass sie nicht mehr als fremd erkennbar ist. Die Menge des Lehngutes ist vom wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Entwicklungsstand eines

---

² GEHL/ SITARU 1994, S. 7.

³ nach GEHL/ SITARU 1994, S. 8.

⁴ DWB I XXVI.

Volkes zum bestimmten Zeitpunkt und der Art seiner politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen zu den benachbarten Völkern abhängig. Bezüglich der Aufnahme der Entlehnungen spricht EUGENIO COȘERIU von der "Durchlässigkeit" einer Sprache für die sprachliche Interferenz. Diese Durchlässigkeit ist an den Schwachpunkten des Sprachsystems besonders prägnant und betrifft vor allem die Sprachnorm und an erster Stelle den Wortschatz. Die rumänische Sprache ist für Lehnung aus verschiedenen Sprachen durchaus empfänglich. Alf Lombard nannte sie "un langage hospitalier"⁵.

2.1 Entlehnungen im Bereich der Holzverarbeitung

Im siebenbürgischen Siedlungsraum lebten immer Sprecher unterschiedlicher Ethnien und Sprachgemeinschaften. Als Folge des jahrhundertelangen Zusammenlebens sind zahlreiche wechselseitige Einflüsse aufgetreten z. B. im Bereich der Holzbearbeitung, des Bergbaus, der Küchenterminologie, des Handwerkerfachwortschatzes und des sozialen Bereichs. Die deutschsprachigen Kolonisten traten sowohl als Nehmer als auch als Geber im Austausch von Wörtern und Sachen auf. Die sprachlichen Einflüsse waren von den kulturellen abhängig, da mit der Übernahme von Dingen und Praktiken aus fremden Kulturen auch die sprachlichen Mittel zu ihrer Bezeichnung entlehnt worden sind. Das Nebeneinanderleben von Rumänen, Ungarn und Sachsen führte zu Gemeinsamkeiten in der Lebensweise, Kultur, Volkskunst und Sprache. Die rumänische Hirten ersetzten ihre alten hölzernen Geräte mit Metallgeräten und die Siebenbürger Ungarn nahmen in ihre pastorale Terminologie Wörter rumänischer Herkunft auf. NICOLAE IORGA bezieht sich in mehreren Werken auf die kulturellen Ausstrahlungen der Siebenbürger Sachsen in den rumänischen Fürstentümern. Seiner Meinung nach erstreckt sich ihr Einfluss vor allem auf den Bereich der Baukunst, des Buchdrucks und der Goldschmiedekunst. Innerhalb seiner Arbeit "Deutsche Sprachelemente"⁶ stellt ION BORCIA fest, dass der deutsche Einfluss auf das Rumänische bunt, kompliziert und manchmal schwankend sei.

Die drei bedeutendsten Arbeiten zum deutschen Einfluss auf das Rumänische sind die von ION BORCIA, SIMON MÂNDRULESCU und VASILE ARVINTE. BORCIA unterstreicht die österreichisch-deutschen Einflüsse in den wichtigsten Sachgebieten Heereswesen und Verwaltung, in den Bereichen

⁵ LOMBARD 1969, S. 645.

⁶ BORCIA, 1904, S. 139.

der Kaufleute, Handwerker, Wirtsleute und Bergleute, in regional unterschiedlicher Verteilung in Siebenbürgen. Die Sprache der Gebildeten sei stärker vom Deutschen beeinflusst als die Volkssprache, durch die Übernahme von internationalen, konventionellen Kulturausdrücken und Lehnübersetzungen von Redensarten und Syntagmen aus dem Deutschen. Das beweist, dass der deutsche Einfluss weit über den Wortschatz hinaus geht.

SIMON MÂNDRULESCU⁷ bezieht sich vor allem auf Werkstattausdrücke des Handwerks aus den rumänischen Gebieten. VASILE ARVINTE⁸ Arbeit von 1971 die (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlases) zwischen 1960-1962 entstanden ist, klärt eine ganze Reihe von Etymologien. Der Autor bezieht sich auf Entlehnungen aus der materiellen Sachkultur wie z. B. der Forstterminologie oder der bäuerliche Bereiche. Nach seinen sprachgeographischen Karten ergibt sich eine Einteilung in Entlehnungen aus dem Siebenbürgisch-Sächsischen und dem Österreichisch-Deutschen in allen Provinzen des ehemaligen österreichisch-ungarischen Kaiserreichs. Im siebenbürgischen Kerngebiet sind viele dieser Entlehnungen durch ungarische ersetzt worden. Im Bereich der Forst- und Holzwirtschaft sind die Arbeiten von VASILE ARVINTE⁹ und von GHEORGHE POP zu erwähnen, die wichtige Auskunft über die Terminologie der erwähnten Bereiche in Nordrumänien erteilen. Der Holzexport wies schon unter der Türkenherrschaft eine hochentwickelte Technik auf. Vom Ende des 18. Jahrhunderts an wird die Terminologie vor allem von Böhmen, aber auch von Siebenbürger Sachsen und Zipsern geprägt, die als Spezialisten in die Marmarosch, nach Siebenbürgen und in die Bukowina einwanderten. So erklärt sich die Tatsache, dass sich unter den Bezeichnungen der rudimentären Werkzeuge auch solche deutscher Herkunft vorfinden. Da zur Holzausbeutung sowohl fremde als auch einheimische Fachkräfte eingestellt werden, gelangt eine große Anzahl von Fachausdrücken aus dem Deutschen, Ungarischen, Ukrainischen oder Italienischen ins Rumänische. Beispiele dafür sind Wörter wie: *clupà* mit seinen Regionalformen *clubà*, *crupà*, *grupà*, *cruplâ*, f. aus dem dt. *Kluppe*; *fus* ('Maß im Forstwesen') aus dem dt. *Fuß*; *gangà* ('eine sich lang dehende Öffnung'), dt. *Gang*; *haijâr* aus dt. *Heizer*; *magazin* aus den dt. *Magazin*; *marcaturà* aus dem dt. *Markatur*; *metâr*, *metri* aus dem dt. *Meter*; *şmirglu* aus dem dt. *Schmirgelpapier* und das Verb *şmirglui* aus dem dt. *schmirgeln*. Die Beispiele sind aus den Gemeinden

⁷ MÂNDRULESCU, 1904.

⁸ ARVINTE, 1971.

⁹ ARVINTE, 1757.

Beclean, Kreis Dej, , Borşa und Moisei, Kreis Wischau, und Zagra, Kreis Năşăud aufgenommen worden. Die verschiedenen Einflüsse führen zu Synonymen und letztlich zum Ersatz von Wörtern. Ein Großteil davon wird freilich später durch rumänische Neologismen aus dem Französischen ersetzt.

M. HOMORODEAN fasst die Ausbildung der Fachterminologie zur Entwicklung des Bergbaus kurz und präzise zusammen und weist auf ihren Beitrag zur Bereicherung der Mundarten hin. Die Gruben waren erst im österreichischem, dann in ungarischem Besitz. In Gegensatz zu den Westkarpaten, wo vor allem die einheimische Bevölkerung im Bergbau arbeitete, sind im Schiltal, in den relativ jungen Kohlengruben, meistens zugewanderte Rumänen aus anderen Bergbaugebieten. (z. B aus den Westkarpaten, aus dem Banat und aus Baia Mare) oder Deutsche aus der Bukowina und aus Ungarn. beschäftigt. Bis zum Ersten Weltkrieg sind die Techniker vor allem Deutsche aus der Steiermark, aus Kärnten, Tirol und Ungarn und zwischen den Kriegen viele Rumänen mit deutscher oder französischer Ausbildung. Der deutsche Einfluss auf die rumänische Dialekte besteht vor allem in Entlehnungen fundamentaler Begriffe wie Teile der Gruben und einige bekannten Werkzeuge. Viele rumänische Wörter zum Teil lateinischer oder slawischer Herkunft wurden durch deutsche und ungarische Termini ersetzt, die später von Entlehnungen aus dem Italienischen, Französischen oder durch rumänische Neubildungen verdrängt wurden. HOMORODEAN stellt fest, dass die deutschen Ausdrücke zahlreicher und widerstandsfähiger sind als die ungarischen, denn sie werden heute immer noch von den Arbeitern benutzt. Diese Bezeichnungen betreffen alle Bereiche der Bergbauarbeit: die Grube, Werkzeuge, Personal, die Verwaltungsorganisation und die Lebensweise der Bergleute. So werden z. B. Wörter wie *glig-auf*, als Grußwort in der Bedeutung 'viel Glück' verwendet oder *hàier* aus der deutschen dial. Form *Haier*, standardsprachlich *Häuer*, in der Bedeutung 'qualifizierter Bergbau'; *interj ug* aus dem dt. *Unterzug* ('hölzerne Stützbalken in den Kreuzungen der Grubengalerien'), *lehrhàier* aus dem dt. dial. *Lehrheier*, standardspr. *Lehrhäuer* ('bergbäuerlicher Geselle'), *pistòl, -uri* ('kleines Bohrloch für das Springsstoff'), von dt.: "Pistol" (technischer Terminus); *şit, -uri* aus dem dt. *Schicht*; *spiş*, aus den dt. *Spitz(hacke)* oder *Spitz(haue)*, *spişer* aus dem dt. *Spitz(hammer)*; *şusmăistăr* aus dem dt. *Schussmeister* oder *Schießmeister*.

2.2 Entlehnungen im Bereich der Küchenterminologie

Als Folge der jahrhundertelangen Zusammenlebens von Deutschen, Rumänen und Ungarn wurden auch viele Bezeichnungen des gesellschaftlichen Leben und der Kochkunst übernommen. Es sind dies Wörter wie *boboanță* (in Mehadia, Kreis Orșova) und *boboanță, borboanță* oder *bomboană* (Kreis Brașov), aus dem dt. *Bobonz* (von fr. *bonbon*), durch ung. *bobonc; bon, boane* ('Korn, Samen'), (in der Gemeinde Lisa, Kreis Făgăraș), aus dem dt. *Bohne; caféi* aus siebenbürgisch-sächsisch *kaféi*, rum. standardsprachlich :*cafea*. Zur Zeit der österreichischen Herrschaft war die Wiener Metropole durch Ausstrahlung über die Verwaltungszentren in Siebenbürgen beispielhaft für die Essgewohnheiten des gesamten Kaiserreichs. Über die Städte wurden besondere Gewürze, Speisen und Kocharten auch von der ländlichen Bevölkerung meist zusammen mit den jeweiligen deutsch-österreichischen Bezeichnungen übernommen und Teilweise bis heute bewahrt, was durch meine kützliche Feldforschung bestätigt wurde. Wörter wie *tort, dt. Torte; cranț* aus dem dt. *Kranztorte; ștrudel* aus dem dt. *Apfelstrudel; pișcot*, aus dem österr. *Biskotte* 'Biskuitenkleingebäck' kamen über ung. *piskóta* ins Rumänische. Die Form *biscuit* kam aus dem österr. *Biskuit* (von lat. *bis* 'doppelt' und *coctus* 'gebacken'), das durchs frz. *biscuit* aus dem ital. *biscotto* entlehnt wurde. Zur Küchenterminologie gehören Wörter wie *caiser* 'gekochter Speck' aus dem dt. *Kaiser(speck), soaft* aus dem dt. *Saft; șvaițăr* aus dem dt. *Schweizer. Carfiol* kam aus österr. *Karfiol* ('Blumenkohl') durch die Vermittlung von ung. *karfiol* ins Rumänische; *colorabi* aus dem dt. *Kohlrabi* durch ung. *karalábé* bzw. *kalarábé; majorean* 'Gewürze aus der Familie der Lippenblüter: *Majorana hortensis*' aus dem dt. *Majoran*.

Durch den deutschen Einfluss auf das Rumänische sind auch einige als Internationalismen bekannte Wörter in die Sprache gekommen, z. B. Mais, Kartoffel, Paprika, Zucker. Trotz der Anpassung der Interferenzwörter an das phonologische System der aufnehmenden Sprache werden sie als Fremdwörter angesehen, bis es zu ihrer sprachlichen Integration kommt. Ende des 16. Jahrhunderts wurde zuerst die *Solarum lycopersicum* - die Tomate - in die europäische Gärten eingeführt. In Deutschland wurde sie als *Liebesapfel* und in Österreich als *Paradeisapfel*, bezeichnet. Über die österreichische Verwaltung ist die Benennung als *paradicsom* ins Ungarische und danach in der Form *popodici* ins Rumänische gekommen. Die Form *paradeis* wurde von den Siebenbürger Sachsen entlehnt.

Die *Kartoffel* wurde von den Engländern und Spaniern nach Europa gebracht. Sie erhielt zahlreiche Benennungen wie *tartufo, taratufolo, tartuficolo* (italienisch), *pommes de terre* (frz.), *aardappel* (niederländ.), und

seit dem 18. Jahrhundert gibt es im Deutschen eine Reihe von Synonymen wie *Tartuffeln*, *Erdtuffeln*, *Erdbirnen* *Grundbirnen*, *Erdäpfel*. Im Ungarischen wurde die Kartoffel *krumpli*, nach der deutschen Bezeichnung *Grundbirne* genannt. Ins Rumänische wurde als dialektale Form *crumpene* übernommen. Für dieselbe Bezeichnung existiert auch die dialektale Form *barabule*, vom dt. Wort *Brandenburg(er)*¹⁰. Zu den Entlehnungen aus der deutschen Küchenterminologie gehören auch Wörter wie *chelner*, dt. *Kellner*; *credenț*, aus dt. *Kredenz* ('Küchenschrank'), auch ung. *kredenc*, oder abstrakte Substantive wie rum. *șmecher*, das aus dem dt. *Schmecker* ('Vorkoster von Speisen') stammt, aber seine Bedeutung geändert hat.

2.3 Entlehnungen im sozialen Bereich

Die Präsenz den Sachsen in Siebenbürgen und vor allem die vorderösterreichische Verwaltung führte zur Aufnahme von Wörtern aus dem sozialen Bereich in die rumänischen Mundarten. So kommen im Rumänischen Wörter vor wie *curator* aus dem dt. *Kurator*; *apotecar* aus dem dt. *Apotheker*; *haltă* aus dem dt. *Halte(stelle)*; *frai* (ein Terminus aus dem Argot) aus dem dt. *frei*; *a gratula*, aus dem dt. *gratulieren*, das auch im Ungarischen als *gratulálni* vorhanden ist; oder in der rum. Hochsprache *gratulațiune* aus dem dt. *Gratulation*, *riglișpil* aus dem dt. *Ringelspiel*, manchmal als *șpil* verkürzt; oder die Form *ciofleagă* aus dem dt. *Schuhfleck*, mit einer Sonderbedeutung als 'Lump, Halunke'.

Zahlreiche Wörter sind aus dem Deutschen durch das Ungarische ins Rumänische gelangt. *Țel* kommt aus dem deutschen *Ziel* über das ungarische *cél*; *vals*, aus dem dt. *Walzer*, auch ung. *valcer*; *brun* aus dem dt. *braun*, auch ung. *barna*; *șuncă* aus dem dt. *Schinken*, auch ung. *sonka*; *dans* aus dem dt. *Tanz*, auch ung. *tânc*; *turn* aus dem dt. *Turm*, ung. *torony*.

2.4 Entlehnungen im Bereich der Handwerkerterminologie

In den Handwerkersprache sind viele deutsche Entlehnungen vorhanden wie *maistru* (dt. *Meister*); *gang* (dt. *Gang*) *mașină* (dt. *Maschine*); *drot* (dt. *Draht*); *malter* (dt. *Malter*); *pensulă* (dt. *Pinsel*); *șmirglu* (dt. *Schmirgel*); *metăr* (dt. *Meter*); *lampă*, (dt. *Lampe*); *letră* und *loitră* (dt. *Leiter*); *țement* (dt. *Zement*). Eine Sonderform ist das dialektale *răf* fast allgemein in Siebenbürgen und im Sathmarer Land verbreitet, von bair. -österr. *Raf*, *Ruaf*

¹⁰ GEHL/ SITARU, 1994, S. 47.

(dt. *Reif*); daraus entstand das rumänische *raf* 'Eisenreif auf einem Holzrad' ähnlich auch ukrainisch *rafa* 'Gitter'¹¹. Viele deutsche Entlehnungen aus der Fachsprache der Handwerker sind magyarisiert worden; es erschienen viele Wörterbücher der einzelnen Berufssprachen (der Strickerei, des Bergbaus, der Jägerei und Forstwissenschaft, der Rechtswissenschaft) die das Ziel verfolgten, fremde Fachausdrücke durch ungarische zu ersetzen. Die alphabetische Aufzählung der deutschen Lehnwörter, bzw. der über das Deutsche entlehnten Wörter ist im Historisch-etymologischen Wörterbuch der ungarischen Sprache auf 62 Seiten aufgelistet. Die Wörter gehören sowohl zu den Umgangssprache als auch zur Fachsprache, sind zu einer bestimmten Zeit in den ungarischen Wortschatz gelangt und manche gelten heute als veraltet und wurden durch ungarisches Wortmaterial ersetzt. Aber trotz Sprachreform und Sprachpurismus sind noch zahlreiche deutsche Lehntermini in der Fachsprache der Handwerker bis heute erhalten, da sich Arbeiter nicht nach Sprachnormierungsbücher richten¹².

3. Schlussfolgerungen

Ziel dieser Arbeit war es, die deutsch-rumänischen Interferenzen, in einigen Fällen auch deren ungarische Lehnformen zu recherchieren, die als Folge des Zusammenlebens verschiedener Ethnien innerhalb des Karpatenbogens aufgetreten sind. Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten beziehen sich auf Bezeichnungen aus den verschiedensten Bereichen des materiellen, sozialen, ökonomischen und politischen Lebens der Rumänen in allen Provinzen des ehemaligen österreichisch-ungarischen Kaiserreichs. Die alten siebenbürgisch-sächsischen Handelsbeziehungen mit den rumänischen Fürstentümern, die Verwaltungssprache der österreichischen Herrschaft und die jüngeren Einflüsse über die deutschen Bauern, Handwerker und Techniker führten zur Aufnahme einer Reihe von deutschen Wörtern in die rumänischen Mundarten Siebenbürgens. Die Sprachpuristen glaubten - ähnlich den vielen Sprachkritikern von heute - die Sprache vor Veränderungen durch den Sprachgebrauch der Gemeinschaft schützen zu müssen, als ob die Sprache ein mythisches Wesen sei, dem die Sprecher zu dienen hätten. Die Sprache gehört jedoch vielmehr der Sprachgemeinschaft und dient ihr als Verständigungs- und Ausdrucksmittel¹³. Es ist selbstverständlich, dass sich

¹¹ Wortatlas der ungarischen Dialekte in Rumänien, 1995

¹² GEHL/SITARU, 1994, S. 171.

¹³ GEHL/SITARU, 1994, S. 29

alle Erscheinungsformen der Sprache dabei verändern und die Grammatik und besonders die Lexik auf intensive Formen des Zusammenlebens und des linguistisch-kulturellen Austausches zwischen jahrhundertlang neben- und zusammenlebenden Ethnien verweisen. Wie Harald Roth erwähnt hat, sind alle Menschen, ungeachtet ihrer nationalen und konfessionellen Zugehörigkeit, "als göttliche Schöpfung untereinander Brüder"¹⁴. In seiner bildreichen Sprache vergleicht er die siebenbürgische Vielvölkerlandschaft mit einem Mischwald, in dem nebeneinander Tannen (das sind die Magyaren), Eichen (Sachsen) und Buchen (Rumänen) stehen. Damit wird nicht nur die demographischen Proportion der Landesbevölkerung hervorgehoben, sondern auch die ethnischen Merkmale, die sprachliche Vielfalt und die möglichen lexikalischen Schnittstellen und Interferenzen veranschaulicht.

Literaturverzeichnis

- (RMNA I-III) A Romániai magyar nyelvjárások atlasza (Wortatlas der ungarischen Dialekte in Rumänien), 1995 Bd. I, Budapest: Magyar nyelvtudományi társaság, Bd.II 1996, Bd III 1997.
- ARVINTE, VASILE(1957): Terminologia exploataării lemnului și a plutăritului.
- Ders. (1971): Die deutschen Enlehungen in den rumänischen Mundarten.
- (ALR SN I-II) Atlasul Lingvistic Român, Serie Nouă (Rumänischer Sprachatlas, Neue Serie), Bd. 1 und 2, București 1956.
- BRETZ, GERDA (1973): Entlehnungen aus dem Rumänischen in der siebenbürgisch-sächsischen Mundart von Rosenau, differenziert nach Generationen. In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde 16/2, S. 99-106.
- CRÖBMANN-OSTERLOH; HELGA DORA (1985): Die deutsche Einflüsse auf das Rumänische.
- (DWB) GRIMM, JAKOB / GRIMM, WILHELM: Deutsches Wörterbuch. Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgabe von 1954-1054. 32 Bde (Bd. 33 Quellenverzeichnis, 1971). München 1984.
- FASSEL, HORST (1981): Rumänische Stoffe in der deutschen Literatur. In Forschungen zur Volks- und Landeskunde 24/1, S. 52-67.
- GEHL, HANS / SITARU MARIA PURDELA (1994): Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas. (= Materialien: Heft 4 des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde). Tübingen.

¹⁴ ROTH, 1998.

- GÜNDISCH KONRAD / WOLFGANG HÖPKEN / MICHAEL MARKEL (Hrsg.) (1998): Das Bild des anderen in Siebenbürgen. Köln/Weimar/Wien.
- KRONER, MICHAEL (Hrsg.) (1973): Rumänisch-ungarisch-deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen. Cluj.
- POP GHEORGHE (1968): Considerații asupra lexicului tehnic forestier din graiul bazinului Borșa-Vișeu. Cercetări de Lingvistică (Cluj), XIII, 1 (1968), S. 77-85.
- RICHTER, GISELLA (1970): Einlautung rumänischer Lehnwörter in die siebenbürgisch-sächsische Mundart: In Forschungen zur Volks- und Landeskunde 13/1, S. 105-114.
- ROTH, Harald (1998): Autostereotype als Identifikationsmuster. Zum Selbstbildnis der Siebenbürger Sachsen. In: Das Bild des anderen in Siebenbürgen. Stereotype in einer multiethnischen Region. Hrsg. Konrad Gündisch / Wolfgang Höpken / Michael Markel. Köln: Böhlau Verlag.
- THUDT, ANNELIESE/ HALDENWANG, SIGRID/ MAURER, UTE (1984): Siebenbürgisch-sächsische Lehnwortgeographie, In Forschungen zur Volks- und Landeskunde 27/2, S. 61-77.

**Împrumuturi lexicale din limba germană în graiurile românești
din Transilvania**
Rezumat

Dezvoltarea epocii moderne a condus la sporirea relațiilor economice și culturale dintre grupele sociale sau popoarele învecinate și odată cu aceasta la interferențe pe plan lingvistic, în special la nivelul lexicului. Prin interferență se înțelege influența reciprocă a două sisteme lingvistice, întâlnită la vorbitorii bilingvi sau multilingvi și care în timp poate conduce la modificarea sistemului lingvistic.

Formele interferențelor lingvistice se referă la împrumutul de cuvinte, împrumutul de sens sau formarea unui cuvânt într-o limbă sub influența unei alte limbi. Atunci când interferențele, în special ca urmare a folosirii lor în limbă pe o durată mai îndelungată, sunt acceptate în limbă ca elemente fonologice, morfologice, sintactice și semantice distincte, se vorbește despre integrarea lor în limbă.

În regiunile colonizate din Transilvania au trăit laolaltă vorbitori aparținând diferitelor etnii sau comunități lingvistice. Ca urmare a conviețuirii acestora de-a lungul secolelor au avut loc influențe reciproce ca de exemplu în domeniile mineritului, exploatării lemnului, în terminologia culinară, în lexicul meșteșugarilor sau în domeniul social. Cuvintele întâlnite în graiurile românești din Transilvania și provenite din

limba germană sunt astfel denumiri ale noțiunilor aparținătoare diferitelor domenii ale vieții materiale, sociale, economice și politice a românilor din provinciile care au aparținut odinioară imperiului Austro-Ungar. Relațiile comerciale ale sașilor din Transilvania cu Țările Române, limba oficială impusă de către autoritățile austriece și mai târziu influența țăranilor, meșteșugarilor și a tehnicienilor germani au favorizat preluarea și păstrarea în limbă a acestor termeni.

Transilvania a fost comparată cu o pădure unde trăiesc laolaltă brazi (simbolizând etnicii maghiari), stejari (simbolizând etnicii germani) și fagi (desemnând populația română), evidențiindu-se astfel nu numai proporția demografică a populației ci și caracteristicile etniilor, multitudinea lingvistică din această zonă, constituindu-se astfel mediul favorabil interferențelor și intersecțiilor lexicale.

Német nyelvi hatások az erdélyi román nyelvjárásokban Összefoglalás

A modern kor fejlődése a társadalmi csoportok és szomszédos népek közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok bővüléséhez vezetett, nyelvi szinten pedig interferenciát eredményezett, különösen lexikai síkon. Interferencián két nyelvi rendszer egymásrahatása értendő; e jelenség két- vagy többnyelvű beszélők esetében fordul elő, s idővel a nyelvi rendszer módosulásához vezethet.

A nyelvi interferencia lehetséges formái a szókölcsonzés, a jelentésátvétel, illetve a másik nyelv hatására történő szóalkotás. Amikor az interferencia hosszas használat következtében az adott nyelvben fonológiai, morfológiai szintaktikai és szemantikai szempontból elfogadottá válik, a jelenségnek a nyelvbe való integrálódásáról beszélünk.

Erdély területén különböző etnikai és nyelvi közösségekhez tartozó telepések éltek egymás mellett. Százados együttélésük következtében kölcsönösen hatottak egymásra a bányászat és fafeldolgozás területén, a kulináris terminológia és a mesterségek szókincsének síkján vagy szociális téren. Így az egykori Osztrák-Magyar Birodalomhoz tartozó területek erdélyi román nyelvjárásaiban fellelhető német eredetű szavak a románok életének anyagi, szociális, gazdasági és politikai oldalához tartozó fogalmak megnevezései. Az erdélyi szászoknak a Román Fejedelemségekkel fenntartott gazdasági kapcsolatai, a közigazgatásnak az osztrák hatalom által előírt nyelve, végül a német földművesek, kézművesek és műszerészek hatása elősegítette ezen terminusoknak a román nyelvbe való átvételét illetőleg megőrzését.

Erdély olyan erdőhöz hasonlítható, amelyben együtt élnek a fenyők (a magyar népcsoport szimbólumai), a tölgyek (a német etnikum jelképei) és a bükkfák (a román lakosságot jelképezvén); ez a kép nemcsak a népesség demográfiai arányait hivatott ábrázolni, hanem a különböző etnikumok jellemzőit is, és e régió nyelvi gazdagságát, amely kedvező körülményeket jelent a nyelvi interferencia megjelenése szempontjából.

DEUTSCHES LEHNGUT IN DEN UKRAINISCHEN MUNDARTEN TRANSKARPATIENS

OLGA HVOZDIAK (UKRAINE)

1. Der multilinguale Raum Transkarpatien

Der Prozess des Eindringens fremder Elemente in den Wortschatz einer Sprache/Mundart vollzieht sich infolge wechselseitiger Beziehungen der Völker zueinander, was mit historischen und sozialen Bedingungen der kontaktierenden Ethnien, deren Sprachen ihre eigene Spezifika haben und nach eigenen Gesetzen sich entwickeln verbunden ist, wobei sie, dank den Entlehnungen, sich ständig bereichern und in Bewegung sind.

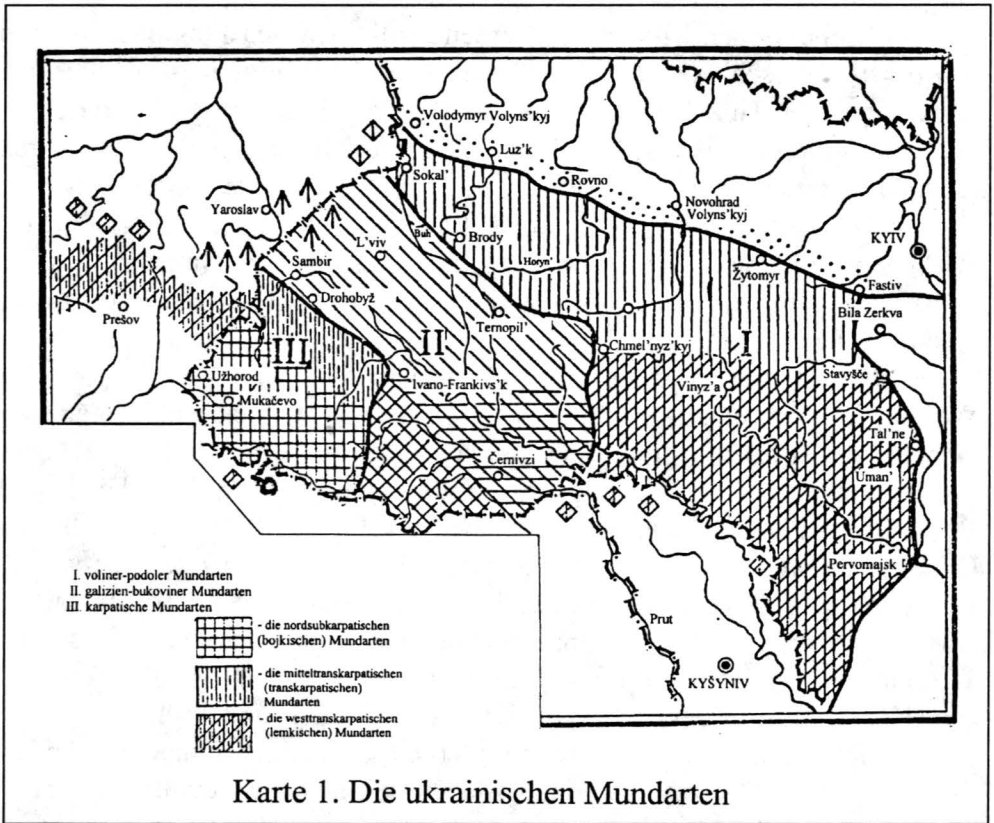
Im multilingualen Raum von Transkarpatien¹ mit permanenten Sprachkontakten entwickelten sich eigenartige Bedingungen des Wortschatzes. Die sprachliche Situation in Transkarpatien ist mit seiner Geschichte im Laufe der Jahrhunderte, und zwar der letzten drei, aufs engste verbunden. Die Geschichte der Region in diesen Zeitraum hatte einen bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung und das Funktionieren der ukrainischen, ungarischen, slowakischen, rumänischen, deutschen Mundarten, und der russischen Sprache in den letzten 50 Jahren, die in ständigem Kontakt miteinander standen und stehen. Als Ergebnis dieser Kontakte ist das entlehnte Wortgut in den Mundarten Transkarpatiens, welches seine Wurzel in den Sprachen der Nachbarvölker fand.

Die bodenständige ukrainische (ruthenische)² Bevölkerung Transkarpatiens gehört zu den südwestlichen Mundarten der Ukraine, die nach S. Bevezenko, sehr bunt sind. Die ganze Mannigfaltigkeit dieser Mundarten fasst er in: 1. voliner-podoler, 2. galizien-bukoviner, 3. karpatischen

---

¹ Transkarpatien (früher: Karpatho-Rußland, Ruthenien, Subkarpatien) ist das Gebiet im Westen der Ukraine, hat eine Fläche von 12.800 km² und eine Bevölkerung von etwa 1.300.000 Einwohner. Die Gebietshauptstadt ist Užhorod. Die Bevölkerung konzentriert sich in der Ebene, im Hügelland und in den Tälern, weil etwa zwei Drittel des Gebiets Bergland ist. Hier leben seit mehreren Jahrhunderten auf einem verhältnismäßig kleinen besiedelten Raum (ca 270 Einwohner pro km²) „bodenständige“ Vertreter slawischer, germanischer, romanischer und finnougriischer Sprachen, sowie Ankömmlinge anderer Sprachgruppen, die sich hier in der Nachkriegszeit niederließen.

² Unter „Ruthenen“ und „ruthenisch“ versteht man die einheimische ukrainische Bevölkerung und ihre Mundarten, die sich ethnologisch vom Rest der ukrainischen Bevölkerung des Landes durch eine Reihe von ethnokulturellen und ethnolinguale Besonderheiten unterscheiden. (BEVZENKO 1980) In der älteren deutschen Literatur sind sie unter „ruthenisch“ bekannt. (KOZAUER 1979)

zusammen (vgl. Karte 1). Zur karpatischen Gruppe der Mundarten gehören drei Arten: 1. die nordsubkarpatischen oder bojkischen; 2. die mitteltranskarpatischen (oder transkarpatischen) und 3. die westtranskarpatischen (oder lemischen) Mundarten

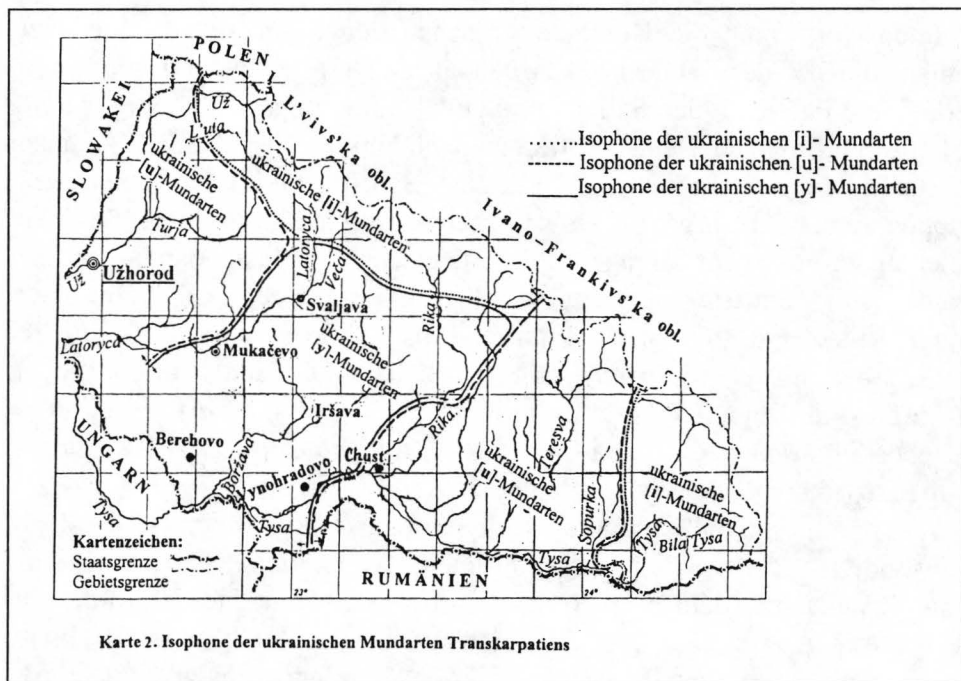
In der Abhandlung werden die deutschen Entlehnungen in den mitteltranskarpatischen Mundarten, die besonders in Transkarpatien verbreitet sind, betrachtet. Ihre östliche Grenze beginnt vom Fluss Schoporuka bis zu ihrer westlichen Grenze zum Fluss UČ; im Norden grenzen diese Mundarten an die nordkarpatischen Mundarten, und im Süden – an die Mundarten der rumänischen und ungarischen Sprachen. Die mitteltranskarpatischen Mundarten sind sehr bunt. Unter ihnen werden 4 Gruppen ausgesondert: 1. die marmoroschen (zwischen dem Fluss Schoporuka im Osten und dem Fluss Rika im Westen); 2. die borčaver (zwischen dem Fluss Rika im Osten und der Latoriza im Westen); 3. die učaner (zwischen der Latoriza im Osten und der westlichen Gebietsgrenze an der Slowakei); 4. die verchoviner (im Norden Transkarpatiens). Im Osten des Gebiets befinden sich die huzulischen Mundarten, die von mir nicht behandelt wurden.

Die ruthenischen Mundarten werden auch nach den Flexionen **o > i**, **o > u**, **o > ü**- unterschieden. Zu den ukrainischen **i-Mundartlern** gehören die Bojken und die Huzulen, die gemischt mit den Bl'achen (Rußnacken) im Osten und Norden des Gebiets wohnen; die **u-Mundartler** werden durch die ü-Mundartlern in zwei Regionen geteilt: in der östlichen und westlichen. Zu den **ü-Mundartlern** gehören die Rußnacken und ein Teil der Bojken. Ihr Wohngebiet erstreckt sich vom Latoriza-Fluss bis Vynohradovo und im Norden bis zum Borčava-Fluss, das der **u-Mundartlern** von der Latoriza bis an die Slowakei (vgl. Karte 2).

Die zweitgrößte Volksgruppe in Transkarpatien bilden die Ungarn. Ihr Wohngebiet erstreckt sich von der ungarischen Grenze im Süden des Gebiets und verläuft durch die Städte Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Vynohradovo. Sie bilden die Enklaven in den Städten und Bezirkshauptstädten (Chust, Rachiv, Svaljava, Perečyn u s w.) und in den Ortschaften, wo die Betriebe (Gießereien, Sägewerke u. a.) gelegen waren. Die ungarische Bevölkerung des Gebiets spricht auch mehrere Mundarten. Die Slowaken wohnen in Transkarpatien nur als kleinere Sprachinsel im Westen des Gebiets und in den Betriebsenklaven. Der größte Teil von Slowaken wohnt in der Nähe von Užhorod, Perečyn und V. Bereznyj. Im Gebiet gibt es eine ziemlich große Minderheit, die zwischen den Ortschaften Teresva und V. Bereznyj wohnhaft ist. Die rumänische Bevölkerung ist in Solotvyno, Seredn'e Vod'ane, Dibrova und Bila Cerkva sesshaft. Außerdem gibt es im Gebiet eine Reihe von Enklaven mit Walachen, einer rumänischen Ethnie (vgl. Karte 3).

2. Deutsche Siedlungen im Karpatenraum

Die ersten deutschen Siedlungen entstanden im Karpatenraum schon vom 12. bis 14. Jh. Die Spuren dieser Deutschen sind nur in den Antroponymen der einheimischen ukrainischen und ungarischen Bevölkerung und in den Toponymen des Gebiets erhalten geblieben. Die Deutschen, die bis heute ihre Sprache, Sitten und Bräuche bewahrt haben, erschienen auf dem Territorium des heutigen Transkarpatiens im 18.-19. Jh. Die Kolonisation erfolgte durch verschiedene Wege. Auf dem gräflichen Haus Schönborn geschenkten Territorium der Mukačevo-Čynadiever Dominion, die Ferencz Rákoci II. gehörte, siedelten die Kolonisten aus Frankonien, Bayern, Böhmen und der Zips (Ostslowakei). Im Oberlauf des

Teresva-Flusses ließen sich Ansiedler aus Oberösterreich nieder³. Die Deutschen aus Galizien, Ungarn bildeten kleinere deutschsprachige Straßen- und Betriebssiedlungen in Užhorod, Mukačevo, Rachovo, Turja Bystra, Turja Remera, Perečyn, Kobylecčka Pol'ana u. a. Die Deutschen Kolonisten bildeten im Wohnraum der Ukrainer, Ungarn, Rumänen u. s. w. geschlossene Gemeinschaften⁴.

Mehr als ein Jahrhundert nach der Kolonisation in Transkarpatien war die Mehrheit der Deutschen einsprachig und stand nur vermittelt im Kontakt auf den Marktflecken mit der einheimischen ukrainischen und ungarischen Bevölkerung. Wegen der begrenzten religiösen, ethnokulturellen und wirtschaftlichen Kontakte kam es fast zu keinen interethnischen Ehen. Sie konnten nur in den Städten sein, wo sich die deutsche Bevölkerung schon nach der 3. bzw. 4. Generation mit der städtischen Bevölkerung integrierte und sich in seiner konfessionellen, kulturellen Entwicklung nicht wesentlich von der kulturellen Entwicklung der übrigen Bewohnerschaft unterschied.

3. Entwicklung interethnischer Beziehungen

³ STANGLICA 1937, STARODYMOVA 1984.

⁴ LEKOCZKY 1881, SCHRAML 1969, MELIKA 1991, HOLOVČAK 1996.

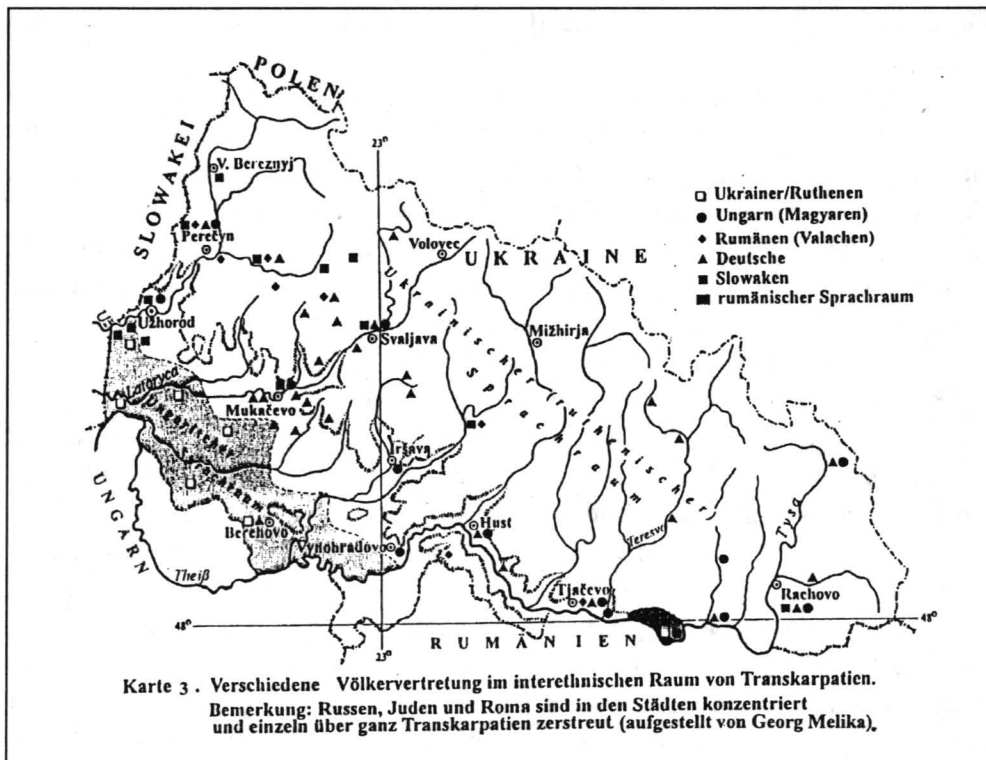
Intensiver waren die Kontakte zwischen den Männern verschiedener Ethnien, die bei der Suche nach Arbeit an den gräflichen und ärarischen Werken und Fabriken, den Salinen und Holzbearbeitungsstellen tätig waren, wo Leiter und Meister Deutsche waren. Nachdem die Eisenbahn 1872 auch Transkarpatien erreicht hatte⁵, wurde die Selbstisolation der ethnischen Gruppen allmählich aufgehoben. Als Ergebnis unmittelbarer interethnischen Beziehungen mit den Trägern der deutschen Sprache sind in die ukrainischen Mundarten der Region solche Entlehnungen aufgetreten wie: **tsajger** < dt. Zeiger (ukr. *strilka*); **tsifer** < dt. Schifer (ukr. *лыфер*); **tsepelin** < dt. Luftballon (ukr. *povitrjanyj balon*); **kal'ha** < dt. Kachel (ukr. *kafel'na piè*); **lupa** < dt. Lupe (ukr. *lupa*); **mapa** < dt. Mappe (ukr. *karta*); **hejber** < dt. Heber (ukr. *domkrat*); **taska** < dt. Tasche (ukr. *sumka, portfel'*); **streka** < dt. Strecke (ukr. *salisnec'a*) u s w. eingedrungen.

Aus dem gesammelten und analysierten deutschen Lehngut sind solche auszusondern, die in die ukrainischen Mundarten Transkarpatiens unmittelbar aus der deutschen Sprache infolge der Kontakte der Ruthenen mit Deutschen während des Wehrdienstes in der k.u.k. Armee sowie während der Arbeit bei deutschen „Wirten“ durchgedrungen sind, z. B. **detsche** < dt. Deckung (ukr. *pokryt'a*), **gver** < dt. Gewehr (ukr. *sbroja*), **sants** < dt. Schanze (ukr. *okop, seml'ane ukriplen'a*), **flinta** < dt. Flinte (ukr. *ručnec'a*), **urlab** < dt. Urlaub (ukr. *vidпустka*), **spital'** < dt. Spital (ukr. *l'ikarn'a, hospital'*); **suter** < dt. Schotter (ukr. *ščâbin'*), **hak** < dt. Haken (ukr. *kr'učok, hak*), **siŋl'i** < dt. Schindel (ukr. *krovel'na dran'*), **sufł'ada** < dt. Schublade (ukr. *šuchl'ada*), **snur** < dt. Schnur (ukr. *šnur*), **tsvek** < dt. Zweck (Nagel) (ukr. *zvjach*), **strimfl'i** < dt. Strümpfe (ukr. *noske*), **strikovate** < dt. stricken (ukr. *vjasate*), **rixtovate** < dt. richten (ukr. *hotuvate*) u s w.

Eine bedeutende Veränderung in den interethnischen Beziehungen erlebte die Bevölkerung der Region nach dem Anschluss von Karpathorußland zur Tschechoslowakischen Republik (1919 – 1939). Eben auf diese Zeit fällt die Entwicklung der Mehrsprachigkeit wie in den Städten, so auch in den Dörfern unter allen Ethnien und sozialen Schichten, wodurch der Ring der Selbstisolierung der Völker gesprengt wurde und es begann ein intensiver Prozess der interethnischen Wechselwirkung.

4. Lexikalische Interferenzen

⁵ LEHOCZKY 1881.

Wie bekannt, die Lexik reagiert als erste auf die Verbindung mit einer anderen Sprache. Deswegen wird der Wortschatz als ein besonders durchdringendes Gebiet der Sprache gehalten. Wie J. Žluktenko behauptet, die Lexik der Sprache sehr eng mit dem Charakter der Tätigkeit seiner Träger und ihrer Umgebung verbunden ist. Die Veränderung dieses oder jenes führt zum Entstehen einer Reihe von linguistischen Problemen. In der neuen Umgebung erscheinen geographische, sozial-politische, ethnographische u. a. Besonderheiten. Sie rufen die Eigenartigkeit des Wortschatzes und den semantischen Bau der Sprache, die die Bedürfnisse der örtlichen Bevölkerung bedient, hervor⁶. Die Übertragung der sprachlichen Gemeinsamkeit in die anderen Lebensbedingungen verlangt dringend ihre Anpassung zu einer neuen Wirklichkeit, die Ergänzung dieser lexikalisch-semantischen Subsysteme, in denen es an lexikalische Einheiten mangelt. Vielen Realien gelingt es nicht die Äquivalente zu finden, sie müssen dann umgeschrieben bzw. in vielen Fällen aus anderen Sprachen entlehnt werden. Bekanntlich entsteht der Bi- und Monolingualismus dann, wann wirtschaftliche, kulturelle, soziale und politische Beziehungen aktuell werden, um den Bedarf des interethnischen Verkehrs zu decken. Solche

⁶ ŽLUKTENKO 1974.

Bedingungen entstanden im Land in der Periode zwischen den beiden Weltkriegen.

Der Kontakt findet überall statt, wo in multiethnischen Gemeinschaften Zwei und Einsprachler miteinander verkehren, was zur Intensivierung der interlingualen Kontakte führt. Die Sprachen, deren Träger auf einem und demselben Territorium verweilen, erleiden größeres Zusammenwirken, als die kontaktierenden Sprachen, deren Träger auf dem benachbarten Territorium wohnen. S. SEMÈYNS'KYJ nennt diese Erscheinung „intraregionale“ Wechselwirkung⁷. Die Entlehnung beginnt nur nach der mehrmaligen Anwendung einer neuen Einheit von mehreren Vertretern der x-Sprache, wenn ihre Inkorporation in ein anderes System notwendig ist. Auf dem Territorium Transkarpatiens kann man praktisch alle in der Interlinguistik bekannte Kontakte mit unterschiedlicher quantitativer und qualitativer Charakteristik finden, wobei sie nach verschiedenen Kriterien klassifiziert werden: 1. nach dem Merkmal der sprachlichen Zugehörigkeit (verwandt / nicht verwandt); 2. nach dem Usus (normiert / nicht normiert); 3. nach der territorialen Verbreitung; 4. nach dem Merkmal der Dominanz / Unterordnung; 5. nach dem Merkmal der Dauer (permanent / kausal). Bei allen Kontakten entstehen Interferenzerscheinungen, deren Resultat von der Intensität der Kontakte abhängt, was mit der Dauer der Sprachkontakte auf allen Sprachebenen zu strukturellen Verschiebungen interferenzzieller Ordnung führt.

4.1 Motive und Wege der Wortentlehnungen

Die Motive der Entlehnung sind verschiedenartig. Ein von ihnen ist nach der Meinung von J. ŽLUKTEŇKO, die Notwendigkeit den neuen Dingen, Erscheinungen und Begriffen eine Bezeichnung zu geben, für welchen in der Muttersprache keine Lexemen vorhanden sind. Bei den ständigen äußeren Kontakten ist die Entlehnung meistens mit dem materiellen Kontaktieren zweier Kulturen verbunden. L. BLUMFIELD nennt solche entlehnte Lexeme als „kulturelle Entlehnungen“. Dabei betont er, dass sie, in der Regel, über den Vorzug einer Sprache nach einer anderen von bestimmten Wirkungsbereichen zeugen. Die Maßstäbe der entlehnten Wörter aus einer Sprache zu einer anderen hängen auch vom Charakter der zwischensprachlichen Beziehungen ab: die Gründe dieser Prozesse bei den Bedingungen der äußerlichen und innerlichen Kontakte können in der Regel verschiedenartig sein: erstens überwiegen die „kulturellen“ Entlehnungen;

---

⁷ SEMÈYNS'KYJ 1988.

zweitens, bei innerlichen Kontakten beginnen andere Motive zu wirken bis diese Gewohnheit zu bestimmten Bezeichnungen und Anpassungen zum Gesprächspartner werden⁸.

Die Bewohnerschaft Transkarpatiens, d.h. die Ruthenen, Ungarn, Slowaken, Rumänen u s w. entlehnte während ihrer Wechselwirkung mitsamt den kulturellen Realien bzw. der Lebensweise (Sitten und Bräuche) auch die Benennungen. Deswegen findet man unter den Trägern der ruthenischen Mundarten auch deutsche Entlehnungen. Einige von ihnen sind in die Mundart durch ungarische, slowakische, rumänische u s w. Vermittlung geraten. Viele entlehnte Lexeme haben sich phonetisch, morphologisch und semantisch angepasst. So, z. B., sind durch die ungarische Sprache in die ruthenischen Mundarten solche Wörter eingedrungen wie: **korhaz** < ung. „korház“ < dt. Kurhaus im Sinne von Krankenhaus (ukr. *l'ikarn'a*); **herteka** < ung. „hektika“ < dt. Hektik (ukr. *lychoradka*); **x(k)olera** < ung. „kolera“ < dt. Cholera (ukr. *cholera*); **trouger** < ung. „tryger“ < dt. Träger (ukr. *nosyl'sčyk*); **prezl'i** < ung. „prézli“ < dt. Brösel (ukr. *suchar'i*); **krumpl'i** < ung. „krumpli“ < dt. Grundbeeren (ukr. *kartopl'a*); **tsaŋgl'i** < ung. „cangli“ < dt. Zange (ukr. *kl'iščy*); **defekt** < ung. „defekt“ < dt. Deffekt (ukr. *defekt*); **tsiment** < ung. „ciment“ < dt. Zement (ukr. *zement*); **flantsovate** < ung. „flancołni“ < dt. flanieren (veralt.); franz. flaner (ukr. *prohul'uvatys'a*); **mandula** < ung. „mandula“ < dt. Mandel (ukr. *hlandy*) u. a. Es wird vermutet, dass dieses Wort in aus dem Rumänischen in die ukrainischen Mundarten eindrang.

Durch Vermittlung der tschechischen und slowakischen Sprache gelangen in die ruthenischen Mundarten die Wörter **drotar** < slow. „drotar“ < dt. Draht + slow. Suffix -ar; (ukr. *drotar*); **nudl'i, nudleke** < tsch. „nudle“ < ung. „nudli“ < dt. Nudeln (ukr. *makarony*); **knedleke** < tsch. „knedličk(y)“ < dt. Knödel (ukr. *knedlyky*) u. a.

Durch Vermittlung des Rumänischen konnten ins Ruthenische die Wörter **dunst** < rum. „dunst“ < bair.-öster. Dunst, Dampf (ukr. *vypar*) – sowie **dunstovate; bogatj** < rum. „pogace“ < serbokroat. pogača < ung. „pogácsa“ < dt. Fladen (ukr. *blyn*); **brinza** < rum. „brânza“, „brinse“ < dt. Brinse (ukr. *brynsa*); **šupa** < rum. „șupă“ < dt. Schuppen (ukr. *navis*); **tšme** < rum. „cizmă“ < ung. „csizma“ < dt. Stiefel (ukr. *čobote*) u. a. eingedrungen werden.

Bekanntlich ist die Entlehnung einen der verbreitetsten Typen der lexikalischen Interferenz, der nicht nur bestimmte Veränderungen im

⁸ ŽLUKTENKO 1974.

lexikalisch-semantischen System der aufnehmenden Sprache bildet, sondern auch einen realen Grund für die Entstehung der Interferenz auf anderen Niveau – dem phonologischen und dem grammatischen bildet. Das Entleihen ist ein aktiver Prozess, bei dem die entlehrende Sprache das fremde Wort aufnimmt und es nach den sprachlichen inneren Gesetzen unterordnet und es in das eigene System inkorporiert. Die Entlehnung als interferenziell-lexische Erscheinung ist mit der lautlichen Substitution und der grammatischen Integration der aufgenommenen Wörter verbunden. Als Beispiel der phonetischen Assimilation der deutschen Entlehnungen kann das Fehlen des festen Einsatzes dienen: dt. **'antsu:k** < ukr.mund. **antsuk** (ukr. *kost'um*); die den meisten ukrainischen Mundarten Transkarpatiens nicht übliche Phoneme /ü/, /ö/ werden durch die Laute [u], [e], [o] substituiert, z. B.: dt. **lüften** < ukr. mund. **luftovate** (ukr. *provitr'uvate*); dt. **Frühstück** < ukr. mund. **fre|stek** (ukr. *sn'idanok*); dt. **frühstücken** < ukr.mund. **fre|stekovate** (ukr. *sn'idaty*); dt. **stürzen** < ukr. mund. **sturtsovate** (ukr. *štovchaty*); dt. **Förster** < ukr. mund. **for|ster** (ukr. *l'isnyk*); dt. **Knödel** < ukr. mund. **knedleke** (ukr. *knedlyky*); dt. **müssen** < ukr. mund. **musite** (ukr. *musyty*); dt. **Brösel** < ukr. mund. **prezl'i** (ukr. *suchar'i*) u. a. Der [ɾ]-Laut wird durch den mundartlichen [x]-Laut ersetzt, z. B.: dt. **Pech** < ukr.mund. **pex** (ukr. *smola*); dt. **Schicht** < ukr. mund. **šixta / šexta** (ukr. *smina*); dt. **Küche** < ukr. mund. **kuxn'a** (ukr. *kuchn'a*); dt. **Mechanismus** < ukr. mund. **mexan'izm** (ukr. *mechanism*); dt. **rechnen** < ukr. mund. **raxovate** (ukr. *rachuvaty*) u s w.

Infolge der morphologischen Assimilation wird das entlehnte Wort entsprechend dem eigenen System angepasst, indem das Lexem entsprechende grammatische Kategorien erhält, z. B., ukr. mund. Entlehnungen **pistol'**, **šanz** wie im ukr. „**pistilet'**“, „**okop'**“ sind männlich, im Deutschen dagegen sind **Pistole**, **Schanze** weiblich. Die deutschen Adjektive bekommen im Ruthenischen die adjektivischen Suffixe **-ej** (**-a**, **-oje**), z. B.: **fajnej**, **fajna**, **fajnoje** < dt. fein (ukr. *harnyj*); **kurtej**, **kurta**, **kurtoje** < dt. kurz (ukr. *korotkyj*); **fal'ševnej**, **fal'ševa**, **fal'ševoje** < dt. falsch (ukr. *fal'šyvyj*); **fri|nej**, **fri|jna**, **fri|noje** < dt. frisch (ukr. *svičyj*); **honorovej**, **honorova**, **honorovoje** < dt. honorabel (honorig) (ukr. *povačnyj, porjadočnyj*); **sportevnej**, **sportevna**, **sportevnoje** < dt. sportlich (ukr. *sportyvnyj*); **zahartovanej**, **zahartovana**, **zahartovanoje** < dt. abgehärtet (ukr. *sahartovanyj*) u. a.m.

Was die semantische Assimilation anbelangt, so wird in der Regel von der Sprache / Mundart nur eine bzw. zwei (selten mehrere) Bedeutungen des fremden mehrdeutigen Wortes entlehnt, so, z. B., von 9 Bedeutungen des

Substantivs „**Zug**“ haben die ukrainischen Mundarten nur die Bedeutungen **protjach** „Luftzug“ und **kovtok / koutok** „Schluck“ entlehnt. Infolge semantischer Prozesse kann das entlehnte Wort eine neue Bedeutung bekommen, z. B. das Wort **frajer** < dt. **Freier** hat in der deutschen Sprache die Bedeutung „Werber um ein Mädchen“, in den ukrainischen Mundarten bekam es außer dieser die zusätzliche Bedeutung: „*eingebildeter, hochmütiger Mensch*“; das Wort „**fein**“ hat in der deutschen Sprache mehrere Bedeutungen: 1. *dünn*; 2. *zart*; 3. *zerkleinert*; 4. *sorgfältig (Arbeit)*; 5. *sehr gut, erlesen, vorzüglich (Speisen)*; 6. *klug, gescheit, tüchtig, anständig (Kerl, Kopf)*; 7. *schlau, geschickt, listig*; 8. *genau, empfindlich*; 9. *elegant, prächtig (Kleid)*; 10. *vornehm*. In den ukrainischen Mundarten wird dieses Wort nur in den Bedeutungen: 1. *angenehmes, schönes Äußere*; 2. *schlau, listig*; 3. *sehr gut, sorgfältig (Arbeit)*; 4. *passen (Anzug)*; 5. *für das Benutzen geeignet* bekommen.

4.2 Periodisierung der lexikalischen Entlehnungen

Die deutschen Wortentlehnungen in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens wurden zu verschiedenen Perioden übernommen. Von 700 in den ruthenischen Mundarten aufgedeckten lexikalischen Entlehnungen sind etwa 35 % bis Ende des 1. Weltkrieges entlehnt worden; 40 % drangen in die Mundart zwischen den beiden Weltkriegen; etwa 25 % bilden einen Teil des nach 1945 entlehnten Wortgutes. Das entlehnte deutsche Wortgut wurde durch Befragung von 136 Gewährspersonen folgender Altersstufen gesammelt: 1. Leute von 20 bis 40 Jahre; 2. Leute von 40 bis 60 Jahre; 3. Leute über 60 Jahre. Die Analyse des deutschen Lehngutes ergab folgendes Bild:

- Alle befragten Personen kannten und gebrauchten 107 Wörter deutscher Herkunft: **lampa** (Lampe), **apteka** (Apotheke), **drut** (Draht), **fundament** (Fundament), **farba** (Farbe), **kanta** (Kanne), **matrats** (Matratze), **ŷants** (Schanze), **ŷifer** (Schiefer), **ŷkatulka** (Schatulle), **ŷl'ivovate** (schleifen), **brudbrudlei** (Bruderschaft), **kuxn'a** (Küche), **lak** (Lack), **l'inijka** (Lineal), **mal'ar** (Maler), **pistol'** (Pistole), **smakovate** (schmecken), **torta** (Torte), **tsiferblat** (Zifferblatt), **tsiment** (Zement), **tsukor** (Zucker), **vafli** (Waffel), **veranda** (Veranda) u s w.

- Viele Informanten aller Generationen kennen die genannten Entlehnungen, gebrauchen sie jedoch neben Dublette im Verkehr nicht folgerichtig. Solche Wörter gab es 41: **ŷalata** neben **salat** (Salate), **tsegaretleke** neben **tsigarete** (Zigarette), **halstuk** „**kravatka**“ kommt aus dem Russischen „**halstuk**“

(Halstuch der Pioniere); anstatt **kravatka** „Krawatte“ gebrauchen die älteren Leute das Wort **mašlek** (Maschel), **šlajer** neben **fata**, **šnur** neben **motuz**, **parhejt** neben **plyta**, **špul'ka** neben **katuška**, **švabeleke** neben **sirneke**, **blouder** neben **duxovka**, **frajer** neben **Čenyx** u s w.

- Die Vertreter der jüngeren und mittleren Generation gebrauchen viele deutsche Entlehnungen, die die Leute über 60 Jahre nicht kennen oder nicht gebrauchen, wie etwa: **buterbrot** < dt. Butterbrot - dieses Wort drang in das Ruthenische aus dem Deutschen durch die russische Sprache; **bakenbarde**, **bake** < russ. bakenbardy < dt. Backenbart; **karta** < russ. karta < dt. Karte (die älteren Leute gebrauchen das Wort **mapa** < dt. Mappe); **r'ukzak** < russ. r'ukzak < dt. Rucksack anstatt der veralteten **zajda** – „Seitentasche“ (eine Art der Tasche, die über die Schulter gehängt wird); **Štápsál'** < russ. Stepsel' < dt. Stöpsel, Stecker; **šl'opantsi** < russ. šljopanzi < dt. Schlappen u s w.

- 129 Entlehnungen werden nur von der mittleren und älteren Generation gebraucht: **blouder** < dt. Bratrohr (ukr. *duchovka*); **furt** < dt. fortwährend (ukr. *zavčdy*); **futro** < dt. Futter (ukr. *pidbij*); **hak** < dt. Haken (ukr. *kr'učok*); **ganok** < dt. Gang (ukr. *ganok*); **kufer** < dt. Koffer (ukr. *čemodan*); **pompa** < dt. Pumpe (ukr. *nasos*); **šlak** < dt. Schlacke (ukr. *šlak*); **drajfus** < dt. Dreifuß (ukr. *tryn'ičnyk*); **šnajder** < dt. Schneider (ukr. *švez'*); **štrikovate** < dt. stricken (ukr. *vjasate*); **šurts** < dt. Schürze (ukr. *fartuch*); **bajtsovate** < dt. beizen (ukr. *safarbljuvate morylkoju*); **kikl'a** < dt. Kittel (ukr. *roboča blusa, specovka*) u.v.a.

- Die jüngere und mittlere Altersstufe kennt und gebraucht deutsche Entlehnungen, die aber durch eigensprachige oder russische Dubletten (47) ersetzt werden: **balka** < dt. Balken (als Tragbalken); **drušl'ak** < dt. Durchschlag, Seiher; **fanera** < dt. Furnier (als Sperrholzplatte); **gumka/rezynka** < dt. Gummi (als Radiergummi); **komora** < dt. Speisekammer; **mantl'a** < dt. Mattel; **štok** < dt. Stockwerk u s w.

- Nur 39 Entlehnungen werden von älteren Menschen gebraucht: **urlab** < dt. Urlaub (ukr. *vidpustka*); **klejbas** < dt. Bleistift (ukr. *ol'ivez'*); **gants** < dt. ganz (ukr. *sovsim*); **hozundrage** < dt. Hosenträger (ukr. *pidt'ačky*); **fertik** < dt. fertig (ukr. *hotovo*); **fest** < dt. fest (ukr. *mizno*); **fistron** < dt. Tran (Fischöl) (ukr. *rybyj čyr*); **foster** < dt. Förster (ukr. *lisnyk*); **koporvas** < dt. Kupfervitriol (ukr. *kuporos*); **tsimra** < dt. Zimmer (ukr. *kimnata*); **viršleke** (**virgleke**) < dt. Würstchen (ukr. *sosysky*) u. a.

4.3 Lehnwortschatz nach Wortarten

Von allen Wortarten werden meistens die Substantive (580), dann die Verben (98), Adjektive (16) und Adverbien (3) entlehnt. Zahlwörter kommen zu stilistischen Zwecken nur in der Schülersprache vor, z. B. wenn im Deutschunterricht der Schüler eine „Ungenügend“ bekommt, so kann er: ukr. mund. **Ja d'istav tsvajku** (Ich habe „zwei“ bekommen) sagen.

Viele Wörter mit deutschem Etymon können als ukrainische Bildungen betrachtet werden, weil sie mit Hilfe ukrainischer wortbildender Affixe gebildet sind. 209 Substantive von 578 behalten die deutsche Form mit assimilativen Veränderungen: **urlab** < dt. Urlaub; **kufer** < dt. Koffer; **tsiment** < dt. Zement; **malter** < dt. Mörtel; **fartuk** < dt. Vortuch; **ſtepsel'** < dt. Stöpsel u s w.

Fast alle Substantive, die in der deutschen Sprache auf **-e** enden oder weiblichen Geschlechts sind, bekommen im Ruthenischen die Endung **-a**, z. B.: **kanta** < dt. Kanne; **farba** < dt. Farbe; **tabla** < dt. Tafel; **lampa** < dt. Lampe; **ſerma** < dt. Schirm; **ſena** < dt. Schiene; **ſtreka** < dt. Strecke; **bratrura** < dt. Bratröhre; **bormafena** < dt. Bohrmaschine; **deka** < dt. Decke; **flinta** < dt. Flinte; **hinzl'a** < dt. Hülse; **karta** < dt. Karte; **klamra** < dt. Klammer; **klema** < dt. Klemme u s w.; einige Substantive erhalten den Suffix **-ka**, z. B.: **bluzka** < dt. Bluse; **ſpakl'ouka** < dt. Spatel; **linijka** < dt. Lineal; **kravatka** < dt. Krawatte; **jarmarka** < dt. Jahrmarkt; **fl'aſka** < dt. Flasche; **budka** < dt. Bude; **ſkatul'ka** < dt. Schatulle; **latka** < dt. Latte; **muterka** < dt. Mutter (techn.); **pletka** < dt. Platte; **rajbatſka** < dt. Reibe (veralt.); **red'ka** < dt. Rettich; **tsedulka** < dt. Zettel; **vekerka** < dt. Wecker u. a. Wenn nach **/l/, /n/** in deutschen Entlehnungen die Vokale stehen (vorwiegend „e“), so werden sie meistens palatalisiert **/j/, /n'j/**, z. B.: **kuxn'a** < dt. Küche; **ſtol'n'a** < dt. Stall; **mal'ar** < dt. Maler; **ſvingl'ar** < dt. Schwindler; **ſiſſl'i** < dt. Schindel; **bigl'az'** < dt. Bügeleisen; **bl'axa** < dt. Blech; **dil'a** < dt. Diele; **figl'a** < dt. Fidel; **kikl'a** < dt. Kittel; **kurbl'i** < dt. Kurbel; **sandal'i** < dt. Sandalen u. a. Die Suffixe **-ek, -ok, -nok** werden der deutschen Wurzel beigelegt: **pakunok** < dt. Pack; **ganok** < dt. Gang; **penzlek** < dt. Pinsel; **ſtiklek** < dt. Stück; **ſnurok** < dt. Schnur; **buglek** < dt. Bügel; **furek** < dt. Fuhrwerk; **hokerlek** < dt. Hocker; **knoflek** < dt. Knopf; **majlek** < dt. Maschel; **nokerlek** < dt. Nockerl; **tsetlek** < dt. Zettel; **Čemlek** < dt. Semmel u. a.m.

Die Verben bekommen anstelle des deutschen **-en** das ukrainische Infinitivsuffix **-ovate**: **koſtovate** < dt. kosten; **farbovate** < dt. färben; **ſtimovate** < dt. stimmen; **smakovate** < dt. schmecken; **raxovate** < dt. rechnen; **pakovate** < dt. packen; **pasovate** < dt. passen; **majstrovate** < dt. meistern; **luftovate** < dt. lüften; **klopkate** < dt. klopfen; **tuſovate** < tuschen;

vint'ovate < dt. wünschen; **vartovate** < dt. warten; **putsovate** < dt. putzen; **meldovate** < dt. melden; **rixtovate** < dt. richten; **larmovate** < dt. lärmern; **koštovate** < dt. kosten; **handl'ovate** < dt. handeln u s w. Die Adverbien deutscher Herkunft haben ihre Form nicht verändert: **gants** < dt. ganz; **fertik** < dt. fertig; **fest** < dt. fest.

Viele deutsche Entlehnungen werden archaisiert oder durch russische bzw. ukrainische Wörter ersetzt: **bigl'az'** – russ. *ut'uh*; **urlab** – russ. *otpusk*; **luftovate** – ukr. *provitrjuvate*; **Čemlek** – ukr. *bulotčka*; **klopkate** – ukr. *stukate*; **tenta** – ukr. *čornelo*; **blajbes** – ukr. *ol'ivec'*; **putsovate** – ukr. *čestete*; **muterka** – ukr. *hajka*; **štrimfl'i** – ukr. *nosky* u s w.

5. Schlussfolgerungen

Die Analyse des Lehnguts in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens zeigt, dass die Entlehnungen solche thematische Gruppen bereicherten:

1. den Alltagswortschatz: a. Benennungen von Möbeln, Haushaltsgegenständen, Dingen der alltäglichen Anwendung (15%); b. von Speisen, Getränken, Süßwaren (8%); c. des Geschirrs (9%); d. der Kleidung (6%);
2. Berufslexik (landwirtschaftliche Lexik, Baulexik, handwerkliche Lexik) (18%);
3. gesellschaftlich-politische Lexik (9%);
4. allgemeingebäuchliche Lexik (wirtschaftliche Gegenstände, Erscheinungen, abstrakte Begriffe) (20%);
5. die Benennungen von Prozessen und Handlungen (12%); 6. die Benennungen von Merkmalen und Eigenschaften der Gegenstände und Lebewesen (3%). Es sei zu betonen, dass es in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens solche Zweige gibt, wo die deutschen Entlehnungen überhaupt nicht vorkommen, z. B. für die Bezeichnung der einheimischen Tiere.

5.1 Sprachgeographische Analyse des deutschen Lehngutes in Transkarpatien

Die Analyse der Sprachgeographie der deutschen Entlehnungen in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens ermöglicht die Feststellung, dass die Verbreitung und der Gebrauch der entlehnten deutschen lexikalischen Einheiten sich quantitativ und auch qualitativ unterscheiden. Besonders oft

werden die deutschen Entlehnungen in den Ortschaften gebraucht, die sich unweit von deutschen Siedlungen befinden, und zwar im Kreis Mukačevo bzw. T'ačevo. Hierher siedelten im 18. Jh. Bauern, Handwerker und Holzfäller aus den Gegenden um Bamberg und Würzburg in die verlassenen Dörfer bei Mukačevo und Čynadievo sowie in den Dörfern des Teresvatals um. In den ruthenischen Mundarten dieser Regionen haben wir fast alle gesammelte entlehnte deutsche lexikalische Einheiten der obengenannten thematischen Gruppen fixiert.

In den westlichen [u]-Mundarten des Gebiets an der Grenze mit der Slowakei und Ungarn trifft man oftmals deutsche Entlehnungen, die durch Vermittlung der slowakischen und ungarischen Sprache entlehnt wurden (das ist meistens die Lexik aus den thematischen Gruppen 1, 4 und 5).

In das Turjatal kamen die Deutschen in den ersten Jahren des 19. Jahrhunderts (1802), um die normale Entwicklung des Hüttenwerks zu sichern. In Eisenwerk von Turja Remeta wurden landwirtschaftliche Werkzeuge wie Spaten, Hacken, Heu- und Mistgabeln sowie andere für die Hauswirtschaft brauchbare Geräte produziert. In den 80er Jahren des 19. Jhs. kam eine neue Ansiedlungswelle in das Turjatal. Sie war mit dem Bau eines Holzdestillationswerkes in Turja Bystra verbunden. Nach der Verpachtung des Werkes von Turja Bystra konzentrierten sie sich mehr auf den weiteren Aufbau der chemischen Fabrik. Aus Konstanz kamen Kupferklempner, Maurer, Schlosser, Tischler, sowie Arbeitskräfte aus den böhmischen Siedlungen Sinjak, Puznjak und Unter-Hrabowitz u. a. Dörfern der deutsch-böhmischen Sprachinsel bei Svaljava. Im Bantlin - Chemie-Werk AG in Perečyn, das im Jahre 1893 in Betrieb genommen wurde, und Holzkohle, -pech, -geist, Essenz, Essig, Klebstoffe u. a. Chemierzeugnisse produzierte, arbeiteten Fachleute aus Deutschland und Österreich⁹. Die örtliche ruthenische Bevölkerung stand mit ihnen im Kontakt und hat mehrere lexikalische Einheiten aus dem Gebiet der Holzbearbeitung, Chemieindustrie und auch Lexeme, die bestimmte Prozesse und Handlungen bezeichnen, entlehnt, z. B.: **burlek** < dt. Bohrer (ukr. *sverlo*); **buglek** < dt. Bügel (ukr. *skoba*); **dile** < dt. Dille (ukr. *vtulka*); **drangel'** < Drang (ukr. *porih*); **faintsuk** < dt. Feinzug (ukr. *voločyl'nyj stanok*); **kol'** < dt. Kohle (ukr. *kamjane vuhil'a*); **kürbl'i** < dt. Kurbel (ukr. *круволюр, rukojatka*); **magnet** < dt. Magnet (ukr. *mahn'it*); **majler** < dt. (ukr. *vohnyšče dl'a vypal'uvan'a vuhil'a*); **majlerkol'** < Meilerkohl (ukr. *derevjane vuhil'a*); **šlojder** < dt. Schleuder (ukr. *zentryfuha*); **štendr** < dt. Ständer (ukr. *stojak*); **git** < dt. Kitt (ukr. *samaska*); **šuber** < dt. Schuber (ukr.

⁹ HOLOVČAK / MELIKA 1996.

sadvyžka); **Ń'ifovate** < dt. schleifen; **hajtsovate** < dt. heizen (ukr. *topyty*) u. a. Zu bemerken sei, dass die genannte Lexik meistens von den älteren Leuten gebraucht wird.

Im Bezirk Tjačevo, wo gegen Ende des 18. Jhs. sich aus dem Salzkammergut hunderte Waldarbeiter mit ihren Familien ansiedelten und den Ort Deutsch-Mokra und später das Dorf Königsfeld (Ust'-Čorna, 1815) gründeten, haben wir im Gespräch der ruthenischen Bevölkerung im Vergleich zu anderen Regionen deutsche Entlehnungen aus dem Gebiet des Forsterwesens, der Holgewinnung fixiert, wie, z. B.: **Ńtabel'** < dt. Stapel (ukr. *Ńtabel' drov*); **balta** < dt. Beil (ukr. *sokyra*); **hamor** < dt. Hammer (ukr. *molotok*); **Ńprajts** < dt. Spreize (ukr. *rosporoka, pidporoka*); **Ńtutser** < dt. Stütze (ukr. *opora*); **Ńtapeln** < dt. stapeln (ukr. *ukladaty v čtabel'a*); **Ńtos** < dt. Stoß (ukr. *stos, stopa*); **klafter** < dt. Klafter (ukr. *klafter, saen'*) u. a.

Da sich Kreis Tjačevo an der Grenze mit Rumänien befindet, wurden hier deutsche Entlehnungen durch Vermittlung der rumänischen Sprache aus dem Gebiet der Schafzucht fixiert (s. Beispiele weiter oben).

5.2 Die heutige Situation

Die quantitative und qualitative Analyse des entlehnten deutschen Wortgutes in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens erlaubt uns festzustellen, dass besonders wenige deutsche Entlehnungen in den ruthenischen Mundarten der Regionen Mičhirja und Volovec' vorhanden sind. Das ist damit verbunden, dass diese Regionen weit von den deutschen Siedlungen entfernt sind und die heimische ruthenische Bevölkerung wenig mit Deutschen, Ungarn und Slowaken als Vermittler, die im Gebiet ansässig sind, im Kontakt stand und steht, was linguogeographisch verdeutlicht werden kann. Die Sprachgeographie der deutschen Entlehnungen in den ruthenischen Mundarten Transkarpatiens wird am Beispiel des Wortes „Schublade“ mittels der Karte 4 illustriert.

Mit der sozial-kulturellen und ökonomisch-technologischen Entwicklung der Gesellschaft werden die deutschen Entlehnungen in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens seltener als früher gebraucht. Einerseits geraten sie in Vergessenheit, andererseits gehören sie überwiegend zur aktiven Lexik der älteren Generation. Weniger häufig werden sie von den Dorfbewohnern der mittleren Altersstufe gebraucht, und im aktiven Gebrauch der jungen Generation findet das deutsche Lehngut nur eine beschränkte Anwendung. Die Verminderung des Wortgebrauchs deutscher Herkunft geschieht dadurch, dass viele Gegenstände, die vor einem halben Jahrhundert noch angewendet wurden, heute veraltet sind.

Durch das Veraltern der Gegenstände werden selbst die Entlehnungen archaisiert, die nur in Erinnerungen der alten Leute bleiben, und dadurch eine nahe bzw. „lebendige“ Diachronie bilden.

LITERATUR:

BEVZENKO, S. P. 1980: Ukrajins'ka dialektolohija. Kyiv.

ČUČKA, P. P. 1969: Antroponimija Zakarpat'a (ukrainisch).
 Dissertationsschrift in zwei Büchern, Kyiv.

DZENDZELIVS'KYJ J.O.: Linhvistyčnyj atlas ukrajins'kych narodnych hovoriv Zakarpats'koji oblasti Ukrainy (leksyka). Učhorod, Teil.1, 1958, Teil 2, 1960; Teil 3, 1993.

HOLOVČAK, N. / MELIKA, GEORG 1996: Die Deutschen im Turjatal der Waldkarpaten. In: Jahrbuch für osteuropäische Volkskunde. Bd. 39, Marburg, S. 247–255.

HVOZDIAK, OLGA 1996: Nimez'ki zapozyčen'a v ukrajins'kij hovirzi dolny riry Viola (Učhorodsčyna). In: Naukovyj visnyk Užhorods'koho universytetu. Serija: romano-hermans'ka filolohija, Vypusk 3, Užhorod, S. 10-13.

- HVOZDIAK, OLGA. M.; MELIKA, GEORG I. 1998: Zaposyčen'a leksyky nimec'koho pochodčen'a v ukrajins'kij hovirci uČhorodščyny. In: Problemy romano-hermans'koji filologiji, Užhorod, S. 33-38.
- KOZAUER, N. G 1979.: Die Karpaten-Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Bevölkerung, Esslingen.
- LEHOCZKY, TIVADAR 1881: Beregvármegye monográphiája, I kötet, Ungvárott.
- MELIKA, GEORG 1991: Die sprachliche Verkehrsaktivität der deutschen Minderheit in Mukačevo. In: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde. Hrsg. ULRICH TOLKSDORF, Bd. 34, Marburg, S. 71-102.
- MELIKA, GEORG 1993: Spracherhaltung und Sprachwechsel bei der deutschen Minderheit von Transkarpatien. In: Germanistische Mitteilungen, 37, S. 93-104.
- MELIKA, GEORG. I. / HVOZDIAK, O. M. 1993: Vzajemopronyknen'a pobutovoji leksyky v ukrajins'ko-nimez'kych mičhovirkovykh kontaktach (Mukačivščyna) In: Ukrajins'ka mova na Zakarpat'i u mynulomu i sjhodn'i. Užhorod, S. 233-237.
- MÜLLER, ANTON 1954: Karpaten-Ruthenien. Rückschau. Geschichte und Geschichten aus 200 Jahren, Lundwigsburg.
- SCHRAML, J. J. 1969: Fonetyka ta morfolohija nimez'kych howirok rad'ans'koho Zakarpat'a (na materiali nimec'kych howirok Mukačivs'koho rajonu). Avtoref. kand. diss. Lviv.
- SEMČYNS'KYJ, S. W. 1988: Zahal'ne movosnavstvo, Kyiv.
- STANGLICA, FRANZ 1937: Die Ansiedlung von Oberösterreichern in Deutsch-Mokra im 18. Jahrhundert. In: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung. I. Jg. Heft 4, Leipzig, S. 840-855.
- STARODYMOVA, E. R. 1984: Razvitije morfologičeskogo stroja jučnon'emez'kogo gowora Tereswjanskoj doliny Zakarpatskoj oblasti w inojasyčnom okručeniji. Avtoref. kand. diss. Kyiv.
- WEINREICH, U. 1979: Jazykovyje kontakty. Perevod s anglijskogo i komentariji J.A.Žluktenko, Kyiv.
- Žluktenko, J. O. 1974: Lingvističeskije aspekty dvujazyčija, Kyiv.

**Împrumuturi lexicale din limba germană în graiurile ucrainene
din Transcarpatia
Rezumat**

Lucrarea prezintă procesul împrumutului lexical (700 de elemente lexicale) din limba germană în dialectele din Transcarpatia (Ucraina). De asemenea sunt menționate cauzele acestui proces. Cuvintele au fost preluate fie direct din limba germană, fie prin intermediul limbiiilor maghiară, slovacă, cehă sau română. O mare parte a acestor cuvinte au fost asimilate la nivel fonetic, morfologic și semantic de către limba gazdă. În ceea ce privește uzanța acestui vocabular se disting trei categorii de vârstă: 1. subiecți având vârsta între 20 și 40 de ani; 2. între 40 și 60 de ani și 3. peste 60 de ani. Autoarea stabilește faptul că în rândul cuvintelor împrumutate pe locul întâi ca număr se clasează substantivele (580 la număr), fiind urmate de verbe (98), adjective (16) și adverbe (3). Împrumutul de numerale se face doar cu scopuri stilistice. Numeroase cuvinte de origine germană sunt considerate a fi ucrainene, ca urmare a derivării acestora cu afixe specifice limbii ucrainene.

Împrumuturile din limba germană au avut loc cu precădere în 1. vocabularul cotidian a) denumirea mobilierului, a obiectelor de uz casnic (15 %); b) denumiri de mâncăruri și băuturi (8%); c) denumiri de tacâmuri (9%); d) denumiri ale obiectelor de îmbrăcăminte (6%); 2. vocabularul specific industriei, agriculturii, construcțiilor sau meșteșugăritului (18%); 3. vocabularul specific vieții politice și sociale (9%); 4. vocabularul ce denumește substantive comune (nume de obiecte din uzul casnic, fenomene naturale, noțiuni abstracte) (20%); 5. nume de acțiuni și procese (12%); 6. vocabularul ce denumește proprietăți ale obiectelor și ființelor (3%). Autoarea descrie repartiția geografică a cuvintelor de origine germană în dialectele ucrainene din Transcarpatia. Se menționează faptul că un număr mare dintre aceste cuvinte au fost înlocuite de cuvinte de origine ucraineană sau rusă. Ca urmare a dezvoltării sociale, culturale și economice a societății, cuvintele de origine germană au fost tot mai puțin folosite în dialectele din Transcarpatia. Aceasta s-a datorat și faptului că un număr mare de obiecte folosite înainte cu o jumătate de secol sunt astăzi ieșite din uz, cuvintele ce le denumeau rămânând astăzi doar în memoria vorbitorilor mai vârstnici.

**Német kölcsönszavak a kárpátaljai ukrán dialektusokban
Összefoglalás**

Jelen dolgozat a kárpátaljai (ukrajnai) dialektusokban a német nyelvből való szókölcönszés folyamatával (700 lexikai egységgel) valamint e folyamat

okaival foglalkozik. A szavak átvétele vagy egyenesen a német nyelvből történt, vagy a magyar, szlovák, cseh vagy román nyelv közvetítésével. E szavak java része fonetikai, morfológiai és szemantikai szinten beleolvadt az átvevő nyelvbe. E szókészlet használatának tekintetében három korcsoport különíthető el: 1. a 20 és 40 év közöttiek, 2. a 40 és 60 év közöttiek és 3. a 60 év fölötti személyek csoportja. Megállapítható, hogy a kölcsönzött szavak legtöbbször főnév (580), őket követik az igék (98), a jelzők (16) és a határozószók (3). A számnevek kölcsönzése mindig stilisztikai okokra vezethető vissza. Számos német eredetű szót ukránként tartanak számon jellegzetesen ukrán affixumokkal való toldalékolásuk miatt.

A német nyelvből való kölcsönzések szintjei elsősorban 1. a mindennapi nyelvhasználat a) bútorok és háztartási készülékek megnevezése (15%); b) ételek, italok megnevezése (8%); evőeszközök megnevezése (9%); ruházati cikkek megnevezése (6%); 2. az ipar, mezőgazdaság, építészet és mesterségek nyelvhasználatára (18%); 3. a politikai és szociális élet nyelvhasználatára (9%); 4. köznevek szintje (használati tárgyak, természeti jelenségek, elvont fogalmak megnevezései) (20%); 5. cselekvések és folyamatok megnevezéseinek szintje (12%); 6. élőlények és tárgyak tulajdonságainak megnevezései (3%). Rávilágítunk a német eredetű szavak földrajzi megoszlására is a kárpátaljai ukrán dialektusokban. Megemlítendő, hogy e szavak nagy részét ukrán vagy orosz eredetű szavak váltották fel. A társadalom szociális, kulturális és gazdasági fejlődésének következtében a kárpátaljai dialektusokban egyre ritkábban használták a német eredetű szavakat. Ez annak is betudható, hogy az ezelőtt fél századdal használt eszközök közül sok mára már elavult, s így megnevezéseik csak az idősebb beszélők emlékezetében maradtak fenn.

WIDERSPIEGELUNG DER INTERETHNISCHEM WECHSELWIRKUNG IM LEHNGUT DER DEUTSCHEN MUNDARTEN DER KARPATEN-UKRAINE

GEORG MELIKA (UKRAINE)

Die deutsche Anwesenheit im nordöstlichen Raum des Theißgebiets von der Theiß-Dnjestr-Wasserscheide bis zum nordöstlichen Rand der Theiß-Donau-Ebene wird schon im 12. Jh. belegt. Auf Anregung von König Géza II. kamen deutsche Ritter mit Gesinde (*ordo equitum teuticorum*), um Oberungarn vor Raubeinfälle zu schützen und eine ritterliche Kultur in die rückständige Karpatenregion einzuführen (LEHOCZKY 1881, PAČOVSKY 1920, PERFECKY 1924). Die Ansiedler stammten aus Niedersachsen und Flandern und ließen sich vorwiegend im Komitat Marmorosch nieder, wo sie "Salzburgen" (*arx forticulum*) von Szigeth (Sighetul Marmatiei) bis Felszász (Királyháza/Korolevo) errichteten. Nach dem verheerenden Einfall der Tataren und Mongolen (1241-1242), als ca. 80% der Bevölkerung der Donau-Theiß-Ebene niedergemetzelt wurde, lud König Béla IV. Deutsche aus Sachsen (ung. *szászok*) ein, um sie im entvölkerten Raum anzusiedeln. Ein Teil von ihnen ließ sich in den Komitaten Bereg (Beregszász/Berehovo), Ugocsa (Nagyszőlős/ Vynohradovo, Szászfalu/Sasovo) und Marmorosch (Huszt/Chust, Visk/Vyškovo, Técső/ Tjačevo, Szigeth/Sighetul Marmatiei) nieder.

Materielle Spuren hinterließen die Deutschen jener Zeiten keine. Nur Antroponyme und Toponyme mit deutschem Etymon sind unter der multiethnischen Bevölkerung der Region vorhanden bzw. nachweisbar. Das sind Familiennamen, die auf die ethnische Zugehörigkeit oder das Herkunftsland bzw. -stadt ihrer ursprünglichen Träger hindeuten können. Unter den Ruthenen und Ungarn sind es solche Familiennamen, wie z. B., ung., ruth. **Daan, Dan** "Däne", ung. **Degenfeld** "Degenfeld", ung. **Fries** < vrese "Friese", ruth. **Hasse** "Hesse", ung. **Gaal, Gal, Galle** "Gallier", ung. **Hámburg** "Hamburg", ung. **Rhin** "Rhein(länder)", ung., ruth. **Sasse, Száksz, Saks, Sakson, Sas, Saz, Zaz, Sassyn** "Sachse", ung. **Szálhauzen** "Saalhausen", ung. **Szár**, ruth. **Sar** "Saar(länder)". Eine Reihe von Familiennamen beinhalten Etymons der niederdeutschen Region, z. B., ung. **Azberg, Ászberch** < mnd. *aberche(e)*; ruth. **Berch** < mnd. *berech* "Berg", ruth. **Flinter** < mnd. *vlint(sten)* "Feuerstein", ruth. **Grotkop** < mnd. *grotkop(e)* "Großkopf", ung. **Haak, Hake, Haka** < mnd. *hake* "Haken", ung. **Hállér, Háler** < mnd. *hale(r)* "läuten, Lautner", ruth. **Koperl'os** < mnd. *k'op(er)los* "Kopflös" u. v. a. Selbst unter den Ruthenen sind über 120 Familiennamen deutscher Herkunft vorhanden (ČUČKA 1969).

Karte 1. Auswanderungsregionen, -jahre und -wege der Deutschen nach Karpaten-Ruthenien (Transkarpatien) im 18. und 19. Jahrhundert

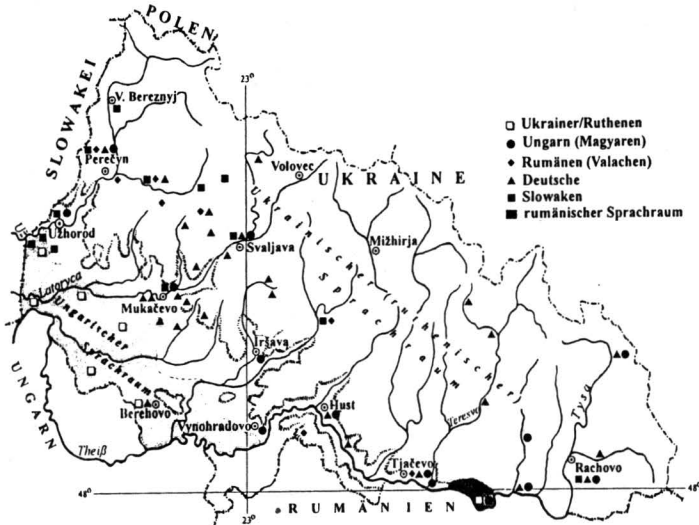
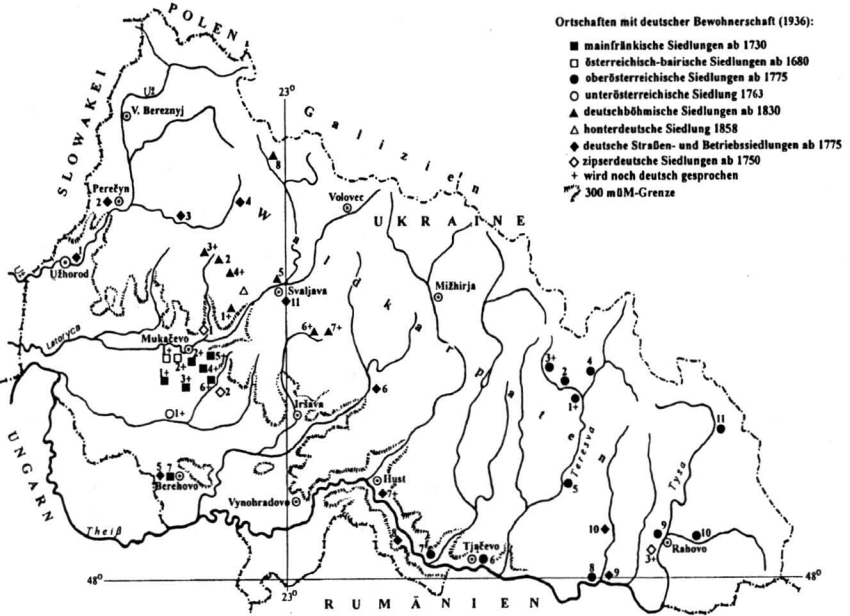
Die mittelalterlichen Ortsnamen mit ung. *-szász-* < dt. *“-sachs-“* ist ein Wiederhall der ehemaligen sächsischen Bewohnerschaft in **Beregszász**, **Szászfalú** u.a. Ortschaften. Die deutsche Herkunft der Ortsnamen **Tjačevo/Técső** und **Chust/Huszt** ist ebenfalls nachweisbar (MELIKA 1997). Zugrunde von **Tjačevo** bzw. **Técső** liegt das mnd. **diesc** > **dietch** “deutsch” und **öü** > **öu** “Aue”, was die Zusammensetzung **dietchöu** “Deutschau” bildete. Der deutsche **d**-Lenis in der Silbe **die-** wurde von den Ruthenen und Ungarn als **t**-Laut empfunden, indem er unter Einfluss des Diphthongs **ie** bei den Ruthenen den palatalisierten **tʲ**-Laut und entsprechend die Silbe **tʲe-** ergab; die Ungarn assimilierten **ie** zu **é** und erhielten die Silbe **té-**. Die zweite Silbe **-tchöu** erhielt im Ungarischen die Lautform **-tschő(u)**; die Ruthenen, die keine labialisierte Vokale der vorderen Reihe haben, delabialisierten sie zu **-tcheu/tchew**. Demzufolge entwickelten sich die Formen **Tʲetchew** bzw. **Tétschő(u)**. Im Ruthenischen wurde später **-ew** durch das Suffix **-evo** erweitert.

Die Benennung von **Chust/Huszt** hängt mit den “Salzburgen”, von denen eine sich auf dem Hang eines Bergkegels mit guter Übersicht der Theiß befand und mnd. **burch up de kost/kust** heißen konnte. Für die Ruthenen und Ungarn konnte das Appellativ **kust** “Berg, Hang” als Eigennamen für die Benennung selbst der Burg gelten, d.h. ruth. **kust-horod**, ung. **kust-vár** “Kust-Burg”. Da der mnd. **k^h**-Laut stark aspiriert war, wurde **k^hust** von den Ruthenen als **xust**, von den Ungarn als **hust** gehört und ausgesprochen. Später wurde mit **Chust/Huszt** auch die Siedlung, heute die Stadt, am Bergfuß genannt.

Die Deutschen, die bis heute in Transkarpatien ihre Mundarten bewahrt haben, siedelten sich aus verschiedenen deutschsprachigen Regionen in den oberungarischen Komitaten Bereg, Marmorosch und Ung an (vgl. Karte 1):

Ende des 17. Jahrhunderts kamen auf Einladung von Thököly Imre und Zrinyi Ilona für die Befestigung der Burg von Munkatsch deutsche Handwerker aus Österreich und Bayern, sowie 500 Söldner aus verschiedenen Regionen Deutschlands (vgl. Karte 2. □), die □² **Plankendorf**, ung. *Várpalánka*, ukr. *Palanok* und □¹ **Kroatendorf**, ung. *Váralja*, ukr. *Pudhorod* bildeten. Nach dem Frieden von Szathmár (1711) wurden die Güter Zrinyi Ilona Sohns Rákoczy Ferencz II. beschlagnahmt und von Kaiser Karl VI. dem Kirchenfürst Graf Lothar von Schönborn verschenkt. Sein Neffe Friedrich Karl von Schönborn ererbte die Domäne und ließ aus den Hochstiften Würzburg und Bamberg mainfränkische Kolonisten kommen (vgl. Karte 1, Region I), die von 1728 bis 1760 in die Munkács Szt. Miklós Domäne angewiesen wurden. Die mainfränkischen Kolonisten bildeten die Ortschaften (vgl. Karte 2, —): 1. **Pausching**, ung. *Pósaháza*, ukr. *Pavšyno*; 2. **Oberschönborn**, ung. *Felső Kerepec*, ukr. *Verchnij Koropec*; 3. **Unterschönborn**, ung. *Munkácsujfalú*, ukr. *Nove Selo, Šenborn*; 4. **Birkendorf (Beresinka)**, ung. *Nyírfalu*, ukr. *Berezynka*; 5. **Deutsch Kutschowa**, ung. *Németh Kucsova*, ukr. *Kučava*; 6. **Mädchendorf**, ung. *Leányfalva*, ukr. *Lalovo*; 7. **Beregszász**, ukr. *Berehovo*. Auf Anweisung des Schönborn-Hauses wurden 1763 aus Niederösterreich Kolonisten beworben (vgl. Karte 1., Region V), die das Dorf ¹ **Bardhaus**, ung. *Bártháza*, ukr. *Barbovo* gründeten. In den Jahren von 1810 bis 1878 kamen aus dem südlichen Böhmerwald Kolonisten (vgl. Karte 1, Region III) in die Schönbornsche Domäne, welche die Dörfer und deutsche Kolonien in ukrainischen Ortschaften (vgl. Karte 2, ▲) anlegten : 1. **Unterhrabowitz**, ung. *Alsó Hrabovnica*, ukr. *NyČn'a Hrabovny*; 2. **Rechendorf**, ung. *Szidorfalva*, ukr. *Hrabovo*; 3. **Pusniak**, ung. *Pusznýákfalva*, ukr. *Puzn'akuvci*; 4. **Siniak/Sinjak (Blaubad)**, ung. *Kékesfüred*, ukr. *Syn'ak*; 5. **Dorndorf**, ung. *Tövisfalva*, ukr. *Dračyno*; 6. **Kobalewitz**, ung. *Gálfalva*, ukr. *Kobalevyca*; 7. **Dubi**, ukr. *Duby*; 8. **Poliste**, ung. *Poliscse*, ukr. *Polisče*. Aus dem Komitat Hont (heute Nógrád) kamen Ungarndeutsche, die beim ukrainischen Dorf *Suskovo* die Kolonie Δ **Erwindsdorf**, ung. *Szuskóujfalú*, ukr. *Nove Selo* gründeten.

In der thesesianischen Zeit wurden aus Oberösterreich auf Bitte von Ofen (Budapest) und des Komitats Marmorosch Kolonisten aus dem Salzkammergut angeworben (vgl. Karte 1, Region II), die sich 1775 am Oberlauf des Teresvaflusses niederließen und das Dorf ³ **Deutsch Mokra** ung. *Németh Mokra*, ukr. *Nimecka Mokra* (russ. *Komsomolsk*) gründeten, wonach andere oberösterreichische Siedlungen entstanden: 1. **Königsfeld**, ung. *Királymező*, ukr. *Ust'Čorna*; 2. **Russisch Mokra**, ung. *Orosz Mokra*, ukr. *Ruska Mokra*; 4. **Brustura**, ukr. *Brustury* (russ. *Lopuchovo*); 5.

Bemerkung: Russen, Juden und Roma sind in den Städten konzentriert und einzeln über ganz Transkarpatien zerstreut.

Dubow, ung. *Dombó*, ukr. *Dubov(o)e*; 6. **Tetsch**, ung. *Técső*, ukr. *Tjačevo*; 7. **Buschtina**, ung. *Bustyaháza*, ukr. *Buštyno*; 8. **Botschko**, ung. *Nagy Bocskó*, ukr. *Velykyj Byčkiv*; 9. **Rachow**, ung. *Rahóakna*, ukr. *Rachovo*; 10. **Bohdan** (ung. und ukr. *Bohdan*); 11. **Jasin'a**, ung. *Kőrösmező*. Die deutschen Straßensiedlungen (vgl. Karte 2. -) wurden von Kolonisten aus verschiedenen deutschsprachigen Regionen in ruthenischen oder ungarischen Ortschaften angesiedelt: die Schwaben von 1. **Unghvár**, ukr., tsch. *Užhorod* aus dem Schwarzwald (Vgl. Karte 1, Region VIII), die Deutschen des Chemiewerks Bantlin AG in 2. **Perecseny**, ukr. *Perečyn* und dessen Filiale in 3. **Turja Remeta** und 4. **Turja Bystra**; die Betriebssiedlung in 5. **Berehovo**, ung. *Beregszász*; das Eisenwerk von 6. **Dovhoje**, ung. *Dolga*; die deutsche Straßensiedlung der Rheinpfälzer (vgl. Karte 1, Region VI und VII) von 7. **Chust**, ung. *Huszt*; die Deutschrumänen (vgl. Karte 1, Region XII) in 8. **Visk**, ukr. *Vyškovo*; die deutschen Arbeiter des Chemiewerks in 9. **Botschko**, sowie die Arbeiter des Eisenwerks von 10. **Kobola Polena**, ung. *Gyertyánliget*, ukr. *Kobylecka pol'ana*. Zuletzt seien noch die Zipserdeutschen genannt, die von 1810 bis 1880 aus der slowakischen Ober- und Unterzips (vgl. Karte 1, Region IV) sich als Bergleute und Holzfäller in Karpaten-Ruthenien ansiedelten(♠): 1. **Friedrichsdorf**, ung. *Frigyesfalva*, ukr. *Frid'ešovo* bei *Šelestovo/Mukačevo*; 2. **Sophiendorf**, ung. *Zsofiafalva*, ukr. *Sofia*, die als Landwirte beschäftigt waren; 3. die **Zipserrei** in *Rachovo*, wo die Zipserdeutschen als Holzfäller arbeiteten und im Sägewerk beschäftigt waren (MELIKA 1994a). Im 18. und 19. Jh. siedelten sich auch Slowaken an, mit denen die Deutschen in den höher erwähnten Betriebssiedlungen arbeiteten (HOLOVČAK, MELIKA 1996). Infolge von Pogromen gegen das Judentum in Polen und Russland flüchteten die Juden durch Galizien in Karpaten-Ruthenien, wo ein gewichtiger Teil sich hier niederließ und die Bevölkerung der Region zahlenmäßig vergrößerte und ethnisch bereicherte. Die organisierte Kolonisation der Deutschen und Slowaken, die unregelmäßige Ansiedlung der Juden und der innere Ortswechsel vieler ukrainischer Umsiedler (Lemken, Bojken, Huzulen) aus ihren traditionellen Wohnstätten des gebirgigen Teils Karpaten-Rutheniens in dessen Niederung der Theißebene, sowie in die Städte und Betriebssiedlungen, führte zu einer ausgeprägten ethnisch-sprachlichen Heterogenität der Bewohnerschaft des Gebiets. Die traditionellen monolingualen Sprachräume der Ruthenen im nördlichen und der Ungarn im südlichen Teil des Landes wurden von zahlreichen Sprachinseln der Deutschen, Slowaken, Walachen sowie Ungarn unter Ruthenen und Ruthenen unter Ungarn unterbrochen (vgl. Karte 3). Diese ethnische Heterogenität rief eine Vielfältigkeit von Sprachkontakten hervor,

die ihrerseits einen verbreiteten Bi- und Multilingualismus hinter sich zog (MELIKA, 1994b).

Gleich nach Ankunft der deutschen Kolonisten in ihr neues Siedlungsgebiet kamen sie mit der bodenständigen ruthenischen und ungarischen Bevölkerung in intraterritoriellem Kontakt, indem sie drei größere Sprachinseln bildeten: 1. die mainfränkische im Raum von Mukaëvo, 2. die südbairische (salzburgische) im Teresvatal, 3. die böhmerdeutsche im Raum zwischen Mukaëvo und Svaljava. Wenn die mainfränkische Sprachinsel sich in der marginalen ruthenisch-ungarischen Kontaktzone befand und wegen der Stadtnähe sich unter starkem Einfluss des Ungarischen befand, so waren die übrigen zwei Sprachinseln gänzlich vom ruthenischen Sprachraum umgeben. Die deutschen Enklaven in den Städten Chust, Perečyn, Rachovo, Svaljava, Užhorod, sowie die bei den Eisen-, Säge-, Chemie- u.a. Werken und Fabriken wurden in der Vorkriegszeit einem starken ungarischen Einfluss unterworfen. Der sprachliche Kontakt der Deutschen mit den ruthenischen und ungarischen Mundarten kann als permanent angesehen werden, weil dieser sich fast/über zwei Jahrhunderte erstreckte. Mit der Zunahme von bilingualen Personen intensivierten sich die Sprachkontakte nicht nur qualitativ, sondern auch quantitativ.

Die deutschen Kolonisten erkannten im neuen Wohnraum nicht nur die Trachten, Wohnstätte, die Lebensweise und den Zivilisationsstand ihrer Nachbarn, sondern auch die Besonderheiten der umgebenden Natur, des Klimas, der Pflanzen- und Tierwelt. Im neuen Lebensraum gab es für die Neankömmlinge eine Fülle von noch nie vorher gesehenen Gegenständen, Handlungen und Eigenschaften, die des Sprachverkehrs wegen auch unter den deutschen Mundartlern genannt werden mussten.

Das Entleihen fremder Lexemen begann schon, als die deutschen Kolonisten noch einsprachig waren und dank den deutsch-ungarischen bzw. ungarisch-deutschen Bilingua, die gegebenenfalls auch ruthenisch sprachen, zustande kamen. Zu den ersten Entlehnungen konnten vermutlich die Benennungen der hiesigen Ethnien gehören. So, gab es für die Bezeichnung der Ruthenen (Ukrainer) mehrere Namen: **Rossanaken**, **Russniaken**, **Russnaken** vom ruth. *rusnak*, **Rutena**, **Rutenalait** vom dt. *Ruthene*; zu den Ruthenen gehören auch die **Hutsuln** "Huzulen" < ruth. *hucul*, **Bojkn** "Boiken" < ruth. *bojky*, **Lemken** "Lemken" < ruth. *lemek/lemky*, **Bljachen** < ruth. *bl'achy*. Die ungarische Bevölkerung nannten die deutschen Kolonisten **Ungerthe**, **Ugern**, **Ugren**, **Ungern** "Ungarn", **Madjarn** "Magyaren" < ung. *magyar*; die Rumänen wurden **Rumäna**, **Walachen** oder **Wlochn** < ruth. *volochy* genannt. Die Slowaken, Juden und Zigeuner

wurden entsprechend deutsch genannt. Als ungarische Umdeutung des dt. *Schwabe(n)* kann das dt.mund. **Schwowa** < ung. *sváb/svábok* betrachtet werden, welches nicht eine lokal gebundene Ethnie bezeichnet, sondern alle sich im 18. Und 19. Jh. in Ungarn angesiedelten Deutschen, unabhängig davon, ob sie Franken, Pfälzer, Sachsen, Bayern, Österreicher oder auch Schwaben waren; das Ungarische *sváb* sowie das mundartliche **ſváb** (**Schwob**), **ſvábíſ** (**schwobisch**) tritt synonymisch zu *Deutsche, deutsch*. Wann die Mainfranken, die Pfälzer, die Niederösterreicher und Salzkammgütler, die Böhmerwälder und die Zipser sich selber als **ſvova** zu nennen begannen, ist schriftlich nicht belegt. Nur die Kolonisten von Ungvár/ Užhorod nannten ihre Siedlung **Schwabendorf**, da diese tatsächlich aus dem Schwarzwald stammen (MELIKA 1995a).

Noch als Monolingua und primäre Bilingua entlehnten die deutschen Kolonisten aus dem Ruthenischen und Magyarischen, ebenso wie die letzteren aus dem Deutschen bzw. "Schwäbischen" Wörter, die ethnische Realien bezeichneten, wie etwa Besonderheiten der Kleidung, des Schuhwerks, der Utensilien, Arten von Speisen, Traditionen usw., welche zwar entsprechende deutsche Ethnorealien nicht bezeichneten, d. h., Dinge nannten, die bei ihnen im eigenen Leben keine Anwendung fanden, deren Benennungen aber im Verkehr bedarfsgerecht gebraucht wurden, z. B., **postoln** "Bundschuhe" der Ruthenen < ruth. *pástále*; **gatjn** "Hosen aus selbst gewobenem Leintuch" < ruth. *gači*, ung. *gatyá*; **kožux** "Lederjacke" der Huzulen mit dem Pelz nach innen gedreht < ruth. *kožuch*; **sirak** aus dicht gewobenen Wollstoff genähter "Gehrock" < ruth. *sirak*; **kresan'a** "Filzhut" < ruth. *kresan'a*; **petek** < ruth. *petek* und **guba** < ung. *guba*: ein "zottiger Mantel" aus in gewobener Unterlage eingeflochtene Schafwollsträhne, weiß bei den Ruthenen und schwarz bei den Ungarn; **besax'n** "zweiteiliger Beutel", der beladen beiderseits der Schultern getragen wurde < ruth. *besahe*.

Mit der Entwicklung unter den Deutschen des Bi- und Multilingualismus intensivierten und vervielfältigten sich die interethnischen Kontakte, insbesondere auf dem Markt und in Ortschaften mit gemischter Bewohnerschaft (MELIKA 1991): der Prozess des Entlehnens von Lexemen aus den ruthenischen, ungarischen u.a. Mundarten und Sprachen beschleunigte sich. In die deutschen Mundarten drangen Worteinheiten und Lehnübersetzungen ein, die wichtige Begriffe für das sich entwickelnde Leben im neuen Lebensraum bezeichneten. Hierher gehörten verschiedene Benennungen von Speisen, z. B., **bábajkeli** < ruth. *bábajke*, ung. *bájbli* "Nussgebäck"; **der'lmach** < ung. *derelye*

“Quarkknödel”; **fanʃk'n** neben dt. mund. *kräpf'n* < ruth. *fanke*, ung. *fánk*; **koubas, kolbas'n** “Wurst” ungarischer oder ruthenischer Erzeugung nach unterschiedlichen Rezepten < ung. *kolbász*, ukr. *kovbasa*; **lagoʃ** < ung. *lágos* “Pfannkuchen”; **molani** “Himbeeren” < ukr. *malyna*, ung. *málna*; **törköl** < ung. *törkölypálinka* “Schnaps von ausgepressten Weintrauben”; **šepřü** < ung. *seprű* “Schnaps vom Absatz nach dem Abzug des reinen Weins”; **put'n** “Zuber” bei der Weinlese < ung. *puttony* u. v. a. für den Alltag, Haushalt, die Wirtschaft und Handwerke Dinge bezeichnende Wörter.

Die Wechselwirkung der deutschen mit der hiesigen multiethnischen Bevölkerung fand ihren Ausdruck nicht nur im wirtschaftlichen, sachlichen und kulturellen Leben, sondern widerspiegelt sich im Lehngut aller hier funktionierenden Mundarten der ukrainischen, ungarischen, rumänischen, slowakischen Sprache. So finden wir in den ruthenischen Mundarten Entlehnungen deutscher Herkunft, z. B., **bigl'az** < *biglazn* “Bügeleisen”, **drut** < *drot* “Draht”, **fářter** < dt. mund. *fář'r* “Förster”, **gver** < dt. mund. *kwär* “Gewehr”, **klamra** < *klámbr* “Klammer”, **bl'acha** < *plach/blech* “Blech”, **fl'ařka** < dt. mund. *flářn* “Flasche”, **griflek** < dt. mund. *grifl* “Griffel”, **kirbaj** < *kirwai* nur für das deutsche “Kirchweihfest”, **hanřl'ar** < dt. *Händler* “der kein ehrliches Geschäft führt”, **harnogli** < dt. mund. *hárnol* “Haarnadel”, **řloug** < dt. mund. *řloug* “Holzschlag”, **ringlřpil** < dt. mund. *ringlřpil* “Karusselle, öst. Ringelspiel”, **tsáľřtok** dt. mund. < *tsáľřtok* “Zollstock im Sinne von zusammenklappbarer Meter”, **řvableke** < dt. mund. *řveřřlhultsla* “Schwefelhölzer” (HVOZDIK, MELIKA, 1998). Viele Wörter haben die ruthenischen Mundarten aus der ungarischen Sprache entlehnt, z. B., **alajř** < ung. *állás* “Gerüst”, **buřko** < ung. *bunkó* “dicker Stock, hier als Vorschlaghammer”, **huzát** < ung. *huzat* “Luftzug”, **gazda** < *gazda* “Wirt”, **háb** < ung. *hab* “Schaum”, **emelet** < ung. *emelet* “Etagé”, **kalap** < ung. *kalap* “Hut”, **lába** < ung. *lába* “Fuß, Bein”, **mintá** < ung. *mintá* “Muster”, **parna** < ung. *párna* “Kissen”, **páplán** < ung. *paplan* “Steppdecke”, **talpa** < ung. *talpa* “Sohle”, **tsutslek** < ung. *cucli* “Sauger” u. v. a. (LYZANEC, 1976). Die ungarische Sprache blieb vor Entlehnungen aus der deutschen Sprache und slawischen Elementen auch nicht geschont. So sind Wörter deutscher Herkunft in die ungarischen Mundarten Transkarpatiens keine Seltenheit, z. B., **krumpli** < dt. mund. *krump'rn* “Grundbeeren” in der Bedeutung von “Kartoffeln”, ung. “burgonya”; **virřli** < dt. mund. *wirř'l* “Würstchen”, ung. “virřli”; **šonřka** dt. mund. *řunř'n* “Schinken”, ung. “sonka”; **šnápř** < dt. mund. *řnápř* “Schnaps”, ung. “pálinka”; **řurts** < dt. mund. *řurts* “Schürze”, ung. “kötény”; **fusekli** < dt. mund. *fusekl* “Socken”, ung. “fuszekli, zokni”; **korhaz** < dt. *Kurhaus*

“Krankenhaus”, ung. “kórház”; *špajz* < dt. mund. *špajzl* “Speisekammer”, ung. “spájz” u. a. m.

Bedeutend war der Einfluss der Amts- bzw. Staatssprache, die im Laufe selbst des 20. Jahrhunderts. sich mehrmals änderte: bis 1919 war es die ungarische und in beschränktem Maße die deutsche, von 1919 bis 1939 war es die tschechische, in den Kriegsjahren wieder die ungarische, von 1945 die russische und daneben die ukrainische, ab 1991 ist lediglich die ukrainische Sprache, die Amts- und Staatssprache in Transkarpatien geworden. Einen gewichtigen Platz im Prozess der Vermehrung der Wortschätze durch Fremdwörter nehmen die sich ständig verändernden sozialen und administrativen Umwandlungen, der stürmische technologische Fortschritt und die Medien, die in den Jahren der Nachkriegszeit, besonders mit der Erscheinung der Kybernetik, sich schlagartig entwickelten (MELIKA, HVOZDIAK 1993). Diese beschleunigte Entwicklung der interethnischen Beziehungen führten zum vollen koordinierten Bilingualismus mit subordiniertem Multilingualismus bei der deutschen Bevölkerung Transkarpatiens.

Der Sprachverkehr der einheimischen Bevölkerung, zu der auch die “schwäbische” eingerechnet werden kann, erreichte in Ortschaften mit gemischter Bewohnerschaft ziemlich hohe Werte. Nehmen wir die Verkehrsaktivität eines Multilingual in einem Verkehrstag mit 100%, so verteilt sich diese nicht proportional beim Sprachgebrauch der einzelnen Sprachen. Bei einer durchschnittlichen Mehrsprachigkeit des Ruthenen von 2,7, des Ungarn von 3,3 und des Deutschen mit 4,2 Sprachen erreicht die durchschnittliche Verkehrsaktivität die in der Tabelle 1 angegebenen Werte (in %):

Sprachvertre- tung in %	Verkehrssprache/-mundart				
	ukrainische Stand. Spr.	Ruthenisch e Mundart	russische Stand. spr.	ungarische Umgangsspr	Deutsche Mundart
Ruthenen: 49	17,7	50,5	10,6	16,6	4,6
Ungarn: 11	11,4	25,5	13,6	46,3	6,8
Deutsche: 32	11,1	24,8	8,2	24,3	31,5
Verkehrsakti- vi-tät per Sprache	14,4	38,5	10,1	22,7	14,2

Tabelle 1. Verkehrsaktivität der Multilingualen per Sprache und Vertretung

Diese Werte waren für den Stadtteil Palanka und Pudhorod von Mukaèevo in den 80er Jahren noch vor der massenhaften Auswanderung der "Schwabern" nach Deutschland gültig und entsprechen der marginalen bzw. intraterritorienten Zone der Sprachkontakte, wo der Großteil der transkarpaten Bevölkerung konzentriert ist. Mit der Veränderung der ethnischen Vertretung im Gebiet veränderten sich auch die Werte der Verkehrsaktivität bei den einzelnen Volksgruppen. Selbst im 20. Jahrhundert hat es diesbezüglich bedeutende Schwankungen gegeben, welche aus der Tabelle 2 zu entnehmen sind. Zu bemerken sei, dass die Zahlen in den Jahren von 1959 bis 1989 nicht der Realität ganz entsprechen, weil in der Sowjetzeit viele Deutschen ihre Volkszugehörigkeit verhehlten, um nicht deportiert zu werden (MELIKA, 1995c). Unter "Ukrainer" figurieren außer den bodenständigen Ruthenen

Ethnien	1921	1930	1959	1970	1989
Ukrainer	372.508	450.925	686.464	808.131	976.749
Ungarn	102.998	115.805	146.247	151.949	155.711
Rumänen	13.816	12.777	18.346	23.454	29.485
Slowaken	19.289	34.511	12.289	9.573	7.329
Deutsche	10.721	13.804	3.504	4.230	3.478
Russen	1.655	?	29.599	35.189	49.458
Juden	82.324	95.008	12.169	10.560	2.639
Roma	?	1.442	4.970	5.902	12.131
sonstige	1.211	1.085	6.585	18.371	6.665
Gesamtzahl	604.522	725.357	920.173	1.056.799	1.245.618

Tabelle 2. Dynamik der Bevölkerung Transkarpatiens von 1921 bis 1989.

auch diejenige Ukrainer, die nach 1945 aus anderen Regionen der Ukraine, vorwiegend aus Galizien, eingewandert sind und sich in Transkarpatien ansiedelten und beheimateten (ca. 120.000 Personen). Unter "sonstige" zählen Ankömmlinge aus Sibirien, Mittelasien und aus den Kaukasusländern, die fast ausschließlich russischsprachig sind. In den 70er Jahren begannen die Juden in großen Scharen auszuwandern; viele Slowaken verließen das Gebiet, um in die ÈSSR auszureisen.

Die in der Zeit und im Raum verlaufenden Veränderungen in der multinationalen Vertretung der transkarpaten Bewohnerschaft, der mehrmalige Machtwechsel und der Übergang von einer Amtssprache zur anderen, die sich beschleunigende Entwicklung der Wirtschaft und Industrien, der unterschiedliche sozial-ökonomische Zustand der jeweiligen

Ethnien, finden ihre Widerspiegelung im Lehnwort der einzelnen Sprachen und Mundarten. Betrachtet man, z. B., die Fremdwörter die Werkzeuge und Utensilien bezeichnen, so kann bemerkt werden, dass diese in den deutschen Mundarten der Vorkriegszeit eine geringere Zahl darstellen, als in den ruthenischen oder ungarischen: 1. im "Schwobischen" haben wir neben **baistsāngl** "Beißzange" auch **hārāpāfogo** < ung. *harapófogó*; **tjāvārhuzo** < ung. *csavarhúzó* "Schraubenzieher"; **menetvago** < ung. *menetvágó*, -füró "Gewindeschneider, Bohrer"; **vilān'tsāŋ'n** < ung. *villanyfogó* "Rund-, Entisolierzange"; **Ĵātu** < ung. *satú* "Schraubstock"; **reselö** < ung. *reszelő* "Feile"; **frāntsiāĴlisl** < ung. *franciakulcs* "Engländer, Franzose" als verstellbarer Schlüssel; **dāralo** < ung. *daráló* neben dt. mund. *waintraummil* "Weintraubenmühle"; **tĴakan** < ung. *csákány* "Picke"; **tatĴka** < ruth. *tatĴka* neben dt. mund. *Ĵtouskār'n* "Schubkarren"; **rāhatĴ** < ruth. *rāhatĴka* "Schlaghacke" mit zwei Zähnen; **preĴĴ** < ung. *prés*, ruth. *preĴĴ* neben dt. mund. *pres* "Presse". Die angeführten Beispiele deuten darauf hin, dass die meisten Entlehnungen dieser thematischen Gruppe ungarisch sind. Die überwiegende Vielfalt der Werkzeuge aller Berufe wurden in der Vorkriegszeit von den deutschen Mundartlern "schwobisch" und "taitsch" genannt. 2. Im Ruthenischen haben wir: **balta** < ung. *balta* vom dt. *Beil*, ukr. "sokyrā"; **bormāĴena** < dt. *Bohrmaschine*, ukr. "sverdlylnyj stanok"; **fangli** < dt. mund. *fāŋ'l* (Schöpfkelle), ukr. "čerpak"; **flajbes** < dt. *Bleistift*, ukr. "olivec"; **furek** < ung. *furik* < dt. *Fuhrwerk*, ukr. "tačka, vozyk"; **glantspapier** < dt. *Glanzpapier*, ukr. "načĴdak"; **hejber** < dt. *Heber*, ukr. "lom"; **hu/o/blek** < dt. *Hobel*, ukr. "rubanok"; **kerner** < dt. *Kerner*, ukr. "Kerno" **kajlo** < dt. *Keil* (Picke), ukr. "kyrka"; **kuplung** < dt. *Kupplung*, ukr. "ščeplen'a"; **kurbli** < ung. *kurbli* < dt. *Kurbel*, ukr. "ručka" und weitere ca. 50 Wörter deutscher Herkunft. Zu dieser thematischen Gruppe gibt es auch zahlreiche ungarische Entlehnungen, z. B., **henĴer** < ung. *henger* "Farbrolle, Walze", ukr. "katok"; **d'alūw** < ung. *gyalú* "Hobel", ukr. "rubanok"; **kefa** < ung. *kefe* "Bürste", ukr. "ščitka"; **lujtra** < ung. *léttra* < dt. *Leiter* ukr. "drabyna"; **hidekvago** < ung. *hidegvágó* "Meißel", ukr. "zubylo"; **preĴĴ** < ung. *prés* < dt. *Presse*, ukr. "pres"; **reselūw** < ung. *reszelő* "Feile", ukr. "terpuh"; **Ĵmirgli** < ung. *smirgli* < dt. *Schmirgel* ukr. "načĴdak", sowie die schon höher erwähnten Entlehnungen, die auch in den deutschen Mundarten eingedrungen sind, aber dem Ruthenischen angepasst wurden, z. B., **frantsus'kej kl'utĴ** < ung. *franciakulcs*. 3. In der ungarischen Umgangssprache und in den Mundarten: **tsāngli** < dt. *Zange*, ung. "Fogó"; **tsāĴtok** < dt. *Zollstock* bzw. **mejter** < dt. *Meter*, ung. "méter"; **kurbli** < dt. *Kurbel*, ung. "kurbli"; **viŋkli** < dt. *Winkel(messer)*, ung. "vinkli(méró)";

báltá < dt. *Beil*, ung. “balta”; **prejŝ** < dt. *Presse*, ung. “prés”; **tsirkul** < dt. *Zirkel*, ung. “körzö”; **penzli** < dt. *Pinsel*, ung. “ecset”; **fãñli** < dt. mund. *fãñl* “Kelle”, ung. “serpenyö”; **pumpa** < dt. *Pumpe*, ung. “szivattyú”; **hejber** < dt. *Heber*, ung. “emelö”; **gater** < dt. *Gatter*, ung. “fürészmalom”; **ŝmirgli** < dt. *Schmirgel*, “csiszolópapír”; **ŝrof-huzó** < dt. *Schraubenzieher*, “srófhúzó, csavarhúzó”. Aus slawischen Sprachen entstammen im Ungarischen solche Entlehnungen dieser thematischen Gruppe: **kálápatŝ** < slaw., ruth. *klepatŝ*, ukr. “molotok”, ung. “kalapács” (Hammer); **gereble** < slaw., ruth. *Hrabl’i* ukr. “hrabli”, ung. “gereblye” (Rechen); **lápát** < slaw., ruth. *lopata* ukr. “lopata”, ung. “lapát” (Schaufel); **vilá** < slaw., ruth. *vele*, ukr. “vyly”, ung. “villa” (Gabel); **kápá** < slaw., ruth. *kápatŝka*, ung. “kapa” vom Verb *kopaty* (graben), ukr. “motyka” (Hacke); **veder** < slaw., ruth. *vidrá* ukr. “vidro”, ung. “veder/vödör” (Eimer); **boroná** < slaw., ruth. *borona* ung. “borona” (Egge). Bemerkenswert ist, dass die deutschen Entlehnungen sich vorwiegend auf die handwerklichen und industriellen Fachgebiete beziehen, während die slawischen hauptsächlich die landwirtschaftliche Lexik berühren.

Entlehnungen verschiedener Fachlexik der Nachkriegszeit sind in den Mundarten aller drei Sprachen reich an Russismen, insbesondere die deutschen Mundarten, z. B., **benzopila** < russ. *benzopila* “Motorsäge”, **betánámifalka** < russ. *betonomiŝalka* “Betonmischer”, **ekskavatár** < russ. *ekskavator* “Tieföffel”, **transporter**, russ. *transpt’or* “Förderband”, **ŝtáŝŝik** < russ. *ŝčoŝik* “Strom-, Gaszähler”, **kompresár** < russ. *kompresor* “Kompressor”, **nasás** < russ. *nasos* “Pumpe”, **metŝik** < russ. *meŝik* “Gewindebohrer”, **pláŝka** < russ. *pláŝka* “Schneideisen”, **drel’** < russ. *Drel’* “Drillbohrer”, **fuganá** < russ. *fuganok* “Hobelmaschine” u. v. a. Die Zahl der in den letzten Jahrzehnten entlehnten Fachausdrücke aus der russischen, weniger aus der ukrainischen Norm- und Umgangssprache, ist nicht fest und ständig bei allen deutschen Fachleuten. Sie (die Zahl) hängt vom Alter, von der Arbeitsstelle und vom Fachgebiet (Elektrotechnik, Elektronik, Radiotechnik, Gerätebau etc.) des Spezialisten. Viele russische bzw. ukrainische Entlehnungen und Fachausdrücke haben ihre Dublette in der deutschen Normsprache. Für die unkrainischen Mundarten werden diese Wörter als “eigensprachig” empfunden; die ungarischen Mundarten bzw. die Umgangssprache des Gebiets bereichert sich vor allem dank der ungarischen Normsprache, die in Transkarpatien die offizielle Sprache der ungarischen nationalen Minderheit ist.

Eine andere Verteilung der Entlehnungen als in den Fachsprachen der jeweiligen Berufe haben wir in der thematischen Lexik der Tier- und

Pflanzenwelt der im Gebiet wechselseitig wirkenden Mundarten der deutschen, ukrainischen und ungarischen Sprache. In den deutschen Mundarten sind es Entlehnungen aus dem Ruthenischen: **baran**/ⁿ < ruth., ukr. *baran* "Schafbock" in der Bedeutung von "Schaf"; **baranla** als Ableitung von **baran** mit dem diminutiven Suffix **-la** "-lein" für die Bezeichnung von "Lamm"; **bika** < ruth., ung. *bika* < slaw. *Byk* "Stier"; **báč̣a károvska** < ruth. *báža károvska*, ukr. "sonečko" (Marienkäfer, Herrgottskäfer); **borsuk** < ruth., *bársuk*, ukr. "borsuk" (Dachs); **gáza, k^háza** < ruth. *káza*, ukr. "koza" (Ziege. Geiß); **k^házabok** "Ziegenbock", **kázala** als Diminutiv für "Geiß"; **husak** < ruth. *husak*, ukr. "husak" (Gänserich); **jalüwka** < ruth. *jalüwka*, ukr. "jalivka" (gelte Kuh); **katjka**/ⁿ, **kaŕ**/ⁿ < ruth. *katjka*, ukr. "kačka" (Ente); **katjeli** < ruth. *katjata*, ukr. "kačata" (Entenküken); **katjur** < ruth., ukr. *kačur* (Enterich); **matsur** < ruth. *matsur*, ukr. "kit" (Kater); **mula** < ruth. *mula*, ukr. "mul" (Maultier); **txur** < ruth. *txür*, ukr. "txir" (Iltis); **trusak** < ruth. *trus'ak*, ukr. "kril" (Kaninchenbock); **ſatun** < ruth. *ſatun* (wegen Ausfall des Winterschlafs auf Tiere und Menschen jagende Bär); **Čaba** < ruth., ukr. "Čaba" (Frosch); **Čuk (káláratski)** < russ. "koloradskij Čuk" (Kartoffelkäfer). Aus der ungarischen Umgangssprache sind in den deutschen Mundarten auch Entlehnungen vorhanden: **bogar** < ung. *bogár* "Käfer"; **ſvabbogar** < ung. *svábbogár* "Schabe"; **kákáj** < ung. *kakas* "Hahn"; **mokuj** < ung. *mókus* neben dt. mund. **axkats'l** "Eichhörnchen"; **pava** < ung. *páva* "Pfau"; **pujká** < ung. *pulyka* "Truthuhn"; **pujkákákáj** "Truthahn"; **tjiko** < ung. *csikó* "Enter"; **tjikala** "Fohlen"; **tjátji** < ung. *csacsi* "Eselchen"; **sámár** < ung. *szamár* "Esel". Die letzten zwei Entlehnungen werden meist in übertragener Bedeutung gebraucht: **tjátji** lieblich für ein Kind, das wegen Mangel an Erfahrung Fehlgriffe zulässt; **sámár** für die Bezeichnung eines störrischen, dummen und trotzigen Menschen.

Im Ruthenischen und Ungarischen habe ich für die Bezeichnung einheimischer Tiere keine Entlehnungen deutscher Herkunft bzw. mit deutschem Etymon fixiert. Slawische Tierbezeichnungen im Ungarischen und ungarische im Ruthenischen sind dagegen vorhanden, z. B., **pul'ka, sámár, bogar, tjátji, kákáj, gol'a** ung. *gólya*, ukr. "leleka" (Storch); **mokujka** < ung. *mókus*, ukr. "bilka" (Eichhörnchen) u. a. m., sowie slawische Entlehnungen im Ungarischen, z. B., **biká, kátjá, páčkan'** < ruth. *patskun*, ung. "patkány" (Ratte); **medve** < ruth. *medvid'*, < ukr. *vedmid'*, ung. "medve" (Bär); **sárká** < ruth., ukr. *soroka*, ung. "szarka" (Elster) usw.

Das Lehngut der Mundart/Sprache befindet sich gemeinsam mit dem Wortschatz in ständiger Bewegung und kann nach Zeit und Raum der

Entlehnung der Fremdwörter und deren Gebrauch im Verkehr in fünf Gruppen gegliedert werden:

Zu der ersten Gruppe gehören die Fremdwörter, die aus dem Gebrauch verschwunden sind und nur in Schriften, Reisebemerkungen und ethnographischen Studien zu finden sind, z. B., **Togger** "Maisbrei", das eine phonetische Umwandlung des ruth. *tăkan* der salzburgischen Mundart entsprechend bei den deutschen von Deutsch Mokra und Königsfeld - später durchsetzte sich die Form **Tukan**, die bis jetzt im Sprachverkehr gebraucht wird. (SCHABUS 1999, 206); **Livertinen** "Felder, von denen die Landwirte keine Abgaben der fürstlichen Kammer leisten mussten" < lat. *Liber* "bürgerlich frei"; **Suplik** "Beschwerde, Bitte" < lat. *supplicare* "bitten"; **Skribenten** "Schreibende" < lat. *scribe* "Schreiber"; **Kameralist** "Beamte der fürstlichen Kammer" < lat. *camera* "Kantor"; **Assessor** "Anwärter, Gouverneur" < lat. *assedere* "beisitzen"; **Session** "Ansässigkeit, Grundstück mit Gehöft" < veraltet ung. *szeszió* "urbarialer Besitz" vom lat. *sessio*; **Fischkarosch** "Rechtsanwalt" < veraltet ung. *fiskális* für *ügyvéd*; **Karmanal** "Frikadelle" bei den Zipserdeutschen von Rachovo < slov. *karmina* "vom Sautanz für Geschenk bestimmtes Stück Fleisch".

Zu der zweiten Gruppe gehören Fremdwörter, die sich archaisiert haben und nur bei der ältesten Bevölkerungsschicht in Erinnerung geblieben sind und im Verkehr nur selten gebraucht werden, z. B., **tġeres** "breiter Ledergurt" der Huzulen < ruth. *tġeres*; **botġkorn** "Bundschuhe" < ung. *bocskór*, ruth. *botġkäre*, synonymisch zu *păstăle*; **hunche, hunja** "aus Schafwolle grob gewobener Überzug" < ruth. *hun'a*; **guba** "zottiger Pelzmantel aus Schafwollsträhnen" < ung. *guba*, jetzt auch in der Bedeutung der Gestalt des "Alten" beim Weihnachtsspiel (MELIKA 1995b); **kop'(l)** "uneheliches Kind" < ruth. *kopól'a*, lat. *copula* "Verbindung", vgl. dt. *Kopula* "Begattung bei Tieren"; **drabina** "Krippe, Futtertrog" bei den mainfränkischen Deutschen im Raum von Mukačevo < ruth. *drabena* "Leiter"; **kuntentġ** < franz. *content* "zufrieden"; **plešġrt** < franz. *blessé* "Verwundet" (beide letzten Wörter konnten in die deutsche Mundart während des Wehrdienstes in der k.u.k. Armee eindringen); **pulenta** neben **puliska** "Maisbrei" < ital. *polenta*, welches die Italiener als Damm-, Tunnel- und Brückenbauer der Eisenbahn in Karpaten-Ruthenien als Nationalspeise aßen und von den Deutschen und Ungarn gern übernommen wurde - bei den letzteren verwandelte sich Polenta in *puliszka*; **moċar(a)** "Mörser" < ruth. *moċara*, ung. *mozsár* - wird als Schießvorrichtung am Vorabend von Ostern angewandt; **murok** "Karotte, Moorrübe" als phonetische Anpassung des ruth. *morkva* im Rheinpfälzischen von Chust.

Zu der dritten Gruppe gehören Fremdwörter, die durch fremde und/oder aus der eigenen Sprache Synonyme (Duplette) infolge des Wechsels der Amts- bzw. Staatssprache ausgetauscht wurden, wobei beide Wörter nebeneinander gebraucht werden können, z. B., **ridikül** "kleine Handtasche der Frauen" < ung. *retikül*, dt. *Retikül*, franz. *réticule* neben dt. mund. **tajk^l**, **hántta^l** sowie **sumk^e**, **sumát^lk^l** < russ. *sumka*, *sumočka* (Handtasche); **paraplej** "Regenschirm" < ung. *paraplé*, franz. *parapluie* zu **zonntek** < russ. *zontik* aus dem dt. *Sonnenschirm*; **Ĵligávits** "Pflaumenschnaps" < ruth. *slevávetsa* zu **samáhán** < russ. *samohon*; **Ĵemli** "Semmel" < ung. *zsemle* zu **bulát^lk^a** < russ. *buločka*; **fádlájt** "Eis" < ung. *fagy^lalt* zu **márázevá** < ukr. *morozyvo*; **náránt^l** "Apfelsinne" < ung. *narancs* zu **ap^lsin** < russ. *apel'sin*; **Ĵátu** "Schraubstock" < ung. *satú* zu **tiskⁿ** < russ. *tiski*, ukr. *tysky*; **rese^le** "Feile" < ung. *reszeló* zu **napilnek** < russ. *napil'nik*; **Ĵandar** "Polizist" < ung. veraltet *zsandár*, franz. *gendarme* zu **milit^sĴta** < ung. *milicista* oder **Milit^sioner** < russ./ukr. *milicioner*; **vizserel^e** "Installateur" < ung. *vízsereló* zu **vádáprávd^tĴek** < russ. *vodoprovodčik*; **vilán'** "Strom" < ung. *villany* zu **elektreka** < ukr./russ. *elektryka*, dt. *Elektrizität*; **piats** "Markt" < ung. *piac* vom ital. *piazza* zu **bazar** < russ. *bazar* vom persischen *bazar*; **legetimatsia** "Ausweis" < tsch. *legitimace* zu **pasport** russ. < *passport* vom franz. *passeport*; **konektor** "Steckdose" < ung. *konnektor* zu **rosetka** < russ. *rozetka* vom dt. *Rosette*; **minium** "Mennigrot" < ung. *minium* zu **surek** < ukr./russ. *suryk* (-ik) u. v. a.

Zu der vierten Gruppe gehören Fremdwörter, die neue Begriffe bezeichneten und in den Wortschatz zugunsten des Verkehrs zu verschiedenen Perioden in die deutschen Mundarten eindringen und auch weiterhin entlehnt werden. So, kamen in der Periode der tschechoslowakischen Republik in Subkarpatien die Wörter **elevator**, **inkubator**, **magazin**, **odborna Ĵkola** < tsch. *odborna škola* "Fachschule", **finants** "Finanzpolizei, -beamte", **indĴinir** "Ingenieur" < tsch. *inĴenyr*, **maĴinist** "Lokführer", **radia** "Rundfunk" < tsch. *rádio*; **akord** "Akkord" < tsch. *akord*; **párfin** "Parfüm" < tsch. *parfém* oder ung. *parfüm* **dáhávár** "Vertrag" < russ./ukr. *dogovor/dohovir*; **eĴelon** "Militärzug" < russ. *eĴelon*; **kaxos** "Kolchose" < russ. *kolchoz*; **kaxebĴta** "KGB-ist" < ruth. *kaĴebĴta* - eine Bildung der Abkürzung KGB mit dem ungarischen Suffix *-ista*; **mexanizatsia** "Mechanisierung" < russ./ukr. *mechanizacia* u. v. a. Zu dieser Gruppe gehört eine sehr reiche Zahl von Fremdwörtern der ukrainischen, russischen u.a. Sprachen, die in ihrer Mehrheit Internationalismen sind. Mit der Entwicklung der neuen ökonomischen, politischen und administrativen Verhältnissen sowie der Informatik dringen sehr viele Wörter nicht nur in

die deutschen Mundarten, sondern in allen Mundarten und Normsprachen, besonders aus dem Englischen, wie z. B., **biznes** "Business", **kompjuter** "Computer", **marketing** "Marketing", **imedĀ** "Image"; **internet**, **softver** "Software" usw. usf.

Zu der fünften Gruppe gehören Fremdwörter, die nach morphologischer und semantischer Assimilation sich in die mundartlichen Strukturen integriert haben, aber ihrer phonetischen Struktur nach sich als Fremdwörter erkennen lassen. Die Lexeme dieser Gruppe gehören zum stabilen Teil des deutschen mundartlichen Wortschatzes, z. B., **bunda** "Pelzmantel" < ung. *bunda*; **påplån** "Steppdecke" < ung. *paplan*; **swetr** "Pullover" < tsch. *svetr*; **brindz** "Brimsen, Schafkäse" < rum. *brânzå*; **hurk'n** "Leber- oder Blutwurst" < ung. *hurka*; **kave, kåfe** "Kaffee" < ung. *kavé*, russ. *kofe* (arab. *gahva*); **kompot** "Kompott" < ung. *kompót* oder tsch. *kompot* < franz. *compote* (aus lat. *composita* "zusammengesetzt"); **krëms'l** "Kartoffelpuffer" < ung. /ruth. *krëmszli*; **lekvar** "Marmelade" < ung. *lekvår*, ruth. *lekvar*; **palatljĩk'n** "Eierkuchen" < ung. und ruth. *palacsinta*, rum. *plåcintå*, slov. *placinka* (lat. *placenta*); **paska** "Osterbrot" < ruth./ukr. *paska*, ung. *påszka* (lat. *pascalis*); verschiedene Benennungen für den Maisbrei: rum. **malai**, **mamaliga**, ruth. **tåkan**, **tjir**, ung. **puliska** vom ital. *polenta*; **båradais**, **paradais** "Tomaten" < öst. dt. *Paradeis* von *Paradiesapfel*. Da jedoch zur Zeit der Ansiedlung die deutschen Kolonisten diese Kultur nicht kannten, konnten sie das Wort vom ung. *paradicsom* oder slov. *paradajka* (ruth. *paradyĉka*) entlehnen. Zu dieser Gruppe gehören auch die Adverbien **huzerjana** < ruth. *huzom* von *huz* "Hinter, Unterleib), wird beim Abriesen des Langholzes vom Schlag in der Bedeutung "mit dem dicken Ende den Stamm in die Rutsche einschwenken" gebraucht, sowie das Wort **verjana** < ruth. *verjkåm* von *verjåk* "Wipfel" in der Bedeutung "mit dem dünnen Ende den Stamm in die Riese einführen". Oft wird derb die Interjektion **fras** < ung. *fråsz* "Epilepsie", ruth. *fras* "Teufel, schlechter Geist" in Fluchen gebraucht (konnte aus dem öst. dt. *Fratze* ins Ungarische eindringen); in demselben Sinne wird **guta** < ung. *guta* "Infarkt, Insult" gebraucht. Von vielen älteren Personen, welche ungarisch oft verkehren, wird anstelle des mundartlichen **obe** "oder" das Wort **våd'** < ung. *vagy*, sowie das Füllwort **håt** < ung. *håt* "nu, ja, also" gebraucht. Die Fremdwörter dieser Gruppe werden von allen Altersschichten benutzt und sind thematisch sehr unterschiedlich: Sie erfassen die Alltagslexik des Mannes und der Frau, die Fachlexik der Handwerker, die Lexik bei der Unterhaltung zu verschiedenen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens.

Die Vermehrung des Wortschatzes durch Entlehnungen ist fast immer durch extra-, inter- und intralingualen Beweggründe motiviert. Es gibt jedoch in den deutschen Mundarten Transkarpatiens Fälle, wann fremde Lexeme solche deutsche Wörter verdrängten, die keinen Grund zu haben scheinen durch ruthenische bzw. ungarische Wörter ausgetauscht werden zu sein, z. B., **harax** "Erbse" < ruth. *horox*; **hreb** "Steinpilz" < *hreb* "beliebiger Pilz"; **kre** "Meerrettich" < ruth. *xrin*; **kop'r** "Dill" < ung. *kapor*, ruth. *okrü(o)p*; **mak** "Mohn" < ung. *mag*, ruth. *mak*; **baran (baran^l, -la)** "Schaf" < ruth. *baran* "Schafbock"; **bogar** "Käfer" < ung. *bogár*; **kákáj** "Hahn" < ung. *kakas* u.a. schon höher erwähnte Entlehnte Wörter für die Bezeichnungen von Tieren.

Die Fremdwörter der deutschen Mundarten wurden zu verschiedenen Perioden entlehnt und seither gebraucht. Von 400 Fremdwörtern die allgemein gebraucht werden, sind etwa 41% bis Ende des 1. Weltkriegs entlehnt worden; 29% drangen in die Mundarten zwischen den beiden Weltkriegen; etwa 30% bilden einen Teil des. Nach 1945 entlehnten Wortgutes. Nicht eingerechnet wurden Internationalismen, Fachausdrücke, sozialpolitische Termini usw., die nicht zur Alltagslexik eingeräumt werden können. Das Lehngut wird von den Vertretern der Mundarten der deutschen, ukrainischen und ungarischen Sprache nicht gleich von Leuten verschiedenen Alters gebraucht. Um den Gebrauch der Fremdwörter in Abhängigkeit des Alters zu vergleichen, wurden je 400 Fremdwörter der Alltagslexik in den behandelnden Mundarten gewählt und Personen folgender Alterskategorien befragt: 1. Leute über 70 Jahre, 2. Leute von 40 bis 70 Jahre und 3. Leute von 20 bis 40 Jahre. Die Analyse ergab, dass bei den Vertretern der deutschen Mundarten die Fremdwörter stabiler im Wortschatz behalten bleiben, als bei den Ungarn; besonders intensiv verläuft der Austausch der Fremdwörter bei den Ruthenen (siehe Tabelle 3). Von den zu verschiedenen Zeiten bis 1945 entlehnten Fremdwörtern blieben bei den Vertretern über 20 Jahre der ruthenischen Mundarten am wenigsten behalten (37% gegen 81% bei den Deutschen). Bei den Ruthenen beobachten wir auch einen intensiven Prozess der Archaisierung der Fremdwörter (25% gegen 7% bei den Deutschen). Die Ursache der vorhandenen Diskrepanz liegt darin, dass in der Nachkriegszeit die ukrainische Sprache zur Amts- und ab 1991 Staatssprache wurde.

Lehngebrauch bei	Gebrauch der bis 1945 entlehnten Fremdwörter bei den		
Personen über	Deutschen	Ungarn	Ukrainern

20 Jahre	81%	72%	37%
40 Jahre	93%	89%	75%
70 Jahre, (Schwund)	100% (7%)	100% (11%)	100% (25%)

Tabelle 3. Der vom Alter bedingte Gebrauch des "älteren" Lehnguts im interethnischen Raum von Transkarpatien.

Das Entleihen von lexikalischen Einheiten hängt nicht nur von den sozialen, ökonomischen, kulturellen u.a. extralinguistischen Urhebern, sondern auch vom Stand des Bilingualismus und seiner Verbreitung unter den Vertretern der bei der intraterritoriellen Existenz einer ethnischen Minderheit. unter denen es kaum noch Monolingua gibt, wie das der Fall der Deutschen im Karpatenraum ist. Noch Ende der 60er Jahre ergaben meine Forschungen, dass es in Kučava (Sprachinsel von Mukačevo), wo 50% der frankendeutsche Bevölkerung nur 2,3% (ca. 4 bis 5 alte Frauen) einsprachig waren. In der Gegenwart gibt es unter der deutschen Bevölkerung des Gebiets keine Monolingua mehr, weswegen die Bedürfnisse des Verkehrs die ruthenische Mundart bzw. die ukrainische Normsprache vollständig decken kann. Dabei sei bemerkt, dass es eine ganze Reihe von Bereichen gibt, wo die deutschen Mundarten nicht imstande sind eine effektive Kommunikation zu sichern und die deutschen Mundartler miteinander ukrainisch verkehren müssen. In Transkarpatien befinden sich die Deutschen im Zustand des Sprachwechsels von der deutschen Mundart zur ruthenischen bzw. zur ukrainischen Standardsprache. Der Sprachwechsel (-austausch) geschieht in fünf Phasen und verläuft mit jeder Etappe beschleunigend, wobei er von der Qualität (Subordination verschiedenen Grades der zweiten Sprache, Ordination, Subordination der ersten Sprache) und Quantität (singulär, multipel, Integral) des Bilingualismus abhängt, welcher die Intensität des interethnischen Verkehrs bestimmt (vgl. Tabelle 1) und entsprechend den Sprachkontakt zahlenmäßig charakterisiert (MELIKA, 1993, S. 93-104). Im Schema 1 wird die Reihenfolge der Phasen im Zeitverlauf (↓) dargestellt, wobei "links" der Verkehr zwischen den deutschen Mundartlern (Dt>Dt) und "rechts" zwischen den Deutschen und den Ruthenen (Dt>Rt/Dt) charakterisiert wird.

Deutsche insulare Vertretung im ruthenischen Sprachraum		
deutscher Sprachgebrauch der Deutschen	Phasen des Sprachgebrauchs ↓	ruthenischer Sprachgebrauch der Deutschen
in allen Fällen des Dt-Dt-Verkehrs, keine Beeinflussung von rt-Strukturen auf die dt	PHASE I primärer dt-	sehr beschränkter Dt-Rt-

Mundart	Monolingualismus Erscheinung des einzelnen dt/rt-Bilingualismus	Verkehr; rt- Mundart in allen Fällen stark beeinflusst von dt- Strukturen
in allen Fällen des Dt-Dt-Verkehrs, Beeinflussung von rt-Strukturen im lexikali- schen System der dt-Mundart	PHASE II subordinativer dt/rt-Gruppen Bilingualismus mit rt- Unterordnung	in allen Fällen des Dt-Rt-Verkehrs, rt- Mundart mäßig beeinflusst von dt-Strukturen
in allen Fällen des Dt-Dt-Verkehrs im Alltag, be- schränkt bei Fachgesprächen wegen Defizit an Fachlexik in der dt-Mundart	PHASE III kollektiver und ordinativer dt/rt-Bilingualismus ↓	in allen Fällen des Dt-Rt- und Dt-Dt- Verkehrs bei Fachgesprächen, dt-Struktu- ren sporadisch in der dt-Mundart
im Dt-Dt-Verkehr unter äl- teren Personen, im primiti-ven Verkehr, großer Anteil von rt- Strukturen in der dt-Mundart	PHASE IV kollektiver, subordinativer rt/dt- Bilingualismus mit dt- Unterordnung ↓	in allen Fällen des Dt-Dt/Rt-Verkehrs, dt-Strukturen implizit in der Semantik der mundartlichen rt- Lexik vorhanden
volle Lahmstellung der dt-Mundart, dt-Kenntnisse bei alten Personen, lokales Absterben der dt-Mundart	PHASE V rt- Monolingualismus, Reste des rt/dt- Bilingualismus ↓	in allen Fällen des Dt-Dt/Rt-Verkehrs ohne Einfluss von dt-Strukturen auf die rt-Mundart
Übergang der Dt-Vertretung in Rt-Vertretung (im ungarischen Sprachraum in Ug- Vertretung)		

Im Schema bezeichnen die Symbole: Dt “Deutsche”, dt “deutsch”, Rt “Ruthene/Ukrainer, rt “ruthenisch/ukrainisch”, Ug “Ungar”, ↓ Richtung des Zeitablaufs.

Bemerkungen: Im Beitrag werden folgende spezielle Transkriptionszeichen für die Mundarten aller drei Sprachen angewandt - [ǎ] für das dunkle Deutsche mundartliche /a/, das Ungarische /a/ und das Ruthenische bzw. Ukrainische /o/; [ɛ] für das Deutsche /e, ä/, das Ruthenische/Ukrainische und Ungarische /e/; [ʃ] für das Deutsche /sch/, das Ukrainische /š/ und das Ungarische /s/; [ŋ] für den /ng/-Laut in den Verbindungen “ng, nk”; [w] für den bilabialen stimmhaften Engelaut bei fallenden Diphthongen; mit [ʻ]

wird die Palatalisation der Konsonanten im Ukrainischen /t',d'/, im Ungarischen /ty, gy/ usw. bezeichnet; mit hochgestelltem [e] wird der reduzierte /e/-Laut angegeben; die Länge des Vokals wird mit unterstrichenem Lautzeichen [a, e] wiedergegeben. Abkürzungen: dt. "deutsch", mnd. "mittelniederdeutsch", öst. "österreichisch", mund. "mundartlich", spr. "Sprache, sprachlich", ruth. "ruthenisch", ukr. "ukrainisch", russ. "russisch", slaw. "slawisch", slov. "slowakisch", tsch "tschechisch", ung. "ungarisch", rum. "rumänisch", ital. "italienisch", franz. "französisch", lat. "lateinisch".

LITERATUR:

- ČUČKA, P.P.: Antroponimia Zakarpat'a (ukrainisch). Dissertationsschrift in zwei Büchern, Kyiv 1969.
- HOLOVČAK, Natalia; MELIKA, Georg: Die Deutschen im Turjatal der Waldkarpaten. In: Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde. Hrsg. Heike MÜNS, Bd. 39, 1996, S. 247-255.
- HVOZDIAK, O.M.; MELIKA G.I.: Zapozyčĕn'a leksyky nimeckoho pochodčĕn'a v ukrajins'kij hovirci učhorodsčyny.// Problemy romanogermans'koji filologiji, Učhorod 1998, S. 33-38.
- LEHOCZKY, Tivodar: Beregvármegye monográphiája, I kötet, Ungvárott 1881.
- LYZANEC P.M.: Az USYSYK kárpátontúli területe ukrán nyelvjárásí lexikális hungarizmusaink ás megfelelőiknek atlasza, Ungvár 1976.
- MELIKA, Georg: Die sprachliche Verkehrsaktivität der deutschen Minderheit in Mukačĕvo. In: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde. Hrsg. Ulrich TOLKSDORF, Bd. 34, Marburg 1991, S.71-102.
- MELIKA, G I; HVOZDIAK, o. M.: Vzájemopronyknen'a pobutovoji leksyky v ukrajinsko-nimec'kych mičhovirkovyh kontaktach (Mukačivsčyny). In: Ukrains'ka mova na Zakarpat'i u mynulomu i sjhodn'i. Učhorod 1993, S.233-237.
- MELIKA, Georg: Spracherhaltung und Sprachwechsel bei der deutschen Minderheit von Transkarpatien. In: Germanistische Mitteilungen, 37/1993, S. 93-104.
- MELIKA, Georg: Entstehung, Entwicklung und Auflösung der deutschen Siedlungen in Transkarpatien. In: Karpatenjahrbuch 1995, Stuttgart 1994a., S.33-46.
- MELIKA, Georg: Die Entwicklung der Vielsprachigkeit und des Sprachgebrauchs unter den Deutschen von Transkarpatien. In: Studien zur Germanistik. Bd. 2., Janus-Pannonius-Universität Pécs 1994b, S.75-82.

- MELIKA, György: A svábokról és a Sváb utcáról. In: Kárpáti Igaz Szó, 1995a február 9.
- MELIKA, Georg: Weihnachten im karpaten-fränkischen Pausching bei Munkatsch (Ukraine). In: Frankenland. Zeitschrift für fränkische Landeskunde und Kulturpflege, Heft 6, Dezember 1995b, S. 315-323.
- MELIKA, Georg: Die Deportation der Deutschen aus Transkarpatien in den Jahren 1944-1946. Ursachen und Folgen. In: Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde, Hrsg. Heike Müns, Bd.38, Marburg 1995c, S.42-64.
- MELIKA, G I: Nimecki kulturni vzajeminy v interetničnomu prostori Zakarpat'a. In: Derčavne regul'uvan'a mičetničnych vidnosyn v Zakarpat'i (ukrainisch), Učhorod 1997, S. 149-159.
- PAČOVSKYJ, Vasyl: Istorija Podkarpatskoj Rusi. Užhorod 1920.
- PERFECKY, Eugen: Sociálne-hospodarské pomery Podkarpatské Rusi ve století XIII-XV. Bratislava 1924.
- SCHABUS, Wilfried: Oberösterreicher in der Ukraine. In: Probleme der oberdeutschen Dialektologie und Namenkunde, Hrsg. Peter WIESINGER, Peter BAUER, Peter ERNST, Wien 1999, S. 186-199.
- SZABÓ, István: Ugocsa megye. Budapest 1937.

Considerații referitoare la relațiile interetnice în cuvintele de origine străină ale dialectelor germane din Transcarpatia.

Rezumat

Articolul cuprinde considerații referitoare la împrumuturi în cadrul relațiilor interetnice dintre dialectele germane, ucrainian (rutenian) și maghiar din Transcarpatia.

Odată cu apariția bi- multilingvismului printre germanii din Transcarpatia s-a modificat atât calitatea cât și cantitatea lexicului împrumutat. Dacă la început coloniștii au folosit doar etnonime, creșterea intensității comunicării a dus la împrumuturi de denumiri ale unor obiecte folosite de ei în viața de zi de zi, de exemplu, vesela.

Datorită contactelor interlingvistice permanente, lexeme germane, ucrainiene și maghiare au pătruns în dialectele maghiare, germane și ucrainiene; ele nu s-au răspândit uniform, ci în funcție de grupe tematice. În limbajul muncitorilor ucrainieni influența germană a fost mai puternică decât împrumuturile ucrainiene și maghiare în dialectele germane. În dialectele germane există un număr de împrumuturi maghiare și ucrainiene denumind animale și plante locale, în timp ce lexemele germane ale aceluiași grup nu se găsesc în dialectele ucrainian și maghiar.

În funcție de modificările condițiilor statale, sociale și economice și a limbii dominante, adică a limbii oficiale de stat s-a schimbat și direcția împrumuturilor de la o limbă (ucrainiană) către celelalte două (maghiara și în principal, germană).-

În această privință rolul principal aparține mass mediei. În perioada de după război au apărut numeroase cuvinte rusești în dialectele celor trei limbi menționate mai sus. După ce Ucraina a devenit independentă o parte din cuvintele rusești au fost înlocuite de cuvinte de origine ucrainiană. Împreună cu fondul de cuvinte al unui dialect, lexemele împrumutate se transformă, rezultatul fiind reflectate în limbajul diferitelor categorii de vârstă. Tranziția de la germană la dialectul/ limba de comunicare ucrainiană (maghiară) este văzută în procesul comunicării între germani.

Az interetnikai kapcsolatok tükröződése a kárpátaljai német dialektusok kölcsönszávaiban Összefoglalás

Jelen dolgozat a kárpátaljai német dialektusokban interetnikai kapcsolatok következtében megjelenő ukrán (rutén) és magyar kölcsönzésekéről tartalmaz megállapításokat.

A kárpátaljai németek körében a két- és többnyelvűség megjelenésével egyidejűleg megváltozott a kölcsönzött szókészlet minősége és mennyisége. Míg a kezdet kezdetén a telepések csak népr neveket használtak, a kommunikáció intenzitásának növekedése a minennapi életben használt tárgyak -pl. edények- megnevezéseinek kölcsönzéséhez vezetett.

A nyelvek közötti állandó érintkezés következtében német, magyar és ukrán lexémák kerültek a magyar, német és ukrán dialektusokba; ezek elterjedése viszont nem általános jellegű, hanem tematikus csoportok szerinti. A magyar és ukrán munkások körében a német nyelvből vett kölcsönzések gyakoribbak, mint az ukrán és magyar kölcsönzések a német dialektusokban. Ezzel szemben a német dialektusok a helyi állat- és növényfajták neveit kölcsönözték, míg ugyanennek a témakörnek német lexémái nem hatoltak be a magyar és ukrán dialektusokba.

Az állami, szociális és gazdasági viszonyok, valamint a domináns nyelv, tehát az államnyelv változásának függvényében megváltozott a kölcsönzések iránya is az egyik nyelvből (az ukránból) a másik kettőbe (a magyarba és főként a németbe). A főszerepet ez esetben a tömmegkommunikációs eszközök játsszák. A háború utáni időszakban a fent említett három nyelv dialektusaiban számos orosz szó jelent meg. Ukrajna függetlenné válá-

sa után az orosz szavak egy részét ukrán eredetűek váltották fel. A dialektusok szóanyagának változásával egyidejűleg változnak a kölcsönzött lexémák is; ezt a folyamatot a különböző korcsoportok nyelvhasználatát tükrözi. A németről az ukrán (magyar) dialektusra/nyelvre való áttérést a németek közötti kommunikáció folyamatában vizsgáljuk. Ez az eredeti nyelvről egy másodlagos használatára való áttéréshez, és a német etnikumtól az ukránhoz (magyarhoz) való átpártoláshoz vezet.

BESTAND UND PERSPEKTIVEN DER SATHMARSCHWÄBISCHEN DIALEKTE UND IHRER SPRACHTRÄGER

HANS GEHL (DEUTSCHLAND)

1. Schwaben und Sathmarer Schwaben

Die *Sathmarer Schwaben* wurden in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts von adligen Grundherren angesiedelt¹. Sie wurden zwischen 1848 und 1918 zum großen Teil madjarisiert. Die Zahl der Deutschen im Sathmarer Gebiet betrug 1930 nach dem Merkmal Volkszugehörigkeit 31 067 und nach dem Merkmal Muttersprache 21 845.

Wie kamen die Schwaben nach Südosteuropa? Nach der Vertreibung der Türken aus Ofen (1686) lag der Schwerpunkt der älteren Kolonistenanwerbung in Schwaben². Von Bedeutung ist die große oberschwäbische Auswanderung der Jahre 1712 - 1717 ins Komitat Sathmar, in die Schwäbische Türkei und in die Batschka. So wurde Großarbersdorf / Nagyárpád (Baranya) 1731 mit Schwaben aus dem Stadtgebiet Rottweil besiedelt. Nach Neudorf / Bačko Novo Selo kamen 1733 unter den Erstsiedlern 70 Schwaben vom Oberen Neckar, im selben Jahr 100 Männer aus dem Stadtgebiet Rottweil nach Mohatsch / Mohács. Auch ins benachbarte Bohl / Boly gelangten zwischen 1746 und 1752 Schwaben aus dieser Gegend. In das 1749 angelegte Apatin kamen Schwaben aus Vorderösterreich, dem badischen Oberland und aus Mainfranken. Auch nach Hodschag / Odčaci, Palanka und Kolut (Batschka) kamen 1756 Schwaben und Alemannen, von denen Kaiserin Maria Theresia 540 Familien für die Batschka werben ließ³. In Syrmien erhielt die seit 1746 bestehende Ortschaft Ruma im Jahre 1786 rund 700 Neuankömmlinge aus Württemberg, Hohenzollern, Ober- und Mittelbaden und aus dem Elsass (61% aus Schwaben, 12% aus Baden und 9% aus dem Elsass). Dafür war die Siedlung nicht vorbereitet. Deshalb zogen von diesen Kolonisten 240 Familien in die Batschka oder ins Banat weiter, während von den Zurückbleibenden im Winter 320 den Seuchen erlagen⁴.

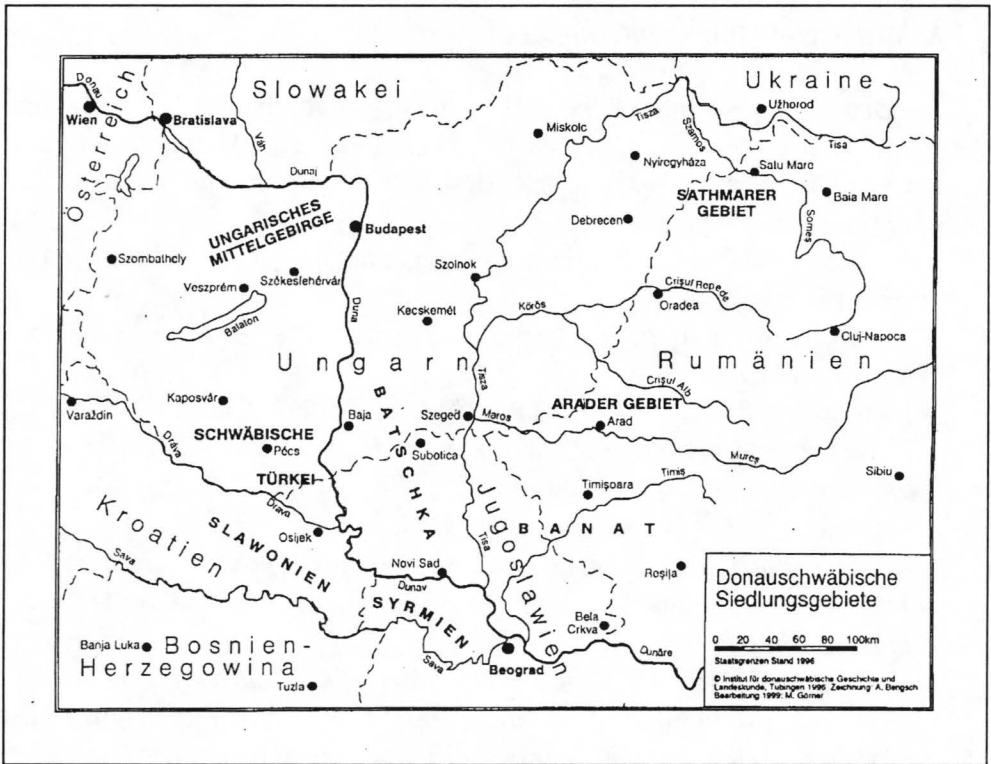
---

¹ HAULER (1987); Ders. (1997).

² SCHÜNEMANN 1935, S. 266.

³ WEIDLEIN 1979, S. 131.

⁴ WILHELM 1990, S.112-114, 159.

2. Dialekte der Sathmarer Schwaben

Das *Sathmarer Gebiet* (um Großkarol%Carei und Sathmar%Satu Mare) ist als einziges donauschwäbisches Siedlungsgebiet (fast) einheitlich oberschwäbisch geprägt (vgl. *I ga hui, i woaiß; mier, ihr, sie schwätzet, guet*), nur in Kriegsdorf/Hodod gibt es eine alem. Mundart (vgl. *Bliëmli, mien Huus*), ähnlich dem Banater Lokaldialekt von Saderlach/Zădăreni, in Neupalota/Palota wird pfälz.-moselfrk., ähnlich vielen Banater Dialekten, gesprochen und in Oberwischau/Vișeu de Sus, Großtarna/Tarna Mare und Batartsch/Bătarci ist eine bair.-österr. Sprachinsel anzutreffen, die mit den Zipsern aus Oberwischau verwandt ist. Im Banat ist die einzige Alemannensiedlung das 1737 angelegte Saderlach/Zădăreni, die 1744 und danach Zuzug aus Oberbaden und vom Hochrhein erhielt. Hauensteiner kamen 1753 nach Neubeschenowa/Dudeștii Noi, aber auch nach Saderlach.⁵

⁵ KÜNZIG 1937, S. 36-38.

2.1 Schwäbische Mundartmerkmale

Das einzige einheitliche oberschwäb. Siedlungsgebiet liegt um Sathmar, in Nordostungarn und Nordwestrumänien. Hier weisen die Mundarten die primären Merkmale des Schwäbischen und dazu einige Besonderheiten auf⁶.

- *p* ist in allen Wortstellungen zu *pf* verschoben: *Pfund, Apfel, Strumpf, Kopf*;
- *st* erscheint auch im In- und Auslaut als *scht*: *luschtege Schwobe, Wurscht, er isch(t)*;
- Diminutivsuffixe *-le, (-lin)*: *Bäsle, Mädle, Gätterle* 'Gassentürchen';
- Einheitsplural auf *-et*: *mer, ihr, sie: schwätzet, winschet, singet*;
- Bewahrung der Diphthonge und Triphthonge: *ie, iea, ue, ui, oi, uoi, uei: siëß, diëane, Fiëanschter, liëab, guat, luege, hui* 'heim', *s isch hoiß, i wuois it waa* 'ich weiss nicht, was', *Stuoi* 'Stein', *Flueisch* 'Fleisch';
- Intervok. Verschlusslaute *b, d, g* sind erhalten: *Schwobe, blibe, widr, fliage, Gwander*;
- Verkürzung des Artikels *die* zu *d*: *d Mareibäs, d Baure, d Ohre*;
- Verkürzte Pronominalformen *i* 'ich', *mi* 'mich', wobei *i* auch den Dativ ausdrückt: *i dieam Bauer* 'dem Bauer'; desgleichen *ui* 'euch' und *ujer* 'euer';
- Das Präfix *ge-* fällt vor Verschlusslaut ab: *brocht* 'gebracht', *kennt* 'gekant'.

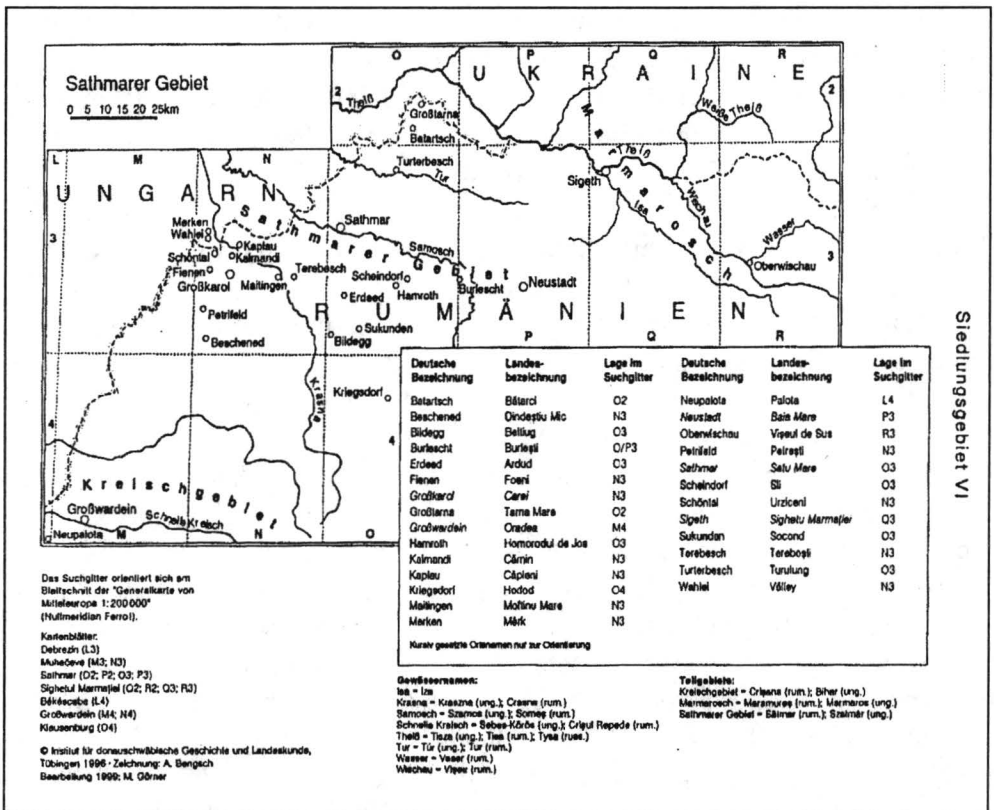
Das *Alemannische*, als Untergruppe des Schwäbischen, weist z. B. in Kriegsdorf oder im Banater Saderlach sprachliche Merkmale der oberrheinischen bzw. Durlacher Siedler auf:⁷

- Konsequenteste *p > pf*-Verschiebung, sogar in Formen wie: *Seipfe*;
- Verschiebung des *k > ch*: *Chopf, chrankch, Chriëslibluescht* 'Kirschblüte';
- Diminutivsuffix *-li* (Pl. auch *-lin*): *en Äpfeli, Maidli, Wiebli* 'Weiblein';
- Erhaltung der mhd. Diphthonge *ie, uo, üe* und *ei* als: *ia, ue, ia, ai; Bliamli, Mueter, Briëdr*;
- Alte Monophthonge: *î, û, iu* bleiben als *ie, uu, ie* erhalten: *Huus* ('Haus'), *Hieser, Ziet*;
- Verbalformen auf *e*: *sege* 'sagen', *du hesch* 'du hast', *ihr het* 'ihr habt';

⁶WEIDLEIN 1979, S. 127-136; RUOFF 1992; SCHIRMUNSKI 1962.

⁷WOLF 1987, S. 100-105.

Auffallende primäre Laut- und Formenerscheinungen des Schwäbischen wurden häufig durch Mundartmerkmale der fränkischen oder bairischen Siedler ersetzt; die "Sprechschwaben" wurden so in vielen donauschwäbischen Siedlungen zu "Abstammungsschwaben"⁸. Schwäbische Dialekte, mit primären schwäbischen bzw. alemannischen Merkmalen, erhielten sich außer in den Sathmarer Siedlungen auch in: Tax / Taksony (bei Budapest), in Tewel / Tevel (Schwäbische Türkei), in Hodschag / Odčaci, in der Batschka (vgl. *Du muesch z'ärscht noch e bissli wachse* 'Du musst zuerst noch ein wenig wachsen') und in Neudorf / Bačko Novo Selo, auch in Franzfeld / Kačarevo (jugosl. Banat) In den Banater Gemeinden Sanktanna / Sântana, Wilagosch / Şiria und Galscha / Galşa wird südfränkisch, mit schwäb. Einfluss gesprochen⁹.

⁸ WEIDLEIN 1979, S. 127.

⁹ GEHL 1991, S. 54 f.

3. Die Aussiedlung und ihre Ursachen

3.1 Situation der Deutschen und der Aussiedlungstrend

Die kulturelle Situation der Rumäniendeutschen nach 1945 bot ein widersprüchliches, uneinheitliches Bild. Im Gegensatz zu anderen ostmittel- und südosteuropäischen Staaten gibt es in Rumänien bis heute eine relativ große Zahl von deutschsprachigen Abteilungen auf allen Stufen des Bildungswesens. In Temeswar gibt es noch ein Deutsches Staatstheater und in Hermannstadt eine deutsche Abteilung des Staatstheaters. Bis zur Wende von 1989 erschienen sieben deutschsprachige Zeitungen und Zeitschriften. Im politischen Teil bis 1990 völlig gleichgeschaltet, bemühten sich die Zeitungen um die Förderung kulturellen Lebens, brachten Beiträge zur Heimat- und Landeskunde, bemühten sich um die Lösung von Schulfragen u. a. Einzelverbesserungen. Das Niveau dieser Zeitungen sank durch die Abwanderung von Mitarbeitern. Im Schuljahr 1982/83 gab es in Rumänien 638 deutsche Schulen und Abteilungen, an denen 49441 Kindergartenkinder und Schüler von 1997 Lehrern unterrichtet wurden. Im Schuljahr 1988/89 gab es schätzungsweise rund 550 deutschsprachige Abteilungen mit etwa 35000 Kindern und Schülern. Später gefährdete der durch die Aussiedlung bedingte Rückgang der Schülerzahlen den Erhalt deutschsprachiger Abteilungen, und nicht selten wurde ihre Existenz nur durch die Aufnahme rumänischer Schüler gesichert. In manchen Klassen der Stadtschulen stieg der Anteil dieser Schüler so sehr an, dass aus dem muttersprachlichen ein fremdsprachlicher Unterricht wurde.

Zu den schulischen Problemen kam hinzu, dass allgemein das Gefühl der Rechtsunsicherheit und des Misstrauens verbreitet war. Die Sicherheitspolizei "Securitate" war allgegenwärtig, die staatliche Kontrolle war total und umfaßte alle Lebensbereiche. Offene Meinungsäußerungen waren nicht möglich und die ungarisch-rumänischen Spannungen erschwerten die Situation zusätzlich. Die zunehmenden Sorgen und Probleme führten zur Existenzangst, zur Angst um die eigene Identität und vor allem um die Zukunft der Kinder. Sie erweckten bei vielen Rumäniendeutschen den Wunsch zur *Aussiedlung*. Im Zuge der Familienzusammenführung wurden von 1977 bis 1988 in der Bundesrepublik Deutschland insgesamt 160542 Personen amtlich als Aussiedler aus Rumänien registriert, das entsprach einem Mittelwert von 14595 jährlich. Die Zahl der Deutschen in Rumänien wurde Anfang des Jahres 1989 auf 200000 geschätzt. Bei einer soziologischen Analyse der Aussiedlergruppe stellt man fest, dass der Anteil der Städter überwog und

die Angehörigen besonders qualifizierter Berufe, Akademiker und Intellektuelle, weit überrepräsentiert waren¹⁰. Walter KÖNIG kommt bei der Analyse der Wünsche der Rumäniendeutschen zu folgender Erkenntnis:

- Die meisten wollten gehen, vor allem junge Leute. Manchmal ging der Riss quer durch die Familien. Das bewirkte eine Sogwirkung, so dass die Zahl der Aussiedlungswilligen laufend zunahm.
- Ein kleiner Teil wollte aus familiären, beruflichen oder aus prinzipiellen Gründen bleiben.
- Ein Rest verhielt sich abwartend, und diese Gruppe hätte durch eine veränderte Haltung des Staates den Nationalitäten gegenüber beeinflusst werden können¹¹.

Es gab keine Gemeinschafts- oder Kollektiv-, sondern nur Individualentscheidungen. Somit gab es nicht die erwünschte Lösung, sondern nur Hilfe für diejenigen, die aussiedeln wollten, unter humanen Bedingungen, ohne Diskriminierung und Schmiergelder, und gezielte kulturpolitische Hilfe für diejenigen, die dort bleiben wollten oder vorläufig bleiben mussten.

3.2 Die Rumäniendeutschen nach der Wende von 1989

Unerwartet kam im Dezember 1989 in Rumänien die sogenannte *Revolution*¹². Danach zeigte sich, dass in der Gesellschaft durch die kommunistische Diktatur Strukturen und Institutionen weitgehend zerstört worden waren. Nun wuchs die Kluft zwischen den Intellektuellen und dem Volk weiter, Nationalitätenkonflikte lebten wieder auf, und der Wiederaufbau stieß auf große Schwierigkeiten. Der totale Vertrauensverlust, die Perspektivlosigkeit - vor allem für die Zukunft der Kinder - angesichts der politischen und wirtschaftlichen Entwicklung führte dazu, dass abwandernde Familienmitglieder die restliche Familie und diese andere nach sich zogen. Deshalb ging die Aussiedlung verstärkt, fast lawinenartig weiter. In den fünf Jahren nach der Wende (1990-1994) wurden in Deutschland 171 900 Aussiedler aus Rumänien registriert, davon 1990 111 150, 1991 32 178 und 1992 16 146. Im Jahre 1993 kamen noch 5 811 und 1994 6 615 Aussiedler aus Rumänien¹³. Bei der Volkszählung vom 7. Januar 1992

¹⁰ WILHELM (1980), 117-121.

¹¹ KÖNIG (1995), 276 f.

¹² GABANYI (1994).

¹³ Jahresstatistiken des Bundesausgleichsamtes (AZ.: I/2-Vt. 6380).

wurden in Rumänien noch 119436 Deutsche gezählt¹⁴. Die überraschend hohe Zahl ist wohl durch die nach 1945 bei den Rumäniendeutschen zunehmenden Mischehen und die Kleinfamilien in andersnationaler Umgebung zu erklären. Bei einem regionalen Vergleich wird deutlich, dass der Rückgang der deutschen Bevölkerung in den Kerngebieten am größten ist, während in den ehemaligen Randgebieten ein deutlicher Anstieg zu verzeichnen ist. Während etwa im Kreis Hermannstadt die Zahl der Deutschen von 1977 bis 1992 um 82,5% (von 96401 auf 16877) zurückging, stieg sie im Nordwesten Rumäniens um 70,5% und im Kreis Sathmar allein um 12,3% (von 6395 auf 14259). Allerdings lag dort der Anteil der Personen, die Deutsch als ihre Nationalität und Muttersprache bezeichneten, gerade mit 39,3% ungewöhnlich niedrig, während eine Mehrheit von 59,3% Madjarisch als Muttersprache bezeichneten¹⁵. Offenbar haben sich viele madjarisierte Schwaben zu ihrer deutschen Abstammung bekannt.

Über die Situation der Sathmarer Schwaben sprach ich am 2. Juni 1997 in Bildegg/ Beltiug, mit Franz Pech, der über die Magyarisierung seiner schwäbischen Landsleute, schon vor dem Zweiten Weltkrieg, desgleichen über die heutige Lage der Deutschen und ihre schulischen Verhältnisse anschaulich berichtete.

Frage: [17.10] Franz Vedde, bei Eich in Bildegg, wie groß is die Gemeinde, d.h. wieviel Leit worn vorm Krieg un devon wieviel Deitsche, un wieviel sin jetz?

Franz P.: Hat Leit send fascht, iaber vor em Griëg (Krieg, d.h. Zweiter Weltkrieg) sen[d] da acht Prozent Schwabe gsei.

Frage: Wieviel Leit sin noch do?

F. P.: Nach em Kriëg händ viel der Name ungarisiert, sen noh viërzg Prozent bliebe Schwäbe, viërzg Prozent.

Frage: Von wieviel? Wieviel sin im ganze?

F. P.: Von achzig. Dreißg Prozent sen bliewe nur.

Frage: Nein, wieviel Leit sin im ganzn in de Gemeinde?

F. P.: Na, dreitausndfünfhundert. Von dies waren zweitausendachthundert Schwaben. Weil hier waren keine Ungaren früher, nur Schwoben.

Frage: Nee, schwobisch, schwobisch, net hochdeitsch. Aso do wore ke Ungare?

¹⁴ Vgl. WAGNER (1993), 3-7.

¹⁵ Vgl. WAGNER (1995), 57.

F. P.: [18.00] Un im vierzig (1940) sin die Ungaren, de Ungere send reikumme aso vierzge, un dann hon vierzg-fuffzg Prozent der Name ungarisiert, send Ungere woare. Und jetz, noch em Griëg send ke Leit, vun de dreitausend it ema (nicht einmal) fimfhundert gsei Schwåbe, send alle ungarisiert worre, un nu ungerisch gschwätzt.

Frage: Un jetz, wie steht me jetz, heit?

F. P.: [18.30] Jetz hans alle wieder i[n] Forum schreiwe laa (dem Deutschen Forum beigetreten), jetz wåns wieder Deitschi wårre, dass sie hån kånne am en Pack iwwerkumme (Pakete erhalten) vu Deitschland, jetz noch em Griëg, oder noch em Revolution, noch en die neinzige (1990).

Frage: Kriegn sie Pakete?

F. P.: Jåjå, ze drum jetz sein, wille, welde alle wide Schwåbe sei, fir Pakete. Un so, dass, jetz [19.00] seind wieder, sage mer, seäh viel, jetz sein scho viel Rumene reikumme no, viel Wallache, wie mer seiget (sagen) mir.

Frage: In de Schul lårnen die Kinde noch Deitsch?

F. P.: Und in de Schuël, voër, i bin fimf Joahr in Rußland gsei. Und wenn mir seind hui (heim) kumme, isch kuië deitsche Schul gsei no. Un de mië, wos uff Rußland gsei, hom-mer wieder e deitschi Schul ghat. Un seit do isch e deitschi Schul z'Bildegg. Wal no em Griëg hond alli wille, dass, no, dass der Deitsch de Griëg vuspielt håt, hot nemand welle Schwob sein meh, hond alle Ungere welle sei und Rumener sei un ..., So dass ... un jetz [20.00] sen schon meh Kinder zemmekumme. Awwe z'erscht ham-mer nit emal me, zwelf Kinder hat mer mese (müssen), bis me, dass me e deitsche Schul soll mache. Des isch gsei ene zwoaienuffzge (1952). Wal mir sein dann e neinunvierzge vun Rußland kumme. Un dann, wem-me send huikumme, danno hamir e deitschi Schuël gmacht dann. Un seit do, aber sie kennet nit schwobesch meh, die anne, wo ungarisiët hann de Name, desel hann ungerisch gschwätzt, un d'Kinde in d'ungerisch Schuel gloffe.

Frage: [20.35] Ja, awwer sin acht Klasse ode wieviel?

F. P.: Jetz seind acht Klasse do. Z'erscht sein vier gsei, wem-mir send, wem-mir hand Schuël gmacht, sel isch gsei in zwoaienuffzge, un jetz hann schon acht Klasse worre¹⁶.

¹⁶ Tonband 336-A im Tonarchiv des IdGL in Tübingen. Aufnahme Hans Gehl, am 2.06.1997 in Bildegg.

Doch wenn auch solche positiven Trends optimistisch stimmen, darf nicht übersehen werden, dass es in vielen, vor allem grenznahen Ortschaften kaum mehr sathmarschwäbische Dialektsprecher gibt. Das erlebte ich bei einem Interview im rumänischen Fienen / Foeni und noch kategorischer ein Freund in einem ungarisch geführten Interview im ungarischen Grenzdorf Wahlei / Vállay, wobei sich die alten Sprecherinnen Maria Serédi und Irene Schwegler nur noch vereinzelt an Sprachformen und Ausdrücke erinnerten, die sie vor langer Zeit im Gespräch mit ihrer Mutter gebraucht hatten. Heute verwendet sie längst niemand mehr in der Gemeinde. Zur Illustrierung zwei Zitate aus dem Gespräch:

Frage (Anton-Joseph Ilk): [36.00a] *Sóskának? (Brennessel?)*

M. S.: *Hát, azt se nem tudom, hogy akkor hogy mondták magyarul még. (Nun, das weiß ich auch nicht, wie sie das damals gesagt haben.)* Mi sinn gange ...

Frage: *lø:vntsa:ŋ? libuskavirág? (Löwenzahn?)*

I. S.: *Á, hát olyan nem. Kicsit magas. (Nein, das nicht. Mir ist das ein bißchen zu viel.)*

Frage: *Hát mindennapi szavak. (Das sind die Wörter des Alltagslebens.)*

I. S.: *Figyelj ide, ezt szerintem, tehát ha egymásnak mondták, úgyis svábul valahogy. (Pass mal auf, ich meine, dass sie, als sie irgendetwas draußen auf dem Feld erblickten, nannten sie das irgendwie schwäbisch.)*

M. S.: *Hát igen, úgy a régi öregek, mivelünk még az anyám igen, de már tiveletek nem. Nem beszéltek úgy. (Na ja, die Alten früher [sprachen so], aber schon so ... unsere Mutter hat noch mit uns [schwäbisch geredet], aber mit euch nicht mehr. Sie haben nicht mehr so gesprochen.)*

Frage: *Az orgona, orgonavirág, a fáról? Németül Flieder. (Fliederblumen?)*

M. S.: [36.30a] *Hát azt mondtuk, hogy ... (Nun, wir sagten ...)* Schee Streiß, Streiß

Frage: *Nem volt? (Gab's nicht?)*

M. S.: *Hát azt nem mondtuk. Nem, nem mondtuk, hogy orgona. (Nun, das sagten wir nicht. Nein, "orgona" sagten wir nicht.) ...*

M. S.: [40.00a] *Igen, hát, pedig voltak itt. Jetzt hans se mit də Metzge ga, e Sau geisle. Hogy csak ilyesmit, ilyesmit úgy tudtunk, de már ilyen ... ilyen mindent Ferberat Mari meg a Retschlet Mari ezek még végig, mindig jól tudtak még, akkor mi is svábul beszélünk. De azóta, azt akkor nem ... Hát ez már évek óta, vagy nem tudom micsodát. Igen. Hát ugye, most, úgy néha mondjuk, säga die Kircha, azt mondja (so*

sagt man), rede von die, die Kircha ga. (Dass wir nur so was, so was konnten wir noch, aber solche Sachen ... Die Mari Ferberat und die Mari Retschlet, die konnten noch sehr gut [schwäbisch], mit denen haben wir immer schwäbisch geredet. Aber seitdem ... tun wir das nicht mehr. Schon seit Jahren nicht mehr. Na ja. Nun so, jetzt, manchmal sagen (reden) wir es so¹⁷.

4. Der Sprachausgleich der ausgesiedelten Sathmarschwaben

Es stellt sich die Frage: Kommt es nach der Vertreibung und Aussiedlung nach Deutschland zum Bilingualismus (zwei gleichwertige Sprachvarietäten) bzw. Diglossie (d. h. nach FERGUSON niedere neben hoher Sprachvariante) oder wird der eigene Dialekt aufgegeben und die Sprechweise der neuen Umgebung bzw. die deutsche Standardsprache angenommen? Die deutschen Aussiedler aus Rumänien fanden in Deutschland (oder auch in Österreich) wohl die Voraussetzungen für den Erhalt der deutschen Muttersprache, doch aus der Auseinandersetzung der mitgebrachten Dialekte mit den zahlreichen Sprachformen in der neuen Umgebung ergaben sich als Folge mancher außersprachlichen (demographischen, sozialen, wirtschaftlichen und psychologischen) Faktoren zahlreiche Entwicklungsmodelle. Der ausgesiedelte Lehrer Georg Faltin aus Oberwischau / Vişeu de Sus stellte in einem Interview fest:

Georg F.: *Ja, sie paßn sich sähr schnell an. Also ich sag, meine Kinde, die redn jetz nicht mähr in unsen Dialekt. Ich kann mich mit ihnen nicht mäh im Dialekt untehalten, sonden nu hochdeutsch. Sie widrum mit ihnen eigenen Kinden im Dialekt, des is halt. Ha, die elten Leute ham e bißl meäh Schwierigkeitn, weil die sind gwohnt deheim, wenn sie rausgehn af die Sträßn, schon moegns, dass sie de Nachbe seht ode iegent ei bekanntes Gsicht, wie sie meinen, denen sie jetz zuredn ode mit dene sie sich ausredn. Ne, de Mensch braucht jo eigentlich Kontakt zum änden Menschn. Un däs vemisst unsere eltere Generation, das heißt, sie kumment sich seäh wenich zämm mit ändre Leit. Sowohl, wenn sie aufm Friedhof stehn, no sitzn sie meist allein dâ, zipserisch gsagt, un hãm keinen Kontakt zud`n Leit, die da vorübe gehn bei ihne.*

¹⁷ Tonband B-338-B im Tonarchiv in Tübingen, Aufnahme von Anton-Joseph Ilk, am 8.05.1997, in Wahlei, zur Aufnahme einer Liste von "Kennwörtern" und der "Wenkersätze".

Frage: *Ja, also sie passn sich sprachlich ned an, ned wie die junge Generation?*

Georg F.: *Die junge Generation hat es leichte. Sie länen gleich e paa bairische Wörter, un besonders diese Schimpfwörter, die gehn gleich rein. Un dann kämme sich schon nehe, nicht. Die findn gleich Anschluß, befreundn sich auch, no kommen auch fremde, also sag me nicht fremde, sang me bairische, hiesige Kinde in Familien rein. Un die spieln gemeinsam, un die denkn sich gar nicks drum.*

Frage: *Na, die sin auch schon (sprachlich) eingegliedet!*

Georg F.: *Eingegliedet, ja*¹⁸

Allgemein läßt sich feststellen, dass die schon in den 1950er Jahren (z.B. von Hugo MOSER 1953 oder Ulrich ENGEL 1957)) festgestellten Gesetzmäßigkeiten der sprachlichen Eingliederung von Heimatvertriebenen in Deutschland ihre Gültigkeit bewahrt haben. Wer seine alte Wohn-, Arbeits- und Sprachgemeinschaft aufgegeben hat und einem Neubeginn unter gänzlich verschiedenen kulturellen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Bedingungen ausgesetzt ist, wird sicher den Auswirkungen der weiten Streuung, der Berufsentfremdung und der Minderung des Wertgefühls ausgesetzt sein. Wie sich die sprachliche Eingliederung konkret auswirkt, hängt von verschiedenen Faktoren ab wie:

- Lebensalter der Heimatvertriebenen bzw. Aussiedler,
- Mundartfestigkeit und Beherrschung der Hochsprache,
- Bildungsgrad, Lebenserfahrung und wirtschaftliche Lage,
- Intensität der Kontakte mit Personen des neuen sprachlichen Umfeldes,
- Möglichkeit des Rückzugs in die eigene Sprachgruppe und Pflege der "Altsprache",
- Ähnlichkeit der eigenen Mundart mit jener des neuen Umfeldes usw.

Je nach diesen Voraussetzungen kann es zu einer Vielzahl von Anpassungsvarianten kommen, wobei es wohl Regelmäßigkeiten gibt, jedoch die Entwicklung im konkreten Fall schwer vorauszusagen ist. Ulrich ENGEL verweist in seiner Untersuchung: *Die Sprache der Heimatvertriebenen in Baden-Württemberg*¹⁹ zurecht auf die geistige Mobilität des Individuums und seine subjektive Einstellung zum neuen sprachlichen Umfeld, auf die Anzahl der Arbeitskollegen, ihre Sprechweise usw., die alle auf die Bewahrung oder Aufgabe der eigenen Sprechweise, auf die Herausbildung der Zweisprachigkeit oder einer Mischsprache hin wirken. Natürlich wird es eher zu zweisprachigen Kindern und Jugendlichen

¹⁸ Tonband 049-B, Zählwerk 10.45-14.15 a.

¹⁹ ENGEL (1957).

und zu gemischtsprachigen Erwachsenen kommen, da Kinder lernfähiger sind und ihre Sprechwerkzeuge leichter auf eine neue Aussprache umstellen können.

Allerdings muss die Behauptung von Engel in Frage gestellt werden, dass zweisprachig werde, wer in der alten Heimat wenigstens vier Jahre zur Schule ging. Wer aber die neusprachige Schule nur zwei Jahre oder noch kürzere Zeit besuchte, erreiche nur einen bestimmten Grad der Sprachmischung und keinen völligen Übergang zur Neusprache. Der Verfasser bemerkt selbst weiter, dass außer dem Schulbesuch auch die neusprachliche Umwelt entscheidend für die Entwicklung zur Neusprache sei. In Frage zu stellen ist auch Engels Hypothese, dass alle Vertriebenensprachen in ein bis zwei Generationen ziemlich spurlos verschwunden sein werden²⁰. Die vorgelegten Beispiele aus meinen Interviews unter vertriebenen und spätausgesiedelten Donauschwaben zeigen, dass die meisten älteren Sprecher ihre Heimatmundart noch gut beherrschen und sie im Familienkreis, bei Zusammenkünften von Landsleuten und auch mit den Kindern noch häufig sprechen. Die Zwei- bis Dreisprachigkeit in der alten Heimat begünstigt den Übergang zur Zwei- oder Dreisprachigkeit (alte und neue Mundart neben der Hochsprache) in allen Generationen, besonders freilich bei den Kindern und Jugendlichen. Wo es die Ähnlichkeit der alten zur neuen Mundart erlaubt, kommt es (vor allem in ländlicher Umgebung) zum Übergang, wobei die schriftnahen Merkmale der Neusprache eher als die schriftfernen übernommen werden, etwa der schwäbische Triphthong *uoi*, (z. B. in *bruoit*), der mit dem leichter auszusprechenden Diphthong *oi* ersetzt wird. Durch solche Einflüsse tragen die Neusiedler zur rascheren Herausbildung einer großflächigen Verkehrsmundart und zur Sprachentwicklung in Richtung Hochsprache bei.

Die Sprache verändert sich am schnellsten im Bereich der Lexik, so dass auch bei der Untersuchung von Dialekten die Veränderung des Wortschatzes am leichtesten beobachtet werden kann. Hugo Moser verweist zurecht auf die Bereicherung der einheimischen Sprache durch Wortschatzelemente aus den Vertriebenensmundarten wie: Paprika, Paradeis, Palatschinke (Eierkuchen) u. a. Kuchenarten, während die Sathmarer Schwaben aus dem bereits aufgegebenen Wortschatz: Glas, Gutter (Flasche), Planke (Zaun), Mäntili oder Tschoope (Männerkittel) nach Württemberg zurückbringen²¹. Allerdings können solche Wörter im Zuge der Sprachentwicklung bald wieder aufgegeben werden. Resistenter sind

²⁰ ENGEL (1957), 244-250.

²¹ MOSER (1953), 124 f.

sicher neue Wörter (von Vertriebener über Lager in seiner neuen Bedeutung von 'Übergangswohnheim' oder Lastenausgleich bis zu Eingliederung), die auf dem Verwaltungsweg im Zusammenhang mit der neuzeitlichen "Völkerwanderung" gebildet werden und sich noch lange im Grundwortschatz der Sprache halten werden.

Die *sprachliche Assimilation* greift zuerst bei Jugendlichen, doch zunehmend auch bei der älteren Generation. Sie kann zum Bilingualismus und später zur Aufgabe der heimischen Sprechweise zugunsten der neuen sprachlichen Varietät bzw. der Fremdsprache des neuen Wohnortes führen. Im Falle der ausgesiedelten Donauschwaben erfordert das Zusammenleben im neuen sprachlichen Umfeld die Aufgabe auffälliger Merkmale, den Ersatz ungewöhnlicher lexikalischer Elemente durch die angetroffenen regionalen Varianten bzw. das Ausweichen auf eine umgangssprachlich geprägte Standardsprache, eventuell mit Elementen der neuen Verkehrsmundart.

4.1 Aus einer Untersuchung bei Sathmarer Schwaben in Deutschland

In einer umfangreichen Untersuchung über das Sprachverhalten der nach Deutschland ausgesiedelten Sathmarer Schwaben differenziert Ernst HAULER nach den Sprachkenntnissen, mit denen sie nach Deutschland gekommen waren, wobei die Standardsprache nur jene beherrschten, die eine deutsche Schulbildung erfahren hatten. Der Autor kommt dabei zu folgenden Erkenntnissen²²:

1. Jene, die in Rumänien ihren schwäbischen Dialekt als Familiensprache benutzt hatten, blieben bei ihrer Mundart, sofern sie sich in Württemberg niederließen. Bei der Ansiedlung in anderen Gebieten, erfolgte spätestens mit dem Schulbesuch der Kinder eine Anpassung in der Aussprache und in der Wortwahl an die örtliche Sprechweise. Wenn die Eltern im Berufsleben standen, d. h. im direkten Sprachtausch mit schwäbischen Dialektsprechern, vollzog sich die Angleichung schneller, die bis zur Übernahme der Gebietsmundart führen konnte.
2. Sathmarer, die in Rumänien im ungarischen städtischen Umfeld ihren schwäbischen Dialekt gesprochen hatten, hatten nach der Aussiedlung keine Sprachprobleme. Bei der Begegnung mit einstigen Nachbarn sprechen sie auch in Deutschland gelegentlich ungarisch oder rumänisch.
3. Große Schwierigkeiten mit der sprachlichen Integration hatten jene Aussiedler, die ihren Dialekt noch verstehen, aber in der Familie nicht

---

²² HAULER (1998), 126-129.

mehr schwäbisch sondern ungarisch gesprochen hatten. Hier gibt es folgende Gruppen:

- Einige erlernen die neue Gebietsmundart oder aber die Standardsprache, was eine zwingende Motivation, einen starken Willen und große Ausdauer voraussetzt.
  - Jene Gruppe, die keinen Dialekt mehr gesprochen hatten und auch keine Kenntnisse mehr über die Geschichte und Kultur der Sathmarer Schwaben besaßen, richteten sich in der sprachlichen Integration nach früher Ausgesiedelten, in deren Nähe sie sich niedergelassen hatten. Falls sie in der Familie weiter ungarisch sprachen, gerieten sie mit dem Erwerb von Kenntnissen über die Herkunft und Geschichte der Sathmarer Schwaben in Zwiespalt zum Aufenthalt im deutschen Umfeld und der eigenen Ausgrenzung dazu.
4. Bei jener Gruppe von Intellektuellen, die sich die deutsche Sprache nicht in der Familie, sondern im Unterricht angeeignet haben, ist entscheidend, wie sie zum Studium der deutschen Sprache gekommen sind:
- Hatte das Kind selbst den Wunsch geäußert, am Deutschunterricht (schulisch oder privat) teilzunehmen, so knüpfte es auch Beziehungen zur deutschen Kultur. Diese wurden nach der Aussiedlung verstärkt, und die Eingliederung in die deutsche Sprachgemeinschaft gelang.
  - Drängten aber die Eltern das Kind, aus bestimmter beruflicher Zielsetzung die deutsche "Weltsprache" zu erlernen, so hing die spätere Haltung des Schülers zur deutschen Kultur von der Einstellung des Sprachlehrers ab. Falls Sathmarer Schüler mit der deutschen Sprache auch die örtlichen deutschen Volksbräuche in Siebenbürgen oder im Banat kennenlernten, gelang es ihnen auch in Deutschland, in der eigenen Familie deutsch zu sprechen.
5. Sathmarer Schwaben, die mit ungenügend Kenntnissen einer deutschen Sprachvarietät nach Deutschland kommen, haben die größte Mühe, die Standardsprache nicht nur in der Sprachschule, sondern auch durch intensives Üben mit Wörterbüchern und Tonträgern zu erlernen.
6. Jene Aussiedler, die eine rumänische Schulbildung besitzen, unterlagen weniger einem Assimilierungsdruck als andere, die ungarische Schulen besuchten. und können jetzt leichter deutsch lernen. Da die rumänische Grammatik mehr Gemeinsames mit der deutschen Grammatik besitzt als die ungarische (mit finno-ugrischer Struktur), haben die Aussiedler dadurch einen Vorteil beim Erlernen der deutschen Sprache.
7. In ethnischen Mischehen spielt oft die Nationalität des Partners die entscheidende Rolle. Während sich der rumänische Ehepartner fast

immer tolerant zeigt, besteht der Partner/die Partnerin ungarischer Herkunft oder Ausbildung eher auf dem Gebrauch der eigenen Muttersprache auch in der Familie. Doch im allgemeinen bemüht sich der nichtdeutsche Partner, die deutsche Sprache gut zu erlernen.

8. Schulkinder erzwingen ungewollt den Gebrauch der deutschen Sprache in der Familie. Um den Kindern bei den Schulaufgaben zu helfen, studieren die meisten Eltern die Lehrbücher und bereichern dadurch auch die eigene Sprachkompetenz. Falls die Eltern den Kindern die Schulaufgaben ungarisch erklären, erschweren sie ungewollt die sprachlichen Fortschritte der Kinder.
- Ungarischsprechende Großeltern erlernen zwar soviel Deutsch, dass sie sich auf der Straße und in den Läden mitteilen können, hemmen aber im allgemeinen den Erwerb der deutschen Sprache in der Großfamilie.

Umfragen zur sprachlichen Anpassung der Aussiedler an das neue sprachliche Umfeld in Deutschland lassen erkennen, dass sich die ältere Generation der Spätaussiedler (vor allem aus Rumänien) die Phase einer *sprachlichen* Integration durchlaufen, während die jüngere Generation, die schon in Deutschland Geborenen und die Intellektuellen sich auf dem Wege einer sprachlichen Assimilation befinden. Allerdings sind je nach dem vorherrschenden regionalen Dialekt im neuen Wohngebiet eine Vielzahl von sprachlichen Varietäten zwischen Dialekt und Standardsprache, über Diglossie und der Verwendung dreier Sprachvarianten (etwa alter und neuer Dialekt neben einer umgangssprachlichen Standardsprache), mit vorherrschender Tendenz zu einer sprachlichen Integration in die vorherrschende Varietäten der neuen Heimatregion zu beobachten, wobei die Integration in eine ähnliche (schwäbische, bairische oder rheinfränkische) Dialektlandschaft wie der mitgebrachte Dialekt rascher als in eine fremde Dialektlandschaft verläuft, wobei im zweiten Fall die Kommunikation über die Standardsprache bevorzugt wird.

5. Die heutige Lage der Rumäniendeutschen und Sathmarschwaben

Nachdem 1977 noch rund 359.000 Rumäniendeutsche gezählt wurden und es 1992 noch rund 120.000 waren, leben 1999 noch etwa 80.000 Deutsche in Rumänien. Davon sind ca. 30.000 Banater Schwaben, 25.000 Siebenbürger Sachsen, und 10.000 Sathmarer Schwaben. Weiterhin leben noch etwa 10.000 Personen in Alt-Rumänien und 20.000 in der Bukowina. Nach aktuellen Informationen gibt es 153 deutschsprachige Kindergärten mit ca. 7.000 Kindern und 133 Schulen mit deutschsprachigen Abteilungen bzw. deutschsprachige Schulen mit insgesamt 13.000

Schülern²³. Es handelt sich um Grundschulen und einige Gymnasien mit vollständigen deutschen Klassenzügen bis zur 12. Klasse. Das neueröffnete deutsche Lyzeum in Sathmar wurde 1997 bei einem Besuch des Ministerpräsidenten von Baden-Württemberg, Erwin Teufel, mit moderner EDV-Technik ausgestattet²⁴. Auch in Großkarol/Carei wurde 1997 wieder ein deutsches Gymnasium eingerichtet. In Sathmar wurde seit dem Hochschuljahr 1998-1999 sogar eine deutschsprachige Abteilung für Verwaltungswissenschaften mit 20 Studenten der Klausenburger Babeş-Bolyai-Universität eingerichtet²⁵. Dagegen wird in Ungarn fast nur einige Stunden pro Woche unterrichtet. Allerdings gibt es hier auch in einigen Zentren (wie Budapest, Fünfkirchen, Frankenstadt/Baja u. a.) Schulen mit vollständigem Unterricht in deutscher Sprache.

In Rumänien gab es eine grundlegende Veränderung der Situation der deutschen Sprache nach 1945 durch ihre Verdrängung als Dialekt und als Standardsprache. Der Magyarisierung geht eine intensive Entlehnung ungarischer Lexeme, Phraseologismen und grammatischer Elemente voraus. Ähnliches gilt von der Übergangsphase vom deutschen zum rumänischen Sprachgebrauch. Das wirkte sich auf die Sprachfähigkeit der jungen Generation aus, und rumänisch-deutsche Interferenzen wurden zum großen Problem der Schularbeit, während es vor 1945 dieses Problem gar nicht oder kaum gab. Die Isolierung vom deutschen Sprach- und Kulturraum infolge der Reisebeschränkungen, infolge des Wegfalls der Studienmöglichkeiten im Ausland und der nur losen kulturellen Kontakte schwächte und gefährdete die Existenz der deutschen Minderheit in Rumänien. Diese Isolierung wirkte sich auf die sprachliche und kulturelle Entwicklung negativ aus und wies die Gruppe einseitig auf die eigene Tradition zurück.

Die Einstellung der Rumänen zu den verbliebenen Deutschen im Lande ist ambivalent. Einerseits ist die Regierung und sind viele Intellektuelle am Bleiben dieser Gruppe interessiert, weil man befürchtet, das Interesse Deutschlands an Rumänien könne bei anhaltender Aussiedlung nachlassen, und man schätzt sie als ausgleichenden, stabilisierenden Faktor in der Minderheitenpolitik, weil sie nur partiell gemeinsame Interessen mit der ungarischen Minderheit hat, die aufgrund ihrer Situation weitergehende Forderungen stellt. So genießen die Deutschen einerseits Sonderförderung. Aber immer noch kommt es vor, dass der Beitrag der Deutschen zur Geschichte des Landes verschwiegen wird.

---

²³ Info-Dienst, S. 27.

²⁴ Heimatbrief 1997 5-6, S. 280 f.

²⁵ Heimatbrief 1999 1-2, S. 50.

Was den Unterricht in deutscher Sprache anbelangt, enthält das im Juni 1995 beschlossene rumänische Unterrichtsgesetz zwar restriktive Bestimmungen, aber die Existenz der deutschsprachigen Schulen und Abteilungen ist - bei korrekter Anwendung der Bestimmungen - von der gesetzlichen Basis her gesichert. Voraussetzung für den Fortbestand der Schulen ist allerdings, dass sie ihr Niveau halten und dadurch auch für mehrheitlich rumänischen Schüler attraktiv bleiben. Das ist eine Frage der Lehrerversorgung, und gerade der Lehrermangel gibt Anlaß zu großen Sorgen. Die Erhaltung der deutschen Schulen wird nicht ganz aus eigener Kraft, nicht ohne Hilfe von außen möglich sein.

6. Perspektiven

In den Siedlungsgebieten wird die Rolle der deutschen Standardsprache immer mehr von der dortigen Staatssprache übernommen. Was in Deutschland bzw. Österreich als sprachliche Integration bezeichnet werden kann, muss in Südosteuropa als sprachliche Assimilation durch die Staatssprache betrachtet werden. Diese Assimilationstendenz wird in absehbarer Zeit - vor allem bei der jungen Generation - zum Verlust der als "Muttersprache" geltenden Mundart führen. Im Sathmarer Gebiet ist dieser Vorgang bereits im Gange. Wie sich die Verwendung der deutschen Sprache, sowohl als Muttersprache als auch als Fremdsprache im Sathmarer Gebiet und in der Marmarosch konkret weiter entwickeln wird, ist schwer zu prognostizieren: Es hängt von vielen Faktoren ab, die über die Grenzen der Sprachwissenschaft hinaus gehen. Verschiedene soziolinguistische Untersuchungen (z. B. die von Csilla SZABO²⁶) haben gezeigt, dass hier von einer totalen Assimilation der deutschen Minderheit nicht die Rede sein kann. Die Befragung hat ergeben, dass die Verwendung einer oder der anderen Sprache domänenspezifisch ist, wobei die sozialen Netzwerke eine wichtige Rolle spielen. Die Sprachbewahrung und der Sprachverlust sind altersbedingt, Geschlecht und soziale Schichtung zeigten sich als minderwertige Faktoren beim Sprachverhalten.

Unter diesen Umständen ist es schwierig, eine Prognose für die Zukunft und das Weiterbestehen der deutschen Minderheit in Rumänien zu stellen. Darüber wird auch im Demokratischen Forum intensiv diskutiert. Man ist hier der Meinung, dass eine deutsche Präsenz in Rumänien nur in enger Zusammenarbeit und mit Hilfe bundesdeutscher Stellen verwirklicht werden kann. Es wird dabei um ein Netz von wirtschaftlichen, kulturellen

---

²⁶ SZABO 1998.

und kirchlichen Zellen gehen, die jede für sich ihre Lebensfähigkeit unter Beweis stellen muss. Natürlich muss so eine Präsenz auch rumänischerseits gewünscht und staatlich gefördert werden. Allerdings kann die Beschwörung der eigenen Vergangenheit weder für Rumänien und noch weniger für die Deutschen Rumäniens ein Modell eigener Selbsteinschätzung sein: Die Rumäniendeutschen werden ihr Identitätsbewußtsein mit Wandlungsfähigkeit verbinden müssen oder verschwinden. Durch bloßes Beharren auf überholten Modellen ist das Scheitern vorprogrammiert. Die deutsche Minderheit muss das rechte Maß finden für eine Kontinuität in der Wandlung finden²⁷ und wird dabei vom *Demokratischen Forum der Deutschen in Rumänien* tatkräftig unterstützt.

Deutsch wird noch immer in Südosteuropa gesprochen und gern gelernt. Statistiken belegen, dass Deutsch in Ungarn an erster Stelle der erlernten Fremdsprachen steht. In Rumänien hat ihr zwar Englisch den Rang abgelaufen, dennoch kommt dem Deutschen eine bedeutende Rolle als Verkehrssprache besonders im Bereich der Wirtschaftsbeziehungen zu Westeuropa, aber auch im Tourismus, im Gewerbesektor und im Bereich der Kultur zu. Begünstigt wird die Wahl des Deutschen als erste Fremdsprache durch den deutschen sprachlich-kulturellen Hintergrund dieser Region, der durch die jahrhundertealten deutschen Sprachinseln und die lange österreichische Verwaltung sowie die ununterbrochenen Beziehungen zum deutschen Sprachraum geschaffen wurde. Heute werden die deutschsprachigen Schulen und Abteilungen in Rumänien und Ungarn nicht nur von deutschen, sondern zunehmend auch von rumänischen, ungarischen und anderssprachigen Jugendlichen besucht, die sich dadurch eine bessere Karriere versprechen und auch bereit sind, Deutsch an die nächste Generation weiterzugeben.

Während die Rolle der Familien in der Weitergabe der deutschen Sprache und Kultur immer mehr abnimmt, wird diese Aufgabe durch die Schule institutionalisiert. Der Deutschunterricht in Rumänien erstreckt sich heute auf schulische Einheiten vom Kindergarten bis zur Hochschule, vorwiegend in den deutschen Sprachinseln. Hervorzuheben sind neuerdings auch private Sprachinstitute sowie deutsche Abteilungen an rumänischen technischen Universitäten. Aus dem deutschsprachigen Raum (aus Deutschland, Österreich und der Schweiz) wird diese positive Entwicklung akzeptiert und nach Möglichkeit gefördert. In Deutschland gibt es zahlreiche Institutionen und Stellen zur Sprach- und Kulturförderung im Ausland:

---

²⁷ Vgl. dazu auch SINGER 1994.

- Der *Deutsche Akademische Austauschdienst* (DAAD) schickt deutsche Lehrkräfte und Forscher ins Ausland und vergibt Stipendien für das Studium in Deutschland;
- Das *Goethe-Institut* bietet zahlreiche Sprachkurse und Fortbildungsveranstaltungen für Deutschlehrer an;
- Das Institut *Inter Nationes* stellt dem ausländischen Deutschunterricht Lehrmaterial zur Verfügung;
- Die *Zentralstelle für Auslandsschulwesen* entsendet Deutschlehrkräfte und Fachberater für Deutsch;
- Die *Deutsche Welle* strahlt weltweit deutschsprachige Radio- und Fernsehsendungen aus.

Man ist sich in Deutschland darüber einig, dass deutsche Sprachpolitik zugleich nationale Interessenpolitik und indirekte Wirtschaftspolitik darstellt, also Bestandteil des friedlichen Wettbewerbs der Völker. Deshalb unterstützt die Bundesregierung die deutschen Minderheiten in den Siedlungsgebieten Ost-, Ostmittel- und Südosteuropas um ihre kulturelle, wirtschaftliche, soziale und rechtliche Lage zu verbessern und ihre kulturelle und sprachliche Identität zu sichern. Die deutschen Minderheiten bilden ein Bindeglied zwischen Deutschland und den jeweiligen Partnerländern, denn ihre Unterstützung fördert auch die Entwicklung des betreffenden Landes im kulturellen, wirtschaftlichen und sozialen Bereich²⁸. Das sind die wichtigsten Ansatzpunkte, um den Ausbau von wirtschaftlichen, kulturellen und touristischen Beziehungen zwischen West- und Südosteuropa zu erleichtern und ein harmonisches Zusammenleben im künftigen gemeinsamen Europa vorzubereiten.

Literatur

- ENGEL, ULRICH (1957): Die Sprache der Heimatvertriebenen in Württemberg. In: Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen, Hg. Alfons Perlick, Bd. 3 / 1957, S. 229-251.
- FERGUSON, CHARLES A. (1984): Spracherhaltung bei Minderheiten. Fallstudie der Sorben. In: Oksaar, Els (Hg.): Spracherwerb-Sprachkontinuität-Sprachkonflikt. Berlin / New York: Walter de Gruyter, S. 129-142.

²⁸ Info-Dienst, S. 33 f.

- GABANYI, ANNELIE UTE (1994): Die Deutschen in Rumänien: Exodus oder neuanfang? In: Brunner, G./Lemberg, H. (Hg.) Volksgruppen in Ostmittel- und Südosteuropa. München: Südosteuropa-Gesellschaft, S. 235-250.
- GEHL, HANS (1991): Die oberdeutschen *fescht*-Mundarten des Banats. (= Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik Beiheft 67). Stuttgart.
- HAULER, ERNST (1987): Sathmar und seine Schwaben. Wien.
- DERS. (1997): Tausend Jahre deutsche Siedlungen in der Region Sathmar. Passau
- (HEIMATBRIEF) Sathmarer Heimatbrief. Mitteilungen der Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben und der Oberwischauer Zipser. Hg. Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben in der Bundesrepublik Deutschland e. V. Jahrgang 38, März 1999, Folge 1-2.
- (INFO) Info-Dienst Deutsche Aussiedler. Hrsg. Beauftragter der Bundesregierung, Nr. 100 / April 1999. Bonn.
- KÖNIG, WALTER (1995) Die Deutschen in Rumänien seit 1918. In: Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache. (= Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Bd. 53), Hg. von Gerhard Grimm und Krista Zach. München, S. 251-296.
- KÜNZIG, JOHANNES (1937): Saderlach 1939-1937. Eine alemannische Bauerngemeinde im rumänischen Banat und ihre Südschwarzwälder Urheimat. Karlsruhe.
- MOSER, HUGO (1937): Schwäbische Mundart und Sitte in Sathmar. München.
- DERS. (1953): Umsiedlung und Sprachwandel. In: Bildungsfragen der gegenwart, Hg. Franz Arnold (Festschrift für Theodor Bäuerle), Stuttgart, S. 119-139.
- RUOFF, ARNO (Hg.) (1992): Die fränkisch-alemannische Sprachgrenze. Statik und Dynamik eines Übergangsbereichs. (= IDIOMATICA, Bd. 17 / 1 Textband). Tübingen.
- SCHIRMUNSKI, VIKTOR M. (1962): Deutsche Mundartkunde. Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten. Berlin.
- SCHMIED, STEFAN (Hrsg.) (1952): Heimatbuch der Sathmarer Schwaben. Wangen.
- SCHMIED, STEFAN (1962): Die Sathmarer Schwaben. Kurzgefaßte Geschichte der Volksgruppe. Leubas.
- SCHÜNEMANN, KONRAD (1935): Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. Berlin.
- SINGER, KARL (1994): Gut nutzen, was geblieben ist. Prof. Karl Singer zur Situation der Deutschen in Rumänien. In: Globus 26, 1994 / 1, S. 11 f.

- SZABÓ, CSILLA ANNA (1998): Der heutige Gebrauch der deutschen Sprache im Sathmarer Gebiet - Ergebnisse einer kontaktlinguistischen Voruntersuchung. In: Hans Gehl (Hrsg.): Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben. (=Materialien 11 / 1998, hrsg. vom Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde), S. 92-141. Tübingen.
- VONHÁZ, STEFAN (1987) Die deutsche Ansiedlung im Komitat Sathmar. Selbstverlag Stefan Koch.
- WAGNER, ERNST (1993): Zur rumänischen Volkszählung vom 7. Januar 1992. In: Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 42, 1993 / 1.
- DERS. (1995): Ethnische und religiöse Minderheiten in Transilvanien nach der rumänischen Volkszählung vom Jahre 1992. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 18 / 1995.
- WEIDLEIN, JOHANN (1979): Pannonica. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Geschichtsforschung der Donauschwaben und Madjaren. Schorndorf.
- WILHELM, ARNOLD (1980): Die Aussiedler in der Bundesrepublik Deutschland. Forschungen der AWR - Deutsche Sektion, 1. Ergebnisbericht, Herkunft, Ausreise. Wien.
- WILHELM, FRANZ (1990): Rumaer Dokumentation 1745-1945. Mittelpunkt der deutschen Bewegung in Syrmien, Slavonien und Kroatien, Bd. 1. Stuttgart.
- Wolf, Johann (1987): Banater deutsche Mundartenkunde. Bukarest.
- WOLF, JOSEF (1994): Deutsche Minderheiten in Südosteuropa im Umbruch. Die Volkszählungen 1990-1992. (= Materialien 3 / 1994, hrsg. vom Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde). Tübingen.

Situația și perspectivele graiurilor sătmărene și ale vorbitorilor lor
Rezumat

În cadrul colonizărilor austriece din secolul al XVIII-lea s-a așezat o populație suabă și alemană în câteva comune din sudul Ungariei și în regiunea Bacica, dar cu preponderență în comitatul Sătmăr. Aici se vorbesc graiuri suabe superioare, excepțional bavareze (țipserii) și alemane (în Hodod). Întrucât șvabilor sătmăreni le-a lipsit o elită intelectuală au putut să fie maghiarizați aproape complet în decursul secolului al XIX-lea prin intermediul școlii și al bisericii lor romano-catolice.

După cotitura din 1989 naționalitățile din România au ajuns din nou în posesia drepturilor lor vechi. La recensământul populației din 1992 în județul Satu Mare s-au declarat 14.350 de persoane de naționalitate germană, mai mulți ca în anul 1977. Majoritatea din ei au aderat la Forul Democrat German, sperând să primească astfel anumite avantaje. S-a reînființat și învățământul în limba germană la unele școli generale și licee (la Satu Mare și Carei), dar trebuie remarcat că de acuma limba germană literară a preluat funcțiile dialectului șvăbesc. Valul nestăvilat de emigrare a germanilor din România, începând cu anul 1990, a decimat și populația șvabilor sătmăreni. S-au mai păstrat grupuri mici în câteva comune, dar graiurile șvăbești de abia se mai vorbesc.

Se poate constata că asimilarea profundă a șvabilor sătmăreni de către limba maghiară actualmente stagnează, fiind contracarată de influența limbii oficiale românești și - în mai mică măsură - a limbii germane standard. Pe de altă parte, la șvabii sătmăreni emigrați mai ales în sudul Germaniei, are loc o integrare lingvistică a generației celor în vârstă și o asimilare completă a tinerilor. Dificultăți deosebite în învățarea limbii le întâmpină șvabii maghiarizați care sunt nevoiți să învețe limba germană ca limbă străină. E de remarcat că posesiunea dialectului și cunoașterea culturii germane avantajează integrarea lingvistică.

Sprijinirea limbii și a culturii germane în regiunile din sud-estul Europei colonizate în secolul al XVIII-lea cu germani ar putea să oprească procesul de disimulare în uzanța lingvistică a șvabilor sătmăreni, dar e de presupus că în viitor nu se vor mai vorbi graiurile ci numai germana standard.

A szatmári sváb nyelvjárások és beszélők helyzete és jövője Összefoglalás

A 18. század során az osztrák udvar politikája eredményeképp felső svábok és alemannok telepedtek le Tolna és Baranya megye, valamint a Bácska egyes egyes helységeiben, legnagyobb számban azonban Szatmár megyében. Ezen a területen felsősváb nyelvjárásokat beszélnek, csak kivételesen fordulnak elő szepességi (bajor), valamint alemann dialektusok (Hododban). A szatmári svábok nem rendelkeztek megfelelő szellemi vezetéssel, így a 19. század során az iskolai oktatás és a katolikus egyház tevékenysége által szinte teljesen asszimilálódtak a többségi magyar társadalomba.

Az 1989-ben bekövetkezett politikai fordulat után a nemzetiségek visszakapták jogaikat Romániában. Az 1992. évi népszámlálás során az 1977. évihez képest 14.350-nel nőtt a szatmári körzetben azok száma, akik németnek vallották magukat, és nagyrészt csatlakoztak a Németek

Demokratikus Fórumjához, mivel ezáltal előnyökre vélték szert tenni. Ismét bevezették a németoktatást az általános iskolákban és gimnáziumokban (Szatmárnémetiben és Nagykárolyban), a sváb nyelvjárásokat azonban már felváltotta a német irodalmi nyelv. A romániai németek hatalmas kivándorlási hulláma 1990-ben megtizedelte a még megmaradt szatmári svábokat. Jelenleg kis számban élnek még néhány faluban németek, a sváb dialektust azonban már alig beszélik.

Ma a Szatmárvidéken a magyar nyelv erőteljes beolvasztó hatásával szemben a román nyelv, illetve részben a német irodalmi nyelv játszik szerepet. A kitelepült szatmári svábok esetében (elsősorban Németország déli részén) az idősek körében egyfajta integráció, a fiataloknál pedig asszimiláció jelei mutatkoznak. Különösen a magyarizálódott sváboknak vannak nehézségeik, akiknek a németet most idegen nyelvként kell elsajátítaniuk. Az áttelepültek magukkal hozott nyelvjárási ismeretei és német kultúrához való kapcsolatuk azonban hasznosak és megkönnyítik a nyelvi integrációt is.

A támogatás, amelyet a német nyelv és kultúra jelenleg Délkelet-Európában élvez, magában hordozza a lehetőséget, hogy a szatmári svábok körében már elkezdődött disszimilációs folyamat a nyelvhasználat terén is érvényre jusson, mégis valószínűbbnek tűnik azonban, hogy hosszú távon nem a sváb nyelvjárásokat, hanem inkább a német irodalmi nyelvet fogják beszélni.

DER HEUTIGE SPRACHGEBRAUCH IN PETRIFELD

SZABÓ CSILLA ANNA (RUMÄNIEN)

Im Rahmen des Hauptthemas unserer wissenschaftlichen Tagung „*Interethnische Beziehungen im rumänisch – ungarisch – ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*“ möchte ich einige Aspekte des Sprachgebrauchs der schwäbischen Einwohner im sathmarschwäbischen Dorf Petrifeld vorstellen. Die Arbeit hat als Grundlage eine Untersuchung, die mit Hilfe eines Fragebogens durch direkte Befragung durchgeführt wurde. Ihre Ergebnisse ermöglichen Schlussfolgerungen über den heutigen Sprachgebrauch in dieser Ortschaft und über Sprachkontaktphänomene wie Sprachwechsel, Umschalten von einer Sprache zur anderen und allmählichen Sprachverlust ziehen lässt.

Die Petrifelder Schwaben blicken in diesem Jahr auf eine bereits 257-jährige Geschichte zurück. Petrifeld, an der Landstraße Großwardein – Sathmar gelegen, zählt zu den letzten deutschen Siedlungen des Grafen Alexander Karolyi, in derselben Zeit aber auch zu den ältesten Siedlungen des Sathmarer Komitates. Das ursprünglich mit ungarischen Einwohnern bevölkerte Dorf, wie das aus historischen Dokumenten abzuleiten ist, wurde im Laufe seiner Geschichte mehrmals zerstört, sodass im Frühling des Jahres 1740 im Petrifelder Bodenausweis 26 besetzte und 27 unbesetzte Bauernstellen registriert wurden. Um auch in Petrifeld den Grundstein zum wirtschaftlichen Aufschwung zu legen, ließ Graf Karolyi hier Schwaben ansiedeln, im Gegensatz aber zu den bereits bestehenden schwäbischen Orten des Komitates Sathmar, wurde die Gemeinde Petrifeld nicht von Einwanderern aus der Urheimat, d. h. aus Oberschwaben gegründet, sondern sie entstand vielmehr durch Übersiedlung von bäuerlichen Familien aus den schwäbischen Dörfern des Komitates. Diese Tatsache belegen viele Familiennamen, die in mehreren sathmarschwäbischen Dörfern aufzufinden sind. Die ersten schwäbischen Bauern kamen im Jahre 1740 und durch die Übersiedlung von weiteren Bauernfamilien vor allem aus den Gemeinden Fienen, Schinal, Maitingen, Erdeed, Kaplan und Bildegg wurde aus Petrifeld bereits in 1742 ein schwäbisches Dorf mit 44 schwäbischen Familien. Es ist urkundlich belegt, dass sich in den folgenden Jahren auch Neuankömmlinge in Petrifeld niederließen. Aufgrund der Pfarrbücher erhielt die Gemeinde während der Besiedlung auch 38 Einwandererfamilien direkt aus Oberschwaben. Wie sich die Gemeinde während der folgenden Jahren

entwickelt hat, zeigt der bischöfliche Schematismus aus dem Jahre 1931, der 897 Einwohner für das Jahr 1808 , 1.455 für das Jahr 1912 und 1.588 für 1930 verzeichnet. Bei der letzten Volkszählung in Rumänien am 7. Januar 1992 wurden 1.941 Einwohner registriert, von denen 1.628 Einwohner in Petrifeld, 313 in Bescheded, in der Filiale von Petrifeld leben. Die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung ist wie folgt:

Rumänen	Ungarn	Deutsche	Roma	Kroaten	Gesamt
156	618	1.070	96	1	1.941
8,03%	31,84%	55,12%	4,94%	0,05%	100%

Bezieht man sich auf die angestammte Sprache der Petrifelder Schwaben, so weist diese Gemeinde eine schwäbisch–alemannische Mundart auf, die hauptsächlich mit den im württembergischen Oberschwaben gesprochenen schwäbischen Mundarten identisch ist. War das Schwäbische über ein Jahrhundert lang die einzige Sprache dieser Sprachgemeinschaft, so wurde in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine Entwicklung eingeleitet, die zur allmählichen Verdrängung der deutschen Sprache bzw. der schwäbischen Mundart und zum allmählichen Wechsel zugunsten des Ungarischen führte, so dass heute die große Mehrheit der schwäbischen Bevölkerung zwei- bzw. dreisprachig ist. Das linguistische Repertoire dieser Sprachgemeinschaft besteht also aus den Sprachen Schwäbisch, Ungarisch, Rumänisch und Deutsch (Hochsprache). Es ist wichtig aus folgenden Gründen einen Unterschied zwischen dem Deutschen als Hochsprache und dem Schwäbischen zu machen:

1. Die deutschen Dialekte im Sathmarer Gebiet, so auch das Schwäbische in Petrifeld bilden typische Sprachinseln, die vor 1989 keine sprachlichen Kontakte zum Mutterland, zum Hochdeutschen oder zu anderen deutschen Mundarten hatten. Das Schwäbische entwickelte sich auf diese Weise ohne von anderen Sprachen beeinflusst worden zu sein. Im Sinne von G. BRAGA könnte man die schwäbische Mundart im Sathmarer Gebiet als eine Minderheitensprache bezeichnen, die ihr eigenes Leben und ihre eigene Geschichte hat.
2. Im Falle von Petrifeld kann man weder von einer Diglossiesituation noch vom Multilingualismus mit Diglossie oder ohne Diglossie im Sinne von J. FISHMAN sprechen, aus dem einzigen Grund, dass die High-Varietät (die deutsche Hochsprache) im alltäglichen aktiven

Sprachgebrauch nicht vorhanden ist, obwohl ein Teil der schwäbischen Bevölkerung neben dem Schwäbischen auch die deutsche Hochsprache beherrscht, deren Prozentsatz aber zu gering ist, um von einer Mehrsprachigkeit ohne Diglossie sprechen zu können.

3. Die Sprachattitüde der Sprecher könnte ein weiterer Grund für die Unterscheidung sein. Selbst die Einwohner machen diesen Unterschied zwischen dem Deutschen und dem Schwäbischen. Auf die Frage nach der Muttersprache und nach der Nationalitätszugehörigkeit, haben fast alle Gewährspersonen die Antwort „Schwäbisch“ bevorzugt.

Was die Sprachkenntnisse der Bevölkerung betrifft, wurde in der Untersuchung auch danach gefragt, in welchem Maße sie die drei oder vier Sprachen verstehen bzw. sprechen. Die Ergebnisse zeigen, dass die 28 Gewährspersonen, die zwischen den Jahren:

- 1918 – 1930 geboren sind, Schwäbisch sehr gut bzw. gut verstehen und sprechen, sehr gute Ungarischkenntnisse haben, Rumänisch befriedigend bzw. schlecht sprechen;
- 1931 – 1944 geboren sind, Schwäbisch sehr gut bzw. gut verstehen und sprechen, sehr gute Ungarischkenntnisse haben, Rumänisch schlecht oder gar nicht sprechen;
- 1945 – 1965 geboren sind, Schwäbisch schlecht verstehen und sprechen, sehr gute Ungarisch- und gute Rumänischkenntnisse haben;
- 1966 – 1980 geboren sind, kein Schwäbisch verstehen und sprechen, sehr gute Ungarisch- und gute Rumänischkenntnisse haben;
- nach 1980 geboren sind, kein Schwäbisch verstehen und sprechen, sehr gute Ungarisch- und gute Rumänischkenntnisse haben.

Die schwäbisch–ungarische Zweisprachigkeit ist heute nur mehr für die ältere Generation charakteristisch, die mittlere Generation weist nur selten eine schwäbisch–ungarisch–rumänische Dreisprachigkeit auf und die jüngere Generation ist des Schwäbischen ganz unkundig. Statt dessen lernen und verwenden sie die deutsche Hochsprache meist passiv (im Verstehen) neben dem Ungarischen und Rumänischen. Gerade bei den Älteren, wie das aus den vielfachen Gesprächen mit den Gewährspersonen bei dieser Untersuchung hervorgeht, stellt die schwäbische Mundart nicht mehr die funktional erste Sprache dar, obwohl sie sich auch heute noch zur schwäbischen Nationalitätszugehörigkeit und Muttersprache bekennen. KNIPF–KOMLÓSI umschreibt dieses Phänomen mit dem Begriff der „sekundären Muttersprache“ und versteht darunter diejenige Sprache, die im

kommunikativen Handeln dieser Menschen nicht mehr die Funktion einer Muttersprache innehat, jedoch aus Sicht der emotionalen Bindung zur Familie, zur intimen Haussprache in vielen Fällen noch als die erste erlernte Sprache empfunden wird.

Diese erste erlernte Sprache der Petrifelder Schwaben wurde dann später, unter dem Einfluss zahlreicher politisch–historischen bzw. sozio–ökonomischen Umständen in ihrer Verwendung und in ihren Kommunikationsmöglichkeiten eingeschränkt. Dazu hat auch die Tatsache beigetragen, dass das Schwäbische nicht so schriftnah ist wie die anderen Mundarten und daher keine Stütze im Schriftdeutschen der Schul- und Kirchensprache fand. Auch die Furcht, wegen der schwäbischen Mundart verspottet zu werden und die Bestrebungen der Eltern, den Kindern den sozialen Aufstieg zu sichern, hat oft zur Aufgabe der schwäbischen Mundart geführt. Diese Tatsache widerspiegelt sich auch in den Antworten auf die Frage „Können Ihre Kinder Schwäbisch sprechen?“ aus dem Fragebogen: etwa 53% der Gewährspersonen, bei denen dies der Fall war, haben eine positive Antwort gegeben, der Rest hat aber mit „Nein“ geantwortet. Geht man weiter zur nächsten, zu jener der Enkelkinder über, so muss man feststellen, dass die Mundart nicht mehr weitergegeben wird, denn keines der Enkelkinder kann Schwäbisch sprechen. Es kommt aber bei dieser Generation vor, dass die Kinder und Jugendlichen wenn nicht das Schwäbische, so doch die deutsche Hochsprache im deutschen Kindergarten und in der deutschen Abteilung der Schule in Petrifeld oder in den naheliegenden Städten Großkarol und Sathmar erlernen, während jene, die nach Deutschland und Österreich ausgewandert sind, dort die deutsche Hochsprache lernen. Dieses Phänomen ist als eine Sprachbarriere zwischen den Generationen zu betrachten, die auch zur Sprachverlagerung (*language shift*) vom Schwäbischen zum Ungarischen als gemeinsames Verständigungsmittel zwischen den Generationen beigetragen hat. Wie es zu diesem Sprachwechsel gekommen ist, könnten am besten die politischen Zustände der letzten zwei Jahrhunderte erklären, auf die ich hier nicht einzeln eingehen möchte. Verstärkt hat sich jedoch diese Entwicklung nach dem Zweiten Weltkrieg, als es ausgesprochen unerwünscht war, die deutsche Sprache bzw. die schwäbische Mundart zu verwenden. Das bedeutete damals für die Menschen schwäbischer Abstammung und Muttersprache ein erzwungenes Sich–Lossagen von der eigenen Sprache. Die heranwachsende Generation erlebte ihre Muttersprache unter den damaligen politischen Umständen als etwas Verbotenes, etwas Minderwertiges, dessen Besitz man leugnen musste. Da diese Sprache keine Rolle im

sozialen Verkehr der damaligen Gesellschaft einnehmen konnte, wurde sie im Bewußtsein der heranwachsenden Generationen verdrängt.

Um den konkreten Sprachgebrauch der schwäbischen Bevölkerung in Petrifeld zu beschreiben, möchte ich zwei für Sprachinseln charakteristische Begriffe einführen, und zwar jene der „*Domäne*“ und des „*sozialen Netzwerkes*“. Nach J. FISHMAN lassen sich soziolinguistische Domänen definieren als „gesellschaftliche Konstrukte, die durch sorgfältige Analyse und Zusammenfassung offensichtlich kongruenter Situationen ableitbar sind“. Auf diese Weise können Domänen wie Familie, Schule, Berufs- und Arbeitswelt, Nachbarschaft, Kulturwelt, Öffentlichkeit u. a. etabliert werden, die mit einer Sprache kongruent sind. Ferner, um die Interaktionsebenen und die Aggregate, an denen Leute in einer Sprachgemeinschaft teilnehmen, analysieren zu können, wird der Begriff des „sozialen Netzwerkes“ eingeführt, durch den die Faktoren, die das sprachliche Repertoire von Sprechern beeinflussen, definierbar sind. Von den Steuerungsfaktoren, von denen die Kodewahl abhängt, erwies sich im Falle der Petrifelder schwäbischen Sprachgemeinschaft vor allem der Gesprächspartner und dessen sprachlichen Repertoire als ausschlaggebend. Als zweiter Faktor ist das Alter als relevanter Faktor bei der Wahl verschiedener Sprachen innerhalb der Untersuchungsgruppe zu erwähnen, im Sinne, dass die ältere Generation untereinander auch noch Schwäbisch spricht, jedoch im Gespräch mit der jüngeren Generation nicht mehr das Schwäbische, sondern das Ungarische verwendet.

Aufgrund der Untersuchung wurden als Domänen des Schwäbischen vor allem die Familie und die Nachbarschaft festgestellt, obwohl auch dieses nicht ausschließlich gilt. Vor allem ältere Dorfbewohner, die im allgemeinen nicht in Mischehen leben, sprechen noch miteinander schwäbisch. Mit den Kindern und Enkelkindern sprechen sie aber ungarisch, auch im Falle, wenn die nach Deutschland oder Österreich ausgewanderten Familienmitglieder nach Hause kommen. Im Falle der Domäne Nachbarschaft tritt der Faktor Gesprächspartner und dessen sprachliche Repertoire auf. Auf die Frage, welche Sprache die befragten Personen im Gespräch mit ihren Nachbarn verwenden, habe ich fast in allen Fällen die Antwort bekommen: „Es hängt davon ab, welche Sprache der Nachbar sprechen kann: Schwäbisch oder Ungarisch“. Die zahlreichen Auswanderungswellen der Deutschen haben auch in Petrifeld Lücken hinterlassen. Anstelle der ausgewanderten deutschen Familien wohnen jetzt in Petrifeld ungarische oder rumänische

Familien, die einen nicht geringen Einfluß auf die Veränderung der Sprachwahl der Dorfbewohner haben.

Aus den obengenannten Tatsachen wird ersichtlich, dass die schwäbische Mundart nur noch im intimen Familien- und Verwandtenkreis und nur von der älteren Generation gesprochen wird. In den anderen Domänen, d. h. in der Schule, am Arbeitsplatz, in der Öffentlichkeit und in der Kirche herrscht die Verwendung des Ungarischen und des Rumänischen vor. Dass die Dorfbewohner im Gespräch mit dem Arzt, mit der Krankenschwester, mit der Verkäuferin im Geschäft oder auf dem Markt und im Bürgermeisteramt ausschließlich von den Sprachen Ungarisch und Rumänisch Gebrauch machen, spricht für einen totalen Sprachwechsel in der Domäne Öffentlichkeit. Die Kirche und die Schule haben in Petrifeld keine spracherhaltende Funktion gehabt, vielmehr haben sie zum Sprachwechsel beigetragen. Die Verdrängung des Deutschen durch das Ungarische als Sprache der Kirche und der Schule setzte schon gegen Ende des 19. Jahrhunderts ein. Es gab aber immer wieder Bestrebungen, die deutsche Sprache wieder einzuführen. Zur Zeit wird die katholische Kirchengemeinde von einem ungarischen Pfarrer betreut und auf diese Weise werden auch die Gottesdienste auf Ungarisch gehalten. Nur selten kommt es vor, dass im Dorf eine deutsche Messe gehalten wird. Mit dem Pfarrer sprechen die schwäbischen Dorfbewohner ausschließlich ungarisch, weil der Pfarrer das Schwäbische nicht beherrscht. Aus der Untersuchung ging aber hervor, dass der größte Teil der schwäbischen Bevölkerung die deutschen Gebete und Lieder noch kennt (vor allem die ältere Generation), andere haben sie im Laufe der Zeit schon vergessen und die jüngere Generation hat nie die Gelegenheit gehabt, sie zu lernen. 78,57% der befragten Personen benutzt jedoch im Gebet die ungarische Sprache, der Rest benutzt abwechselnd die Sprachen Schwäbisch / Deutsch und Ungarisch.

Im Bereich der Schule gibt es heute große Bemühungen, die deutsche Abteilung der Petrifelder Achtklassenschule aufrechtzuerhalten. Leider entscheiden sich viele Eltern, ihre Kinder entweder zur Großkaroler oder Sathmarer deutschen Schule oder sogar in die ungarische oder rumänische Abteilung zu schicken. Dadurch ist die Zukunft des deutschen Unterrichts in Petrifeld gefährdet: Aus Mangel an Schülern werden keine deutschen Klassen mehr gebildet. Anders war es im Falle der älteren Generation. Deren Vertreter hatten meistens noch die Gelegenheit, eine oder mehrere Klassen auf Deutsch zu besuchen, obwohl dieser Zustand nicht

lange gedauert hat, denn es wurde allmählich das Ungarische, später dann das Rumänische als Unterrichtssprache eingeführt. Die schwäbischen Kinder mussten damals die neue Sprache des Unterrichts von ihren ungarischen und rumänischen Mitschülern in der Schule oder auf der Straße erlernen, oft haben aber auch die Eltern zum schnelleren und leichterem Erlernen dieser Sprachen durch ihre Verwendung im engen Familienkreis beigetragen. Die Sprache, in der die Gewährspersonen rechnen, gibt Aufschluss über die jeweilige Unterrichtssprache, in der die Befragten am meisten während ihrer Schulzeit gelernt haben. Dabei ging aus der Untersuchung hervor, dass 42,85% der Gewährspersonen auf Ungarisch, 42,85% auf Deutsch, 7,14% auf Deutsch und auf Ungarisch und 7,14% auf Deutsch, Ungarisch und Rumänisch rechnet.

Als ein anderer Aspekt des Sprachgebrauchs können Lesegewohnheiten, Radiohören und Fernsehen als passiver oder unproduktiver Sprachgebrauch erfasst werden. Weil die schwäbische Mundart keine schriftnahe Sprache ist, können hier nur die Sprachen Deutsch (Hochdeutsch), Ungarisch und Rumänisch in Betracht gezogen werden. Die Stichprobe und die Gesprächen mit den Befragten ergaben, dass der Prozentsatz derer, die auch in deutscher Sprache lesen, nur 46,42% beträgt. Genannt wurden Gebetbücher, Kirchenzeitungen und der „Sathmarer Heimatbrief“, die vor allem von älteren Frauen gelesen werden, dagegen Zeitungen, Zeitschriften und Jugendmagazine aus dem deutschsprachigen Ausland von den jüngeren Gewährspersonen. Eine lokale Zeitung in deutscher Sprache gibt es nicht, nur monatlich einmal erscheint in der Sathmarer ungarischen Zeitung „Szatmári Friss Újság“ eine Seite auf Deutsch. Radio- und Fernsehsendungen werden hauptsächlich auf Ungarisch konsumiert, beliebt sind aber auch die wöchentliche deutsche Sendungen des rumänischen und des ungarischen Fernsehens und die deutschen Kabelprogramme.

Als Ergebnis des jahrhundertelangen Sprachkontaktes in Petrifeld können *Interferenzerscheinungen* nicht außer Acht gelassen werden. Es wurden dabei Situationen analysiert, bei denen die Gewährspersonen während der Gesprächen schwäbisch gesprochen haben und es wurde festgestellt, dass die Mehrheit der Gewährspersonen oft ins Ungarische umschaltet. Es kommt auch häufig vor, dass ihnen die deutschen bzw. schwäbischen Wörter nicht immer einfallen und dann drücken sie sich besser auf Ungarisch aus. Diese Tatsache schildern auch die Antworten auf die Frage *„Wenn Sie deutsch/schwäbisch sprechen, benutzen Sie*

gelegentlich auch Wörter anderer Sprachen?“: 67,85% hat auf diese Frage mit „Ja“, der Rest mit „Nein“ geantwortet. Es handelt sich hierbei nicht um zwei Varietäten ein- und derselben Sprache, sondern um zwei oder drei verschiedene Sprachen. Warum es aber zu einem ständigen Umschalten zwischen diesen zwei oder sogar drei Sprachen kommt, ist mit der überlappenden Rolle des Ungarischen und des Rumänischen, mit deren funktionalen Übergewicht zu erklären.

Die Interferenz ist also auch ein Faktor, der die Sprachverlagerung beschleunigt und die allgemeine Annahme, je häufiger das Kodeumschalten, um so fortgeschrittener die sprachliche Assimilation, bewahrhaftet sich. Dieser Assimilationsprozess ist aber nicht neu. Er hat schon in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts begonnen und kam noch nicht zu einem Ende. Die schwäbische Mundart hat ihren Prestigewert im Laufe der Zeit verloren. Nicht nur die politisch-historischen Umstände im Werdegang dieser Sprache, sondern auch die Veränderungen auf makrosoziologischer und sozio-ökonomischer Ebene sowie die Rolle der Sprache im alltäglichen Leben der engeren Sprachgemeinschaft und das Fehlen einer Elite und einer Literatur in dieser Sprache und einer an diese Sprache gebundenen dörflichen Kultur haben zum Sprachverlagerung vom Schwäbischen zum Ungarischen geführt. Die schwäbische Gemeinde in Petrifeld ist auf dem Weg des Sprachverlusts (*language loss*): Die jüngere Generation spricht die Mundart nicht mehr und wird sie der folgenden Generation auch nicht weitergeben können. Auch die Sprachwahlmuster widerspiegeln diese Tatsache: Die ältere Generation spricht noch miteinander Schwäbisch, aber mit der mittleren und jüngeren Generation nicht mehr. Daneben ist ein anderer Prozess im Gang, u. zw. die Aufwertung der deutschen Hochsprache in den Reihen der jüngeren Generation. Trotz dieser Aufwertung kann der Prozess des Sprachverlusts in Petrifeld nicht rückgängig gemacht werden und obwohl der Schwund des Schwäbischen auf die deutsche Sprache als Ganzheit keinen Einfluss ausüben wird, verliert die breite Skala der für diese Region Osteuropas charakteristischen sprachlichen Varietäten noch eine Nuance.

LITERATUR

BERNER, Helmut (1996): Weißer Vogel, rote Milch. Volksgut aus dem Sathmarland. Ravensburg, Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben in der BR Deutschland, S. 219 - 222.

- BRAGA, Giorgio (1983): „Levels of Analysis in Socoilinguistic Explanation: Bilingual Code – Switching, Social Relations, and Domain Theory“. Comment. In: Fishman, J. (Hgg.): International Journal of the Sociology of Language, 39/ 1983, S. 45 – 55.
- DITTMAR, Norbert / SCHLOBINSKI, Peter (1985): Die Bedeutung von sozialen Netzwerken für die Erforschung von Ortssprachen. In: Besch, W./Mattheier, Klaus J. (Hgg.): Ortssprachenforschung. Beiträge zu einem Bonner Kolloquium. Berlin, Erich Schmidt, S. 158 - 189.
- FISHMAN, Joshua (1975): Soziologie der Sprache. München, Max Hueber.
- GAL, Susan (1978): Variation and Change in Patterns of Speaking: Language Shift in Austria. In: Sankoff, David: Linguistic Variation. Models and Methods. New York, Academic Press, S. 227 – 238.
- KARÁCSONYI, Carol (1992): Monografia comunei Petrești. Statutul comunei Petrești, Județul Satu Mare.
- KNIPF-KOMLÓSI, Elisabeth (1994): Soziolinguistische Aspekte der Einstellung der Ungarndeutschen zu ihrer Muttersprache. In: Studien zur Germanistik 1994, Janus-Pannonius-Universität Pécs, 1994.
- KÓVÁRI, Magdolna (1995): Language Shift in a Multilingual Speech Community – Linguistic Variation in the Swabian Speech Community of Palota, Romania. Magisterarbeit. KLTE, Debrecen.
- MERLI, Rudolf: Mezőpetri 250 éves Jubileuma (II.). In: *Szatmári Friss Újság*. 16. Okt. 1992, S. 4.
- MIRK, Maria (1997): Sprachgebrauch in Pilisszentiván / Sanktiwan bei Ofen. In: Manherz, Karl (Hgg.): Ungarndeutsches Archiv. Schriften zur Sprache, Literatur, Kultur und Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 1. Budapest, ELTE Germanistisches Institut, S. 101 - 238.
- MOSER, Hugo (1937): Schwäbische Mundart und Sitte in Sathmar. München: E. Reinhardt.
- SCHMIED, Stefan (1972): Petrifeld 1742 – 1972. Aus der Geschichte der Gemeinde. Leubas / Kempten.

VONHÁZ, István (1997): A szatmármegyei német telepítés (Die deutsche Ansiedlung im Komitat Sathmar). Klausenburg, Palatino.

Uzanta lingvistică actuală la Petrești *Rezumat*

Lucrarea de față prezintă câteva aspecte privitoare la uzanța lingvistică actuală a populației șvăbești din comuna Petrești, bazându-se pe rezultatele obținute în urma unei evaluări lingvistice, realizată prin contact direct cu ajutorul unui chestionar lingvistic, ce evidențiază prezența în regiune a unor fenomene lingvistice ca de exemplu language shift, code-switching și language loss.

Petrești se numără printre ultimele colonizări ale contelui Alexandru Karolyi, dar în același timp și printre cele mai vechi așezări din județul Satu Mare. Limba de origine a șvabilor din Petrești este un dialect șvabo-aleman care prezintă asemănări cu dialectul șvălesc vorbit în ținutul Oberschwaben din landul Baden Württemberg. Acest dialect a fost timp de un secol singura limbă vorbită de comunitatea șvabă din Petrești, dar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea acest dialect a fost înlăturat, având ca rezultat trecerea treptată la folosirea limbii maghiare astfel încât cea mai mare parte a comunității șvăbești din Petrești este astăzi bi- respectiv plurilingvă, repertoriul lingvistic cuprinzând limbile șvabă, maghiară, română și germană (limba literară).

Conform datelor obținute în urma interviurilor, bilingvismul șvabo-maghiar este astăzi caracteristic numai generației în vârstă, generația medie caracterizându-se printr-un trilingvism șvabo-maghiaro-român, iar generația tânără necunoscând dialectul șvălesc, având însă cunoștințe pasive de limbă germană literară.

Fenomenul de language shift s-a agravat mai ales după cel de-al doilea război mondial, când folosirea limbii germane și a dialectului șvălesc era nedorită. Pentru generația de atunci folosirea limbii materne era interzisă, și deoarece aceasta nu putea să joace nici un rol în societate, ea a fost respinsă în conștiința vorbitorilor. Locul etnicilor germani ce au emigrat în decursul ultimului deceniu, a fost luat de către familii românești sau maghiare a căror prezență joacă un rol important în transformările lingvistice din comunitatea Petrești. Dialectul șvălesc se păstrează astăzi în cercuri restrânse cum ar fi familia și în limba vorbită de către generația vârstnică. În ceea ce privește limba folosită de către locuitorii din Petrifeld în locurile publice se vorbește despre un language shift total.

Contactul lingvistic dintre dialectul șvab și limba maghiară respectiv română care a avut loc de-a lungul secolelor în Petrești are ca

rezultat și fenomene de interferență lingvistică. Acestea grăbesc de asemenea procesul de language shift. Dialectul șvăbesc și-a pierdut în decursul anilor valoarea lui de prestigiu. Comunitatea șvăbească din Petrești este deci pe cale de a pierde această varietate a limbii germane. Paralel cu procesul de dispariție a dialectului șvăbesc a început și un alt proces de revalorizare a limbii germane literare în rândul generației tinere. Cu toate că dispariția dialectului șvăbesc nu va avea nici o influență asupra limbii germane ca totalitate, totuși paleta bogată a varietăților lingvistice caracteristică regiunii est-europene va pierde încă o nuanță.

Mezőpetri mai nyelvhasználata **Összefoglalás**

Jelen dolgozat a mezőpetri sváb lakosság nyelvhasználatának néhány aspektusára kíván rávilágítani egy közvetlen, kérdőíves nyelvészeti felmérés alapján, amely olyan nyelvi jelenségek meglétét tanúsítja, mint a language shift, code-switching és language loss (nyelvcsere, kódváltás és nyelvvesztés). Mezőpetri gróf Károlyi Sándor utolsó telepítéseiinek egyike, ugyanakkor a legkorábbi Szatmár megyei telepítések között említhető. A Mezőpetri lakosai által eredetileg beszélt sváb-alemann dialektus a baden-württembergi felsősváb terület dialektusához hasonló. Egy évszázadon keresztül a település lakosai egyedül ezt a nyelvet beszélték, amelyet azonban a 19. sz. második felében visszaszorítottak, aminek eredménye a magyar nyelvre való fokozatos áttérés lett, úgyhogy Mezőpetri sváb lakosainak java része ma két- vagy többnyelvű, s az általuk használt nyelvek a sváb, a magyar, a román és a német irodalmi nyelv.

Az interjúk során nyert adatok alapján a sváb-magyar kétnyelvűség kizárólag az idős generációra jellemző, a középkorúak a sváb, a magyar és a román nyelvet beszélnek, míg a legifjabb generáció a sváb dialektust nem ismeri, ezzel szemben passzív irodalmi német nyelvismerettel rendelkezik. A nyelvváltás jelensége különösen a II. világháború után vált jellemzővé, amikor a német nyelv és a sváb dialektus használata nemkívánatosnak minősült. Az akkori generáció számára tilos volt az anyanyelv használata, és mivel semmilyen társadalmi megnyilvánulásra nem nyílt lehetősége, visszaszorult a beszélők tudatában. Az utóbbi évtizedben kivándorolt német etnikumúak helyére román vagy magyar családok kerültek, amelyeknek jelenléte jelentős mértékben befolyásolja Mezőpetri nyelvi világának

alakulását. A sváb dialektus ma a szűk családi körben marad fenn, vagy pedig az idős generáció nyelvhasználatában. A nyilvánosság előtti nyelvhasználat szempontjából a mezőpetri lakosok esetében teljes nyelvváltásról beszélhetünk.

A sváb dialektus és a magyar illetőleg román nyelv közötti kontaktus a századok folyamán nyelvi interferenciához is vezetett. A nyelvváltást természetesen ez is elősegíti. Az évek során a sváb dialektus elveszítette presztízsét. Mezőpetri sváb közössége a német nyelv e változatának elvesztése felé halad. A sváb dialektus eltűnésével párhuzamosan a fiatal generáció tagjai között az irodalmi német nyelv újra felértékelődik. A szatmári sváb dialektus kihalása nem befolyásolja a német nyelv egészét, de a keleteurópai nyelvváltozatok szempontjából sajnálatos veszteséget jelent.

DER EINFLUSS SOZIALER STRUKTUREN AUF DIE DEUTSCHEN SPRACHVARIETÄTEN IN DEN DREI BANATER STÄDTEN KARANSEBESCH, LUGOSCH UND RESCHITZ

ALINA FLORINA TOMA (RUMÄNIEN)

1. Einführung

Die Außensprachinsel Banat entstand als deutschsprachiges Siedlungsgebiet im 18. Jahrhundert und wurde mit Kolonisten aus dem deutschsprachigen Raum besiedelt. Durch Sprachmischung und -ausgleich entstanden mehrere Mischmundarten und Stadtsprachen: die überwiegend rheinfränkisch-pfälzisch geprägten Dialekte in den Dörfern stehen der hauptsächlich bairisch-österreichische Kennzeichen aufweisende Sprachvarietäten in den Banater Städten gegenüber.

Für den gegenwärtigen Sprachzustand im Banat wurde in der einschlägigen sprachgeographischen und sprachsoziologischen Literatur auf die Dringlichkeit der Untersuchung dialektaler Varietäten des Deutschen hingewiesen. Die Integrierung des Banats in der rumänischen Umgebung nach 1919, die demographische Verschiebung der Bevölkerung vom Lande in den Städten, die starke Mobilität infolge der wirtschaftlichen und industriellen Entwicklung, die zunehmende Exogamie der deutschsprachigen Bevölkerung, sowie die beginnende Aussiedlung nach Deutschland und Österreich schon während der kommunistischen Periode waren die wichtigsten außersprachlichen Faktoren, die allmählich zur Sprachverdrängung und zum Sprachabbau der dialektalen Varietäten des Deutschen in den Banater Ortschaften führten, die sich durch folgende Faktoren ausprägten:

1. die Überdachung durch die rumänische Sprache
2. den Schwund der Basisdialekte in den einzelnen Ortschaften
3. den zunehmenden Einfluß des Binnendeutschen nach 1990.

Einzig in den Kleinstädten wurde die bairisch-österreichische Umgangssprache nicht in dem üblichen Ausmaß verdrängt, wie die entsprechenden Varietäten in den zwei anderen Siedlungsformen, was sich durch die stärkere Geltung dieser dialektal geprägten Stadtsprache als Alltagssprache, sowie als Verkehrssprache zwischen den umgebenden Ortschaften ergab. Um dies zu veranschaulichen wurden die drei Banater Ortschaften Reschitz, Karanseesch und Lugosch für den empirischen Teil der Untersuchung ausgewählt.

Das Banat wurde von seiner Kolonisierung im 18. Jahrhundert bis Anfang dieses Jahrhunderts als einen multilingualen Ort einheitlicher sprachlicher Gemeinschaften gekennzeichnet. Erst später durch den Kontakt zur ungarischen und im 20. Jahrhundert zur rumänischen Sprache konnte man auch von einer stärker vertretenden individuellen Zwei- bzw. Mehrsprachigkeit im Sinne LÜDIS sprechen, der als zweisprachig die Person nennt, „... die sich irgendwann in seinem Leben im Alltag regelmäßig zweier oder mehrerer Sprachvarietäten bedient und auch von der einen in die andere wechseln kann, wenn dies die Umstände erforderlich machen, aber unabhängig von der Symmetrie der Sprachkompetenz, von den Erwerbsmodalitäten und von der Distanz zwischen den beteiligten Sprachen“. Trotzdem ist die Untersuchung des Grades des Spracherhaltes, der Sprachmischung bzw. -verdrängung im Falle der Banater Kleinstädte entscheidend in der Auffassung des sprachlichen Repertoires auf der Ebene des Individuums, sowie auf der Ebene der deutschsprachigen Gemeinschaften dieser topographischen Einheit. Die Varietätenkonstellation und der Sprachwandelverhalten sollen folglich unter der Berücksichtigung von sozialen Faktoren im domänenspezifischen Sprachgebrauch sowohl auf einer sprachlichen Mikro- als auch auf einer Makroebene verfolgt werden. Dementsprechend galten folgende zwei Leitgedanken als Ausgangshypothesen der Untersuchung:

A. Durch die Umsiedlung der jungen deutschsprachigen Landbevölkerung in den Städten in den 60er Jahren und ihre anschließende zunehmende Aussiedlung nach Westeuropa in den 90er Jahren fand ein Verlust der sprachlichen und kulturellen Identität in den deutschsprachigen Gemeinschaften des Banats statt. Während die ländlichen Ortschaften und die Großstädte gleichermaßen davon betroffen waren, haben sich in den deutschsprachigen Kleinstädten dieser Region die sprachlichen Sozialisationsstrukturen bei der deutschsprachigen Bevölkerung so weit erhalten, dass sie sowohl auf der Mikroebene als auch auf der Makroebene sehr gut verfolgt werden können.

B. Als zweite Arbeitshypothese galt, dass der dialektale Charakter der städtischen Umgangssprache in höherem Ausmaße bei den Sprechern der unteren Schicht und in geringerem Ausmaße bei den Sprechern der höheren Schichten nachzuweisen ist. Die Familie ist die Hauptdomäne, in welcher diese Umgangssprache verwendet wird.

2. Die deutschen Sprachvarietäten in den drei Kleinstädten Karansebesch, Lugosch und Reschitz und ihre Differenzierung durch die sozialen Faktoren

In den Banater Städten hat sich seit der Kolonisierung der sogenannten Banater Schwaben im 18. Jahrhundert eine hauptsächlich bairisch-österreichisch geprägte Sprachvarietät entwickelt, die jeweils ihre eigene Entwicklung erfuhr. Diese Entwicklung erfolgte hauptsächlich durch den Sprachausgleich zwischen den mehreren gesprochenen Varietäten der Kolonisten, später durch den Einfluß der jeweiligen überdachenden Sprache, bzw. Ungarisch und Rumänisch, und durch die deutsche Standardsprache. Die Untersuchung der bairisch-österreichischen Stadtdialekte in den Banater Kleinstädten hat zu einer Bestandaufnahme des sprachlichen Repertoires der Angehörigen der deutschsprachigen Gemeinschaften geführt. Durch kontrollierte Fragen versuchte man sowohl die dialektal geprägte Variation der Stadtsprache, als auch der Sprachwandel in Richtung Kontaktsprache (Rumänisch/Ungarisch) beziehungsweise der Grad des Abbaus der Stadtdialekte in Richtung Standardsprache zu dokumentieren. Die sozialen Strukturen wurden sowohl auf der Mikro- als auch auf der Makroebene erfaßt. Die höhere Mobilität der Lugoscher Sprecher und der intensive Kontakt zu Temeswar unterschied diese Ortschaft auf sprachlicher Ebene von den anderen zwei, was insbesondere auf der Ebene der sozialen Strukturen festzustellen war. Dieselbe Erscheinung wurde auch auf der Ebene der Individuen unter der Berücksichtigung der lokalen soziokulturellen und sprachsoziologischen Charakteristika verfolgt. Alter, Wohnort und soziale Interaktionsbedingungen der Probanden wurden ebenfalls auf ihrem Einfluß auf die Verkehrssprache untersucht. Die linguistische Kennzeichnung der kleinstädtischen Umgangssprache sollte nicht alleine über die Beschreibung der Interferenzerscheinungen mit der Mundart, dem Rumänischen und dem Ungarischen erfolgen, sondern auch über die Berücksichtigung der obengenannten soziologischen Faktoren. Der Grad der Sprachmischung bzw. Verdrängung, der seinerseits nicht nur durch die sozialen Bedingungen, sondern auch durch Ortsgeschichte und durch die sprachgeographische Lage der jeweiligen Ortschaft abhängig ist, unterscheidet sich sowohl auf individueller als auch auf der Ebene der Gemeinschaft. Dementsprechend sollte man eine differenzierte Sprachvarietätenanalyse nicht nur zwischen den Ortschaften untereinander sondern auch innerhalb der jeweiligen Ortschaft entsprechend der genannten außersprachlichen Faktoren beobachten.

Zu diesem Zweck wurde ein Fragebogen verfasst, der sich als Aufgabe gestellt hatte, durch gezielte Fragen Modelle des Spracherwerbs und Sprachgebrauchs auf den unterschiedlichen sozialen Ebenen zu erfassen. Als Beispiel wurde der Fragebogen, der als Grundlage zur Tübinger Untersuchung von 1998 stand, genommen. Entsprechen den Arbeitshypothesen und dem Zwecke der Untersuchung wurden Fragen des alten Fragebogens ausgelassen oder durch andere ersetzt, andere ihrerseits durch die Erfahrungen damit verbessert oder gekürzt. Eine statistisch genaue sozialbedingte Repräsentativität wurde dabei nicht erhalten aber auch nicht erzielt. Die Probanden sollten aus den verschiedensten sozialen Klassen, verschiedenen Altersgruppen angehörend, aus unterschiedlichen sozialen Milieus kommen. Die einzige selbstverständliche Bedingung, die gestellt wurde, war, dass sie der deutschen Ethnie gehören, d. h. „a relatively large number of people are socially defined as belonging together because of the belief in their being descended from common ancestors“. Diese Deszendenz aus gemeinsamen Vorfahren führt unter anderen auch zu einer sozialen und kulturellen Gemeinsamkeit. Das soziale Kriterium, das diese Untersuchung zur Definierung der ethnischen Gruppe als entscheidend fand, war dementsprechend die Muttersprache. Wegen des gemeinsamen Glaubens soll die ethnische Gruppe nach Francis auch ein gemeinsames Identitäts- und Solidariätsgefühl zeigen. Der Grad der gemeinsamen Solidarität und der kulturellen und sozialen Identität stellten auch eines der Hauptfragen dieses Beitrages dar. Es wurde folglich nicht nur nach der Muttersprache der Personen gefragt, sondern auch andere sozialen Angaben sollten zur Ermittlung dieser Leitfragen führen. Zum Beispiel ergab die Frage nach der Nationalität ein erstes Problem in diesem Sinne. Drei der 50 Befragten antworteten bei dieser Frage mit „rumänisch“, obwohl sie als Muttersprache „deutsch“ angegeben hatten. Alle drei Lugoscher Probanden sind noch Schüler oder Studenten. Sie stammen aus Mischehen, in denen der Vater rumänisch als Muttersprache hat. In zwei der Fälle bleibt die deutsche Sprache Kommunikationssprache mit der Mutter, in einem Fall aber wird die rumänische Sprache als dominante Sprache. Die einzige Domäne, wo die deutsche Sprache - zwar passiv - gebraucht wird, ist die Schule.

Eine linguistische Differenzierung zwischen den drei sprachlichen Gemeinschaften ist eine bedeutende Aufgabe nicht nur für die Soziolinguisten sondern auch für die Kontaktlinguisten und Dialektologen. Hier wird aber gemäß der Zwecken des Beitrages nur einen weitgehenden Überblick auf dieses Problem geworfen. Dementsprechend wird man im Sinne der Vereinfachung für die gröbere Abstufung von einheitlichen

Ortssprachen ausgehen. Die sprachlichen Varietäten der drei Ortschaften Karansebesch, Lugosch und Reschitz differenzieren sich einerseits durch sprachgeographische und demographische, andererseits durch ortsgeschichtliche und soziale Kriterien.

Sprachgeographisch liegen *Karansebesch* und *Reschitz* in einer ihrer Sprachvarietät ähnlicheren Umgebung als die Kleinstadt *Lugosch*, die in einer hauptsächlich rheinfränkisch geprägten Umgebung liegt. Während Reschitz durch die Industrie und Karansebesch durch seine Lage näher an die umgebenden bairisch „geprägten“ Dörfer stehen, befindet sich Lugosch, als die nächste größte Kleinstadt an Temeswar, durch den Temeswarer Einfluß näher zur Standardsprache. Die geographische Lage der zwei Städte Karansebesch und Reschitz ermöglichten ebenfalls durch die kleinere Mobilität außerhalb der Berglandschaft und somit durch eine größere Solidarität und ein hohes ethnisches Identitätsgefühl eine bessere Erhaltung der mundartsprachlichen bzw. umgangssprachlichen Sprachstrukturen. Die große Mobilität, die die Stadt Lugosch ermöglichte, seine Nachbarschaft zu Temeswar, die fehlende Isoliertheit, von der man im Falle der anderen zwei Ortschaften allgemein sprechen kann, führten zu einem allmählichen Verlust der ethnischen Einheitlichkeit und Identität, was auch durch den erwähnten Beispiel veranschaulicht wurde. Die starke standardsprachliche Beeinflussung der Lugoscher Sprachvarietät haben die Probanden aus dieser Kleinstadt dadurch bestätigt, dass sie ausschließlich Standard- oder Umgangssprache sprechen, keine sogenannte „Mundart“, wie die Gewährsleute aus den zwei anderen Ortschaften ihre städtische Umgangssprache benennen.

Die letzte Volkszählung 1992 brachte für die drei Ortschaften folgende demographische Angaben:

<i>Ortschaft</i>	<i>Gesamtanzahl der Einwohner 1992</i>	<i>Davon Deutsche</i>
<i>Karansebesch</i>	31 985	1 201
<i>Lugosch</i>	50 939	2 658
<i>Reschitz</i>	92 516	5 045

Das demographische Gleichgewicht hat sich aber seither geändert, im Sinne, dass die massiven Auswanderungswellen nach der Wende von 1989 im glücklichsten Fall zu einer Halbierung der Anzahl der deutschsprachigen Personen geführt haben. Dieses Phänomen hatte als Folge eine weitere Zersplitterung der ethnischen Gruppe, die sich hauptsächlich durch eine allgemeine Verwirrung, was die Zugehörigkeit zur ethnischen Gruppe und

die sprachliche Identität anbelangt, kennzeichnete. Das führte seinerseits zu einer Unausgeglichenheit auf sprachlichem Gebiet. Domänenspezifisch empfindet man allgemein einen Verlust im Gebrauch der deutschen Sprache zugunsten der überdachenden rumänischen Sprache.

Was die sozialen Strukturen anbelangt, werden sprachliche Differenzierungen entsprechend den Altersgruppen, der sozialer Schichten sowie der sozialen Gruppe „Familie“ wahrgenommen. Das Hauptgewicht innerhalb der Altersgruppe übernehmen die älteren Personen, die die Gruppe der weniger Auswanderungswilligen darstellen und ihrer ethnische und sprachliche Identität am besten bewahren. Sie stellen auch die Gruppe dar, die kaum eine Standardsprache spricht, ausgenommen offizielle Angelegenheiten. Die Gruppen der Jugendlichen und der jüngeren Erwachsenen neigen dazu, auch im Alltag eine „Umgangssprache“ oder sogar den Standard zu benutzen. Differenziert verläuft diese Verteilung auch ortsbezogen. Während in Karansebesch der sogenannte „Dialekt“ auch für die jüngere Generation die Alltagssprache darstellt, kommt diese Sprachvarietät in Lugosch überhaupt nicht vor. In Reschitz hingegen steht das Hauptgewicht auf die Umgangssprache, also auf der „Zwischenvarietät“ zwischen Mundart und Standardsprache.

Sprachbezogene Unterscheidungen nach dem Alter kann man ebenfalls domänenspezifisch erfassen. Die Hauptdomäne zur Benutzung einer deutschen Sprachvarietät ist die Familie, die eine große Rolle nicht nur im Erhalten der Sprache sondern auch in ihrer Weitergabe spielt. In diesem Sinne sind nicht nur die Eltern sondern auch die Großeltern die Übermittler, die in vielen Fällen die deutsche Sprache an die junge Generation weitergeben. Das geschieht insbesondere im Falle der Mischehen, wo überwiegend das Rumänische als überdachende Sprache die Rolle der Haussprache übernimmt. In diesem Falle ist der Grad der Assimilation der deutschen Sprache bei der jungen Generation sehr hoch. Trotzdem bleibt bei den Mischehen mit weiblichem deutschen Partner das Deutsche hauptsächlich die Kommunikationssprache mit diesem Partner, auch wenn als Haussprache das Rumänische bzw. Ungarische gilt. Seltener kommen Fälle vor, wo der anderssprachige Partner die deutsche Sprache als Fremdsprache kennt oder erlernt, sodass diese Sprache zur Kommunikationssprache in der Familie wird. Oft wurde in der Literatur zu diesem Thema behauptet, dass die Eltern in der Zweisprachigkeit ihrer Kinder erzieherische und soziale Vorteile sehen. Das mag auch für die Rumäniendeutschen in der Zeit vor der Wende 1989 so gewesen sein, als nicht nur soziale und erzieherische sondern auch politische Gründe sie dazu veranlassten, ihre Kinder

rumänisch zu erziehen. Die vorliegende Untersuchung hat aber genau das Gegenteil festgestellt, und zwar, dass die Gewährspersonen sich bemühen ihre Kinder deutsch zu erziehen, und das auch im Falle der Mischehen, wo die Interaktionssprache mit dem Partner das Rumänische ist.

Was den täglichen Gebrauch der deutschen Sprachvarietäten betrifft, wurden domänenspezifisch unterschiedliche Ergebnisse in den drei Ortschaften erzielt. Die Familie gilt natürlich dabei als Hauptdomäne und wird darum in dieser Einstufung nicht einbezogen.

Karansebesch:

1. mit den Nachbarn (Dialekt)	54,5 %
2. mit Freunden (Dialekt)	36,4 %
3. im Beruf	27,3 %
4. bei Kulturveranstaltungen	27,2 %

Reschitz:

1. mit Freunden	60 % (davon 42,4 % Umgangssprache und 6 % Dialekt)
2. mit den Nachbarn	54,5 % (davon 42,4 % Umgangssprache, 6 % Dialekt)
3. bei Kulturveranstaltungen	54,5 %
4. im Beruf	39,4 %

Für **Lugosch** sind die Zahlen nicht so relevant. Als Hauptdomäne bleibt die Familie, wobei an zweiter Stelle merkwürdigerweise die Kulturveranstaltungen stehen. Die Angaben sind aber nicht als repräsentativ für die gesamte Sprachgemeinschaft zu werten. Hoch sind auch die Zahlen bei der Zweisprachigkeit. In Karansebesch stehen an erster Stelle die Kulturveranstaltungen. Hier wird sowohl Rumänisch als auch Deutsch gesprochen, entsprechend einerseits des Ansprechpartners und andererseits des Gesprächsthemas. Dasselbe gilt in Reschitz für den Freundeskreis. Die Einteilung nach sozialen Schichten hat keine Besonderheiten im Sprachgebrauch ergeben, was nicht heißt, dass es keine sprachbezogene Unterschiede entsprechend der sozialen Schicht in der jeweiligen Ortschaft existieren. Die Untersuchung hatte nicht das Ziel, repräsentative Angaben zu den drei Ortschaften zu machen, sondern nur einen Gesamtüberblick der möglichen sprachlichen Unterschiede zu geben, die durch sozialen Faktoren entstehen.

3. *Allgemeine Schlussfolgerungen*

Der vorliegende Beitrag wurde als Ergebnis einer Voruntersuchung für ein größeres Projekt erfaßt, und stellt, wie schon erwähnt, nur eine Hypothesenanalyse dar. Sie sollte die sprachlichen und soziologischen Strukturen der deutschsprachigen Gemeinschaften in den drei Ortschaften erfassen. Die erste Arbeitshypothese wurde vollständig überprüft. In den Kleinstädten haben sich die sprachlichen Strukturen und die Sprachvarietäten soweit erhalten, dass sie einerseits noch gut zu erforschen sind, und andererseits, wie sie sich unterschiedlich in den sprachlichen Gemeinschaften in den Banater Dörfern und Städten entwickelt haben. Diese Tatsache wurde durch die Umsiedlung der Dorfbewohner in die Städte möglich. In den Kleinstädten hat sich dadurch eine dorffähnliche sprachliche Gemeinschaft gebildet, die durch die massiven Aussiedlungen nach der Wende auch stark betroffen war, sich aber eine innere Struktur und Einheitlichkeit bewahren konnte. Das gilt für die größeren Städte wie Lugosch nicht mehr, wo es sich herausstellte, dass die Überdachung durch die rumänische Sprache und der Einfluss des Binnendeutschen einerseits den Gebrauch des Deutschen verringerte und andererseits der Schwund des städtischen Basisdialektes bewirkte.

Die Überprüfung der zweiten Arbeitshypothese konnte leider nicht durchgeführt werden. Wie bereits mitgeteilt, war die Anzahl der Probanden zu gering, um die Richtigkeit einer solchen Hypothese beweisen zu können. Die Ergebnisse dieser Untersuchung zeigten aber auf jeden Fall, dass die sozialen Faktoren einen bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung der deutschen Sprachvarietäten und des domänenspezifischen Sprachgebrauchs haben. Man konnte durchaus feststellen, dass auch andere Faktoren, wie sprachgeographische und demographische, die Einheitlichkeit, die gemeinsame sprachliche und ethnische Identität der Gruppen beeinflussen können und in unserem Falle auch beeinflusst haben. Dementsprechend kann man nur vermuten, dass auch die Einteilung nach sozialen Schichten eine bedeutende sprachliche Variation in jeder der drei Ortschaften mit sich bringt. Der Beweis dieser Vermutung bleibt aber Aufgabe der nächsten Untersuchung.

LITERATUR

- BINDER, LUDWIG, u.a. (1979): Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. Kriterion Verlag, Bukarest.
- DEVETAK, SILVO (1996): Ethnicity. In: Goebel 1996, S. 203 - 209.
- GAL, SUSAN (1996): Language shift. In: Goebel 1996, S. 586 - 593.
- GEHL, HANS (Hg.) (1984): Schwäbisches Volksgut. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen. Temeswar: Facla Verlag.
- DERS. (Hg.) (1998): Sprachgebrauch - Sprachanpassung. Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen.
- GOEBL, HANS u. a. (Hgg.) (1996): Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Erster Halbband, Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- GÖLLNER, KARL (1979): Geschichte der Deutschen auf dem Gebiet Rumäniens. Kriterion Verlag, Bukarest.
- GRISELINI, FRANCESCO (1984): Incercare de istorie politica si naturala a Banatului Timisoarei. Facla Verlag, Temeswar.
- KOTTLER, PETER (1984): Sprachliche Kennzeichnung der Banater Deutschen. In: GEHL 1984, S. 226-245.
- LÜDI, GEORGES (1996): Mehrsprachigkeit. In: Goebel 1996, S. 233-245.
- MARIN, WILLIAM (1980): Kurze Geschichte der Banater Deutschen. Mit besonderer Berücksichtigung ihrer Beziehungen zur rumänischen Bevölkerung und ihrer Einstellung zur Vereinigung von 1918. Facla Verlag, Temeswar.
- REIN, KURT (1997): Rumänisch - Deutsch. In: Goebel u.a. 1997, S. 1470-1477.
- SCHWOB, ANTON / FASSEL, HORST (Hg.) (1996): Deutsch Sprache und Literatur in Südosteuropa – Archivierung und Dokumentation. Beiträge der Tübinger Fachtagung vom 25. – 27. Juni 1992, Verlag Süddeutsches Kulturwerk, München.
- TOMA, ALINA FLORINA (1998): Grenzen und Perspektiven einer Sprache und Kultur - Die Lage des Deutschen im rumänischen Banat. In: GEHL 1998, S. 45-91.
- ȚINTĂ, AUREL (1972): Colonizările habsburgice în Banat 1716 - 1740. Facla Verlag, Temeswar.
- VALENTIN, ANTON (1984): Die Banater Schwaben. Kurzgefaßte Geschichte einer südostdeutschen Volksgruppe mit einem volkskundlichen Anhang.

Veröffentlichung des Kulturreferates der Landsmannschaft der Banater Schwaben, München.

WIESINGER, PETER (1983): Deutsche Dialektgebiete außerhalb des deutschen Sprachgebiets: Mittel-, Südost- und Osteuropa. In: Besch, Werner 1983, S. 900-929.

DERS. (1996): Überlegungen zu sprachgeographischen und sprachsoziologischen Forschungen im Banat. Ein Plädoyer für einen „Banaterdeutschen Sprachatlas“. In: SCHWOB, ANTON / FASSEL, HORST 1996, S. 61-70.

WOLF, JOHANN (1979): Siedlungsgeschichte der Banater Schwaben 1718 - 1778. In: Binder, Ludwig, u. a. (1979).

WOLF, JOHANN (1987): Banater Deutsche Mundartenkunde. Kriterion Verlag, Bukarest.

WOLF, JOSEF (1994): Die demographische Situation der Banater Deutschen im Zahlenspiegel der jüngsten rumänischen Volkszählung (1992). In: Banatica. Beiträge zur deutschen Kultur. Nr. 3 / 1994, hs. v. der Adam Müller-Guttenbrunn-Gesellschaft, Freiburg i. Br.

Influența structurilor sociale asupra varietăților lingvistice în trei orașe bănățene: Caransebeș, Lugoj și Reșița
Rezumat

Încă din perioada colonizării sale din secolul al XVIII-lea, Banatul a fost considerat un teritoriu multilingv. Lucrarea de față are drept scop prezentarea aspectelor lingvistice și sociale ale comunităților de limbă germană în cele trei orașe bănățene: Caransebeș, Lugoj și Reșița. Structurile și variantele lingvistice s-au păstrat foarte bine în aceste localități astfel încât ele pot fi astăzi cercetate, având însă o evoluție distinctă de cea a altor comunități rurale sau urbane din Banat. În această regiune se remarcă o puternică influență austro-bavareză. Limba actuală este un rezultat al mixturii variantelor dialectale folosite de către coloniști și a fost mai târziu puternic influențată de limba oficială: maghiară respectiv română. Cu ajutorul interviurilor s-a încercat documentarea atât a varietăților limbii urbane sub influența dialectelor cât și interferențele lingvistice dintre limba germană și limba de contact (română respectiv maghiară).

Au fost luate în considerare vârsta, localitatea de domiciliu și diferențele medii sociale de proveniență a persoanelor intervievate, aceștia fiind considerați factori importanți în procesul interferențelor lingvistice. Singurul criteriu comun pentru alegerea partenerilor de interviu a constituit apartenența lor la etnia germană.

Cercetările efectuate au demonstrat că varietățile lingvistice ale celor trei localități Caransebeș, Lugoj și Reșița se diferențiază pe de-o parte după criteriile demografice și ale geografiei lingvistice iar pe de altă parte după criteriile sociale și istorice.

Proporția demografică actuală arată scăderea cu 50% a populației germane din aceste teritorii, în raport cu datele recensământului din anul 1992. Aceasta este rezultatul valului de emigranți ce au părăsit țara după finele anului 1989. Scăderea numărului de vorbitori a condus la diminuarea uzanței limbii germane în societate. Un rol deosebit însă în păstrarea și transmiterea limbii germane îl joacă familia.

Rezultatele cercetărilor efectuate au arătat faptul că factorii sociali au avut cea mai mare influență asupra dezvoltării varietăților limbii germane și asupra uzanței lor specifice diferitelor regiuni.

A társadalmi struktúrák hatása három bánáti város: Karánsebes, Lugos és Resicabánya nyelvi változataira ***Összefoglalás***

A Bánság 18. századi betelepítése óta többnyelvű területnek minősül. Jelen dolgozat célja három bánáti város: Karánsebes, Lugos és Resicabánya német nyelvű közösségeinek nyelvészeti és társadalmi szempontú bemutatása. Ezekben a helységeekben a nyelvi struktúrák és változatok különösen jól megőrződtek, s így vizsgálhatók, annak tekintetbe vételével, hogy a Bánság egyéb közösségeitől eltérő módon fejlődtek. Ez a terület az osztrák-bajor hatás különös erőssége miatt tűnik ki. A jelenlegi nyelvváltozat a telepések által beszélt dialektusok keveredésének eredménye, ezt a későbbiekben a hivatalos nyelvek: a magyar illetve a román erősen befolyásolták. Az interjúk kettős dokumentálást céloztak: egyrészt a dialektusok hatása alatt álló városi nyelv változatainak, másrészt a német és a vele érintkező nyelvek (a román illetve a magyar) nyelvi interferenciájának vizsgálatát.

Az interjúk a megkérdezettek korának, állandó lakhelyének és eredeti társadalmi környezetének figyelembe vételével készültek, mivel ezek a tényezők a nyelvi interferencia folyamataiban különösen jelentősnek bizonyultak. Az interjúalanyok megválasztásában az egyetlen közös szempontot a német etnikumhoz való tartozásuk jelentette.

A kutatások azt bizonyították, hogy a három helység: Karánsebes, Lugos és Resicabánya nyelvi változatai eltérnek egymástól, egyrészt demográfiai és nyelvföldrajzi, másrészt pedig szociális és történeti szempontok szerint.

A jelenlegi demográfiai mutatók a német lakosságnak e területeken való 50%-os visszaesését jelzik az 1992-es népszámlálás adataihoz. Ez az 1989-

es év végén meginduló kivándorlási hullámnak a következménye. A beszélők számarányának csökkenése a német nyelv társadalmi hasznának visszszorulását vont maga után. Ugyanakkor a nyelv megőrzésének és átadásának szempontjából a család különösen fontos szerepet játszik.

A kutatások eredményei azt mutatják, hogy a német nyelv változatainak kialakulásában és területenként eltérő használatában a legfontosabb szerepet a társadalmi tényezők játszották.

INTERFERENȚE CULTURALE ÎN CENTRUL GEOGRAFIC AL EUROPEI REFLECTAREA MINORITĂȚILOR (RUTENI, MAGHIARI, ȚIȚTERI, EVREI) ÎN MUZEUL MARAMUREȘULUI DIN SIGHETU MARMAȚIEI

IOANA DÂNCUȘ, MIHAI DÂNCUȘ (ROMÂNIA)

Maramureșul este cea mai mare depresiune din Carpații Orientali. Cursul superior al râului Tisa constituie o axă a acestei regiuni. Este una din provinciile istorice românești, cu reverberații în istoria națională dar și într-un context mai larg, central european, o bună parte de timp a fost inclus în Regatul Maghiar și fostul Imperiu Austro-Maghiar. În zonă sunt atestări arheologice din paleolitic, neolitic și epoca bronzului. Sunt atestați dacii mari și tot aici s-au creat structurile sociale de obști cu caractere proprii și specifice dacilor liberi și apoi românilor. Mai târziu apar primele formațiuni feudale, cnezatele și voievodatele, specifice populației autohtone române, peste care se va suprapune (secolul al XIV-lea) instituția comitatului impusă de către regalitatea maghiară prin grupurile de “oaspeți”, “saxonum et hungarorum”, care încep să penetreze prin valea Tisei. Tot acum, în secolul al XIV-lea și al XV-lea, apar în documente marile neamuri ale Maramureșului, așezările cu numele lor, relațiile sociale și de neam etc. Tot în această perioadă, la finele secolului al XIV-lea, apar primele mențiuni despre ruteni, la marginea de apus a Maramureșului, pe Valea Neagovei și pe Valea Bârjavei din Beregul învecinat și, desigur, cei de pe Valea Ruscovei¹. Aceasta era situația de la finele secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Pe parcursul anilor următori, până la 1 decembrie 1918 Maramureșul a fost dependent de regalitatea maghiară, Austria și Imperiul austro-maghiar.

Frontiera pe Tisa împarte azi Maramureșul în două, cel din stânga Tisei revenind României, cel din dreapta Tisei, noului stat Cehoslovacia, creat după primul război, astăzi Ucrainei.

Suprafața comitatului după 1918 era de 10.354 km², în stânga Tisei rămânând o suprafață de 3381 km.p., deci teritoriul la care ne vom referi în continuare, dar nu înainte de a constata că fostul voievodat, mai târziu comitat, Țara Maramureșului - Terra Maramorosiensis - cum apare în documentele medievale, prin elementele de cultură materială și spirituală de

---

¹ BÉLAY VILMOS, *Maramaros megye tarsadalma és nemzetiségei. A megye betelepüléséről a XIII század éléjéig*, Budapest, 1943; p. 73; vezi și POPA RADU, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 57, și bibliografia aferentă, IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome maramureșene din sec. XIV-XV*, Sighet, 1900, ref. sate rutene.

bază, se înscrie în specificul românesc și se constituie ca o arie culturală bine definită în spațiul central european.

Fondul cultural daco-romano-celtic, prin simbioză, a dat naștere elementului protoromân peste care s-au suprapus elemente slave care au fost asimilate de către autohtonii deja bine conturați ca români, cu caracteristici distincte.

Toate minoritățile etnice care s-au statornicit în zonă în a doua parte a ultimului mileniu, în general, și-au păstrat caracteristicile culturale (de limbă, obiceiuri, dar și elemente de cultură materială), primind și dând celor cu care au venit în contact, deci îmbogățindu-se și îmbogățind cultura populației autohtone.

-Câteva date statistice:

La recensământul din 1910 situația era următoarea:

După limba maternă

Total	Români	Unguri	Germani	Ruteni	Alții
157137	73506	33634	28288	21271	438

După religie

Ortodocși	Greco-catolici	Romano-catolici	Calvini	Mozaici	Alții
1388	100642	14349	6176	34579	7

La recensământul din 1930:

După limba maternă

Total	Români	Unguri	Germani	Ruteni	Idiș
161503	92591	14325	3176	17840	33215

După religie

Ortodocși	Greco-catolici	Romano-catolici	Calvini	Mozaici	Greco-catolici ruteni
8517	86852	10422	2936	34053	17105

După etnie

Români	Unguri	Germani	Ruteni	Evrei	Țigani	Ceho-slovaci	Alții
93200	11196	3247	19293	33779	485	75	228

Recensământul din ianuarie 1992 al populației pe naționalități:

Români	Unguri	Ruteni	Țigani	Germani	Alții	Total
172352	13464	36370	813	2048	145	225192

76,54%	5,98%	16,15%	0,36%	0,91%	0,06%	100,00%

Populația pe religii: Total: 225192 - 100%

Orto- docși	Romano catolici	Greco- catolici	Refor- mați calvini	Bap- tiști	Penti- costali	Adven- .tiști	Alții
182657	12798	12382	3549	685	4491	3034	5596
81,11%	5,68%	5,50%	1,58%	0,30%	1,99%	1,35%	2,49 %

Pentru zona din stânga Tisei datele recensămintelor sunt interesante și concludente totodată. Ele exprimă preponderența populației românești (vezi registrul satelor românești din secolul al XIV-lea la Radu Popa, op. cit. dar și recensământul făcut în 1910 de administrația austro-maghiară) și dinamica populației pe naționalități în funcție de evenimentele istorice. Exemplul cel mai concludent este evoluția populației evreiești și dispariția acesteia aproape în totalitate prin deportările făcute de horthyști după Dictatul de la Viena, precum și emigrările în masă ale celor reveniți din lagăre dar și persistența așezărilor de “oaspeți” germani și maghiari și, respectiv, slavi veniți și statorniciți începând din secolul al XIV-lea.

* * *

Așa cum am văzut, comunitățile de populații minoritare statornicite în zonă și-au păstrat caracteristicile etnice (limbă, cultură tradițională). Slavii (ruteni, ucraineni) grupați pe Valea Ruscovei precum și cei de pe Valea Tisei, ca și maghiarii și germanii colonizați în secolul al XIV-lea și al XV-lea au fost puțin influențați de populația locală, românească, de cultura acesteia.

Rutenii au preluat de la români elemente de cultură materială (port, arhitectură dar și folclor) păstrându-și limba. Maghiarii au fost influențați în arhitectură de germani și slovaci, dar au reușit să-și impună limba etnicilor minoritari: germani, slovaci, cehi, polonezi și chiar la o parte din populația urbană ruteană (căci azi rutenii din Sighet vorbesc limba maghiară fără să-și cunoască limba maternă), dar mai puțin la populația română.

Minoritatea etnicilor “țipțeri”, colonizați de fostul Imperiu la Vișeu de Sus și Borșa (secolul al XVIII-lea), ca lucrători în exploatarea forestieră, și-au conservat foarte bine elementele de cultură specifice: de la forma și structura gospodăriei, arhitectura casei și a elementelor componente, până la

limbă, obiceiuri și folclor. Din păcate, aceștia în bună parte au emigrat în Germania, după 1989.

O situație specială și care merită o aprofundare în cercetare este felul cum s-au integrat dar și cum și-au păstrat specificul evreii care au venit în Maramureș.

Primele știri despre prezența sporadică a lor în zonă le avem din secolul al XV-lea. Un prim document cunoscut este conscripția din 1728 în care sunt cuprinși 9 evrei, din care 6 în stânga și 3 în dreapta Tisei². La început evreii nu au avut dreptul de proprietate; pentru șederea lor, plăteau nobilului proprietar de pământ taxele de toleranță. În anul 1773 evreii din Sighet au cerut lui Iosif al II-lea permisiunea de a-și zidi o sinagogă și au obținut această aprobare în 1780. În anul 1787 erau deja 1214 evrei bărbați, iar în 1904, 2448 de sex masculin și 682 femei măritate. În anul 1805 erau în total 4976, iar în 1835 totalizau 7650 de suflete³.

Evreii nu s-au constituit într-o comunitate, ci s-au statornicit atât în mediul urban cât și în cel rural (găsindu-i în număr mare în toate satele Maramureșului, dar și la orașe). În perioada interbelică, în Sighet la un moment dat erau populația majoritară.

Cei de la oraș erau comercianți și meșteșugari. Cei de la sate, pe lângă faptul că au devenit singurii comercianți și meșteșugari (cizmari, croitori), au îmbrățișat și ocupațiile autohtonilor români, adică au devenit evrei țărani cu gospodărie mixtă de tip agro-pastoral.

În marea lor majoritate, evreii au venit în Maramureș din Rusia, unde periodic erau supuși pogromurilor. Străbăteau teritoriile Galiției și Bucovinei până în Maramureș, unde au fost acceptați. Ultima mare migrare s-a produs în timpul primului război mondial, când au fugit de frica rușilor. Recensământul din 1930 consemnează 34053 de evrei în zonă⁴.

* * *

Prezența minoritarilor în zonă, atât cei dispersați în diverse așezări de pe Valea Tisei cât și cei grupați în așezările de pe Valea Ruscovei, dar și țipterii de la Vișeu și Borșa și desigur evreii prezenți în toate comunitățile maramureșene (rurale și urbane), prin schimbul de valori materiale și spirituale au influențat cultura și civilizația populației majoritare române, dar și aceasta a dat la rândul ei în reciprocitate.

² FILIPAȘCU ALEXANDRU, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 168.

³ *Idem*, p. 169.

⁴ Dr. I. DERMER și Ing. IOAN MARIN, *Maramureșul Românesc*, București, 1934, p. 131.

Pentru păstrarea tradițiilor și a specificului etnic al diverselor minorități din zonă, încă din 1972 când preconizam organizarea unui muzeu în aer liber la Sighetul Marmăției, prin tematică, propunem printre altele:

Casă maghiară din Câmpulung la Tisa (sec.XIX-lea) - restaurată în Muzeul din Sighet

- “achiziționarea unor obiective (case, anexe) din satele de ucraineni precum și de la Câmpulung la Tisa (cu populație preponderent maghiară) pentru a reprezenta specificul arhitecturii acestor populații, care conviețuiesc alături de români de mai multe veacuri”;
- “reprezentarea în muzeu și a construcțiilor evreiești (într-un grupaj) având în vedere ponderea mare a acestor populații în satele maramureșene în secolul trecut și la începutul secolului al XX-lea”;
- “conservarea “in situ” sau aducerea în muzeu și a unor gospodării de țipțeri din zona Vișeuului”⁵;

De abia în ultimii ani acest proiect a devenit viabil. Cercetarea satelor cu populații de minoritari s-a făcut pe parcursul a peste 20 de ani.

⁵ DĂNCUȘ MIHAI, *Tematica Muzeului arhitecturii populare*, 1974, manuscris dactilografiat Biblioteca Centrului de Formare și Specializare a cadrelor din Ministerul Culturii, București, Cota: 4/411 din anul 1974, p. 32.

Înainte de anul 1989 am reușit să achiziționăm două șuri și o cămară specifice comunității maghiare din Câmpulung la Tisa, precum și o mică colecție de port a grupului etnic de ruteni.

După 1989, am intensificat cercetarea de teren și am achiziționat, urmând și transferarea în muzeu, o casă maghiară din Câmpulung care să completeze gospodăria, o casă ruteană și o bogată colecție de alte obiecte din Poienile de sub Munte și două case evreiești, una de evreu comerciant meșteșugar din comuna Bârsana și alta, o gospodărie de tip agro-pastoral dar și cu măcelărie "cușer" din comuna Poienile Izei.

*Casă evreiască din Bârsana (sec.XIX-le) -
evreu comerciant și meșteșugar - are o
încăpere specială pentru primirea Rabinului.
Restaurată în Muzeul din Sighet*

Am făcut propuneri de conservări "in situ" pentru țipțerii din Vișeu de sus.

În cadrul muzeului etnografic pavilionar din Sighetul Marmației, de câțiva ani, în vitrine speciale este prezentat portul rutean și într-o perspectivă apropiată urmează să prezentăm o colecție etnografică evreiască.

* * *

De ce facem acest lucru în muzeu?

- pentru a demonstra contribuția și specificul populației autohtone

majoritare și contribuția fiecărei minorități etnice la patrimoniul național și universal;

- este o formă de instrucție și de educație a tinerilor și a oamenilor în general, în spiritul respectului față de valorile culturale specifice fiecărui neam;

- trăind într-o zonă de interferențe și confluente a marilor culturi și civilizații europene cu suprapuneri ale celor două mari biserici creștine, ortodoxă și catolică, avem posibilitatea să păstrăm și să transmitem viitorului rezultanta - acest fenomen de sincretism cultural extraordinar, care s-a păstrat aproape nealterat la finele mileniului doi, în zona care marchează Centrul Europei.

Da, la circa 20 de kilometri de Sighetul Marmației, orașul de reședință al Maramureșului istoric, în dreapta Tisei, în satul Trebușani, astăzi Dilove, se află două borne-monument, apropiate ca poziție, dar ridicate la circa 100 de ani una de cealaltă (prima la 1875 de către austrieci, a doua la 1977 de către sovietici) și care consemnează Centrul Europei - Echidistanța de la “Coastele arctice ale Norvegiei în nord până la litoralul Cretei în sud, și de la Coasta irlandeză în vest până la munții Urali în est”.

Casă ruteană din Poienile de sub Munte (sec.XVIII-lea) în restaurare la Muzeul din Sighetul Marmației

situată pe D.N. 19, pe cursul râului Tisa, pe ruta Sighetu Marmației - Negrești. Diplomă a regelui Matei Corvin din 23 aprilie 1465 consemnează plângerea nobililor români Petru Gherghes din Sarasău, Luca, Mihai Nan, Teodor, Mihail Mare și Petru Tivadar din Săpânța împotriva călugărilor paulitani care erau stabiliți în mănăstirea Sfânta Maria din Remeți și care au ocupat pe nedrept o parte a pământului lor arabil care începea de la pescăria numită Răchitiș până la mănăstire⁶. În anii 1426-1430 un document al

Considerăm important să consemnăm localitățile cu populații majoritare de o naționalitate sau alta și cele cu populații mixte, așa cum reiese și din tabelele cu date statistice de mai sus. De aceea redăm mai jos aceste așezări situate pe Văile Tisei, Vișeului, Ruscovei și Ronișoarei și cu atestările cunoscute de noi și scurte descrieri.

Localități cu populații de “oaspeți” de pe Valea Tisei

REMEȚI

Localitatea Remeți este

⁶ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 8-11.

conventului din Iselesz consemnează un conflict asemănător⁷. În secolele XV-XVII are loc o colonizare ruteană⁸, astăzi populația majoritară a Remețiului fiind rutenii veniți din Galiția, mai există și un număr de familii de români.

La 1556 claustrul era deja părăsit de călugări. Ioan Mihalyi consemnează la 1900 că "claustrul Sfântă Măriei din Remeți zace în ruine, dar biserica de lângă el, zidită în stil curat gotic, stă și astăzi pe un loc înalt și se mărește domnul întrânsa după ritul rutean"⁹.

În anii din urmă s-a construit o biserică ortodoxă impresionantă ca dimensiuni, cea veche fiind monument istoric și de arhitectură - este dezafectată pentru cult.

În comună există două școli generale cu clasele I-X, dispensar uman, dispensar veterinar, poștă, poliție, C.E.C., cămin cultural (instalat într-o fostă sinagogă dezafectată).

Remeți este centru de comună. Aparținătoare sunt Teceul și Piatra I (Valea lui Francisc) și Piatra II (Huta).

Pe șoseaua spre Negrești, înainte de a urca dealul ne întâmpină popasul Huta sau "ciuperca", loc de odihnă și campare într-un peisaj splendid.

Piatra sau Huta - este un cătun care alături de Teceul Mic aparține de Remeți. Aici funcționează o veche fabrică (fostă manufactură) de sticlă - astăzi cunoscută pentru cristalul rubiniu. Populația este mixtă: maghiari, ruteni, slovaci. În sat este o biserică catolică, două școli cu clasele I -IV, cămin cultural.

Tot de Remeți aparține și cătunul Piatra II, locuit de populație mixtă: ruteni, maghiari, români, slovaci.

Teceu sau Teceul Mic - sat aparținător de comuna Remeți. Excelează prin frumusețea peisajului colinar propice livezilor. Prima atestare scrisă apare într-o diplomă din 26 aprilie 1329 dată de regele Carol al Ungariei, prin care acorda drepturi speciale "oaspeților saxonum et hungarorum" colonizați aici... în contra oamenilor de altă limbă sau de altă națiune...¹⁰, adică a populației autohtone române.

⁷ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 89-117 și următoarele.

⁸ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p.p.

⁹ RADU POPA, *Țara Maramureșului*, București, 1970, p. 222.

¹⁰ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 268.

Satul mai apare în documentele medievale (2 februarie 1389, 7 noiembrie 1397 ș.a.), care consfințesc hotărnicii și apartenența în proprietatea voievozilor români Balc și Drag¹¹.

Ioan Mihalyi de Apșa, care s-a ocupat de publicarea documentelor medievale maramureșene și de istoria acestor locuri emite ipoteza că localitatea ar fi fost și în stăpânirea călugărilor teutoni la anul 1213¹², fapt contestat de Radu Popa¹³.

Ca toate localitățile de frontieră și Teceul are populație mixtă formată din maghiarofoni, români, ruteni, germani.

În sat există o biserică greco-catolică, școală cu clasele I - VIII. Șoseaua ne conduce prin serpentine acoperite de coroanele pădurii de fag spre pasul Huta, unde în vârf se află Hanul "Sâmbra Oilor", care marchează și locul unde vin oșenii la sărbătoarea "mulsului măsurii" în fiecare primăvară. De aici (altitudine 583 m) se deschide o panoramă splendidă spre depresiunea Țării Oașului, o altă zonă turistică și etnofolclorică de renume național și european.

CÂMPULUNG LA TISA

Localitatea este dispusă pe D.N. 19, la 16 km. de Sighet, în lunca râului Tisa, fiind cea mai nordică așezare din județ. Câmpulung este caracteristic localităților formate prin colonizare, încadrându-se în tipul așezărilor "de-a lungul drumului", care după clasificarea lui Meitzen "arată icoana unei străzi regulate, înspre care, de ambele părți, se înșiră curțile așezate dreptunghiular, des, una lângă cealaltă. Parcelele ce alcătuiesc vatra satului sunt mai mult largi... În dosul curții lungi se întinde grădina, având adesea aceeași lungime ca și curtea..."¹⁴.

De altfel, documentele de epocă atestă venirea "oaspeților" pe aceste meleaguri cu consemnări precise. Astfel, o diplomă dată de regele Carol Robert al Ungariei la 26 aprilie 1329 se referă la Câmpulung întărind drepturile..." fidelitates hospitum nostrorum, fidelium de Maramorusio, Saxonum et Hungarorum ...", deci a oaspeților fideli germani și unguri în

¹¹ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet 1900, p. 268.

¹² RADU POPA, *Țara Maramureșului*, București, 1970, p. 55.

¹³ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Op. cit.*, p. 469.

¹⁴ ROMULUS VUIA, *Satul românesc din Transilvania și Banat - Studii antropogeografice și etnografice*, Cluj, 1945, p. 178, unde-l citează pe MEITZEN, p. 192, pe R. MIELKE, p. 208-209, pe A. HABERLANDT.

această localitate “în contra oamenilor de altă limbă sau de altă naționalitate”¹⁵.

Biserică medievală din Câmpulung la Tisa

Această diplomă conferă și statutul de “villae” Câmpulungului sub denumirea de Hosszumezó dar și localităților Vișc, Hust și Teceu și le conferă privilegiile cu caracter orășenesc. Documentele de epocă consemnează o serie de conflicte cu vecinii din Sarasău și Săpânța. În anul 1389 regalitatea maghiară întărește drepturile drăgoșeștilor asupra Câmpulungului, ca la 1406 să-și recapete privilegiile¹⁶. Arhanghelul Radu Popa consideră că Câmpulungul a fost “cel mai important cnezat de vale din Maramureș”, dar “unitatea acestuia a fost spartă de sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul veacului următor, prin întemeierea pe teritoriul său a așezărilor de oaspeți regali de la Teceu, Câmpulung și Sighet”¹⁷.

Arhitectura caselor vechi care s-au mai păstrat, precum și structura gospodăriei și a așezării sunt tipice pentru comunitățile de oaspeți.

Pe lângă comunitățile germane și maghiare stabilite aici în secolul XIV, în timp s-au mai statornicit câteva familii de polonezi și un puternic grup etnic de ruteni. În localitate există trei biserici: una reformată, una romano-catolică și una ortodoxă (fostă greco-catolică), construită la 1800, frecventată de ruteni și români).

Datorită pământului de calitate oferit de lunca Tisei, dar mai ales a hărniciei oamenilor, Câmpulungul este o comună bogată, înfloritoare. Majoritatea locuitorilor practică agricultura și creșterea animalelor, dar există în comună și unități de industrie mică, meșteșugărească și de comerț. O bună parte lucrează la fabrica de cherestea și la diverse întreprinderi din Sighet. Comunitățile etnice componente își păstrează tradițiile și obiceiurile,

¹⁵ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 8-11..

¹⁶ RADU POPA, *Țara Maramureșului*, București, 1970, p. 74.

¹⁷ RADU POPA, *Op. cit.*, p. 163-165.

specificul lor național, un rol important în această privință având bisericile și școala.

Casă maghiară, sec.XIX-lea - Câmpulung la Tisa

La Câmpulung se poate ajunge cu trenul de la Sighetu Marmăției. Tot aici este și podul de cale ferată peste Tisa pentru trenurile ucrainene care circulă pe stânga Tisei. Aici este și un punct de frontieră prin care populația din comunele din dreapta și stânga Tisei se pot vizita fără condiții speciale. În comună sunt școli, cămin cultural, dispensar uman și veterinar, farmacie, sediu C.E.C., poliție, mai multe unități comerciale.

Impresionează ordinea și curățenia, amabilitatea oamenilor.

TISA (VIRIȘMORT)

Satul este situat pe D.N. 18 la 6 km. De Sighet, pe frontiera cu Ucraina, respectiv pe malul stâng al râului Tisa. Înainte de intrarea în localitate, dinspre Sighetu Marmăției, pe partea stângă se află lacul de agrement Teplița cu posibilități de baie, înot, plimbare cu barca. Apa lacului provine de la mai multe izvoare subterane cu proprietăți radioactive (nu îngheață niciodată). În partea dreaptă a șoselei vizavi de lac este "hanul lui Duți" (motel cu grădină de vară și spații de cazare).

Satul este dispus de-alungul șoselei cu străzi perpendiculare cu aceasta. Populația este foarte eterogenă: români, ruteni, maghiari. Sunt multe familii mixte.

Prima atestare scrisă a satului apare în documentele existente la 22 iulie 1374, când pretorele român Câdea "de Versmarth" (Malul Roșu), strămoșul familiilor Batin din Berbești (1550) și Bârsana (1581), este om al regelui, iar la 1385 este jude al nobililor din Maramureș.

În anul 1418, Ioan, fiul lui Alexandru din Virișmort (probabil urmaș al lui Câdea) este întărit în stăpânirea "possessio sua Veresmarth... apud manus sua habita", pe o suprafață de circa 12 km²¹⁸, de la malul râului Tisa până la valea Ronișoarei¹⁹.

La finele secolului al XV-lea sunt mai multe încercări ale familiei Pogan de a pune stăpânire pe Virișmort. La 24 mai 1500 printr-un mandat al regelui Vladislav al II-lea, Georgiu și Ioan Pogan sunt introduși în stăpânirea acestui sat.

Memoria satului mai păstrează și astăzi existența unei mori a "cândeștilor" (sec. Al IV-lea).

În sat a existat o biserică de lemn în stilul celor maramureșene, care la 1711 a ars. O alta (cu patru turnulețe) a ars în anul 1914. După război s-a adus în sat o biserică mică (din scândură) de la Crăciunești, unde era un lagăr (a ars în anul 1930). În anul 1930 s-a construit o nouă biserică de lemn (tencuită în exterior) care a ars în anul 1970. În 1970-1972 s-a construit o biserică nouă, din cărămidă pentru cultul ortodox (ucrainean). Biserica romano-catolică s-a construit în anul 1957.

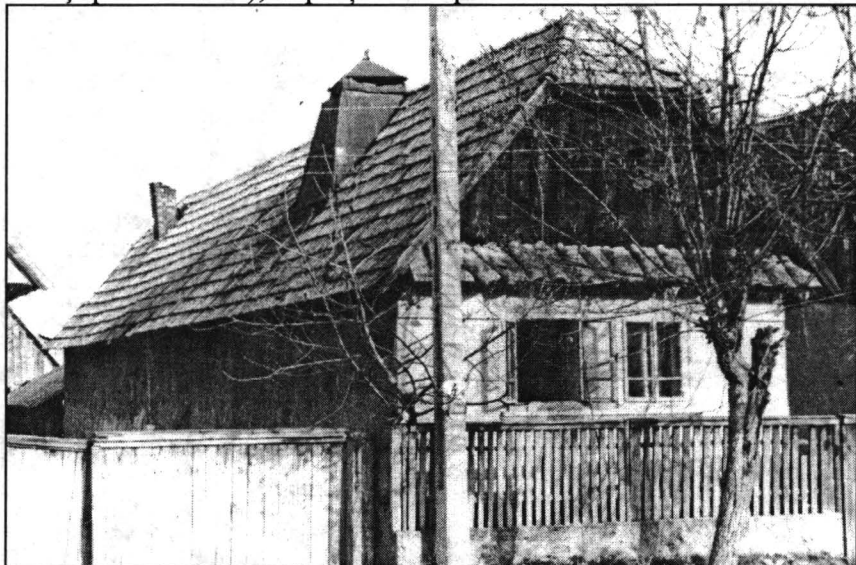
În sat, pe o terasă a Tisei se mai păstrează în condiții relativ bune conacul lui Szaploneczai Paul, construit la începutul secolului al XVIII-lea în stil baroc, și conacul lui Szaploneczai Iosif, construit între anii 1848-1849 în stil neoclasic (astăzi școala generală). În fața conacului lui Szaploneczai Paul a existat o poartă datată 1762 (astăzi fragmente din aceasta sunt în muzeul din Sighet). Familia Szaploneczai, recte Săpânțan, este la origine o veche familie nobilă românească din Săpânța, ramură a familiei Stan (22 septembrie 1326), care a dat demnitari în ierarhia politică a vechiului imperiu, maghiarizându-li-se numele.

În satul Tisa, aproape de conacul lui Paul Săpânțan, alias Stan, se găsește casa lui Nicolae Pipaș, unul din cei mai mari colecționari de obiecte de artă din România. Casa veche a familiei Pipaș, lângă care într-o splendidă grădină s-a mai construit o galerie de artă, adăpostește valori inestimabile.

¹⁸ *Idem*, p. 5.

¹⁹ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, p. 74.

De la colecții de artă populară (țesături, podoabe populare, ceramică, icoane pe sticlă și pe lemn etc.), la porțelanuri provenite din mari centre ale lumii.

Casă maghiară, început de secol al XX-lea - Câmpulung la Tisa

Colecții de argintărie și orfeverie, vase de aramă și alamă, sticlă și cristal, o foarte variată colecție de călcătoare, mobilă stil, candelă și crucifixe împodobesc vitrinele încăperilor casei familiei. Tot aici se găsește și biblioteca (cu cărți rare și manuscrise, documente vechi, o splendidă colecție de peceți în ceară, facsimile, autografe etc.). Pereții încăperilor sunt acoperiți cu tablouri, iar pe socluri în locuri bine amplasate tronează sculpturi purtând semnături celebre: I. Irimescu, H. Catargi, S. Bălașa, Mihai Olos, Clos, A. Ciupe, C. Baba, B. Caragea, a. Mikola, L.A. Agricola, Tr. Bilțiu-Dăncuș, Vida Geza, N. Apostol, V. Kazar, P. Erdős, A. Jiquide, I. Thorma, Oscar Han ș.a..

Construcția din grădină are la parter un interior locuibil, mobilat integral cu piese de mobilier de mare valoare, iar la etaj este amenajată galeria de artă, care cuprinde cea mai mare parte din opera lui Marcel Chirnoagă (ciclul "Apocalipsă" integral și peste 100 de alte lucrări).

Tot aici într-o încăpere este prezentată colecția de broderii - una din cele mai valoroase din țară. Peretele exterior principal este pictat integral de Maecel Chirnoagă, iar în grădină același artist a realizat o grandioasă sculptură în lemn. Curtea adăpostește într-o construcție specială atelierul de țesătorie la care în momente de răgaz Maria Pipaș țese covoare cu culori vegetale inspirate din covoarele tradiționale maramureșene. Este în

construcție o biserică din lemn în stil maramureșean destinată cultului greco-catolic.

Casă maghiară, sec.XIX-lea - Câmpulung la Tisa

CRĂCIUNEȘTI

Localitatea este situată pe malul stâng al Tisei, pe D.N. 18, din care se desprinde drumul spre Bocicoi, făcând cruce cu acesta. Așezarea este dispusă în lunca Tisei, pe terasele căreia terenul este favorabil agriculturii și pomiculturii.

Ca formă, aceasta de-a lungul veacurilor, a suferit modificări în special datorită populațiilor care s-au stabilit aici și care au influențat forma așezării.

Descoperirile arheologice întâmplătoare atestă prezența omului în teritoriul așezării din perioada neolitică și epoca bronzului (în colecțiile muzeului se află piese de mare valoare descoperite în această localitate).

Prima atestare a antroponimului Crăciun apare într-o diplomă din 21 octombrie 1343, când este consemnat voievodul Crăciun din Bilke în urma unui conflict pe care l-a avut Bogdan, voievodul Maramureșului, cu alți feudali. Atestarea propriu-zisă a localității Crăciunești apare într-o diplomă, datată 1385, emisă de vicecomitele român al Maramureșului Banc de Sarasău și patru juizi ai comitatului, printre care și Căndea de Virișmort, Petru de Crăciunești și Dragomir de Giulești²⁰.

²⁰ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, p. 85.

- diplomă din 18 iunie 1442 consemnează: “Stephani et Michaelis filiorum Georgy Pank Volahorum de Karakhonfalva”,, sunt întăriți în stăpânirea moșiilor românești Crăciunești, Bocicoi și Lunca²¹. De altfel atestările documentare pe această perioadă abundă²². În hotarul Crăciuneștilor s-a găsit o piatră înaltă de 1,80 m (dispărută azi), purtând inscripția V.B.H.S.V., pe care istoricul Alexandru Filipașcu o consideră ca o relicvă romană²³.

Dacă în perioada medievală documentele vorbesc despre prezența micilor feudali români și populație românească, cu trecerea timpului s-au stabilit aici slavi (ruteni), veniți pentru munca câmpului, iar mai târziu o masivă populație evreiască, dominantă în perioada interbelică.

Astăzi populația majoritară a satului o formează rutenii, alături de care trăiesc și familii de români.

În sat a existat o biserică veche din lemn adusă după 1700 din Bocicoiul din dreapta Tisei, care s-a demolat în 1940. Imediat după război s-a construit o biserică monumentală din cărămidă, de rit greco-catolic, care astăzi deservește cultul ortodox ucrainean.

În Crăciunești au existat mai multe sinagogi ale populației evreiești. După plecarea evreilor (majoritatea deportați de hortiști în 1944) sinagogile s-au demolat, iar în casele și grădinile evreilor s-au instalat localnicii și alte familii din satele vecine.

A rămas de pe urma lor un cimitir imens cu pietre de mormânt care impresionează, vorbind despre o populație care a trăit cândva aici și care a avut un specific, o identitate culturală a cărei urme vor rămâne în istorie.

În Crăciunești au funcționat până după război băi cu ape bogate în sulf și iod foarte mult căutate.

Comuna are gară C.F.R. și legături pe căi rutiere cu Sighetul (foarte aproape) dar și cu țara.

BOCICOIU MARE

Este situat pe malul stâng al râului Tisa la frontiera cu Ucraina. Până la 1918 era parte a localității cu același nume din dreapta Tisei, având aceeași administrație. Accesul în comună se face prin desprinderea unui drum de la Crăciunești spre râul Tisa.

²¹ *Idem*, p. 314; vezi R. POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, p. 75-76.

²² IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, p. 85, 146, 150, 220, 266, 314, 335, 341, 407, 409, 411, 462, 520, 548, 588, 631.

²³ ALEXANDRU FILIPAȘCU, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 16.

Prima atestare documentară apare la 11 august 1373, când era în stăpânirea Drăgoșeștilor (Balc, Drag și Ioan, fiii voievodului Sas)²⁴. După care de la Drăgoșești apare ca “possessio Volachica Bochko”, aparținând înainte de 1442, împreună cu satul Lunca (atestat la aceeași dată - 18 iunie 1442), descendenților cnejilor români din Crăciunești: Stephaniet Michalis filiorum Georgy Pank progenitoare a dudum perstittise²⁵.

Ca și alte așezări de pe Valea Tisei, și aici astăzi populația este eterogenă, de-a lungul secolelor stabilindu-se aici pe lângă români, ruteni, maghiari, iar din secolul al XIX-lea mulți evrei.

Astăzi populația majoritară o constituie rutenii (în locul evreilor plecați fie prin deportare în perioada ocupației horticiste, fie de bună voie după al doilea război). Mulți ruteni au venit din satul Lunca la Tisa, ocupând casele și grădinile evreiești.

În sat se păstrează și este funcțională o biserică romano-catolică (în stil neoclasic), construită în secolul al XIX-lea (care o orgă veche funcțională), deserving o bună parte a comunității etnice maghiare. Mai există o biserică construită la finele secolului al XVIII-lea (stil neogotic) fostă evanghelică. Părăsită de credincioși a fost vândută ucrainenilor și transformată în biserică ortodoxă.

Așezarea are astăzi un caracter ordonat, cu străzi drepte, perpendiculare pe strada principală, casele fiind dispuse la stradă una lângă alta.

Aici, în perioada interbelică și câțiva ani după război, a funcționat o importantă școală pomicolă.

În localitate există primărie, școală generală, o casă de copii, dispensar cu casă de naștere, parohie romano-catolică și ortodoxă, precum și gară C.F.R.

LUNCA LA TISA

Localitate pe valea Tisei, având specificul caselor de deal, râul Tisa cu apele învolburate făcându-și loc printre acestea. Așezarea este dispusă de-a lungul uliței principale a satului, cu casele așezate de-a dreapta și de-a stânga acesteia.

Prima atestare scrisă a localității apare la 18 iunie 1442 într-o diplomă dată de regele Vladislav I lui Ștefan și Mihai („...Volachorum de Karachonfalva...”) români din Crăciunești, fiii lui Georgiu Pank, în stăpânirea moșiilor românești Crăciunești, Bocicoi și Lunca (possessiones

²⁴ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, p. 65.

²⁵ RADU POPA, *Țara Maramureșului în secolul IV*, p. 70; *Diplome Maramureșene*, Sighet, 1900, p. 314.

eorundem Volachicales Karachonfolva predictam, Bochko et Lonkă vocatas ...) ²⁶.

Localitatea apare în continuare pe parcursul secolului al XV-lea, într-o serie de documente consemnându-se diverse procese între nobili, conflicte, hotărnicii, recompense etc. ²⁷

Astăzi majoritatea populației este ruteană, mai trăind aici și români și familii mixte (români cu ruteni).

În sat există o biserică de piatră (sec. XIX-lea) în stil baroc (fostă greco-catolică), astăzi ortodoxă.

De remarcat în pictura murală a bisericii scena cu plutașii, cei care duceau plutele pe Tisa, și care au suportat majoritatea cheltuielilor pentru edificarea bisericii.

Satul mai păstrează din arhitectura tradițională și specificul etnic local. Bine se păstrează și obiceiurile de iarnă (Crăciunul, Anul Nou și Boboteaza), dar și cele din ciclul familiei.

Satul este destul de izolat, dar are gară C.F.R., școala generală, oficiul poștal. Mulți locuitori ai acestei localități sunt navetiști, fiind angajați în Sighetu Marmăției.

Localități cu populații de “oaspeți” de pe Valea Ronișoarei

RONA DE SUS

Este prima localitate pe Valea ronișoarei, situată la sud de Rona de jos. De aici șoseaua începe să urce Dealul Hera (nume de zeiță antică, protectoare a căsniciei).

Satul este atestat documentar în anul 1360, mai 14²⁸, când este întărit în proprietate Stan, fiul lui Petru, printr-o diplomă dată de regele Ludovic, (possessionem nostram Olachalem Felsu ronua) ²⁹.

Astăzi satul are populație majoritară de origine ruteană, care se pare că are caracteristici comune cu slavii din zona Lvovului ³⁰.

În anii de după război comuna s-a dezvoltat mult, s-au construit case și acareturi noi care au înlocuit vechiul fond de locuințe ce aveau o arhitectură specifică.

²⁶ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, p. 314.

²⁷ *Idem*, p. 335, 341, 407, 409, 411, 477, 519.

²⁸ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Istoria Comitatului Maramureș, Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 42, 98, 102.

²⁹ RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 96, 53.

³⁰ MIHAI DÂNCUȘ, *Zona etnografică Maramureș*, București, 1986, p. 34-35, 159.

S-a conturat centrul civic cu edificii moderne.

În centrul satului este o biserică monumentală din piatră construită în secolul trecut.

Satul contemporan este destul de prosper, aici dezvoltându-se o industrie de prelucrare a lemnului - firme private - care oferă locuri de muncă și câștiguri bune pentru muncitori.

Din sat s-au ridicat intelectualii care promovează specificul etnic tradițional, încurajând păstrarea obiceiurilor și folclorului. Se mai păstrează în mică măsură portul popular, puternic influențat de cel românesc.

COȘTIUI

Localitatea este așezată pe D.N. 18 pe ruta Sighetu Marmăției - ona de Sus. La ieșirea din Rona pe un drum local, lateral dreapta, la 3 km de șosea (21 Km de Sighet), într-un peisaj dominat de dealuri, pe un afluent al Ronișoarei se desfășoară Coștiuiul, veche așezare minerească, astăzi o mică stațiune balneoclimaterică de interes local.

Numele satului vine de la Castelul cămării regale a sării, care domina așezarea și despre care se știe prea puțin. Descoperiri de suprafață în jurul acestuia aduc elemente din secolele XIII-XIV, care indică existența satului în această perioadă³¹. În documentele cunoscute, satul apare abia în 27 septembrie 1742³². Despre castel se știe că a aparținut la un moment dat familiei Apaffy.

Din cercetările întreprinse încă înainte de primul război mondial, se pare că minele de sare din Maramureș sunt foarte vechi. În toate așezările unde au fost saline s-au găsit obiecte din epoca bronzului și din perioada romană.

Despre minele de la Coștiui, Ioan Mihalyi este de părere că au fost exploatate din preistorie, iar mai târziu sunt puse în legătură cu prezența romană. S-au descoperit monede de argint și de aur, de pe vremea împăraților romani și bizantini (Comodus Traianus Consule, Marcian, Vitellius, Vespasianus, Septimius Severus etc.).

Mihalyi identifică și tehnicile romane specifice în exploatarea sării. În susținerea acestei aserțiuni citează dizertațiunea unui expert de la începutul secolului trecut, care susține cu argumente existența minelor încă din secolul al IV-lea.

În perioada medievală, salinele erau proprietatea cnejilor români. După apariția ungarilor, tendințele de acaparare sunt din ce în ce mai asidue.

³¹ RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, p. 75.

³² IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome Maramureșene din secolele XIV și XV*, p. 922.

Asfel, minele de la Coștiui, în 1353, devin domeniu regal, în anii următori implantându-se aici "oaspeți" de diferite naționalități, pentru a lucra în saline.

În 1550 este semnalată prima grevă a muncitorilor din saline (una din primele greve din Europa) Pentru transportul sării, dar și a lemnului de gorun s-a construit o cale ferată îngustă (azi abandonată), sarea și lemnul de la Coștiui și Ocna Șugatag se aducea la Sighet la cămara sării (la început cu căruțele, apoi cu trenul). De la Sighet sarea se încarcă pe plute și se transportă pe Tisa în fostul imperiu. Din motive de rentabilitate, după război, munele s-au închis.

Astăzi, localitatea Coștiui este binecunoscută în zonă pentru băile foarte bune indicate în bolile reumatice, ale aparatului locomotor și afecțiuni ginecologice.

Pentru cei care vin la băi există posibilități de cazare (motel, han, căsuțe etc.).

La Coștiui, pe lângă Castel (azi școală), se mai poate vizita "Calvaria Sf. Ioan", construită în 1742 și biserica romano-catolică, construită din piatră în stil baroc în perioada 1807-1814. În biserică, pictura din altar aparține pictorului Simion Hollosy-Corbul (școala de pictură băimăreană și müncheneză). Tot aici, există și o orgă, datată 1888. În sat a existat o veche biserică de lemn (1730), care a ars.

Până în 1964, calvaria a fost instalată în capela ocnei, din mina care are și un altar sculptat în sare.

Astăzi, satul are mici industrii ale lemnului (mobilă, butoaie, binale etc.), turism, iar o parte din locuitori se ocupă cu creșterea animalelor.

Populația satului este eterogenă (diverse grupuri etnice maghiarizate se consideră maghiari, ruteni, români) și conviețuiește armonios.

Localități de pe Valea Vișeuului

VIȘEUL DE SUS

Localitatea este situată pe partea stângă a râului Vișeu la confluența cu Valea Râului sau Vaserul, pe D.N. 18, la 125 km. De Baia Mare și 65 km. De Sighetu Marmației, cu care se leagă prin două drumuri: cel național (18) peste dealul Hera și cel județean (186) pe Valea Izei peste dealul Moiseiului și/sau dealul Bocicoielului.

În anul 1956 comuna Vișeu de Sus primește statutul de oraș.

La recensământul din 7 ianuarie 1992 orașul are o populație totală de 19.189 de locuitori, din care: 16.230 români, 660 maghiari, 483 ucrainieni, 48 țigani, 1.755 germani (țipțeri), 13 alte naționalități. Din perspectiva

istoriei, localitatea apare menționată la 1386 când Simon, Nicolae, Gheorghe, Luca, Ștefan, Grigore și Foriș “din Vișeu” sunt întăriți în stăpânirea moșiei lor “Felsev Viso”³³. Ca dată certă de atestare a localității este anul 1549 când apare în documente ca Vișeu Nou³⁴.

Până nu demult localitatea se numea Între Râuri (deoarece este situată între râurile Vișeu și Vaser sau Valea Râului). Populația locală inițial a fost compact românească până în secolul al XVIII-lea, când aici au fost aduși coloniști germani, în anul 1773 înființându-se atât în Vișeu cât și la Borșa Handal centre forestiere pentru exploatarea pădurilor. Majoritatea coloniștilor nemți a venit din zona Zips (Slovacia), de aceea populația românească le zice țipțeri. Un alt grup a fost adus din Austria Superioară. În aceeași perioadă se stabilește în Vișeu și un grup de evrei veniți din Galiția, refugiindu-se de persecuțiile la care erau supuși acolo. Legenda de întemeiere a localității vorbește despre păduri mari care se întindeau pe aceste locuri.

Se spune că un om din satul vecin, Vișeu de Mijloc, fiind împreună cu feciorul lui cu caprele la păscut la pădure, a tăiat un arbore mare de molid. Molidul a căzut peste fecior omorându-l. Considerându-se vinovat în fața lui Dumnezeu, omul s-a hotărât să construiască o biserică. Din trunchiul molidului a cioplit tălpile bisericii, iar tulpina a servit ca altar. În jurul acestei biserici s-au construit case și așa a luat ființă satul care s-a numit Între Râuri, iar astăzi Vișeu de Sus.

Este atestată sigur prezența unei biserici de lemn pe Valea Scradei, pe locul numit “La mănăstire” (unde de altfel a și fost o mănăstire cu călugări). Aceasta în anul 1762 a fost adusă în centrul localității, deoarece istoria orală spune că în timp ce călugărul era în sat după dani, în biserică au intrat niște capre care au profanat-o. În felul acesta s-a părăsit și desființat mănăstirea³⁵. Cerută de populația germană “țipțeri” instalați în localitate, biserica a fost dăruită acestora pentru a-și putea practica cultul până la construirea altei biserici (circa 1910 - construcție în piatră în stil neogotic, de rit romano-catolic, numită de populația locală “biserica nemțească”). Credem că biserica de lemn a mănăstirii de pe Valea Scradii (cu istoria cunoscută) mai târziu, în perioada interbelică, a fost mutată la Sinaia de către regele Carol al II-lea pentru cercetași, iar după război, a fost transferată și restaurată în altă parte.

³³ RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 13.

³⁴ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Diplome maramureșene din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, Sighet, 1900, p. 369.

³⁵ TITUS BUD, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș, din timpurile vechi până în anul 1922*, Gherla, 1911, p. 80-81.

Marile neamuri care constituie rădăcina vișăuanilor sunt familiile nobile Andreica (1549); Hotico Dobâca alias Andreica (1752); Hapca (1589); Ștețco (1489); Grad (1589); Mariescu (1591); Giurgiu (1876); Moga alias Șimon (1459); Șimon (1456); Țicală (1763); Tomoiagă alias Vlașin (1445) și Pop alias Tomoiagă (1636). Descendenții lor trăiesc și astăzi în Vișeu de Sus.

Localitatea s-a dezvoltat în timp și ca un mic centru industrial, datorită exploatărilor forestiere. Cu timpul, populația a crescut; pe lângă elementul autohton românesc și grupul germanic colonizat, s-au stabilit aici și un grup etnic maghiar, evrei și ruteni veniți din satele vecine.

Datorită importanței, localitatea devine în secolul trecut reședința Ierașului de Sus, care cuprindea 25 de localități. După primul război mondial a fost centru de "plasă", iar după al doilea război, după desființarea județului Maramureș cu reședința la Sighet, a devenit centru de raion. Vișeu de Sus a avut întotdeauna o viață spirituală bogată. Amintim aici activitățile culturale din cadrul Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș (înființată la 13 decembrie 1860), dar mai ales în cadrul Despărțământului Vișeu al ASTRA care s-a înființat aici, la 20 august 1911 din inițiativa avocatului Dr. Gavrilă Iuga și al cărui președinte a fost părintele Emil Bran, iar vicepreședinte Dr. G. Iuga.

Orașul Vișeu de Sus păstrează câteva construcții monumente.

Amintim biserica de zid în stil baroc de rit greco-catolic (azi ortodoxă) al cărui inițiator a fost preotul Vasiliu Roșca (1817-1836) și care s-a edificat în timpul păstoririi lui Simion Pop (1836-1851), iar protopopul Vasiliu Mihalca (1880-1903) îi termină turnul. Mai amintim biserica "nemțească" (1910) de rit romano-catolic, aparținând grupului etnic german, și biserica ortodoxă română construită în perioada 1926-1930 de către un general al armatei române. În ultimii ani s-a construit pe Valea Scradei pe locul fostei mănăstiri o biserică de lemn în stil maramureșean (prin grija preotului ortodox Vasile Luțai), iar în centrul orașului s-a finalizat construcția unei biserici de rit greco-catolic în stilul bisericilor de lemn maramureșene (prin grija preotului Gavrilă Gorzo avându-l ca meșter pe renumitul constructor și restaurator de biserici Gavrilă Hotico Herenta din Ieud). Se află în construcție două biserici ortodoxe, una pe Valea Râului și una pe Rădeasa.

În centrul orașului Vișeu, într-un parc se află clădirea care adăpostește primăria orașului (un palat baroc de la începutul secolului care a aparținut familiei. Aici în două încăperi modeste se află o valoroasă colecție arheologică și istorică.

Străzile orașului sunt curate, cu flori și verdeață și dau o notă de civilizație aparte. Cartierul “țipțerilor” (german) situat pe direcția nord, pe malul Vaserului, format în a doua parte a secolului al XVIII-lea, păstrează încă multe case și acareturi de epocă care dau o notă de pitoresc și specific urbei.

Văduvit de investiții, după al doilea război mondial, orașul s-a dezvoltat puțin.

Ponderea economică principală o are unitatea de exploatare forestieră cu fabrica de cherestea; mai funcționează aici o mică fabrică de mobilă, fabrica de alcaloizi Terapia, ateliere meșteșugărești. În Vișeu de Sus se află și sediul ocolului silvic Vișeu.

Orașul este cunoscut pentru frumusețea împrejurimilor. Valea Vaserului, recunoscută pentru sălbăticia ei, păstrează un fond bogat piscicol și de vânătoare. Accesul cu drezina dă un pitoresc aparte, iar turiștii după 40 de km. Se pot odihni la cabana Făina.

Mai multe locuri devenite celebre creează momente de neuitat pentru cine se încumetă pe aceste meleaguri: La Borcut, pe Valea Peștilor, Novăț, Novicior, Valea Vinului cu apele minerale și/sau mai departe spre Munții Maramureșului cu misterele lor de necuprins.

RUSCOVA

Prima atestare scrisă despre valea care străbate zona “Orozniz” - Apa Rusului apare într-o diplomă din 14 mai 1353, când satele din această zonă făceau parte din cnezatul de vale al bogdăneștilor, înainte de această dată fiind stăpânit de voievodul Iuga³⁶.

Localitatea Ruscova, la 1373, apare ca “possesio” a bogdăneștilor, iar la 1390 trece în stăpânirea voievozilor Balc, Drag și Ioan³⁷. Astăzi ca și în perioada medievală, satul este locuit de o populație slavă cu caracteristici etnoculturale specifice foarte bine conservate.

Ruscova³⁸, alături de Poienile de sub Munte și Repedea este una din cele mai mari comunități de slavi din Maramureș, care aparțin hușulilor din Precarpatid. Satul este situat într-o zonă de mare frumusețe naturală, cu un peisaj de munte caracteristic, de un pitoresc aparte. Râul de munte care străbate așezarea, cu un debit bogat și constant, permite practicarea

³⁶ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Istoria Comitatului Maramureș - Diplome maramureșene din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, Sighet, 1900, p. 67, 98, 175, 224, 321 și următoarele.

³⁷ RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 55, 97, 152 și următoarele.

³⁸ O. BEUCA, *Nema pravdi bez pripovidki (Nu-i adevăr fără o zicală)*, București, 1984, p. 5-10.

sporturilor nautice specifice. Totodată, este bogată în pești (speciile apelor de munte), iar dealurile și munții din jur adăpostesc o mare bogăție de animale sălbatice, oferind vânătorilor mari satisfacții. Centrul civic al satului este destul de bine conturat, având clădiri frumoase care adăpostesc instituțiile aferente.

În Ruscova se păstrează o biserică de lemn, monument istoric, mai puțin cunoscută, care în timp a suferit unele modificări, dar care se înscrie în specificul maramureșean. Din vechiul monument se păstrează conservat ancadramentul ușii de intrare care pe pragul de sus poartă săpată în lemn o inscripție în limba română (în alfabetul chirilic), inscripție care conține data 1779 și ctitoria. În podul bisericii am găsit aruncate ușile împărătești originale ce au aparținut monumentului înainte de modificare și mai multe icoane pe lemn pictate în tempera (toate din secolul al XVIII-lea), precum și piese de mobilier specifice, prapori, cruci și alte obiecte de cult.

În sat mai există o biserică din piatră (fostă greco-catolică) și este în construcție încă una ortodoxă, la Ruscova-Oblaz.

În fiecare zi de joi din săptămână, într-un loc amenajat la intrarea dinspre Leordina, în zona vechiului pod peste râul Vișeu, se ține târgul săptămânal, la care participă populația satelor vecine.

În comuna Ruscova își are sediul Protopopul vicar al ucrainenilor din zonă.

REPEDEA

- dată precisă de atestare a acestei comunități nu avem (încă), numai date care se referă la Apa Rusului, probabil cu satele de aici ca posesiuni ale voievozilor Balc, Drag și Ioan, adică 11 august 1371³⁹.

Și astăzi, atât comuna Repedeș cât și satul aparținător *Lespedea* sunt locuite de slavi (probabil hușuli din Precarpattia⁴⁰).

Râurile și munții înconjurători oferă posibilități de turism, vânătoare și pescuit. De aici este accesul cel mai bun pe muntele Pop-Ivan foarte interesant pentru turismul montan în toate anotimpurile.

³⁹ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Istoria Comitatului Maramureș - Diplome maramureșene din secolul al XIV-lea și al XV-lea*, Sighet, 1900, p. 67; AL. FILIPAȘCU, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 96; RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 53 și următoarele.

⁴⁰ MIHAI DÂNCUȘ, *Zona etnografică Maramureș*, București, 1986, p. 35; O. BEUKA, *Nema pravdi bez pripovidki (Nu-i adevăr pentru o zicală)*, București, 1984, p. 5-10.

POIENILE DE SUB MUNTE (D.J. 187)

Comuna este situată la 16 km. De la drumul național, fiind ultima localitate de pe vale, în continuare sunt munții. Documentele amintesc pentru prima dată așezarea, la 1353, când aparținea fiilor lui Iuga, voievod din neamul bogdăneștilor⁴¹.

Casă ruteană secXVIII-lea - Poienile de sub Munte

Ca număr de locuitori și ca extindere este una din cele mai mari așezări rurale din țară.

Majoritatea populației este de origine slavă, având caracteristici comune cu huțulii din Precarpatia. Mai trăiesc aici și puțini români și câteva familii de maghiari. În sat există o biserică de lemn, monument, care se înscrie în specificul maramureșean, dar care de mulți ani a fost golită de iconografia veche. Satul conservă încă mai multe case și acareturi vechi realizate într-o arhitectură specifică. Se mai păstrează și piese de port popular dar care de-a lungul timpului a fost influențat de portul românesc.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor sunt legate de exploatarea lemnului, prelucrarea acestuia, mulți locuitori fiind și angajați la exploatarea miniere de la Borșa-Vișeu. Creșterea animalelor a fost dintotdeauna o sursă de existență. Văile tumultoase au facilitat și funcționarea mai multor instalații tehnice de factură tradițională: mori, vâltori, joagăre, pive.

⁴¹ IOAN MIHALYI DE APȘA, *Istoria Comitatului Maramureș - Diplome maramureșene din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, Sighet, 1900, p. 67, 166, 168, 175, 224 și următoarele; RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 55, 95, 152 și următoarele.

Fiind o comună mare, în timp și-a dezvoltat și un centru civic care concentrează într-o piață instituțiile comunale, unități comerciale, cămin cultural, școli, biserică, dispensar-spital, farmacie, poștă etc.

Văile laterale și munții foarte apropiați oferă posibilități de turism, vânatoare, pescuit, practicarea diferitelor sporturi.

După 1989 în toată comuna, ca de altfel și la Ruscova, Repedea și Lespedea au răsărit o multitudine de unități de mică industrie (axate în special pe prelucrarea lemnului) și comerciale private care constituie o speranță a locuitorilor. Aici își desfășoară activitatea ca dascăl și scriitorul și folcloristul O. Beuka⁴², care a publicat mai multe cărți despre tradițiile locale și a realizat o colecție muzeală care se află la Muzeul Maramureșului din Sighetu Marmăției.

Casă ruteană, sec.XIX-lea - Poienile de sub Munte

CRASNA

Inițial un cătun al Petrovei, astăzi este o localitate destul de mare, cu populație mixtă: români și slavi care au caracteristici comune cu huțulii din Moldova.

Așezarea se pare că este foarte veche. Mai multe descoperiri arheologice pledează pentru o așezare din epoca bronzului cu continuitate în

⁴² O. BEUKA, *Nema pravdi bez pripovidki (Nu-i adevăr fără o zicală)*, București, 1984, p.5-10.

perioadele următoare. Cercetări sistematice încă nu s-au făcut, dar descoperirile de până acum vorbesc de la sine. Așezarea este frumoasă, cu peisaje admirabile, pe vale ajungându-se destul de ușor pe splendidul și încărcatul de legende Muntele Pop-Ivan. Pescuitul și vânatoarea oferă amatorilor satisfacții din cele mai mari.

BISTRA

Localitatea este situată în defileul oferit de râul Vișeu. Coborând serpentinele de pe vârful Petrova la intrarea în comuna cu același nume, un drum face la stânga și prin defileu ajunge la Bistra. În această zonă, munții se apropie mult de ambele maluri ale râului Vișeu.

Nu avem o dată a întemeierii așezării, apare în documente la 27 iulie 1411, consemnarea Văii Bistrei sub toponimul "Sebespatok" - Valea Bistrei⁴³. În general, bistrenii au caracteristici comune cu huțulii din Moldova. Oamenii de aici, datorită resurselor naturale, în trecut, dar și în prezent s-au ocupat și se ocupă cu exploatarea lemnului și a varului (au fost multe vărării), de aici își aduceau maramureșenii varul necesar pentru case⁴⁴.

Apele sunt favorabile pescuitului, iar pădurile din munți sunt pline de vânat.

De comuna Bistra aparține și satul Valea Vișeului.

Așezarea este dispusă într-o depresiune mică, unde râul Vișeu se varsă în râul Tisa, exact pe frontiera de nord cu Ucraina. Localitatea este importantă și prin gara C.F.R., pe aici trecând și trenurile de marfă ucrainene care nu au cale ferată pe celălalt mal al Tisei.

Râurile Vișeu și Tisa, prin bogăția în pește, oferă pescarilor clipe de neuitat.

Kulturelle Interferenzen im geografischen Zentrum Europas *Zusammenfassung*

Die Marmarosch ist die größte Senke in den Ostkarpaten. Der Oberlauf der Theiß durchzieht diese Region als Axe. Es ist eine der historischen Provinzen Rumäniens, mit Verankerung in der nationalen Geschichte und zugleich in Zentraleuropa, die lange Zeit Bestandteil des Königsreich Ungarn und des Kaiserreichs Österreich-Ungarn war. Heute teilt die Theißgrenze die Marmarosch in zwei Teile, wovon der linke zu

⁴³ RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 53.

⁴⁴ Dr. I. DERMER și IOAN MARIN, *Maramureșul Românesc*, București, 1934, p. 96.

Rumänien und der rechte seit den Ersten Weltkrieg zur Tschechoslowakei, heute zur Ukraine gehört.

Ethnische Minderheiten dieser Region haben ihre ethnische Merkmale wie Sprache und überlieferte Kultur bewahrt. Davon siedeln die Slawen (Ruthenen, Ukrainer) im Ruscova-Tal und in Theiß-Tal. Ungarn wurde im 14. und 15. Jahrhundert angesiedelt. Die Zipser wurden vom Kaiserreich im 18. Jahrhundert in Oberwischau und Borscha angesiedelt. Es waren Waldarbeiter, die ihre Kultur bis heute bewahrt haben. Allerdings sind viele von ihnen nach 1989 ausgesiedelt.

Um die spezifische Kultur der ethnischen Minderheit dieser Region darzustellen, wurde schon 1972 die Errichtung eines Freilichtmuseums mit einem ukrainischen und einem ungarischen Bauernhof geplant. Bereits vor 1989 konnte zwei ungarische Scheunen und eine Kammer aus Câmpulung an der Theiß erworben werden. Nach 1989 führten Feldforschungen zum Ankauf und zur Überführung ins Museums eines ungarischen Wohnhauses aus Câmpulung, eines ruthenischen Hauses u. a. Objekte aus Poienile de sub Munte und von zwei jüdischen Häusern. Das eine dieser Häuser gehörte einem Wanderhandwerker aus der Gemeinde Bârsana. das zweite war ein agro-pastoraler Bauernhof mit einer koscheren Metzgerei aus der Gemeinde Poienile Izei. Zugleich ist die Konservierung eines Zipserhauses in Oberwischau geplant. Im ethnografischen Museum in Sighetu Marmăției soll zur bereits ausgestellten ruthenischen Tracht eine jüdische ethnografische Ausstellung kommen.

Hier im geografischen Zentrum Europas (Zwischen Nordnorwegen und Südkreta) liegt ein Interferenz- und Überlagerungsgebiet der großen europäischen Kulturen sowie der orthodoxen und katholischen Kirche. Dieser kulturelle Synkretismus hat sich bis heute fast unverändert erhalten.

Kulturális interferencia Európa földrajzi középpontjában Összefoglalás

Máramaros a legnagyobb földrajzi medence Keleti Kárpátokban. A Tisza felső folyása tengelyként húzódik végig ezen a területen. Románia történelmi területeinek egyike, a nemzeti és a közép-európai történelem szempontjából is fontos vonatkozásokkal; hosszú időn át részét képezte a Magyar Királyságnak és az Osztrák-Magyar Monarchiának. Ma a Tisza határként osztja ketté a Máramaros vidékét, a baloldali terület Románia részét k

épezi, a jobboldali az első világháború után Csehszlovákiához tartozott, ma Ukrajna része.

A régió kisebbségei megőrizték nemzetiségi arculatukat: nyelvüket és hagyományos kultúrájukat. A szláv lakosság (rutének és ukránok) a Ruszkova és a Tisza völgyében tömörül. A magyarokat a 14-15. században telepítették be, a cipszereket az Osztrák Császárság telepítette Felsővisóra és Borsára a 18. században. Fakitarmeléssel foglalkoztak és kultúrájukat máig megőrizték. 1989 után sokan kiyándoroltak közülük.

A térség etnikai kisebbségeinek sajátos kultúráját bemutatandó már 1972-ben tervezték egy szabadtéri múzeum létrehozását egy magyar és egy ukrán paraszti udvarral. Még 1989 előtt sikerült szert tenni két magyar csúrré, és egy Cimpulung la Tisa-i tiszai magyar raktárhelysége. Az 1989 utáni kutatások egy cimpulungi magyar lakóház megvételét és a múzeumba való áthozatalát eredményezték, egy rutén házét és egyéb eszközökét Poienile de sub Muntéból, valamint két zsidó házét. Ezek közül az egyik egy bársanai vándorkereskedő volt, a másik pedig egy agrár-pásztor típusú parasztudvar kőseperő mészárszékkal Poienile Izei-ből. Tervezzük egy felsővisói cipszerház konzerválását is. A máramarosszigeti néprajzi múzeumban a már kiállított rutén viselet mellé egy zsidó néprajzi kiállítás is kerül majd.

Ez a terület, Európa földrajzi központja (Észak-Norvégia és Kréta déli része között), a helyszíne nagy európai kultúrák valamint az ortodox és a katolikus egyházak interferenciájának és egymásra tevődésének. Ez a kulturális szinkretizmus máig szinte vált

DIE ENTMYTHISIERUNG DES (KARPATEN)DEUTSCHEN BILDES IM SLOWAKISCHEN SCHRIFTTUM OBERUNGARNS (1800-1914)

MARCELA SEMANÁKOVÁ, DOMINIQUE SOULAS DE RUSSEL (DEUTSCHLAND)

1. Themenbetrachtung und -behandlung

Die Darstellung der Prozesse des Kennenlernens, der Annäherung, der Verschmelzung oder des Fremdbleibens bzw. des Feindwerdens verschiedener Kulturen hat in der Literatur feste Tradition. Die Möglichkeiten, das Image einer Menschengruppe, einer Nation literarisch zu gestalten, zu prägen bzw. ändern zu können und damit das Urteil der Leser zu beeinflussen, sind unbegrenzt. Dabei wird die Macht des Schriftstellers besonders spürbar. Als Informationsvermittler und Meinungsbilder leistet er einen entscheidenden Beitrag zur konstellativen Imagebildung.

Die Hervorhebung der eigenen Besonderheit, die Unterschätzung des Fremden, sowie das gegenseitige sprachliche und kulturelle Un- und Missverständnis gehören zu den Grundlagen der Entstehung ethnischer Vorurteile und finden ihren vornehmlichen Ausdruck in den Schriften. Diese spannungsbeladene Begegnung der Alterität und ihre Konfrontation mit eigenen Denkweisen gehört in den multiethnischen Ländern zu den heikelsten Sozialisationsproblemen und führt nicht selten zu Katastrophen. Schriftlich formulierte Images, Propagandamaterial par excellence, können zu Waffen werden. Jedesmal, wenn Schriftsteller diese Materie berühren, üben sie auf ihre Entwicklung Einfluss aus und spielen dabei eine entscheidende, nie harmlose Rolle, als Multiplikatoren, Konfliktstimulatoren oder Friedensstifter. Die literarische Darstellung des Zusammentreffens mehrerer nationaler Kulturen im ein und denselben Lebensraum war in der Slowakei¹ zur Zeit Oberungarns besonders intensiv betrieben: „Aus dem Westen hob sich hier die Fahne der germanischen Kultur, aus dem Osten hämmerte der tobende Pulsschlag Ungarns und aus dem Norden der starre Glaube der Slawen“².

---

¹ Unter *Slowakei* ist das historische, ab 28.10.1918 als solches völkerrechtlich bezeichnete Land (seit 01.01.1993 Slowakische Republik) zu verstehen, welches unter ungarischer Herrschaft „*Oberungarn*“ genannt wurde.

² aus HOLLY, E. : Die Insel der Lüge, Preßburg 1923.

1.1 *Der Ansatz der Imagologie mit ihrer Aufgabe der Mythenfassung*

Die *Imagologie*, als komparatistische Subdisziplin analysiert die imaginären Vorstellungen von Nationalcharakteren, von Besonderheiten und typischen Merkmalen anderer Völker und Länder in ihrer literarischen Darstellung („Image“). Die Analyse besteht daraus, Beschreibungen (als Revelatoren betrachtet) mittels werktranszendierender Methoden durchzuleuchten, um zur Vorstellung zu gelangen, welche beim Schriftsteller der Imagegestaltung zugrunde liegt.

Als solche erfasst sie die Mythen, d. h. die Produkte der imaginären Verwandlung („Mythisierung“) von Personen, Sachen und Ereignissen oder Ideen, die über Schriftsteller ihren Ausdruck finden. Die hier zu behandelnden, besonderen Formen der Mythen, sind die nationalen Images oder die nationalen Stereotype. Diese ethnischen Stereotype gewannen an Bedeutung während der Nationenbildung, die in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts begann. In diesem konstruktiven Prozess wurden die ethnischen Stereotype u. a. zum Instrument der Ab- und Ausgrenzung, mit deren Hilfe das eigene nationalgeprägte Gemeinschaftsbewußtsein sich aufbauen ließ.³

1.2 *Das Phänomen der Entmythisierung*

Der ständige Kontakt mit einer fremden Nation bringt die zumindest manchmal notwendige Gelegenheit, diese wirklich kennenzulernen. Dadurch wird möglich, Halbwahrheiten, Verzerrungen und Vorurteile abzubauen. Denn die dramatische Spannung vieler von Images wird von den räumlichen, geistigen, politischen Entfernungen und vom Mangel an Gelegenheiten, die Anderen wirklich kennenzulernen, bedingt. Das „Entmythisieren“ wird hier als eine besondere Form der Mythenentschärfung von nationalen Images verstanden. Während die Mythenentschärfung willkürlichen, ästhetischen, politischen, theoretischen oder affektiven Ursprungs sein kann, ruht die Entmythisierung betont auf direkten oder indirekten Erfahrungen, welche zum Wegfall von Teilen eines Bildes führen können. Der Vorgang des Entmythisierens bezieht sich auf den bestimmten Zustand eines bereits existierenden Images. Es bedeutet nicht dessen Zerstörung oder Ersatz zugunsten eines an sich, besonders im

³ s. HÖPKEN, W. : Ethnische Stereotype in Südosteuropa. In: Das Bild des Anderen in Siebenbürgen, hrsg. v. GÜNDISCH, K., HÖPKEN, W., MARKEL, M., Köln, Weimar, Wien 1998, S. 7 f.

Bereich der Nationalmythen, unerreichbaren objektiven Bildes. Vielmehr besteht die Entmythisierung im Entschärfen eines Bildes, dessen betroffenes Segment durch einen anderen, weniger dramatischen Mythenteil ausgewechselt wird. Insoweit kann das Entmythisieren als mildernder Mythenaustausch beschrieben werden. Die Entmythisierung nationaler Bilder löst, wie allgemein Mythenentschärfungen und –verschärfungen, nicht selten ein Kompensationsphänomen über das implizite oder explizite Vergleichsmechanismus aus. So erfährt das betroffene Bild eine Auf- oder Abwertung, während sein gegenteilige Pendant das komparative Image – nicht unbedingt im selben Maßen – belastet oder entlastet.

Die Möglichkeit karikierender Darstellungen schwindet mit der intensiveren Wahrnehmung des kulturellen und geistigen Lebens, und durch die unmittelbare Auseinandersetzung mit dem Leben des betroffenen Volkes. Dies ist potentiell beim Zusammenleben zweier oder mehrerer Nationen im selben Raum, wie in Oberungarn möglich. Aufgrund des jahrhundertelangen Direktkontakts mit den Karpatendeutschen fand dort bei den slowakischen Schriftstellern eine besondere Wahrnehmung des deutschen Wesens und der gesamtdeutschen Kultur statt. Insbesondere kam zum Zusammenleben mit der deutschen Ethnie, welche Sprachaneignung begünstigte, ein unmittelbarer und starker literarischer Einfluss hinzu. Diese praktische und kulturelle Kenntnis der jeweils anderen Ethnie eröffnete der Entmythisierung in Oberungarn Tür und Tor.

Das Verhältnis der Slowaken mit dem „Deutschtum“⁴ pendelte zwischen zwei Grundhaltungen: einerseits der Weitergabe traditioneller, vorwiegend negativer Bilder, andererseits der Mitteilung positiver Elemente. Das Image der deutschen Ethnie in den Werken der slowakischen Schriftsteller als Mythographen entwickelte sich daher unter dem widersprüchlichen Zeichen der Übernahme des Mythos und seiner Korrektur bzw. der entmythisierenden Wahrheitsentdeckung und ihres (Teil)Verlustes.

Der vorhandene Beitrag hat sich zum Ziel gesetzt, die Deutschtums-entmythisierenden Elemente in der Literatur slowakischer Sprache vorzustellen. Es handelt sich dementsprechend um eine spezifische Betrachtung, die sich bewußt und ausschließlich auf dieses Phänomen konzentriert. Es bedeutet keineswegs die Verneinung anderer literarischen Aspekte der komplexen slowakisch-deutschen Thematik, welche Gegenstand

---

⁴ Dieser Ausdruck steht hier als Gesamtbegriff für das gemeinsame soziale Kulturgut der Österreicher, Binnen- und Außendeutschen. In der deutschen mittel- und osteuropäischen Literaturforschung wird der Terminus „*Deutschtum*“ oft verwendet, ohne dessen sonst übliche Reduzierung auf die Volkstum-Bedeutung.

eingehender Untersuchungen waren⁵ bzw. z. Zt. sind⁶. Dieses ist die allererste außeruniversitäre Präsentation der Ergebnisse im o. g. Forschungsgebiet.

1.3 *Forschungssituation*

Das Bild der Deutschen in der Literatur der Slowakei wurde bisher von der Literaturwissenschaft inhaltlich nicht untersucht. Bis 1945 hatte die damals politische Brisanz die Bearbeitung der Thematik verhindert. Nach dem Zweiten Weltkrieg verlor sie auf einmal und gänzlich an Aktualität. Andere, für relevanter gehaltene - seinerzeits steckte die imagologische Forschung noch in den Kinderschuhen - Forschungsschwerpunkte wurden ihr vorgezogen; wenn überhaupt, wurde sie nur am Rande erörtert. Die heute vorhandene Distanz zur Thematik und das gut erarbeitete Instrumentarium der modernen Imagologie-Forschung ermöglichen, uns die Bearbeitung dieser literarischen Mythographie der Slowakei vorzunehmen.

1.4 *Forschungsmaterial*

Der erste Schritt bestand darin, die Deutschtums-relevanten, d. h. mythographisch interessanten Passagen in slowakischen Schriften zu erfassen. Obgleich die Zahl der in Betracht zu ziehenden Schriftsteller gering war (16), war die ihrer Werke relativ hoch (82). Die gesuchte mythographische Thematik kam bei 8 Autoren bzw. 33 Werken vor, in den sie selten als Hauptgegenstand, sondern eher gelegentlich behandelt wird. Danach konnte die Bearbeitung des in den Werken slowakischer Schriftsteller vermittelten Image des Gesamtdeutschtums in seinen vielseitigen Aspekten vorgenommen werden. Die deutsche Minderheit der Slowakei wurde schriftstellerisch vom Gesamtdeutschtum selten gesondert betrachtet. Deswegen erfasst der Beitrag die Aussagen, welche die karpatendeutsche Gruppe betreffen, zusammen mit den Ausführungen über die Binnen-deutschen und die Österreicher. Der Begriff „Deutschtum“ (dem „nemectvo“ bei den Slowaken entsprechend) widerspiegelt auch die Kultureinheit, zu welcher die drei Komponenten gehören bzw. wie sie von außen betrachtet war.

⁵ s. SEMANAKOVA, M.: *Obraz nemeckekého etnika v slovenskej literatúre od klasicizmu do medzivojnového obdobia*, Prešov, 1999.

⁶ am Germanistischen Seminar (Komparistische Betrachtung der karpatendeutschen Literatur) der Eberhard-Karls-Universität und mit Unterstützungen vom Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde in Tübingen.

2. Der sozialhistorische Rahmen des slowakisch-karpatendeutschen Kulturkontaktes

Der älteste Bestandteil des deutschen Images in der Literatur der Slowaken, wahrscheinlich auch dessen Geburt, war die Unterjochung des Großmährischen Reiches durch deutsche Heere (892-906). Dieses negative ethnische Bild verbesserte sich in den späteren Jahrhunderten nicht.

Die zweite Belastung des deutschen Bildes entstand im ökonomischen Bereich. Die deutschen Ansiedler verwerteten ihre wirtschaftlichen und organisatorischen Vorkenntnisse, ihre Fähigkeiten und die Vorteile, welche sie durch königliche Privilegien erhielten. Sie erreichten somit im ökonomischen Bereich einen viel höheren Standard als die Slowaken und zeigten keinerlei Interesse, ihren Wohlstand mit ökonomisch Schwächeren zu teilen. Als Folge dieser ökonomischen Dominanz fühlte sich die slowakische Mehrheit von der sehr aktiven deutschen Minderheit sozial wie kulturell eingeeengt und bedroht. Im langsamen Prozess der Herausbildung des slowakischen Nationalbewußtseins wurde die Kultur der deutschen Kolonisten als eine fremde, sich von den eigenen Werten und Lebensformen unterscheidende erfaßt, die aufgrund des Andersseins schwer verständlich und mehr oder minder existenzbedrohend erschien. Das positive Bildelement der Deutschen als Modernitäts- und Entwicklungsträger war nicht stark genug ausgeprägt, um ihr dunkles Gesamtimage spürbar zu entlasten.

3. Das Entmythisieren des (karpaten)deutschen Image bei den slowakischen Schriftstellern von 1800 bis 1914

Die Zeitspanne zwischen 1800 und 1914 wurde wegen ihrer besonderen imagologischen Intensität ausgewählt. In dieser Zeit kamen erstmals Elemente, die das, bis dann so gut wie erstarrte, negative Image der Deutschen in Bewegung brachten. Der Deutschtumsbezug bei den Literaten im gewählten Zeitraum weist maßgeblich pädagogische Einflüsse auf. Die slowakischen Studenten, die sich nach einer höheren Ausbildung sehnten, zogen überwiegend nach Deutschland, um dort zu studieren. Selbstverständlich hat dieser Kontakt mit der deutschen Kultur bei vielen Spuren in den literarischen Images hinterlassen.

Neben den deutschen Universitäten gewannen die deutschen evangelischen Lyzeen für die slowakische Intelligenz an Bedeutung, welche in den Städten mit überwiegendem oder großem deutschem Bevölke-

rungsanteil etabliert waren, insbes. in Bratislava, Modra, Trnava, Kezmarok, Levoca, Prešov und Banská Bystrica. Diese Hochburgen der deutschen Sekundarschulbildung erlebten in der Zeit der Romantik ihre Blütezeit und beeinflussten viele Schriftsteller.

3.1. *Die neue Plattform der Sachlichkeit (Ján Caplovic)*

In der slowakischen Literatur wurde im ersten Viertel des XIX. Jahrhunderts die gesamtlawische Idee zum zentralen Thema. Der Hobby-Volkskundler JÁN CAPLOVIC (22.10.1780-29.5.1847) war eine zentrale Größe bei der Herausbildung und Festigung des Nationalbewußtseins der Slowaken. Seine schriftliche Erfassung und Darstellung der Eigenschaften der eigenen Nationalität gehören zu den allerersten systematischen Beschreibungen der Slowaken, die er als Nationalkomplex charakterisierte, mit der Absicht sie gegenüber anderen ethnischen Gruppen deutlich zu situieren. Caplovics Behandlung der deutschen Ethnie brach mit ihren bisherigen sehr negativen traditionellen Darstellung, indem sie ein Banalisieren des karpatendeutschen Bildes brachte.

Ján Caplovic lebte während seiner ersten Studienjahre in zwei Städten mit deutsch-slowakischer Bevölkerung, in Banská Bystrica (Neusohl) und Banská Štiavnica (Schemnitz). Dort fing er als Rechtsanwalt an und lernte dadurch das Leben im multiethnischen Umfeld noch besser kennen. Seine Anwaltstätigkeit führte ihn später nach Wien. Reisen in verschiedene Teile des ungarischen Landes und seine Beobachtungen der Lebensweisen und spezifischen Züge einzelner in Ungarn lebenden Nationalitäten lieferten das Material für seine ethnographischen Arbeiten. Diese boten eine Synthese und Widerspiegelung der damaligen wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Entwicklungen in der pluriethnischen Gesellschaft an. Die ethnographische Leistung von Caplovic spielte in seiner Zeit eine besondere Rolle, weil sie sich nicht damit begnügte, die Eigenschaften seiner Nation aufzunehmen. In diesem Beginn des 19. Jahrhunderts ging es für ihn darum, die Nationalidentität, das eigene Nationalbewußtsein der Slowaken auch über die Heteroimages zu finden. Als Ethnograph konzentrierte sich Caplovic gänzlich auf empirische Beobachtungen und Beschreibungen des Völkerlebens in Ungarn.

In seiner Monographie *Die Slowaken in Ungarn*⁷ behandelte Caplovic die Haupteigenschaften, die eine Nation ausmachen. Bei der Beschreibung des Charakters der ungarischen Nationalitäten sortierte

⁷ CAPLOVIC, J.: *Slováci v Uhorsku*. (Die Slowaken in Ungarn) 1818-1820.

Caplovic die Ethnien nach Temperament und unverwechselbaren Eigenschaften. Am Anschaulichsten sind seine Beobachtungen der drei Hauptnationalitäten des oberungarischen Landes - Slowaken, Deutschen und Ungarn. Caplovic bemühte sich, die einzelnen Nationalitäten Ungarns objektiv und unparteiisch darzustellen. Die Deutschen wurden in Caplovics Darstellungen daher im Vergleich zu anderen ethnischen Gruppen relativ neutral, d.h. mit ihren Vorzügen und Schwächen (aus Caplovics Sicht) geschildert. Insgesamt stellte sie der Autor in kein schlechteres oder besseres Licht als die Slowaken, Rumänen, Ungarn oder Russen⁸. So teilte Ján Caplovic die einzelnen Ethnien nach *Temperament* auf. Aussagekräftige Züge lassen sich, nach ihm, über krasse Verhaltensmuster bestimmen, etwa nach *Beleidigungen*: „Ein Ungar vergißt eine Beleidigung ziemlich schnell, ein Deutscher schwierig, ein Slowake und ein Rumäne niemals.“ (S. 114), oder im *Stolz*: „Ein Ungar ist stolz, wenn er ein Pferd reitet, ein Slowake, wenn er mit einem großen Herrn wenigstens ein bißchen vertraulich sprechen kann, ein Deutscher, wenn er einen Richterstock in der Hand hält ...“ (ebd.), oder in den *Auswirkungen des Alkoholkonsums*: „Nach großer Säuferei wird der Ungar schwermütig und ist fähig, selbst sein eigenes Leben zu opfern, der Slowake fängt an, zu deuteln, der Deutsche spricht viel und ist schwerfällig ...“ (ebd.). Gleiches gilt auch im *Streit*: „Beim Streiten schreit der Deutsche und bedroht die anderen, der Russen wütet und reißt seinem Gegner die Haare aus, dem Slowaken helfen die Fäuste und Ohrfeigen, der Ungar schlägt Einen blutig“ (ebd.) oder im *Lügen*: „Wenn der Slowake oder der Ungar jemanden belügen will, lobt er ihn. Der Deutsche bietet ihm seine Dienste an, der Rumäne seine Freundschaft ...“ (ebd.) und im *Verbrechen*: „Unter Slowaken, Russen und Deutschen ist ein schweres Verbrechen selten und die Gefängnisse sind fast leer. Voll besetzt sind sie bei Ungarn und Rumänen.“ (S. 115). Die *Lernfähigkeit* bot für ihn Anlaß zu aufschlußreichen Vergleichen an: „Die Rumänen lernen sehr schnell alles, was zum Kulturleben gehört, aber genauso schnell verlernen sie alles. ... Der Slowake lernt ebenfalls sehr schnell, aber vergißt nicht so schnell. Der Deutsche ist beim Aufnehmen von Neuigkeiten ziemlich schwerfällig, aber wenn er endlich etwas begriffen hat, bleibt er dabei.“ (ebd.) Caplovics relative Objektivität wird bei seiner Charakterisierung nationaler Gruppen eingehalten, auch wenn eine Nationalität positiver herauskommt, als die anderen, und zwar die slowakische. Dieses, durch seine nationalkonstruktive Absicht bedingt, drückte er selbst in seiner idyllischen Schilderung des ökonomischen

⁸ oder *Ruthenen*, kleine ostslowakische Minderheit orthodoxen Glaubens.

Zusammenlebens im Vielvölkerstaat aus: „... die braven Ungarn beschäftigen sich fast ausschließlich mit dem Ackerbau, der Viehzucht; die fleißigen Deutschen mit dem Handwerk und dem Handel, teilweise mit dem Bergbau und der Landwirtschaft; die Rumänen sind auch Landwirte und teilweise Bergwerker; die Sláwonon [*Kroaten*] bauen ihre Felder an und handeln, der scheue Russnake (Ruthene, Ukrainer) arbeitet auf dem Feld. Nur der Slowake beherrscht alle dieser Tätigkeiten“⁹. Er schwärzte die Karpatendeutschen nicht besonders an; bei Gelegenheit solidarisierte er sie sogar mit den Slowaken. So vertrat Caplovic die Ansicht, dass die Ungarn ihren Fortschritt vor allem den Slowaken und Deutschen zu verdanken haben: „Dazu nur soviel: wenn es möglich wäre, die Slowaken und Deutschen nur für zehn Jahre aus dem ungarischen Land zu entfernen, würden die Ungarn bittere Folgen davon tragen müssen.“ (S. 227). Bei seiner ethnographischen Erfassung der Slowaken in Ungarn schilderte er in humorvoller Weise den wichtigen Prozess der kulturellen Anpassung: „Die Slowaken übernehmen leicht auch die fremden Gewohnheiten. Ich nenne ein Beispiel aus Banská Bystrica (Neusohl), wo ein gewisser Drechsler, geborener Slowake ... ganz eingedeutscht wurde ... Er hat auch sein Äußeres germanisiert, sein Körper streckte sich aus, wurde hager, seine Wangen sind eingefallen, die Beine entsprechend dünn, der Zopf ellenlang.“¹⁰

Caplovic ist der Mythograph der Entschärfung. Gleich am Anfang vom *Beweis, dass die Slowaken in Ungarn Engländer sind, halb Ernst, halb Scherz* (1819), bedauerte er die Tendenz der binnendeutschen Schriftsteller und Publizisten, die Slowaken und allgemein die Slawen negativ, sogar herablassend darzustellen: „Viele deutsche Schriftsteller brachten über sie [*die Slawen*] in ihren mehr oder weniger gelesenen Schriften viele ungerechte und teilweise auch geschmacklose Urteile“ (S. 7). Für Caplovic lag es einfach an der überwindbaren, mangelhaften Unkenntnis des Anderen seitens der Binnendeutschen. In Oberungarn fand er diese harte Fronten nicht wieder, im Gegenteil. In seinem *Gemälde von Ungarn*¹¹ über die allgemeine Charakteristika der Bewohner von Ungarn berichtete Caplovic über die Konsequenzen des Zusammenlebens in der Verwendung der deutschen Sprache und beschrieb, wie karpatendeutsche Mehrheitsdörfer sich anderen Ethnien assimilierten, und deren Sprache annahmen: „Obgleich sich im Adel und in der Honoration immer öfter Deutsch durchsetzt, sinkt

⁹ CAPLOVIC, J.: *Ethnographie der Slowaken in Ungarn* (Brtn, R. Übers. und Hrsg.), Bratislava 1997, S. 141.

¹⁰ CAPLOVIC, J.: a.a.O., S. 57.

¹¹ CAPLOVIC, J.: *Gemälde von Ungarn*. Pest 1828.

der Deutschgebrauch im Volk so wie auch die Zahl der sogenannten Stammdeutschen. Diese werden magyarisiert, slowakisiert oder russnakisiert je nachdem, in der Nachbarschaft welcher Nationalität sie leben oder mit welcher sie vermischt sind ...“ (S. 84-85). Als begünstigender Faktor der häufigen Sprachassimilierung des Karpatendeutschen steht nach Caplovic das friedliche, wohlwollende: „der Slowake korrigiert ihn gutmütig“ (S. 85).

Wenngleich manche Aussagen für den Leser billig erscheinen mögen, wird am Beispiel Caplovics klar, wie es zur Entstehung, Verbreitung und vor allem Veränderung von nationalen Mythen und Vorurteilen bei Völkern mit semiotischen Mutationen kommen kann. Die Vorstellungen über eine Nation werden in der Anfangsphase der Mythosentstehung im Unterbewußtsein der Gesellschaft verankert, dann fängt der Prozess ihrer Entwicklung, ihrer Formierung an, in der sie bestätigt oder widerlegt werden. Zugleich kommt es zu ihrer Transformation in Gestalten der Literatur, die diese Bilder im Bewußtsein oder Unterbewußtsein der Empfänger modulieren können. Caplovic beeinflusste diese in positiver Weise.

Wie präsentierte sich der Karpatendeutsche aus der Sicht des Volkskundlers Ján Caplovic aus? Der Caplovicer Deutsche ist einerseits ein kühler, etwas schwerfälliger Mensch, der Neues langsam und mühsam versteht, sich am besten als Gemeindevorsteher oder Beamter fühlt und Beleidigungen nur schwer vergißt. Andererseits steht der Deutsche für die (Teil)slowakisierung offen, auch wenn es für ihn Sprachverlust bzw. –schaden bedeutet. Weil Caplovic als Ethnograph sich zur Sachlichkeit und Objektivität zwang¹², beschrieb er die Deutschen, auch in dieser Hinsicht, aus keinem anderen Blickwinkel als die übrigen Nationalitäten. Dabei blieb Caplovic von literarischen und teilweise auch politischen Hauptlinien in deutsch-slowakischen Relationen unbeeinflusst. Die Besonderheit seines Werkes ist die entdiabolisierte Darstellung des Karpatendeutschen seiner Zeit, jenseits von Ressentiments und Denkgewohnheiten. Sicherlich trug sein Werk zur Verbesserung des Image vom Deutschtum bei, wobei die Weitergabe seiner persönlichen Erfahrungen und empirischen Feststellungen nur bedingt wirken konnten, da die Gesellschaft gerne bei alten Stereotypen bleibt. Aber der Volkskundler Caplovic schuf eine bis dahin in dieser Form nicht vorhandene Grundlage, auf welche neue Ansichten und Betrachtungen des Deutschtums literarisch gestellt werden konnten, von der Wiederholung

---

¹² und dabei die sog. “goldenen Regeln” dieser Kunst intuitiv einhielt (s. SOULAS DE RUSSEL, D., *L'oeil et la plume; Introduction pratique à l'ethnographie*, Niamey INDRAP 1996, S. 1-6).

eines übernommenen Ballastes zumindest teilweise befreit. Dies war charakteristisch für die deutsche Image-Entwicklung, die bis zum ersten Weltkrieg dauerte und ihre Spur in den Werken der nachfolgenden, wichtigen slowakischen Autoren hinterließ.

3.2 Die gespaltenen, kulturbezogenen Partialentmythisierer (Kollár, Záborský)

Sie räumten ein, dass die Deutschen in schöngeistiger Hinsicht nachzuahmen waren. Bis zu diesem Zeitpunkt wurden ihnen kulturelle Fähigkeiten in eher technischen, theologisch-philosophischen und organisatorischen Bereichen (s.o.) zuerkannt. Diese wichtige Erweiterung kam dem Image des Deutschtums zugute, welches dadurch an Humanität und Qualität gewann.

Der Einfluss des reinen kulturellen Deutschtums auf die Entwicklung des Bildes des Gesamtdeutschtums in der slowakischen Literatur war bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Zeit der slowakischen Klassik und Romantik) tiefgreifend und allseitig. Der geistige Reichtum der binnendeutschen Romantik und Klassik wurde für die slowakischen Literaten zur Quelle, an der sich ihre innere Welt bereicherte. Die deutschen Literaturtheoretiker und Schriftsteller boten für die Slowaken die neuzeitigen Muster idealer Ästhetik an.

3.2.1 Ján Kollár (29.7.1793 - 24.1.1852): Die Überzeugung des Zeitgeistes der Deutschen

JÁN KOLLÁR, der große Klassiker der slowakischen Literatur, kam erstmals mit der deutschen Ethnie während seiner Schulzeit in den deutsch-slowakischen Städten Kremnica (Kremnitz) 1806-1808 und in Banská Bystrica (Neusohl) 1810-1811 in Kontakt. Diese erste Begegnung verlief nicht besonders positiv ab. Kollár stellte mit Bedauern fest, dass die in Oberungarn lebenden Deutschen die Slowaken verachteten. In *Erinnerungen an die früheren Lebensjahre* (1863)¹³ beschrieb er die Verhältnisse in Kremnitz, die durch die gegenseitige Verachtung beider Nationalitäten gekennzeichnet waren: „Bei den Begegnungen warfen sich die Deutschen und Slowaken Schimpfworte zu: die Deutschen beschimpften die Slowaken mit "Bindisch", "Kirpel", "Schlovak", die Slowaken schrieten die Deutschen

¹³ KOLLÁR, J.: *Pamäti z mladších rokov života* Zsg. und hrsg. v. Rosenbaum, K., Bratislava 1972.

als "Michel", "Handrburci", "Sváb" an ...“ (S. 56). Der junge Kollár wurde mehrmals von seinen deutschen Mitschülern angegriffen. Diese Knaben wurden vom ungarischen Lehrer in der Schule zwar bestraft, aber Kollár schrieb weiter: „Nun, so eine Strafe stopfte ja den Deutschen ihren Mund gegen die Slowaken, aber in ihren Herzen pflegten sie einen um so größeren Haß. Ein Slowake konnte nicht mal allein durch die Stadt oder über die Wiese spazieren“ (ebd.). Unverträglichkeiten übten eine lähmende Wirkung auf den jungen Kollár aus: „Diese Verhältnisse und Ereignisse in Kremnitz wirkten so gegen das Hauptziel meines Aufenthaltes in Kremnitz – Deutsch zu lernen –, dass ich in zwei Jahren fast nichts gelernt habe.“ (S. 58). Die deutsche Sprache gewann für Kollár erst durch seine deutsche Freundin Karoline an Anziehung, mit welcher er deutsche Schriften entdeckte: „Wir lasen also mit Karolinchen verschiedene deutsche Almanache, Märchen und Büchlein... Ich merkte ja nicht, dass ich plötzlich deutsch konnte. In so kurzer Zeit, in dieser lieben Gesellschaft und aus solchem anmutigen singenden Mündlein lernte ich nicht nur die Sprache, sondern auch den Akzent ...“ (S. 59 f.).

Kollár kam 1817 nach Jena, um evangelische Theologie zu studieren. Er bewunderte gleich das dortige akademische Leben und die Zusammengehörigkeit der Burschen, in welcher die Triebkraft der deutschen nationalen Vereinigung tobte. Er war vom Patriotismus der Binnendeutschen, ihrem wissenschaftlichen Fortschritt und von ihrer fortschrittlichen Denkweise beeindruckt. Der anderthalbjährige Jenaer Aufenthalt erweiterte den geistigen Horizont von Kollár maßgeblich, sowohl sein Kunstempfinden als auch seinen Wissensstand. Kollár lernte die deutsche Gesellschaft schätzen, blieb aber zugleich ein kritischer Beobachter und fühlte sich vom deutschen Expansionismus bedroht. Historische Tatsachen, insbesondere die Besiedelung der ehemals slawischen Gebiete um Jena, belasteten ihn.

Entscheidend im Leben und Werk von Kollár, sowie in seinem Bild des Deutschtums war seine Begegnung mit Friederike Wilhelmine Schmidt, der Tochter des Pastors von Lobeda, eines bei Jena liegenden Dorfes. Der damals 24-jähriger Kollár verliebte sich in „Mina“, wie er sie später poetisch in seiner berühmtesten Dichtung *Slávas Tochter* nannte, welche seitdem sein bewegtes Schicksal ununterbrochen begleitete. Dieses Ereignis brachte die endgültige Festigung der Rezeption deutscher Dichtkunst und Ästhetik bei Kollár, die in seinem ganzen Werk allgegenwärtig ist. Zusätzlich zu diesem bekannten Aspekt seines Schaffens kamen weitere, auf das Binnendeutschtum bezogene Elemente zum Vorschein. In Gesprächen mit Minas Mutter stellte er schockiert fest, dass diese ein verzerrtes Bild von seiner Heimat hatte. „Die Frau Mutter von Mina hatte von Ungarn die grausamsten

Vorstellungen, welche nun aber im vorigen Jahrhundert über diesen Raum wahrscheinlich in ganz Europa herrschten, und das nicht ohne Grund. Ungarn und Sibirien, das war gleich. Sie kannte und sah dort nichts, außer Pußta und Ochsen, ... von welchen man in ganz Deutschland spricht. Das ungarische Volk¹⁴ war in ihren Vorstellungen eine rohe, wilde Menschenmischung, da sie angeblich von Augenzeugen hörte, dass sie in fettem Pelz bekleidet seien, ihre Haare schmieren, Speck essen, in unterirdischen Löchern und Höhlen leben, oft Räuber sind und ähnliche Vorstellungen.“ (S. 207). Die Verzerrungen der Vorstellungen von anderen Ethnien, die durch mündliche Weitergaben und semiotischen Verschiebungen verursacht wurden, waren nach Kollárs Erfahrung mit logischen Argumenten und Gegenbildern schwer widerlegbar¹⁵: „Vergeblich versuchte ich ihr diese Vorurteile aus dem Kopf zu schlagen. Sie riet mir, entweder Professor¹⁶ in Jena zu werden oder mich dort um eine andere Stelle zu bewerben, weil solange sie lebt, werde sie nicht zulassen, dass ihre geliebte Tochter nach Ungarn ziehe ...“ (ebd.). Kollár empörte sich im Traktat *Über die literarische Wechselfeitigkeiit zwischen verschiedener Stämme und Mundarten der slawischen Nation* (1836) über die Aussagen mancher binnendeutschen Gelehrten und Literaten gleichfalls, besonders über die schnellen Urteile, die sie über das Slawentum aussprachen, ohne es näher zu kennen: „Rotteck nennt in seiner *Allgemeinen Geschichte* Russisch eine Knechtsprache und ich bin mir sicher, dass er nicht mal drei Wörter Russisch kennt. Fallmerayer in *Moreys Geschichte* hält die Slawen von Natur her für unedler als die Germanen, weil sie sich ... mit Landwirtschaft, Handwerk, Handel und Schiffsverkehr beschäftigen und nicht mit Krieg und Raub...“ (S. 305)¹⁷. All dieses motivierte Kollár, gegen diese Verkenntnis der slawischen Kultur anzugehen, sich in eine Art aufklärerischen Kampf zu werfen. Wie Caplovic, sah er im Unwissen einen der Grundpfeiler von Verstimmungen. Kollár folgte auch Herders Beispiel der *Völkerstimmen in den Liedern* (Bd. I, 1778, Bd. II, 1779) und widmete sich der Sammlung von slowakischen Volksliedern. Die Früchte dieser Tätigkeit stellen die

¹⁴ unter „ungarischem Volk“ verstand man alle Nationalitäten, die zu dieser Zeit im Ungarischen Königreich lebten.

¹⁵ vgl.: DUTU, A.: Die Imagologie und die Entdeckung der Alterität, in: *Kulturbeziehungen in Mittel-und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert*. Hrsg. v. Kessler, W., Rietz, H., Robel, G., Berlin 1982, S. 257.

¹⁶ Er wurde es an der Universität Wien.

¹⁷ KOLLÁR, J.: O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmenmi a nárečiami slovanského národa In: *Pamäti z mladších rokov života* (Erinnerungen an die früheren Lebensjahre). Bratislava 1972, S. 308.

Nationalen Gesänge oder die weltlichen Lieder der Slowaken in Ungarn (1834-35) dar.

Kollárs Aufenthalt in Deutschland, der bis zum Frühling 1819 dauerte, prägte seine Weltanschauung, seine Gedankenwelt, wie auch sein ganzes Werk. Seine Eindrücke von Deutschland und vor allem die Erinnerungen an Friederike Schmidt fanden ihren Ausdruck in den Gedichtsammlungen *Ján Kollárs Gedichte* (1821) und *Slávas Tochter* (1824, s. o.). Er kehrte auch in seinen anderen Schriften immer wieder zu den belasteten politisch-kulturellen Fragen der binnendeutsch-slowakischen bzw. -slawischen Beziehungen zurück.

Das Bild des Deutschtums blieb bei Ján Kollár zwiespältig. Er wurde durch die deutsche Ästhetik, die literarischen Systeme und Kriterien maßgebend beeinflusst. Er bewunderte den deutschen Geist mit seinen Kategorien, seiner kulturellen Vielfalt, seinem gedanklichen und wissenschaftlichen Fortschritt. Kollár sprach über die Sehnsucht der Deutschen nach der Einehit des Volkes ebenfalls begeistert. Aber das negative Bild der Slawen-verachtenden und -bedrohenden Deutschen kam immer wieder vor. Trotz der anfänglich negativen Eigenerfahrungen und dem späteren politischen Vorbehalt fand bei Kollár eine Rezeption des Deutschtums im rein intellektuellen Bereich statt, welche die Stereotype der breiten Masse unverändert ließ. Aber sein Werk stiftete als Modell für zahlreiche slowakische Schriftsteller und für Generationen von Lesern die Annahme deutscher Empfindungsweisen.

3.2.2 Jonás Záborský (3.2.1812-23.1.1876): der hohe Kulturgrad der deutschen Massen

ZÁBORSKÝs Schriften, in welchen er sich mit den politischen Verhältnissen der Vielvölkermonarchie auseinandersetzte, wurden oft als polemisch bezeichnet. Den Hauptstoff für seine Prosa- und Bühnenwerke lieferte das slowakische literarische und gesellschaftliche Leben, die soziale Misere der ärmeren Bevölkerungsschichten und die persönliche berufliche Enttäuschung. Diese Themen erfasste Záborský und präsentierte sie in einer zugleich scharfsinnigen, verbitterteten und aggressiven Darstellungsweise. Záborskýs Welt- und Wertvorstellungen wuchsen aus dem evangelischen Bewußtsein. Sie bildeten für ihn auch den wichtigsten Ausgangspunkt seiner Beziehung zum Deutschtum.

JONÁS ZÁBORSKÝ, im Turzer Gebiet geboren, kam mit der deutschen Ethnie erst durch seinen Studienaufenthalt an der Universität Halle (1839) in direkten Kontakt, wo er sein ev. Theologiestudium fortsetzte. 1842 nahm er

eine Pastorenstelle in Rankovce an, einem von allen Kulturzentren entfernten slowakischen Dorf. Nach den in Rankovce erlebten unglücklichen Jahren, entschloss er sich aufgrund eines Versprechens einer guten Stelle als Professor am katholischen Seminar in Kosice zu erhalten, zum katholischen Glauben zu übertreten. Dies brachte fast alle seiner bisherigen evangelischen Freunden und Bekannten dazu, mit ihm abzubrechen. Seine Schriften wurden auch deswegen, wenn nicht von den Verlegern boykottiert, von den Kritikern abgetan. Záborskýs schmerzhaftes Enttäuschung verwandelte sich bald zu einer verbitterten Lebenseinstellung. Seine Berufserwartungen blieben auch unerfüllt und der als Menschenfeind oft bezeichnete Záborský bekam statt der Professur eine Kaplanstelle in der deutschen Gemeinde von Kosice. Hier kam es zu seinem zweiten Kontakt mit dem Deutschtum. Die dritte direkte Berührungsstätte Záborskýs war Wien, wo er eine Stelle als Redakteur der *Slowakischen Zeitung* (1850-1852) innehatte. Diese Wiener Periode ermöglichte Záborský, in die politische Kulisse der Monarchie hineinzuschauen und sich einen Überblick über die aktuellen Geschehnisse des Landes zu schaffen. 1852 verließ er Wien und ging in das vergessene ostslowakische Dorf Zupčany, wo er bis zum Lebensende trübseelig ausharrte.

Sein parodisches Bild von Ungarn als Land mit bunter Völkerzusammenstellung in seinen Kurzprosen *Hurbaniáda* (1868)¹⁸ war durch den sauren Ton des Vertreters eines unterdrückten Volkes gekennzeichnet: „Die ungarische Staatskutsche. Ganz oben sitzt der liberale Bendegúz mit seinem Korbbauch, Schlüsselgesicht und klaftertiefem Schnurrbart und flucht über Gott und alle Heilige. Der Kutscher im Kurzmantel ist ein Ungar, der Lakai mit hohem Hut ist ein Deutscher, die ziehenden Esel sind Serben, Kroaten, Slowaken, Russen, Rumänen und das übrige Gesindel, welches nicht weiß, was es tut. Diese Esel keuchen vor Mühe, der Ungar schimpft und knallt mit seiner Peitsche, der Deutsche lächelt schlau vor sich hin.“ (S. 314). In seinen Werken kritisierte Záborský – wie im vorigen Zitatsende – sowohl die Politik¹⁹ wie das soziale Benehmen aller binnen- und außendeutschen Komponenten in der Vergangenheit wie in seiner Gegenwart. Dieses prägte seine Ansichten über die binnen- wie auch karpatendeutsche Realität äußerst negativ. Ein wichtiger Punkt fand aber in seinen Augen Gnade: die deutsche Volksbildung. Seine diesbezügliche

¹⁸ ZÁBORSKÝ, J.: *Hurbaniáda*. In: *Jonás Záborský*. Bd. II., Bratislava 1989.

¹⁹ Ähnlich wie Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský (1824-1908), der Bismarck in seinem Werk *Listy Stefana a Dura Pinko*, veröff. in CERNOKNAZNÍK, MARTIN 1861-77 wegen dessen Ansprüchen „Bismoriak“ nannte.

Auffassung verdient umso mehr Aufmerksamkeit, dass er sich ansonsten allseitig destruktiv und erbittert äußerte.

Seine Erfahrungen in Halle verarbeitete Záborský im *Eigenen Lebenslauf* (1869)²⁰. Der Autor stellte hier seine Beobachtungen der Binnendeutschen und ihres Landes dar, wobei er sich auf die Beschreibung der einfachen Gesellschaftsschichten konzentrierte. Er bewunderte beim deutschen Volk seinen Bildungsstand, welchen er auch bei den ärmeren Schichten hoch schätzte. Er verglich diese Verhältnisse mit dem damals miserablen Niveau in der Slowakei und hoffte auf eine baldige Wende: „Das Volk nimmt arme Nahrung zu sich, aber Du wirst Dich über seinen gebildeten Geist wundern. Die Aufklärung, gepflegt in Schulen und unterstützt durch die vielen verbreiteten Bücher, umarmte die ganze Nation, setzte sich auch in den untersten Gesellschaftsklassen durch. Ich sah einen Hirt, der hinter seiner Schafherde ein Buch las. Unsere tierisch unwissende Dummköpfe triffst Du dort nicht. Wenn ein Bauer im Gasthaus sein Bier trinkt, greift er gleich nach einer Zeitung.“ (S. 366). Záborskýs Verzweiflung über das slowakische Bildungsniveau verstärkte seine Bewunderung und seinen Neid. Als Folge der harten Gesetze der ungarischen Regierung verloren gerade in seiner Zeit die Slowaken ihr eigenes Nationalschulwesen, was ihn zutiefst beunruhigte. Ungarisch ersetzte Slowakisch als Unterrichtssprache. Die meisten Kinder hörten nach der Primarstufe mit der Schule auf. Junge Slowaken, welche sich weiterbilden wollten, wurden oft von das Sekundarschulwesen nicht zugelassen, oder davon abgeraten. Falls sie trotzdem in Gymnasien aufgenommen wurden, waren sie gezwungen, ihre slowakische Identität abzulehnen.

Aber die musterhafte Volksbildung der Binnendeutschen, wie ihre Wirtschaftstüchtigkeit hatte für den Pfarrer Záborský die Vernachlässigung der Religion als Kehrseite: „Der Deutsche kümmert sich nur darum, dass er viel kennt und dass er sich in einem würdigen Gewand zeigt. Die Handwerker erledigen am Sonntag hemmungsvoll auch die lautesten Arbeiten und auf dem Feld schafft, wer will.“ (366-367). Die Slowaken sollten auch, beim Lernen der deutschen Lektion, sich von einer anderen, negativen Entwicklung hüten: „Das Volk dichtet nicht, sondern singt aus den Büchern, falls es überhaupt singt. Da sieht man, dass mit der Bildung die Volksdichtung verschwindet“ (S. 366). Die binnendeutsche Volksdichtung erlitt nach Záborský unter dem Einfluss der Bildung einen

---

²⁰ ZÁBORSKÝ, J.: *Vlastný zivotopis (Eigener Lebenslauf)*. In: *Jonás Záborský*. Bd. II., Bratislava 1989.

beträchtigen Verlust. Weiterhin machte Záborský auf die Gefahr aufmerksam, die Quantität der Qualität Vorzug zu geben und er kritisierte die „Menge von oberflächlichen, unreifen Werken in der deutschen Literatur“ (S. 368). Ein weiterer Punkt zu welchem Záborský Stellung nahm, betraf die deutschen philosophischen Schriften, mit ihrer übertriebenen Neigung zur Abstraktion. Der ehemalige, anscheinend von der Fachliteratur geplagte Haller Student spottete darauf: „Zwischen einem Tier und dem deutschen Philosophen besteht eine unkleine Ähnlichkeit. Beide sprechen unverständlich.“ (Das Buch „Dzefr“²¹, S. 283). Im *Kalender des Drahters Fedor* (1871) fügte er hinzu: „Durch die unmenschliche Mühe erkannten die deutschen Philosophen die ganze Unwahrheit.“ (S. 289).

Das binnendeutsche Vorbild der Volksbildung lag für Záborský in seinem System bzw. in der gesellschaftlichen Haltung zum Wissen und war keineswegs in der Slowakei durch die einfache Übernahme der deutschen Sprache und Kultur zu erreichen. Eine solche Lösung stellte für ihn auch keine nationalerträgliche Alternative zur Magyarisierung: „Alles, was das Ungarische verliert, übernimmt sofort das Deutsche. Wer überlebt, wird sehen, dass ihr den Teufel mit dem Beelzebub austreibt.“ (*Die Taube* (1866)²², S. 228). Záborský zeigte die Absurdität solcher Sprachverhältnisse, die während des Bach-Regimes herrschten. In slowakische Gerichte wurden deutsche Richter berufen, welche kein Wort Slowakisch konnten und das Volk nicht verstanden. Nach einer langwierigen Erklärung der Angelegenheit eines slowakischen Bauers kommt vom deutschen Richter nur ein : „Was sagt er?“ und dann fällt er ein unsinniges Urteil. (S. 241).

Záborský verurteilte ansonsten die gesamte Lage sowohl der slowakisch-deutschen wie der slowakisch-österreichischen Beziehungen. Die positive Betrachtung der deutschen Volksbildung blieb isoliert. Somit war seine Öffnung zum Deutschtum sehr zögerlich und geringer als bei Kollár. Selbst den ästhetischen Einfluss deutscher Philosophie und Literatur lehnte Záborský ab, womit er eine lang einstimmige Rezeption abbrach. Jedoch betonte er, mit seiner Bewunderung der Bildung der breiten Massen in Deutschland, eine in dieser Zeit ansonsten wenig verbreitete Auslandsmeinung. In West- und Südeuropa war das deutsche Image von der ganz entgegengesetzten Meinung geprägt. Insoweit wirkte Záborský gegen

²¹ ZÁBORSKÝ, J.: *Kniha Dzefr* (Das Buch Dzefr), Martin 1871. In: *Jonás Záborský*: Bd. II, Bratislava 1989.

²² ZÁBORSKÝ, J.: *Holub* (Die Taube), Martin 1866. In: *Jonás Záborský*. Bd. II, Bratislava 1989.

die Verbreitung dieses negativen Elements in der Literatur, das oft als anti-deutsches Hauptargument verwendet wurde.

3.3 Die Wende zur globaleren Entmythisierung (Hurban)

JOZEF MILOSLAV HURBAN (19.3.1817-21.2.1888), evangelischer Pastor, Schriftsteller, Publizist und großer Politiker, gehört zu den markantesten Persönlichkeiten der slowakischen Gesellschaft in der zweiten Hälfte seines Jahrhunderts. Er wurde in einer Pfarrerfamilie geboren und besuchte das evangelische Lyzeum von Bratislava. Seit 1840 wirkte er als Kaplan in Brezová, 1843 übernahm er die Pfarrei in Hlboké, wo er sein ganzes Leben verbrachte.

Hurban kam am Anfang seiner literarischen und publizistischen Tätigkeit mit dem österreichischen und slowakischen Deutschtums in Kontakt. Er sah in der Wiener Politik große Chancen für die Slowaken, da er Österreich als den einzigen Widersacher der vernichtenden Magyarisierung betrachtete. Seine Einschätzung wurde u. a. auch durch die offizielle Stellungnahme hoher Wiener Kreise bekräftigt²³.

Hurbans deutschlandsbezogene Aktivitäten gewannen in den 60-er Jahren an Wichtigkeit. Für seine theologischen Schriften über das Luthertum in Ungarn „*Union oder Verbindung*“ verlieh ihm 1860 die Leipziger Universität den Ehrendokortitel. Das eröffnete ihm den Zugang zur binnendeutschen Presse, welche seine theologischen und politischen Aufsätze nunmehr veröffentlichte. Aufgrund dieser regen politischen und publizistischen Aktivitäten erhielt der Pastor Hurban mehrere Einladungen aus deutschen Protestantenkreisen. Ab 1861 unternahm er vier große Reisen nach Deutschland, welche zugleich als politische Missionsreisen fungierten. J. M. Hurban präsentierte seine prodeutschen Engagements ebenfalls in der slowakischen Presse²⁴. Seine Stellungnahme zu Deutschland veröffentlichte er in seinen *Kirchenblättern*, die in 60-er und Anfangs der 70-er Jahren für die slowakische Nationalbewegung eine entscheidende Informationsrolle spielten.

Die Analyse der Werke wie auch der politischen Aussagen Hurbans zeigen, dass seine Beziehung zu Deutschland und sein Bild des Deutschtums sich im Laufe der politischen und kulturellen Ereignisse radikal wie bei keinem anderen veränderten. Die Haltung Kollárs zum Deutschtum war

²³ Am 9. Mai 1840 äußerte Metternich die Meinung, dass man den immer mehr steigenden Magyarisierungsdruck durch die Unterstützung des Slawentums aufhalten könne.

²⁴ KRAJCOVIC, M., a.a.O., S. 17.

innerlich, die von Hurban chronologisch gespalten. Aber schließlich zeugte diese Hauptfigur der slowakischen Literatur laut und unübersehbar von der beeindruckenden Selbsterfahrung eines Entmythisierens des Deutschtums, das nicht ohne Einfluss auf seine Zeitgenossen blieb.

3.3.1 *Die Phase der negativen Stereotype des (vornehmlich österreichischen) Deutschtums*

In den 40-er und 50-er Jahren war Hurban in seinen literarischen Aussagen gegen das Deutschtum gestimmt. Für diese erste Periode sind zwei Werke charakteristisch: *Die Reise eines Slowaken zu den slawischen Brüdern in Mähren und Tschechien* und *Gegenwart und Bilder aus dem Tatalleben*.

In der Novelle *Reise eines Slowaken zu den slawischen Brüdern* (Pest, 1841)²⁵ drückte er seine Enttäuschung über die Vorurteile und negativen Vorstellungen aus, die in Wien über die Slawen kursierten. Hurban war über die Oberflächlichkeit der Meinungen der Wiener empört: „Und so fand ich überall unser slowakisches Volk, dieses Volk, welches die Ungarn "gomba az erdőben", also Waldpilz nennen und die Deutschen für heimlich, hinterlistig, schmeichlerisch, grob, schmutzig, hartnäckig, grausam, ungastlich, usw. halten. Spuckt ihr, spuckt nur auf die heilige Reinheit der Slawen, eure unverschämte Spucke fällt auf eure Gesichter zurück.“ (S. 72).

Ähnlich wie Caplovic und Kollár empörte sich Hurban über die häufige Verbreitung der negativen Meinung der Deutschen bzw. Österreicher über die Slawen, obgleich sie deren Sprache oder Kultur nicht näher kannten: „Wir sprechen nicht von den Tagelöhnern oder vom einfachen Volk, sondern von deutschen Professoren, Journalisten, Autoren, bekannten Historikern, welche die berühmten geschichtlichen Namen unserer slawischen Schriftsteller nicht mal schreiben oder aussprechen können.“ (S. 40). Hurban stellte einen Verfall des Kultur- und Bildungsniveaus der österreichischen Gesellschaft fest sowie ihre Unfähigkeit, die deutschen geistigen Schätze weiterzuvermitteln: „Auf diesem unfesten Charakter Wiens ist ein großer Fleck, den man auf keinen Fall verstecken kann und das ist die Existenz vieler Pasquillen über die Tschechen. Diese auf deutsch verfaßten Schriften sind Beweise dafür, dass die sogenannte Aufklärung und Bildung des deutschen Volkes in dieser Stadt ausgestorben sind. Es sind nur noch traurige Spuren in Form des

²⁵ HURBAN, J. M.: *Cesta Slováka k slovanským bratom na Morave a v Cechách*, 1851. In: *Hurban, J. M.*, Bd. I, Bratislava 1983.

Nationalhasses davon geblieben.“(ebd.). Er kreidete insbesondere die Verachtung anderer Völker an. Für Hurban war eine Kultur, die sich für besser als die slawische hielt, am Austerben, welche solch eine Arroganz und Erhabenheit zum Schein tragen konnte. Manche seiner Aussagen trieb Hurban auf die Spitze und kam zu radikalen Behauptungen, wie: „... bevor sich Prag vom Deutschtum nicht gründlich reinigt, wird es nicht seinen alttschechischen Ruhm zurückgewinnen.“ (S. 68).

Hurban schrieb in seinen Gasthäusern-Beschreibungen den Deutschen Nationaleigenschaften zu, die auch in späteren Epochen als typisch gehalten worden sind: Ordnungsliebe, Herdentrieb, Kälte, Schroffheit und eine gewisse Unmenschlichkeit. Der Geist der geselligen Deutschen war, Hurbans Meinung nach, vom „spekulativen Forschen und Theoretisieren“ geplagt (s. 55). Als Vergleich führte er für ihn typische Eigenschaften der Slowaken an: „... der Slowake ist eher verschlossen und führt ein einfaches idyllisches Leben.“ (S. 114); „Und daraus, dass in den slowakischen fröhlichen Liedern eine gewisse Schwermut herauskommt, kann man durch sein Zusammenleben mit dem Ungar erklären, welcher ‚sirva tancol‘, d. h. weinend tanzt, wie mit dem Juden, welcher auch über die Armut jammert, die er zugleich aussaugt. Und so wird der Slowake an seine Armut immer wieder erinnert.“ (ebd.).

In seinem nächsten Werk, der sentimental-romantischen Novelle *Gegenwart und Bilder aus dem Tatrleben* (Nitra 1844)²⁶, wandte sich Hurban wieder der slawischen Geschichte zu, welche für ihn von der Aggression der deutschen Herrscher gebrandmarkt wurde. Hurbans Äußerungen über die Deutschen sind dort schärfer als in der *Reise eines Slowaken*. Für den Novellenheld Vladimír lässt er doch den Lichtblick, trotz dem sicherlich dramatischen Umfeld, der deutschen Kultur aufflackern: „Vladimír verbrachte zwei schmerzliche Jahre in Deutschland und ließ seinen Geist den deutschen Gelehrten folgen. Die ganze deutsche Blutgier, die noch heute gegen die Slawen gerichtet ist, feuerte ihn dazu an, alles von diesen Weisen zu lernen... Lehrt mich doch, obwohl ihr mit der Zeit verwirrt. Die Früchte eures Geistes werdet ihr nicht kosten. Es ist doch besser, wenn ihr deutsch nur denkt, spricht und lehrt, als wenn ihr deutsch lebet. Weil unser Geist schon jetzt alles Deutsche verzehrt, und für das Leben nur das lässt, was in diesem deutschen Fetzen menschlich geblieben ist.“ (S. 271).

²⁶ HURBAN, J. M.: *Prítomnost a obrazy zo života tatranského*, 1844. In: *Hurban, J. M.*, Bd. I, Bratislava 1983.

3.3.2 *Das positive Image des (vornehmlich binnen-) Deutschland*

HURBAN äußerte sich über die Deutschen in den 40-er und 50-er Jahren negativ. Der Hauptgrund dieser einseitigen Haltung lag sicherlich darin, dass er in dieser Zeit das Deutschtum aus eigener Erfahrung noch nicht gut kannte. Er studierte und lebte in einem rein slowakischen Gebiet, hatte also noch keine Möglichkeit, persönlich die Kultur, den Geist und den Charakter dieser Ethnie direkt kennenzulernen. Diese wurde ihm nur durch sporadischen Kurzreisen nach Wien bzw. durch Literatur und historische Schriften vermittelt, welche Deformationen in sein Image des Deutschtums verursachten.

In weiterem Verlauf seiner Tätigkeit (60-er und 70-er Jahre) traten bei ihm theologische Aktivitäten immer mehr in den Vordergrund, bei welchen intensive Kontakte mit Deutschland zustande kamen. Die in dieser Zeit unternommenen vier Reisen nach Deutschland übten einen entscheidenden Einfluss auf die weitere Entwicklung seiner Beziehung zum Deutschtum aus. Sie wirkten wie Entdeckungen. Seine mythographische Einstellung zu den Deutschen und Deutschland änderte sich grundsätzlich. Der unbarmherzige Richter wurde zum begeisterten Germanophilen. Das Phänomen des Entmythisierens, welches durch eigene Erfahrung fremdnationaler Wirklichkeiten hervorgerufen wird, ist in seinem Fall deutlich nachvollziehbar.

Hurbans radikale Wende kam in seinem publizistischen Werk besonders klar zum Ausdruck. Seine regen Aktivitäten und Kontakte mit Deutschland, seine schriftstellerische Tätigkeit in deutschen Periodika und die gesamte politische Situation führten Hurban zur Revidierung seines Empfindens der Deutschen. In dieser zweiten Phase seines Schaffens war er ausschließlich im politischen und publizistischen Bereich aktiv. Er schrieb literarische Beiträge nur noch sporadisch und gab sein allerletztes schöngeistiges Stück *Die Lieder für jetzt* 1861 heraus. Dementsprechend sind imagologisch relevante Aussagen seiner zweiten Schaffensphase in Aufsätzen zu finden. In seinen politischen Schriften und Artikeln fing Hurban an, eine eindeutige 'Sympathie zu Deutschland auszudrücken.²⁷ Aus dem Kritiker und Richter der Deutschen wurde wirklich ein Bewunderer. Bei seinen Überlegungen über das Deutschtum konfrontierte Hurban die deutsche mit der ungarischen Slowakenherrschaft: „Der Deutsche germanisierte die Slowaken, aber zusammen mit dem Deutschtum goß er in das Volk die Kultur ein und damit verhalf er ihm zum Reichtum. Jetzt kam die

²⁷ s. KRAJCOVIC, M., a.a.O., S. 15.

Zeit des nationalen Erwachens, und da sehen wir, wie aus den germanisierten Tschechoslawen²⁸ und Slawen die gebildete und geistreiche slawische Nation aufersteht.“ Diese Behauptung stellte er kontrastiv der ungarischen Kolonisierung gegenüber und beurteilte, dass die Slowaken unter den Ungarn „... körperlich und geistig hart arbeiteten und durch das Ungarntum von ihrer Kultur und dem Mutterland wieder entfernt wurden“.²⁹

Hurban bekundete seine politische prodeutsche bzw. propreußische Einstellung während des französisch-preußischen Krieges mit besonderer Deutlichkeit. Seine Position glich im slowakischen Meer der neutralen bzw. profranzösischen Gesamtstimmung einer Insel. In seinem Leitartikel *Über den jetzigen Krieg*³⁰ bekundete Hurban seine Bewunderung für die Preußen: „...wir selbst kennen die Preußen aus dem Jahre 1866 als tapfere und über alles kluge und von christlicher Bildung ausgeprägte Helden. Es war dies ein fürchterliches Gefecht, aber die Überlegenheit der geistigen Führer der Preußen war so groß...“. Hurban äußerte sich auch zur Frage der Parteinahme der slowakischen Öffentlichkeit in diesem Krieg. Seine Antwort war eindeutig: „Zu wem halten? ... hier kann es für ein christliches Gewissen nicht für einen Augenblick Zweifel geben. Wir sagen offen, dass unsere Gebete die deutschen Heere begleiten, ... und wir wünschen ihnen von Gott den Sieg ...“ (zit. in: Krajcovic, ebd., S. 16-17). In einem weiteren Artikel *Anmerkungen zu der Katastrophe von Sedan*³¹ nannte Hurban Napoléon III. einen „erbärmlichen Dieb“ und bezeichnete die Franzosen als „ruhmsüchtiges, feiges und unmoralisches Volk“ im Gegensatz zur „gesunden und unverbrauchten deutschen Nation.“³² Diese seine prodeutschen Äußerungen hatten ihre Wurzeln in Hurbans protestantischer streng konservativer Erziehung und Lebensweise. Er kämpfte entschlossen gegen die liberalen und freidenkenden Franzosen. Diese dienten ihm auch als Beispiele für Tadel und Warnung, ihr Kollektivimage war von den strengen und frommen Deutschen entgegensetzen. Die deutsche Mentalität war ihm in dieser Zeit sehr vertraulich und war für Hurban zweifelsohne nahestehender als die der Franzosen, welche er überhaupt

²⁸ Zur Zeit der slowakischen Aufklärung und Romantik hielten manche die Slowaken für keinen selbstständigen, sondern für eine sprachlich-ethnischen Abzweigung des tschechischen Stammes.

²⁹ Zo správy J. M. Hurbana Matici slovenskej z cesty do Záhrebu, Martin 1867. In: *Jozef Miloslav Hurban: Život zvoniaci cinom. Život a dielo v dokumentoch*, Martin 1987, S. 198-199.

³⁰ In: *Kirchenblätter* Nr. 34, Martin, 1870.

³¹ in: *Kirchenblätter* Nr. 38, Martin 1870.

³² s. KRAJCOVIC, M., a.a.O., S. 17.

nicht kannte. So führte bei Hurban das ethische Entmythisieren einer Nation zur Mythenstärkung einer anderen.

In Hurbans Werk ist die Uneinheitlichkeit der Images im Vergleich mit den Ansichten und Bildern Ján Kollárs markanter, obgleich beide Grundpositionen ähnlich waren (persönliche Enttäuschungen, bittere historische Betrachtungen). Hurbans Wandel war radikal und undifferenziert; er brachte ihn bis zur sozialpolitischen Germanophilie hin. Das Verlassen des Mythos vom „bösen Deutschen“ findet in Hurbans Werk einen besonders sowohl beispielhaften als spektakulären Ausdruck. Sein scharnierartiges Vorbild lud regelrecht zur umfangreicheren imagologischen Umstimmung ein. Für die Geschichtschreibung überdeckte daher die zweite Phase die Erste gänzlich: „Im 19. Jahrhundert ist Dr. Hurban der bedeutendste slowakische Repräsentant der prodeutschen Orientierung, ...“³³ In der Tat unterstützte Hurban journalistisch mit großer Effizienz eine kulturpolitische Stimmung, die durch wichtige, neue Entwicklungen zugunsten des Gesamtdeutchtums gekennzeichnet war. Einerseits rief die proungarische Haltung Preußens auf der slowakischen Seite noch stärkere Unterstützung von Österreich aus. Andererseits beobachteten die Slowaken die Vereinigung Deutschlands mit Sympathie. Die wichtige Rolle des konfessionellen Einflusses Deutschlands, woran Hurban intensiv Teil hatte, darf dabei nicht vergessen werden. „Besonders der evangelische Teil der slowakischen Intelligenz versucht, die lutherischen Kanäle in Deutschland auch zur Stärkung der slowakisch-kirchlich-nationalen Interesse zu nutzen.“³⁴ Seine indikative Haltung fügte sich in diesen dreischichtigen Verhältnissen wie gerufen.

3.4 Die Gesamtpositiven (Vajanský, Vansová)

Die drei vorigen Schriftsteller erbrachten ein Teilentmythisieren, das durch außenwirkende Eigenschaften des Deutchtums bedingt war: Kultur, Politik, Ethik. Die zwei nächsten beschäftigten sich mit der inneren, d.h. persönlichen Dimension der Deutschen. Das hatte zwar J. Caplovic im Ansatz vorgenommen, jedoch primär zum Zweck der Verstärkung der Auto- durch die Heteroimage.

3.4.1 Svezozár Hurban Vajanský (16.1.1847-17.8.1916): Das mehrseitige Entmythisieren

³³ s. Krajcovic, M., a.a.O., S. 16.

³⁴ s. Krajcovic, M., a.a.O., S. 12.

In den 80-er Jahren tauchte auf der slowakischen kulturellen und politischen Szene der Schriftsteller und Publizist S. H. VAJANSKÝ auf, der Sohn von J. M. Hurban. Vajanský verbrachte seine Jugend in Deutschland. Als Sprößling eines Ehrendoktors der Leipziger Universität war er in deutschen Privatkreisen und Schulen besonders gerne gesehen. Die konservativ-protestantische Erziehung seiner Familie und der deutschen Schulen prägten seit seiner Kindheit Vajanskýs Weltanschauung. Er ging in Stendal bei Berlin (1863-66) zur Schule. Während des Krieges von 1866 wurden die preußischen Schulen geschlossen, sodass er sein Abitur am Gymnasium von Banská Bystrica ablegte. Während dieses Aufenthaltes und des anschließenden Jurastudiums in Bratislava erwarb er tiefgründige Kenntnisse der deutschen Literatur. Ihr Einfluss ist in seiner Prosa und in seinem literaturtheoretischen Werk unübersehbar.

Vajanský, als politische Zentralfigur seiner Zeit, äußerte sich in seinen publizistischen Artikeln zu germanentumsbezogenen brennenden Fragen. Er kritisierte die damalige Politik eines „Deutschlands der Tat“ aber er bewunderte zugleich das progressive „Deutschland des Geistes“³⁵, womit er vor allem das Deutschland der ersten Hälfte seines Jahrhunderts meinte. In der Artikelserie *Ein Deutscher über die Slawen*, welche 1884 die von ihm gegründete *Nationalzeitung* veröffentlichte, negierte Vajanský die damals bestehenden negativen Images des Deutschtums. Er befand, dass der alte Haß gegen die Slawen, den die deutschen Ansiedler mit sich brachten, inzwischen verschwunden war, sodass nun optimistisch in die Zukunft geblickt werden konnte. Er bemühte sich, die nationalen Vorurteile zwischen Deutschen und Slawen zu entmythisieren, oder zu verneinen: „Es ist nicht wahr, dass die Deutschen die Slawen hassen würden, dass dieser Haß ihnen angeboren wäre. Dieser Haß ist ein künstliches Produkt der miserablen Journalistik.“³⁶

Die philosophische und kulturpolitische Artikelreihe *Germania im Zenit ihrer Stärke*, in der *Nationalzeitung* im September 1888 veröffentlicht, stellte den publizistischen Gipfel von Vajanskýs Tätigkeit dar. Es ging um eine geschichtliche Zusammenfassung des Deutschtumsbildes bei den Slowaken. Vajanský bekundete einerseits seine Missbilligung der preußischen Politik mit ihrer Herrschaftssucht.³⁷ Andererseits gab er aber zu,

³⁵ Zit. In: Krajcovic, M., a.a.O., S. 20.

³⁶ VAJANSKÝ, S. H.: Nemeč o Slavianoch (Der Deutsche über die Slawen), 1884. Zit. in: Krajcovic, M., a.a.O., S. 21.

³⁷ s. KRAJCOVIC, M., a.a.O., S. 26-27.

dass er selbst keine antideutsche Haltung vertreten könnte, da er seine Bildung in Deutschland erhalten hatte und drückte seine Bewunderung aus: „Der Deutsche spielt in der europäischen Politik eine Hauptrolle... auch in kultureller Hinsicht ist er die mächtigste Nation Europas.“³⁸ Im weiteren Teil seiner Reihe bekannte sich Vajanský zur Überzeugung und Erkenntnis, dass die Vorbilder der Slowaken in der deutschen Kultur lagen. „Germania war und ist auch unsere Lehrerin. Unsere großen aufklärerischen Geister brachten aus Deutschland viel Gelehrtes und Geistiges... Es ist kein Zufall, dass nicht nur die teilweise verlorengegangene slowakische Kultur des 17.-18. Jahrhunderts mit dem deutschen Verstand, der deutschen Schule, dem Buchdruck und –handel fest verbunden ist, sondern dass unsere neue Wiedergeburt im ewigen Kontakt mit der deutschen Bildung zustande kam. Dort studierte Safárik, ... Kollár, ... Stúr“.³⁹ In seinen Aufsätzen betonte Vajanský unaufhörlich die maßgebende Bedeutung der deutschen Philosophie für die Träger der slowakischen Intelligenz und verehrte die Werte und Formen des kulturellen Deutschtums.

Seine positive Haltung dem Gesamtdeutschtum gegenüber war aber nicht blind. Seine Darstellung von deutschen Figuren in seinen Romanen, Novellen und Erzählungen waren zwielichtig. Im Leitartikel der *Nationalzeitung* vom 4. 8. 1890 *Die Pester Deutschen ohne Theater* kam die Kritik Vajanskýs an den Karpatendeutschen mit ihrem ausgeprägt schwachen Selbstbewußtsein zum Ausdruck. Er beurteilte hier den nationalkulturellen und politischen Verfall der Außendeutschen: „Kulturell und besitzmäßig haben unsere Deutschen nicht nur den Ungarn, sondern auch den Slowaken so manches voraus, und was die Einwohnerzahl in den Städten betrifft, waren sie dort immer in einer riesigen Mehrheit... aber trotzdem entsagt der Deutsche, sobald er die Grenze Ungarns überschritten hat, seelisch seinem Deutschtum ... Außer den Sachsen in Siebenbürgen, die eine Ausnahme bilden, ist es nie vorgekommen, dass die Deutschen in Kämpfen um die Nationalität auch nur einen Finger gerührt hatten... unter allen Nationalitäten, obwohl gesellschaftlich und besitzmäßig die Mächtigsten, bereiteten sie den Ungarn die geringsten Sorgen. Und es gibt auch keinerlei deutsche nationale Bewegung!“⁴⁰ In seinem literaturkritischen Beitrag *Kunst und Entwicklung* verglich Vajanský diese Weichlichkeit der Karpatendeutschen mit der Kulturzähigkeit des slowakischen Volkes,

³⁸ VAJANSKÝ, S. H.: *Germánia v zenite sily* (Germania im Zenit ihrer Stärke), 1888.

³⁹ ebd.

⁴⁰ VAJANSKÝ, S. H.: *Pestianski Nemci bez divadla* (Die Pester Deutschen ohne Theater) 1890.

welches auch trotz des Magyarisierungszwanges Identität und Eigenartigkeit behielt: „Wir sehen aber täglich, dass das Volk, welches unter Magyarisierung leidet, ein besonders tüchtiges Volk ist. Ohne diese Fähigkeit müßte es schon verdummt und verarmt werden... und das unsystematische Töten der Neuzeit schaffte es nicht, den slowakischen Menschen zum Tier zu erniedrigen. Wir können mutig behaupten, dass das deutsche Volk so einem Druck nicht widerstehen könnte. Wir kennen Beispiele vom Deutschen, der nur vom fremden Element umgeben und nicht unterdrückt ist, seine Tracht, seine Liederworte verliert, und wenn er seine Sprache behält, diese zu einem armseligen Kauderwelsch wird...“⁴¹ Die Urteile über das schwachgewordene Deutschtum tauchen mit Regelmäßigkeit in verschiedenen Phasen Vajanskýs publizistischen und vor allem literarischen Schaffens auf. Diesen wichtigen Faden der deutschen Imagedarstellung bei den slowakischen Schriftstellern wiedertreffend,⁴² findet der Leser entsprechende Aussagen ebenfalls in seinen literaturkritischen Studien und Rezensionen, welche in slowakischen Literaturzeitschriften und -zeitungen von 1868 bis zu seinem Tod veröffentlicht wurden.

Wie Hurban, aber differenzierter, verglich Vajanský das slowakische Nationalleben unter deutscher und ungarischer Herrschaft. Im Aufsatz *Literarische Tätigkeit* äußerte er sich zu diesem Problem: „In den deutschen Zeiten blitzte das klare Licht des germanischen Geistes durch, welcher, obgleich in vielen Hinsichten dem slawischen Wesen widerstehend, in der Seele des Jünglings schöngeistige Gedanken anzündete. Das Germanentum verursachte nicht so viel Haß gegen unsere Eigenartigkeit, zeigte uns große Vorbilder, öffnete die Tür der Wissenschaften. Aber, mein Gott, von was öffnet das gegenwärtige Magyarentum die Tür? Ist es denn nicht eine Karikatur?“⁴³ Die germanische Herrschaft unterdrückt den Körper, die Gedanken bleiben aber frei und entwickeln sich sogar weiter. Vajanský gestand dies den Deutschen als Positives eindeutig zu.

In Vajanskýs Romanen und Novellen tauchten deutsche Charakterbilder (Reichs- und Karpatendeutschen) an mehreren Stellen auf. Ohne idealisiert zu sein, waren seine deutschen Gestalten nicht mehr so krampfhaft negativ wie in früheren Schriften. Der Deutsche von Vajanský blieb eine kühle Figur, die sich mit dem Slawe aber gut ergänzt „Damit aus

⁴¹ VAJANSKÝ, S. H.: Umenie a vývin (Kunst und Entwicklung), *Národné noviny* XV, Nr. 35, 22.3.1884.

⁴² s. die ähnlichen Anmerkungen Záborskýs über Volksdichtungs- und Sprachverluste.

⁴³ VAJANSKÝ, S. H.: Literárna cinnost, in: *Národné noviny* X, Nr. 51 v. 3. Mai 1879.

dem Deutschen wieder ein Mensch wird!“ (Aussage Milkas im *Kandidat*⁴⁴ S. 279). Um so mehr bedauerte er die politische Entwicklung, welche diese für ihn wünschenswerte Zusammenarbeit beider Kulturen nicht begünstigte.

Die vielgelesenen Aufsätze Vajanskýs haben durch ihre reichhaltigen Facetten den politisch-kulturellen Rahmen der deutsch-slowakischen Beziehungen positiv beeinflusst. Durch S. H. Vajanskýs Darstellungen erfuhr das deutsche Image eine entscheidende Wende. Die erstarrte negative Mythographie des Germanentums lockerte und erfrischte sich wesentlich. Vajanskýs entmythisierende Gesamteinstimmung gegenüber den Deutschen ist besonders mit seiner persönlichen Entwicklung und Erfahrung zu erklären. Die in Deutschland verbrachten Jahre, die Erlebnisse und Eindrücke trugen ihre Früchte in Form dieser vielseitigen Rehabilitierung des Deutschen, die nicht selten die Konnotation einer Versöhnung aufwies.

3.3.2 *Terézia Vansová (18.4.1857-10.10.1942): Das Zusammenleben mit den entmythisierten Karpatendeutschen*

Die ausführlichste literarische Darstellung der Karpatendeutschen, in diesem Fall der Zipser Deutschen, stammt aus der Feder der postromantischen und frührealistischen Terézia Vansová.

TERÉZIA VANSOVÁ, geborene Medvecká, stammte aus dem mittelslowakischen Dorf Zvolenská Slatina. Ihre Ausbildung war bescheiden und sie musste sich aus finanziellen Gründen mit einem Jahr Gymnasium in Banská Bystrica, wo sie deutsch lernte, zufrieden stellen. Früh wurde sie von der deutschen Sentimentalprosa stark beeinflusst, welche in der populären Zeitschrift *Die Gartenlaube* veröffentlicht war. Diese Lektüre hinterließ bei ihr eine bleibende Spur. Im Jahre 1875 heiratete sie Ján Vansa, den halbdeutschen lutherischen Pastor von Lomnicka. Obgleich dieses Zipser Dorf der geographischen Lage nach slowakisch war, wurde es aufgrund seiner mehrhundertjährigen deutschen Siedlertradition, von den Slowaken als deutsch betrachtet. Dort verbrachte das junge Paar sechs bewegte und schwierige Jahre (1875-1881). Das Bild der Deutschen bei der Autorin ist auf diese Zeit bezogen, die sie mit ihrem Mann im Zipser Dorf verbrachte. Jedoch, wie die Anderen, äußerte sie sich gelegentlich zu den Binnendeutschen. Das rauhe Zipser Wetter und die kalte Pfarrerwohnung verursachten die tödliche Erkrankung ihres einzigen Kindes. Die junge Mutter wählte die deutsche Sprache für ihre Gedichte, die ihre Verzweiflung ausdrückten.

⁴⁴ VAJANSKÝ, S. H.: *Kandidát (Der Kandidat)*, 1881.

Zurück zu diesem Lebensabschnitt kehrte Vansová in ihren Memoiren *Ján Vansa*.⁴⁵ Terézia Vansová beschrieb das Leben im deutschsprachigen Dorf mit Genauigkeit, wie auch seine fleißigen Bewohner, die einen schweren Kampf mit der wildrauen Natur führten: „Man sieht den Fleiß der Bauer, aber auch bei der mittleren Ernte vermitteln diese steile, von heftigen Stürmen gequälte Berge einen bedrückenden Eindruck, besonders für jemanden, der gerade aus dem reichen fruchtbaren Land gekommen ist. Nur großer Arbeitswille und Liebe zu diesem geizigen, im dunklen Walde versteckten Erdstück bringt eine mäßige Ernte.“ (S. 245). Das erste individuelle Porträt der slowakischen (Zipser) Deutschen taucht bei der Erwähnung Vansová's Schwiegermutter auf: „... sie, als echte Zipserin, war außerdem praktisch, sparsam, ordnungs- und sauberkeitsliebend, so dass ihr Haushalt immer liebevoll und gemütlich wirkte, nicht nur auf die Kinder, sondern auch auf Gäste und Reisende.“ (S. 177). Diese Vorstellung der peinlich ordentlichen Ehefrau eines durchschnittlichen Zipser Deutschen war für die slowakische Volksvorstellung gängig. Die innere und äußere Steifheit der Karpatendeutschen war auch in der nächsten Passage von der Autorin hervorgehoben, in welcher sie einen Bewohner von Lomnicka balkanischer Herkunft mit seinen nichtslawischen Mitbürgern verglich: „Der heißblütige Pancerevic trug diese Demütigung nur sehr schwer. Er war tief beleidigt. Ich verstehe nicht, wie dieser kräftige Bursche unter diesen stillen, nüchternen Menschen aufwachsen konnte. Sie waren nicht fähig laut aufzujauchzen, aufzuspringen oder zu spielen. Seine Erscheinung hat sich von den blonden Lomnicer stark unterschieden. Seine gelenkige, stattliche Gestalt und regelmäßige Gesichtszüge, schwarze Augen und Haare verliehen ihm den Ruf eines mutigen, ungewöhnlichen Menschen, eines Südslawens!“ (S. 294). In diesem Ausschnitt wirkte Vansová als Fortsetzerin eines festen Teilmythos, des Bildes des innerlich gebändigten Deutschen, der seine Gefühle und sein Verhalten unter Kontrolle hält.

In der Beschreibung der Hochzeitstraditionen und -bräuche der Zipser Deutschen vermittelte Terézia Vansová deren Geist und Charakter beinahe im ethnographischen Stil Caplovics. Sie übernahm dafür wortwörtlich manche Tagebuchbemerkungen ihres Mannes: „Es läuft hier alles anständig,... ohne Lärm, maßlose Säuferei oder Prügelei... Nachmittags betet der Brautwerber, er singt auch, und der ganze Hochzeitszug singt mit ihm. Es gibt keine anstößigen Szenen ...bei der Unterhaltung sind sie ohne Ausgelassenheit ...“ (S. 255-257). Bei ähnlichen Festen der Slowaken bzw.

---

⁴⁵ VANSOVÁ, T.: *Ján Vansa*, In: *Drahé postavy* (Liebe Gestalten). Bratislava 1978, S. 265

Ungarn war der Pastor an das Gegenteil gewöhnt, an die Skandale, Schlägereien und besonders an unendlichen Alkoholverzehr. Ján Vansa setzte fort, fand deutsche Sparsamkeit etwas zu ausgeprägt: „Meine Schäfchen sind gute Menschen, aber sie geben nur ungerne Geld aus.“ (S. 255). Die Autorin ging auf das schon bei Záborský erwähnte Phänomen der slowakischen Vorliebe fürs Gesang zurück und verglich diese mit den fast „gesanglosen“ Deutschen. Diese Einschätzung dokumentiert das folgende Zitat: „Sonst haben unsere Lomnicer keine Lieder, vor allem keine Liebes- oder Scherzlieder, man hört eher Gelegenheitslieder, wie zum Beispiel das Heiliger-Johannus-Lied, ... Wenn sie aber die junge Braut "hauben"⁴⁶, singen ihr die Mädchen ein slowakisches Lied ... Dabei tanzen sie oder hüpfen um die junge Braut herum. Es will ein Tanz sein, sieht leider anmutlos aus.“ (S. 257). Von Terézia Vansová sachlichkeitsbemühten Beschreibungen der Zipser Deutschen und deren Lebensweise lässt sich ihr Gesamtbild eines typischen Deutschen skizzieren. Der nüchterne, zu sich und zu anderen strenge Deutsche ist ein Mensch, welcher auch unter schwierigen Bedingungen hart und fleißig kämpft und arbeitet. Er liebt Ordnung, ist zuverlässig und hält sich unter ständiger Selbstkontrolle. Von den Slowaken wird er, wenn nicht unbedingt als fremdartig, wenigstens als unterschiedlich empfunden.

Terézia Vansová äußerte sich zur sonderbaren Mundart der Dorfbewohner: „Das Deutsch unserer Lomnicer und wahrscheinlich aller Zipser Deutschen ist merkwürdig mit slowakischen und polnischen Ausdrücken gemischt.“ (S. 251-252). Der Assimilationsprozess und die Annahme fremder Einflüsse waren im Sprachbereich besonders spürbar. Aber als Gegenstück zur Behauptung von Vajanský in *Die Pester Deutschen ohne Theater*, in welchem er den Identitätsverlust der Deutschen Oberungarns kritisierte, steht die Aussage von Terézia Vansová, wonach diese ihre Seele nicht verloren haben: „Die Zipser, groß und klein, gebildet und ungebildet, unterwarfen sich eine Zeitlang freiwillig dem ungarischen Einfluss zu Hause sowie in den Schulen, aber sie liebten ihre Sprache über alles, sie schämten sich nicht für sie, hatten ihren Zipser-deutschen Verein auch in Pest, pflegten ihr Dialekt, in welchem sie Verse und humoristische Skizzen schrieben. Diese wurden in dem Wochenblatt ‚*Die Karpatenpost*‘ veröffentlicht.“ (S. 252). Vajanskýs Behauptungen erfuhren durch Terézia Vansová eine Differenzierung hinzu. Sie unterschied, nicht ohne dabei erstaunt zu sein, zwischen dem kulturellen Verhalten der Karpatendeutschen

⁴⁶ Ein Hochzeitsbrauch, bei dem alle unverheirateten Mädchen des Dorfes beim Haubenaufsetzen der Braut helfen.

und ihrer politischbedingten freiwilligen Entnationalisierung: „Es ist verblüffend, dass gerade die Deutschen, die sich auf ihr Mutterland stützen könnten und sollten, statt solidarisch mit uns für die eigene Nationalität zu kämpfen, ihre Namen freiwillig schon im voraus magyarisieren!“ (S. 261).

Terézia Vansová stellte empirisch in ihrem Werk ein komplettes Bild des Zipser Deutschen, sowohl hinsichtlich seines Charakters wie seines sozialen, kulturellen und politischen Handelns zusammen. Der Autorin ist es gelungen, dieses ziemlich objektiv zu vermitteln, ohne die Konnotationenverschiebungen und emotionalen Verzerrungen, welche sonst mit dem Genre der Memoiren zusammenhängen. Ihren Eindruck vom Zusammenleben mit den Deutschen stellt sie insgesamt positiv dar. Obwohl manche ihrer Eigenschaften auf die „mythische“ Erbschaft hinweisen, in der das Image vom kühleren Menschen tradiert wurde, lässt der Gesamteindruck von T. Vansová's Werk feststellen, dass der Prozess des Entmythisierens des Deutschtums bei ihr eine ausschlaggebende Wende genommen hatte. Sie bedauerte umso mehr, wie Caplovic, Kollár und Hurban, dass das annäherungsnotwendige Prozess des Kennenlernens bei den Binnendeutschen noch nicht gestartet hatte. In der Schilderung Vansová's Begegnung mit einer Binnendeutschen, einer gewissen Frau Dryander, neuer Besitzerin der Magnesithütte von Hnústa, wies die Autorin auf die falschen Vorstellungen der Binnendeutschen über die Slowaken und ihr Land auf: „Frau Dryander erzählte, wie sich nicht nur sie, sondern auch andere Deutschen das ungarische Land vorgestellt hatten. Sie wußte nur, dass unweit von Wien Preßburg (die Wiener Vorstadt) liegt und dass dann die breite ungarische Pußta anfängt. In dieser Pußta sollten angeblich die „Cikossen“ in weißen Hosen reiten; sie seien alle Räuber und, in den räuberlosen Gegenden, sollen sich die Zigeuner ausbreiten. Jetzt wundert sie sich, dass in Ungarn auch intelligente Leute leben, welche mehrere Sprachen können. Wer in Deutschland französisch kann, zählt er zu den hochgebildeten Menschen, und falls er auch Englisch beherrscht, ist er ein Unikum ...“ (S. 368). An dieser Stelle war sie selbst Zeuge des hartnäckigen Bestehens von Stereotypen. Die Vorstellung über Ungarn, wie bei der Mutter von Ján Kollárs „Mína“ am Anfang des 19. Jahrhunderts, hatte sich in Deutschland kaum entwickelt. T. Vansová wurde in den 80-er Jahren mit demselben Phänomen wiederholt konfrontiert, das heute noch z. T. existiert.

Was das Zusammenleben der Deutschen und der Slowaken in Lomnicka betraf, schilderte Terézia Vansová die unkomplizierte, ehrliche Gemeinschaft der deutschen und slowakischen Dorfbewohner und ihre warmherzige Beziehung zum Pfarrerpaar. Dieses, weil es die Zipser Deutschen unmittelbar kennenlernte, überwand seine Voreingenommenheit

gegen die andere Ethnie, welche sonst bei „Entfernteren“ bestehen bleibt. Für Terézia Vansová waren die nationalen Unterschiede weder hochzustilisieren noch auszuradieren, sondern vereinbar und wirkten bereichernd.

4. Schlusswort

Die für diese Epoche charakteristische Freizügigkeit und Informationsflüsse erlaubten ein neues, nüchternes Kennenlernen. Imagologisch betrachtet, vermittelt der Rückblick auf diese Zeit die Information, dass bei den slowakischen Schriftstellern Oberungarns die persönliche Erfahrung (vornehmlich Schule oder Studium, Freundschaften, Reisen und beruflich bedingte Umsiedlungen) in erster Linie Einfluss auf ihre Bilder des Deutschtums ausübten. In zweiter Linie kamen die allgemeinen, insbesondere politischen Einflüsse, welche die aus der Tradition bzw. der Geschichte übernommenen Mythen bestätigen, entkräften oder verstärken. Insgesamt befreite sich stufenweise das Deutschtum-Image von einigen negativen Teilmythen und Vorurteilen. Das Entmythisieren des Gesamtdeutschtumbildes lief bei den Literaten der betrachteten Zeit auf zwei Schienen: auf positiven Bewegungen einerseits im binnendeutschen und, andererseits, im karpatendeutschen Image. In beiden waren aber konträre Tendenzen vorhanden. In der Entwicklung des binnendeutschen Image wirkte vornehmlich die kulturelle Anziehung zugunsten seiner Besserung, erschwert vom Ballast der Geschichte, der Machtpolitik und der deutschen Ignoranz der slawischen Kultur. Das Entmythisieren des Karpatendeutschen-Bildes wurde seinerseits durch Erfahrungen des gelungenen Zusammenlebens gefördert, während historische Ressentiments, politische Allianzen und das Gefühl der Verachtung diesen Prozess verlangsamten.

Demitificarea imaginii germanilor carpatini în literatura slovacilor din Ungaria superioară din 1800-1914

Rezumat

Ca urmare a contactelor directe de-a lungul secolelor cu germanii carpatini scriitorii slovaci au recepționat în mod deosebit caracterele specifice ale culturii germane. Pe lângă învățarea limbii germane se remarcă și o influență puternică a literaturii germane. Datorită cunoașterii profunde a specificului german s-a produs în Ungaria Superioară demitizarea poporului german. Lucrarea de față prezintă elementele

demitizate din literatura slovacă a perioadei 1800 până la 1914 pentru intensității ei imagologice speciale.

Etnograful Ján Caplovic (1780-1847) a creat prin opera sa un fundament concret pentru tratarea problematicii etniei germane. El a depășit imaginea ei negativă existentă până la acest moment, pragmatizând imaginea germanilor carpatini. După Ján Kollár (1793-1852) a analizat domeniul pur intelectual al germanității, contribuind astfel la deschiderea culturii slovace pentru influențe germane. Jonás Záborský (1812-1976) și-a exprimat admirația față de educația poporului german - o atitudine rar întâlnită. Astfel a combătut o imagine negativă a literaturii, folosită adesea ca element antigerman. Schimbarea spre demitizarea globală a "neamțului rău" a dus la Jozef Miloslav Hurban (1847-1888) până la o germanofilie necondiționată. Exemplul său radical a încurajat schimbarea imagologică realizată de Svetozar Hurban Vajanský (1847-1916) pentru germanii din Germania și de Terezá Vansová pentru germanii carpatini.

Evenimentele din perioada războiului și consecințele acestora au dus la o bruscă recidivă a relațiilor dușmănoase slovaco-germane. Or memoria unei conviețuiri pașnice s-a păstrat prin literatură și a servit drept ideal pentru restabilirea relațiilor demitizate, pragmatice dintre cele două etnii.

***La demythification de l'image des allemands (des carpates)
dans la littérature slovaque de haute-hongrie (1800-1914)***

Résumé

Sur la base du contact direct et séculaire entretenu avec les Allemands des Carpates, les écrivains slovaques eurent une approche particulière de l'esprit, de l'être et de la culture germaniques. A la cohabitation avec l'ethnie allemande, qui favorisait l'apprentissage de la langue, s'ajouta une forte et immédiate influence littéraire. Cette connaissance pratique et culturelle de l'autre ethnie ouvrit en Haute-Hongrie la possibilité d'une démythification de la germanité. Cette étude présente les éléments démythifiants de la littérature slovaque. La période entre 1800 et 1914 a été choisie en raison de sa grande intensité imagologique.

L'ethnographe Jan Caplovic (1780-1847) établit, par son œuvre, une plate-forme nouvelle et objective pour le traitement de l'ethnie allemande: il rompit avec son habituelle représentation négative en banalisant l'image des Allemands des Carpates. Après lui, Jan Kollár (1793-1876), en effectuant une réception de la germanité dans le domaine purement intel-

lectuel, favorisa l'ouverture de la culture slovaque à l'influence allemande. Jonas Zaborsky (1812-1886) exprima son admiration de la culture des masses allemandes et contrecarra ainsi la propagation du contraire, élément négatif souvent utilisé comme argument anti-allemand. Le tournant vers une démythification globale fut pris dans l'œuvre de Jozef Miloslav Hurban (1817-1888), abandon du mythe du «méchant Allemand» qui le conduisit jusqu'à une germanophilie inconditionnelle. Son radical exemple-charnière invita littéralement à une révision complète de l'imagologie qui fut achevée – pour les Allemands impériaux – par Svetozar Hurban Vajansky (1847-1916) et – pour les Allemands des Carpates – par Terezia Vansova (1857-1944).

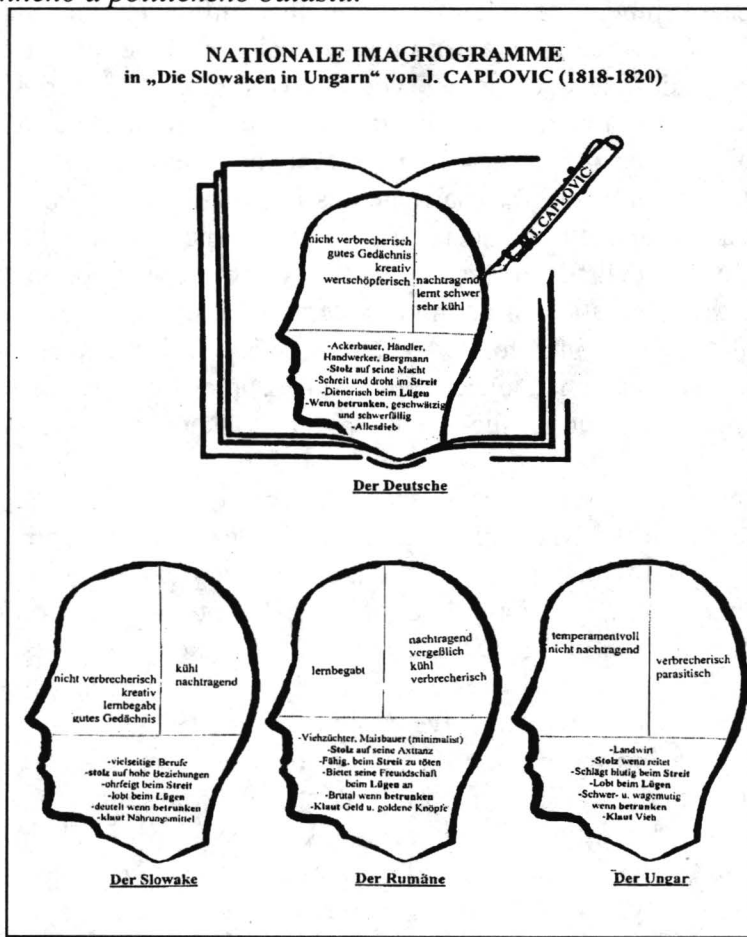
La Première Guerre Mondiale et ses suites provoquèrent un retour brutal à des images alourdies entre l'Allemagne et la Slovaquie. Mais le souvenir du *modus vivendi* pacifique auquel on était jadis parvenu demeura, en particulier grâce à la littérature, et servit de perspective pour le rétablissement de relations démythifiées entre les deux ethnies.

Obraz karpatských nemcov v literatúre horného uhorska od začiatku 19. Storočia po prvú svetovú vojnu Zhrnutie

Slovenskí spisovatelia vnímali nemecko a aj jeho kultúru na základe stáročných priamych kontaktov s karpatskými Nemcami obzvlášť intenzívne. Okrem osvojenia si nemeckej reči sa pre Slovákov otvorila i brána silného nemeckého literárneho vplyvu. Spoznanie iného etnika umožnilo uskutočnenie procesu odmytízovania literárneho obrazu nemecka. V príspevku sa koncentrujeme na elementy, ktoré zohrali dôležitú úlohu pri odmytízovaní nemeckého imidžu v imagologicky zaujímavom období rokov 1800-1914.

Etnograf Ján Čaplovič (1780-1847) vytvoril svojím dielom novú, vecnú platformu pre literárne stvárnenie nemeckého etnika. Narušil doterajšiu tradíciu ich výrazne negatívneho literárneho obrazu, čo dosiahol pomocou zovšedňujúceho zobrazenia karpatských Nemcov. Ján Kollár (1793-1852) recipoval nemecko v čisto intelektuálnej oblasti, čo posilnilo otváranie slovenskej kultúry smerom k nemeckému vplyvu. Jonáš Záborský (1812-1876) podporoval toto smerovanie predovšetkým svojím obdivom vysokého stupňa vzdelania širokých mas v Nemecku a i takto pôsobil proti rozširovaniu negatívneho nemeckého obrazu v literatúre. Ač u Jozefa Miloslava Hurbana (1817-1888) dochádza k závačnému obratu v zmysle globálneho odmytízovania „zlého Nemca“. U autora vyústil tento obrat ač do úplnej germanofilie. Hurbanov radikálny príklad priamo vyzýval ku komplexnejšej imagologickej zmene, čo sa plne prejavilo v tvorbe Svetozára

Hurbana Vajanského (1847-1916) pri literárnom stvárnení „ríšskych“ Nemcov ako aj u Terézie Vansovej (1857-1942) pri obraze karpatských Nemcov. Vojnové udalosti a ich následky znamenali prudký návrat do negatívnej literárnej tradície slovensko-nemeckých obrazov. Ale spomienka na dosiahnutý Modus vivendi v literatúre pretrvala a slúčila ako základ pre znovuvytvorenie harmonických slovensko-nemeckých vzťahov, zbavených dejinného a politického balastu.

FROM ETHNO-CONFESSIONAL DETERMINATIONS TO SOCIO-PROFESSIONAL DETERMINATIONS IN THE ESTABLISHMENT OF MIXED MARRIAGES AT THE GREEK-CATHOLIC POPULATION IN CRISANA AND SATMAR AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

IOAN HORGA (ROMANIA)

The establishment of determinations that influence the marital strategies of the population from a certain historical period, be it close to us, is extremely difficult to any researcher who imposes himself to reconstitute the social life due to the intimate character of the relationship of two protagonists of the marriage. There is no doubt that, beyond the intimate character of this relationship, the marriage has been and still is a means to attain a certain social status. The measurement of the distance between intimacy, as primordial determinant in the establishment of marital strategies, and the motivation of attaining a certain social status remains an important challenge not only for an historian, who by the nature of his preoccupations deals with phenomena and outdated processes, but also for a sociologist, who deals upon the contemporary phenomena and social processes.

Examining the documentary stock of the Greek – Catholic Bishopric of Oradea, guarded at the National Archives of Oradea, I have found a vast documentary material which lends itself to answer to a great extend such an imperative. This material is composed of annual reports of the parishes belonging to the diocese of Oradea and regards the mixed marriages; until 1866 the reports on mixed marriages are relatively few in number. After this year they become more systematic, level maintained till 1914.

When analysing the reports on mixed marriages, we tried to stand out the relations and the determinations of ethno-confessional or socio-professional nature from which their accomplishment proceeded. In fact, this was the aim of the second stage of this research. This stage contained the centralisation on years of the obtained information, using for this two types of grids. The 1st type has in view the evaluation of *ethno-confessional determinations*. It contains the following: 1. The situation when the man is of Greek- Catholic (GC) confession and the woman is of another confession (O-Orthodox, RC- Roman-Catholic, HC-Helvetian confession, Calvinist, or Reformat confession, EV-Evangelic, Lutheran, HE-Hebrew); 2. The woman is of GC confession and the man is of another confession (O, RC, HC, EV, HE).

The 2nd type refers to possible *socio-professional determinations* in the establishment of marital strategies. It contains the following: 1) *Rural professions* 01. those who appear in documents at the category: colonist, day-labourers, ploughmen, etc.; 02. those who appear in documents at the category: farmers, gardeners and treasurers, considered as peasants with land over 3 ha. 2) *Urban professions*: 03. those who represent the servant categories in the city: servants, shepherd, etc; 04. those who belong to the handicraft world: bricklayers, journeymen, shoemakers, bell ringers, etc; 05. those oriented towards modern professions with industrial character: workers at the railway, etc.; 06. those who could represent the top in the economical, administrative and cultural departments of the localities in those times: teachers, tax collector, innkeepers, photographers, etc.

From the beginning it should be specified that the problem of mixed marriages determined in the epoch multiple controversies between the representatives of different confessions. The laws adopted in 1894 and the establishment of the registrar's offices of the state tried to end the controversy between confessions by imposing the state's control upon this phenomenon. This study involves multiple limits and difficulties that start from eventual mistakes of registering, changing the place of residence, of divorce after a short period of time from the registering, of not knowing the total number of marriages in a parish when there are no registers of marriages. One has to take into account the social "nets" where people live and which influenced them and put pressure in their marital option. Inside these "nets" the ethnic, confessional or socio-professional factor acts weaker or stronger¹.

From a methodological point of view we have divided the researched material into 5 chapters structured in 3 series (before 1880; 1881- 1889; 1901- 1911) and 2 witnesses (1800-1900). When analysing the series, we have proceeded to the centralisation of the information on parishes and on years, adding the two types of grids mentioned above. In the witnesses' case, we have proceeded to a more complex study due to a vaster documentary material. In their case, we benefited the information of "Recensământul din 1800"², "Recensământul din 1900"³ and of

¹ There are plenty of models for such studies in the Western literature, see the collection *Annales de Demographie historique*; N. WRIGLEY, *Categorical Data Analysis for Geographers and Environmental Scientists*, London, Longman, 1985.

² *** *Recensământul din 1880. Transilvania* (coordonator TRAIAN ROTARIU), Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997.

“Schematismus...”⁴ and we have proceeded to a “mirror” type presentation of the weight of the population of each confession in comparison with the distribution of mixed marriages in the respective parish.

There followed an analysis of the weight of mixed marriages in comparison with the total number of marriages in each parish. As there are many gaps among the registers at the parishes, we have tried to find an appropriate formula. For this we have benefited the information of the “Recensământul din 1880” and “Recensământul din 1900” where the population is presented according to the age. First we totalled the population “apt” to get married by cumulating two groups of age (15-19 years old and 20-39 years old).

Then, using the following formula

Total number of apt population/Total number of GC

Total number of the population from the parish/24 (NR of years between 15-39) we have been able to find out the approximate numbers of marriages.

For example the case of the parish of Sambata in 1900:

$(96+220)/641=10,27$ marriages. Total 821/24

Ignoring the possibility of error of 0.3% we refer to 10 marriages. The register of marriages from Sambata from 1900 registers 10 marriages in that year⁵. There are, of course, cases when the registers of marriages contain other numbers regarding the marriages from a parish, but the possibility of error can not overpass 3%.

1. The structure of the population on confessions in the parishes where mixed marriages took place in 1900

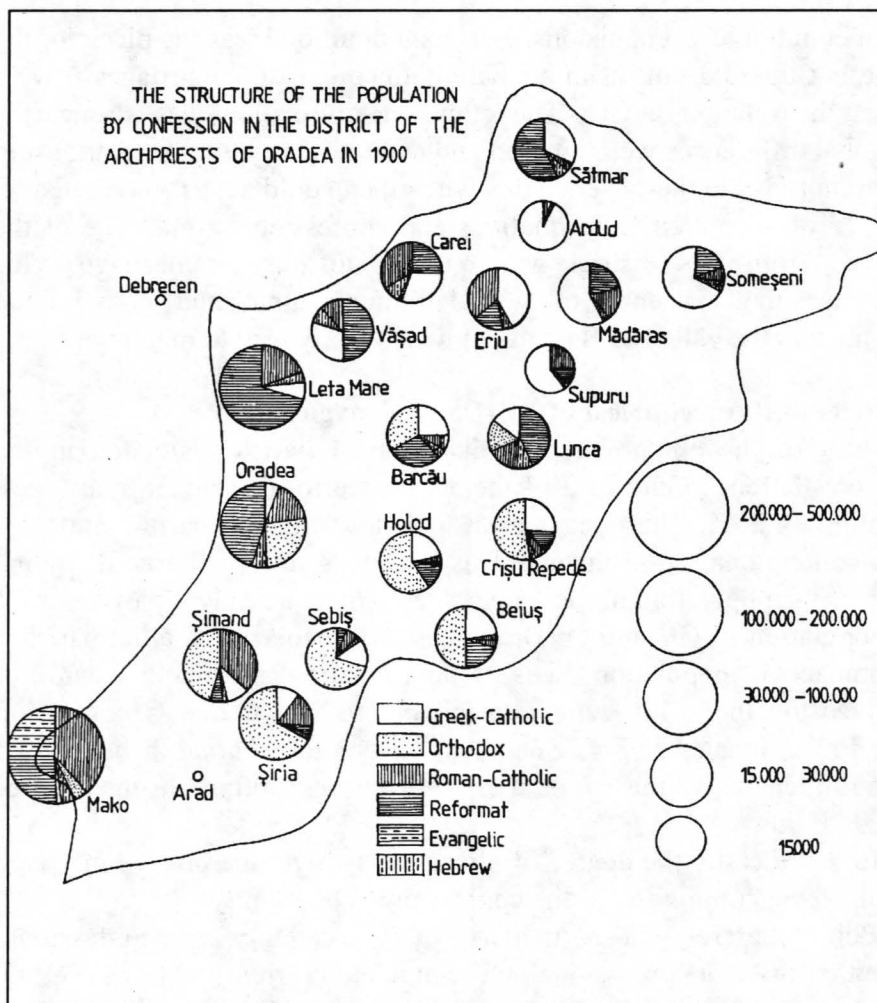
In the case of the series as well as in the case of the witnesses, we have grouped the parishes according to the districts of archpriests existing in 1900 and to their reports. In “*Schematismus...*” the diocese of Oradea was divided in 19 vice-archidiaconal districts. They appear in the priests’ reports with the name of districts of archpriests, term that we also used in this research⁶.

³ ****Recensământul din 1900. Transilvania* (coordonator TRAIAN ROTARIU), Cluj-Napoca, Editura Staff, 1999, ALEXANDRU ILIES, *Etnie, Confesiune și Comportament electoral în Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1998, pp. 66 sqq.

⁴ ****Schematismus Historicus Venerabilis Cleri diocesis Magno-Varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno jubiliari 1900*, Magno-Varadini, Typis, SAMUELIS BERGER jr. 1900.

⁵ *Arhivele Naționale Oradea*. Fond. Ep. G.Cat. Doss. Registre de căsătorii –Sâmbăta.

⁶ To our attention were the files of Fond Ep. G. Cat. nr. 487/ 1900, 488/ 1900-1901, 491/1902-3, 492/ 1904-1906, 493/1907-1908, 494/ 1908-1909, 496/1910-1911, 497/ 1912-1913.

The structure of the population by confession in the district of the archpriests of Oradea in 1900

The district of the archpriest of BARCAU (Berettyoyensis)

The district of the archpriest of Barcau had 15 parishes situated on the valley of Barcau⁷. Mixed marriages had in this region as protagonists only women of GC confession (100%) and most of them found partners in other locality⁸. This lets us affirm that an important gap was going on in the

⁷ The information regarding the parishes belonging to the district of the archpriest of Barcau are to be found in *Recensământul din 1900*.

⁸ At Chioag, a GC girl married an O boy from Almasu Mic. (DOSS 496/1911, f.6) At Dorna, a GC girl married a boy from Voievozi (an O village) (DOSS 491/1930, f.14). There are great differences between the "Schematismus" and the "Recensământul din 1900" due to the fact that the first was based on the information received from the parishes

sphere of community compulsions. The neighbourhood was the place for the marriage but this did not mean alienation since out of 7 marriages 6 were based on the relation O/GC. The ethnic determination was strong, the confessional differences were ignored and even if in an intimate relationship they were not visible there were cases when they could act as a compulsion. The degree of alienation from relatives and confession by marriage of the young GC from this district was reduced to only 1 marriage. This demonstrates the existence of well-delimited ethnic and confessional communities in the valley of Barcau but which were open to dialogue.

The district of the archpriest of BEIUS (Belenyensis)

The district of the archpriest of Beius had 14 parishes situated in the Depression of Beius. Only in 2 of them were performed mixed marriages, representing 14.28%. This means a clear delimitation of marital strategies on intra-confessional co-ordinates. This reality is due to the confessional structure of the population in the 14 parishes. There are only 2 parishes with mixed population of GC and O (Dragoteni and Pocola). The other parishes had a compact GC population (Fizis, Delani, Petrani, Prisaca and Valani), or which lived together with Hungarian inhabitants of RC or HC confession (Uileac, Finis, Ioanis, Negru, Suncuius)⁹. Here the marital behaviour is strongly influenced by the confession, with few exceptions in the case of Uileacu de Beius¹⁰.

In this locality the degree of alienation is high due both to marriage outside the local community or the confessional community.

Beius represents a particularity by its ethnic and confessional structure that offers a confessional and ethnic equilibrium (864 GC, 969 O,

5 years before its publication. There is also a kind of party evaluation in the "Schematismus". The greatest error in it is registered at Dorna. The "Schematismus" (page 186) had registered only 278 inhabitants in comparison to the 851 inhabitants registered in "Recensământul din 1900" (page 130) because it did not take into consideration the colonisation of the German, Hungarian and Slovak populations in the locality as a result of the industrial activities in the fields of glass and asphaltation. At Giulesti, a GC girl married a boy from Dernisoara (an O village) (DOSS 491/1930, f.14). At Tria, one of the two O/GC marriages is outside the community with a boy from Dernisoara, a neighbouring locality and the only HC/GC marriages is also outside the community with a HC boy from Misca, a neighbouring locality (DOSS 491/1930, f.9).

⁹ IOAN HORGA, *Strategii maritale în Nord-Vestul României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Căsătoriile mixte din dieceza greco-catolică de Oradea*, Oradea, 1999.

¹⁰ At Uileacu de Beius, the GC/O marriage was outside the community (with a woman from Urvis, an O village) and HC/GC one was in the same locality where the HC Hungarians were in majority (DOSS 492/1904, f.96-97).

608 RC and 628 R)¹¹ and the marital strategies of confessional, ethnic or socio-professional nature are less compulsory.

The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (50%), women (50%)

The district of the archpriest of CAREI (Nagy-Karolyensi)

The district of the archpriest of Carei had 8 parishes around Carei. In 3 of them mixed marriages were performed (37.5%) with multiple inter-ethnic openings. This situation was determined by the structure of the population. In what the Romanians are concerned, they are of GC confession in an overwhelming majority; the O are in insignificant number. This gives the GC's marital strategies two alternatives either to get married inside the confessional community (where potential partners were not too numerous) or to follow the example of inter-ethnic mixed marriages but in the same locality.

In what concerns the Carpatho-Russian of GC confession, who lived in the other parish of Carei, the degree of inter-ethnic alienation by means of marriage is bigger than in the Romanians' case.

The ratio on sexes of the preference of mixed marriages: men (75%), women (25%).

The district of the archpriest of CRISUL REPEDE (Sebes-Korosiensis)

The district of the archpriest of Crisul Repede had parishes from the Depression Vad-Borod (Auseu, Balnaca, Dobricionesti, Bezna de Sus, Borozel, Borod, Grosi, Topa de Cris and Vadu). The structure of the population was in majority O: 11914 believers (53.5%); GC represented 5928 (26.6%); RC were 935 believers (4.19%) and HC (12.73%)¹². The structure of the population could be an argument for the open attitude of the GC towards marriages with O¹³. But in reality, facts are different. Certain confessional compulsions seem to force them to get married in majority inside their own confessional community. Mixed marriages are reduced in

¹¹ *** *Recensământ 190...*, p. 110-111.

¹² *** *Schematism*.....p. 215.

¹³ At Auseu, the marriage took place not only outside the community but also outside the ethnicity with a HC boy from the neighbouring village, Cacuciul Vechi. At Borod, the marriage was outside the community with a O girl from the neighbouring village, Cornitel. At Topa de Cris, the marriage was not only outside the community but also outside the ethnicity with a Baptist boy from Vadu Crisului (DOSS 488/1900, f.5).

number (9%) in comparison to the total number of marriages performed in the three parishes.

The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (33.3%), women (66.6%).

The district of the archpriest of ERIU (Ermellekiensis)

The district of the archpriest of Eriu had 8 parishes situated on one side at the limit between the departments of Satmar and Bihor and on the other side at the Romanian-Hungarian border. The structure of the population, 41.1% of GC confession (an insignificant number of O), 35.21% RC and 17.63% HC, determined a very high and with few exceptions intra-confessional marital behaviour. There was registered only one mixed marriage.

The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (100%).

The district of the archpriest of HOLOD (Holodiensis)

The district of the archpriest of Holod had nine parishes (Bicanesti, Dragesti-Ceica, Dumbravita Mica, Gruilung, Holod, Mocear, Rogos, Sambata and Vintere) situated on the valley of Holod. With a structure of population in majority O (61.5%), GC (21.08%), HC (11.72%) and RC (3.53%) the region shows a natural behaviour in GC's marital strategies. Even if the confessional determinism in choosing the partner is very high (only 3 parishes registered mixed marriages) the weight of these marriages in comparison to the total number of marriages in these 3 parishes represents 42%, much higher than the average in the diocese¹⁴.

The ratio on sexes for preference for mixed marriages: men (55%), women (45%).

The district of the archpriest of LETA MARE (Nagy-Letaiensis)

The district of the archpriest of Leta Mare had 10 parishes situated in the departments of Bihor, Heves and Jaz-Nagy-Cun-Szolnok. The characteristic of these parishes is the fact that they cover a very large region and with only a few GC believers, who, in most cases, included only a few families and were spread in 43 branches. The confessional and ethnic structure of the population is entirely particular in comparison to the other districts (exception the District of the archpriest of Mako). The population of GC

¹⁴ At Dicanesti, two GC boys got married outside the community with girls from an O village, Stracos. At Sambata, 4 GC/O marriages are outside the community but in the region of the parish (at Dușesti, Dobresti and Rotaresti) (DOSS 487/1900, f.38; 494/1908, f.45; 496/1910, f.28).

confession had only 8458 members (6.5%) while the O represented a low minority (0.3%). In majority the population was formed of HC believers (70.4%) and RC (18.8%)¹⁵. This situation makes the GC's marital behaviour have, besides preserving the confessional identity by marriage, an important inter-confessional and inter-community mobility as one can see from the table bellow. In the parishes of Kadad¹⁶, Silind and Verpes the percent of mixed marriages from the total number of marriages overpasses 60%. There should be underlined the fact that the number of mixed marriages outside the localities is reduced (2cases)¹⁷.

The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (38.4%), women (61.6).

The District of the Archpriest of LUNCA (Luncasiensis)

The district of the archpriest of Lunca had 10 parishes situated around Marghita. There were only 3 parishes that performed mixed marriages in 1900. The ethnic and confessional structure in this district is very heterogeneous and influenced the marital strategies of the mixed marriages. The weight is held by marriages with RC partners (5 marriages) although on the whole of this district they represent only 16.2% of the population in comparison with the 45.4% HC (3 marriages) and 19.2% O (3 marriages)¹⁸. *preference for mixed marriages: men (54.83%), women (45.17%)*. From the point of view of preference for inter-confessional marriages, women are open up to 66.6% and men up to 33.34%. Women's preference reaches very high levels in the parish of Oradea, maybe due to the hope of achieving another social status, having in view the fact that they were looking for partners who could offer them that status. We should mention that this status is rather modest, most of the women married servants.

The District of the Archpriest of SATMAR (Szatmariensis)

The district of the archpriest of Satmar had 8 parishes situated at South-South-West of Satu- Here are some explanations for such behaviour. The first, being in the neighbourhood of Oradea, locality with urban valances, represents an attraction for some GC young men to look for another social status. Secondly, the age of the parishes here in majority created before

¹⁵ *Schematism...* p. 223.

¹⁶ There is a Carpatho-Russian parish at Kakad.

¹⁷ At Silindru, there is only one case of marriage outside the community (the marriage of a GC girl with a HC boy from Adoni). At Vertes, there is only one RC/GC marriage outside the community and the ethnicity (the boy is RC from Leta Mare) (DOSS 487/1900, f.19,488/1901, f.33; 491/1903, f.61).

¹⁸ *Schematism ...*, p. 197.

1800¹⁹ when the confessional had a greater value than the ethnic had produced a type of education open towards RC. In the 3 parishes the weight of mixed marriages in the total number of GC marriages is of 67%, percent that situates the district of the archpriest of Lunca on the first place at the level of the diocese²⁰. *The ratio on sexes of the preference for mixed marriages: men (81.8%), women (18.2%).*

The District of the Archpriest of MAKO

The district of the archpriest of Mako had 4 parishes situated in the district of Arad, Bekes, Csanad, and Csongrad counting together with the 27 branches a number of 6170 believers²¹. The characteristic of these parishes was that they covered a very large region with only a few GC believers. The situation in this district is similar to a great extend to that from Leta Mare. The population of GC confession had a low weight (1.3%) while the O hardly overpassed 3%²². This situation makes the marital behaviour of GC population present, beyond the tendency of preserving the confessional identity through marriage, an important inter-confessional and inter-community mobility.

In the parish of Mako we deal with a particular situation in comparison to the district. Besides the 1418 believers from Mako, it also counted a number of 854 GC believers living in the localities from the department of Bekes (Banfalva, Bekes, Csaba, Enrod, Gyuma, Gyula, Kigyos, Koros-Ladany, Mezo-Bereny, Oroshaza, Szamszon, Szarvas, Toth-Komlos), from the department of Csanad (Apatfalva, Foldeak, Kis-Kiralyhegyes-Lele) and from the department of Csongrad (H.M. Vasarhely, Szeged, Szentes)²³. This situation explains why in choosing the partner the confession and the ethnicity meant less than in other places. *The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (30.5%), women (69.5%).*

The District of the Archpriest of MADARAS (Madarasiensis)

¹⁹ *Ibidem*, p. 191-197; I. RADU, *Istoria diecezei romane-unite a Orazii Mari*, Oradea, 1932, p. 41; 55.

²⁰ At Crestur, a GC boy married a RC Slovak girl from Budoii (DOSS 497/1912, f.72).. At Dijir, the GC/O marriage is with a girl from Petreu, the GC/HC marriage with a girl from Marghita and the RC/GC one with a boy from Marghita (DOSS 494/1908, f.19; 496/1910, f.24; 497/1913, f.71). At Marghita, the HC/GC marriage is outside the locality with a boy from Albis with a majority of HC population. There are 2 GC/O marriages here with girls from Abramut (of O confession) (DOSS 493/1907, f.56; 494/1908, f.19).

²¹ *** *Schematism...*, p. 168-175.

²² *Ibidem*, p. 175.

²³ *Schematism...*, p. 172-173.

The district of the archpriest of Madaras had 7 parishes situated at the North-North-East of Satu Mare and counted a population in majority of GC confession (56.88%). The lack of O population in this region and the relatively important presence of RC population (20.50%) and HC (19,78%) influence the marriages in the region. Since the parishes of Piscari and Satmarel had a structure almost mono-confessional (GC), the mixed marriages are infrequent, but in the other parishes they become more frequent. In Tataresti the 3 GC/HC marriages and the 2 GC-RC marriages must have been extra-community marriages of boys from one locality with girls from the neighbouring localities of Culciu Mare or Petin (villages with HC weight) and Terebesti or Madaras (in majority catholics)²⁴. However, not even in this parishes the mixed marriages do not overpass $\frac{1}{4}$ from the total number of marriages. This fact emphasises the idea of a strong confessional and ethnic identity at the Romanian GC from Szatmar.

The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (100%).

The District of the Archpriest of ORADEA MARE

It is the biggest district of the diocese with a complex ethno-confessional structure being an authentic sample on a reduced scale of what the diocese represented on the whole in 1900. This is obvious from the table below where from the 14 parishes 8 registered mixed marriages. That means 57.2% from the parishes. Analysing the weight of mixed marriages in the total number of marriages from the district of the archpriest of Oradea, we can notice rates under the average of the diocese in 6 parishes. Exceptions are the parishes of Giris and Santandrei where mixed marriages represent 71,1% and 85%. The complexity of this district makes the marital behaviour have a great diversity. From this point of view we can establish 3 regions where the ethno-confessional determinism acts in a particular way:

- a. the biconfessional GC/O region: Bedeu, Cordau, Giris, Haieu, Nojorid, Sititeelec. At Giris, the result of O population colonisation in the region of Beius in 1870 and 1880 for economical reasons effects now the marital behaviour. The young GC are offered the alternative of another type of marriage than their parents had, that with partners of O confession²⁵. The marriages outside the locality are also interesting (Cordau, Girisde Cris and Nojorid)²⁶.

²⁴ *Arh. Nationale Oradea*, Fond. Ep. G-Cat.. *Doss. 491/1903, f. 32; 497/1913, f. 11).*

²⁵ *Idem, Doss. 488/ 1900, f. 86.*

²⁶ At Cordau, there are 2 marriages outside the community with girls from Apateu and Saaieiu (neighbouring O villages) (DOSS 497/1914, f.91). At Giris (O villages in

- b. the multiconfessional preurban region: Sant-Andrei and Santaul Mare where, around the binominal GC-O formed of 9 marriages like that of Sant-Andrei, is noticed a large number of marital options (the largest in the region after Oradea). This is also obvious in the traditional ethnic and confessional structure of the locality where Romanians, Hungarians, Swabian and Slovaks lived together²⁷.
- c. the multiconfessional urban region: Oradea reflects the dimensions of human mixture specific to a town. From the point of view of the structure of mixed marriages we have here 4 GC/O combinations, 2 RC/GC combinations and 1 HC/GC combination²⁸. It becomes very obvious that the confessional identity is strongly maintained. From a total number of 57 marriages only 12.3% are mixed marriages; from them only 4 are inside the community and only 3 are open to other ethno-confessional communities that face an important mutation²⁹. In comparison to the total number of marriages they represent 5%.

The ratio on sexes of_Mare where the Romanian population represented less than 1/3 and was entirely of GC confession. The lack of O population in the region, the important presence of HC population (59%) and the less important one of RC population (5%) should have influenced the marriages in the region. In reality, things are different. In the first place, the number of parishes where mixed marriages were registered represents only 1/4. In the second place, the mixed marriages from the parishes of Oar³⁰ and Pocsalma

---

majority), 2 marriages are outside the community with partners from Toboliu and Chersig (O villages in majority) (DOSS 491/1902, f.43). At Nojorid, there are marriages outside then community with O partners from Les and Apateu (DOSS 487/1900, f.52).

²⁷ At Sant-Andrei, the result of the marital options was a marriage of a GC man with a RC woman and a marriage of a GC man with a HC woman from Oradea (DOSS 488/1900, f.85). At Santau Mare, there is a marriage of a HC man with a GC woman. The boy was from Biharia (DOSS 488/1900, f.85). At Sant-Andrei, there are 6 GC/O marriages outside the community with partners from Apateu and Roit, Cheresig, SannicolaulRoman (O villages) (DOSS 487/1900, f.55).

²⁸ *Arh. Nationale Oradea*, Fond. Ep. G-Cat.. *Doss. 491/1903, f. 66; 497/1913, f. 14*).

²⁹ The depopulation of the Hungarian population in some rural localities neighbouring towns is a real fact due to their migration towards towns where the industrial activities were developing. It is the case of Sant-Andrei, Nojorid and Santau (for Oradea), of the suburban villages from Satu Mare (*I. Bolovan, Contribuții documentare privind politica demografică a Ungariei la începutul secolului al XX-lea*, în *AMN*, 1997, nr. 34, vol. II, pp. 293-310 [293-294]). This influenced the marital strategies of the population from the suburban villages.

³⁰ At Oar there is a marriage between a GC boy and a RC girl from Dara (DOSS 491/1904, f.74).

represent only 24% from the total number of marriages. These two things emphasise one more time the existence of strong ethnic and confessional compulsions in the establishment of marital strategies at the GC population in the region.

The ratio on sexes of the preference for mixed marriages: men (75%), women (25%).

The District of the Archpriest of SEBIS (Boros-Sebesiensis)

The small district of the archpriest of Sebis, situated in the South part of the diocese, had 4 parishes. The confessional structure, O in majority (70.13%), influenced the mixed marriages of the GC, half of them being with partners of this confession. The confessional compulsions seem not so strong in choosing the partner: 42% of the marriages are mixed marriages (at Ignesti they represent 100%). A fifth of them are inter-ethnic. Many times these marriages took place outside the locality, demonstrating the great marital mobility³¹.

The ratio on sexes of the preference for mixed marriages: men (90), women (10).

The District of the Archpriest of SIMAND (Simandiensis)

The parishes of the district of the archpriest of Simand were situated in a region where the confessional weight was the following: O 43.17%, RC 36.1%, GC almost 19%, HC 4%³². The great number of O makes many of the young GC look towards marriages³³ with the O. *The ratio on the sexes of preference for mixed marriage: men (55%), women (45%)*³⁴.

The District of the Archpriest of SIRIA (Vilagosiensis)

The district of the archpriest of Siria had 6 parishes and, from the point of view of ethno-confessional composition, resembled the parishes of the

³¹ At Bocsig, 2 GC boys married 2 HC girls from Sebis (DOSS 488/1900, f.39). At Ignesti, there are no GC registered in "Recensamentul din 1900", page 90-91. But in "Schematismus" there are registered 170 GC in the parish that included also the branches Budesti, Butin, Sebis, Crocna with 175 believers. The GC/RC marriages are with girls outside the community (from Sebis). The GC/O marriage is registered in Butin (DOSS 488/1900, f.39-40). At Mimadu we used the information in the "Schematismus", page 171.

³² *** *Schematismus...*, p. 179.

³³ At Gurba, there are 4 marriages outside the community with O girls from Seperus and Simand. At Simand, there are two important confessional communities, O and RC, so, the GC marriages are in national line (Romanian) (DOSS 493/1907, f.33; 494/1908, f.50). The GC parish from Simand was isolated from the GC parish from Sebis.

³⁴ *Arh. Nationale Oradea, Fond. Ep. G-Cat ... Doss. 479-487/1890-1900.*

district of the archpriest of Sebis. The majority of the population was of O confession (69%). The others were RC (15.76%), GC (12.43%) and HC (2.5%). This determined the mixed marriages of the GC to take place only with O partners. The mixed marriages do not represent a great weight (13%). A particular case is that of the parish of Galsa where reverberations of proselyte confrontations between 1832-1835³⁵ seem not to have affected the mental equilibrium of the inhabitants by not setting them against each others.

*The ratio on sexes of preference for mixed marriages is: men (80%), women (20). All marriages took place inside the same community*³⁶.

The District of the Archpriest of SOMESENI (Szamoskoziensis)

The district of the archpriest of Someсени, situated at East of Satu-Mare, on the valley of Someș, had in its 11 parishes a population of GC confession in majority (65.35%). This determined an orientation towards the community in the marital options. Only in two parishes (Culciu Mare and Nisipeni) the important presence of RC population determined sometimes inter-confessional orientations in marital options at Nisipeni.

The District of the Archpriest of SUPURU DE JOS (Also-Szoporiensis)

The district of the archpriest of Supuru de Jos had 10 parishes with a population of GC confession in majority (60%). In 5 of them, the GC overpassed 95%, so the mixed marriages are infrequent, as in the case of Hodita and Supuru de Jos³⁷.

The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (100%).

The District of the Archpriest of VASAD (Vasadiensis)

The district of the archpriest of Vasad had 8 parishes situated in the valley of Eriu, at the Romanian-Hungarian border. Although the HC population represented 50.33% from the total number of inhabitants in the marital

³⁵ Search at: : Gh. Ciuhandu: *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, Arad, 1935, pp. 113 sqq; IOAN HORGA, *Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică din epoca Luminilor. Episcopia din Oradea*, Oradea, 1996, p. 44.

³⁶ The parish from Baia (xxx of the parish of Giulita) appears in "Schematismus" with only 15 GC believers. The information is from "Recensământul din 1900", page 103.

³⁷ The marriage from the parish of Hodisa takes place in the branch of Socond (DOSS 493/1907, f.94; 496/1910, f.73) with only 80 GC and 474 RC believers. At Supuru de Jos, there is registered one mixed marriage outside the community when a boy married a RC girl from Hurezu Mare (RC locality in majority). But even here the number of mixed marriages is very reduced, under 10% from the total number of marriages (DOSS 488/1900-1901, f.118).

options of the GC population they occupied a modest position. In opposition, the RC population, although representing only 12.5%, benefited of a greater attention in these options. Analysed in detail, the marital option of the GC population reveals a constant preoccupation to preserve the confessional and ethnic identity by marriage. In the first place, only 3 of the 8 parishes performed mixed marriages. In the second place, the weight of mixed marriages in the total number of marriages in the 3 parishes represents 10%. There was only one marriage outside the locality³⁸.

The ratio on sexes of preference for mixed marriages: men (15%), women (85%).

2. The Level of Diminution of ethno-confessional Compulsions in the Establishment of Marital Options at the GC Population from the Diocese of Oradea

In a society with strong traditional valences, like the rural one and to a certain extend the urban society from Crisana and Satmar in the 1900s, the moral and the religious precepts in their confessional form rule the life of the community. They censor the free option in choosing the partner. On one side, the parish, the village and eventually the neighbouring localities represent the region for the marital selection. On the other side, the compulsions are multiple.

In the first place, they started inside the family. The parents' consent was absolutely necessary. The girls who did not obey their parents' will were considered as immoral and were detested by the community where they lived. The boys who did not obey their parents' will were deprived of the dowry and of the heritage. Breaking off the relationship with the family meant quick death.

In the second place, the compulsions came from the parish. Starting from the compulsoriness of the three calls in the church, continuing with the confession of the bridegroom and of the bride and finishing with the performance of the marriage, the church possessed efficient means to persuade the young people in choosing their husband or wife. Even in the case of an extra-confessional option, the young GC had to get first the exemption of engagement given by the archpriest. Although the exemptions were given in delay, the situation changed in comparison to the end of the

---

³⁸ At Vasad, the GC/HC marriage is outside the community, the girl being from Valea lui Mihai (DOSS 488/1901, f.125).

18th century when, for an exemption of engagement one had to wait up to 6 months and it was given only by the bishop ³⁹.

And finally, the family, the church, the school and the rural community contributed in forming a very strong mentality of community, which rarely was broken by disturbing factors. The fact that the Romanians were generally farmers made them live in relatively closed communities that preserved “almost intact the costumes and believes of their rural traditions”⁴⁰. This “natural” obstacle gave the Romanians the opportunity to resist the economical, social and political pressures in the 1880-1900 favoured by the Austrian-Hungarian government through all means. As emphasised by Keith Hitchins “ of great importance in the Romanians’ capability of resisting the process of hungarisation was the fact that they managed to preserve, relatively intact, the autonomy of their churches and schools”⁴¹. Thus, they were protected from the assimilation force of the Hungarian communities even in places where they represented the majority.

2.1 Global and Regional Analysis of Marital Strategies at the GC Population from the Diocese of Oradea

Summarising the districts of the archpriests and the parishes from 1900, one can notice the relatively low weight of parishes with mixed marriages in the diocese:

NR. CRT	DISTRICTS OF THE ARCHPRIEST	NR. PARISHES	OF	PARISHES WITH MIXED MARRIAGES	%
1	Ardud	8		-	0
2	Barcau	15		5	33,3
3	Beius	14		2	14,28
4	Carei	8		3	37,5
5	Crisu Repede	9		3	33,3
6	Eriu	8		1	12,5
7	Holod	9		3	33,5
8	Leta Mare	10		4	40

³⁹ The Library of the Greek- Catholic Bishopric of Oradea: *Protocollum Juridicum Venerabilis Consistorii Episcopalis Graceo-Catholici Magno-Varadiensis, a Sacratissima Cae. Regia et Apostolica Majestate MARIA Theresia Imperatori Vidua Regina Hungaria Apostolica. Anno millesimo septingentesimo septuagesimo septimo, Regiminis A. Trigesimo Septimo, erecti et a SS Pontifice Pio Sexto, divina providentia Papa R/no Pontificatus Anno Tertio Canonizati confirmati. In quo continentur Mandatorum Regiorum effectuationes et exequutiones...* pp. 183, 257.

⁴⁰ K. HITCHINS, *România 1866-1947*, București, 1996, p. 244.

⁴¹ *Ibidem*.

9	Lunca	10	3	30
10	Mako	4	4	100
11	Madarasu	7	2	28,5
12	Oradea Mare	14	9	64,28
13	Satmar	8	2	25
14	Sebis	4	4	100
15	Simand	5	2	40
16	Siria	6	3	50
17	Someseni	11	1	9,9
18	Supuru de Jos	10	2	20
19	Vasad	8	3	37,5
	Total	168	56	33,3

Mixed marriages took place in only 1/3 of the parishes of the diocese, illustrating that strong compulsions of the community over the young GC's marital strategies were maintained. However, in comparison to the year 1880 when the weight of the parishes where mixed marriages were performed represented 1/4 of the total number of the parishes, one may come to the conclusion that the degree of compulsion became less powerful. This is a relative impression from two points of view.

First, there are only 5 districts of archpriests where the number of parishes with mixed marriages overpasses 40%. They all have their own particularities when analysed in detail⁴².

Secondly, at an even more detailed analysis of the mixed marriages in the 56 parishes, one can notice that the "traditional" barriers in the free determination of marital options were even more strongly maintained. Our research led aimed to analyse the weight of mixed marriages in the total number of marriages. We have worked on 3 fields. first, we tried to establish the weight of mixed marriages in the total number of marriages in the parish, then we decided to see how the compulsions of the community and of the ethnicity acted, trying to determine the number of mixed marriages in the same ethnic community and the number of mixed marriages in the same ethnicity and in another locality. Finally, we wished to see the degree of "alienation" by marrying a Hungarian partner from the same locality or from another locality. Here there are the conclusions we came to, by taking into account various factors such as :

1. *The weight reported to the ethnicity:*

⁴² *Arh. Naționale Oradea*, Fond. Ep. G-Cat ... *Doss. 471-472/1880*.

- 1.1 in comparison to the total number of marriages:
  - 1.1.1 same ethnicity and same locality: 8.29%
  - 1.1.2 same ethnicity and another locality: 5.18%
  - Cumulated GC/O: 13,47%
- 1.2 in comparison to the total number of mixed marriages:
  - 1.2.1 same ethnicity and same locality: 34.04%
  - 1.2.2 same ethnicity and another locality: 21.27%
  - Cumulated GC/O (same ethnicity): 55.31%

In the districts of the archpriests of Barcau, Holod, Simand and Siria the mixed marriages of the GC with O represented 85-100%. In the districts of the archpriests of Beius, Crisu Repede, Lunca and Oradea there was a mixed situation from the point of view of alienation by mixed marriages. The weight of GC/O mixed marriages goes up to 30% in the district of the archpriest of Lunca, up to 33.3% in that of Crisu Repede, up to 75% in that of Beius and up to 80.64% in that of Oradea. In the others, the weight of GC/O mixed marriages is less than 10%, being totally absent in the regions of Satmar and Leta Mare-Vasad. The GC/O mixed marriages are determined in 90% by the fact that the two communities lived together in the same locality or in neighbouring localities, belonging to the GC parish.

2. The weight of ethnol-confessional alienation: RC direction (8 and 9 cumulated)

- 2.1 in comparison to the total number of marriages: 6.25%
  - 2.1.1 same locality: 4.39% (close to the level 1.1.b that is 5.18%). The marriage in the same locality with a Catholic partner was almost equal to the marriage in another locality with a partner of the same ethnicity.
  - 2.1.2 in another locality: 1.89%
- 2.2 in comparison to the total number of mixed marriages: 26.05%
  - 2.2.1 same locality: 18.30%
  - 2.2.2 in another locality: 7.80%

The GC/RC mixed marriages appear in the parishes from the districts of the archpriests that present the following conditions: a) there is no O population; the GC population is limited in number and very rarefied; there is a large number of RC population (the district of the archpriest of Mako); b) there is no O population; the GC population is not too numerous and the HC population is in majority (the districts of the archpriests of Carei, Lunca, Leta Mare, Satmar, Vasad). In these situations, one gets the

impression that a kind of Catholic confessional solidarity (that of those in minority) against the HC majority is created. These marriages reduced in number appear even there where the O population is missing and the GC is in majority (the districts of the archpriests of Eriu and Someseni).

3. The weight of ethno-confessional alienation: HC direction (8 and 9 cumulated)

3.1 in comparison to the total number of marriages: 4.56%

3.1.1 same locality: 2.59%

3.1.2 another locality: 2.07%

As one can see, the values are appropriate showing that the alienation by marriage with HC had the same value in the native locality as well as in another locality.

3.2 in comparison to the total number of mixed marriages: 19.14%

3.2.1 in the same locality: 10.63%

3.2.2 another locality: 8.51%

The GC/HC mixed marriages appear in a great number in the parishes belonging to the districts of the archpriests of Crisu Repede, Madaras, Sebis and Supuru de Jos and they are determined by the existence of important HC communities in these localities and in the neighbouring localities, as seen in the tables with mixed marriages.

4. The weight of alienation by leaving the locality (7 and 9 cumulated)

4.1 in comparison to the total number of marriages: 9.15%

4.2 from the total number of mixed marriages: 37.58%

Leaving the native locality in order to choose a partner represented a little more than 1/3 from the total number of mixed marriages. This demonstrates that in most cases the native locality was essential in the ethno-confessional determinations of the marital options. Even when these options took place, in 32 cases (57.2%) they go in the direction of choosing partners of the same ethnicity. The greatest number of these phenomena took place in the districts of the archpriests of Barcau, Holod, Oradea Mare and Simand. The number of the young GC (25 cases) (43.4%) who left the community or the ethnicity is more substantial in the districts of the archpriests of Lunca, Madaras and Sebis. At a closer analysis, we can notice that the orientation of the young people for Hungarian partners appears in the parishes near such towns as: Marghita (the district of the archpriest of Lunca) and Sebis (the district of the archpriest of Sebis). Worth to be mentioned is that most of the cases were GC/HC marriages.

Speaking in absolute numbers, we notice that men are more open for mixed marriages than women: 83 in comparison to 62. This is absolutely natural since men always had a greater mobility of movement than women. They had to go to work at a greater distance, to fares, they joined the army, etc. They were more involved in the establishment of marriages in a town, see the cases of Marghita, Oradea, Satu Mare.

This is visible when two hypostases are compared. First, comparing the number of the mixed marriages from the same locality and their distribution on sexes, one can ascertain an almost perfect equilibrium. In 46 cases men are oriented towards mixed marriages in the same locality. In women's case, it is almost the same: 43 are involved in mixed marriages. The equilibrium is evident when comparing the GC/O marriages- 27 men and 23 women-, the GC/RC marriages-12 men and 14 women-, GC/HC marriages-7 men and 9 women. But when comparing the mixed marriages with partners from another locality, one can notice a great lack of equilibrium. Men are present in 37 cases and women only in 16. The differences are even more significant when comparing the types of marriages. Secondly, this lack of equilibrium in the GC men and women's marital options did not lead to the diminution of GC believers because, according to the civil legislation of those times, children took their father's religion. This amends some theories concerning the role of the inter-ethnic GC mixed marriages between Romanians and Hungarians, in particular, and that of the Greek-Catholic Church, in general, in the Romanians' denationalisation.

3. Socio-professional Variations that influenced the Marital Behaviour in the Cases of Mixed Marriages

The priests' reports on the mixed marriages contain elements that reveal other motivations that could have determined the endorsement of a certain marital strategy in this case. They refer to information on the relationships and on the determinations of socio-professional nature, essential to their conclusion: 124 (86%) mixed marriages had peasants as protagonists and only in 24 (14%) cases men had occupations of urban character. From this view, two typological regions can be represented:

1. *regions where the socio-professional variables are less perceptible.* In the biconfessional rural region as well as in the multiconfessional one⁴³,

---

⁴³ For Mako, we do not possess information regarding the total number of marriages (the number of the mixed marriages should be close to 100% if we take into consideration the

the socio-professional variables do not seem to influence in any way the marital option, especially that of the woman. Mixed marriages took place among peasants of different confessions and ethnicity without the interference of a factor of social status⁴⁴. However, the material elements or those of social status can not be excluded from the marital options in the rural environment. *2. regions where the socio-professional variables are evident.* They are present in suburban and urban localities.

2.1 at the category 03 there is the greatest number of mixed marriages (11). At Kakad, Pocei Silind and Vertes (the district of the archpriest of Leta Mare), 5 GC girls married HC or RC boys who were servants⁴⁵. At Nyr-Acsad (the district of the archpriest of Vasad), a GC girl married a RC boy who was a servant⁴⁶. At Oradea, a GC girl married a RC boy who was a servant. At Sititelec (the district of the archpriest of Oradea Mare), a GC girl married an O boy who was a servant⁴⁷. At Marghita, a GC boy, who was a "prestor" (maybe a servant), married a O girl from Albis⁴⁸. A boy from Crestur, a servant, married a RC Slovak girl⁴⁹. At Sant-Andrei, a RC boy, a servant, married a GC girl⁵⁰.

It can be easily observed that, for most of the GC girls, the possibility to change their social status is represented by mixed marriages with boys who worked as servants. Among the boys, 8 were Hungarians and 2 were Romanians. There was only one GC boy, a servant, who married a RC Slovak girl.

2.2 at the category 04 there are 6 mixed marriages. At Incesti (the district of the archpriest of Sebis), 2 GC handicraftsmen, Teodor Duca-a furrier- and Toader Chiorean-an ironsmith-, married Iuliana Mayer, respectively Rozalia Ackerman, both from Sebis and of RC confession⁵¹. A

---

structure of the population from the parish). It seems high the number of 48 mixed marriages because in the previous years this number varied from minimum 3 to maximum 28.

⁴⁴ *Arh. Nationale Oradea, Fond. Ep. G-Cat.. Doss. 491/1903, f. 31).*

⁴⁵ *Idem, Doss. 488/1900, f. 9; 491/1903, f. 31, 496/1911, f. 18.*

⁴⁶ *Idem, Doss. 489/1901, f. 75.*

⁴⁷ *Idem, Doss. 488/1900, f. 39.*

⁴⁸ *Idem, Doss. 494/1908, f. 18.*

⁴⁹ *Idem, Doss. 497/1912, f. 72.*

⁵⁰ *Idem, Doss. 488/1900, f. 85.*

⁵¹ *Idem, Doss. 487/1900, f. 22.* Worth seeing if the two girls were not daughters of handicraftsmen who, by their girls' marriage, transferred their job to the boys.

GC boy from Tataresti, a shoemaker, married a RC girl⁵². A shoemaker from Mako married a RC girl⁵³. A GC boy from Tataresti who was a bell ringer married a RC girl from Satu Mare⁵⁴. A HC bricklayer from Oradea married a GC girl⁵⁵. At this category, it comes out that from the 6 mixed marriages 5 took place between GC handicraftsmen and RC girls. It is possible for these girls that, by getting married, they tried either to perpetuate their own social status (as daughters of workshop owners who had no descendants in masculine line) or to access to a higher one. It is the duty of the genealogical researches either to clear up and to complete the observations or to invalidate them.

2.3 *at the category 05*. A boy from Tataresti, a mechanic, married a RC girl from Satu Mare⁵⁶ and a boy from Oradea, a worker at the railway, married a RC girl⁵⁷.

2.4 *at the category 06*. At Gurba, Ilie Vostinariu, a teacher, of GC confession married Marioara Bogza (?) of O confession⁵⁸. At Mako, Petru Kosma, official at the tax office⁵⁹, married a RC girl. Examining the 4 categories of the professions with urban character we can see two aspects. First, by mixed marriages, the GC girls could not aspire to a higher social status than that of wives of servants. It is possible that even in the case of common marriages, they could not aspire for more or did not have such endeavours. Secondly, it comes out that the Hungarian girls, especially the RC ones, hunted, for marriages the Romanian boys, who had an important social status. This process has two connotations. On one side, as K. Hitchins noticed, as the Romanians were integrating themselves in the still forming industrial society, in general, and in the urban one⁶⁰, in particular, we can notice the dissolution of the community spirit that acted as a determinant factor in people's marital options and in the impregnation of liberal urban spirit. On the other side, for the Hungarian population the spectrum of community compulsions, especially in the urban environment, was less

⁵² *Idem*, Doss. 488/1901, f. 62; 491/1903, f. 37.

⁵³ *Idem*, Doss. 489/1902, f. 53.

⁵⁴ *Idem*, Doss. 497/1914 f. 25.

⁵⁵ *Idem*, Doss. 497/1913, f. 69.

⁵⁶ *Idem*, Doss. 497/1913, f. 11.

⁵⁷ *Idem*, Doss. 488/1901, f. 86.

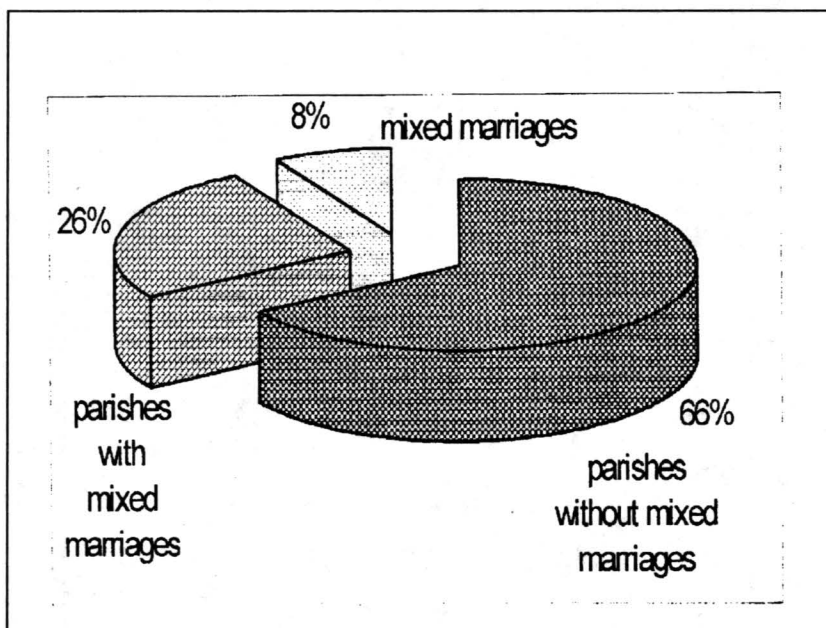
⁵⁸ *Idem*, Doss. 487/1900, f. 83.

⁵⁹ *Idem*, Doss. 487/1900, f. 27. In another report from 1908 he appears as "chief of the tax office".

⁶⁰ K. HITCHINS, *op. cit.*, p. 244.

strong and the place in the socio-professional hierarchy of the society becomes primordial. The Hungarian population from the urban environment was subjected to an important mutation from the outlying district towards the centre, the case of Debretin, not too far from Oradea⁶¹. Analysing the marital behaviour of the GC population from the diocese of Oradea at the beginning of the 20th century, from the point of view of mixed marriages and point of ethno-confessional and socio-professional determinism, one can come to the following conclusions:

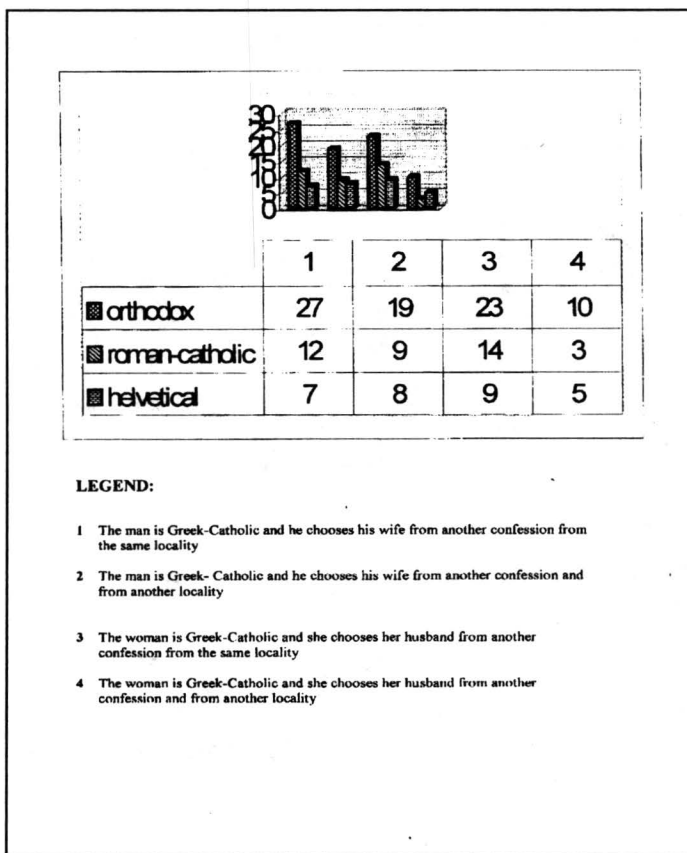
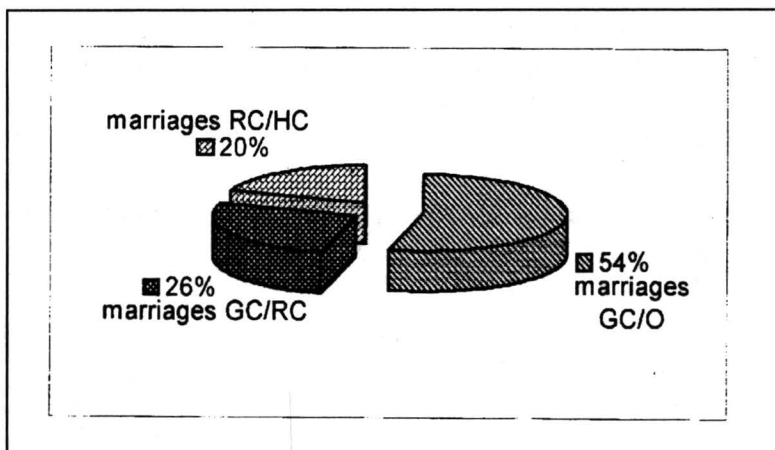
1. The confessional component in the marital options of the GC population from the diocese of Oradea is overwhelming. Mixed marriages took place only in 1/3 parishes. From the total number of marriages in these parishes the mixed marriages represented less than a quarter (24%).

2. The ethnic component gave the dimension to a great part of the mixed marriages. More than half of the mixed marriages took place between GC and O (55.31%).

⁶¹ J. MASZUS, "Urbanizare și dezurbanizare – caracteristicile dezvoltării Debreținului la cumpăna de secol. 1900", în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1992, XXXI, p. 211-214.

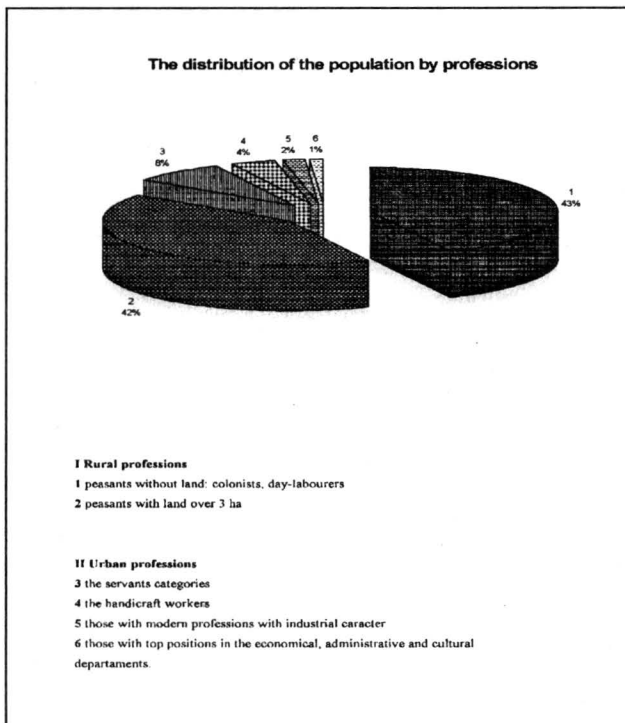

3. The ethno-confessional component in mixed marriages acted differently on the whole of the diocese. We distinguish the following specific regions in mixed marriages: the biconfessional GC/O region-the

districts of the archpriests of Barcau, Holod, Oradea, Siria, Simand; the bicofessional GC/RC region- the districts of the archpriests of Mako, Leta Mare, Supuru, Vasad; the multiconfessional region-Carei, Crisu Repede, Lunca, Satmar.

4. The ethno-confessional component acted differently from one sex to another. Men and women had relatively equal options for mixed marriages in the same locality. But men are more open to mixed marriages with partners from other localities and other confessions.

5. The socio-professional component in the marital options of mixed marriages is extremely reduced if we take into consideration that 86% of them took place in the rural environment, where mutations are hardly perceivable. The socio-professional component is active in the urban environment, in regions where the RC or HC populations were predominant (the districts of the archpriests of Leta Mare, Lunca, Mako, Madaras, Satmar, Vasad) and in the urban environment (Marghita, Oradea).

Strategii etno-confesionale și socio-profesionale în căsătoriile mixte ale populației greco-catolice în regiunile Crișana și Satu Mare la începutul secolului al XX-lea

Rezumat

Pe baza analizei căsătoriilor încheiate în rândul populației greco-catolice din dieceza Oradea la sfârșitul secolului trecut, analizând căsniciile mixte și factorii etno-confesionali și socio-profesionali se pot desemna următoarele concluzii: în cadrul căsniciilor mixte încheiate în cadrul diecezei greco-catolice Oradea, rolul hotărâtor îl are motivația confesională. Calculând căsătoriile mixte celebrate într-o treime din numărul total al protopopiatului ajungem la un procentaj de mai puțin de 24% din numărul total al căsnicilor mixte încheiate în cadrul protopopiatului.

1. Un număr mare dintre aceste căsătorii au fost întemeiate pe criterii etnice. Mai mult de jumătate din acestea (55,31%) s-au încheiat între enoriașii greco-catolici și cei ortodocși. 2. Motivația de factură etno-confesională în cadrul căsătoriilor mixte a dus la împărțirea în trei regiuni distincte a diecezei, fiecareia fiindu-i specifică un anumit tip de căsătorie mixtă. Astfel se evidențiază teritoriul biconfesional GK/O al protopopiatelor Barcău, Hodod, Oradea, Șiria, Simand, teritoriul biconfesional GK/RK al protopopiatelor Mako, Nagyléta, Supuru, Vașad, și teritoriul multiconfesional Carei, Crișu Repede, Lunca, Sătmar. 3. Motivația confesională diferă la femei și bărbați. Bărbații s-au dovedit mai deschiși în acceptarea căsătoriilor cu parteneri din alte localități sau de altă confesiune. Această disproporție dintre femei și bărbați în ceea ce privește alegerea partenerului după criterii socio-profesionale și etnice nu a dus la scăderea numărului de enoriași de confesiune greco-catolică, dat fiind regula conform căreia copiii rezultați din căsătoriile mixte să fie botezați după confesiunea tatălui. Acest fapt contestă teoriile și rolul căsătoriilor mixte greco-catolice dintre români și maghiari și totodată și rolul jucat de biserica greco-catolică în deznaționalizarea românilor. 4. Factorii socio-profesionali joacă un rol aproape nesemnificativ în încheierea căsniciilor mixte deoarece 86% dintre acestea s-au încheiat în rândul țărănimii. Acest factor însă este activ în rândul orășenimii unde predomină populația romano-catolică sau reformată (protopopiatele Nagyléta, Lunca, Mako, Mădăras, Sătmar, Vașad și orașele Marghita și Oradea). Așadar factorul principal în alegerea partenerului de căsătorie îl constituie în primul rând spiritul social care s-a dizolvat treptat ca urmare a integrării românilor în conjunctura industrială și într-o societate ce se afla într-o nouă etapă de dezvoltare. Pe de altă parte în mediul orășenesc un rol important îl juca poziția socială, având în vedere faptul că presiunea socială asupra populației maghiare de la oraș era mai scăzută.

A körösvölgyi és szatmári görögkatolikusok vegyesházasságainak vizsgálata az etnikai-vallási megközelítéstől a szociális-munkaköri szempontokig a 20. század elején

Összefoglalás

A váradi egyházmegye görögkatolikusainak a századforduló idején kötött házasságait vizsgálva kitűnik, hogy a vegyesházasságokat nemzetiségi-vallási, illetőleg szociális-szakmai szempontok szerint elemezve fontos következtetésekre juthatunk. A váradi egyházmegye görögkatolikusainak körében házasságkötés esetén a vallási szempont döntő fontosságú. Az egyházközségeknek mindössze egy harmadában kötöttek vegyes házasságokat, amelyek az ezenegyházközségekben megkötött házasságok összességének csak 24%-át teszik ki.

1. A nemzetiségi szempont a vegyesházasságok nagy részét meghatározza. Ezeknek több mint fele (55,31%-a) görögkatolikusok és ortodoxok között kötött. A vegyesházasságokat meghatározó nemzetiségi-vallási megfontolások az egyházközség egészére nézve eltérő hatással voltak. Vegyesházasságok szempontjából sajátosan elkülönülő vidékek: a görög katolikus-ortodox terület, ide tartoznak Barkó, Holod, Nagyvárad, Világos, Alsósimánd, egyházközségei; a görög-katolikus- római-katolikus terület: Makó, Nagyléta, Szopor és Vasad; s végül Nagykároly, Crişul Repede, Lunga és Szatmár, ahol több vallás is képviselteti magát. 3. A nemzetiségi-vallási szempont figyelembevétele nemek szerint is eltérő. A férfiak nyitottabbak egy más vallású és más helyséből való személlyel kötendő házassággal szemben. Ez a görögkatolikus férfiak és nők párválasztását jellemző különbség azonban nem vezetett a görögkatolikus hívők számának csökkenéséhez, mivel a polgárjogi törvények szerint a gyermekeket az apa vallása szerint keresztelték. Ez a tény ellenmond a román magyar vegyesházasságoknak és a görögkatolikus egyháznak a románok elnemzetietlenítéséhez vezető szerepéről alkotott teóriáknak. 4. A szociális-munkaköri szempont a vegyesházasságok esetében csekély jelentőséggel bír, mivel a vegyesházasságok 86%-ában mindkét fél paraszti származású. Egészen más a helyzet azonban a városokban, ahol a római-katolikus illetve a református vallású lakosság van túlsúlyban (Nagyléta, Lunga, Makó, Madarász, Szatmár, Vasad) és a városi környezetben (Margitán és Nagyváradon). A fejlődő ipari illetőleg városi civilizációba integrálódó románok körében egyrészt a párválasztást meghatározó közösségi szellem bomlása állapítható meg, másrészt pedig, mivel a lényeg a közösség szociális-munkaköri hierarchiájában elért státus volt, a magyarok kevesebbet adtak, különösen városi környezetben, a közösségi korlátozásokra.

DIE WANDMALEREI DER KIRCHE IN CORUND - ZWISCHEN DER POSTBYZANTINISCHEN TRADITION UND DEM EINFLUSS DES WESTLICHEN BAROCKS

ELENA BĂRNUȚIU, IMOLA KISS (RUMÄNIEN)

Die Gemeinde Corund liegt in einer geschichtsträchtigen Gegend. Sie wurde zum ersten Mal 1423¹ urkundlich erwähnt, als diese Ortschaft neben der Burg Hodod zum Eigentum der Adelsfamilie Jakcsi zählte. In Jahre 1487 ging die Ortschaft Corund als Pfand an die adlige Familie Drágffy aus Beltiug², die die Grundherrschaft über große Gebiete in Ardud und Beltiug innehatte, und als Erbauer der ersten Burg in Ardud gilt.

In einer aus dem Jahr 1494 stammenden Gerichtsurkunde der Familie Jakcsi, wird die Existenz einer rumänischen Holzkapelle auf ihrem Gebiet in Corund, dem Bezirk des Mittleren Solnocs, erwähnt. Diese Kapelle wurde in der Mitte des Friedhofs erbaut³.

Nach urkundlichen Quellen gehörte Corund 1570 dem Gebiet der Burg Hodod an⁴. 25 Jahre später, im Jahre 1595 verkaufte die Adelsfamilie Jakcsi mehrere Besitztümer an die Familie Drágffy, darunter auch die Gemeinde Corund für 200 Goldmünzen⁵. Das Jahr 1668 gilt als ein wichtiges Datum in der Geschichte von Corund, da die Ortschaft in diesem Jahr als Eigentum der Besitzerin des berühmten Renaissance-Schlusses aus Medieșul Aurit, Ana Lönyai, ihrem Sohn Hadadi Wesselényi Pál⁶ geschenkt wurde. Von nun an war die Geschichte der Gemeinde Corund eng mit der feudalen Burg Hodod gebunden.

Aus dem Jahre 1797 sind mehrere Besitzer dieser Gemeinde bekannt, so zum Beispiel: der Baron Wesselényi Farkas, der Auftraggeber für den barocken Landsitz in Hodod, der Pfarrer Nicolae aus Corund, Mureșan Ion, der Kantor und Müller Mihail Pârv.⁷

Das Auftreten des Pfarrers und des Kantors aus Corund auf der Liste der Grundherren im 18. Jahrhundert erklärt den Bau der schönsten

---

¹ CORIOLAN SUCIU: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Bd. I., București, 967, S. 168.

² PETRI MÓR: Szilágy vármegye monográfiája. Bd. III., Budapest 1902, S. 681.

³ ENTZ. GÉZA: Erdély építészet a 14-16 században. Koloszvar, 1996, S. 198.

⁴ PETRI MÓR: op. cit., S. 681.

⁵ ibidem, S. 684.

⁶ ibidem, S. 685.

⁷ ELENA BĂRNUȚIU, Carte românească veche în Colecțiile sătmărene. Cluj Napoca, 1998, S. 171.

Holzkirche dieser Gegend im Jahre 1723⁸. Der Schematismus von Gherla nennt 1750 als Baujahr der Kirche⁹. VASILE DRĂGUȚ erwähnt in seiner Schrift "Enzyklopädisches Wörterbuch der rumänischen mittelalterlichen Kunst" ebenfalls das Jahr 1723 als das Datum des Kirchenbaus¹⁰. Unabhängig vom Datum ihres Baus gehört diese Kirche zu jener Gruppe von hölzernen Kultstätten, die in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Gebiet von Codru aufgebaut wurden, wo die natürliche Umgebung mit ihren ausgedehnten Wäldern den Einwohnern das nötige Baumaterial für dieser Kultstätte ausreichend zur Verfügung stellte.

Das zwischen Hügeln liegende Dorf Corund ist weniger vom erneuerndem Geist der Urbanisierung betroffen und erhält auch heute noch seine Kultstätte mit ihrem schlanken Turm, die während des Feudalismus in Siebenbürgen auch eine politische und soziale Bedeutung für die Bewohner der rumänischen Dörfer hatte. Der Baumeister legte seine ganze Kunst und Geschicklichkeit in die zu Ehren der Erzengel Michael und Gabriel erbauten Holzkirche von Corund. Sie hat einen rechtwinkligen Grundriss mit einer polygonalen freistehenden Altarnische (Apsis). Der Eingang befindet sich auf der westlichen Seite. Auf derselben Seite kann man vom Gang, der sich auf die westlichen und südlichen Seite erstreckt, zum Gitter und zum Glockenturm hinaufsteigen.

Oberhalb des Vorraums (Pronaos) wurde der schlanke Turm errichtet, der vom künstlerischen Standpunkt am besten ausgeführt ist. Der Turm hat ein prismaförmiges Dach, das oberhalb einer bogenförmigen Galerie liegt. Der hohe Turm und erinnert an einen Aufschwung zum Himmel¹¹. CORIOLAN PETRANU hat die Herkunft dieses Turmtypus erforscht und dabei den gotischen Einfluss¹² herausgestellt. Die Anlage der die Türme auf der Westseite der Kirche ist laut Petranu ein Ergebnis des westlichen Einflusses¹³. Der Kirchturm von Corund hat in den vier Ecken seines Daches je ein Miniaturtürmchen, als Sympol für die vier Evangelisten.

⁸ IOAN GODEA, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvania)*. București, 1996, S. 171.

⁹ *Schematismus venerabilis Cleri diocesis Samosujváriensis graeci ritus Catholicorum pro anno a Christo nato 1886*. S. 181.

¹⁰ VASILE DRĂGUȚ, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*. București 1976, S. 108.

¹¹ IOAN GODEA, *op. cit.*, S. 81.

¹² CORIOLAN PETRANU: *Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal*. In *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj 1931, S. 342. *Idem: Biserica din Sighet și bisericile de lemn din Maramureș*. Sibiu, 1945, S. 8-10.

¹³ *Ibidem*.

Ursprünglich wurde dieses architektonische Baudenkmal auf einem Hügel in der Mitte des Friedhofs auf der östlichen Dorfseite, auf dem "Pîrîul Fagului" (dem Buchenbach) errichtet. Sowohl die Bauernhäuser als auch die Kirche wurden wegen der Verlegung des Dorfkerns versetzt, möglicherweise im Jahr 1868¹⁴. Als Bestätigung der Versetzung kann die Numerierung der Schwebebalken angesehen werden, um Vertauschungen zu vermeiden¹⁵. Die Kirche von Corund wurde von ihrem früheren Standort auf dem Hügel mit Hilfe von Holzklötzen versetzt. Bis heute kann man die Eisennägel erkennen, die zur Verankerung der Seile während des Versetzens dienten. Diese Tätigkeit nahm zwei Jahre im Anspruch, da sie sich recht mühsam gestaltete: "Sie wurde auf Holzklötze gestellt, und wo sie sich am Sonntag befand, dort wurde die Messe gelesen"¹⁶.

Vom künstlerischen Standpunkt wurde sehr gute Arbeit geleistet. An den Außenwänden sieht man in der Mitte eine herausragende Schnitzerei im Flechtmuster. Dasselbe Motiv tritt auch senkrecht auf und rahmt das Portal ein. Ähnlich gestaltet ist die Kirche in Soconzel, die ebenfalls den Erzengeln Michael und Gabriel zu Ehren geweiht wurde. Dieser Kirchentyp mit Kirchenschiff und östlicher freier Apsis tritt nicht nur in Siebenbürgen sondern auch in Moldau häufig auf, wobei dieser Kirchentypus in Muntenien vorherrscht¹⁷. Das Dach der Apsis ist nicht so hoch wie das Dach des Kirchenschiffes. Dieses Merkmal das auch den Kirchen in Soconzel oder Stâna zu eigen. Im Kircheninneren, oberhalb des Kirchenschiffes befindet sich eine halbkreisförmige Kuppel.

Im folgenden werden wir die Wandmalerei, den besonderen Reiz dieses Baudenkmals, beschreiben. An der westlichen Wand im Vorraum wird das Thema des "Jüngsten Gerichts" detailliert dargestellt und dabei werden die moralisch-pädagogischen Absichten deutlich spürbar. Es sind erzählende Bilder, die einen tiefen, anschaulichen Charakter aufweisen, Bilder, in denen die Sünde die Gesichter der dargestellten Personen stark entstellt. Die harten Strafen nach dem Tod sollen die Menschen dazu bringen, den Weg des Guten und des aufrechten Glaubens zu befolgen. In der Zusammensetzung des ikonographischen Musters der Malerei im Vorschiff der Kirche wird der Einfluss der alten Volksbücher in der Reihen-

¹⁴ I. IURASCIUC, S. ŞAINELIC: Monumente de arhitectură populară: Bisericile de lemn din zona Codru. In: Satu Mare, Studii și Comunicări 1975, S. 169.

¹⁵ IOANA CRISTACHE PANAIT / ION SCHELETTI: Bisericile de lemn din Sălaj. In: Buletinul Monumentelor istorice, Jg. XL, Nr. 1/1971, 32.

¹⁶ I. IURASCIUC, S. ŞAINELIC, op. cit., S. 169.

¹⁷ R. CREȚEANU: Bisericile de lemn din Muntenia. București, 1968, S. 38-46; ŞTEFAN LEMNY: Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc. București. 1990, S. 55-60.

folge der Bilder bemerkbar, in der die Sünder bestraft werden. Es handelt sich um zahlreiche apokryphe Texte und Sagen vom Leben der Heiligen, die in vielen Handschriften, besonders im Nordwesten Rumäniens bekannt waren¹⁸.

Neben den Szenen vom "Jüngsten Gericht" finden sich knappe rumänische Texte kyrillischer Schrift, die zugleich die Szenen betiteln. Die graphische Darstellung dieser Inschriften lässt vermuten, dass der Maler zugleich ein Gelehrter war, denn es gibt auch Fälle, wo der Kopist nur Maler war¹⁹.

Die dominierende Gestalt in der Malerei an der westlichen Wand ist Luzifer, der die arbeitenden Sünder im Auge behält. Ausgehend vom alltäglichen Dorfgeschehen, bezeichnet der Maler, der das sittliche Benehmen der ihm gesellschaftlich gleichgestellten Menschen gut kennt, in erster Linie diejenigen als sündig, die den Schlaf bevorzugen anstatt an der Messe teilzunehmen. Die bevorzugt verwendete Technik bewirkt, dass die Bilder an die Abbildungen in Büchern bzw. an Federzeichnungen erinnern. Die Zeichnung ist klar und deutlich, wobei auch die anatomischen Proportionen eingehalten werden. Alles scheint sich wie bei einer Vorführung abzuspielden, die Gesten wurden exakt analysiert und wirken suggestiv. Die Szenen sind dynamisch. Die Bewegung wird nicht zu sehr betont, so dass das Bild einen natürlichen, in der Umgebung verankerten Charakter erhält, der nicht durch die Vielfalt der Physiognomien, sondern durch sittliches Benehmen ausgedrückt wird.

Ins Feuer der Hölle werden die Unehrlichen, Gierigen, Leichtsinnigen, die Kindermörder und die Faulen verbannt, im Grunde genommen alle, die gegen die zehn Gebote Gottes verstoßen. (Abb.6). Die Malerei an der Nord- und der Südwand des Vorschiffes stellt das Gleichnis von den zehn Jungfrauen (Abb.7) und den Heiligen (Abb.8) dar und dient derselben moralisierenden Idee. Sehr interessant ist der Gegensatz zwischen den klugen und den törichten Jungfrauen. Die weisen erscheinen in positiver Darstellung, mit glatt gekämmtem Haar, auf ihren Gesichtern spiegelt sich die Güte und ihr seelischer Frieden wieder. Die törichten hingegen werden mit offenem Haar, mit verlorenem Blick, voller Wut und Hass abgebildet. Die deutliche Darstellung der Gefühle und die Lebendigkeit der Figuren sind Merkmale, die die Wandmalerei der Kirche von Corund mit der abend-

¹⁸ OCTAVIAN ȘCHIAU, *Cărturari și cărți în spațiul medieval*. Cluj-Napoca 1978; FLORIAN DUDAȘ: *Manuscrisele românești medievale din Crișana*. Timișoara, 1986, S. 117 f.

¹⁹ AUREL SOCOLAN / A. TOTH: *Zugravi ai unor biserici de lemn din nord-vestul României*, în "Marmația", I., Baia Mare 1969; G. POPESCU-VĂLCEA: *Miniatura românească*. București 1981, S. 58; FLORIAN DUDAȘ, *op. cit.*

ländischen Malerei verbinden, deren neue Züge auch hier, in diesem abgelegenen Dorf zwischen den Hügeln des Codru-Gebietes vorkommen.

Bemerkenswert ist die Kleidung der Figuren, die dekorative Motive aufweist und charakteristisch für dieses Gebiet ist. In der Absicht, das Gemälde möglichst wirklichkeitsnah zu gestalten, versucht der Maler, seine Bilder der Wirklichkeit des rumänischen Dorfes am Ende des 18. Jahrhunderts anzunähern. Physiognomie, Gesichtszüge, Kleidung und Gesten weichen vom thematischen Stil ab, der für die byzantinische Malerei spezifisch war. Trotzdem gibt es ein paar Elemente, die einen Bezug der Wandmalerei im Vorschiff zur traditionellen byzantinischen Malerei herstellen, zum Beispiel die Entfaltung des Bildes auf demselben Plan und das Fehlen von Perspektive.

Der Durchgang vom Vorschiff ins Hauptschiff ist von zwei Säulen abgetrennt, wobei die Malerei - eine Darstellung des Heiligen Petrus - nur auf der rechten Säule erhalten blieb. Das ikonographische Programm des Hauptschiffes entspricht jenem der byzantinischen Tradition, wobei die Arbeit spezifisch für das Ende des 18. Jahrhunderts ist. Dazu zählen auch die Neuerungen, die die Künstler in die kirchliche Wandmalerei in Siebenbürgen einbrachten.

Auf der Südwand des Hauptschiffes werden Szenen aus dem Leben Jesu plastisch dargestellt, zuerst "das letzte Abendmahl". Der Maler dieser Szenen ist nicht derselbe, der die Wandmalerei des Vorschiffes angefertigt hat. Er hat einen besonderen Arbeitsstil und legt großen Wert auf den Kelch, dieses liturgische Gefäß von großem symbolischen Wert. Die Gestalten sind lebendig, dynamisch und erinnern auch an die abendländische Malerei am Ende des 18. Jahrhunderts. In der Szene der "Fußwaschung" wird die Stellung des knienden Jesus meisterhaft dargestellt. Die Chromatik ist zurückhaltend, die Farben sind verschwommen und der Künstler bemüht sich komplementäre Farben zu verbinden.

Die Szene, in welcher der Gottessohn neben den Aposteln auf dem Ölberg dargestellt wird, hat auch starken symbolischen Charakter. Während Jesus betet und ein Engel seinen Glauben stärkt, sind die Apostel im Schlaf versunken. Die ganze Szene wirkt lebendig, die Landschaft, die in der byzantinischen Malerei häufig vernachlässigt wurde, spielt hier eine wichtige Rolle, indem sie die Einstellung und das Verhalten der Gestalten betont. Interessant ist auch das Bild, das den "Judaskuss" wiedergibt. Der barocke Einfluss ist hier deutlich zu erkennen. Der Verräter Judas trägt eine für das Ende des 18. Jahrhunderts typische Militäruniform, die seine Kraft symbolisieren soll. Er verkörpert den Feind, einen Menschen, vor dem man sich fürchten muss. Die Szenen von der Südwand werden auf der Nordwand

mit den Leiden Jesu fortgesetzt. Zwei Soldaten, die wie Judas Militäruniformen tragen, setzen ihm die Dornenkrone auf. Die Gesten der beiden spiegeln Kraft, Energie, Sicherheit, aber auch Ironie wieder. In der Mitte erscheint Jesus als lebender, leidender Mensch, dessen Gesicht all seine Gefühle ausdrückt.

Mit der Szene der "Kreuzigung" versucht der Maler eine sehr genaue Botschaft zu vermitteln: Diejenigen, die Jesus kreuzigen, tragen türkische Kleidung - die Türken galten seit jeher als Feinde des Christentums. Zu erwähnen sind die anatomischen Kenntnisse des Malers, der naturgetreu den Körper Jesu darstellt, den im Liegen anschwellenden Brustkorb, die sichtbaren Rippen. In diesem Zusammenhang ist zu bemerken, dass der Künstler von der barocken Malerei stark beeinflusst war. Die Szene der "Kreuzabnahme" folgt demselben Schema wie die Arbeit von Rubens zu dem Thema. Jesus wird vom Kreuz mit Hilfe von zwei Leitern abgenommen, sein Körper fällt herab, Maria wartet auf den Knien mit erhobenen Armen neben Maria von Magdala.

Der Zyklus über das Leiden Jesu endet mit der Szene der "Klage um Jesu". Jetzt tragen die Figuren byzantinische Kleidung; die schweren Falten tragen zu einer düsteren Stimmung bei. Die Gesichter sind jedoch nicht mehr ausdruckslos und geheimnisvoll, vielmehr kommen jetzt Gefühle zum Ausdruck. Die Gestalten spielen ihre Rollen würdevoll. Das Drama wird diskret und düster gestaltet. Die Züge Marias verdeutlichen ihre Trauer.

Die Szenen aus dem Zyklus vom Leiden Jesu befinden sich auf kleinen, rechteckigen Tafeln, die einzeln eingefertigt und aneinandergereiht wurden, ohne dass der Eindruck von Kontinuität verloren geht. Die Tafeln sind von Säulen getrennt, an deren Enden sich Rosetten befinden. Was die Zusammenstellung betrifft, hat sich der Künstler bemüht, der byzantinischen Überlieferung möglichst treu zu bleiben, aber trotzdem macht sich der Einfluss des neuen Stils sehr stark bemerkbar. Die grosse Beweglichkeit der barocken Elemente führte dazu, dass die verschiedenen sozialen und kulturellen Umfelder aneinander angepasst werden konnten: "In den ländlichen Gebieten wurde das Barock nur wegen seines schmucken und prächtigen Charakters besonders gepflegt, ohne dabei die komplexe Gesamterscheinung des Barocks und die umfangreiche Bedeutung, die es allgemein hatte, zu beachten"²⁰. Doch der Zyklus über das Leiden Jesu aus der Kirche von Corund scheint diese Hypothese zu widerlegen. Der Maler erkennt, wie wichtig und notwendig es ist, typische Gefühle wie Leiden, Schmerz und Hass auszudrücken. Dadurch werden einige allgemein

²⁰ ANCA POP-BRATU: *Pictura murală maramureșeană*. București, 1982, S. 58

bekannte Figuren lebendiger dargestellt, die früher eher als entfernt, kalt und zurückhaltend galten.

Der Versuch des Malers, die Inhalte den Gläubigen zwecks intensiverer Wirkung näher zu bringen, ist sein besonderer Verdienst. Dabei spielt auch die Improvisation und das Spiel der Phantasie eine bedeutende Rolle. Dasselbe gilt auch für das Zierband, das die horizontalen Register auf den Wänden des Hauptschiffes voneinander trennt. Die Ornamente mit pflanzlichen Motiven herrschen im Zierband vor; die vom Barock bevorzugten Blumen: Nelken, Lilien und Tulpen verschmelzen zu einer zarten Welle voller Natürlichkeit. Die Linien scheinen selbst zu leben, sind frei, kapriziös, die Formen offen und voller Grazie. Die Farben sind lebendig und pitoresk und brechen in dekorativen Kontrasten auf.

In den oberen Registern der Nord- und Südwand des Hauptschiffes sind Engeln dargestellt, fast nach demselben Muster, aufrecht stehend und mit einem Kranz in der Hand, sich dem Altar zuwendend. Das hier verwendete Herstellungsverfahren in Tempera war spezifisch für die mittelalterliche byzantinische Wandmalerei. (Abb.10) Die Deckenmalerei im Kirchenschiff zeugt vom besonderen künstlerischen Sinn und der Begabung des Malers.

Im südlichen Teil der Deckenmalerei sind Bilder von Propheten aneinandergereiht: David, Salomon, Zacharias und Ezechiel. Die Figur des Salomon hält eine Kirche in der Hand, deren Turm ein barockgeformtes Dach trägt; somit wird wieder der Einfluss dieses neuen Stils bemerkbar, der die rumänische Malerei in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts prägte. (Abb.11) Das schmückende Rankenband, das die Bilder der Propheten umgibt, hat ebenfalls barocken Charakter und ist identisch mit den Zierrahmen, die auf Titelblättern kirchlicher Bücher vorkommen. Daraus ergibt sich, dass die Maler die Stiche aus den kirchlichen Büchern, aber auch die Abbildungen gut kannten, die ihnen als Inspirationsquelle dienten. Besonders wichtig ist das Medaillon, das in der Nähe der Bilderwand gemalt wurde und das Gott den Vater als ikonographisches Modell abendländischer Tradition abbildet. (Abb. 12)

Was das Herstellungsverfahren betrifft, wurden die Bilder nach den Regeln der byzantinischen Überlieferung angefertigt. Die Unbeweglichkeit des Gesichtsausdruckes, die Kleidung, die Linie, die der Zeichnung der rechten Hand folgt, sind deutliche Zeichen byzantinischen Stils. Es erscheint der segnende Christus mit dem offenen Buch in der Hand mit folgendem Text: "Ich bin Alpha und Omega, der Beginn und das Ende" Am Schluss des Textes erscheint das Datum 1798, das mit Sicherheit dem Jahr entspricht, in dem die Innenmalerei angefertigt wurde. Das Bild in seiner Gesamtheit ist

das Ergebnis des Zusammenwirkens traditioneller byzantinischer Kunst und des neuen Barockstils der abendländischen Malerei.

Wenn man den Altarraum betritt, kann man das beeindruckende Bild der "Heiligen Dreifaltigkeit". Es wurde nach dem abendländischen ikonographischen Muster angefertigt, das stark vom Barock beeinflusst, typisch für den Geist des 18. Jahrhunderts war: Gott der Vater erscheint mit dreieckigem Heiligenschein, die Erdkugel in der linken Hand und das Zepter in der rechten. Der Gottessohn hält das Kreuz in der linken Hand und segnet mit der rechten. Der Heilige Geist wird als Taube dargestellt. Diese Szene breitet sich über die ganze östliche Wand der Apsis aus und wird von keinen architektonischen Elementen begrenzt. Im Gegensatz zu den anderen Bildern der Innenmalerei, bei deren Anfertigung sich der Maler auf einen engeren Raum beschränken musste, hatte der Künstler in diesem Fall die Freiheit, die ganze Fläche der Ostwand auszunützen und gestaltete dadurch das vielleicht beeindruckendste Element der Wandmalerei. (Abb.13) Die ganze Szene ist monumental-beeindruckend, ihre Gestalten sind imposant und prunkvoll gekleidet. Das am meisten verwendete Ziermotiv in der Altarapsis ist die Nelke, die als christliches Symbol für die Leiden Jesu steht.²¹

Auf beiden Seiten des Medaillons auf der Decke des Hauptschiffes, aber auch in den oberen Registern, wo die Propheten dargestellt sind, wurden zarte Nelkensträuße als Ornament verwendet. Der Künstler hat die blühenden Nelken sehr feinfühlig gemalt, indem er darauf achtete, die Wände möglichst nicht übermäßig auszuschnücken.

Der maßvolle Versuch diese Stätte zu renovieren deutet auch auf die Tendenz, traditionell gefestigte Regeln zugunsten von Mäßigkeit, feinem Geschmack und künstlerischer Feinfühligkeit zu umgehen. Die Wandmalerei der Kirche von Corund, aber auch die Leitlinien der Architektur und der Ausmalung der kirchlichen Bauten sind kennzeichnend für den Stil des 18. Jahrhunderts.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

1. Die Kirche von Corund, Außenansicht
2. Die südliche und westliche Seite der Kirche
3. Das ornamentale Flechtmotiv
4. Das Portal der Kirche
5. 6. Szenen aus dem "Jüngsten Gericht" im Vorschiff

²¹ JUTTA SEIBERT: *A keresztesy művészet lexikona*. Budapest 1994, S.285.

7. Südwand des Vorschiffes - "Die Heiligen"
8. Die Nordwand des Vorschiffes - "Das Gleichnis von den klugen und den törichten Jungfrauen"
9. Die Nordwand des Hauptschiffes - "Die Marter Jesu".
10. Das untere Register im Hauptschiff
11. Die Südwand des Hauptschiffes - "Der Prophet Salomon"
12. Die Decke des Hauptschiffes - "Gott der Vater"
13. Die Altarapsis: "Die Heilige Dreifaltigkeit"

***Pictura murală a bisericii din Corund între tradiția post-bizantină
și influența barocului occidental***
Rezumat

Localitatea Corund este atestată documentar din anul 1423, iar primul lăcaș de cult este menționat în anul 1494 într-un act de judecată al familiei nobiliare Jakcsi. Biserica de lemn construită în anul 1723 se alătură lăcașurilor de cult construite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în zona Codru, unde se găsește materialul de construcție necesar. Ridicată inițial în mijlocul cimitirului, pe un deal, a fost mutată în anul 1868 împreună cu vatra satului, prezența ei fiind semnalată și astăzi de departe de turnul zvelt deasupra pronaosului, asigurând armonia proporțiilor.

Tipul bisericii cu navă și absidă răsăriteană decroșată, cu mici laturi, este întâlnit în Transilvania, Moldova și Muntenia, ca moștenire a epocii anterioare. Pridvorul se găsește în partea de sud și vest.

Pictura murală interioară reprezintă tendința de eliberare de sub tradiția vechilor canoane. Modul de preparare al suprafeței pictate în tempera este asemănător cu cel al icoanei (grund din ghips și fâșii de pânză de două dimensiuni: mai late pentru bârne și mai înguste pentru porțiunea în care ele se îmbină.) Pictura din interiorul bisericii începe din pronaos. Pe peretele de vest apare tema "Judecății de apoi". Imaginile sunt narrative, cu influența cărților populare (texte apocrife și legende hagiografice) și a ilustrațiilor lor. Desenul este sigur cu scene dinamice, iar mișcarea este sugerată cu gesturi firești ancorate în realitatea înconjurătoare. Programul iconografic al naosului este cel stabilit de tradiția bizantină, iar realizarea este tributară sfârșitului secolului al XVIII-lea, cu inovațiile de rigoare aduse de meșterii zugrăvi în pictura murală a bisericilor din Transilvania.

Imaginile sunt dispuse orizontal, iar realizarea scenelor atestă apropierea picturii murale a bisericii din Corund de barocul apusean, inovator pentru în acest sat așezat printre dealurile zonei Codru.

Datorită bunului gust și simțului artistic rafinat putem încadra pictura murală a bisericii din Corund în contextul tendințelor generale ale edificiilor religioase românești din secolul al XVIII-lea.

**Késő bizánci hagyomány és nyugati barokk a korondi fatemplom
belsejének festményein**
Összefoglalás

A történelmi források először 1423-ban említik Szilágykorondot, amely egy nagy múltra visszatekintő zónában fekszik. A templom létezésének első említése egy 1494-ben kelt, a Jakcsi nemzetség peres ügyeit tárgyaló dokumentumban található. A jelenlegi fatemplomot 1723-ban építették. Szerkezetileg a többi, e fában gazdag területen a 18. században épült, Szilágysági (Tövisháti) templom kategóriájába tartozik. Eredetileg a templom a temető közelében emelkedett és csak 1868-ban, a falu központjának elköltözésével együtt került jelenlegi helyére. Az előcsarnok felett emelkedő tornyával még most is uralja a vidéket.

A templom egy előcsarnokból, egy hajóból és a szentélyből áll, mely típus fellelhető nemcsak Erdélyben, hanem Moldvában és Havasalföldön is. Tanulmányunk a templom falfestészetével foglalkozik és célja rávilágítani arra a 18. századra annyira jellemző törekvésre, mely fel akarja szabadítani e művészeti ágat a tradíció és az igen szoros vallási megkötöttség alól.

A festésméd hasonlatos az ikonokéhoz, tempera, melyet gipsszel kezelt vászonra vittek fel, biztos, gyakorlott ecsetvonásokkal. A vászont két méretre szabták, szélesebbre a gerendáknál és keskenyebbre az illesztések-nél. Arra törekedtünk, hogy a templom belső festményeinek bemutatását az előcsarnokkal kezdjük, ahol az Utolsó Ítélet témáját dolgozta fel a festő igen eredeti módon. A jelenetek tiszták, beszédesek, érezhető rajtuk a népi elbeszélések, a szentek legendájának ismerete és hatása. A vonalvezetés biztos, a jelenetek dinamikusak, a mozgást a szereplők egyszerű gesztusokkal sugallják. Az embertípusok arcvonásai nem annyira változatosak, ezeket a festő inkább a sokszínű viselkedési formákkal helyettesíti.

Az előcsarnok festészetének megtervezésében a bizánci ikonfestés törvényei uralkodnak, de a 18. század végének felszabadító légköre rányomta a bélyegét az alakok megformálására és az egész kivitelezésre. A történet vízszintesen vonul végig a falakon és minden jelenet arról a nyugati barokk hatásról tanúskodik, mely a 18. század végén eljutott ebbe a kis Tövisháti faluba. Az a jóízűség, mértékletesség, művészi érzék, melyek a korondi fatemplom építészetét és belső festészetét jellemzik, olyan attribútumok, melyek alapján a templom 18. század egyik legkiemelkedőbb építményei közé sorolható.

1. Einleitung

Die Komplexität der materiellen Kultur und die natürliche Entwicklung der Rohstoffe, der Technik und der Produktionsmethoden bildeten zu jeder Zeit eine reiche Quelle für die Forschung und widerspiegelten die spezifische Lebensweise einer Gemeinschaft.

Die Eigentümlichkeiten, die Unterschiede und die Wechselwirkung der verschiedenen materiellen Kulturen bestimmten die Merkmale jeder Kultur, die, mit der geistigen Kultur eng verbunden, die Zivilisation der Ethnien definiert, deren Dasein seit Jahrhunderten entscheidend von der umgebenden Landschaft als auch von historischen und sozialen Faktoren geprägt wurde. Die materielle Kultur als Ausdrucksform und Symbol der Eigenartigkeit einer Ethnie prägte die Entwicklung und den Wert seiner Schöpfungen, in denen sich die geschichtlichen Ereignisse widerspiegelten und bewahrten.

Früher bewahrten private Sammlungen die Werte der Wissenschaft, Kultur und Kunst auf, während im 20. Jahrhundert die Museen bevorzugt wurden. Somit wurden diese Werte zum Gemeinschaftsgut, für deren Aufbewahrung "immer mehr Energie und Intelligenz nötig waren"¹. In früheren Zeiten war das Museum bloß eine Stätte, an der die Werte der Kultur untergebracht und ausgestellt wurden, aber heute wird einstimmig akzeptiert, dass "das Museum eine wissenschaftliche Institution mit pluridisziplinärem Charakter ist, dafür bestimmt, das kulturelle Erbe für das Publikum zu erforschen, zu bewahren und zu verwerten. Es ist selbstverständlich, dass die Erforschung und Bewahrung des Kulturgutes der Bildung des heutigen und künftigen Publikums dient, denn das Museum ist eine Institution mit großer sozialer und geschichtlicher Verantwortung"². Zugleich widerspiegeln sich hier auch die Aspekte unseres Daseins, das Museum ist der Spiegel einer Gemeinschaft, mit deren Identitätsgefühl und Bestrebungen, und zeugt unmittelbar auch von der kulturellen und intellektuellen Vitalität seines Publikums.

---

¹ VASILE DRĂGUȚ, *Prefata la Kenneth Hodson, O istorie sociala a muzeelor*, Ed. Meridiane, București, 1979, p. 6.

² *Ibidem*, p. 8.

Die Widerspiegelung der einer Ethnie eigenen materiellen Kultur und der interethnischen Beziehungen hat eine bestimmte Rolle, nämlich die Eigenartigkeit jeder Kultur, durch eine diachronische Konzentration der Daten, und die Entwicklung einer Kultur von der archaischen Phase zur Gegenwart darzustellen. Zugleich soll sie prüfen, wie stark die überlieferte Zivilisation bewahrt wurde. In den ländlichen Gemeinschaften hat die Kultur des Volkes durch ihre traditionellen Darstellungsformen zur Entstehung archetypischer Werte geführt, die als Grundlage für moderne und zeitgenössische Schöpfungen dienen, aber auch als Inspirationsquelle für viele Gebiete der Kunst, Technik und Wissenschaft. Aus diesen Gründen spielt die materielle Kultur, im Zusammenhang mit der geistigen, im Prozess der Entwicklung einer Ethnie eine besondere Rolle. In diesem Entwicklungsprozess haben sich die überlieferten alten Merkmale zusammen mit der althergebrachten Mentalität des Volkes entweder während langen Zeiträumen bewahrt oder ihre ehemalige Bedeutung ganz verloren.

2. Das Schwäbische Museum in Petrifeld / Petrești

In der heutigen rumänischen Gesellschaft ist ein Prozess der Wiederbelebung der Überlieferung spürbar, denn, laut Professor Mihai Pop stellt die gut verstandene und verwertete Überlieferung einen Aspekt der zeitgenössischen Kultur dar. Das Sathmarer Kreismuseum bewahrt das kulturelle Erbe vieler Generationen. In der vorliegenden Arbeit soll nur der betreuten Institutionen im Kreis Sathmar näher betrachtet werden und zwar das Schwäbische Museum aus der Ortschaft Petrifeld.

Der Kreis Sathmar liegt in einer Gegend, in welcher seit Jahrhunderten Rumänen, Ungarn, Deutsche und Ukrainer zusammenlebten, und bewahrt die materiellen und geistigen Werte dieser Ethnien; es ist ein Gebiet der kulturellen Wechselwirkungen und der interethnischen Beziehungen, die sich auch im Museum widerspiegeln. Das Museum hat deshalb die Rolle eines Familienalbums, das die wichtigsten Erscheinungen und Veränderungen aufbewahrt, die in der Gemeinschaft auftreten. In der Gestaltung des schwäbischen Museums aus Petrifeld ist die Bemühung ersichtlich, die typischen Elemente des ländlichen Lebens in ihre sozialen, historischen und kulturellen Zusammenhängen einzuordnen. Um die überlieferten spezifischen Werte der schwäbischen Kultur zu erhalten, ergriffen die Einwohner des Dorfes Petrifeld die Initiative, ein Museum zu organisieren. Darin sind Beweise für die materiellen und geistigen Leistungen der schwäbischen Zivilisation ausgestellt.

2.1 Die Ansiedlung und Geschichte der Sathmarschwaben

Die Kolonisierung von Schwaben im Komitat Sathmar begann 1712, als Graf Alexander Károlyi einen Antrag an die Wiener Hofkanzlei stellte mit der Bitte, seinen Grundbesitz mit katholischen Schwaben kolonisieren zu dürfen. Dabei ist Petrifeld die letzte Ansiedlung, die von Alexander Károlyi im Jahre 1740 geründet wurde.

Die Existenz der Bevölkerung deutscher Abstammung auf dem Gebiet des Komitates Sathmar ist zuerst 1230 in einem Privileg von Andreas II. bestätigt worden. In diesem Privileg werden "hospites teutones" erwähnt, die von Königin Gisella in ihrer im Jahre 1006 gegründeten Stadt Mintiu kolonisiert wurden.

Im 19. Jahrhundert erlebt Petrifeld dramatische Momente: Im Jahre 1834 wurde das ganze Dorf als Folge eines schweren Erdbebens völlig zerstört und 1875 sind viele Häuser, die Schule und die Dorfkirche in Folge eines großen Feuers vernichtet worden. Im 20. Jahrhundert haben die Schwaben viel gelitten. Im Jahre 1945 wurden 4300 Schwaben im Alter zwischen 18 und 45 Jahren nach Russland deportiert, von denen 836 in den sowjetischen Arbeitslagern ums Leben kamen. Nach dem Zweiten Weltkrieg verlor das Dorf ungefähr 2400 Einwohnern, die meisten gingen nach Deutschland. Der Auswanderungsprozess setzte verstärkt nach 1978 ein. Die Konsequenzen dieser großangelegten Auswanderung, aber auch die komplexen Veränderungen in der schwäbischen Gemeinschaft aus dieser Zeitspanne bewirkten die Errichtung eines Museums, das die Werte der traditionellen materialen und geistigen Kultur auf bewahren sollte.

2.2 Das Museumshaus

Das 1981 erbaute schwäbische Haus, das heute das Schwäbische Museum beherbergt, ist eine der wenigen bewahrten typisch schwäbischen Architekturformen die aufbewahrt wurden. Es ist allgemein bekannt, dass die ersten Häuser der Ansiedler einfache Bauten aus Lehm, Ruten und Schilf waren, ebenso wie die Häuser der Rumänen und Ungarn aus dieser Gegend. "Die älteren Bauten bestehen aus drei Teilen: dem Eingangsraum, einem vorderen und einem hinteren Zimmer, in dem sich auch die Leiter und die Tür des Dachbodens befindet"³, darauf folgt der Stall. Einige ältere Häuser

---

³ VALER BUTURA (1989): *Străvechi mărturii de civilizație românească (Uralte Zeugnisse rumänischer Zivilisation)*. București: Editura științifică și Enciclopedică, S. 157.

hatten im vorderen Teil einen *Gang* (schwäbisch: *Mayerle*), der mittels durchsägter Holzbretter geschlossen war. Die Pfähle waren mit geschnitzten geometrischen Figuren verziert: "Die Außenseiten der Häuser waren mit durchbohrten Brettern geschmückt; verziert waren auch die Bretter, die den Dachboden nach außen schließen - ebenso wie bei den Häusern der Rumänen"⁴.

In den Eingangsräumen der älteren Häuser stehen jetzt verschiedene Ofentypen anstelle der "offenen Herde mit Backofen". Diese befanden sich jedoch nicht nur in den Häusern der Rumänen und Ungarn um Sathmar, sondern in den meisten Gebieten Siebenbürgens⁵. Von den Nebenräumen fällt die Scheune auf. Sie hat die Aufgabe eines Getreide- und Futterlagers und befindet sich im hinteren Teil des Hofes. Ihre Außenseite ist hoch, mit durchbohrten Brettern geschlossen, wie es in der Codru-Gegend üblich war.

Das Interieur der schwäbischen Häuser aus der Sathmargegend ist nicht so reich an dekorativen Elementen, im Gegensatz zu den Häusern der Rumänen und Ungarn, in denen oft viele Textilien und Keramik vorkommen.

Die Bauernwirtschaft besteht aus dem Haus, einer Scheune und den Äckern. Die Größe und Bedeutung dieser Bauten zeigen, dass die Hauptbeschäftigung der Schwaben die Landwirtschaft war und noch ist. Der Herr des Hauses wurde respektvoll "Bauer" genannt. Diesem gehörte die ganze Wirtschaft und den Namen "Bauer" zu tragen war eine große Ehre.

Die Schwäbische Wirtschaft bestand aus 26 Joch Ackerfeld, 4 Joch Heuwiesen, 1 Joch Weinberg, 3 Joch Wälder. Die Weiden gehörten dem ganzen Dorf. Die meisten Dörfer bearbeiteten die Felder nach den alten deutschen Gepflogenheiten. In der Dreifelderwirtschaft werden die Felder in 3 Teile geteilt und von Jahr zu Jahr verschieden als Winterfelder, Sommerfelder und Brachland bearbeitet. Das überlieferte Erbrecht zeigt, wie die Geschichte dieser Bevölkerung eng mit der Landwirtschaft verbunden ist. Die Eltern überließen einem Kind die ganze Wirtschaft mit allen Rechten und Pflichten und erhielten dafür eine lebenslange Leibrente. Wenn das Kind heiratete, bezahlte die Frau oder der Mann, die in die Wirtschaft kamen, den halben Wert der Wirtschaft und diese Summe wurde zwischen den anderen Erben verteilt.

Das Haus von 1881, das das Schwäbische Museum beherbergt, wurde so gebaut, dass dort Familien aus zwei Generationen zusammenleben können. Es besteht aus 4 Zimmern, 2 Fluren, einer Küche und zwei Kellern,

---

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

davon ein Keller für Gemüse und der andere für Wein. Das spezifische Milieu der schwäbischen Wohnung wird von den traditionellen verzierten Möbeln und von anderen dekorativen Elemente geschaffen, die der alltäglichen Atmosphäre entsprechen und diese übermitteln: z. B. die Mitgiftladen, Kleiderhaken, Rückenlehnen oder Sitzbänke. Die Ausstattung der schwäbischen Wohnung hat sich unter dem Einfluss des Urbanismus, und durch die Anpassung an zeitgenössische Erfordernisse stark geändert. Der gänzliche oder teilweise Ersatz des überlieferten Mobiliar, deutet auf den Prozess der Veränderung der Tradition. Das zeitgenössische Interieur, das immer weniger traditionelle Möbelstücke aufbewahrt, macht den neuen Lebensstil spürbar.

Als Nebenbeschäftigungen der Schwaben können das Spinnen und das Weben erwähnt werden. Es sind Tätigkeiten, die die jungen Frauen der Gemeinschaft in den kalten Winternächten zusammenbrachten. Das Haus, das das Schwäbische Museum beherbergt, enthält demnach auch Gegenstände der Textilindustrie, von den Geräten für die Verarbeitung der textilen Faser bis zur Webmaschine, der Breche, den Hanfkamm oder das Spinnrad.

Die Ausstattung der Küche, auf schwäbisch "Kuche" ist besonders malerisch, sie beherbergt mehrere Haushaltsgeräte und natürlich auch passende Möbelstücke, Töpfe, Knettröge, angewandte Keramik, Schüsseln und einen Backofen.

Von den Nebenräumen fällt die Scheune auf, die die großen Wirtschaftsgeräte enthält. Diese Geräte, wie das Fuhrwerk, die Sämaschine, die Schwinde, die Weinpresse, die Heugabel, die Sense und auch der Stall für Haustiere sind die Grundlage zur Durchführung landwirtschaftlicher Arbeiten. Die Scheune wurde nach spezifischen Baunormen errichtet, die die rumänische Architektur in Sîi, Socond, Şandra, Homorodu de Jos und Hurezu Mare aus der Codru-Gegend stark beeinflusste⁶.

Bei der museistischen Gestaltung dieser Wirtschaft hat man Gegenstände verwendet, die von den Einwohnern der schwäbischen Dörfer stammen. Somit wurde diese Institution der Ort, an dem die Werte der traditionellen materiellen Kultur aufbewahrt wurden. Es ist ein Ort, zu dem auch die ausgesiedelten Sathmarschwaben fast in jedem Jahr wiederkehren. Diese Tatsache lässt schließen, dass die ausgesiedelten Schwaben sich nie entgültig von diesen Gebieten gelöst haben. Ihre Sehnsucht nach den verlassenen Orten beweist, dass die schwäbische Tradition trotz der fremden Elemente, die auf sie einwirkten, nicht verlorenging. Zudem beweist dieses

---

⁶ LUCIAN CUCUIET (1980): Porțile de şură din zona Codru (Scheunentore aus der Codru-Gegend). Satu Mare, S. 7.

Museum, dass die Schwaben ordentlich wirtschaften, viel Erfahrung haben und im Wohlstand leben.

3. Entwicklung der heutigen materiellen Kultur

Die ländliche Zivilisation hat sich unter dem Einfluss politischer, ökonomischer und sozialer Faktoren stark verändert. Die Genossenschaften und die starke Industrialisierung der Städte, der Kontakt mit den neuen Technologien und anderen Zivilisationsfaktoren, haben zu tiefen Veränderungen in der archaischen Kultur beigeführt. Manche Gegenstände verloren ihre frühere Rolle und Funktion und wurden zu Schmuckstücken, so die Keramik und die dekorativen Textilien. Die "Ethno"-Strömung unserer Zeit hat die archaischen Werte wieder zur Geltung gebracht, sie neu bewertet und zur Verstärkung der kulturellen interethnischen Beziehungen geführt.

Das Problem der Wiederbelebung der Tradition in politischem, ökonomischem und sozialem Zusammenhang ist aber viel komplexer, denn gerade die Modernisierung der Dörfer - allgemein als positiv einzustufen - wirkt als Hindernis für die Bewahrung der achaischen Kultur. Das Museum erzeugt die Verbindung zwischen den Zeitaltern, indem es das kulturelle Erbe mehrerer Ethnien bewahrt. Man beachte, dass das Sathmarer Gebiet seit Jahrhunderten wegen seiner interethnischen Beziehungen bekannt ist. Lucian Blaga war der Meinung, dass der Reichtum eines Volkes in seiner Kultur bestehe, und die Tatsache, dass sich hier mehrere Kulturen verflechten, macht uns alle viel reicher. Es liegt allein an uns, dieses kulturelle Erbe zu bewahren und zu pflegen.

Die totalitäre Diktatur dauerte in Rumänien fünf Jahrzehnte und gerade jetzt, in dieser neuen Etappe unserer Geschichte, haben wir ein neues politisch-soziales, aber auch kulturelles Modell nötig. Eine offene rumänische Kultur mit eigener Ausstrahlungskraft, wettbewerbfähig und unprovinziell, kann sich nur in einer passenden Gesellschaft entfalten. Die Institutionen der freien, pluralistischen Gesellschaft müssen mit den Institutionen der pluralistischen rumänischen Kultur übereinstimmen. Deren Werte können sich jetzt auf den beiden Seiten der bestehenden sprachlichen und politischen Grenzen frei entfalten".⁷

---

⁷ ADRIAN MARINO, *Politică și cultură*, Ed.Polirom, Iași 1996, p.8.

**De la arhaic la contemporan în cultura materială din ținuturile
sătmărene. Reflecții muzeografice**
Rezumat

Complexitatea culturii materiale și evoluția firească în timp a materiilor prime, a tehnicilor și metodelor de realizare, a constituit o bogată și variată sursă de studiu și cercetare, concretizându-se printr-o reflecție permanentă a modului de viață specific unei comunități.

Particularitățile, deosebiri și interferențele culturilor materiale, au determinat încă de la originea creării lor, caracteristicile proprii fiecărei culturi, care, asociată desigur cu cea spirituală, definește civilizația etniilor, a căror existență a fost influențată de spațiul geografic, de mediul istorico-social în care s-au format și au progresat.

Cultura materială a devenit astfel un reper și totodată un simbol al cunoașterii specificității unei etnii, marcând evoluția și valoarea creațiilor sale, constituindu-se în adevărate mărturii istorice, a căror teaurizare se impune deci de la sine.

Reflecția prin intermediul muzeului a culturii materiale specifice unei etnii, precum și a contactelor culturale interetnice, are rolul de a aduce în fața vizitatorului sau a cercetătorilor, printr-o concentrare diacronică de informație, caracteristicile fiecărei culturi, evoluția acesteia în timp de la arhaic la contemporan, modul în care civilizația tradițională s-a păstrat sau nu în cadrul unei comunități.

Ca studiu de caz prezentăm în această lucrare Muzeul șvăbesc din localitatea Petrești, organizat de Muzeul Județean Satu Mare și Primăria comunei Petrești, în anul 1993, într-o gospodărie monument de arhitectură populară, care păstrează tradițiile etnoculturale specifice populației șvăbești din această regiune a interferențelor multiculturale.

**Az arhaikustól a modernig a szatmári
anyagikulturában. Múzeológiai gondolatból**
Összefoglalás

Az anyagi kultúra összetettsége, valamint a nyersanyagok, feldolgozási és kivitelezési technikák természetes fejlődése, gazdag és változatos forrása a kutatásnak, mely utóbbiban egy közösség sajátos életmódja tükröződik le.

Minden kultúra egyéni jellemzőit, már kialakulása pillanatában meghatározza az anyagi kultúra sajátossága, különbözősége és egymásra való hatása. Ez egybekabcsolva a szellemi kultúrával definiálja az

etnikumok civilizációját, amelyek létét meghatározza a földrajzi és a történelmi-társadalmi környezet, amelyben fejlődtek és kialakultak.

Ennélfogva az anyagi kultúra egy fontos szempontja és ugyanakkor szimbóluma az etnikai sajátosságok megismerésének, híven jelezve ezek változását és értékeit. Megmentésük és megőrzésük, tehát magától értetődő dolog.

Egy etnikum sajátos anyagi kultúrájának visszatükrözése a múzeumon keresztül, valamint az interetnikus kapcsolatok bemutatása a látogató és a kutató számára, azt a célt szolgálja, hogy az információk egy koncentráció révén, képet alkothasson egyes kultúrák időbeli fejlődéséről az archaikustól a modern felé, valamint arról, hogy egy közösségen belül milyen mértékben őrződött meg a hagyományos civilizáció.

Jelen dolgozatban esettanulmányként mutatom be a Mezőpetri-i Sváb Múzeumot, amelyet a Szatmár Megyei Múzeum szervezett 1993-ban, közösen a helyi polgármesteri hivatallal, egy népi építészeti műemlékként nyilvántartott gazdaságban, amely híven őrzi a sváb lakosság etno-kulturális sajátosságait multikulturális régióinkban.

ISBN-973-98386-6-9

<https://biblioteca-digitala.ro>